Wm. B. Scarboro

Jean Calvin

IOHANNIS CALVINI
IN OMNES
NOVI TESTAMENTI EPISTOLAS COMMENTARII.

EDITIO ALTERA EMENDATIOR.

VOLUMEN III.
EPISTOLAS CATHOLICAS
COMPLECTENS.

ACCEDUNT
INDICES DUO
QUORUM
PRIOR AD EPISTOLAS CATHOLICAS, ALTER AD OMNES NOVI TESTAMENTI EPISTOLAS
PERTINET.

HALIS SAXONUM
SUMPTIBUS LIBRARIAE GEBAUERIAE.
1834.

SERENISSIMO
ANGLIAE REGI
EDUARDO SEXTO,
HYBERNIAE DOMINO, ETC.
PRINCIPI VERE CHRISTIANO,
IOHANNES CALVINUS.

En iterum ad te redeo, praestantissime Rex. Neque enim si, quos nuper in Iesaiam commentarios obtuli, gratum Maiestati tuae speravi fore munus: ideo tamen animi mei voto satisfactum est. Ergo epistolas canonicas (ut eas vocari usu receptum est) quasi auctarii vice quod iustam mensuram impleret, addendas putavi: ut simul utrumque opus in manus tuas veniret. Et certe quum vel gentibus procul dissitis, vel Iudaeis varias ac longinquas regiones sparsim incolentibus scriptae sint, nihil illis novum accidet, si et traiiciendum hodie sit mare, et superandi multiplices viarum anfractus, ut ad tuam Maiestatem perveniant. quamquam sic tibi, Rex inclyte, privatim offero meos labores, ut sub tuo nomine publicati, omnibus prosint. Et sane si ullum unquam fuit tempus quo fortiter libereque asserenda esset Dei veritas, id quam hodie necessarium sit, omnes vident. Ut taceam de atroci, quae passim in eius professores exercetur saevitia; ut omne genus machinationes, quibus eam oppugnat Satan, hinc clandestinas insidias, inde apertam armorum vim, omittam: quibus in locis nuper domicilium habebat sincera pietatis doctrina, nunc adulterina deformatione non secus Christo illudunt Romani Antichristi satellites, quam si et arundinem sceptri loco illi in manum darent, et spineam coronam imponerent eius capiti. His artibus quum evangelii puritatem versuti isti corruptores paulatim exstin-

ctum iri sperent, ad tam indigna Christi ludibria quanta mollitie connivent, qui vitam potius suam centies opponere debebant, quam brevem nescio quot dierum usuram perfido silentio redimere? Ipse interim papa ut filium Dei crucifigendo extremum tragoediae actum absolvat, larvatum suum concilium rursus subornare dicitur. Tametsi enim ad delendum Christi nomen, iugulandamque ecclesiam efferato latrocinio grassatur, illi tamen ad solennem mactationis ritum, qualiscunque concilii species, quasi sacer gladius est. Hoc modo Paulus tertius, quum mactandos ac trucidandos locasset omnes quibus vita sua potior esset veritatis defensio: putidum illud spectrum, qualicunque potuit colore fucatum, Tridenti ostentavit, ut evangelium, hoc quasi ultimo fulmine afflictum dissiparet. Sed totus ille apparatus, quum boni patres quibusdam sessionum fulgetris simplicium oculos perstringere coepissent, arcano sanctae sedis afflatu repente excitato discussus, in fumum evanuit, nisi quod ad continuandum terrorem, nubecula ad tempus Bononiae incubuit. Iulius ergo successor, qui primas in scena Tridentina partes egit (quasi hoc ad delendam ex hominum memoria evangelii doctrinam unum supersit, diris ac terrificis concilii decretis in nos fulminare) ad hoc stratagema nunc se accingere dicitur. quamquam sunt permulti, qui nihil quam simulare ipsum putant. Nec vero multum refert fictene, an ex animo concilium suum evocet. Res quidem hactenus clara ac testata fuit, ex quo labefactari papatus coepit a Luthero, quotquot illam tyrannidis arcem occuparunt, quum nonnullam a concilio (quale scilicet habituri erant) fulturam sperare possent: non secus tamen hoc remedii genus fugisse, ac aeger in corpore ubique ulceroso omnem vel indulgentissimi medici tactum reformidat. Itaque trita pueris etiam cantilena est, non aliter posse concilio iuvari papatum, quam cauterio vel sectione. Atqui nihil causae video cur sibi tantopere a conciliis papae metuant, nisi quod malae conscientiae individua comes est trepidatio. Quid enim, obsecro, nuper fuit Tridentina illa colluvies (cui tamen sacrosanctae, generalis, et oecumenicae synodi nomen indiderant) quam

inane terriculamentum, quod papae delicias non magis turbaret, quam turbarum clangor, aut tympanorum sonitus, quibus se quotidie oblectat? Si quando undique synodus serio cogeretur, subesset forte aliqua metus causa, ne subortus in magna turba fremitus, maiorem tumultum excitaret. Verum fictitiis conciliis, quale Tridentinum fuit, quis papam magis quam crepitaculis terreri credat, ac potius tanquam quietioris somni blanditiis suaviter indormire? Nempe duo aut tres erunt papae arbitrio delecti, et ex intimo eius sinu emissi cardinales, qui gubernacula tenebunt. Idem tyrannus ex caterva sua aulica ieiunum aliquem paucis in singulos menses ducatis conducet, qui patriarchae larva indutus, quod dictatum erit, serviliter loco sententiae recitet: Qualis Tridenti fuit Robertus ille caecus: quem ego ridicule non minus quam improbe pro papa satagentem aliquando Ratisponae vidi, quum me suis lenociniis ad Contareni colloquium pellicere studeret. Advolabunt ex tota Italia triobolares episcopi, quorum illic satis bona copia est. Venient etiam forte ex Gallia et Hispania ventosi aut fatui quidam: alii etiam superioris vitae flagitiis infames, qui postea domum reversi, bonam se et fidelem operam catholicae ecclesiae navasse glorientur. Ex omnibus porro monachorum speluncis prosiliet magnus ranarum confluxus in illam paludem, quae certatim sua coaxatione omnem veritatem procul abigant. Quid? an ego novam hic speciem affingo: ac non potius oculis subiicio conventum illum qui Tridenti nuper visus fuit? Quid est igitur, quod sibi ab istis sui tribunalis custodibus metuat papa, quos sibi omnes primum addictos habet ac mancipatos: deinde nihil aliud captantes, nisi ut eius gratiam sibi quovis modo concilient? Praesertim Iulius noster, qui in hoc negotiandi genere veterator est, tale sibi concilium, quoties libitum fuerit, ludibundus componet, ut interea ex more iocari non desinat. Et sane, quod brevi temporis spatio complures Dominicanos rubro pileo induit, eius rei non obscurum esse praeludium videtur. Fuit hic quidem ordo (ut aiunt) illi semper in deliciis; sed ex altiore causa oritur tanta profusio: Nimirum sa-

tis tenet eiusmodi mendicabulis nihil esse impudentius; ut saepe illiberalibus ac sordidis eorum obsequiis ad nutum suum abusus est. Rursum ubi ad hunc eos honoris gradum extulerit, quocunque praeter ius et fas progredi iubeat, nihil audacius illis fore novit, vel importunius. Ad haec futurum non ignorat, ut plerique famelici canes, eadem praemia liguriendo, ad quascunque ipse volet, contentiones prorumpant. Neque tamen prorsus eos falli dico qui concilium velle negant; sed ubi theatrum suum composuerit, subitus alicunde imber nullo negotio excitabitur qui totam actionem disturbet. Itaque in ipso exordio, si ita ferat eius commoditas, aulaea complicabit. Hoc tamen quamvis inane concilii simulacrum sibi ad Christum prosternendum, conterendasque ecclesiae reliquias, tanquam Herculis clavam esse putat. An quum hic impietatis princeps tam flagitiose Dei gloriae nostraeque omnium saluti insultet, nostrum est interea silendo sacram hanc causam prodere? Imo centum potius, si fieri possit, oppetendae mortes, quam ut adeo indignam, nefariam, barbaram piae doctrinae oppressionem patiamur nostra ignavia incognitam latere. Verum ut demus, quod parum credibile est, papam cum sua cohorte serio concilii indictionem meditari: Christus scilicet non ita crassis ludibriis primo adspectu subsannabitur: non minus tamen scelerata in eum conspiratio hoc modo conflata erit. Imo quo plus ad gravitatis famam splendoris prae se feret concilium papale, eo nocentior ad perdendam ecclesiam, et magis extimescenda erit pestis. Nam ut a spiritu Dei gubernetur coetus ille, qui Antichristi auspiciis coactus erit, ut ad moderatam aliquam rationem adspirent Satanae mancipia, minime sperandum est. Principio summum illic tribunal occupabit qui professus est ac iuratus Christi hostis, papa. Ut se assidentium patrum sententias rogare maxime simulet, solo tamen eius conspectu attoniti, quod uni ipsi libitum fuerit, omnes sequentur. Verum in coetu ad omnem impietatem plus quam concordi, quid simulatione opus erit? Qualis sit unusquisque cardinalium non disputo; in collegio ipso, qui sanctior erit senatus, partim Epi-

cureum Dei contemptum regnare, partim truculentum veritatis odium, et infestam adversus pios omnes rabiem, manifestum est. Iam episcoporum ordo annon ex iisdem fere monstris constat? nisi quod multi sunt inter eos ignavi asini, qui nec Deum palam contemnunt nec hostiliter adeo sanam doctrinam oppugnant, sibi tamen in corruptissimo suo statu ita placent, ut correctionem nullam sustineant. Adde quod auctoritas penes paucos, qui scilicet a pietatis studio maxime alieni, acerrimos se Romanae sedis patronos ostendent, tota fere residebit; alii numerus erunt. Ut illorum quisque atrocissimam contra nos sententiam dixerit, plurimos habebit non pedariorum modo, sed etiam principum, qui vel sponte ac cupide pro animi sui voto, vel ambitione inducti, vel metu coacti subscribant. Neque tamen adeo sum iniquus, quin aliquos ipsorum esse concedam et sanioris iudicii, et non male alioqui affectos; sed quibus tantum non erit animi, ut totius corporis improbitati resistere ausint. Erunt forsan inter mille duo aut tres magis cordati, qui semiliberam pro Christo vocem emittere audeant (qualis Tridenti fuit Petrus Paulus Vergerius) sed sanctae patrum curiae remedium in promptu erit, ne tales diutius quicquam molestiae facessant. Nam vel in carcerem coniecti, ad palinodiam mox adigentur: vel morte sancient nimiam verborum libertatem: vel aeterni silentii poculum illis propinabitur. Hac vero aequitate nobiscum agitur, ut indomitae simus ac deploratae pervicaciae haeretici, nisi iustae reformationis normam a sancto concilio petamus, nisi eius decretis (qualiacunque tandem sint) sine mora acquiescamus. Nos sane legitimi concilii (si quod haberi posset) auctoritatem non fugere, claris documentis antehac fecimus satis testatum. Atqui dum manifesti Christi adversarii summum et absque provocatione iudicium sibi deferri postulant, et quidem hac lege ut religionem arbitrio suo, non Dei verbo definiant: quae nobis est obsequendi ratio, nisi ut Christum scientes ac volentes abnegemus? Nec est quod obiiciat quispiam, diffidere nos ante tempus. Concilium praebeant in quo nobis libera ad tuendam pietatis causam dicendi sit fa-

cultas; si illuc venire, ac rationem omnium quae gessimus reddere abnuemus, contumaciae tunc nos merito damnabunt. Atqui tantum abest ut nobis ad recte sentiendum et loquendum futura sit auctoritas, ut a legitima quoque defensione nos prohibitum iri minime dubium sit. Nam qui nullas quantumvis blandas monitiones, quasi tenues susurros, ullo modo ferunt, clare sonantia veritatis tonitrua quibus auribus excipient? Atque hoc non dissimulanter prae se ferunt. Vocant nos: an ut locum in subselliis infimis aliquem concedant? imo quemquam sessum admittere nisi unctum et mitratum, fas esse negant. Sedeant ergo illi, modo nos stando quod verum est proferentes audiamur. Excipient, audientiam se liberaliter promittere: nempe ut libello supplici porrecto, statim exire iussi, post turbulentos aliquot dierum clamores, damnandi revocemur. Clamores dico, non quod ulla dissidentium altercatio in eo coetu futura sit; sed quod sacras praesulum aures tam irreverenter a nobis offendi, indignitas illis videbitur non ferenda. Nec obscurum est quam tumultuosa sit eorum intemperies. certe ut causam ratione disceptent, adeo nunquam impetrari ab ipsis poterit, ut ne umbratilis quidem speranda sit cognitio. Cultum Dei innumeris superstitionibus purgatum, quibus corruptus obrutusque fuit, revocare ad suam puritatem conabimur. Hic profani rhetores nihil quam maiorum instituta, veteres ritus ac cerimonias crepabunt. Quasi vero non aliam colendi Dei rationem ecclesia coelesti prophetarum et Christi magisterio edocta teneat, quam faex Romuli anilibus tantum Numae Pompilii deliriis fascinata, bruto stupore sequuta sit. Ubi autem illa quam passim Dominus tantopere exigit, tamque praecise urget, obedientiae simplicitas? Si de naturae humanae pravitate, et misero perditoque statu, de Christi gratia et virtute, de gratuita salutis nostrae causa disputatio habebitur: mox putida scholarum axiomata pro dictatoriis edictis, quibus extra controversiam standum sit, superciliose proferent. Spiritus sanctus nobis in scriptura auctor est, tanta caecitate percussam esse mentem nostram, sic

pravos esse et contortos affectus cordis; totam naturam sic vitiatam esse, ut nihil quam peccare possimus, donec novam ipse voluntatem in nobis formet. Idem nos sub aeternae mortis reatu constrictos, abdicata omni operum nostrorum fiducia, ad unicum misericordiae Dei asylum confugere, totamque iustitiae nostrae summam in ea reponere cogit. Idem nos ad Deum invitans non alia quam sanguinis Christi mercede eum nobis placari testatur: et simul Christi patrocinio fretos intrepide ad coeleste tribunal accedere iubet. Horum ne quid audiatur, perpetuis illis decretis sancitum est, quae violare maius est nefas, quam fidem Deo simul et angelis omnibus abrogare. De sacramentis verbum facere non permittent ab usu recepto dissentaneum; hoc autem quid aliud est, quam vel modicae correctioni viam praecludere? Atqui ostendere promptum est quam inversa sit in papatu ac praepostera sacramentorum administratio, ut nihil propemodum genuinae Christi regulae affine habeat: quam adulterinae illuc corruptelae obrepserint: imo quam foeda sacrilegia irruperint. Quaestionem hanc movere ne liceat. Itaque theologastris vulgare est dictum, quod passim editis libris iactarunt, ut incolumis ecclesiae maneat status, in primis cavendum esse ne quam de capitibus hodie controversis dubitationem concilium admittat. Nuper etiam prodiit lingua Italica insulsus cuiusdam Mutii liber, meras lanienas sine sale spirans, ubi hoc prolixe exsequitur: nihil restare aliud, nisi ut de tota causa iam sibi liquere pronuntient, quum ad synodum celebrandam convenerint reverendi patres; illis tantum nos sanguinariis edictis ad subscribendum cogant. Equidem raucos sinistri huius bubonis garritus non dignarer in medium proferre, nisi quod Iulius papa breve suum in operis commendationem adiunxit: unde iudicium facient lectores, concilium quale Mutii praeconio celebratur, a Iulio approbatore sperandum esse. Quando igitur Antichristos istos videmus desperata pertinacia ruere in sanae doctrinae excidium, et pari insolentia secure exsultare, nec alia de causa struere fucatum concilium nisi ut profligato evangelio ultimum

victoriae suae paeana cantent: nos quoque vicissim ad sequendum ducis nostri vexillum veris armis induti, animos colligamus. Si modo fulgeat, ut debet, pura simplexque scripturae doctrina, papatum, quisquis oculos aperire non abnuet, immane et exsecrabile monstrum esse agnoscet, ex innumera errorum congerie, Satanae artibus conflatum. Nos enim plus quam solidis testimoniis planum facimus, gloriam Dei illic sacrilega laceratione ita esse inter fictitia idola distributam, ut vix penes eum centesima iuris sui portio resideat. Ad haec si quem cultum residuum faciunt: nullam prorsus eius partem sinceram manere: adeo superstitiosis hominum commentis referta sunt omnia: iisdem figmentis legem Dei indigne esse obrutam ostendimus. Quod hominum iugo constrictae potius tenentur miserae animae, quam Dei mandatis regantur; quod sub iniquo tot traditionum onere gemunt ac laborant, imo crudeli tyrannide premuntur: illa praevaricatrice obedientia adeo nihil proficere testamur, ut se in altiorem labyrinthum subinde immergant. Nihilo obscurius docemus ex scriptura, Christi virtutem illic fere aboleri, exinaniri ex magna parte eius gratiam, infelices animas ab ipso abreptas exitiali propriae virtutis operumque confidentia inflari. Dei invocationem, qualis verbo eius praecipitur (quum tamen unicum sit salutis asylum,) funditus eversam esse convincimus. Sacramenta partim extraneis figmentis adulterata esse palam monstramus: partim in alienum usum traducta, quod illis impie alligatur vis spiritus, et quod proprium Christi erat perperam adscribitur. Numerum deinde septenarium quem temere fabricarunt, illis excutimus. Missam vero, quod sacrificium esse fingunt, probamus foedam esse mortis Christi abnegationem: multisque praeterea sacrilegiis scatere perspicuum facimus. Certe modo sua constet scripturae auctoritas, horum nihil est in quo non obmutescere cogantur adversarii. idque minime ipsi dissimulant, quum propter ambiguos scripturae sensus uni ecclesiae iudicio standum esse contendunt. Quis, obsecro, non videt, posthabito Dei verbo, totum definiendi ius ad

eos hoc modo transferri? Clausos licet scripturae codices adorantium modo osculentur: quum tamen eam obscurae perplexaeque ambiguitatis insimulent, nihilo plus deferunt auctoritatis, quam si nullus omnino apex scriptus exstaret. Quam volent speciosos sibi titulos induant, ne quid videantur praeter spiritus dictamen (ut iactare solent,) in medium proferre: hoc tamen illis decretum fixumque est, ut rationibus omnibus valere iussis, αὐτόπιστος sola sit eorum libido. Ergo fideles, ne quovis imposturae vento circumferantur, ne obnoxii sint versutis impiorum cavillis, quum scripturae doctrina nihil esse firmius, certo fidei experimento edocti norint: in hanc fulturam tuto recumbant. Nos vero quando eam videmus pravis sophistarum commentis turpiter deformatam: et hodie in hoc artificium incumbere conductitios papae rabulas, ut suis fumis lucem obscurent: eo magis ad restituendum eius nitorem intentos esse decet. Ego sane, quod mihi reliquum est vitae, si otium simul et libertas suppetet, huic praecipue studio destinavi. Primum huius laboris fructum ecclesia, cui sum addictus, ita percipiet, ut longius deinde manet. Etsi enim a muneris mei functione perquam exiguum mihi tempus restat, id tamen quantulumcunque est, institui ad hoc scriptionis genus conferre. Atque ut ad te revertar, clarissime Rex, hic mediocre pignus habes, meos commentarios quibus canonicas epistolas, ubi multa obscura alioqui et recondita habebantur, ita explicare conatus sum, ut lectori non prorsus ignavo familiaris ad verum sensum accessus pateat. Sicuti autem pro sua facultate ad debellandum Antichristum arma suppeditant scripturae interpretes: has quoque Maiestatis tuae proprias esse partes memineris, quo integra vigeat religio, sinceram ac germanam scripturae interpretationem ab indignis calumniis vindicare. Non temere per Mosem Deus mandat, simulatque rex populi sui inauguratus fuerit, ut sibi describendum curet legis volumen: quid si privatus in eius se lectione iam diligenter exercuerit? Verum ne ignorent reges, tum singulari doctrina se habere opus, tum peculiare eius tuendae et asserendae

munus sibi iniungi, legi suae Dominus in eorum palatio sacrum domicilium assignat. Porro quum aetatis tuae modum longe superet in hac parte heroica animi tui magnitudo: non est quod plus verborum in te acuendo consumam. Vale, Rex nobilissime. Dominus Maiestatem tuam protegere fide sua, ut coepit, pergat: prudentiae ac fortitudinis spiritu te et consiliarios gubernet: totumque regni statum incolumem pacatumque servet. Genevae, nono Calendas Februarii. M. D. LI.

ARGUMENTUM

EPISTOLAE PRIORIS PETRI.

Consilium Petri est in hac epistola, fideles ad sui abnegationem mundique contemptum hortari, ut liberi carnis affectibus terrenisque omnibus impedimentis soluti, ad coeleste Christi regnum toto animo adspirent: ut spe erecti, suffulti patientia, fortitudine et constantia muniti, tentationes omne genus superent, atque hoc studium et meditationem tota vita prosequantur. Itaque statim a principio, qua potest verborum amplitudine, Dei gratiam nobis in Christo patefactam praedicat. Simul autem addit, fide recipi ipsam, et spe possideri, ut mentes et corda pii supra mundum attollant. Inde ad sanctitatem hortatur, ne inane reddant pretium quo redempti sunt: et ne incorruptibile verbi semen, pro regeniti sunt in vitam aeternam, corrumpi vel emori patiantur. Quia autem verbo Dei renatos dixerat, simul mentionem facit spiritualis infantiae. Porro ne vacillet aut titubet eorum fides, quia Christum a toto fere mundo vel contemni, vel reiici vident, admonet hoc modo impleri quod de eo scriptum est, fore lapidem scandali. Sed rursus docet stabile esse iis, qui in eum credunt, salutis fundamentum. Hinc iterum commemorat in quantum honorem ipsos Deus extulerit, ut pristini sui status commemoratione et praesentis beneficii sensu animentur ad pie vivendi studium. Postea delabitur ad particulares exhortationes: ut modeste et obedienter sub principum imperio se contineant, ut servi dominis sint subiecti, uxores pareant maritis suis, pudice et continenter se gerant, ac vicissim mariti uxores humaniter tractent. Deinde praecipit ut mutuam inter se aequitatem colant; quod ut libentius faciant, fructum illis proponit prosperam vitam et quietam. Quia tamen Christianis quasi fatale est, utcunque pacem quaerant, multis iniuriis non raro vexari, mundumque sibi nulla de causa habere infestum: hortatur ut aequis animis sustineant persequutiones, quas sciunt sibi in salutem cessuras. In eam rem adducit Christi exemplum. Ex adverso admonet quam infelix exitus impios maneat interea, dum ecclesiam suam Dominus mirabiliter per mortem a morte liberat. Longius deinde profert Christi exemplum, nempe ad carnis mortificationem. Huic exhortationi subnectit varias et breves sententias; sed paulo post redit ad patientiae doctrinam, ut consolatione mala sua temperent fideles, dum reputant utile sibi esse paterna Dei manu castigari. Initio quinti capitis seniores officii sui admonet, ne imperium usurpent in ecclesiam, sed moderate sub Christo praesint. Iuvenibus modestiam ac docilitatem commendat. Tandem brevi exhortatione addita epistolam precatione claudit. Unde autem scribat, non convenit inter omnes; nec tamen

causam video cur dubitemus ipsum tum fuisse Babylone; diserte enim hoc affirmat. Sed quoniam invaluerat persuasio, ipsum Antiochia Romam migrasse, et Romae fuisse mortuum: hoc solo argumento adducti veteres, Babylonem allegorice Romam vocari finxerunt. Caeterum quum nulla probabili coniectura temere persuasum habuerint, quicquid tradunt de Romano Petri episcopatu: pro nihilo quoque ducendum est hoc allegoriae figmentum. Multo sane verisimilius est, Petrum, ut ferebat apostolatus ratio, peragrasse eas regiones in quibus plures habitabant Iudaei. Scimus autem Babylone et in illis partibus magnam fuisse copiam.

PETRI APOSTOLI EPISTOLA PRIOR,

CUM

IOH. CALVINI

COMMENTARIIS.

CAP. I.

1. PETRUS apostolus Iesu Christi, electis inquilinis qui dispersi sunt per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam et Bithyniam: 2. Secundum praecognitionem Dei patris, in sanctificatione spiritus, in obedientiam et adspersionem sanguinis Iesu Christi, gratia vobis et pax multiplicetur.

1. 2. *Petrus apostolus.* Quicquid commune habet haec salutatio cum Paulinis, novam expositionem non desiderat. Quum Paulus gratiam et pacem precatur, verbum subticet; Petrus autem addit: *Ut multiplicetur*, sed eodem sensu. Neque enim gratiae aut pacis initium fidelibus Paulus optat, sed augmentum, donec absolvat Deus quod in illis coepit.

1. 2. *Electis.* Quaeri potest unde hoc compertum habuerit; nam arcana est Dei electio, nec aliter cognoscitur quam singulari spiritus revelatione. Atqui ut suae quisque electionis certior fit spiritus testimonio, ita de aliis nihil certi tenet. Respondeo, de fratrum electione non esse anxie quaerendum, sed a vocatione potius aestimandum: ut pro electis habeantur quicunque per fidem in ecclesiam sunt cooptati. Eos enim Deus a reliquo mundo segregat, quod electionis signum est. Nec obstat quod plerique deficiunt, in quibusdam mera est dissimulatio; est enim hoc caritatis, non fidei indicium, quum electos censemus omnes in quibus divinae adoptionis nota apparet. Quod autem electionem eorum non petat ex abscondito Dei consilio, sed ex effectu eam colligat, patet ex contextu; nam paulo post, eam *in sanctificatione spiritus* locat. Quatenus ergo prae se ferebant se Dei spiritu regenitos, in electis Dei ipsos numerat: quia non sanctificat Deus nisi quos prius elegit. Simul tamen admonet unde fluat electio qua segregamur in salutem, ne cum mundo pereamus; dicit enim *secundum praecognitionem.* Hic, inquam, fons et haec prima causa est, quod Deus apud se ante creatum mundum est qualis sit haec praecognitio. Sophistae enim ut Dei gratiam obscurent, cuiusque merita a Deo praevideri fingunt: atque ita reprobos ab electis discerni, prout quisque hac vel illa sorte dignus est. Scriptura autem ubique Dei propositum in quo fundata est nostra salus, meritis nostris opponit. Quum ergo Petrus electos vocat secundum praecognitionem Dei, significat non aliunde pendere eius causam, sed in solo Deo quaerendam esse: quia ipse sibi sponte ad nos eligendos auctor fuerit. Ergo Dei praecogni-

tio submovet omnem humanae dignitatis respectum. Qua de re difsius tractavimus epistolae ad Ephesios primo capite, et aliis in locis. Quemadmodum tamen in electione nostra primas gratuito Dei beneplacito assignat: ita rursum vult eam ex effectu a nobis cognosci. Nihil enim periculosius ac magis praeposterum est quam omissa vocatione, electionis nostrae certitudinem quaerere in abscondita Dei praescientia; hic enim nimis profundus est labyrinthus. Quare ut huic periculo occurrat Petrus, optimum temperamentum adhibet. Quamquam enim primo loco vult considerari Dei consilium, cuius causa nonnisi in ipso est: mox tamen ad effectum nos revocat, quo electionem nostram nobis declarat ac testatur. Effectus ille est spiritus sanctificatio, hoc est, vocatio efficax, dum ad externam evangelii praedicationem accedit fides, quae ex interiore spiritus motu nascitur. *Inquilinis.* Qui metaphorice sic vocari putant quoslibet pios, quia in mundo peregrini sint qui ad coelestem patriam contendunt, longe falluntur: et satis refelli potest eorum error ex dispersionis nomine quod proxime sequitur. Nam in solos Iudaeos competit, non tantum quia huc et illuc disiecti exsulabant a patria, sed quoniam eiecti erant ex ea terra quae illis in perpetuam haereditatem a Domino promissa erat. Omnes quidem fideles postea vocabit inquilinos, quia in terra peregrinantur; sed hic alia est ratio. Ideo itaque inquilini erant, quod pars in Pontum, pars in Galatiam, pars in Bithyniam dispersa erat. Nec mirum quod Iudaeis hanc epistolam proprie destinet: quia sciebat illis se constitutum apostolum, quemadmodum Paulus docet (Galat. 2, 8.). Sub regionibus quas enumerat, comprehendit totum Asiae minoris tractum a Ponto Euxino usque in Cappadociam. *In obedientiam.* Quum sanctificationi duo haec subiiciat, videtur obedientiae nomine intelligere vitae novitatem, per adspersionem vero sanguinis Christi remissionem peccatarum designare. Quod si istae sunt partes vel effectus sanctificationis, aliter hic sanctificatio capitur quam saepe apud Paulum, hoc est, magis generaliter. Sanctificat ergo nos Deus efficaciter nos vocando. Id autem fit dum renovamur in obedientiam iustitiae eius, et Christi sanguine adspersi mundamur a peccatis. Ac videtur tacita esse allusio ad veterem adspersionis ritum, quo sub lege utebantur. Quemadmodum enim non satis tunc fuisset mactari hostiam et fundi sanguinem, nisi adspersus fuisset populus: ita nihil hodie nobis prodesset fusum Christi sanguinem fuisse, nisi ipso conscientiae nostrae abluerentur. Subaudienda igitur est antithesis: Quod sicut olim sub lege manu sacerdotis fiebat sanguinis adspersio: ita nunc spiritus sanctus animas nostras Christi sanguine in expiationem adspergit. Nunc colligenda est summa, salutem nostram manare ex gratuita electione Dei; sed eam simul considerandam esse fidei experientia in eo quod spiritu suo nos sanctificat. Postremo duos esse vocationis nostrae effectus aut fines, nempe ut reformemur in obedientiam Dei, et Christi sanguine abluamur; praeterea utrumque esse opus spiritus sancti. Unde colligimus nec electionem a vocatione, nec gratuitam fidei iustitiam a vitae novitate separandam esse.

3. Benedictus Deus et pater Domini nostri Iesu Christi, qui secundum multam suam misericordiam regenuit nos in spem vivam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis: 4. In haereditatem incorruptibilem et incontaminatam et immarcescibilem, repositam in coelis erga vos. 5. Qui virtute Dei custodimini per fidem in salutem, quae parata est revelari tempore ultimo.

3. *Benedictus Deus.* Diximus praecipium esse statum epistolae, ut nos supra mundum erectos, ad sustinenda militiae spiritualis certamina comparet atque animet. Ad eam rem non parum valet beneficiorum Dei agnitio. Nam quum pretium suum apud nos obtinent, facile reliqua omnia vilescunt: praesertim quum reputamus quanti sit Christus cum suis bonis, quicquid extra ipsum est nobis erit instar stercoris. Hac de causa magnifice hic extollit ingentem Dei gratiam in Christo, ne molestum nobis sit nos ipsos et mundum abnegare, ut potiamur inaestimabili vitae futurae thesauro; deinde ne frangamur praesentibus aerumnis, sed patienter eas feramus, in aeterna felicitate acquiescentes. Porro quum gratias agit Deo, fideles ad spiritualem laetitiam invitat, quae omnes absorbeat contrarios carnis affectus. *Et pater Domini.* Sic resolve: Deus qui pater est Iesu Christi. Nam sicuti olim se Deum Abrahae vocando hac nota a diis omnibus fictitiis discerni voluit: ita postquam se manifestavit in filio suo, non aliter quam in ipso vult cognosci. Itaque qui nudam Dei maiestatem extra Christum mente concipiunt, idolum habent loco Dei, sicuti Iudaei et Turcae. Proinde quisquis verum Deum vere cognoscere cupit, hoc patris Christi titulo ipsum vestiat. Nisi enim quoties mens nostra Deum quaerit, Christus occurrat, vaga et confusa errabit donec prorsus deficiat. Simul etiam indicare Petrus voluit quomodo tam liberalis et beneficus erga nos sit Deus. Nisi enim medius statuatur Christus, nunquam illius bonitas serio a nobis sentiri poterit. *Qui regenuit nos.* Significat vitam supernaturale esse donum quia filii irae nascimur; nam si in spem vitae geniti essemus secundum carnem, supervacuum esset nos regigni a Deo. Docet itaque Petrus, nos qui natura morti aeternae eramus destinati, in vitam Dei misericordia restitutos esse. Haec autem veluti secunda est creatio, quemadmodum ad Ephesios epistolae primo capite habetur. *Spes viva* pro spe vitae capitur. quamquam videtur tacita esse antithesis inter spem, quae in regno Dei incorruptibili defixa est, et inter spes hominum fluxas ac evanidas. *Secundum multam misericordiam.* Primo causam efficientem ponit, deinde medium (ut loquuntur) designat. Deum, inquam, nullis nostris meritis fuisse provocatum docet, ut nos regeneraret in spem vivam, quia hoc totum eius misericordiae assignat. Atque ut melius operum merita redigat in nihilum, dicit *multam misericordiam.* Fatentur quidem omnes Deum esse unicum salutis nostrae auctorem; sed extraneas causas postea affingunt, quae tantundem eius misericordiae detrahant. Petrus vero solam misericordiam commendat; sed modum protinus adscribit, nempe resurrectionem Christi. Neque enim alibi aut aliter suam erga nos misericordiam explicat Deus: ideo semper ad hunc scopum scriptura nos dirigit. Quod autem praeterita Christi morte solam resurrectionem commemorat, in eo nihil est absurdi. Illa enim sub hac includitur, quia perfectio non constat sine suo initio; resurrectionem vero potius adduxit, quia de nova vita agebat.

4. *In haereditatem.* Tria epitheta quae sequuntur, ad gratiae Dei amplificationem posita sunt. In hoc enim laborat Petrus (quemadmodum prius dixi,) ut eius excellentiam animis nostris bene ac penitus infigat. Porro haec duo membra, *in haereditatem incorruptibilem*, et *in salutem quae parata est revelari*, appositive lego, ut posterius sit prioris expositio; nam rem unam duobus modis exprimit. Singulis verbis quae sequuntur, suum inest pondus. Haereditas dicitur in coelis conservata, ut sciamus eam esse extra periculum. Nisi enim in manu Dei esset, infinitis periculis esset obnoxia; si esset in hoc mundo, quomodo securi esse possemus inter tam varias inclinationes? Ergo ut nos omni trepidatione liberet, salutem nostram extra Satanae iniurias in tuto positam esse affirmat.

Sed quia salutis certitudo parum nobis afferret consolationis, nisi eam unusquisque nostrum ad se pertinere sciret: addit Petrus *erga vos.* Huc enim placide recumbunt conscientiae, quum Dominus e coelo clamat: En vestra salus in manu mea est, vobisque servatur. Caeterum quia non omnium promiscue est salus, ad finem nos revocat: ut quicunque fide praediti sunt, a reliquis se discernant, nec dubitent quin veri ac legitimi sint regni Dei haeredes. Nam ut fides in coelos usque penetrat: ita et quae in coelo sunt bona, nobis applicat.

5. *Qui virtute Dei custod.* Notanda est relatio, quum dicit, nos in mundo custodiri, sicuti haereditas nostra in coelo servatur; alioqui statim obreperet haec cogitatio: Quid iuvat salutem nobis esse in coelo repositam, quum nos in mundo tamquam in turbulento mari iactemur? Quid iuvat salutem nostram statui in tranquillo portu, quum inter mille naufragia fluctuemur? Praevenit igitur apostolus eiusmodi obiectiones, quum docet nos etiam in mundo inter media discrimina fide tamen custodiri, atque ita morti esse propinquos, ut tamen sub fidei custodia tuti simus. Caeterum quia in hac carnis infirmitate saepe labascit ipsa fides, possemus semper esse de crastino anxii, nisi hic nobis quoque Dominus succurreret. Ac videmus ut in papatu obtinuerit diabolica opinio, de finali perseverantia dubitandum esse, quia incerti sumus an staturi cras simus in eadem gratia. Atqui non ita nos Petrus suspensos relinquit; nam ideo virtute Dei stare nos affirmat, ne qua ex propriae infirmitatis conscientia haesitatio nos sollicitet. Quamlibet igitur infirmi simus: salus tamen nostra non est instabilis, quia Dei virtute fulcitur. Ergo sicuti fide protegimur, ita fides ipsa suam in Dei virtute stabilitatem habet. Unde non in praesens modo, sed etiam in futurum securitas. *In salutem.* Quia natura impatientes sumus morae, et statim taedio succumbimus: ideo salutem admonet non differri quod nondum parata sit, sed quia nondum advenerit iustum revelationis tempus. Haec doctrina ad spem nostram alendam ac sustinendam pertinet. Porro *ultimum tempus* diem iudicii vocat, quia non ante speranda sit rerum omnium instauratio; medium enim tempus est adhuc in progressu. Quod alibi totum a Christi adventu tempus ultimum dicitur, id fit superiorum aetatum comparatione; Petrus autem totum mundi curriculum adspexit.

6. In quo exsultatis, paulisper nunc, si opus est, contristati in variis tentationibus: 7. Ut probatio fidei vestrae multo pretiosior auro quod perit et tamen per ignem probatur, reperiatur in laudem et honorem et gloriam, quum revelabitur Iesus Christus. 8. Quem quum non videritis, diligitis; in quem nunc credentes, quum eum non adspicitis, exsultatis gaudio inenarrabili et glorificato: 9. Reportantes finem fidei vestrae, salutem animarum.

6. *In quo exsultatis.* Tametsi ambigua est Graeci verbi terminatio: sensus tamen postulat ut legamus *exsultatis*, potius quam *exsultate.* Articulus, *in quo*, refert totum illud complexum de spe salutis in coelo repositae. Caeterum non tam eos laudat, quam hortatur. Consilium enim eius est docere quisnam ex spe salutis fructus nobis proveniat: nempe spirituale gaudium, quo non tantum mitigatur malorum omnium acerbitas, sed omnis etiam tristitia vincitur. quamquam exsultandi verbum plus exprimit, quam gaudere. Sed hoc nonnullam habet repugnantiae speciem, dum fideles qui gaudio exsultant, simul tristes esse dicit. sunt enim contrarii af-

fectus. Verum melius experimento norunt fideles, illos simul consistere, quam verbis exprimi queat. Et tamen ut paucis expediatur haec quaestio, sic habendum est, fideles non esse truncos, nec humanum sensum ita exuisse quin dolore tangantur, quin pericula metuant, quin molesta sit paupertas, quin difficiles ac durae persequutiones. Tristitiam ergo ex malis sentiunt; sed quae ita lenitur fide, ut gaudere propterea non desinant. Ita non impedit tristitia ipsorum gaudium; sed potius locum illi cedit. Rursus gaudium tametsi tristitiam superat, eam tamen non abolet: quia nos humanitate non spoliat. Atque hinc patet quae sit vera patientia. Initium eius et quasi radix est beneficiorum Dei agnitio, praesertim dum gratuitam, qua nos dignatus est, adoptionem reputamus. Nam quicunque mentem huc attollunt, iis facile est placide mala omnia devorare. Unde enim fit ut moerore animi opprimantur, nisi quia nullum spiritualium bonorum gustum habent? Verum qui omnes aerumnas statuunt exercitia esse sibi utilia in salutem, non tantum supra illas se erigunt, sed etiam vertunt in occasionem gaudii. *Contristati.* Annon etiam reprobis communis est tristitia? neque enim a malis sunt immunes. Verum Petrus fideles spontaneam tristitiam suscipere intelligit; quum fremant impii, et contumaciter obluctentur Deo. Tristantur ergo pii, quemadmodum bos domitus iugum suscipit, vel equus subactus frenari se etiam a puero sustinet. Tristitia Deus reprobos afficit, quemadmodum equo feroci ac refractario violenta manu frenum imponitur. Calcitrant enim et contra nituntur; sed frustra. Laudat ergo fideles Petrus, quia sponte, non autem necessitate coacti, se tristitiae subiiciant. Quod dicit *paulisper nunc*, ad consolationem valet. Nam temporis brevitas mala quantumvis alioqui dura, non parum temperat. Praesentis autem vitae duratio instar momenti est. *Si opus est.* Conditio pro causa hic capitur. Ostendere enim voluit, non temere fieri quod ita Deus suos exercet. Nam si nulla causa non affligeret Deus, id toleratu grave esset. Petrus ergo argumentum consolationis sumpsit ex Dei consilio: non quod semper ratio nobis appareat, sed quia persuasum nobis esse debet, sic fieri oportere, quia Deo placet. Notandum quod non unam tentationem ponit, sed plures: neque unum tentationis genus, sed diversa. quamquam huius loci expositionem satius est ex primo capite Iacobi petere.

7. *Pretiosior auro.* Argumentum est a minori ad maius. Nam si aurum, quod metallum est corruptibile, tanti ducimus ut velimus igne probari, quo suum apud nos pretium obtineat: quid mirum si Deus in fide eandem exigat probationem, quum tanta sit apud eum fidei excellentia? Tametsi autem aliter sonant verba: fidem tamen auro comparat, et eam auro magis pretiosam facit: ut inde inferat dignam esse quae probe examinetur. Porro incertum est quousque extendat verbum δοκιμάζεσθαι et nomen δοκίμιον, siquidem bifariam probatur aurum igni, primo quum repurgatur a scoria, deinde quum de eius probitate faciendum est iudicium. Uterque probandi modus fidei optime congruit. Nam quum multae incredulitatis faeces in nobis resideant, dum variis afflictionibus quasi excoquimur in fornace Dei, purgantur fidei nostrae scoriae, ut pura et nitida sit coram Deo. Simul experimentum eius capitur, verane an ficta sit. Utramque speciem libenter amplector; atque huc spectat quod mox sequitur. Nam ut suus argento honor non ante habetur, quam purgatum fuerit: ita fidem nostram honorifice habendam esse coronandam apud Deum significat, ubi rite examinata fuerit. *Quum revelabitur.* Hoc additum est ut animos suos in ultimum usque diem suspendere fideles discant. Nunc enim abscondita est vita nostra in Christo, latebitque velut sepulta, donec e coelo Christus apparuerit. et totus vitae nostrae cursus ad interi-

tam externi hominis inclinat: et quaecunque patimur, quasi mortis sunt praeludia. Ergo necesse est ut in Christum coniiciamus oculos, si in afflictionibus gloriam et laudem intueri volumus. Nam tentationes in nobis probri et pudoris sunt plenae, in Christo autem gloriosae sunt; sed gloria illa nondum in Christo plene conspicitur, quia nondum advenit consolationis dies.

8. *Quem quum non videritis.* Duo ponit: quod Christum quem non viderunt, diligant; in eum quem non conspiciunt, credant. Sed prius ex posteriore nascitur. Dilectionis enim causa est fides non ideo tantum quia nos beneficiorum quibus nos Christus prosequitur, cognitio ad eum redamandum provocat; sed quia perfectam felicitatem offerendo nos ad se rapit. Laudat ergo Iudaeos quod in Christum credant quem non adspiciunt: ut cogitent hanc esse fidei naturam, in bonis quae oculos nostros latent, acquiescere; nam eius rei aliquod habebant experimentum quamquam magis laudando praecipit. Atque hoc prius ordine membrum est, non metiendam esse fidem adspectu. Nam quum misera in speciem sit Christianorum vita, nisi felicitas eorum in spe sita esset, protinus conciderent. Habet quidem et fides suos oculos; sed qui in regnum Dei invisibile penetrant, et qui speculo verbi contenti sunt. Est enim demonstratio rerum invisibilium, ut habetur in epistola ad Hebraeos (11, 1.). Quare verum est illud Pauli (II. Corinth. 5, 6.), nos peregrinari a Domino quamdiu hac carne sumus circumdati, quia per fidem ambulamus, et non per adspectum. Secundum membrum est, fidem non frigidam esse notitiam, sed quae corda nostra inflammat in amorem Christi. Neque enim (ut sophistae garriunt) fides confuse et implicite Deum apprehendit, (quia hoc est vagari per invios errores,) sed Christum pro scopo habet. Porro non arripit nudum Christi nomen, aut nudam essentiam; sed qualis sit nobis, et quid afferat bonorum, considerat: quia fieri non potest quin eo feratur hominis affectus, ubi felicitatem suam statuit, secundum illud (Matth. 6, 21.): Ubi thesaurus tuus, ibi cor tuum. *Exsultatis.* Iterum repetit fructum illum fidei cuius meminerat, nec immerito; est enim incomparabile hoc bonum, quod non modo pacatae sunt coram Deo conscientiae, sed iam vitae aeternae fiducia secure exsultant. Vocat autem *gaudium inenarrabile*, quia pax Dei sensum omnem exsuperat. Quod hic addit *glorificatum*, bifariam potest exponi: vel ut magnificum ac gloriosum significet: vel ut inani fluxoque opponatur, cuius homines paulo post pudet. Ita glorificatum perinde valebit atque solidum et stabile, et extra periculum frustrationis. Qui hac laetitia non efferuntur supra coelos, ut solo Christo contenti mundum despiciant, frustra iactant se habere fidem.

9. *Reportantes finem.* Admonet quorsum sensus omnes suos dirigere fideles debeant, nempe in salutem aeternam. Mundus enim hic affectus nostros suis illecebris irretitos tenet: vita haec et quaecunque ad corpus pertinent, magna sunt impedimenta, ne animus noster ad futurae et spiritualis vitae cogitationem se applicet. Hanc ergo nobis tuto studio meditandam proponit apostolus, et tacite subindicat susque deque habendam aliorum iacturam, modo salvae sint animae. Quum dicit *reportantes*: dubitationem illis eximit, quo alacrius contendant, dum certi sunt de salute obtinenda; interea tamen hunc finem esse fidei docet, ne anxii sint quod adhuc differtur. Nunc enim sufficere nobis debet nostra adoptio, nec petendum est ut ante tempus mittamur in haereditatis possessionem. Posset etiam pro fine legi merces; sed eodem sensu. Colligimus enim ex apostoli verbis, non aliter nos quam fide consequi salutem. Scimus autem fidem sola gratuitae adoptionis promissione niti. Quod si ita est, certe neque operum meritis debetur salus, neque

inde speranda est. Cur autem animas tantum nominat, quum et corporibus promissa sit resurrectionis gloriam? Quoniam immortalis est anima: proprie salus illi attribuitur, quemadmodum et Paulus interdum loqui solet (I. Corinth. 5, 5.): Ut spiritus salvus sit in die Domini. Atque hoc perinde valet ac si diceretur, salus aeterna. Est enim tacita comparatio vitae mortalis et caducae, quae ad corpus pertinet. Interea tamen non excluditur a gloriae societate corpus, quatenus animae est annexum.

10. De qua salute exquisierunt et scrutati sunt prophetae, qui de futura erga vos gratia vaticinati sunt: 11. Scrutantes in quem aut cuiusmodi temporis articulum significaret qui in illis erat spiritus Christi, prius testificans venturas in Christum afflictiones, et quae sequuturae erant, glorias. 12. Quibus relevatum est quod non sibi ipsis, sed nobis ministrabant haec, quae nunc annuntiata sunt vobis per eos qui vobis praedicarunt evangelium, per spiritum sanctum missum e coelo: in quae desiderant angeli prospicere.

Salutis huius pretium inde commendat, quod in eam toto studio intenti fuerunt prophetae. Rem enim magnam et singularis excellentiae fuisse oportet, quae prophetas ita ad sui inquisitionem accenderit. Clarius vero etiamnum in eo relucet ingens erga nos Dei bonitas, quod multo plus nobis patefactum hodie est, quam olim diu et sollicite quaerendo consequuti sint prophetae omnes. Interea certitudinem salutis confirmat ab ipsa vetustate: quoniam ab initio mundi legitimum a spiritu sancto testimonium habuerit. Duo haec distincte notanda sunt: quod nobis plus datum esse quam antiquis patribus affirmat, ut hac comparatione evangelii gratiam amplificet; deinde quod de salute nobis praedicatur, non posse aliqua novitate esse suspectum, quia iam olim testatus de ea fuerit spiritus per prophetas. Ergo quum dicit prophetas sciscitatos esse, et sedulo inquisiisse, hoc ad eorum scripta aut doctrinam non pertinet, sed ad privatum desiderium quo quisque aestuavit. Quae postea sequuntur, ad publicam functionem referenda sunt. Verum ut singula melius pateant, digerendus est hic locus in certas propositiones. Sit itaque haec prima, quod prophetae qui de gratia, quam nobis exhibuit Christus suo adventu, vaticinati sunt, sedulo intenti fuerunt ut tempus plenae revelationis cognoscerent. Secunda, quod spiritus Christi per eos praedixit futurum regni Christi statum, qualis partim iam cernitur, partim vero speratur adhuc: nempe quod Christo et universo eius corpori destinatus sit per varias passiones ad gloriam ingressus. Tertia, quod prophetae nobis uberius quam suo saeculo ministrarunt, idque divinitus illis patefactum fuit, quia in Christo demum est solida earum rerum exhibitio, quarum tunc obscuram imaginem Deus adumbrabat. Quarta, quod non tantum in evangelio continetur luculenta propheticae doctrinae confirmatio, quando idem spiritus est qui loquitur, sed longe plenior et magis familiaris explicatio, quia salutem, quam eminus olim per prophetas indicabat, nunc palam et quasi oculis demonstrat. Ultima est, inde satis constare quam admirabilis sit salutis per evangelium nobis promissae gloria, quod angeli quoque ipsi, licet Dei conspectu in coelis fruantur, illius tamen visendae desiderio ardeant. Omnia vero in unum scopum tendunt, ut Christiani, dum in suae felicitatis altitudinem efferuntur, omnia mundi obstacula

superent. Quid enim est quod non extenuet incomparabile hoc beneficium?

10. *De qua salute.* Annon patribus et nobis communis eademque est salus? Cur ergo patres quaesiisse dicit, quasi non adepti sint quod hodie nobis offertur? Facilis solutio est, salutem pro conspicua manifestatione accipi, quae nobis obtigit Christi adventu. Neque aliud sibi volunt haec Petri verba, quam illa Christi (Matth. 13, 17.): Multi reges et prophetae optarunt videre quae videtis, nec tamen viderunt: beati igitur oculi vestri etc. Quum ergo prophetae non nisi tenuem haberent gustum allatae per Christum gratiae, quantum ad revelationis modum attinet, merito ultra votis suis tendebant. Dum Simeon post Christi conspectum placide et animo pacato se ad mortem comparat, se prius inquietum et anxium fuisse ostendit. Talis fuit omnium piorum sensus. Et modum inquisitionis denotat, quum addit: *in quem aut cuiusmodi temporis articulum.* Erat enim differentia legis et evangelii quasi interpositum velum, ne propius ea quae oculis nostris exposita sunt, adspicerent. Nec sane aequum erat, absente adhuc sole iustitiae Christo plenam lucem tamquam in meridie fulgere. Tametsi autem ipsis necesse fuit intra praescriptos fines se continere: nulla tamen religio fuit ingemiscere propioris adspectus desiderio. Neque enim quum accelerari redemptionem, et quotidie eam videre cuperent, votum illud obstitit, quin patienter sustinerent, quamdiu eam differre Domino placebat. Porro in vaticiniis notationem temporum quaerere, mihi supervacuum videtur, quando hic non quid docuerint prophetae, sed quid optarint, agitur. Ubi Latini interpretes verterunt: de futura gratia: ad verbum legitur: de gratia quae erga vos est. Verum quia idem manet sensus, nolui quicquam mutare. Hoc magis observatu dignum, quod prophetas non dicit proprio sensu scrutatos esse quo temporis articulo adveniret Christi regnum, sed tantum applicasse sua studia ad revelationem spiritus. Ita nos suo exemplo discendi sobrietatem docuerunt, quia non ultra progressi sunt, quam eos spiritus ducebat. Et certe nullus humanae curiositatis erit modus, nisi spiritus Dei ingeniis praesideat: ne quid aliunde quam ab ipso discere appetant. Atque etiam res altior est spirituale Christi regnum, quam ut in eius investigatione quicquam mens humana proficiat, nisi spiritum habeat directorem. Quare nos quoque huius freni moderationi subiicere docet.

11. *Qui in illis erat spiritus Christi.* Primum, *qui in illis erat*; deinde, *testificans*, hoc est, ad reddendum testimonium; qua loquutione praeditos spiritu intelligentiae fuisse prophetas significat, et quidem non vulgarem in modum, utpote qui nobis magistri et testes fuerint, nec tamen lucis huius, quae nobis manifestata est, fuisse compotes. Interea haec eximia est doctrinae eorum laus, dum vocatur spiritus sancti testimonium. Nam quamvis homines praecones ac ministri, ille tamen auctor fuit. Nec temere Christi spiritum tunc dominatum fuisse tradit; evangelii autem doctoribus spiritum praeficit e coelo emissum. Significat enim evangelium a Deo profectum esse, et veteres prophetias a Christo dictatas. *Ventu-ras in Christum afflictiones.* Ut aequiore animo suas afflictiones ferant, iam olim a spiritu praedictas fuisse admonet. Sed multo plus complectitur. Docet enim, hoc Christianae ecclesiae regimen ab initio divinitus fuisse constitutum, ut crux praeparatio esset ad triumphum, et mors transitus ad vitam, idque clare fuisse testatum. Quare non est cur nos afflictiones ultra modum deiiciant, quasi in illis essemus miseri, quandoquidem spiritus Dei nos beatos pronuntiat. Hic ordo notandus est, quod passiones statuit priore loco; deinde addit sequuturas glorias. Significat enim non posse hanc rationem mutari vel praeverti, quin gloriam praecedant afflictiones.

Ita duplex subest in his verbis sententia, quod prius multis aerumnis premi Christianos oporteat, quam gloria fruantur: et miseras non esse eorum afflictiones, quia proximam gloriam sibi annexam habeant. Quum hunc contextum Deus ordinaverit: alteram partem ab altera divellere nostrum non est. Atque hoc rarae consolationis est, quod nostra conditio, qualem experimur, tot ante saeculis praedicta fuit. Nam inde colligimus, non frustra felicem eius exitum nobis promitti. Deinde agnoscimus non fortuito nos, sed certa Dei providentia affligi. Denique prophetiae instar speculi sunt ad repraesentandam nobis in tribulationibus coelestis gloriae imaginem. Dicit quidem Petrus de venturis in Christum afflictionibus spiritum fuisse testificatum; sed Christum a suo corpore non separat. Itaque non debet hoc restringi ad Christi personam; sed initium faciendum est a capite, ut membra sua ordine sequantur, quemadmodum Paulus docet (Rom. 8, 29.), oportere nos ei configurari qui primogenitus est inter fratres. Denique non tractat Petrus quid Christo sit proprium; sed de universali ecclesiae statu disserit. Sed hoc ad fidei nostrae confirmationem multo aptius, dum nostras afflictiones in Christo considerandas proponit, quia melius in eo cernimus connexionem mortis et vitae inter nos et ipsum. Et certe hoc ius atque haec ratio est sacrae unitatis, quod in membris suis quotidie patitur, ut postquam in nobis absolutae fuerint eius passiones, suum vicissim complementum habeat gloria. Qua de re plura ad Coloss. cap. 3. et I. Timoth. cap. 4.

12. *Revelatum est quod non sibi.* Hunc locum perperam arripiunt fanatici homines, ut patres qui sub lege vixerunt, excludant a spe aeternae salutis. Neque enim simpliciter negat quin saeculo suo utiliter ministraverint prophetae, atque ecclesiam aedificaverint; sed tantum docere vult, utilius nobis esse eorum ministerium, quia in saeculorum fines incidimus. Videmus quam magnifice Christi regnum extollant, quam sint in illo ornando assidui, quam studiose ad illud quaerendum omnes stimulent. Atqui praesenti eius adspectu privati sunt per mortem. Quid hoc aliud fuit, quam mensam sternere, ut cibis appositis alii postea vescerentur? Fide quidem delibarunt, quae nobis per eorum manum Dominus fruenda transmisit: quinetiam in solidum animae cibum Christi fuerunt participes. Sed nunc de rei exhibitione agitur. Scimus autem his quasi finibus inclusum fuisse munus propheticum, ut se et alios in spem venturi Christi alerent. Ergo eum non nisi absconditum et quasi absentem possidebant. Absentem dico, non virtute aut gratia, sed quia nondum in carne manifestatus erat. Quare et regnum eius sub involucris adhuc latebat. Denique in terram descendens quodammodo coelos nobis aperuit, ut spirituales divitias, quae non nisi sub figuris procul ostendebantur, prope cernere liceat. Haec igitur Christi manifestati fruitio, discrimen inter nos et prophetas ostendit. Unde colligimus quomodo nobis potius quam sibi ministraverint. Caeterum quum divinitus admoniti essent prophetae, differri in aliud saeculum quam praedicabant gratiam, nihilo tamen segniores in eius praedicatione fuerunt, tantum abest ut fracti taedio fuerint. Quod si tanta fuit illorum patientia, nos certe bis et ter ingrati, nisi gratiae quae illis negata fuit, fruitio nos in omnibus quae patiendae sunt aerumnis erectos sustineat. *Quae annuntiata sunt.* Iterum discrimen notat inter veterem doctrinam et evangelii praedicationem. Nam quemadmodum iustitia Dei in evangelio revelatur, testimonium habens a lege et prophetis, ita et coelestis Christi gloria, de qua olim testificatus est spiritus, nunc palam annuntiatur. Simul autem certitudinem evangelii inde comprobat, quod nihil continet nisi iam pridem a spiritu Dei testatum. Deinde admonet, eiusdem spiritus auspiciis, adeoque ipso dictante

et praeeunte, promulgatum esse evangelium, ne quid hic humanum cogitent. *In quae desiderant angeli.* Hoc vero maximum evangelii encomium est, quod thesaurum sapientiae continet, angelis adhuc clausum et occultum. Sed obiiciet quispiam, minime esse consentaneum, nobis aperta et nota esse quae angelos lateant, qui semper vident faciem Dei, et in regenda ecclesia omniumque bonorum administratione eius ministri sunt. Respondeo, aperta nobis esse quatenus ea in speculo verbi intuemur. Nec vero nostra altior notitia praedicatur, quam angelorum; tantum intelligit Petrus ea nobis promitti, quorum complementum angeli videri cupiunt. Dicit Paulus (Ephes. 3, 8 — 10.), in gentium vocatione innotuisse angelis admirabilem Dei sapientiam. Nam hoc illis novum erat spectaculum, quod Christus mundum perditum, et tot saeculis a spe vitae alienatum aggregabat ad suum corpus. Ita quotidie cum admiratione cernunt magnifica Dei opera in ecclesiae gubernatione: quanto igitur magis stupebunt ad supremum illud divinae iustitiae, bonitatis et sapientiae specimen, dum Christi regnum complebitur? Illud est igitur arcanum, cuius revelationem adhuc exspectant, et merito exoptant. Tametsi duplex huius loci potest esse sensus, vel quod reseratur nobis thesaurus in evangelio, qui in sui desiderium rapit ipsos angelos, quia illis hoc maxime laetum est spectaculum, vel quod regnum Christi, cuius viva in evangelio effigies expressa est, cupide videre appetunt. Atque hic secundus magis videtur congruere.

13. Quare succincti lumbis mentis vestrae, sobrii, perfecte sperate in eam quae ad vos defertur gratiam, in revelatione Iesu Christi: 14. Tamquam filii obedientes, non conformati pristinis, quae in ignorantia vestra regnarunt, cupiditatibus; 15. Sed quemadmodum is qui vos vocavit sanctus est, ita ipsi sancti in tota conversatione reddamini, 16. Propterea quod scriptum est (*Levit.* 11, 44. *et* 19, 2. *et* 20, 7.): Sancti estote, quia ego sanctus sum.

Ex magnitudine et excellentia gratiae deducit exhortationem: ut certe eo magis intentos esse nos decet ad excipiendam Dei gratiam, quo se liberalius in nos effundit. Ac notandus est contextus. Dixerat, tantam esse regni Christi altitudinem, ad quem nos vocat evangelium, ut coelestes quoque angeli in eius prospectum assurgant: quid ergo nobis, qui in mundo versamur, agendum est? Certe quamdiu in terra vivimus, tanta est inter nos et Christum distantia, ut frustra nos ad se invitet. Ergo necesse exuere imaginem Adae, et totum saeculum omniaque impedimenta abiicere, ut soluti sursum ad Christum feramur. Praecipit autem iis ad quos scribit, ut expediti et sobrii in oblatam sibi gratiam sperent; deinde ut renuntiantes mundo et priori vitae se Deo conforment. Hoc ergo prius est exhortationis membrum, ut lumbis mentis succincti animos adiiciant ad spem gratiae sibi allatae. In secundo modum praescribit, ut mutato ingenio ad imaginem Dei formentur.

13. *Succinctis lumbis.* Similitudo ex more vetusto sumpta. Nam quum oblongas haberent vestes, neque iter facere, neque quicquam operis commode suscipere poterant, nisi succincti. Unde istae loquutiones: Accingere se ad opus et res gerendas. Ergo impedimenta tolli iubet, ut soluti ad Deum contendant. Qui in lumbis subtilius philosophantur, quasi praeciperet libidines restringi debere et arceri, discedunt a genuina apostoli mente. Neque enim aliud sibi volunt haec verba, quam illa Christi (Luc. 12, 35.):

Sint lumbi vestri praecincti, et lucernae ardentes in manibus vestris; nisi quod Petrus metaphoram duplicat, quum menti lumbos attribuit. Significat autem mentes nostras fluxis huius mundi curis et supervacuis cupiditatibus implicitas teneri, ne sursum ad Deum tendant. Ergo quisquis vere sperare cupit, in primis se extricare discat, mentemque suam adstringere, ne in evanidos affectus diffluat. Eodem et sobrietas pertinet quam mox subiicit. Neque enim temperantiam solum in cibo et potu commendat, sed spiritualem potius sobrietatem, quum sensus omnes nostros continemus, ne se huius mundi illecebris inebrient. Nam si vel minimus earum gustus furtim nos a Deo abducit, quisquis se in illas ingurgitat, necesse est ut sopitus et stupidus Deum et quae Dei sunt obliviscatur. *Perfecte sperate.* Subindicat eos qui mentes suas laxant ad vanitatem, non solide, ut decebat, et sincere in Dei gratiam sperare. Etsi enim spem aliquam gratiae concipiunt: quia tamen vacillant et fluctuantur in mundo, nulla est in spe eorum soliditas. Dicit autem *in gratiam quae defertur*, quo sint ad eam recipiendam promptiores. Procul quaerendus esset Deus; ipse autem obviam ultro accurrit. Quanta igitur nostra ingratitudo, si gratiam nobis ita benigne expositam negligimus? Haec igitur amplificatio ad spem nostram acuendam plurimum valet. Quod addit, *in revelatione Christi*, bifariam exponi potest. Nam evangelii doctrina Christum nobis revelat; et tamen quia adhuc eum per speculum et in aenigmate videmus, differtur plena revelatio usque in ultimum diem. Prior sensus magis Erasmo placuit, neque ego illum improbo; secundus tamen videtur melius quadrare. Consilium enim Petri est, evocare nos extra mundum. Ad eam rem aptissima est adventus Christi memoria. Nam si illuc dirigimus oculos: mundus hic nobis crucifixus est, et nos mundo. Deinde in hac significatione nuper accepit Petrus. Neque novum est apostolis particulam ἐν pro εἰς accipere. Sic itaque interpretor: Non est vobis emetiendum longum iter, ut perveniatis ad Dei gratiam; praevenit enim Deus, dum eam ad vos defert. Sed quoniam fruitio non constat, donec appareat e coelo Christus, in quo abscondita est salus piorum, spe interea opus est: quoniam frustra alioqui nunc offertur nobis Christi gratia, nisi patienter usque ad Christi adventum sustineamus.

14. *Tamquam filii obedientes.* Primum significat, nos in ius honoremque adoptionis vocari a Domino per evangelium. Deinde hac lege nos adoptari, ut nos vicissim obsequentes sibi filios habeat. Tametsi enim filios non facit obedientia, quum gratuitum sit adoptionis donum: eos tamen ab alienis discernit. Quousque vero haec obedientia se extendat, Petrus docet, quum vetat Dei filios huius saeculi desideriis configurari, vel se accommodare; sed hortatur ut se potius Deo conforment. Summa totius legis et omnium quae a nobis exigit Deus, huc spectat, ut in nobis reluceat eius imago, ne simus filii degeneres. Hoc vero fieri non potest quin renovemur, et exuamus imaginem veteris Adae. Hinc colligimus quem in tota vita scopum proponere sibi Christiani debeant: nempe ut sanctimonia et puritate Deum referant. Sed quoniam omnes carnis nostrae sensus Deo repugnant, totumque mentis nostrae ingenium adversus eum inimicitia est: ideo Petrus a mundi abnegatione incipit. Et certe quoties de instauratione imaginis Dei in nobis agit scriptura, inde orditur ut aboleatur vetus homo cum suis desideriis. *Quae in ignorantia.* Tempus ignorantiae vocat, antequam in fidem Christi vocati essent; unde discimus, incredulitatem malorum omnium fontem esse. Neque enim ignorantiae nomen usurpat, ut solemus vulgo. Falsum enim illud est Platonicum dogma, solam ignorantiam peccari. Verum utcunque redarguat infideles conscientia, errant nihilominus tamquam caeci in tenebris: quia neque viam

tenent, et luce vera privati sunt. In hunc sensum dicit Paulus (Ephes. 4, 17.): Ne posthac ambuletis, quemadmodum et gentes in vanitate mentis suae: quae mentem habent obtenebratam, alienatae a vita Dei propter ignorantiam quae in illis est. Ubi non viget Dei notitia, illic regnum occupant tenebrae, error, vanitas, privatio lucis et vitae. Neque tamen haec impediunt quominus male sibi conscii sint impii peccando, suumque in coelo iudicem, et intus apud se carnificem sentiant. In summa, quoniam regnum Dei, regnum est lucis, quicunque ab eo alieni sunt, caecos esse, et in labyrintho errare necesse est. Interea monemur, ideo nos illuminatos esse in Dei notitiam, ne amplius vagis desideriis circumferamur. Itaque quantum quisque progressus est in vitae novitate, tantum profecit in Dei notitia. Verum hic exoritur quaestio: quum Iudaeos alloquatur, qui semper in lege versati erant, et qui in unius Dei cultu fuerant educati, cur illos tamquam profanos homines, ignorantiae et caecitatis damnet. Respondeo, hinc optime constare quam insipida sit extra Christum omnis scientia. Merito Paulus, dum refellere vult eorum ostentationem qui sine Christo sapere volebant, uno verbo dicit ipsos non tenere caput. Tales erant Iudaei, qui innumeris aliis corruptelis imbuti, velum habebant oppositum oculis, ne Christum in lege cernerent (II. Cor. 3, 14. 15.). Erat quidem vera lux ea doctrina in qua instituti erant; sed caecutiebant in luce, quamdiu sol iustitiae illis erat absconditus. Quod si litterales quoque legis discipulos, quamdiu Christum ignorant unicam Dei sapientiam, Petrus tamquam profanos homines in tenebras ablegat eo maiore studio ad eius notitiam eniti nos decet.

15. *Qui vos vocavit sanctus est.* A fine vocationis argumentatur. Deus nos sibi in peculium segregat; ergo inquinamentis omnibus puros esse oportet. Et sententiam citat quae saepius a Mose repetitur. Nam quia populus Israël undique profanis gentibus cinctus erat, ex quibus pessima exempla et innumeras corruptelas haurire promptum erat, subinde eum ad se revocat Dominus: ac si diceret: Mecum vobis negotium est, vos mei estis: ergo a gentium pollutionibus abstinete. Est hoc nobis nimium proclive, respicere in homines, ut communem eorum vitam sequamur. Ita fit ut alii alios turmatim ad omne malum rapiant, donec sua vocatione nos Dominus separet. Quod autem sanctos instar sui esse iubet, non est comparatio aequalium; sed quantum fert captus noster, huc tendere debemus. Et quoniam longe a scopo semper absunt etiam perfectissimi, magis ac magis quotidie enitendum est. Meminerimus autem, non tantum nobis praecipi quid officii nostri sit; sed Deum quoque simul addere: Ego sum qui vos sanctifico. Addit *in tota conversatione*, ut nulla sit pars vitae, quae non hunc bonum sanctitatis odorem redoleat. Videmus enim ut in rebus minutis et prope nihili Dominus populum suum ad hanc meditationem assuefecerit, quo magis sollicite sibi caveret.

17. Et si patrem invocatis eum qui sine personae acceptione secundum cuiusque opus iudicat: in timore conversantes, tempus incolatus vestri transigite. 18. Scientes quod non corruptibilibus argento vel auro redempti sitis a vana vestra conversatione a patribus tradita, 19. Sed pretioso sanguine velut agni immaculati et incontaminati Christi: 20. Qui praeordinatus quidem fuerat ante conditum mundum, manifestatus autem est extremis temporibus propter vos, 21. Qui per ipsum creditis in Deum qui eum susci-

tavit ex mortuis, et gloriam illi dedit, ut fides vestra et spes sit in Deum, 22. Purificantes animas vestras in obedientia veritatis per spiritum, in fraternam caritatem non fictam, ex puro corde diligite vos mutuo impense.

17. *Et si patrem invocatis.* Invocare Deum patrem hic dicuntur, qui se profitentur eius filios: quemadmodum dicit Moses Gen. 48, 16., invocandum esse nomen Iacob super Ephraim et Menassem, ut in eius filiis censeantur. Quo sensu etiam Gallice dicimus *reclamer.* Respicit autem ad id quod prius dixerat, tamquam filii obedientes. Atque ex patris ipsius natura declarat quale obedientiae genus praestandum sit. *Iudicat*, inquit, *absque intuitu personae*, hoc est, non ducitur externa larva, quemadmodum homines; sed cor intuetur, I. Samuel. 16, 7., et oculi eius in fidem respiciunt, Ier. 5, 3. Hoc etiam est quod sibi vult Paulus, Rom. 2, 2., quum Dei iudicium docet secundum veritatem esse. Nam illic in hypocritas invehitur, qui Deum inani colore ludi posse sperant. Summa est, nos minime erga Deum defungi, si ei ad oculum obsequamur; non enim hominem mortalem esse, cui satisfaciat persona, sed intus legere in corde nostro quales sumus; non pedibus aut manibus leges praescribere, sed spiritualem requirere iustitiam. Quum autem dicit *secundum opus*, hoc nihil vel ad meritum, vel ad mercedem. Hic enim non est de operum meritis disputatio, neque de salutis causa; sed tantum admonet Petrus, apud Dei tribunal personae respectui non esse locum, sed veram cordis sinceritatem aestimari. Hoc loco fides etiam sub operis nomine comprehenditur. Hinc facile liquet quam inepta sit et puerilis consequentia, Deus qualis sit quisque nostrum ex integra conscientia non ex specie externa iudicat: ergo operibus salutem consequimur. Porro *timor* cuius meminit, securitati opponitur: qualis obrepere solet ubi spes est impune fallendi. Nam quum tam perspicax sit Dei oculus, ut in abditos usque cordis recessus penetret, sollicite non perfunctorie cum eo ambulandum. *Incolatum* vocat praesentem vitam, non quo sensu Iudaeos quibus scribit, vocavit initio epistolae inquilinos; sed quia pii omnes in hoc mundo peregrinantur, Hebr. 11, 13. 38.

18. *Scientes.* Aliud argumentum a redemptionis nostrae pretio, quod nobis semper in memoriam venire debet quum de salute nostra agitur. Nam qui evangelii gratiam repudiat aut spernit, ei non modo vilis est et abiecta sua salus, sed etiam sanguis Christi, quo eam aestimavit Deus. Scimus autem quam horrendum sit sacrilegium, sanguinem filii Dei profanare. Quare nihil est quod nos ad sanctitatis studium acrius stimulare debeat, quam huius pretii memoria. *Aurum et argentum* amplificandi causa opponit ex adverso, ut sciamus totum mundum et quaecunque hominibus pretiosa sunt, ad huius pretii excellentiam nihil esse. Dicit autem *redemptos* a vana conversatione, ut sciamus totam hominis vitam exitialem esse errorum labyrinthum, donec ad Christum conversus fuerit. Deinde significat, non meritis nostris fieri ut in viam reducamur; sed quia Deus pretium, quod pro salute nostra impendit, vult in nobis esse efficax. Ergo sanguis Christi non modo salutis nostrae pignus est, sed vocationis etiam nostrae causa. Porro monet Petrus cavendum esse ne ipsum incredulitas nostra exinaniat, vel irritum reddat. Quum iactet Paulus (II. Timoth. 1, 3.) se pura conscientia Deum colere usque a proavis, et idem (II. Tim. 1, 5.) Timótheo ad imitationem commendet pietatem aviae Loidos et matris Eunices: dicat etiam Christus (Ioh. 4, 22.) de Iudaeis, ipsos scire quem Deum adorent: videri potest hoc absurdum, quod Petrus Iudaeos sui temporis nihil ex

patrum institutione didicisse asserit praeter meram vanitatem. Respondeo, Christum, quum Iudaeis rationem vel scientiam religionis quam tenent, constare praedicat, respicere ad legem potius et mandatum Dei, quam ad vulgus hominum. Quia enim templum non temere erectum fuerat Hierosolymis, neque illic hominum arbitrio, sed iuxta legis praescriptum colebatur Deus: ideo dicit Iudaeos non errare in hac legis observatione. Quantum ad Pauli proavos, Loidem, Eunicem, et similes, non dubium est quin exiguas saltem reliquias in populo illo Deus semper habuerit, in quibus sincera pietas manebat; interea corpus ipsum populi mire corruptum erat, et diffluxerat in omne errorum genus. Regnabant innumerae superstitiones, invaluerat hypocrisis, salutis fiducia ad nugas nescio quas traducta erat; non modo pravis opinionibus imbuti erant, sed crassis etiam deliriis fascinati. Qui vero in diversas mundi plagas dispersi erant, maioribus corruptelis erant impliciti. Denique maxima ex parte gens illa a vera pietate vel defecerat prorsus, vel multum degeneraverat. Quum ergo patrum institutionem damnat Petrus, separat eam a Christo, qui solus est legis anima et veritas. Hinc vero colligimus, simul atque discedunt homines a Christo, eos exitialiter errare. Frustra hic vel patrum auctoritas, vel mos antiquus praetexitur. Iudaeis enim clamabat propheta Ezechiel (20, 18.): In iustitiis patrum vestrorum ne ambulate. Hoc quoque non minus hodie inter nos valere debet. Nam ut efficax et fructuosa nobis sit Christi redemptio, pristinae vitae renuntiandum est, utcunque ex patrum institutione fluxerit. Ter ergo stulti papistae, qui nudum patrum nomen ita sibi ad omnium superstitionum defensionem sufficere putant, ut hac fiducia secure respuant quicquid ex verbo Dei adducitur.

19. *Velut agni.* Significat hac similitudine, in Christo nos habere quicquid veteribus sacrificiis adumbratum fuit, quamquam praecipue alludit ad agnum paschalem. Atque hinc discendum est, quid nobis prodest legis lectio in hac parte. Tametsi enim abolitus est sacrificandi ritus, non tamen parum hoc fidem nostram iuvat, veritatem conferre cum figuris: ut quicquid illae continebant, in hac quaeramus. Agnum qui immolandus erat in pascha, iubebat Moses integrum et sine macula deligi (Exod. 12, 5.). Idem saepius de sacrificiis repetitur, ut Levitici 3, 6. 4, 3. 22, 20—25.; Numerorum 28, 3. 9. 11. 19. 31. et aliis locis. Hoc dum Petrus ad Christum accommodat, ideo legitimam fuisse et Deo probatam victimam docet, quia integer et omni macula purus fuit. Nam si quid habuisset in se vitii, non poterat rite Deo offerri, nedum iram eius placare.

20. *Qui praeordinatus.* Rursum ex comparatione, Dei gratiam amplificat, quae peculiariter eius saeculi homines dignatus fuerat. Neque enim aut vulgare aut parvum est, quod Christi manifestationem Deus in illorum usque aetatem distulit, quum tamen illum aeterno suo consilio in mundi salutem ordinasset. Simul tamen admonet, non esse hoc novum vel subitum Dei respectu, quod Christus in salutem apparuit; quae res in primis cognitu necessaria est. Praeterquam enim quod suspecta est semper novitas: qualis posset stabilitas fidei nostrae esse, si crederemus, post aliquot annorum millia repente tandem venisse Deo in mentem remedium quo succurreret hominibus? Denique non possumus tranquilla fiducia recumbere in Christum, quin statuamus aeternam in eo esse salutem, semperque fuisse. Praeterea Iudaeos alloquitur Petrus, qui iam olim promissum fuisse audierant; et quamquam nihil veri, aut liquidi, aut certi de eius virtute et officio tenebant: residua tamen inter eos manebat haec persuasio, redemptorem patribus a Deo esse promissum. Quaeritur tamen, quum ante mundi creationem nondum lapsus esset Adam, quomodo destinatus fuerit Christus redemptor; remedium

enim malo posterius esse debuit. Respondeo, hoc ad Dei praescientiam referri. Nam certe Deus antequam hominem creasset, non diu staturum in sua integritate praevidit. Ergo non admirabili sua sapientia et bonitate Christum ordinavit liberatorem, qui perditum genus humanum ab interitu eriperet. Nam in eo melius relucet incomparabilis Dei bonitas, quod malum nostrum gratiae suae remedio anteverterit, ac prius vitae restitutionem statuit, quam in mortem cecidisset primus homo. Si quid praeterea desideret lector, ex institutione nostra petat. *Manifestatus.* Sub hac voce tam exhibitionem ipsius Christi, quam evangelii promulgationem comprehendi puto. Nam Christi adventu exsecutus est Deus quod statuerat; et quod obscurius indicaverat patribus, ad liquidum et plenum evangelii doctrina nobis patefecit. Dicit hoc esse factum in his temporibus, eodem sensu quo Paulus ad Galatas capite 4, 4. dicit: tempore plenitudinis. Haec enim matura est opportunitas, et vera perfectio, quam Deus suo decreto praefixit. *Propter vos.* Non excludit patres, quibus inutilis fuit promissio; sed quia nos illis praetulit Deus, quo maior erga nos est gratiae amplitudo, eo plus reverentiae, ardoris et studii a nobis exigi significat. Addit autem: *Qui creditis:* quia non ad omnes promiscue pertinet Christi manifestatio, sed eorum est propria quibus per evangelium illucet. Notanda autem est haec loquutio; *Qui per ipsum creditis in Deum*, qua breviter fidei natura exprimitur. Nam quum incomprehensibilis sit Deus, nunquam ad eum perveniet fides, nisi in Christum recta se conferat. Imo duae sunt rationes cur nulla possit esse fides in Deum, nisi Christus quasi medius interveniat. Nam primo consideranda est divinae gloriae magnitudo, et simul ingenii nostri tenuitas. Multum certe abest quin acies nostra tam alte conscendere possit, ut Deum apprehendat. Omnis itaque cogitatio de Deo extra Christum, immensa est abyssus quae sensus omnes nostros protinus absorbeat. Huius rei luculentum exstat specimen non in Turcis modo et Iudaeis, qui sub Dei titulo somnia sua adorant, sed etiam in papistis. Tritum est illud scholarum axioma, Deum esse obiectum fidei. Ita de abscondita eius maiestate, praeterito Christo, prolixe et argute philosophantur; sed quo successu? Miris deliriis se intricant, ut nullus sit errandi finis. Fidem enim nihil esse putant nisi imaginariam speculationem (Col. 1, 15.). Ergo meminerimus, non frustra Christum vocari invisibilis Dei imaginem; sed ideo hoc nomen illi esse impositum, quia Deus nisi in ipso cognosci nolit. Altera ratio est, quod quum fides coniungere nos Deo debeat, omnem accessum refugimus et horremus, nisi occurrat mediator qui nos metu liberet. Peccatum enim quod regnat in nobis, et nos Deo exosos reddit, et illum vicissim nobis. Ergo simulatque mentio Dei facta est, necesse est nos horrore corripi. Quod si appropinquamus, iustitia eius instar ignis est qui nos penitus consumat. Hinc apparet, non posse nos Deo credere nisi per Christum, in quo se Deus quodammodo parvum facit, ut se ad captum nostrum submittat et qui solus tranquillas reddit conscientias, ut familiariter ad Deum accedere audeant.

21. *Qui eum suscitavit.* Addit, Christum fuisse excitatum a mortuis, ut firmam haberent fulturam fides et spes nostra, qua niterentur. Quo rursus commentum de universali et confusa in Deum fide refellitur. Nam ut nulla sit Christi resurrectio, Deus nihilominus in coelo manet. Atqui Petrus negat in eum credi posse, nisi Christus resurrexit. Constat ergo, fidem aliud quam nudam Dei maiestatem intueri. Et merito ita Petrus loquitur; fidei enim est in coelos penetrare, ut illic patrem inveniat. Quomodo id poterit, nisi Christum habeat ducem? Per ipsum (inquit Paulus) habemus adeundi fiduciam, Ephes. 3, 12. Item Hebr. 4, 14—16.: Freti nostro

pontifice, accedere possumus ad thronum gratiae cum fiducia. Spes est ancora animae, quae ad interius sanctuarii adytum intrat; sed non nisi praeeunte Christo, Hebr. 9, 16. Fides victoria est nostra adversus mundum, I. Ioh. 5, 4. Quid autem ita eam reddit victricem, nisi quod Christus, coeli et terrae dominus, nos in fide tutelaque sua habet? Quoniam ergo in Christi resurrectione et summo imperio sita est nobis salus, illic fides et spes inveniunt quo se fulciant. Nisi enim resurgendo de morte triumphasset, ac nunc summum principatum teneret ad nos sua virtute protegendos, quid nobis fieret in tanta hostium potentia, et inter tam violentos insultus? Discamus itaque in quem scopum collimare nos oporteat, ut vere fidamus Deo.

22. *Purificantes animas vestras.* Erasmus male vertit: Qui purificastis. Non enim praedicat Apostolus quales sint, sed quales debeant esse admonet. Est quidem participium praeteriti temporis; sed quod gerundium resolvi potest, animas purificando, etc. Sensus autem est, non fore capaces gratiae animas nostras, donec purgatae fuerint; quo immundities nostra arguitur. Sed ne vim purificandi animas videatur nobis adscribere: mox correctionem addit: *Per spiritum.* acsi diceret: Purgandae sunt animae; sed quia id non potestis, offerte eas Deo, ut per spiritum suum tollat earum immunditiem Animas tantum nominat: quamquam a carnis etiam inquinamentis nos mundari oportet, quemadmodum iubet Paulus II. Cor. 7, 1.; sed quia praecipua est interior mundities, et externam secum necessario trahit, eius tantum mentionem facere satis habuit Petrus: acsi dixisset, non externas modo actiones corrigi oportere, sed corda ipsa penitus reformari. Modum postea designat; nam in eo sita est animae puritas, si nos Deo in obedientiam addicimus. *Veritatem* accipit pro regula, quam nobis Dominus in evangelio praescribit. Neque tantum de operibus agitur, quin potius hic fides primatum tenet. Ideo specialiter Paulus eam esse tradit, qua obedimus Deo, Rom. primo et ultimo capite, et Petrus in Act. 15. hoc elogium illi tribuit, quod per eam Deus corda purificet. *In fraternam caritatem.* Breviter admonet quid praecipue in vita nostra exigat Deus, et in quem scopum studia omnia dirigenda sint. Sic Paulus, quum de fidelium perfectione concionatur ad Ephesios 1, 4., eam in caritate statuit. Quod eo diligentius notandum est, quia mundus suam sanctitatem in nugis nescio quibus concludens, hoc summum caput fere negligit. Videmus ut papistae in mille commentitiis superstitionibus se absque modo fatigent; interea ultima est caritas, quam in primis Deus commendat. Haec ergo causa est cur nos ad eius studium revocet Petrus, quum de vita rite instituenda agitur. Prius de carnis mortificatione loquutus est, et nostra cum Deo conformatione; nunc autem admonet qua in re exerceri nos velit Deus tota vita: nempe ut mutuam inter nos dilectionem colamus; nam ea testamur nos Deum quoque diligere. Atque hoc experimento probat Deus, quinam ipsum vere diligant. Vocat eam ἀνυπόκριτον, sicut Paulus I. Timoth. cap. 1, 5., quia nihil difficilius quam sincere animum applicare ad proximos diligendos. Regnat enim amor nostri, qui plenus est simulatione; deinde suum quisque amorem, quo alios prosequitur, proprio commodo metitur potius quam pio communicandi studio. Addit: *impense.* Nam quo sumus natura segniores, eo magis ad fervorem et contentionem acuere se quisque debet; neque id semel duntaxat, sed in dies magis ac magis.

23. Regeniti non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, per sermonem viventis Dei et manentis (vel *viven-*

tem et manentem) in aeternum. 24. Quandoquidem omnis caro tamqam herba, et omnis gloria eius tamquam flos herbae. Exaruit herba, et flos eius decidit: 25. Verbum autem Domini manet in aeternum. Hoc autem est verbum quod annuntiatum est vobis.

23. *Regeniti* etc. Aliud exhortationis argumentum, quod quum novi sint homines et a Deo regeniti, vitam Deo et spirituali regeneratione dignam ipsos instituere deceat. Videtur autem connecti hoc debere cum sententia quae proxime sequetur de rationali lacte appetendo, ut vivendi ratio geniturae respondeat. Potest tamen latius extendi, ut cohaereat etiam cum superioribus. Nam in genere colligit Petrus quae ad studium rectae et sanctae vitae incitare nos possunt. Hoc ergo est Petri consilium, ut doceat nos non sine regeneratione esse Christianos: quia non praedicatur evangelium, ut tantum audiatur a nobis, sed ut animas nostras, tamquam immortalis vitae semen, penitus refingat. Porro *semen corruptibile* ideo opponit verbo Dei, ut sciant fideles priori naturae renuntiandum esse, ac ut melius pateat quantum sit discrimen inter Adae filios qui tantum in mundum nascuntur homines, et filios Dei qui renovantur in coelestem vitam. Caeterum quia ambigua est Graecae orationis syntaxis, possumus legere tam *sermonem viventem Dei*, quam *Dei viventis*. Quia tamen minus coacta est haec posterior lectio, eam potius amplector. quamquam notandum est, haec epitheta Deo attribui pro loci circumstantia. Nam sicuti ad Hebr. cap. 4, 12. ex eo quod Deus omnia perspicit, ac nihil est illi absconditum, ratiocinatur apostolus, sermonem ipsius Dei ad intimas usque medullas penetrare, ut cogitationes et affectus discernat: ita quum hoc loco Petrus eum viventem nominat et semper manentem, hoc ad sermonem refertur, in quo illa Dei perpetuitas relucet tamquam in vivo speculo.

24. *Quandoquidem omnis caro.* Locum Iesaiae (40, 6.) apte citat ad probationem utriusque membri, hoc est, ut constet quam fluxa et misera sit prima hominis nativitas, et quanta regenerationis gratia. Nam quia illic propheta de restitutione ecclesiae concionatur: ut locum illi faciat, homines redigit in nihilum, ne sibi placeant. Scio a quibusdam torqueri haec verba in alium sensum. Quidam enim de Assyriis exponunt, acsi diceret propheta, non esse cur Iudeai sibi a carne tantopere metuant, quae similis est flori caduco. Alii inanem fiducia reprehendi putant, quam Iudaei locabant in humanis praesidiis; sed utrumque sensum refellit propheta ipse, dum subiicit: Utique herba est populus. Diserte enim vanitatis Iudaeos damnat, quibus promittit instaurationem a Domino. Hoc itaque est quod iam dixi, donec ostensa fuerit hominibus sua inanitas, non esse ad recipiendam Dei gratiam comparatos. In summa, talis est prophetae contextus: Quoniam Iudaeis exsilium instar mortis cuiusdam erat, novam de integro consolationem illis promittit. Deum enim adhuc prophetas missurum cum eiusmodi mandato: Adhuc dicet Dominus, inquit, Consolamini populum meum. ac in deserto et vastitate nihilominus vox prophetica resonabit, ut via Domino sternatur. Quoniam autem purgari animos perversa superbia, qua turgent, necesse est, ut Deo aditus patet: subiicit quod hic refert Petrus de evanida carnis gloria. Quid est homo? inquit, gramen. Quid est hominis gloria? flos herbae. Nam quia difficile persuasu erat hominem, in quo tantum praestantiae apparet, esse herbae similem, quadam concessionis specie utitur propheta: acsi diceret: Sit sane aliqua carnis gloria; sed ne ea vobis oculos per-

stringat, scitote emarcidum esse florem. Postea ostendit qualiter subito evanescat quicquid hominibus conciliat gratiam: nempe spiritus Dei flatu. Quo significat, hominem videri aliquid, donec ad Deum accedat, sed totum eius fulgorem nihili esse coram Deo; denique eius gloriam in mundo residere, locum non habere in regno coelesti. *Exaruit herba.* Putant multi hoc non nisi ad externum hominem pertinere, sed falluntur; spectanda est enim comparatio verbi Dei cum homine. Nam si corpus tantum et ea quae sunt praesentis vitae intelligeret, dicendum secundo loco fuerat, animam longe excellentiorem esse. Atqui flori et herbae non nisi sermonem Dei opponit: sequitur ergo, in homine solam vanitatem inveniri. Ideo quum de carne et eius gratia loquitur Iesaias, totum hominem, qualis et quantus in se est, comprehendit. Nam quod verbo Dei quasi proprium adscribit, vult homini detrahere. Denique idem agit propheta, quod Christus Ioh. 3, 3., hominem prorsus a regno Dei esse alienum, nihil nisi terrenum, caducum, et inane habere, nisi renatus fuerit.

25. *Verbum autem Domini.* Non docet propheta, quale sit in se verbum Dei; sed quale a nobis sentiatur. Postquam enim exinanitus est homo in se ipso, restat ut alibi quaerat vitam. Hanc ergo vim atque efficaciam tribuit Petrus verbo Dei ex auctoritate prophetae, ut esse solidum et aeternum nobis conferat. Huc enim respicit propheta, non esse stabilem vitam nisi in Deo; eam vero nobis communicari per verbum. Quamlibet ergo caduca sit hominis natura, aeternus tamen per verbum efficitur, quia refingitur in novam creaturam. *Verbum quod annuntiatum est vobis.* Primum admonet, quum verbi Dei fit mentio, perperam nos facere, si illud in aëre aut in coelo a nobis remotum imaginamur; debere enim agnosci, ut nobis patefactum est a Domino. Quid est igitur sermo Domini qui nos vivificat? Nempe lex, prophetae, evangelium. Extra hos revelationis fines qui vagantur, pro verbo Domini non nisi Satanae imposturas et sua deliria apprehendent. Quod eo diligentius notandum est, quia impii et Lucinianici homines astute et relinquentes verbo Dei suum honorem, interea nos a scripturis abducere conantur, ut impurus ille canis Agrippa, dum verbi Dei aeternitatem magnifice extollit, scuriliter illudit prophetis et apostolis, atque ita oblique verbum Dei subsannat. In summa, quemadmodum iam admonui non fieri hic de verbo mentionem quod in pectore Dei clausum lateat, sed quod ab ore eius profectum ad nos manavit: ita rursus habendum est, Deum per apostolos et prophetas voluisse nobis loqui, et illorum ora, os unius Dei esse. Deinde quum dicit Petrus: *Vobis annuntiatum est*, significat, verbum non alibi quam in praedicatione quae nobis offertur, quaerendum esse; et sane non aliter vim illam aeternitatis sentimus, quam fide. Atqui nulla erit fides, nisi verbum destinari nobis sciamus. Eodem pertinet quod dicebat Moses (Deut. 30, 12.) populo: Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendet in coelum etc. Prope est verbum in ore tuo et in corde tuo. Illam enim concionem cum hac Petri congruere Paulus ostendit, Rom. 10, 8., quum tradit illud esse fidei verbum quod praedicabat. Praeterea hic non vulgari elogio externa praedicatio ornatur, quum Petrus illam esse vivificam pronuntiat. Solus quidem est Deus qui nos regenerat, sed ad eam rem utitur hominum ministerio; qua ratione gloriatur Paulus (I. Cor. 4, 15.) Corinthios spiritualiter a se genitos. Certum quidem est eos qui plantant et rigant, nihil esse; sed quoties Dominus benedicere vult eorum labori, spiritus sui virtute facit ut efficax sit eorum doctrina et vox quae per se mortua est, vitae aeternae sit organum.

CAP. II.

1. Proinde deposita omni malitia, et omni dolo, et simulationibus, et invidiis, et omnibus obtrectationibus, 2. Tamquam modo geniti infantes, lac rationale et dolo vacuum appetite, ut per illud subolescatis. 3. Si quidem gustastis quod benignus sit Dominus: 4. Ad quem accedentes, qui est lapis vivus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum vero electus ac pretiosus; 5. Ipsi quoque tamquam vivi lapides aedificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, ad offerendas spirituales hostias, acceptas Deo per Jesum Christum.

Postquam fideles docuit verbo Dei esse regenitos, nunc hortatur ad ducendam vitam quae geniturae respondeat. Si enim spiritu vivimus etiam spiritu ambulandum est, ut inquit Paulus (Gal. 5, 25.). Ergo non sufficit nos semel a Domino renovatos esse, nisi vivamus ut novas creaturas decet. Haec summa est. Verum quod pertinet ad verba, metaphoram suam continuat apostolus. Nam quia sumus regeniti, puerilem a nobis vitam exigit; quo significat exuendum esse cum operibus suis veterem hominem. Ideo congruit haec sententia cum illa Christi (Matth. 18, 3.): Nisi efficiamini, sicut parvulus iste, non intrabitis in regnum Dei. Et *infantia* haec carnis vetustati, quae ad corruptionem tendit, a Petro opponitur. *Lactis* vero nomine affectus omnes spiritualis vitae comprehendit. Est enim in hac quoque parte antithesis inter vitia quae recenset, et lac rationale; ac si dixisset: Malitia et simulatio eorum est, qui mundi corruptelis assuefacti, haec vitia imbiberunt; infantiae, sincera et omni dolo pura simplicitas convenit. Homines diu vivendo imbuuntur invidia, discunt obtrectare alii aliis, erudiuntur ad nocendi artes; denique ad omne mali genus veteratores fiunt; infantes nondum per aetatem capiunt quid sit invidere, nocere et similia. Vitia ergo in quibus exercitata est carnis vetustas, robustis cibis comparat; lac autem vocatur consentanea innoxiae naturae et simplici infantiae vivendi ratio.

1. *Omni malitia.* Non est integra omnium enumeratio quae deponi a nobis oportet; sed quum de veteri homine disputant apostoli, quaedam vitia proponunt in exemplum, quibus totum illius ingenium designant. Nota sunt carnis opera, inquit Paulus (Gal. 5, 19—21.); neque tamen omnia illic colligit. sed in paucis illis, quasi in speculo conspicere licet immensam colluviem quae ex carne nostra scaturit. Ita et aliis locis, ubi reformare vult totam hominis vitam, paucas tamen species duntaxat attingit, unde intelligi possit genus universum. Perinde ergo valet quod dicit, atque: Depositis prioris vitae fructibus, quales sunt malitia, dolus, simulationes, invidiae, et eiusmodi reliqua, addicite vos contrariis studiis. bonitatem, modestiam colite. Denique hoc contendit, ut novam vitam sequantur novi mores.

2. *Lac rationale.* Vulgo exponunt hunc locum qualiter Erasmus transtulit: Lac non corporis, sed animae: quasi apostolus hoc verbo se metaphorice loqui admoneat. Ego potius hoc verbum existimo convenire cum illa Pauli sententia (I. Cor. 14, 20.): Ne sitis pueri sensu, sed malitia. Ne quis enim putaret intelligentiae expertem infantiam, fatuitatis vero plenam ab eo laudari, mature occurrit: ita lac dolo vacuum iubet appetere, ut tamen recta intelligentia conditum sit. Nunc videmus quorsum haec duo epitheta

simul connectat λογικὸν καὶ ἄδολον. Sunt enim res in speciem diversae simplicitas et perspicientia; verum simul misceri oportet, ut ne insipida sit simplicitas: nec pro intelligentia malitiosa vafrities obrepat. Sic bene temperata erit conditura, iuxta illud Christi (Matth. 10, 16.): Estote prudentes ut serpentes, et simplices ut columbae. Atque hoc modo solvitur quaestio, quae alioqui obiici poterat. Paulus reprobrat (I. Cor. 3, 1.) Corinthiis, quod pueris sint similes: ideoque solidum cibum ferre nequeant, sed lacte alendi sint. Eadem fere sententia habetur in epistola ad Hebr. 5, 12. Verum illic pueris comparantur, qui in pietatis doctrina semper novitii sunt ac rudes tirunculi, qui in primis elementis haerent, nec unquam penetrant in altiorem Dei notitiam. *Lac* vocatur crassior et puerilis docendi forma, quum ultra prima rudimenta nunquam fit progressus. Merito itaque hoc vitio vertunt tam Paulus quam auctor epistolae ad Hebraeos. Hic vero lac non elementaris est doctrina, ut perpetuo quis discat, nunquam ac veritatis perveniat notitiam; sed vitae ratio quae novam genituram sapiat, quum nos permittimus Deo educandos. Similiter *infantiae*, non virili et plane adultae Christi aetati (ut alibi Ephes. 4, 13. Paulus vocat), sed vetustati carnis et prioris vitae opponitur. Porro sicuti perpetua est novae vitae infantia, ita continuum lactis alimentum Petrus commendat; vult enim nos ipso educatos grandescere.

3. *Si quidem gustastis.* Alludit ad illud Psal. 34, 9.: Gustate et videte etc. Hunc vero gustum in Christi percipi significat, ut certe nullam unquam extra Christum requiem animae nostrae invenient. Duxit autem exhortationis argumentum a Dei bonitate, quod eius suavitas, quam in Christo sentimus, allicere nos debeat. Nam quod subiicitur: *Ad quem accedentes*, non simpliciter ad Deum refertur: sed ipsum designat qualis patefactus est in persona Christi. Iam vero fieri nequit quin nos ad se totos rapiat Dei gratia, suique amore inflammet, ex quo serium eius sensum concepimus. Hoc si Plato de suo Pulchro affirmat, cuius umbratilem duntaxat ideam procul intuebatur: multo verius in Deum competit. Hoc ergo notandum, quod Petrus accessum ad Deum cum bonitatis eius gustu coniungit. Sicuti enim necessario Deum horret ac fugit mens humana, quamdiu rigidum ac severum sibi fingit: ita simulac paternum suum amorem patefecit ipse fidelibus, nihil restat nisi ut posthabitis omnibus, seque adeo ipsos obliti, ad eum properent. In summa, profecit is demum in evangelio, qui corde ad Deum accedit. Verum simul ostendit in quem finem, et qua conditione accedere nos ad Christum oporteat; nempe ut in ipso fundemur. Nam quum in lapidem constitutus sit: hanc vim erga nos proferat oportet, ne frustra et inutiliter quicquam illi a patre iniunctum sit. Occurrit autem scandalo, quum fatetur ab hominibus reprobatum. Nam quia bona pars mundi Christum respuit, multi etiam ab ipso abhorrent: posset hac occasione a nobis contemni. quemadmodum videmus quosdam imperitos alienari ab evangelio, quia non sit ubique plausibile, nec gratiam suis professoribus conciliet. Atqui Petrus minoris Christum a nobis fieri vetat, utcunque sit mundo contemptibilis: quia nihilominus suum coram Deo pretium honoremque retineat.

5. *Tamquam vivi lapides aedificamini.* Verbum hoc tam indicativi quam imperativi modi esse potest; nam apud Graecos quoque ambigua est terminatio. Caeterum utrovis modo sumatur, non dubium est quin hortari Petrus velit fideles, ut se in spirituale Deo templum consecrent. Nam a fine vocationis, quale nostrum sit officium, apte ratiocinatur. Porro notandum est, quod ex universo fidelium numero domum unam construit. Nam etsi quisque nostrum Dei templum est ac dicitur, omnes tamen coadunari in unum, et

mutua caritate conglutinari necesse est, ut unum ex omnibus templum fiat. Ergo sicuti verum est singulos esse templa, in quibus Deus per spiritum suum habitat: ita singulos inter se aptari necesse est, ut ad structuram universalis templi conveniant. Hoc fit dum sua quisque mensura contentus, intra officii sui terminos se continet: omnes tamen quicquid habent facultatis in commune conferunt. Quod nos *lapides vivos* appellat, et *spirituale* aedificium, sicuti prius dixerat Christum vivum lapidem, in eo subest tacita comparatio veteris templi, atque id valet ad gratiae amplificationem. Eodem pertinet quod subiicit de hostiis spiritualibus. Quanto enim figuris praestantior est veritas: eo magis excellunt omnia sub Christi regnum. Habemus enim coeleste illud exemplar, cui subserviebat vetus sanctuarium, et quicquid Moses in lege instituit. *Sacerdotium sanctum.* Haec singularis est dignatio, quod Deus non modo nos sibi in templum consecrat, in quo habitet ac colatur, sed vult simul esse sacerdotes. Atque hunc duplicem honorem ideo commemorat Petrus, ut nos ad Dei cultum acrius stimulet. Inter hostias spirituales primum locum obtinet generalis nostri oblatio, de qua Paulus ad Rom. 12, 1. Neque enim offerre quicquam possumus Deo, donec illi nos ipsos in sacrificium obtulerimus: quod fit nostri abnegatione. Sequuntur postea preces et gratiarum actiones, eleemosynae, et omnia pietatis exercitia. *Acceptas Deo.* Hoc quoque non parum alacritatis addere nobis debet, quum scimus Deo placere quem illi praestamus cultum: sicuti dubitatio pigritiam secum necessario trahit. Ergo hic tertius est exhortationis stimulus, quod testatur accepta esse Deo nostra officia, ne trepidatio segniores nos reddat. Magno quidem fervore idololatrae feruntur ad fictitios suos cultus; sed hoc ideo fit, quia Satan inebriat eorum mentes, ne in operum suorum considerationem veniant. quoties autem in examen vocantur eorum conscientiae, labascere incipiunt. Certum quidem est fieri non posse ut quisquam serio et ex animo se Deo addicat, nisi certo persuasus sit non frustra se laborare. Sed addit apostolus: *Per Christum.* Nunquam enim ea reperietur in sacrificiis nostris puritas, ut per se Deo grata sint; nunquam integra ac plena est nostri abnegatio; nunquam tam sincerus precandi affectus, ut decebat; nunquam tam ardenter et strenue incumbimus ad bene agendum, quin mutila sint ac multis vitiis implicita nostra opera. Sed Christus nihilominus illis gratiam conciliat. Diffidentiae igitur, quam de operum nostrorum acceptione concipere possemus, hic Petrus occurrit, quum dicit accepta esse non praestantiae suae merito, sed propter Christum. Atque hoc studii nostri ardorem magis accendere debet, quum audimus Deum tam indulgenter nobiscum agere, ut in Christo aestimet nostra opera quae in se ipsis nihil merebantur. quamquam particula haec, *Per Christum*, apte coniungi posset cum verbo offerendi. Nam similis loquutio habetur epist. ad Hebraeos cap. 13, 15.: Per ipsum offeramus hostiam laudis Deo. Idem tamen manebit sensus: quia per Christum offerimus, ut Deo sacrificium placeat.

6. Propterea etiam continet scriptura (*Ies.* 28, 16.): Ecce pono in Sion lapidem angularem, electum, pretiosum: et qui crediderit in illo, non pudefiet. 7. Vobis ergo qui creditis, pretiosus: incredulis vero, lapis quem reprobaverunt aedificantes, hic positus est in caput anguli. 8. Et lapis impactionis, et petra offendiculi iis qui impingunt in sermonem, nec credunt: in quod etiam ordinati fuerant.

6. *Continet scriptura.* Qui verbum περιέχειν ad Christum referunt, et exponunt complecti, quia per ipsum inter se hi omnes cohaereant, procul discedunt a mente apostoli. Nihilo magis recipienda est altera expositio: Christum excellere. Simpliciter enim scripturae testimonium citare voluit Petrus. Significat ergo prodi-tum a spiritu sancto in scripturis, vel (quod idem valet) illic comprehendi quod subiicit. Nec vero supervacua fuit proximae sententiae confirmatio. Videmus enim quam levibus de causis ac prope nullis abhorreant multi a Christo, nonnulli vero deficiant. Sed hoc offendiculum prae aliis maxime quosdam impedit; abducit alios quod Christum non modo vulgus hominum contemnit ac respuit, sed qui constituti sunt in aliquo dignitatis gradu, videnturque inter alios excellere. Hic error semper fere viguit in mundo, et hodie nimium grassatur, ut bona pars Christum aestimet ex perverso mundi iudicio. Porro, quae hominum est ingratitudo et impietas, passim contemnitur Christus. Ita fit, dum alii alios respiciunt, ut pauci iustum honorem illi habeant. Ideo admonet Petrus quid de Christo praedictum fuerit, ne eius contemptus aut reiectio a recta fide nos dimoveat. Caeterum primus locus quem adducit, sumptus est ex Iesaiae cap. 28, 16., ubi, postquam invectus est propheta in deploratam gentis suae malitiam, tandem subiicit: Non efficiet vestra perfidia quin Deus ecclesiam suam instauret, quae nunc per vos toto iacet in ruinis. Modum reparationis adscribit: Ponam in Sion lapidem. Unde colligimus, sine Christo nullum esse ecclesiae aedificium; neque enim alibi quam in ipso fundari potest, sicuti Paulus testatur (I. Cor. 3, 11.). Nec mirum; in eo enim comprehenduntur omnes salutis nostrae partes. Ergo quisquis vel minimum ab eo deflectit, pro fultura praecipitium inveniet. Quare propheta non tantum lapidem angularem ipsum vocat cui praecipua aedificii moles incumbit; sed lapidem probationis, ad quem exigi debet atque aptari structurae modus; deinde fundamentum solidum, quod structuram universam continet. Proinde ita est lapis anguli, ut sit totius aedificii regula, ut sit unicum fundamentum. Sed Petrus ex prophetae verbis sumpsit quod praesenti instituto maxime quadrabat: nempe quod sit electus lapis, honorisque et praestantiae plenus; deinde quod in eo nos fundari oporteat. Honor huc pertinet, ne Christus, utcunque mundo sit contemptibilis, a nobis spernatur, quando apud Deum summo in pretio est. Quum autem vocat *lapidem anguli*, significat eos nullam habere suae salutis curam, qui in Christum non recumbunt. Quod aliqui in voce anguli subtilius philosophantur, quasi hoc ideo dictum sit, quod Christus Iudaeos et gentes, tamquam duos parietes diversos, simul coniungat, non satis firmum est. Contenti ergo simus simplici expositione, ideo sic vocari, quia aedificii pondus illo nititur. Observandum praeterea est, quod propheta Deum inducit hic loquentem. Solus enim ipse opifex ecclesiae suae est ac architectus, quemadmodum in Psalmo (48, 9.) habetur, quod manus eius Sionem fundavit. Utitur quidem hominum opera ad hanc structuram, et ministerio; sed hoc non obstat quin suum unius opus esse, vere asserat. Christus ergo nobis salutis est fundamentum, quia in hunc finem nobis ordinatus est a patre. Dicit autem *in Sion*, quia illic inchoari oportuit spirituale Dei templum. Quare ut solide fides nostra Christo nitatur, veniendum est ad legem et prophetas. Tametsi enim totum orbem ad extremos usque angulos occupat hic lapis: primo tamen in Sion locari necesse fuit, ubi tunc erat ecclesiae sedes. Tunc enim positus fuisse dicitur, quum pater eum manifestavit, ut ecclesiam suam restitueret. Denique sic habendum est, eos Christo niti solos qui ecclesiae unitatem colunt, quia non nisi in Sion positus est lapis fulturae. Quia autem ex Sione prodiit ecclesia quae nunc qua

quaversum diffusa est, illinc quoque fides nostra habet exordium: sicut dicit Iesaias (2, 3.); E Sion exibit lex, et verbum Domini e Ierusalem. Cui respondet illud Psalm 110, 2.: Sceptrum virtutis tuae emittet Dominus e Sion. *Qui crediderit.* Propheta non exprimit, *in ipso*; sed generaliter dicit: Credens non festinabit. Quia tamen non dubium est, quin Deus Christum illic nobis proponat in scopum fidei: fides de qua propheta loquitur, in hunc solum intueri debet. Et certe nemo rite credere potest, nisi qui Christum sibi statuit in quo tota mente consistat. Caeterum prophetae sententia bifariam potest exponi, nempe ut sit vel promissio, vel exhortatio. Futurum tempus usurpat: Non festinabit, sed quod pro imperativo saepe capitur apud Hebraeos: Ne festinet. Ita sensus esset: Nolite in animis vestris tumultuari, sed placide sustinete vestrum desiderium: et cohibite vestros affectus, donec praestet Dominus quod promittit. quemadmodum alibi (Ies. 30, 15.) dicit: In silentio et quiete erit fortitudo vestra. Sed quoniam altera lectio propius ad Petri interpretationem accedere videtur, eam magis amplector. Et sensus non male conveniet: Credens non nutabit, aut vacillabit, quia firmam ac stabilem fulturam habet. Atque haec insignis est doctrina, quod Christo subnixi, extra lapsus periculum simus. Porro idem valet *pudefieri* quod trepidare. Quare genuinum sensum prophetae retinuit Petrus, utcunque Graecam versionem sequutus sit.

7. *Vobis ergo qui creditis.* Quum Deus Christum pronuntiet lapidem esse pretiosum et electum, talem nobis fore colligit apostolus. Nam certe illic describitur Christus qualem ipsum apprehendimus fidei sensu, et qualem se veris experimentis probat. Quare diligenter notanda est illatio: Christus coram Deo electus est lapis: ergo fidelibus talis est. Sola enim est fides, quae pretium ac excellentiam Christi nobis patefacit. Quoniam autem apostoli consilium est obviare scandalo quod nobis multitudo impiorum gignit, statim alterum membrum subiicit de ipsis incredulis, quod Christum respuendo non auferant tamen honorem illi a patre datum. In eam rem citatur Psal. 118, 22., quod lapis quem reprobarunt aedificantes, statuatur nihilominus in caput anguli. Unde sequitur, Christum invitis hostibus manere tamen in suo gradu, in quo pater illum locavit. quamquam quae sententiae hic notandae sunt. Prior est, Christum oportuisse reiici ab iis qui regimen in ecclesia Dei obtinebant; altera vero, inanes fore ipsorum conatus, quia impleri oporteat quod Deus decrevit, ut tamquam lapis angularis sustineat aedificium. Porro locum hunc de Christo vere et poprie debere intelligi, non modo spiritus sanctus testis est, et Christus ipse qui sic exposuit (Matth. 21, 42.); sed ex eo etiam colligi potest, quod antequam Christus veniret in mundum, vulgo ita receptum erat. Nec dubium quin a patribus quasi per manus tradita esset haec expositio. Itaque videmus pueris quoque ipsis quasi vulgarem fuisse de Messia cantilenam. Quare ego de hac re non longius disputabo. Sumamus itaque pro confesso, Davidem sic fuisse aetate sua lapidem reprobatum, ut Christi personam gesserit. Redeamus nunc ad prius membrum. Christus ab architectis reiicitur: hoc in Davide fuerat prius adumbratum. Nam qui rerum potiebantur, eum habebant pro damnato et perdito. Idem in Christo impletum fuit. Nam qui praeerant gubernandae ecclesiae, ipsum quoque reprobarunt, quantum in ipsis fuit. Hoc valde percellere infirmos poterat, quum viderent totidem esse Christi hostes, quot erant sacerdotes, presbyteri et doctores, in quibus solis conspicua erat imago ecclesiae. Huic scandalo dum mederi vult Petrus, Davidis testimonio praedictum fuisse admonet quod tunc cernebant fideles. Praesertim autem Iudaeos alloquitur, ad quos proprie hoc pertinebat: quamquam non minus hodie utilis nobis est haec admoni-

tio. Nam qui sibi primatum arrogant in ecclesia, infestissimi sunt Christi hostes, ac diabolica rabie persequuntur eius evangelium. Papa se vicarium nominat; videmus autem quam atrociter illi adversetur. Simplices ac imperitos consternat hoc spectaculum. Cur istud? nempe quia non reputant accidere quod David praedixit. Meminerimus itaque hoc vaticinio non tantum admonitos fuisse, qui viderunt Christum a scribis et Pharisaeis reiici; sed nos etiam muniri adversus quotidiana scandala, quae fidem nostram alioqui labefactare possent. Quoties, inquam, videmus eos qui praesulum titulo gloriantur, insurgere adversus Christum, veniat hoc nobis in mentem, reprobari lapidem ab architectis, sicuti a Davide praedictum est. Quemadmodum autem trita est metaphora aedificii, quum de politico vel spirituali regimine agitur: ita David architectos vocat quibus commissa est gubernandi cura et potestas: non quod recte aedificent, sed quia nomen habent, et ordinaria potestate sunt praediti. Unde sequitur, non semper fideles ac veros Dei ministros esse, qui sunt in officio constituti. Bis ergo ridiculus est papa cum suis, dum sibi hoc solo praetextu summam et indubiam auctoritatem arrogant, quod ordinarii sunt ecclesiae praesides. Primum nihilo iustior aut magis legitima est illorum vocatio ad regendam ecclesiam, quam Heliogabali ad regendum imperium. Verum ut illis demus quod impudenter obtendunt, rite vocatos esse: videmus tamen quid de ordinariis ecclesiae praesulibus David pronuntiet, Christum scilicet ab ipsis reiici, ut porcis haram magis quam Deo templum aedificent. Sequitur altera pars, quod non efficient magni omnes qui potentia et dignitate sua superbiunt, quin maneat Christus suo loco.

8. *Lapis impactionis.* Postquam fideles consolatus est, quod in Christo habituri sint fundamentum solidum et stabile, quamvis maior pars, adeoque primores ipsi nullum illi in aedificio locum assignent: nunc poenam denuntiat quae manet omnes incredulos, ut horum exemplo illi terreantur. In hunc finem citat Iesaiae testimonium ex capite 8, 14. Illic propheta Dominum minatur fore Iudaeis in lapidem offensionis et petram scandali. Hoc proprie in Christum competere, colligi potest ex textu. et Paulus ad Christum accommodat, Rom. 9, 32. Nam in eius persona Deus exercituum se plene manifestavit. Hic ergo terribilis Dei ultio denuntiatur omnibus impiis, quod illis Christus in offendiculum et impactionem futurus sit, quia in eo fundari renuunt. Qualis enim est Christi firmitudo ad sustinendos omnes qui fide in ipsum recumbunt, talis est durities ad frangendos et conterendos omnes qui illi resistunt. Nihil enim inter ista duo medium est, quin vel super eum nos exstrui, vel ad ipsum collidi oporteat. *Qui impingunt in sermonem.* Modum hic designat quo in offendiculum Christus cedit: nempe dum se pervicaciter opponunt homines verbo Dei. Hoc fecerunt Iudaei: quia tametsi Messiam se velle amplecti profitebantur, ipsum tamen a Deo sibi oblatum furiose repellebant. In eadem hodie causa sunt papistae: adorant nudum Christi nomen, evangelii doctrinam audire non sustinent. Significet ergo Petrus, omnes qui Christum evangelio suo vestitum non recipiunt, Dei esse adversarios, et eius verbo reluctari; deinde Christum nullis esse exitio, nisi qui caeco malitiae et obstinationis impetu adversus Dei verbum irruunt. Atque hoc notatu iu primis utile est, ne vitii nostri culpa Christo imputetur. Nam quum nobis in fundamentum datus sit, illi accidentale est esse petram scandali. In summa, proprium eius munus est nos in spirituale Deo templum aptare; fit autem hominum vitio, ut in ipsum impingant: quia scilicet incredulitas homines cum Deo in certamen committit. Itaque Petrus, ut conflictum exprimeret, dixit esse incredulos. *In quod etiam ordinati.* Bifariam exponi

potest hic locus. Certum quidem est Petrum de Iudaeis loqui. Vulgo autem interpretantur, quod positi fuerint ad credendum, quia illis destinata erat salutis promissio; sed alter sensus peraeque quadrare potest, quod ad incredulitatem ordinati fuerint: quemadmodum Pharao dicitur (Exod. 9, 16.) in hoc positus ut Deo resistat, et reprobi omnes in suum finem destinati sunt. Atque ut in hunc sensum inclinem, facit particula *καί* interposita. Quod si tamen prior expositio magis arridet, vehemens exprobratio est. Nam inde Petrus incredulitatem populi a Deo electi exaggerat, quod salutem peculiariter sibi ordinatam respuerit. Et certe haec circumstantia bis eos reddit inexcusabiles, quod prae aliis vocati Deum audire recusaverint. Caeterum quod dicit positos fuisse ad credendum, ad externam duntaxat vocationem refertur: nempe intuitu foederis quod Deus promiscue cum tota gente pepigerat, quamquam (ut dictum est) satis convicta est hominum ingratitudo, quum verbum sibi propositum reiiciunt.

9. Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus in acquisitionem, ut virtutes enarretis eius qui vos ex tenebris vocavit in admirabile lumen suum. 10. Qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei; qui non consequuti eratis misericordiam, nunc misericordiam consequuti estis.

9. *Vos genus electum.* Iterum eos ab incredulis separat, ne eorum exemplo in transversum acti (ut plerumque fieri solet) a recta fide deficiant. Quoniam ergo absurdum est ut se impiorum societate involvant quos Deus a mundo segregavit, fideles hic Petrus admonet in quantum honorem evecti fuerint; deinde quorsum et ad quid vocati. Porro iisdem elogiis quae in eos confert, veterem populum ornabat Moses (Exod. 19, 6.); sed docere vult, ipsos Christi beneficio tantam dignationem, a qua exciderant, de integro recuperasse. quamquam simul verum est, terrenum duntaxat bonorum istorum gustum praebuisse Deum patribus, solidam exhibitionem in Christo constare. Perinde igitur valet haec sententia, ac si dixisset: Patres vestros olim Moses gentem sanctam, regnum sacerdotale et Dei peculium vocabat; nunc maiori iure in vos competunt isti omnes tituli: quare videndum est ne vos illis spoliet vestra incredulitas. Interea tamen quia maior pars gentis incredula erat, Iudaeos fideles apostolus reliquis omnibus tacite opponit, tametsi numero praevalebant: acsi diceret, eos demum genuinos esse filios Abrahae, qui in Christum credunt: eosque solos possessionem retinere bonorum omnium, quae Deus singulari quodam privilegio in totam gentem contulerat. *Genus* electum vocat, quod sibi Deus praeteritis aliis, tamquam maxime eximium adoptavit: *gentem* sanctam, quam dicavit sibi et destinavit in puritatem vitae ac sanctimoniam: *populum* in acquisitionem, ut illi sit quasi peculium et haereditas. Sic enim simpliciter accipio, quod Dominus nos vocavit, ut tamquam vere suos et sibi addictos possideat. Quem sensum comprobant verba Mosis (Exod. 19, 5.): Si custodieritis pactum meum, eritis mihi in thesaurum peculiarem prae cunctis populis. In *sacerdotio* regali elegans est verborum Mosis inversio. Is enim dicit regnum sacerdotale: quod idem valet. Itaque hoc vult Petrus: Patres vestros Moses vocabat sacrum regnum, quia totus populus quasi regia libertate praeditus erat, et ex eius corpore electi erant sacerdotes. Proinde utraque dignitas simul permista erat. Nunc vos estis sacerdotes regii, et quidem praestantiore modo: quia singuli in Christo consecrati estis, ut sitis et regni socii, et sacerdotii parti-

cipes. Tametsi ergo aliquid vobiscum simile habuerint patres, illis tamen longe praestatis. Caeterum postquam diruta est a Christo maceria, ex quacunque simus gente, his omnibus titulis nos Dominus insignit, dum nos populo suo accenset. Porro in his omnibus beneficiis consideranda est antithesis inter nos et reliquum genus humanum: unde melius apparet qnam incomparabilis sit erga nos Dei bonitas, qui nos sanctificat, quum polluti simus natura; elegit, quum nihil inveniat in nobis nisi foedum et reprobum; nos ex nihili sordibus peculium suum facit; profanis sacerdotii honorem confert; Satanae, peccati, et mortis mancipia in regiam libertatem evehit. *Ut virtutes enarretis.* Sedulo finem vocationis inculcat, ut eos stimulet ad dandam Deo gloriam. Summa autem est, Deum immensis beneficiis nos dignatum esse, et assidue prosequi, ut per nos illustretur sua gloria. Nam per *virtutes* sapientiam, et bonitatem, et potentiam, et iustitiam intelligit, et quicquid tale est in quo refulget Dei gloria. Porro has virtutes non lingua modo narrare nos decet, sed tota vita. Haec doctrina quotidie meditanda est, ac singulis momentis debet in memoriam recurrere, huc tendere omnia Dei beneficia quibus nos afficit, ut per nos eius gloria praedicetur. Notandum etiam quod dicit, *vocatos* esse ex tenebris in admirabile Dei lumen. Nam his verbis gratiae magnitudinem amplificat. Si Dominus in itinere nobis occurreret lumen quaerentibus, hoc mediocre esset beneficium; sed hoc multo excellentius, quod nos ex labyrintho caecitatis, et tenebrarum abysso eruit. Unde discendum est qualis sit hominum conditio, antequam in regnum Dei transferantur. Atque hoc est quod ait Iesaias (60, 2.): Tenebrae operient terram, et caligo populos; super te autem videbitur Dominus, et gloria illius in te refulgebit. Et sane fieri aliter nequit quin simus in profundis tenebris demersi, postquam a Deo discessimus, qui lux nostra est. Qua de re fusius ad epist. ad Ephes. cap. 2.

10. *Aliquando non populus.* Locum Hoseae 2, 23. adducit in confirmationem: et optime instituto suo accommodat. Nam postquam Hoseas Dei nomine repudium Iudaeis indixit: spem illis facit futurae reconciliationis. Hoc Petrus suo saeculo impletum fuisse admonet; nam huc illuc dispersi erant Iudaei, quasi laceri corporis membra: imo videbantur resecti esse ex Dei populo, nullus apud eos cultus restabat, gentium corruptelis erant impliciti. Aliud ergo dici non poterat, quam esse a Domino repudiatos. Quum autem in Christo colliguntur, vere ex non populo fiunt populus Dei. Paulus in epist. ad Rom. cap. 9, 26., hoc vaticinium ad gentes quoque trahit, nec immerito; ex quo enim ruptum est foedus Domini, quo solo Iudaei excellunt, gentibus sunt aequales. Unde sequitur, communiter ad utrosque pertinere quod Deus promittit, ut faciat sibi populum non ex populo. *Non consequuti misericordiam.* Hoc ideo additum fuit a propheta, quo melius exprimeret gratuitum esse Dei foedus quo nos in populum assumit: acsi dixisset, non aliam esse causam cur Dominus nos pro suis reputet, nisi quia nostri misertus gratis nos adoptat. Sola igitur est gratuita Dei bonitas quae nos facit ex non populo Dei populum, vel alienatos conciliat.

11. Amici, adhortor vos tamquam inquilinos et peregrinos, ut abstineatis a carnalibus desideriis, quae militant adversus animam. 12. Conversationem vestram inter gentes bonam habentes: ut in quo detrahunt de vobis, tamquam maleficis, ex bonis operibus aestimantes (vel *considerantes*) glorificent Deum in die visitationis.

11. *Tamquam inquilinos.* Duae sunt huius exhortationis partes: ut animi intus pravis et vitiosis cupiditatibus vacui ac puri sint; deinde ut honeste versentur inter homines, ac bonae vitae exemplo non tantum confirment pios, sed infideles quoque Deo lucrifaciant. Primum autem ut a cupiditatibus carnis eos revocet, hoc argumento utitur, quod advenae sint et peregrini. Sic autem eos appellat, non quia a patria exsularent, ac dissipati essent in diversis regionibus; sed quia filii Dei ubicunque terrarum agant, mundi sunt hospites. Priore quidem sensu, initio epistolae eos vocavit inquilinos, quemadmodum ex circumstantia loci apparet; sed quod hic dicit, iis omnibus commune est. Ideo enim nos carnis desideria implicitos tenent, quia mente in mundo residemus, nec cogitamus coelum esse patriam; qui autem tamquam peregrini per hanc vitam transeunt, carni nunquam erant addicti. *Carnis* autem *desideria* intelligit, non tantum crassos et cum pecudibus communes appetitus, sicuti sophistae exponunt; sed omnes animae nostrae affectus, ad quos natura ferimur ac ducimur. Certum enim est cogitationem omnem carnis, hoc est, naturae non correctae, inimicitiam esse adversus Deum, Rom. 8, 7. *Quae militant adversus animam.* Aliud argumentum, quod non possint carnis desideriis morem gerere, nisi in suam perniciem. Neque enim certamen hic notat quale describitur a Paulo, septimo ad Rom. capite et quinto ad Galatas, ut animam statuat tamquam antagonistam; sed hoc dicit, carnis affectus, utcunque illis anima consentiat, in eius exitium tendere. Socordiam enim nostram in eo arguit, quod quum anxie intenti simus ad cavendos hostes a quibus timemus corporis periculum, ita sponte admittimus sonticos animae hostes, ut nos interimant: imo quasi iugulum illis porrigimus.

12. *Conversationem vestram.* Alterum exhortationis membrum, ut se honeste gerant apud homines. Hoc quidem ordine praecedit, ut animi coram Dei purgati sint: set habenda deinde est hominum ratio, ne scandalo illis simus. Nominatim autem dicit: *inter gentes quae detrahunt.* Erant enim ubique Iudaei non tantum exosi, sed fere detestabiles. Eo itaque magis studendum erat, ut sancta vita et moribus recte compositis odium ac imfamiam nominis sui delerent. Tenenda enim est illa Pauli admonitio (II. Cor. 11, 12.), ne detur occasio iis qui eam captant. Itaque impiorum maledicentiae et sinistri sermones stimuli nobis esse debent ad recte vivendum. Neque enim secure oscitandi tempus est, dum illi ad observandum quicquid delinquimus, acriter vigilant. *Glorificent Deum.* Significat non esse nostra causa laborandum, ut bene de nobis sentiant homines ac loquantur; sed quaerendam esse Dei gloriam: quemadmodum et Christus docet. Modum autem ostendit Petrus, nempe quod bonis nostris operibus adducti infideles, se quoque Deo subiicient: atque ita in suae conversionis ratione dabunt Deo gloriam. Hoc enim significat *dies visitationis.* Scio quosdam ad extremum Christi adventum referre: sed ego aliter accipio, quod scilicet Deus sancta et honesta suorum vita, tamquam praeparatione utetur, ut in viam errantes reducat. Hoc enim conversionis nostrae initium est, quum Deus paterno oculo respicere nos dignatur; si autem aversa est eius a nobis facies, periimus. Quare dies visitationis merito dicitur, dum nos ad se revocat.

13. Subditi ergo estote omni humanae ordinationi propter Dominum: sive regi, tamquam supereminenti; 14. Sive praesidibus, tamquam iis qui per ipsum mittuntur, in vindictam quidem maleficorum, laudem vero bene agentium.

15 Sic enim est voluntas Dei, ut benefaciendo obstruatis ignorantiam stultorum hominum, 16. Ut liberi, et non quasi praetextum habentes malitiae, libertatem; sed tamquam servi Dei.

13. *Subditi ergo estote* etc. Nunc ad particulares exhortationes descendit. Et quoniam obedientia erga magistratus pars est honestae conversationis, ideo ex hac colligit: Subditi ergo estote. Nam imperii iugum detrectando, non parvam obloquendi occasionem gentibus dedissent. Et sane hoc potissimum nomine odiosi et infames erant Iudaei, quod propter suam pervicaciam indomiti habebantur. Et quoniam motus quos in provinciis excitabant, magnarum calamitatum causae erant: ut quisque quieto ac pacato erat ingenio, ita ab illis tamquam a peste aliqua abhorrebat. Haec etiam causa Petrum impulit, ut de subiectione tam sedulo praeciperet. Adde quod evangelium multi putabant tale esse praeconium libertatis, ut se quisque a servitute eximere posset. Indignum esse videbatur, servire Dei filios, et mundi haeredes ne corporis quidem sui liberam habere potestatem. Accedebat tunc alia tentatio, quod magistratus omnes, Christi erant adversarii, suoque imperio abutebantur: ita nulla in illis relucebat imago Dei, quae praecipuam reverentiam conciliat. Tenemus nunc Petri consilium: nempe quod necessariis de causis Iudaeos hortatus fuerit ad colendum politiae ordinem. *Omni humanae ordinationi.* Alii vertunt *creaturam;* sed in loquutione nimis obscura et ambigua multum se torquent, ut sensum aliquem eliciant. Ego autem non dubito quin Petrus distinctam rationem notare voluerit, qua Deus gubernat humanum genus. Graecis enim verbum *κτίζειν* (unde nomen *κτίσεως* deducitur) fabricare ac aedificium struere significat. Convenit ergo nomen *ordinationis*, quo admonet Petrus, Deum mundi opificem non reliquisse humanum genus confusum, ut belluino more vivat; sed velut in aedificio rite disposito singulas partes suo loco esse distributas. Et *humana* dicitur *ordinatio*, non quod humanitus inventa fuerit; sed quod propria hominum est digesta et ordinata vivendi ratio. *Sive regi.* Caesarem ita appellat, meo iudicio, cuius imperium regiones illas continebat quarum mentionem fecit initio epistolae. Tametsi enim nomen hoc odiosissimum erat Romanis: apud Graecos tamen in usu erat. Vocabant quidem saepe *αὐτοκράτορα*; sed interdum etiam *βασιλεύς* illis dicebatur. Quod autem rationem subiicit, ideo parendum illi esse quia excellit vel eminet, non est comparatio Caesaris cum aliis magistratibus. Tenebat quidem ille summum imperium; sed ista eminentia quam Petrus commendat, omnibus communis est qui publicam potestatem exercent: itaque Paulus (Rom. 13, 1.) ad omnes magistratus extendit. Sensus autem est, deberi omnibus qui praesunt obedientiam, quia non fortuito evecti sunt ad honorem, sed Dei providentia. Solent enim plerique nimium scrupulose inquirere, quo quisque iure adeptus sit imperium; atqui hoc solo contentos esse decet, quod videmus eos praesidere. Ideo Paulus ansam supervacuis obiectionibus praecidit, dum pronuntiat, non esse potestatem nisi a Deo. Et hac ratione scriptura toties commemorat, Deum esse qui reges accingit balteo, qui erigit ipsos in sublime, qui regna transfert puocunqae voluerit. Praesertim quum de imperatore Romano ageret Petrus, hanc admonitionem addi necesse fuit. Certum enim est Romanos malis artibus potius quam legitima causa penetrasse in Asiam, et sibi regiones illas subegisse. Deinde Caesares qui tunc rerum potiebantur, monarchiam vi tyrannica ad se rapuerant. Petrus itaque haec omnia in disceptationem vocari prohibet, quoniam subditi absque contro-

versia obedire praefectis suis debeant, quia non eminent, nisi Dei manu in sublime evecti.

14. *Sive praesidibus.* Quoslibet magistratus designat, acsi diceret nullam esse speciem praefecturae, cui non subiicere se debeant. Hoc confirmat, quia Dei sint ministri. Nam qui pronomen *eum* ad regem referunt, multum falluntur. Est igitur haec communis ratio ad commendandam omnium magistratuum auctoritatem, quod mandato Dei praesunt et ab eo mittuntur: unde sequitur (quemadmodum et Paulus docet), Deo resistere qui potestati ab eo ordinatae non se obedienter submittunt. *In vindictam.* Secunda ratio est cur politicum ordinem reverenter amplecti et colere deceat, quia in commune bonum humani generis constitutus est a Domino. Nimium enim feri et belluini sumus, nisi nobis cordi sit publica utilitas. Hoc itaque in summa vult Petrus, quum Deus mundum conservet magistratuum ministerio, quicunque eorum imperium detrectant, eos esse humani generis hostes. Sumit autem duo illa membra, quibus reipublicae statum contineri tradit Plato, bonorum honorem scilicet, et malorum poenam. Nam antiquitus non modo constitutae erant poenae improbis, sed bonis etiam praemia. Caeterum quamvis saepe contingat non recte distribui honores, nec rependi bene meritis praemia: hic tamen non poenitendus est honor, quod boni saltem sub fide et tutela magistratuum vivunt, quod non expositi sunt improborum violentiae et iniuriis, quod inter leges et iudicia multo quietius vivunt, suamque existimationem retinent melius, quam si singuli nullo freno cohibiti ad suum arbitrium viverent. In summa, haec singularis est Dei benedictio, quod improbis non licet quicquid libet. Obiici tamen hic posset, reges et alios magistratus saepe sua potentia abuti, et tyrannica saevitia grassari magis quam legitimum imperium exercere. Tales fere erant magistratus, quum scripta fuit haec epistola. Respondeo, tyrannos et similes non facere suo abusu quin maneat semper firma Dei ordinatio, quemadmodum non evertitur perpetua coniugii institutio, si uxor vel maritus aliter se gerat quam decet. Ergo utcunque aberrent homines, non tamen suo loco movetur fixus a Deo scopus. Si quis iterum excipiat, non obediendum esse principibus qui sacrum Dei ordinem, quantum in se est, pervertunt, adeoque immanes sunt belluae, quum magistratus imaginem Dei referre debeant. Respondeo, tanti debere fieri a nobis ordinem a Deo positum, ut tyrannis etiam qui imperium obtinent, honor habeatur. quamquam alia est clarior solutio, nullam unquam fuisse vel posse cogitari adeo saevam et effrenem tyrannidem, in qua non appareat aliqua aequitatis species. Deus enim nunquam hominum improbitate ordinem istum sic exstingui patitur, quin lineamenta quaedam semper appareant; deinde genus regiminis quamvis deforme ei corruptum, melius tamen sit et utilius quam ἀναρχία.

15. *Sic enim est voluntas.* Redit ad superiorem illam doctrinam, ne detur incredulis maledicendi occasio; tametsi minus exprimit quam prius dixerat. Tantum enim dicit os obstruendum esse stultis. Summa est, sic vivendum esse, ut increduli qui obloqui nobis volunt, obmutescere cogantur. Loquutio quam usurpat, *obstruere ignorantiam*, quamvis propter novitatem dura sit, sensum tamen non obscurat. Praeterquam enim quod incredulos appellat *stultos*, notare vult quam habeant causam maledicendi, nempe quia Deum ignorant. Caeterum quod mente et ratione incredulos privat, inde colligimus, rectam intelligentiam non esse nisi in Dei notitia. Ergo quantumvis sibi in suo acumine placeant increduli, et aliis etiam prudentes videantur: spiritus tamen Dei stultitiae ipsos damnat: ut discamus non alibi quam in Deo sapere, sicuti extra ipsum nihil

est solidi. Modum autem praescribit cohibendae infidelium maledicentiae: nempe *benefaciendo*. Quo verbo complecitur omnia humanitatis officia, quibus defungi nos oportet erga proximos. In his continetur obedientia erga magistratus, sine qua unitas inter homines coli non potest. Si quis obiiciat, nunquam adeo studiosos fore benefaciendi fideles quin male audiant ab incredulis: prompta est responsio, apostolos hic eos minime eximere a calumniis et probris; sed intelligit non habituros incredulos obloquendi materiam, utcunque maxime cupiant. Porro ne quis exciperet, incredulos nequaquam dignos esse ad quorum nutum vitam componant filii Dei: Petrus nominatim admonet, obstringi nos Dei mandato ad os illis obstruendum.

16. *Ut liberi.* Est prolepsis, qua occupat quae a nonnullis de libertate filiorum Dei obtendi solebant. Nam ut ingeniosi natura sunt homines in suis commodis captandis: multi evangelii initio liberos se putabant, ut sibi tantum viverent. Hoc ergo delirium corrigit Petrus, breviter ostendens quantum ab effreni licentia differat Christianorum libertas. Ac primo velum aut praetextum malitiae esse negat: quo significat, non ideo esse datam ut proximos laedamus, aut quicquam illis afferamus incommodi. Haec igitur vera est libertas, quae nemini damnosa est vel noxia. Ut hoc confirmet, eos pronuntiat liberos qui Deo serviunt. Unde colligere promptum est, hunc esse finem nostrae libertatis, ut promptiores et magis expediti simus ad obsequium Dei. Neque enim aliud est quam manumissio a peccato; atqui peccato dominium tollitur, ut se in subiectionem iustitiae homines addicant. In summa, est libera servitus, et serva libertas. Nam sicuti servos Dei esse nos oportet, ut hoc bono fruamur: ita moderatio requiritur in ipsius usu. Hoc modo liberae quidem sunt conscientiae, sed hoc non obstat quin Deo serviamus, qui etiam hominibus subiicit.

17. Omnes honorate, fraternitatem diligete, Deum timete; regem honorate.

Est brevis conclusio superiorum. Significat enim, nec Deum timeri, nec suum ius reddi hominibus, nisi ordo politicus inter nos vigeat, et ius imperii sui magistratus teneant. Quod honorem omnibus haberi iubet, sic interpretor, nullos esse negligendos Est enim generale praeceptum, quod ad fovendam hominum societatem spectat. Honoris nomen Hebraeis late patet. Scimus autem apostolos, licet Graece scriberent, eius linguae phrasin sequutos esse. Quare mihi non aliud sonat haec loquutio, quam ut omnium ratio habeatur: quandoquidem pacem cum omnibus et amicitiam, quantum in nobis est, colere debemus; concordiae vero nihil magis adversum quam contemptus. Quod subiicit de fratrum amore, speciale est, prioris respectu. Loquitur enim de singulari amore, quo domesticos fidei prosequi iubemur, quia magis arcta necessitudine cum illis sumus coniuncti. Hos itaque gradus Petrus noluit omittere; sed tamen admonet, utcunque peaeferendi sint fratres, hoc tamen non obstare quin caritas nostra ad totum humanum genus se extendat. Nomen *fraternitatis* collective accipio pro ipsis fratribus. *Deum timete.* Iam dixi has omnes sententias ad praesentem causam accommodari a Petro. Significat enim, honorem qui regibus defertur, ex timore Dei et hominum caritate oriri, atque ideo esse cum ipsis coniunctum: acsi dixisset: Quisquis Deum timet, fratres suos amat et totum humanum genus quo decet affectu complectitur, is regibus quoque honorem habebit. Atque interim Caesarem nominat, quia haec impe-

rii species prae aliis erat odiosa, et sub ea reliquae continebantur.

18. Famuli subiecti sint cum omni timore dominis suis: non solum bonis et humanis, sed etiam pravis. 19. Haec enim est gratia, si propter conscientiam Dei quispiam molestias ferat, patiens iniuste. 20. Qualis enim gloria, si quum peccantes alapis caedimini, suffertis? Sed si bene facientes et malis affecti suffertis, haec gratia apud Deum.

18. *Famuli subiecti.* Tametsi haec est particularis admonitio: cohaeret tamen cum proxima, sicuti aliae quae sequentur. Nam quod servi iubentur parere dominis, uxores item maritis, partes sunt subiectionis politicae. Primum servos vult esse *cum omni timore*; quo nomine significat purum et voluntarium reverentiae affectum: quia id se ex officio debere agnoscant. Ergo timorem tam simulationi quam violentae coactioni opponit. Nam ὀφθαλμοδουλεία (ut Paulus vocat Coloss. 3, 22.) timori contraria est. Deinde si adversus necessitatem fremant servi, parati iugum excutere si liceret, proprie timere non dicuntur. In summa, hic timor ex officii cognitione nascitur. Tametsi autem nulla exceptio additur hoc loco, tamen ex aliis locis subaudienda est. Neque enim eo usque se extendit, quae hominibus debetur subiectio, ut Dei imperium minuat. Ergo subiecti sint domino famuli, sed in Deo, et usque ad aras, ut loquuntur. Caeterum quoniam non hic habetur δοῦλοι, sed οἰκέται, possumus intelligere libertos una cum servis: quamquam in ea re parum est momenti. *Non solum bonis.* Tametsi eatenus parere debent servi dominis, ne quid praeter conscientiam: si tamen iniuste tractantur, quantum ad ipsos spectat, non debent recusare imperium. Qualescunque itaque sint domini, nulla est servis excusatio quin fideliter illis obsequia sua praestent. Nam superior si potestate sua abutitur, rationem quidem olim reddet Deo, non tamen in praesentia ius suum amittit. Haec enim conditio servis imposita est, ut dominis serviant, licet indignis. *Pravos* aequis opponit vel humanis, atque hoc verbo saevos et intractabiles designat, vel qui nihil humanitatis et clementiae habent. Mirum quid interpretem moverit, ut pro Graeco nomine alterum Graecum redderet; vertit enim *dyscolos*. Tacerem de turpi Sorbonicorum inscitia, qui dyscolos vulgo intelligunt dissolutos vel irregulares, nisi ex tam absurda interpretatione fidei articulum struere nobis vellent: quod papae et cornutis eius bestiis obediendum sit, quantumvis gravem et minime ferendam tyrannidem exerceant. Hic ergo locus ostendit quam secure verbo Dei illuserint.

19. *Haec enim est gratia.* Idem valet nomen gratiae quod laudis. Intelligit enim nullam gratiam vel laudem conciliari nobis coram Deo, si poenam sustinemus quam nostris dilectis simus promeriti; sed qui patienter ferunt iniurias, eos laude dignos esse, et opus facere Deo acceptum. Quod gratum hoc fore Deo testatur, si quis propter Dei conscientiam retineatur in officio, etiamsi iniuste et indigne cum eo agant homines: valde necessarium fuit illo tempore. Erat enim perquam dura servorum conditio; contumeliose habebantur non secus ac pecudes; talis indignitas ad desperationem eos adigere poterat: hoc itaque unum reliquum fuit, ut in Deum respicerent. Hoc enim valet *conscientia Dei*, dum quis non hominum, sed

Dei respectu officio suo fungitur. Nam si uxor morigera sit et marito obsequens, ut se illi commendet, habet in mundo mercedem suam: quemadmodum Christus (Matth. 6, 16.) de ambitiosis loquitur, qui hominum favorem spectant. Idem de reliquis sentiendum. Si filius ut patrem habeat benevolum ac sibi faventem, illi obsequitur, mercedem habebit a patre, non a Deo. Denique haec generalis est sententia, probari Deo nostra officia, si hunc finem habemus propositum, ut illi serviamus; non autem movemur solo hominum respectu. Porro qui sibi negotium esse cum Deo reputat, necesse est ut studeat malum bono vincere. Neque enim tantum exigit a nobis Deus, ut tales erga unumquemque simus, qualem se ille vicissim erga nos praebuerit; sed etiam benefaciamus indignis, et qui nos persequuntur. Hoc tamen difficultate non caret quod negat ullam patientiae laudem fore, si quis iuste plectitur. Nam certe quamvis Dominus peccata nostra puniat: patientia tamen nostra sacrificium illi est boni odoris, si poenas aequo animo ferimus. Respondeo, Petrum hic non simpliciter, sed comparative loqui: quoniam haec tenuis et obscura laus sit, iustam poenam aequo animo ferre, praeut est hominis innoxii, qui non recusat ferre hominum iniurias, tantum quia Deum timet, quamquam videtur finem quoque tacite notare, quod hominum metu cogantur, qui delictorum suorum poenas luunt. Sed illa quam adduxi solutio sufficit.

21. In hoc enim vocati estis. quoniam Christus quoque passus est pro vobis, relinquens vobis exemplum, ut sequeremini vestigia eius. 22. Qui quum peccatum non fecisset, nec inventus esset dolus in ore eius: 23. Quum probro afficeretur, non regerebat: quum pateretur, non comminabatur; causam vero commendabat ei qui iuste iudicat.

21. *In hoc vocati.* Tametsi de servis erat sermo, non tamen adeo restringi debet haec sententia. Nam communiter pios omnes admonet apostolus qualis sit Christianismi conditio: acsi diceret, nos ea lege a Domino vocatos, ut patienter feramus iniurias: quemadmodum alibi dicit, nos ad hoc ordinatos esse. Porro ne id nobis sit molestum, exemplo Christi nos consolatur. Nihil magis indignum videtur atque ideo minus tolerabile, quam pati praeter meritum. Sed quum in filium Dei convertimus oculos, mitigatur illa acerbitas. Quis enim ipsum praeeuntem sequi renuat? Notanda autem est particula *relinquens vobis exemplum.* Nam quum de imitatione agitur, discernere opus est quid nobis in exemplum Christus proposuerit. Ambulavit siccis pedibus super mare, mundavit leprosos, mortuos suscitavit, caecis restituit visum; si eadem nos tentemus, praepostera erit aemulatio. Neque enim quum signa potentiae suae edidit, nobis proponere voluit quod imitaremur. Hinc factum est ut ieiunium quadraginta dierum temere in exemplum traherent; atqui longe alius erat finis. Quare iudicium adhibendum est: sicuti etiam alicubi monet Augustinus, dum locum illum (Matth. 11, 29.) exponit: Discite a me quod mitis sum et humilis corde." Atque id ex Petri verbis colligi potest; discretione enim opus esse notat, quum nominatim dicit, Christi patientiam nobis in exemplum statui quod sequamur. Hoc argumentum fusius tractat Paulus ad Romanos cap. 8, 29., quum omnes Dei filios praeordinatos esse docet, ut conformes fiant Christi imagini, quo sit ipse primogenitus inter multos fratres. Ergo ut cum eo vivamus, prius nos commori oportet.

22. *Qui quum peccatum non fecisset.* Hoc ad praesentem causam pertinet. Nam si quis innocentiam suam iactet, Christus certe malefactorum poenam non sustinuit, quamquam simul ostendit quantum a Christo distemus, quum dicit, *ne dolum quidem inventum in ore eius.* Nam qui lingua non delinquit, hic perfectus est, ut inquit Iacobus (3, 2.). Summam ergo innocentiae perfectionem in Christo fuisse notat, qnam nemo nostrum arrogare sibi ausit. Hinc melius apparet quam iniuste passus sit prae aliis omnibus. Proinde non est cur recuset quisquam nostrum exemplo eius pati, quandoquidem nemo adeo sibi bene conscius est, quin vitio aliquo laboret.

23. *Quum probro afficeretur.* Hic designat Petrus quid nos in Christo deceat imitari; nempe ut placide feramus iniurias, nec de illis vindicandis cogitemus. Ita enim fert ingenium nostrum, ut accepta iniuria protinus animi ebulliant ad cupiditatem vindictae; at Christus ab omni talione abstinuit. Frenandi igitur sunt animi, ne malum pro malo rependere appetant. *Causam vero commendabat.* Nomen causae non exponitur, sed facile subintelligi potest. Addit autem hoc Petrus ad piorum consolationem, quod si patienter ferant impiorum probra et violentiam, Deum habituri sint vindicem. Esset enim istud valde durum, subiici nos improborum libidini, et Deo curae non esse nostras miserias. Ideo insigni hoc epitheto Deum ornat Petrus, quod iuste iudicet: acsi diceret, Nostrum est aequo animo mala tolerare; Deus interea partes suas non negliget, quin se iustum iudicem ostendat. Ergo utcunque ad tempus lasciviant improbi: non tamen impune illis cedet, quod nunc Dei filiis molesti sint. Nec est quod sibi pii metuant, quasi destituti essent omni praesidio. Nam quum Dei officium sit tueri eos, et ipsorum causam suscipere, in patientia sua possidebunt animas suas. Porro sicuti non parum consolationis affert haec doctrina: ita ad placandos et domandos carnis impetus plurimum valet. Nemo enim in fidem ac patrocinium Dei recumbere potest, nisi qui mansueto animo exspectat eius iudicium. Nam qui ad vindictam prosilit, occupat ipse Dei vices, nec patitur Deum quod sui officii est, agere. Quo respicit etiam illud Pauli (Rom. 12, 19.): Date locum irae. Significat enim quasi viam praecludi Deo ne ipse iudicet, quum ipsi antevertimus. Itaque dictum illud confirmat Mosis testimonio (Deut. 32, 35.): Mihi vindictam. Denique hoc vult Petrus, nos Christi exemplo moderatos fore ad tolerandas iniurias, si tribuamus Deo suum honorem: nempe si illum statuentes esse iustum iudicem, ius nostrum ac causam illi permittamus. Quaeritur tamen quomodo causam suam patri Christus commendaverit. Nam si vindictam ab eo postulabat, hoc ipse nobis licere negat. Iubet enim (Matth. 5, 44.) benefacere iis qui nos laedunt, precari pro iis qui maledicunt. Respondeo, satis ex evangelica historia constare, Christum ita se retulisse ad iudicium Dei, ut tamen de hostibus suis vindictam non posceret: quin potius deprecatorem se pro illis constituit: Pater, inquit, ignosce (Luc. 23, 34.). Et certe multum abest quin carnis nostrae affectus cum iudicio Dei consentiant. Ergo ut causam quis suam iuste iudicanti permittat, necesse est ut prius frenum sibi imposuerit, ne quid alienum a iusto Dei iudicio exposcat. Nam qui sibi ad expetendam vindictam indulgent, non iudicis officium Deo concedunt, sed quodammodo facere volunt suum carnificem. Qui ergo sic animo compositus est, ut cupiat amicos sibi fieri qui nunc adversarii sunt, reducere eos in viam conetur: is causam suam rite Deo tradet, sic precando: Tu Domine animum meum nosti, ut salvos optem qui me perditum volunt. Si conversi fuerint, illis gratulabor; quod si obstinati in malitia perstiterint, quia scio te excubare pro salute mea, causam tibi meam relin-

quo. Hanc modestiam tenuit Christus: ergo haec nobis quoque regula servanda est.

24. Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum, ut peccatis mortui iustitiae vivamus: cuius livore sanati estis. 25. Eratis enim tamquam oves errantes; sed conversi estis nunc ad pastorem et episcopum animarum vestrarum.

Si in morte Christi nihil commendasset praeter exemplum, hoc nimis frigidum fuisset: ideo fructum eius longe excellentiorem praedicat. Tria igitur consideranda sunt in hoc contextu. Primum est, quod nobis patientiae exemplum Christus morte sua prodidit. Alterum, quod a morte redemptos restituit in vitam: unde sequitur, nos ita illi obstrictos esse, ut eius exemplum libenter sequi debeamus. Tertio finem mortis magis generalem commemorat, ut peccatis mortui, iustitiae vivamus. Haec autem omnia proximam exhortationem confirmant.

24. *Peccata nostra pertulit.* Haec loquutio ad vim mortis Christi exprimendam apta est. Sicuti enim sub lege peccator ut reatu solveretur, victimam substituebat sua loco: ita Christus maledictionem peccatis nostris debitam in se suscepit, ut ea coram Deo expiaret. Et diserte addit: *super lignum:* quia non potuit tale piaculum impleri nisi in cruce. Ego optime expressit Petrus, mortem Christi fuisse sacrificium expiandis peccatis nostris: quoniam cruci affixus, et se hostiam pro nobis offerens, reatum nostrum et poenam in se susceperit. Iesaias (53, 5.), ex quo summam eius doctrinae sumpsit Petrus, pluribus utitur loquendi formis: quod percussus fuerit manu Dei propter scelera nostra, vulneratus fuerit propter iniquitates nostras; quod afflictus et contritus nostra causa fuerit; quod castigatio pacis nostrae illi fuerit imposita. Sed Petrus idem exprimere voluit hoc verbo: nempe hac lege nos fuisse reconciliatos Deo, quia apud eius tribunal Christus se vadem ac reum pro nobis constituit, ut poenam solveret cui obstricti eramus. Hoc beneficium sophistae in suis scholis, quantum possunt, obscurant; nam mortis Christi sacrificio nos tantum a culpa post baptismum liberari garriunt, poenam vero satisfactionibus redimi. Sed Petrus quum dicit ipsum tulisse peccata nostra, non modo culpam illi imputatam fuisse intelligit, sed poena quoque defunctum, ut vere hoc modo esset expiatrix victima: secundum illud prophetae: Castigatio pacis nostrae super eum. Si excipiant, hoc duntaxat ante baptismum valere: circumstantia loci eos refellit, quia sermo ad fideles dirigitur. Caeterum hoc membrum, et quod proxime sequitur, *livore eius sanati estis*, praesenti quoque instituto accommodari potest: quod scilicet humeros nostros ferendis aliorum peccatis supponere nos deceat, non ad peragendam eorum expiationem, sed tantum ut onus nobis impositum feramus. *Peccatis mortui.* Alterum finem prius notaverat, nempe tolerantiae exemplum; sed hic (ut dictum est) latius patet, ut sancte et iuste vivamus. Utriusque mentionem aliquoties facit scriptura: nempe quod aerumnis et rebus adversis nos Dominus exerceat, ut configuremur morti Christi (Philipp. 3, 10.); deinde quod in morte Christi crucifixus sit vetus homo noster, ut in novitate vitae ambulemus (Rom. 6, 4.). quamquam hic finis de quo loquitur, non tantum a priore differt, ut genus a specie. Nam in patientia simplex erat exemplum; quum autem passum esse Christum dicit, ut peccatis mortui, iustitiae vivamus: hanc vim subesse morti Christi significat, ut carnem nostram mortificet, quemadmodum fusius tractat Paulus in epist. ad Romanos capite 6. Neque

enim hoc tantum boni nobis contulit, quod Deus gratis nos iustificat, non imputando peccata; sed quod mundo et carni morimur, ut resurgamus in novam vitam; non quod mortem istam dies unus perficiat; sed quia ubicunque viget, mors Christi ad expianda peccata, simul in carnis mortificatione est efficax.

25. *Eratis enim tamquam oves.* Hoc etiam mutuatus est Petrus ex Iesaia (53, 6.): nisi quod propheta universalem sententiam ponit: Omnes quasi oves erravimus. Caeterum in ovium nomine nulla est propria notatio; nam pecudibus nos comparat; sed tota vis est in epitheto, quod propheta exponit, addens, unumquemque declinasse in suam viam. Sensus est igitur, nos omnes alienos esse a via salutis, et tendere in exitium, donec Christus nos ex dissipatione colligat; idque melius patet ex membro opposito, quum dicit *conversos esse ad pastorem.* Quicunque enim a Christo non reguntur, eos tamquam devias pecudes in errore vagari pronuntiat. Ita erroris damnatur tota mundi sapientia, quae se Christo regendam non submittit. Insignes autem sunt isti duo tituli, quod Christus animarum sit *episcopus et pastor.* Neque enim timendum est quin fideliter vigilet pro eorum salute, qui in eius ovili et custodia se continebunt. Etsi autem eius officium est, nos integros corpore et anima praestare: Petrus tamen *animas* exprimit, quia spirituali suo praesidio nos custodit hic coelestis pastor in vitam aeternam.

CAP. III.

1. Similiter mulieres subiectae sint propriis maritis: ut etiam si qui sunt increduli sermoni, per uxorum conversationem absque sermone lucrifiant, 2. Considerantes puram (vel *castam*) vestram in timore conversationem, 3. Quarum ornatus sit non externus, in plicatura capillorum et circumpositione auri, aut palliorum amictu; 4. Sed interior cordis homo, qui in incorruptione situs est placidi et quieti spiritus, qui spiritus coram Deo pretiosus est (vel *quod est coram Deo pretiosum*).

Alterum subiectionis ordinem nunc persequitur, quum iubet uxores viris suis subesse. Et quoniam plus coloris ad excutiendum iugum habere videntur, quae viris infidelibus coniunctae sunt, nominatim eas admonet officii, ac peculiarem esse causam ostendit cur magis sedulo parere debeant, nempe ut probitate sua viros alliciant ad fidem. Quod si maritis impiis mulieres obedientiam debent, multo promptiores ad obsequium esse convenit, si maritos habeant fideles. Sed absurdum videri possit quod tradit Petrus, *lucrifieri* posse virum Domino *absque sermone.* Ubi enim erit illud: Fides ex auditu (Rom. 10, 17.)? Respondeo, non sic intelligenda esse Petri verba, quasi sola vitae sanctitas incredulos adducat ad Christum; sed quia mollit ac temperat eorum animos, ut a pietate minus abhorreant. Nam sicuti mala exempla offendiculo sunt: sic bona non parum adiuvant. Significat ergo Petrus, mulieres sancte et honeste vivendo hoc posse consequi, ut etiam tacentes, maritos praeparent ad amplexandam Christi fidem.

2. *Considerantes puram.* Franguntur enim animi quantumvis a recta fide alieni, dum vident ita compositos fidelium mores. Nam quia Christi doctrinam non tenent, eam aestimant ex vita nostra, fieri ergo non potest quin Christianismum laudent, qui ad puritatem et timorem instituit.

3. *Quarum ornatus.* Alterum exhortationis membrum: ut mulieres parce et modeste se ornent. Scimus enim in hac parte plus iusto curiosas esse ac cupidas: quare non abs re Petrus hanc in ipsis vanitatem corrigere studet. Tametsi autem sumptuosum ornatum in genere reprehendit: species tamen quasdam designat: ne capillos arte crispent vel torqueant, ut solebant ad eam rem calamistro uti: aut alias componant in cincinnos; deinde ne aurum circumponant capiti; in his enim praecipue luxus eminet. Nunc quaeritur an simpliciter usum auri damnet apostolus in ornatu corporis. Si quis verba urgeat, non minus pretiosas vestes quam aurum prohibet; subiicit enim continuo post *amictum palliorum.* Atqui immodici rigoris esset, omnem in vestibus nitorem et elegantiam simpliciter vetare. Si materia nimis sumptuosa dicitur, eam Dominus creavit. Artificia etiam scimus ab ipso prodiisse. Non igitur quemvis cultum reprehendere voluit Petrus; sed morbum vanitatis quo mulieres laborant. Duo in vestitu spectanda sunt, commoditas et decorum; partes autem decori sunt, mediocritas et modestia. Proinde si lascive pexa et compta incedit mulier, si luxum et pompam ostentat, excusari non potest eius vanitas. Qui obiiciunt, rem esse indifferentem ac liberam hoc vel illo modo se vestire, nullo negotio refelli possunt. Nimia enim elegantia et superfluus splendor, omnis denique excessus, ex animi vitio oritur. Porro ambitio, superbia, luxus affectatio, et alia huiusmodi, non sunt res mediae. Quorum igitur animi ab omni vanitate purgati erunt, rite temperabunt omnia, ut modum non excedant.

4. *Sed interior cordis homo.* Haec antithesis diligenter notanda est. Dicebat Cato, qui anxie occupantur in corporis cultu, animi cultum negligere. Ita Petrus cohibendae mulierum cupiditati hoc remedium affert, ut excolendis animis studium potius suum addicant. Cordis nomine, non dubium quin totam animam significet. Simul ostendit in quo spiritualis mulierum ornatus consistat, nempe in spiritus mansueti et quieti incorruptione. *Incorruptio* (meo iudicio) rebus fluxis et caducis, quae ad corporis ornatum serviunt, opponitur. Itaque Erasmi versio a genuino sensu dissidet. In summa, intelligit Petrus animae ornatum non similem esse flori emarcido, nec in evanido splendore positum, sed esse incorruptibilem. Quum dicit *spiritum* tranquillum et *quietum*, proprias mulierum virtutes notat; nihil enim est quod hunc sexum magis deceat, quam placidum et sedatum ingenium. Scimus enim quam importunum sit animal, imperiosa et refractaria mulier. Deinde nihil ad corrigendam vanitatem, de qua Petrus loquitur, aptius est quam placida quies spiritus. Quod postea sequitur, *pretiosum* id *esse coram Deo*, tam ad totum complexum, quam ad nomen spiritus referri potest; idem tamen manebit sensus. Unde enim mulieribus tanta se ornandi cura, nisi ut in se hominum oculos convertant? Petrus autem contra magis sollicitas esse iubet ut in pretio sint apud Deum.

5. Sic enim aliquando et sanctae mulieres quae sperabant in Deum, ornabant se ipsas, subiectae propriis maritis. 6. Quemadmodum et Sara obediebat Abrahae, dominum ipsum appellans. cuius filiae estis factae, si benefeceritis: et non terreamini ullo pavore.

Piarum mulierum exemplum illis proponit, quae spiritualem potius ornatum sectatae sint, quam externi cultus lenociniis deditae fuerint. Saram vero prae aliis nominat, quae quum fidelium omnium sit mater, praesertim apud suum sexum honore et imitatione digna est. Porro iterum ad subiectionem redit, eamque con-

firmat Sarae exemplo: quae (ut habetur apud Mosem, Gen. 18, 12.) maritum vocabat dominum. Non moratur quidem Deus istos titulos; et fieri interdum potest, ut quae maxime petulans fuerit et immorigera, hanc appellationem lingua usurpet; sed intelligit Petrus, Saram ita loqui solitam esse, quia hanc sibi legem a Domino impositam esse noverat, ut viro subesset. Subiicit Petrus, filias eius fore, hoc est, locum inter fideles habituras, quae eius probitatem imitatae fuerint.

6. *Et non terreamini.* Sexus imbecillitas facit ut magis suspiciosae ac timidae sint mulieres, ideoque magis morosae: quia verentur, ne, si viris se subiiciant, magis contumeliose ab illis tractentur. Huc respicere videtur Petrus, quum vetat ne turbentur ullo pavore, ac si diceret: Libenter subiicite vos virorum imperio, nec vos timor ab obsequio impediat, quasi deterior futura sit vestra conditio, si patientes sitis. Posset magis generalis esse sententia: Ne turbas domi concitent. Nam ut sunt ad consternationem proclives, saepe ob rem frivolam tumultuantur, seque et familiam frustra turbant. Alii putant in genere corrigi mulierum timiditatem, quae fidei contraria est: quasi Petrus eas hortetur ad obeundam forti et intrepido animo suam vocationem. Mihi tamen prima expositio magis placet, quamquam ab hac postrema non multum differt.

7. Viri similiter cohabitent secundum scientiam, tamquam infirmiori vasi muliebri impertientes honorem, tamquam etiam cohaeredes gratiae vitae (vel *multiplicis gratiae et vitae*), ne preces vestrae interrumpantur.

7. *Viri cohabitent.* A viris exigit prudentiam. Neque enim illis dominium in uxores permissum est, nisi hac lege ut eas prudenter gubernent. Meminerint ergo mariti, sibi ad officium praestandum opus esse prudentia. Et sane multae ineptiae illis ferendae sunt, devoranda multa taedia, et simul cavendum ne sua indulgentia stultitiam foveant. Quare non supervacua est Petri admonitio, ut scienter cohabitent viri. *Tamquam infirmiori.* Partem eius prudentiae, de qua meminit, hic designat, ut viri in honore habeant suas uxores. Nihil enim est quod magis dirimat vitae societatem quam contemptus: nec possumus vere amare nisi quos habemus in pretio, ut sit amor cum reverentia coniunctus. Porro duplici argumento utitur, ut viris persuadeat, honeste et comiter tractandas esse uxores. Prius est ab infirmitate sexus; alterum, ab honore quo dignatur illas Deus. Videntur quidem haec quodammodo contraria: impendi honorem debere mulieribus, quod infirmae sint, et quod excellant: sed optime inter se consentiunt, ubi viget caritas. Hoc in confesso est, Deum contemni in suis donis, nisi honore afficimus quibus aliquid praestantiae contulit; verum dum reputamus, non eiusdem esse corporis membra, discimus nos sufferre et obtegere mutuo nostras infirmitates venia. Hoc est quod sibi vult Paulus quum dicit (I. Cor. 12, 23.) membris infirmioribus maiorem honorem circumdari: quod scilicet magis solliciti simus de protegendo ipsorum pudore. Non ergo absurde Petrus dum mulierum curam ideo haberi, et eas liberali tractatione cohonestari iubet, quia infirmae sunt. Deinde ut facilius pueris ignoscimus, si quid per aetatis imperitiam delinquunt: ita sexus infirmitas facere debet ne tam rigidi et austeri simus erga uxores. *Vasis* nomine quodvis organum in scriptura designari, satis notum est. *Cohaeredes gratiae vitae.* Alii codices habent: Multiplicis gratiae; alii loco vitae habent epithetum vivae. Quidam in dativo legunt cohaeredibus;

quae varietas de sensu nihil mutat. In aliis interponitur copula inter gratiam multiplicem et vitam; quae lectio optime congruit. Nam quum Dominus viros communiter et mulieres iisdem gratiis dignetur, illos ad colendam cum his aequalitatem invitat. Scimus autem multiplices esse gratias, in quibus mulieres virorum sunt sociae. Nam aliae ad communis vitae usum, aliae ad coelesti Dei regnum pertinent. Postea subiicit, esse etiam vitae cohaeredes; quod est praecipuum. Tametsi autem aliquae a spe salutis alienae sunt: quia tamen ipsis non minus ac viris a Domino offertur, hoc ad sexus honorem sufficit. *Ne precés vestrae.* Nam rite invocari Deus nequit, nisi tranquillis ac sedatis animis. Inter iurgia et lites precibus non est locus. Alloquitur quidem Petrus maritum et uxorem, dum iubet concordes esse ut simul Deum uno animo precentur. Sed hinc colligi potest generalis doctrina; neminem ad Deum posse accedere, nisi qui fratribus suis coniunctus est. Ergo sicuti haec ratio domesticas omnes turbas et iurgia debet componere, ut in singulis familiis invocetur Deus: ita in communi omnium vita ad rixas omnes cohibendas quasi frenum esse debet. Sumus enim plus quam insani, si viam nobis ad invocandum Deum scientes ac volentes praecludimus, quum sit hoc unicum salutis nostrae asylum. Nonnulli exponunt, parce et temperanter uxore utendum esse, ne frequens coitûs precandi studium impediat, iuxta illud Pauli (I. Cor. 7, 5.): Ne vos fraudetis mutuo, nisi ex consensu ad tempus, ut vacetis ieiunio et precationi. Sed latius patet haec Petri doctrina; deinde Paulus non intelligit, preces abrumpi mutua cohabitatione. Ergo retineatur expositio quam attuli.

8. Denique sitis omnes idem sentientes, compatientes, fraterne vos diligentes, misericordes, humiles (vel *amantes consensus*), 9. Non reddentes malum pro malo, vel convitium pro convitio; imo potius benedicentes: scientes quod in hoc vocati sitis, ut benedictionem haereditate consequamini.

Sequuntur nunc generales praeceptiones quae promiscue ad omnes pertinent. Porro summatim quaedam recenset, quae maxime ad fovendam amicitiam et caritatem necessaria sunt. Primum est, ut *idem omnes sentiamus.* Tametsi enim amicis liberum est diversa sentire: est tamen haec velut nubecula, quae amorem obscurat; imo ex hoc semine facile odium nascitur. Συμπάθεια ad omnes sensus extenditur, quum ea inter nos viget concordia, ut quisque proximorum malis non secus ac suis condoleat, prosperis rebus laetetur, non se ipsum modo curet, sed alios etiam complectatur. Quod proxime sequitur, *fraterne vos diligentes*, peculiariter inter fideles valet. Nam ubi Deus agnoscitur pater, illuc demum vere regnat fraternitas. *Misericordia* quam subiicit, non modo ad iuvandos fratres, levandasque eorum miserias nos sollicitat; sed etiam ad tolerandas eorum infirmitates nos instituit. In eo quod sequitur, duplex est lectio apud Graecos; mihi tamen probabilior videtur illa quam posui in contextu; quandoquidem scimus hoc praecipuum conservandae vinculum, quum de se quisque modeste et submisse sentit, sicut rursum nihil est quod plures pariat discordias, quam dum niminm placemus nobis. Prudenter ergo Petrus, qui nos ταπεινόφρονας esse iubet, ne superbia et animorum altitudo ad proximorum contemptum nos stimulet.

9. *Non redddentes malum pro malo.* His verbis prohibetur omnis vindicta: Nam ut salva maneat caritas, necesse est multa ferre. quamquam hic non de mutua benevolentia concionatur: sed nos in-

iuriarum vult esse patientes ubi impii homines nos lacessunt. Tametsi autem vulgo existiment pusilli hoc et abiecti esse animi, non ulcisci iniurias: summa tamen magnanimitas coram Deo censetur, quemadmodum superius dictum est. Nec vero sufficit abstinere a vindicta: sed hoc quoque Petrus postulat, ut iis bene precemur, qui nos probris afficiunt. *Benedicere* hic pro bene precari accipitur, quia opponitur secundo membro. Sed in genere hoc docet Petrus, mala beneficiis vincenda esse. Hoc quidem valde arduum; sed patrem nostrum coelestem in eo nos imitari decet, qui solem suum oriri facit super indignos. Quod autem sophistae consilium esse fingunt, futile est cavillum. Simul enim atque hoc dixit Christus: Diligite inimicos (Matth. 5, 44.), doctrinam suam confirmat: Ut sitis filii Dei (Matth. 5, 45.). *Scientes, quod in hoc vocati estis.* Significat hanc legem impositam esse fidelibus, quum a Deo vocati sunt, ut se non eatenus tantum mansuetos praebeant, ne retalient illatas sibi iniurias; sed etiam ut maledicentibus benedicant. Quia autem dura et propemodum iniqua videri posset haec conditio, ad praemium eos revocat: acsi diceret, non esse cur fideles querantur: quia in suum bonum remittant iniurias. In summa, ostendit quantum sit patientiae lucrum: quia si aequo animo sustinemus iniurias, Dominus nos sua benedictione prosequitur. Verbum κληρονομεῖν positum videtur ad exprimendam perpetuitatem: acsi dixisset Petrus, nobis non ad breve tempus modo bene fore, sed semper, si in ferendis iniuriis moderati simus. Porro alio modo benedicit Deus quam homines. Nostrum enim est vota ad eum concipere; ipse effectum in manu habet. Ex adverso autem significat Petrus, qui ulcisci iniurias volent, illis infeliciter cessurum quicquid tentabunt: quia hoc modo se Dei benedictione abdicant.

10. Qui enim vult vitam diligere, et videre dies bonos, contineat linguam suam a molo, et labia sua ne loquantur dolum. 11. Declinet a malo, et faciat bonum: quaerat pacem, et persequatur eam. 12. Quoniam oculi Domini super iustos, et aures eius in preces eorum; vultus autem Domini super facientes-mala. 13. Et quis est qui vobis male faciat, si boni aemuli sitis? 14. Verum etiam si patiamini propter iustitiam, beati; timorem vero eorum ne timueritis, neque turbemini; 15. Sed Dominum exercituum sanctificate in cordibus vestris.

Qui enim etc. Confirmat proximam sententiam Davidis testimonio. Locus ex Psal. 34, 14. sumptus est, ubi spiritus testatur bene omnibus fore qui sibi temperabunt ab omni maleficio et noxa. Communis quidem sensus longe aliud dictat; nam homines se inimicorum proterviae expositos fore putant, nisi strenue vindicent. At spiritus Dei non aliis felicem vitam promittit, nisi mansuetis et malorum patientibus. Neque enim aliter bene habere possumus, nisi Dominus vias nostras prosperet. Atqui bonis et beneficis, non truculentis et ferocibus, vult adesse. Sequutus est autem Petrus Graecam versionem: quamquam in sensu parum est discriminis. Ad verbum sic habet David (Psal. 34, 13.): Qui diligit vitam, et cupit dies videre bonos. Est autem hoc optabile, quum Deus in hoc mundo nos collocaverit, cursum nostrum in pace transigere. Modum ergo huius boni obtinendi indicat, si iuste et innoxie cum omnibus nos geramus. Ac primum notat quae linguae vitia cavenda sint: nempe ne contumeliosi ac petulantes simus; deinde ne fraudulenti ac duplices. Hinc ad facta descendit, ne quem laedamus, vel nocui infe-

ramus damnum; sed studeamus erga omnes esse benefici, ac humanitatis officia exerceamus.

11. *Quaerat pacem.* Neque enim satis est oblatam amplecti, sed dum fugere a nobis videtur sectanda est. Saepe etiam accidit, ut dum eam quaerimus quantum in nobis est, alii non dent. Propter has difficultates et obstacula iubet eam quaerere et persequi.

12. *Quoniam oculi Domini super iustos.* Hoc ad mitiganda quaevis mala satis efficax solatium esse debet, nos a Domino respici, ut in tempore opem ferat. Summa ergo est, quod prosperitas illa cuius meminit, ex Dei pendeat tutela. Nisi enim suis prospiceret Dominus, essent veluti oves lupis in praedam expositae. Et sane quod tam leviter tumultuamur, quod subito accendimur ad iracundiam, quod ardemus vindictae libidine, hinc fit quia non reputamus nos curae esse Deo, nec in eius auxilio acquiescimus. Itaque frustra docebitur tolerantia, nisi prius imbuti hac doctrina animi fuerint, Deum nostri curam gerere, ut in tempore succurrat. Contra ubi hoc nobis persuasum est, iustorum causam Deum patrocinio suo tueri velle, primum innocentiae simpliciter studemus; deinde quum molesti et infesti sunt improbi, ad Dei praesidium confugimus. Nam quum dicit *aures* Domini precibus apertas, ad precandi studium nos incitat. *Vultus autem Domini super* etc. Hoc membro Dominum significat nostrum fore vindicem, quia non semper passurus sit impiorum proterviam grassari. Et simul denuntiat quid futurum sit, si vitam nostram maleficiis velimus tueri: nempe quod Deum habituri simus nobis adversum. Atqui obiici contra posset, nos longe aliud quotidie experiri. Nam quo quisque iustior est, pacisque amantior, eo magis vexatur a sceleratis. Respondeo, neminem adeo esse aequitatis et pacis studiosum, quin peccet interdum aliqua in parte. Sed hoc praecipue observandum est, promissiones huius vitae non longius extendi, quam quoad nobis expedit praestari quod continent. Saepe ergo turbatur pax nostra cum mundo, ut caro nostra in Dei obsequium dometur, et alias ob causas, ut nihil nobis depereat.

13. *Et quis est qui vobis* etc. Rursus confirmat superiorem sententiam argumento a communi experientia sumpto. Hoc enim ut plurimum usu venit, ut nobis improbi negotium facessant, vel lacessiti a nobis, vel quia illis demerendis operam non impendimus, ut decebat. Nam qui beneficentiae student, etiam ferreos alioqui animos emolliunt. Eandem rationem adducit Plato libro 1. de republ.: *Στάσεις γάρ που ἥ γε ἀδικία καὶ μίση καὶ μάχας ἐν ἀλλήλοις παρέχει· ἡ δὲ δικαιοσύνη ὁμόνοιαν καὶ φιλίαν·* hoc est, seditiones et odia et pugnas iniustitia excitat; concordiam vero et amicitiam iustitia. Hoc tamen etsi communiter accidit, non est tamen perpetuum. Nam filii Dei quantumvis improbos placare beneficiis studeant, adeoque erga omnes beneficos se praestent: saepe tamen immerito a multis impetuntur. Ideo addit Petrus: *Si propter iustitiam patiamini* etc. Summa est, fideles ad tranquillum vitae statum obtinendum plus beneficiis profecturos, quam violentia et ulciscendi promptitudine. Caeterum ubi nihil ad pacem comparandam omiserint, si contingat ipsos pati, hoc ipso beatos esse, quia patiuntur propter iustitiam. Hoc quidem posterius membrum longe a carnis nostrae sensu dissidet; sed non temere ita Christus pronuntiavit: nec temere Petrus ex ore magistri recitat. Aderit enim tandem Deus liberator, ac tum palam constabit quod nunc incredibile videtur: felices fuisse piorum miserias, qui patienter sustinuerunt. Pati propter iustitiam, non modo significat damni aliquid vel incommodi propter bonae causae patrocinium subire; sed iniuste pati, ubi quis innocenter sub timore Dei versatus sit inter homines.

14. *Timorem vero eorum.* Iterum fontem ac causam impatientiae designat: nempe quod ultra modum turbamur, dum in nos insurgunt impii. Talis enim consternatio vel nos exanimat, vel de gradu deiicit, vel in nobis accendit vindictae libidinem. Interea non acquiescimus in Dei praesidio: hoc igitur ad turbulentos animorum motus cohibendos optimum erit remedium, si immodicos terrores divini auxilii fiducia vicerimus. Porro non dubium est quin alludere Petrus ad locum Iesaiae voluerit, qui habetur cap. 8, 12. Nam quum Iudaei adversus Dei prohibitionem profanis mundi opibus munire se appeterent, prophetam suum admonet Deus, ne illorum exemplo trepidet, quamquam Petrus timoris nomen videtur in diversum sensum trahere. Passive enim accipitur a propheta, qui populum incredulitatis ideo accusat, quod quum auxilio Dei fretus, fortiter deberet pericula contemnere, metu sic prostratus et fractus erat, ut undique illicita subsidia accerseret. Atqui Petrus aliter timorem accipit, nempe pro formidine, quam sua violentia et truculentis minis impii nobis incutere solent. Ergo a prophetae sensu recedit; sed in eo nihil est absurdi. Neque enim eius consilium fuit, exponere prophetae locum; tantum indicare voluit, nihil ad patientiam esse aptius, quam quod Iesaias praescribit, nempe ut Deo tribuamus suum honorem, tota animi fiducia in eius potentiam recumbentes. Si quis tamen interpretari malit Petri verba: *Ne timueritis eorum timorem*, acsi dixisset: Nolite, quemadmodum infideles, vel filii huius mundi solent, expavescere, quia de providentia Dei nihil tenent: non valde repugno, nisi quod (meo iudicio) coacta expositio foret. Nec vero de ea re laborandum est, quando hic Petrus singula prophetae verba interpretari noluit; sed tantum in ea parte insistere, quod intrepide stabunt fideles, nec ulla perturbatione ullove metu a recta officii sui linea dimoveri unquam poterunt, si Dominum exercituum sanctificent. Porro haec sanctificatio ad circumstantiam praesentis causae restringi debet. Unde enim fit ut metu obruamur, et putemus nos esse perditos, dum aliquid periculi impendet, nisi quia plus potentiae ad nocendum homini mortali deferimus, quam Deo ad servandum? Salutis nostrae custodem se fore promittit Deus; eam contra evertere impii conantur. Nisi nos sustentet Dei promissio, annon eum efficimus iniuria et quodammodo profanamus? Docet igitur propheta, honorifice sentiendum esse de Domino exercituum, quod utcunque omnia machinentur impii ad nos perdendos, et magnis etiam viribus instructi sint, ipse unus ad salutem nostram satis superque sit potens. Ideo addit Petrus, *in cordibus vestris.* Nam si penitus animis nostris insideat haec persuasio, opem a Domino promissam nobis sufficere, optime ad repellendos omnes infidelitatis metus erimus muniti.

Parati autem sitis semper ad responsionem cuivis poscenti a vobis rationem eius quae in vobis est spei. 16. Cum mansuetudine et timore, conscientiam habentes bonam: ut in quo vobis obtrectant, tamquam maleficis, pudefiant, dum infamant bonam vestram in Christo conversationem.

Tametsi haec nova praeceptio est: pendet tamen ex superioribus. Nam exigit a fidelibus eam constantiam, ut adversariis intrepide respondeant de fide sua. Haec autem pars est eius sanctificationis cuius nuper meminit: quia tunc vere suum honorem exhibemus Deo, quum nec metus nec pudor a recta fidei professione nos impedit. Caeterum non praecise iubet Petrus ut ubique et semper, et apud omnes promiscue asseramus ac publicemus quicquid nobis a Domino datum est. Nam in hunc finem Dominus suos spiritu

discretionis instruit, ut iudicent quando, et quousque, et apud quos loqui expediat. Tantum iubet paratos esse ad responsionem, ne sua socordia vel ignavo carnis metu Christi doctrinam impiorum ludibriis silendo exponant. Summa ergo huc tendit, debere nobis in promptu esse fidei confessionem, ut eam proferamus quoties opus est, ne increduli ex nostro silentio totam religionem quam sequimur damnent. Porro notandum est, Petrum hic non mandare, ut quacunque de re agitata fuerit quaestio, parati ad eam solvendam simus; neque enim omnium est, de quovis argumento disserere. Atqui haec generalis est doctrina; quae ad rudes et idiotas pertinet. Ergo non aliud sibi vult Petrus; nisi ut infidelibus palam faciant Christiani, se Deum pure colere, et religionem habere sanctam ac rectam. Atque in eo nihil est difficultatis. Esset enim nimis absurdum, quum de fide nostra quispiam inquirit, nihil nos proferre ad eius defensionem. Danda enim semper opera est ut omnes agnoscant nos Deum timere; pieque ac reverenter sentire de legitimo eius cultu. Hoc etiam exigebat temporis ratio. Perquam odiosum et infame erat Christianum nomen; multi nefariam multisque sacrilegiis refertam esse sectam putabant. Summa igitur in Deum perfidia fuisset, si rogati neglexissent pietatis suae testimonium reddere; idque (meo iudicio) significat apologiae nomen quo Petrus utitur: nempe ut Christiani testatum mundo facerent, se procul ab omni impietate, veraeque pietatis corruptela abesse: quo nomine imperitis suspecti erat. *Spes* hic per synecdochen pro fide capitur. Neque tamen (ut dictum est) requirit Petrus, ut distincte et subtiliter sciant de singulis fidei articulis disputare; sed tantum ut ostendant fidem in Christum verae pietati esse consentaneam. Hinc vero colligimus, perperam Christianorum nomine omnes abuti, qui nihil certi tenent, nec quicquam habent quod respondeant de fide sua. Sed rursum expendi sedulo debet quod dicit, *eius - quae in vobis est spei*. Significat enim eam demum confessionem probari Deo, quae ex corde manat: quia nisi intus resideat fides, frustra garriet lingua: ergo radices in nobis agat, ut deinde proferat confessionis fructum.

16. *Cum mansuetudine.* Valde necessaria admonitio. Nisi enim ad modestiam compositae sint mentes, statim contentiones ebulliunt. Mansuetudo autem tam superbiae et ventosae ostentationi, quam nimio fervori opponitur. Huic merito *timorem* coniungit; nam ubi obtinet Dei reverentia, omnem animorum ferociam domat; praesertim vero efficit ut placide tractemus Dei mysteria. Nam inde oriuntur contentiosae disputationes, quod bona pars minus honorifice quam decebat, de coelestis sapientiae magnitudine sentiens, profana audacia effertur. Quare si Deo fidei nostrae confessionem probare volumus, absit omnis iactantia, facessat omnis contentio. *Conscientiam habentes.* Quia parum auctoritatis habet sermo absque vita, ideo fidei professioni bonam conscientiam adiungit. Videmus enim plerosque satis prompta esse lingua, et multa libere effutire, nullo tamen profectu, quoniam vita non respondet. Deinde sola est conscientiae integritas, quae nobis dat fiduciam loquendi ut oportet; nam qui multa garriunt de evangelio, vita autem dissoluta coargui possunt impietatis, non modo se faciunt ridiculos, sed doctrinam ipsam prostituunt impiorum calumniis. Cur enim nuper iubebat nos ad defensionem paratos esse, si quis fidei nostrae rationem postulet, nisi quod Dei doctrinam nostrûm est vindicare a sinistris suspicionibus quibus eam gravant imperiti? Atqui parum hic valebit linguae patrocinium, nisi vita simul respondeat. Ideo dicit: *ut pudefiant* qui vituperant bonam vestram in Christo conversationem, quia tamquam maleficis obloquuntur acsi diceret: Si nihil habent adversarii quod carpant in vobis, nisi quia Christum sequi-

mini, tandem ipsos malitiae suae pudebit: vel saltem innocentia vestra ad eos refutandos sufficiet.

17. Praestat enim benefaciendo (si ita fert voluntas Dei) pati quam, malefaciendo. 18. Quia et Christus semel pro peccatis passus est, iustus pro iniustis, ut nos adduceret Deo, mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu.

17. *Praestat enim.* Hoc non ad proximam modo sententiam, sed ad totum complexum pertinet. Loquutus est de fidei professione, quae illo tempore periculosa erat; nunc dicit multo esse melius, si quid incommodi pro bonae causae defensione sustineant, sic iniuste pati quam si ob sua flagitia plectantur. Haec consolatio arcana potius meditatione, quam longo verborum circuitu percipitur. Passim quidem hoc apud profanos scriptores occurrit, satis esse praesidii in bona conscientia, quicquid malorum accidat, et perferre necesse sit. Loquuti sunt illi animose, sed tunc demum vere fortis erit animus, si in Deum respiciat. Ideo hanc exceptionem addidit Petrus: *Si ita ferat voluntas Dei.* Nam his verbis admonet, si quid iniuste patimur, id non fortuito accidere, sed certo potius Dei arbitrio; Deum autem nihil velle aut statuere nisi optima causa, pro confesso assumit. Quare hoc solatii semper habent in suis miseriis fideles, quod sciunt se Deum habere testem; deinde quod agnoscunt ab eo se in arenam deduci, ut sub eius auspiciis fidei suae specimen edant.

18. *Quia et Christus semel.* Alia consolatio, quod si in afflictionibus nostris sumus nobis bene conscii, exemplo Christi patimur: unde sequitur, nos beatos esse. Simul autem probat a fine mortis Christi, minime consentaneum esse ut ob maleficia nostra plectamur. Christum enim passum esse docet, ut nos adduceret Deo. Quid hoc sibi vult, nisi nos Christi morte ita fuisse Deo consecratos, ut illi vivamus et moriamur? Sunt igitur duo huius sententiae membra. Prius est, ferendas esse aequo animo persequutiones, quia filius Dei nobis viam monstret; alterum vero, quod quum in Dei obsequium addicti simus Christi morte, non ob delicta nostra, sed ob iustitiam pati deceat. Hic tamen moveri potest quaestio annon fideles castiget Deus, quoties alicunde affligi patitur. Respondeo, saepe quidem fieri ut Deus poenas ipsis quas meriti sunt, irroget, neque hoc Petrus negat; sed admonet quantum hoc sit solatii, habere coniunctam cum Deo causam. Quomodo autem peccata Deus in iis non puniat qui persequutionem sustinent propter iustitiam, et quo sensu vocentur innocentes, proximo cap. videbimus *Mortificatus quidem.* Hoc iam magnum erat, nos filio Dei esse conformes, quum sine causa patimur; sed accedit aliud consolationis argumentum, felicem mortis Christi exitum fuisse: quia etsi passus est propter infirmitatem carnis, resurrexit in virtute spiritus. Ergo Christo nihil obfuit crux, neque mors, quum vita palmam obtinuerit. Hoc autem ideo dictum est ut sciamus (quemadmodum etiam Paulus (II. Cor. 4, 10.) admonet) nos in corpore nostro ferre mortificationem Christi, quo vita eius manifestetur in nobis. *Caro* hic pro externo homine capitur, *spiritus* pro divina potentia, qua Christus victor a morte emersit.

19. In quo et iis qui in specula (vel *in excubiis*, vel *carcere*) erant spiritibus, profectus praedicavit. 20. Quum increduli fuissent olim, quum semel exspectabatur Dei patientia in diebus Noe, dum apparabatur arca, in qua paucae,

hoc est, octo animae servatae sunt per aquam. 21. Cuius figurae respondens baptismus, nos quoque salvos reddit; non abiectio sordium carnis, sed bonae conscientiae examen apud Deum per resurrectionem Iesu Christi: 22. Qui est in dextera Dei, profectus in coelum subiectis sibi angelis, et potestatibus, et virtutibus.

19. *In quo et iis.* Hoc addidit Petrus, ut sciamus vivificam illam de qua loquutus est, spiritus virtutem non exsertam fuisse in sola Christi persona, sed in nos etiam diffundi, quemadmodum et Paulus docet in epist. ad Roman. capite 5, 5. Dicit ergo, non sibi modo Christum resurrexisse, sed ut vim eandem spiritus sui aliis patefaceret: adeoque ipsam usque ad mortuos penetrasse. Unde sequitur, nos eam non minus sensuros, ut quicquid in nobis mortale est, vivificet. Caeterum quia loci huius obscuritas varias expositiones (ut fieri solet) nobis peperit, priore loco quae ab aliis afferuntur, refellam; deinde genuinum et verum sensum quaeremus. Trita et vulgaris opinio fuit, hic narrari Christi descensum ad inferos; sed verba aliud sonant. Neque enim animae Christi fit mentio, sed tantum quod spiritu venerit. Sunt autem haec longe diversa, animam Christi venisse, et Christum praedicasse spiritus sui potentia. Nominatim ergo *spiritum* exprimit Petrus ut imaginationem tollat realis (ut vocant) praesentiae. Alii de apostolis exponunt, quod scilicet eorum ministerio mortuis apparuit, id est, infidelibus. Fateor quidem Christum per apostolos spiritu suo venisse ad eos qui in carne detinebantur; sed haec expositio multis rationibus falsa coarguitur. Primum dicit Petrus, ad spiritus Christum venisse; quo nomine significat animas a corporibus separatas; vivos enim homines spiritus vocari nusquam receptum est. Deinde quod cap. 4. in eundem sensum repetet Petrus, allegoriam non admittit. Ergo de mortuis proprie verba intelligi oportet. Tertio hoc valde absurdum est, Petrum de apostolis agentem mox quasi sui oblitum transilire ad tempus Noe. Certe nimis intempestive hoc modo abrupta esset oratio: falsum ergo est illud commentum. Porro eorum delirium qui putant incredulos Christi adventu post mortem suam a reatu liberatos esse, longa refutatione non indiget. Certa enim scripturae doctrina est, nos salutem non consequi in Christo, nisi fide: ergo qui ad mortem usque obstinati fuerunt, his nulla spes relinquitur. Probabilius aliquanto loquuntur qui redemptionem a Christo partam profuisse dicunt mortuis, qui tempore Noe diu fuerant increduli: tamen resipuerant demum paulo ante quam diluvio mergerentur. Illos ergo intelligunt poenas contumaciae suae dedisse in carne, servatos tamen Christi beneficio, ne aeternum perirent. Sed haec parum firma est divinatio; deinde pugnat cum orationis contextu. Petrus enim uni duntaxat familiae Noe salutem attribuit; exitio autem addicit omnes qui extra arcam fuerunt. Ego itaque non dubito quin generaliter dicat Petrus gratiae Christi manifestationem ad pios spiritus pervenisse, atque ita vitali spiritus efficacia esse perfusos. Quare timendum non est ne ad nos usque emanet. Sed quaeri potest, curnam piorum animas, postquam e corporibus migrarunt, in carcere collocet. Mihi quidem φυλακὴ potius speculam significat, in quae aguntur vigiliae, vel ipsum excubandi actum. Nam saepe ita capitur apud Graecos, et sensus optime fluet, pias animas in spem salutis promissae fuisse intentas, quasi eminus eam considerarent. Neque enim dubium est quin ad hunc scopum sancti patres tam in vita, quam post mortem, suas cogitationes direxerint. Verum si cui placeat retinere carceris nomen, non male conveniet. Sicuti

enim dum vivebant, lex illis (teste Paulo, Gal. 3, 23.) quaedam arctior fuit custodia, in qua detinebantur: ita post mortem sollicito Christi desiderio constringi oportuit, quia nondum spiritus libertatis plene exhibitus erat. Ergo exspectationis anxietas illis fuit veluti carcer. Hactenus apostoli verba cum re ipsa et filo argumenti belle congruunt; sed quod sequitur nonnihil habet difficultatis. Neque enim hic fideles, sed incredulos solos commemorat, quo videtur tota illa superior expositio everti. Hac ratione adducti quidam putarunt, nihil hic dici aliud nisi incredulos, qui olim piis molesti infestique fuerant, spiritum Christi iudicem expertos esse, quasi hoc argumento consoletur Petrus fideles, quia Christus etiam mortuus, poenas de ipsis sumpserit. Sed eorum errorem convincet quod proximo capite videbimus, mortuis evangelium praedicatum, ut vivant secundum Deum spiritu, quod peculiariter in fideles competit. Porro certum est, idem quod nunc dicit, illic repetere. Deinde non animadvertunt hoc praecipue velle Petrum, quemadmodum potentia spiritus Christi vivificam se in ipso ostendit, et talis a mortuis fuit cognita, talem etiam erga nos fore. Videndum tamen quorsum hoc spectet, quod incredulos tantum nominat. Videtur enim dicere, Christum in spiritu apparuisse iis qui olim fuerant increduli. Atqui ego aliter distinguo; tunc quoque permistos fuisse incredulis puros Dei cultores, imo eorum multitudine fere opertos. Discrepat (fateor) ab hoc sensu Graeca syntaxis; debuerat enim Petrus, si hoc vellet, genitivum absolutum ponere. Sed quia apostolis novum non est liberius casum unum ponere alterius loco, et videmus Petrum hic confuse multas res simul coacervare, nec vero aliter aptus sensus elici poterat: non dubitavi ita resolvere orationem implicitam, quo intelligerent lectores, alios vocari incredulos, quam quibus praedicatum fuisse evangelium dixit. Postquam ergo dixit *Christum* se mortuis manifestasse, mox addit: *quum increduli fuissent olim;* quo significat, nihil nocuisse sanctis patribus quod impiorum multitudine paene obruti fuerint. Nam (meo iudicio) dubitationi occurrit, quae fideles eius temporis angere poterat. Videbant totum fere mundum occupari ab incredulis, illos potiri rerum, penes illos esse vitam. Haec tentatio omnem fiduciam iis excutere poterat, qui veluti sub morte conclusi erant. Eos itaque admonet Petrus, non aliam fuisse patrum conditionem; et tamen quum tunc impiorum multitudo totam terram operiret, illorum vitam Dei virtute salvam fuisse. Hoc modo solatur pios, ne propter suam paucitatem fracto sint vel abiecto animo. Exemplum vero ex tota vetustate prae aliis illustre deligit, nempe quum diluvio submersus fuit mundus. Nam tunc in communi generis humani interitu sola Noe familia evasit. Ac modum designat, speciem baptismi fuisse dicens: quare in hac etiam parte nihil est absurdi. Summa est, mundum semper fuisse plenum incredulis: ideo ingenti eorum numero non debere terreri pios; quemadmodum Noe, tametsi undique obsidebatur ab impiis, et tam paucos secum habebat, non tamen abreptus fuit a recto fidei suae cursu.

20. *Quum semel exspectabatur.* Hoc ad impios referri debet, quos Dei patientia segniores reddebat. Nam si ultionem suam differt Deus, nec statim exsequitur, minas omnes secure eludunt impii; contra vero Noe oraculo monitus diluvium multo ante habebat prae oculis. Hinc sedulitas in construenda arca, quod Dei iudicio tremefactus, torporem omnem excusserat.

22. *Cuius figurae.* Omnino relativum in dativo casu legendum arbitror: ac errore factum esse ut ο in locum ω subierit. Sensus tamen minime ambiguus est, quod Noe per aquam servatus quandam baptismi speciem habuerit. Et hoc commemorat apostolus, ut melius constet inter illum et nos similitudo. Iam dictum est huc spe-

ctare membrum istud, ne pravis exemplis abducti a timore Domini et recta salutis via nos cum mundo misceamus. Hoc in baptismo liquido patet, ubi Christo consepelimur, ut mundo et cari mortui Deo vivamus. Hac ratione baptismum nostrum *ἀντίτυπον* esse dicit baptismo Noe: non quod baptismus Noe primarium fuerit exemplar, noster vero inferior sit figura: qualiter hoc nomen usurpat apostolus in epistola ad Hebraeos (9, 24.), quum legis ceremonias *ἀντίτυπα* vocat rerum coelestium. Similiter Graeci scriptores id sacramentis attribuunt: ut quum dicunt mysticum sacrae coenae panem, esse corporis Christi *ἀντίτυπον*. Sed hic non fit maioris aut minoris comparatio; tantum significat apostolus mutuam similitudinem esse, ac (ut vulgo loquuntur) correspondentiam. Forsan magis proprie loquutus foret *ἀντίστροφον* vocando, qualiter Aristoteles dialecticam facit *ἀντίστροφον* rhetoricae. Sed de verbis non est laborandum ubi de re convenit. Ergo sicuti Noe vitam adeptus est per mortem, quum in arca non secus atque in sepulcro inclusus fuit, et toto mundo pereunte servatus fuit cum exigua familia: sic hodie mortificatio quae in baptismo figuratur, nobis ingressus est in vitam, nec salus speranda est, nisi a mundo simus segregati. *Non abiectio sordium.* Hoc ideo additum est, quoniam fieri interdum potest ut maior pars hominum Christi nomen profiteatur, ac eadem nobiscum baptismo initiati sunt fere omnes in ecclesiae societatem. Hoc modo non conveniret quod prius dixit, paucos hodie servari per baptismum, sicuti octo solum animas Deus per arcam liberavit. Hanc obiectionem Petrus occupat, quum testatur se non loqui de nudo signo, sed simul coniungere effectum, acsi diceret, semper futurum quod saeculo Noe contigit, ut humanum genus in suum exitium ruat; pusillum vero gregem mirabiliter eripiat Dominus. Videmus nunc quid sibi velit haec correctio. Poterat enim quispiam obiicere, baptismo Noe nostrum esse longe dissimilem, quia plerosque hodie baptizari contingat. Respondet autem, non sufficere externum symbolum, nisi vere et efficaciter baptismum suscipiant. Atqui eius veritas in paucis reperietur. Unde sequitur non debere nos circumspicere quid agat vulgus hominum, ut ab exemplis pendeamus, nec debere nos metuere, si pauci simus numero. Caeterum hoc testimonium perperam detorquent fanatici homines (ut Schuencfeldius) dum sacramentis omnem vim et effectum detrahere volunt. Neque enim hic docere voluit Petrus inane et inefficax esse Christi institutum, sed tantum excludere hypocritas a spe salutis, qui baptismum, quantum in se est, depravant ac corrumpunt. Porro quum de sacramentis agitur, duo sunt considerанda, signum et res. ut in baptismo signum est aqua; res autem ablutio animae per sanguinem Christi, et carnis mortificatio. Horum utrumque sub se complectitur Christi institutum. Quod autem saepe inefficax et absque fructu signum apparet, id fit hominum abusu, qui sacramenti naturam non tollit. Discamus ergo rem signatam a signo non divellere. quamquam simul a diverso vitio cavendum est, quale inter papistas regnat. Quia enim inter rem et signum non destinguunt ut oportet, consistunt in externo elemento, et illic locant salutis fiduciam. Itaque aquae conspectus eorum mentes a Christi sanguine et gratia spiritus abstrahit. Christum non cogitant bonorum omnium, quae illic offeruntur, unicum esse auctorem, gloriam mortis eius ad aquam transferunt, arcanam spiritus virtutem alligant visibili signo. Quid ergo agendum est? Ne separemus quae a Domino coniuncta sunt. Debemus in baptismo agnoscere spirituale lavacrum; debemus illic testimonium remissionis peccatorum et renovationis nostrae pignus amplecti; sic tamen relinquere et Christo et spiritui sancto suum honorem, ut nulla pars salutis ad signum transferatur. Certe quum Petrus facta baptismi

mentione, mox excipit, non esse depositionem sordium carnis, satis ostendit, baptismum aliquibus esse duntaxat litteralem: ideoque externum signum per se nihil valere. *Sed bonae conscientiae.* Primum *interrogatio* hic vice responsionis vel testimonii capitur. Breviter autem vim usumque baptismi definit Petrus quum ad conscientiam revocat, et nominatim fiduciam requirit quae sustineat Dei conspectum, et apud eius tribunal consistat. Nam his verbis docet baptismum praecipua sui parte spiritualem esse; deinde peccatorum remissionem et reformationem veteris hominis in se complecti. Quomodo enim bona et pura esse conscientia poterit, donec correctus fuerit vetus homo noster, et in iustitiam Dei renovati simus? Et quomodo respondebimus coram Deo, nisi gratuita peccatorum venia freti ac suffulti? In summa, baptismi effectum indicare voluit Petrus, ne quis nudo et emortuo signo glorietur, quemadmodum hypocritae solent. Sed notandum est quod dixit, *per resurrectionem Christi.* Quibus verbis docet non esse in elemento aquae haerendum; sed a Christo solo fluere, et ab eo petendum esse quicquid illic figuratur. Porro quum resurrectionem nominat, respicit ad superiorem doctrinam quam tradidit, Christum spiritu vivificatum esse; nam resurrectio mortis fuit victoria, et salutis nostrae complementum. Unde colligimus, mortem Christi non excludi, sed potius contineri sub resurrectione. Ergo non aliter in baptismo proficimus, quam si sensus nostri omnes in Christi morte ac resurrectione consistant.

22. *Qui est in dextera.* Christi in coelos ascensum nobis commendat, ne eum oculi nostri in mundo quaerant; idque fidei maxime interest. Sessionem in dextera patris commendat, ne dubitemus satis in eo potentiae esse et praesidii ad nos servandos. Porro quid loquutio ista valeat: *sedere* ad patris dexteram, alibi exposuimus: quod scilicet Christus ubique summum imperium, tamquam Dei legatus, exerceat. Ad cuius rei explicationem faciunt quae mox sequuntur, *subiectis sibi angelis* etc. Quod *virtutes et potestates* addit, tantum ad amplificationem spectat; nam usitatum est angelos his nominibus designari. Magnitudinem ergo imperii quod obtinet Christus, his elogiis ornare Petrus voluit.

CAP. IV.

1. Christo igitur passo pro nobis carne, vos quoque eadem cognitione armamini: quod scilicet qui passus est in carne, destitit a peccato, 2. Ne amplius hominum concupiscentiis, sed voluntati Dei, quod residuum est temporis in carne, vivat. 3. Satis enim nobis est quod anteacto vitae tempore voluntatem gentium patraverimus, quum ambularemus in lasciviis, concupiscentiis, violentiis, comessationibus, potationibus et nefariis idololatriis. 4. Quod illis videtur insolens, quod non concurratis in eandem luxus profusionem, ideoque male loquuntur. 5. Qui reddituri sunt rationem ei qui paratus est iudicare vivos et mortuos.

1. *Christo igitur* etc. Quum nuper Christum proponeret, tantum de crucis tolerantia disserebat; nam interdum crux mortificatio vocatur, quia afflictionum exercitiis corrumpitur homo exterior, caro

etiam nostra domatur. Nunc autem altius conscendit; tractat enim de totius hominis reformatione. Duplicem hanc mortis Christi similitudinem scriptura nobis commendat: nempe ut illi configuremur in probris et aerumnis (Philipp. 3, 10.), deinde ut nobis mortui, et exstincto veteri homine, renovemur in spiritualem vitam (Rom. 6, 4.). Tametsi non simpliciter considerandus est nobis Christus tamquam exemplum, ubi de carnis mortificatione agitur, sed spiritu eius vere inserimur in eius mortem, ut ipsa in nobis sit efficax ad crucifigendam carnem nostram. In summa, sicuti Petrus in fine proxima capitis, nos Christi exemplo hortatus est ad patientiam, quia mors illi transitus ad vitam fuerit; ita nunc ex eadem morte ducit altiorem doctrinam, quod scilicet carni et mundo nos mori oporteat. sicuti in epist. ad Romanos capite 6. ubi fusius hoc argumentum prosequitur Paulus. Ideo dicit: *armamini:* significans, vere et efficaciter nos invictis armis instrui ad subigendam carnem, si vim mortis Christi percipimus ut decet. *Quod scilicet qui passus.* Particulam ὅτι non puto hic notare causam, sed potius expositive capi. Declarat enim Petrus quaenam sit illa cogitatio quo mors Christi nos armat, nempe quod abolitum peccati regnum in nobis esse debeat, ut Deus in vita nostrae regnet. Male Erasmus, meo iudicio, qui vertit patiebatur, ad Christum referens. Nam est indefinita oratio, quae generaliter ad omnes pios extenditur: atque omnino eundem habent sensum haec verba, quem illa Pauli in epist. ad Romanos cap. 6, 7.: Qui mortuus est, iustificatus est, vel absolutus a peccato. Uterque enim apostolus significat, ex quo mortui sumus in carne, nihil esse nobis amplius cum peccato negotii, ut vigeat in nobis, ac suam vim in via nostra exerceat. Obiici tamen poterit, improprie hic loqui Petrum, dum nos in eo conformes Christo facit, quod in carne patimur. Certum enim est, nihil fuisse in Christo vitiosum quod corrigi debuerit. Verum facilis est solutio, quod necesse non sit hanc similitudinem per omnia congruere: sufficit ergo quod aliquatenus configuramur morti Christi. Quo sensu etiam non inepte exponitur illud Pauli (Rom. 5, 5.), nos inseri in similitudinem mortis eius: quia non eadem prorsus sit ratio, sed quia mors eius typus sit modo ac exemplar mortificationis nostrae. Proinde notandum est, carnis nomen hic diverso sensu bis esse positum. Nam quum passum carne Christum dicit, naturam humanam quam a nobis sumpserat Christus, morti subiectam fuisse docet: hoc est, Christus quatenus homo erat, naturaliter fuisse mortuum. In secundo autem membro quum de nobis sermo est, caro et naturae nostrae corruptio ac vitiositas. Ita passio in carne significat nostri abnegationem. Nunc videmus quid inter Christum et nos simile, quid diversum sit: nempe quod sicut passus est in carne a nobis sumpta, sic totam carnem nostram crucifigi oporteat.

2. *Ne amplius.* Hic modum exprimit desistendi a peccato: ut scilicet renuntiantes hominum concupiscentiis vitam nostram studeamus ad Dei voluntatem componere. Itaque duas renovationis nostrae partes hic comprehendit, carnis interitum, et vivificationem spiritus. Ab illo itaque inchoandus est bene vivendi cursus; ad hanc vero pergendum. Porro hic definit Petrus quae sit bene vivendi regula: quum scilicet a Dei voluntate pendet homo: unde sequitur, nihil in vita esse rectum nec compositum, simulac inde aberrat. Praeterea notanda est antithesis inter *Dei voluntatem et hominum concupiscentias.* Unde intelligimus quanta sit nostra pravitas. et quantopere luctandum sit, ut Deo reddamur obsequentes. Quum dicit: *reliquum temporis in carne*, caro pro vita praesenti accipitur, sicuti ad Hebraeos capite 5, 7.

3. *Satis enim nobis.* Non intelligit Petrus, taedio nos volupta- tum affici debere, quemadmodum solent qui ad satietatem illis sunt expleti; sed potius vitae praeteritae memoria ad poenitentiam eos stimulat. Et certe hic acerrimus nobis stimulus esse debet ad bene currendum, dum reputamus nos magna parte vitae extra viam er- rasse. Admonet autem Petrus, absurdum fore, si a Christo illumi- nati, vitam in melius non mutent. Nam hic inter ignorantiae et fidei tempora discernit: acsi diceret, aequum esse ut novos et alios se homines praebeant, ex quo Christus eos vocavit. Caeterum pro ho- minum concupiscentiis nunc ponit *gentium voluntatem*, in quo Iu- daeis exprobat quod gentibus in omni pollutionis genere permisti essent, quum eos Dominus segregasset. In posterum vero docet exuenda esse vitia quae caecitatem ac Dei ignorantiam in hominibus arguunt. Pondus etiam habet haec particula: *quod residuum est vi- tae.* Significat enim ad finem usque perseverandum: sicuti quum di- cit Paulus (Rom. 6, 9.) Christum a mortuis excitatum, iam amplius non mori. Nam ideo redempti sumus a Domino, ut illi serviamus omnibus diebus vitae nostrae. *In lasciviis.* Non recenset inte- grum catalogum; sed tantum quasdam species attingit, ex quibus summatim colligere liceat quidnam appetant, et quorsum propensi sint homines spiritu Dei non regeniti. Crassiora autem vitia nominat, ut fieri in proferendis exemplis solet. In verborum interpretatione non immorabor, quia nihil habent difficultatis. Sed hic exoritur quaestio: quia videtur multis iniuriam facere Petrus, quum omnes lasciviae, dissolutionis, libidinum, ebrietatis et comessationum reos facit. Certum est enim non fuisse omnes his vitiis implicitos, imo in gentibus quosdam scimus honeste et citra infamiae notam vixisse. Respondeo, Petrum non sic tribuere gentibus haec vitia, quasi omnium damnet singulos homines, sed quia sic ad malum natura pro- clives sumus! neque id modo, sed etiam pravitati addicti, ut neces- sario isti fructus quos enumerat, ex mala radice prodeant. Nemo quidem est qui non inclusum in se habeat vitiorum omnium semen; sed non omnia in singulis germinant atque emergunt. Sic tamen per totum humanum genus sparsa est ac diffusa contagio, ut appareat totum corpus innumeris malis refertum esse; nullum vero membrum a communi corruptela esse immune vel purum. Postremum quoque membrum aliam quaestionem gignere potest. Iudaeos enim alloqui- tur Petrus; et tamen in nefariis idololatriis versatos esse dicit. Atqui Iudaei ubicunque terrarum agerent, sollicite sibi cavebant ab ido- lis. Duplex solutio afferri potest: vel quod per synecdochen commu- niter de omnibus pronuntiet quod tantum ad paucos spectabat; (ne- que enim dubium est quin ex Iudaeis promiscue ac gentibus com- positae fuerint ecclesiae ad quas scribebat) vel quod idololatrias ap- pellet quasi superstitiones quarum tunc pleni erant Iudaei. Quam- quam enim se Deum Israël colere profitebantur, scimus tamen nul- lam Divini cultus partem apud eos sinceram fuisse. Et quanta in re- gionibus barbaris ac in turmis dissipatis confusio esse poterat, quum ipsa Hierosolyma ex cuius radiis lucem suam mutuabantur, ad ex- tremum impietatis prolapsa esset? Scimus enim illic omne genus de- liria impune grassata esse, ut summum quoque sacerdotium et prae- cipuum ecclesiae regimen penes Sadducaeos esset.

4. *Quod illis videtur.* Ad verbum sic Petrus habet: In quo peregrinantur, non concurrentibus vobis in eandem luxus profusio- nem, blasphemantes. Sed *peregrinari* capitur pro morari, ut in re nova et insolita. Qua loquutione et Latini interdum utuntur, ut quum Cicero dicit, se hospitem esse in urbe, quia quae illic aguntur, non cognoscat. Caeterum hoc loco monet Petrus fideles, ne perver- sis impiorum iudiciis vel sermonibus turbari se vel corrumpi sinant.

Est enim haec non levis tentatio, quum ii inter quos versamur, vitam nostram insimulant quasi a communi humanitate abhorrentem. Istis, inquiunt, fabricandus esset novus mundus, quoniam ita ab humano genere dissident. Ita filios Dei accusant, quasi orbis divortium moliantur. Praevenit ergo apostolus, ac fideles vetat talibus probris vel calumniis frangi. Fulturam autem illis proponit, Dei iudicium. Hoc enim est quod nos contra omnes insultus sustinet, quum diem illum patienter exspectamus, quo vindicabit Christus eos omnes qui nunc temere nos damnant, sibique nos ac causam nostram probari ostendet. Dicit autem nominatim *vivos ac mortuos*: ne quid putemus nos damni pati, si morientibus nobis maneant illi superstites: quia non propterea manum Dei effugient. Porro quo sensu vivos et mortuos dicat, discere licebit ex I. Corinth. cap. 15.

6. In hoc enim et mortuis evangelizatus fuit (vel *praedicatum fuit evangelium*), ut iudicentur quidem secundum homines carne, vivant autem secundum Deum spiritu. 7. Porro omnium finis propinquus est: sobrii itaque estote, et vigilantes ad precandum. 8. Ante omnia vero caritatem inter vos intentam habentes, quia caritas operiet multitudinem peccatorum. 9. Invicem hospitales sine murmurationibus. 10. Ut quisque accepit donum, ministrantes illud inter vos, tamquam boni dispensatores multiplicis gratiae Dei. 11. Si quis loquitur, loquatur tamquam eloquia Dei; si quis ministrat, tamquam ex virtute quam suppeditat Deus, ut in omnibus glorificetur Deus per Iesum Christum: cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen.

6. *Mortuis evangelizatus.* Videmus in quem sensum accommodet superiorem sententiam, quam capite 3. habuimus: nempe mortem nihil obstare quin Christus semper nihilominus sit vindex noster. Insignis itaque est piorum consolatio, quod eorum saluti mors nihil affert iacturae. Ergo utcunque in hac vita non appareat Christus liberator, non tamen inanis est aut irrita eius redemptio: quia a mortuos usque extenditur eius virtus. Caeterum quod Graeca vox ambigua est, tam in masculino genere quam in neutro verti potest, sed eodem fere sensu: nempe quod Christus mortuis patefactus fuerit redemptor, vel quod illis salus per evangelium patefacta fuerit. Quod si gratia Christi semel penetravit ad mortuos, non dubium est quin eam a morte quoque sensuri simus. Itaque nimis angustos limites illi statuimus, si restringimus ad praesentem vitam. *Ut iudicentur.* Aliorum expositiones omitto, quia mihi videntur a mente apostoli procul remotae. Hoc enim (meo iudicio) per anticipationem dictum est: quia obiici poterat, nullum exstare evangelii erga mortuos profectum, quos minime restituit in vitam. Partem huius obiectionis concedit Petrus, sic tamen, ut salute a Christo parta non priventur. In priore itaque membro quum dicit, ut iudicentur carne secundum homines, concessio est; ac iudicari hic pro damnari capitur, ut saepe alias; caro autem pro externo homine, ut sit sensus: Quamvis secundum rationem mundi interitum patiantur mortui in carne sua, et damnati, quo ad externum hominem, habeantur: vivere tamen apud Deum non desinunt, idque spiritu! quia Christus eos spiritu suo vivificat. Nunc addendum quod Paulus ad Rom. cap. 8, 10. docet, spiritum esse vitam, ac proinde futurum ut mortis reliquias, quae adhuc haerent in nobis, tandem absorbeat. Sum-

ma est, utcunque deterior sit mortuorum conditio in carne secundum homines: sufficere tamen quod eos spiritus Christi vivificat, qui aliquando eos ad perfectionem vitae adducet.

7. *Porro omnium finis.* Tametsi audiunt fideles, alibi quam in mundo suam felicitatem esse: quia tamen diu se victuros putant, haec prava imaginatio, imo socordes reddit, ne studia sua applicent ad regnum Dei. Quamobrem apostolus ut eos excitet a sopore carnis, admonet, propinquum esse rerum omnium finem. Quo significat non desidendum esse in hoc mundo, unde paulo post migrare nos oporteat. quamquam non de privato tantum cuiusque fine loquitur, sed de universa mundi reparatione: acsi diceret, venturum brevi Christum qui finem omnibus imponet. Non mirum igitur si nos obruant mundi curae, soporatosque teneant, si oculos perstringat praesentium rerum adspectus, quia omnes fere nobis aeternitatem in mundo promittimus, saltem nunquam finis venit in mentem. Quod si auribus nostris insonaret Christi tuba, sensus omnes nostros acriter percelleret, neque ita torpere pateretur. Caeterum obiici posset, longam aetatum seriem fluxisse ex quo hoc scripsit Petrus, necdum tamen finem conspici. Respondeo, nobis ideo longum videri tempus, quia longitudinem metimur caducae huiusce vitae spatiis; verum si in perpetuitatem futurae vitae respicere possemus, multa saecula nobis instar momenti fore: quemadmodum et proxima epistola dicet. Praeterea tenendum est illud principium, ex quo semel apparuit Christus, nihil fidelibus relictum esse, nisi ut suspensis animis semper ad secundum eius adventum intenti essent. Vigilantia et sobrietas ad quas eos hortatur, mentis sunt potius quam corporis, meo iudicio. Congruunt enim haec verba cum illis Christi (Matth. 25, 13.): Vigilate, quia nescitis diem neque horam. Nam sicuti crapulae et somnii indulgentia gravatur corpus ne sit ad officia sua expeditum: ita vanae huius mundi curae aut deliciae mentem inebriant, redduntque somnolentam. Quum addit: *ad precandum*, vel ad preces, maxime necessarium exercitium designat, in quo fideles praesertim occupari decet, quum tota eorum fortitudo a Domino pendeat! acsi diceret; Quando nimium a vobis infirmi estis, petite a Domino ut vos confirmet. Interea vicissim admonet, serio non perfunctorie precandum esse.

8. *Ante omnia.* Caritatem in primis commendat, quia vinculum sit perfectionis. Et *intentam* esse iubet, aut vehementem, quod idem est: quia quisque amore sui ultra modum fervens alios frigide amat. Commendat autem eam a fructu, quia innumera peccata sepeliat; quo nihil est optabilius. Est autem ex Salomone haec sumpta sententia, cuius verba sunt Proverb. 10, 12.: Odium convitia detegit; caritas autem operit multitudinem peccatorum. Quid velit Salomon, satis clarum est; membra enim antitheseos inter se respondent. Quum itaque priore membro dicat odium in causa esse ut mutuo se traducant ac infament homines, et quicquid probri est ac dedecoris, in medium proferant: sequitur, tribui caritati contrarium effectum: nempe quod inter se amant homines, benigne et humaniter multa invicem condonant: unde fit ut sepultis ultro citroque vitiis alter alterius honorem salvum esse cupiat. Hac ratione suam exhortationem confirmat Petrus, quod nihil ipsis utilius sit, quam fovere mutuam caritatem. Quis enim non multis vitiis laborat? Proinde venia opus habent omnes, et nemo est qui non sibi parci cupiat. Hoc singulare bonum nobis affert caritas, dum inter nos viget, ut innumera mala oblivione contegantur. Contra, ubi frenum odio laxatur, necesse est ut homines invicem mordendo et lacerando se consumant, quemadmodum Paulus dicit (Galat. 5, 15.). Et notandum est quod non pauca tantum peccata obtegi tradit Salomon,

sed multitudinem: iuxta Christi sententiam (Matth. 18, 22.), qua iubet ignoscere fratribus septuagies septies. Caeterum quo pluribus peccatis medetur caritas, eo latius patet eius utilitas ad conservationem humani generis. Hic simplex est verborum sensus. Unde apparet quam ridiculi sint papistae, qui suas satisfactiones elicere hinc volunt, quasi eleemosynae et alia caritatis officia compensationis loco sint apud Deum in delendis peccatis. Crassam eorum inscitiam obiter notasse sufficiat: quia in re perspicua pluribus disputare supervacuum foret.

9. *Invicem hospitales.* Postquam in genere adhortatus est ad caritatem, unum eius officium specialiter commemorat. Erat illo tempore in usu communi hospitalitas, et sacra quodammodo species humanitatis fuit habita, ut alibi diximus. Iubet ergo ut eam mutuo exerceant, ne quis ab aliis plus requirat, quam ipse praestare sit paratus. Addit: *sine murmurationibus*, quia rarum est exemplum ut quis proximo se ac sua impendat, quin maligne obtrectet. Vult ergo apostolus, libenter et hilari animo beneficentiam a nobis coli.

10. *Ut quisque accepit.* Admonet quid nobis sit considerandum, quum benefacimus proximis. Nihil enim ad corrigendas murmurationes aptius, quam dum reputamus non largiri nos de proprio, sed tantum dispensare quod a Domino commissum est. Quum ergo dicit: Administrantes quod quisque accepit donum, significat hac lege singulis distributum quod habent facultatis, ut in iuvandis fratribus Dei sint ministri. Itaque secundum membrum prioris est expositio; nam loco ministerii ponit oeconomiam; pro eo quod dixerat: Ut quisque donum accepit, commemorat multiplices gratias quas varie distribuit nobis Deus, ut in commune singuli portiones suas conferant. Proinde si qua pollemus facultate supra alios, meminerimus nos eatenus oeconomos esse Dei, ut comiter impartiamus proximis, prout eorum necessitas vel usus postulat. Ita fiet ut ad communicationem propensi simus ac faciles. Sed haec quoque consideratio multum valet, quod sic Dominus multiplices gratias inter homines divisit, ut nemo se uno et suis facultatibus sit contentus, sed quisque fratris sui ope auxilioque indigeat. Hoc, inquam, vinculum retinendae inter homines societatis statuit Deus, quod sine mutuo auxilio vivere nequeant. Ita fit ut qui fratrum opem multis in rebus implorat, libentius quod accepit, cum illis communicet. Hoc fovendae unitatis vinculum a profanis hominibus animadversum fuit; sed Petrus hic docet Deum hoc consulto fecisse, ut alios aliis obligaret.

11. *Si quis loquitur.* Quia de recto puroque donorum usu loquutus erat, species duas, exempli causa, recitat: et eas quidem elegit in quibus plus est praestantiae, vel quae sunt prae aliis illustres. Docendi munus in ecclesia est eximiae gratiae Dei distributio: praecipit ergo nominatim, ut qui ad illud vocati sunt, fideliter se gerant. quamquam hic non tantum quid debeamus hominibus, tradit; sed quid etiam Deo, ne scilicet eum fraudemus sua gloria. Qui loquitur ergo, hoc est, qui publica auctoritate rite ordinatus est, *loquatur ut eloquia Dei*: hoc est, reverenter in timore Dei sincero-que affectu defungi iniuncta sibi cura studeat, reputans se in gerendis Dei negotiis versari, et verbum Dei esse, non suum, quod ministrat. Adhuc enim insistit in illa doctrina, quum aliquid conferimus in fratres nostros, Dei mandato nos illis ministrare, quod in eum finem apud nos deposuit. Et sane si hoc unum expenderent quicunque se doctores ecclesiae profitentur, maior in illis fides ac religio esset. Quantum enim hoc est, quod in tractandis Dei eloquiis, Christi personam sustinent? Inde igitur tanta securitas et licentia, quod

paucis in mentem venit sacrosancta verbi Dei maiestas: ideoque tamquam in profana villicatione sibi indulgent. Interea colligimus ex Petri verbis, non aliud licere iis qui ad docendum praesunt, nisi ut fideliter acceptam a Deo doctrinam aliis per manus tradant. Vetat enim quemquam in medium prodire, nisi qui Dei sermone instructus tamquam ex eius ore certa oraculo proferat. Itaque nullum humanis commentis locum relinquit. Genus enim doctrinae quod ecclesiae tradendum est, breviter definit. Nec vero particula similitudinis minuendi causa hic posita est, quasi profiteri sufficiat, verbum esse Dei quod traditur. Nam hoc olim pseudoprophetis tritum fuit, et hodie videmus quam arroganter papa cum suis hoc titulo praetexat impias omnes suas traditiones. At Petrus non voluit ad hypocrisim pastores instituere, ut tantum a Deo se habere praetenderent quamcunque ipsis libuerit proferre, doctrinam; sed ex re ipsa argumentum sumit, ut eos ad sobriam modestiam, ad Dei timorem, attentumque agendi studium hortetur. *Si quis ministrat.* Haec secunda species latius patet, imo sub se continet docendi officium. Sed quoniam singula ministeria recensere nimis longum fuisset, summatim de omnibus simul pronuntiare maluit: acsi dixisset: Quamcunque oneris partem sustineas in ecclesia, scias te nihil praestare posse, nisi quod a Domino datum est, nec te aliud esse quam Dei organum. Cave igitur ne Dei gratia ad te efferendum abutaris; cave ne Dei virtutem supprimas, quae se exserit ac profert in tuo ministerio ad fratrum salutem. Ministret ergo *tamquam ex Dei virtute*, hoc est, nihil sibi proprium esse reputans, humiliter Deo eiusque ecclesiae suum obsequium impendat. *Ut in omnibus glorificetur.* Quum dicit: In omnibus, tam masculinum genus quam neutrum esse potest, atque ita vel ad dona, vel ad homines referri, perinde utrumque convenit. Sensus est, Deum non ideo nos ornare suis donis, ut se ipsum spoliet, seque velut inane idolum faciat, suam in nos gloriam transferendo; sed potius ut sua gloria ubique reluceat. Proinde sacrilegam esse donorum Dei pollutionem, quum aliud sibi homines proponunt, quam ut Deum glorificent. Dicit: *Per Christum*, quia quicquid habemus ad ministrandum virtutis, solus ipse nobis suggerit. Est enim caput, ex quo totum corpus per iuncturas et nexus compactum crescit Domino, prout singulis membris vim inspirat. *Cui gloria.* Nonnulli ad Christum referunt; verum circumstantia loci postulat ut ad Deum potius referatur. Confirmat enim proximam exhortationem, quod Deus iure suo omnem gloriam sibi vindicet: ideoque illi scelerate eripiant homines quod suum est, dum eius gloriam ulla in re aut parte obscurant.

12. Dilecti, ne miremini, quum exploramini per ignem ad probationem vestri, perinde acsi novum aliquid vobis obtingat; 13. Sed quatenus consortes estis passionum Christi gaudete: ut in revelatione quoque gloriae eius gaudeatis exsultantes. 14. Si probris afficimini in nomine Christi, beati estis: quoniam spiritus gloriae et Dei super vos requiescit; secundum ipsos quidem contumelia afficitur; secundum vos autem glorificatur. 15. Ne quis enim vestrum patiatur ut homicida, aut fur, aut maleficus, aut cupide rebus alienis inhians; 16. Si autem ut Christianus, ne pudefiat, imo glorificet Deum in hac parte, 17. Quandoquidem et tempus est ut iudicium incipiat a domo Dei.

12. *Dilecti, ne miremini.* Frequens in hac epistola afflictionum fit mentio: causam alibi exposuimus. Sed observandum est discrimen, quod interdum ubi ad patientiam hortari vult fideles, de communibus vitae humanae aerumnis in genere loquitur; hoc autem loco sermonem habet de iniuriis, quas sustinent fideles propter Christi nomen. Ac primum quidem admonet, non debere ipsos tamquam in re subita vel inopinata mirari. quo significat, eos prius longa meditatione ad ferendam crucem debere esse comparatos. Quisquis enim hoc sibi proposuit, militandum sub Christo esse, si qua persequutio inciderit, non consternabitur: sed tamquam assuefactus patienter eam feret. Ergo ut praesenti simus animo, quum excipiendi sunt persequutionum fluctus, mature assuefieri nos oportet ad meditationem assiduam crucis. Porro duobus argumentum utile nobis esse crucis exercitium probat, quod scilicet hoc modo fidei nostrae experimentum Deus capit; deinde quod sumus Christi consortes. Primo itaque loco hoc nobis in mentem veniat, examen hoc quo probatur fides nostra, esse plus quam necessarium: itaque libenter obtemperandum esse Deo, dum saluti nostrae consulit. Praecipua tamen consolatio ex Christi societate petenda est. Ideo non tantum mirari vetat Petrus, quum eam nobis proponit; sed gaudere etiam iubet. Est quidem et illa gaudii materia, quod Deus ad fidei nostrae probationem persequutionibus nos exercet; sed haec altera gaudii species longe exsuperat, quod in suum ordinem nos aggregat filius Dei, ut in beatam coelestis gloriae societatem nos secum adducat. Tenendum est enim axioma illud, nos mortificationem Christi in carne nostra ferre, ut vita eius manifestetur in nobis. Plurimas quidem afflictiones etiam reprobi sustinent; sed quia separati sunt a Christo nihil praeter iram Dei et maledictionem concipiunt. Ita fit ut eos tristitia et horror penitus absorbeat. Hinc igitur tota piorum consolatio, quod cum Christo communicant, idque in eum finem, ut aliquando gloriae sint consortes. Semper enim considerandus est transitus ille a cruce ad resurrectionem. Sed quia hic mundus labyrintho similis est, in quo nullus malorum exitus iis apparet; Petrus futuram gloriae Christi revelationem commemorat: acsi diceret, non ideo spernendam esse, quia sit nunc abscondita; sed exspectandum esse revelationis diem. Duplex autem gaudium ponit: alterum, quo iam fruimur in spe; alterum, cuius plenam fruitionem nobis afferet Christi adventus. Quia prius illud cum dolore et tristitia mistum est, secundum cum exsultatione coniungit. Neque enim gaudium in mediis afflictionibus imaginari convenit, quod nos omnis molestiae expertes reddat; sed malorum sensum temperant Dei consolationes, ut simul tamen gaudeamus.

14. *Si probris afficimini.* Probrorum meminit, quoniam plus saepe acerbitatis in se habent, quam bonorum iactura, vel etiam tormenta et cruciatus corporis. Itaque nihil est quod ingenuos animos magis frangat. Videmus enim multos ad ferendam inopiam fortes, animososin tormentis; imo ad mortem quoque oppetendam intrepidos, ignominiae succumbere. Huic malo ut occurrat Petrus, beatos iuxta Christi sententiam (Marc. 8, 35.) pronunciat, qui probris afficiuntur ob evangelium. Quod a communi hominum sensu abhorret; sed causam reddit: quia spiritus Dei, qui idem est gloriae spiritus, super eos quiescit. Quidam disiunctim legunt: *Id quod gloriae est*, acsi dictum esset: Gloria et spiritus Dei; sed illa prior lectio ad sensum aptior est, et quo ad linguae proprietatem, simplicior. Ostendit ergo Petrus hoc nihil obesse piorum felicitati, si quid ignominiae propter Christi nomen sustineant, quia integram nihilominus gloriae possessionem retinent coram Deo, dum in illis habitat spiritus, qui gloriam secum perpetuo coniunctam habet. Ita quod

carni videtur paradoxum, spiritus Dei certo sensu in eorum animis comprobat. *Secundum ipsos quidem.* Proximae sententiae confirmatio. Significat enim debere hoc piis sufficere, quod spiritus Dei illis testatur beata et plena gloriae esse probra, quae evangelii causa sustinent: utcunque reprobi longe aliud moliantur. Acsi diceret: Potestis secure impiorum contemnere proterviam, quia intus fixum manet apud vos gloriae testimonium, quod vobis reddit Dei spiritus. Dicit autem *spiritum* Dei probris affici, quia ludibrio habent infideles quicquid nobis ad consolationem suggerit ac dictat. Atque hoc κατὰ πρόληψιν: nam utcunque mundus pro sua caecitate nihil in probris Christi nisi probrosum cernat, non vult piorum oculos falsa hac opinione perstringi: quia potius in Deum respicere debeant. Ita non dissimulat quid vulgo sentiant homines; sed arcanum fidei sensum, quo praediti sunt filii Dei in suis conscientii, illorum temeritati opponit. In hunc modum iactat Paulus (Gal. 6, 17.) se ferre Christi stigmata, et catenis suis gloriatur; quum tamen satis compertum haberet quale de illis esset mundi iudicium. Interea subindicat perperam sentire, et cum mundo esse excaecatos, quibus ignominia carnis gloriosa non est.

15. *Ne quis enim vestrum.* Hic quoque obiectionem praevenit. Hortatus erat fideles ad tolerantiam, si contingeret ipsos ob Christi causam affligi; nunc subiicit cur tantum loquutus sit de illo afflictionum genere: quia scilicet abstinere ab omni maleficio debeant. Itaqne hic inclusa est altera exhortatio, ne committant, ut merito videantur plecti. Itaque particula causalis hic supervacua non est, quum velit Apostolus casuam reddere, cur tantum ad societatem passionem Christi hortatus sit fideles, et simul per occasionem eos monere, ut iuste et innoxie vivant, ne iustas sibi poenas accersant propria culpa: acsi diceret, Christianorum esse de omnibus bene mereri, et interea male ac inhumaniter tractari a mundo. Si quis obiiciat, neminem adeo insontem posse inveniri, quin tamen ob multa delicta flagellis Dei dignus sit: respondeo, Petrum hic de sceleribus loqui, a quibus nos prorsus alienos esse decet, ut sunt furta, et homicidia; deinde respondeo, Christianis apostolum praecipere quales esse debeant. Non mirum est igitur, si discrimen inter eos et huius mundi filios statuit, qui Dei spiritu destituti ad omne flagitii genus se prostituunt. Filios Dei in eadem esse causa non vult, ut iniuste vivendo iustas legum poenas in se provocent. Porro alibi iam diximus, utcunque semper in electis multa sint peccata, quae Deus punire iure possit, ipsum tamen pro paterna sua indulgentia filiis suis parcere, ne poenas quas meriti sunt, exigat; interea vero honoris causa suis et Christi sui insignibus eos ornare, dum affligi ob evangelii testimonium patitur. Nomen ἀλλοτριοεπίσκοπος videtur mihi alieni cupidos designare. Nam qui ad rapinas vel fraudes inhiant, limis oculis (ut inquit Horatius) in res alienas inquirunt. Pecuniae autem contemptor (ut idem alibi loquitur) auri ingentes oculo irretorto spectat acervos.

16. *Si autem ut Christianus.* Postquam ab omni laesione et iniuria Christianos prohibuit, ne pariter cum incredulis ob sua maleficia mundo sint exosi; nunc Deo iubet gratias agere, si persequutiones propter Christi nomen sustineant. Et sane hoc non vulgare est Dei beneficium, quod nos communibus peccatorum poenis solutos et exemptos ad honorificam militiam vocat, ut pro evangelii sui testimonio, vel exsilia, vel carceres, vel probra, vel mortem ipsam subeamus. Ergo ingratos Deo esse significat, qui in persequutionibus fremunt vel murmurant, quasi indigne tractentur; quum potius hoc in lucro reputare, et Dei gratiam agnoscere debeant. Caeterum quum dicit: Ut Christianus, non tam nomen quam causam respicit.

Certum est, nihil omittere Christi adversarios ut evangelium infament: ergo quascunque probrosas voces comminiscantur, sufficiat fidelibus, quod non nisi pro evangelii defensione laborant. *In hac parte.* Nam quum omnes afflictiones originem trahant a peccato, haec cogitatio in mentem venire piis debet: Ego quidem dignus eram cui Dominus et has et maiores poenas irrogaret pro peccatis; nunc autem vult me pati ob iustitiam, acsi essem innocens. Utcunque enim suam culpam agnoscant sancti: quia tamen in persequutionibus diversum finem considerant quem illis Dominus proponit, reatum suum delectum coram Deo et abolitum esse sentiunt. In hac parte causam habent glorificandi Dei.

17. *Quandoquidem et tempus est.* Consolationem illam amplificat, quam nobis affert causae, pro qua patimur, bonitas, dum affligimur pro Christi nomine. Nam haec, inquit, necessitas totam Dei ecclesiam manet, ut non tantum communibus hominum miseriis subiaceat, sed peculiariter et praecipue Dei manu castigetur: tanto igitur aequiore animo ferendae sunt pro Christo persequutiones. Nisi enim expungi e numero fidelium velimus, Dei ferulis nos tergum aptare convenit. Suave autem istud condimentum est, quod non ut in alios passim Deus sua in nos iudicia exercet, sed filii sui personam nobis imponit, ut non nisi eius causa et nomine laboremus. Porro hanc sententiam ex trita et perpetua scripturae doctrina sumpsit Petrus, idque mihi probabilius est, quam quod alii putant, certum aliquem locum notari. Hoc Domino iam olim fuisse usitatum, testes sunt omnes prophetae, ut prima castigationum exempla in populo suo ederet; quemadmodum paterfamilias in suos potius quam in alienos animadvertit. Quamquam enim totius mundi iudex Deus, specialiter tamen in regenda sua ecclesia providentiam suam vult cognosci. Itaque quum surrecturum se totius mundi iudicem denuntiat, hoc fore subiicit, postquam totum opus suum compleverit in monte Sion (Ies. 10, 12,). Promiscue quidem in suos et alienos exserit manum suam; utrosque enim videmus communiter rebus adversis subiici; verum si fiat comparatio, videtur quodammodo reprobis parcere, praeut in electos severus est. Unde illae piorum querelae (Ioh. 21, 7—13. Psal. 73, 3.), quod reprobi vitam in continuis deliciis transigunt, quod vino et cithara se oblectant, et tandem momento absque dolore descendunt in sepulcrum; quod pinguedo tegit oculos eorum; quod molestiis exempti, secure et suaviter, aliis contemptis, beata vita fruuntur, ita ut in coelum os suum efferre non dubitent. Denique sic Deus iudicia sua in hoc saeculo temperat, ut reprobos saginet usque ad diem mactationis: multa igitur eorum scelera praeterit, quasi conniveat. Interim filios suos, quorum curam habet, simul atque lapsi sunt, correctionibus in viam revocat. Secundum hanc rationem dicit Petrus, iudicium incipere a domo Dei. Nam iudicii nomine poenas omnes complectitur, quas Dominus infligit hominum peccatis, et quicquid ad mundi reformationem spectat. Cur autem nunc dicit tempus esse? Significat (meo iudicio), quod de suo saeculo prophetae affirmant, in regnum Christi maxime competere, ut initium correctionis ab ecclesia fiat. Ideo dicit Paulus (I. Corinth. 15, 19.): Christianos sublata fide resurrectionis, omnium hominum miserrimos fore; et merito: quia dum alii absque metu sibi indulgent, assidue ingemiscunt fideles; dum aliorum peccata dissimulat Deus et alios torpere sinit, suos sub crucis disciplina multo rigidius exercet.

Si autem primum a nobis, quis finis eorum qui non obediunt evangelio Dei? 18. Et si iustus vix servatur

impius et peccator ubi apparebunt? 19. Itaque qui patiuntur secundum Dei voluntatem, tamquam fideli possessori commendent animas suas benefaciendo.

Quum fideles malis bene esse vident, fieri non potest quin aemulatione tangantur! atque haec valde periculosa tentatio est. Omnibus enim cordi est praesens felicitas. Itaque in hoc sedulo incumbit spiritus Dei, cum multis in locis, tum Psal. 37. ne fideles prosperis rebus impiorum invideant. Idem nunc agit Petrus; docet enim afflictiones filiis Dei moderate ferendas esse, si aliorum sortem cum sua conferant. Sumit autem illud pro confesso, Deum esse mundi iudicem: ideoque neminem posse impune effugere ex eius manu. Hinc colligit, horrendam ultionem iis instare quorum nunc potior videtur conditio. Summa (quemadmodum dixi) huc spectat, ne filii Dei praesentium malorum acerbitate offensi deficiant, quin potius afflictiones ad exiguum tempus placide ferant, quarum salutaris est exitus: quum prosperitatem fluxam et caducam impii redimant aeterno interitu. Porro argumentum est a minore ad maius: quia si filiis suis quos diligit, et quos sibi obsequentes habet, non parcit Deus: adversus inimicos et rebelles plus quam formidabilis erit eius severitas. Nihil ergo melius quam obedire evangelio, ut nos Deus clementer in salutem paterna manu corrigat.

18. *Et si iustus.* Putarunt hanc sententiam ex Proverb. cap 11, 31. sumptam esse. Atque ita Graeci verterunt, quod dicit Salomon: Si iustus in terra plectitur, quanto magis impius? Sive autem locum illum adducere voluerit Petrus, sive tritam ac proverbialem sententiam (quod mihi probabilius est) citaverit, sensus est, formidabile Dei fore iudicium adversus impios, quum tam spinosa et difficilis sit electis via ad salutem. Hoc autem ideo dictum est, ne secure deliciemur, sed in peragendo cursu nostro simus solliciti; deinde ne molle ac delicatum iter appetamus, cuius finis erit horrendum praecipitium. Porro quum dicit *iustum vix servari*, hoc ac praesentis vitae difficultates referri debet. Nam cursus noster in mundo tamquam periculosa navigatio est inter multos scopulos, multisque procellis ac tempestatibus infesta. Nemo itaque ad portum pervenit, nisi qui effugerit ex mille mortibus. Interea certum est nos regi Dei manu, nec esse nobis periculum a naufragio, quamdiu illum habemus gubernatorem. Quare absurdi fuerunt interpretes, qui putarunt nos aegre ac difficulter servandos esse, ubi ad Dei iudicium ventum fuerit. Praesens enim tempus, non futurum Petrus designat; nec Dei rigorem praedicat, sed docet quot et quam ardua discrimina superanda sint homini Christiano, priusquam ad metam pertingat. *Peccator* hic pro scelerato capitur, quemadmodum iustos nominat non qui penitus absoluti sint in iustitia, sed qui recte vivere student.

19. *Itaque qui patiuntur.* Concludit, aequo animo ferendas esse persequutiones, quia in illis facilior multo est piorum conditio, quam infidelium quum prosperis rebus ad votum fruuntur. Reducit tamen in memoriam, nihil nisi Dei permissu nos pati, quod multum ad consolationem valet. Quum dicit: *Animas suas Deo commendent*, perinde est acsi dixisset: Se ipsos ac vitam suam tradant in fidem Dei. Porro enim vocat *fidum possessorem*, quia fideliter servat ac tuetur quicquid in tutelam suam vel dominium recepit. Alii conditorem vertunt, et κτίστης utrumque Graecis significat; sed prior sensus mihi magis placet: quia dum vitam nostram deponi iubet apud Deum, ipsum eius custodem facit. Addit: *in bene faciendo*, ne fideles illatas sibi iniurias retalient, sed potius benefaciendo certent cum improbis a quibus laeduntur.

CAP. V.

1. Presbyteros qui inter vos sunt, hortor ego qui simul sum presbyter et testis passionum Christi, et gloriae quae revelabitur, particeps: 2. Pascite, quantum in vobis est, gregem Dei (vel *Christi*, vel *Domini*), episcopatu fungentes non coacte, sed voluntarie: neque turpis lucri causa, sed liberaliter; 3. Nec tamquam dominium exercentes adversus cleros, sed ut sitis exemplaria gregis. 4. Et quum apparuerit princeps pastorum, reportabitis immarcessibilem gloriae coronam.

Dum pastores ad officium hortari vult, tria potissimum vitia notat quae plurimum obesse solent: pigritiam scilicet, lucri captandi cupiditatem, et licentiam dominandi. Primo vitio opponit alacritatem aut voluntarium studium, secundo liberalem effectum, tertio moderationem ac modestiam, qua se ipsos in ordinem cogant. Dicit ergo pastores non debere sollicitos esse de grege Domini, quantum necessitas cogit duntaxat. Nam qui non plus praestare student quam necesse est, defunctorie et negligenter ad opus se applicant. Vult ergo quod agunt, sponte ipsos agere, ut sedulo ad munus suum intenti sint. Ut avaritiam corrigat, iubet ipsos propenso affectu facere officium. Quisquis enim hunc finem non habuerit propositum, ut se et operam suam ingenue et libenter ecclesiae impendat, non Christi minister erit, sed ventris aut crumenae mancipium. Tertium vitium quod taxat, est dominandi libido. Sed quaeritur quale dominationis genus intelligat. Verum hoc mihi ex opposito membro posse colligi videtur, ubi iubet ipsos esse formam gregis vel exemplar. Perinde enim est acsi diceret, eos praeesse in hunc finem, ut sanctitate emineant, quod fieri non potest, nisi se ac suam vitam modeste subiiciant communi regulae. Huic virtuti opponitur tyrannica superbia, dum pastor se ipsum omni subiectione eximens, ecclesiam servitute opprimit. Hoc pseudoprophetis Ezechiel (34, 4.) exprobrat, quod austere dominentur et cum imperio; Christus etiam (Matth. 23, 4.) Pharisaeis, quod onera importabilia populi humeris imponant, quae ne digito quidem volunt attingere. Ergo non aliter corrigi potest imperiosus ille rigor quem mali pastores in ecclesiam exercent, nisi quum huc restringitur eorum auctoritas, ut praesint honesto vitae exemplo.

1. *Presbyteros*. Hoc nomine pastores designat, et quicunque ad ecclesiae regimen constituti erant. Vocarunt autem presbyteros vel seniores honoris causa, non quod aetate omnes essent senes; sed quia ex senibus praecipue eligebantur. Senectus enim ut plurimum et prudentiae et gravitatis et experientiae plus habet. Caeterum quia interdum (ut Graeco proverbio fertur) non est canities sapientia, et reperiuntur iuvenes magis idonei, qualis fuit Timotheus: hos quoque vocari presbyteros, postquam sunt in ordinem cooptati, usu receptum est. Quum Petrus se *presbyterum* similiter nominat, hinc apparet commune fuisse nomen; quod etiam ex compluribus locis clarius patet. Porro hoc titulo auctoritatem sibi conciliat acsi diceret se iure suo monere pastores, quia unus sit ex ipsis; debet enim mutua haec libertas inter collegas esse. Quod si ius primatus habuisset, poterat illud obtendere: idque ad praesentem causam aptius fuisset. Verum quamvis apostolus esset, sciebat tamen minime delatum sibi esse imperium in collegas; sed potius societate officii se reliquis esse con-

iunctum. *Testis passionum.* Potest hoc de doctrina exponi: malo tamen ad vitam referre. quamquam utrumque probabile est; sed posterius hoc ideo magis amplector, quia melius inter se cohaerent haec duo membra: quod Christi passiones in carne sua repraesentet Petrus, et futurus sit etiam gloriae consors. Convenit enim haec sententia cum illa Pauli (II. Timoth. 2, 12.): Si compatimur, etiam conregnabimus. Deinde hoc ad faciendam verbis fidem non parum valet, quod per crucis tolerantiam fidei suae experimentum dedit. Nam hinc constat serio eum loqui; et Dominus quum suos hoc modo probat, quasi obsignat eorum ministerium, ut plus dignitatis et reverentiae habeat apud homines. Huc siquidem spectat Petri consilium, ut audiatur tamquam fidus Christi minister; cuius rei documentum proponit in persequutionibus, quas passus erat, et in spe futurae vitae. Observandum autem quod Petrus intrepide se consortem gloriae praedicat, quae nondum revelata est. Haec enim est fidei natura, acquiescere bonis absconditis.

2. *Pascite, quantum in vobis est.* Hinc colligimus quid valeat nomen presbyteri nempe quod in se contineat pascendi munus. Longe in alium finem suos presbyteros creat papa, ut scilicet quotidie Christum immolent; in eorum ordinatione nulla pascendi mentio. Proinde meminerimus Christi ordinem a papae confusione discernere, tamquam lucem a tenebris. Tenenda est quoque verbi definitio, quia pasci grex Christi non potest, nisi pura doctrina, quae sola spirituale est pabulum. Quare pastores non sunt vel mutae larvae, vel qui sua figmenta quasi mortifera venena ad necandas animas spargunt. Particula *quantum in vobis est*, tantundem valet acsi dixisset: Huc intendite omnes nervos, et quicquid facultatis vobis contulit Deus, impendite. Vetus interpres reddiderat: Qui in vobis est; atque hic potest esse verborum sensus; verior tamen est Erasmi interpretatio, quam sequutus sum: etsi alteram illam non refello, neque improbo. *Gregem Dei*, an Domini, an Christi legas, parum refert; nam haec tria leguntur in diversis codicibus. *Episcopatu fungentes.* Erasmus reddidit: Curam illius agentes; sed quum sit Graece ἐπισκοποῦντες: non dubito quin Petrus ipsum episcopatus officium et nomen exprimere voluerit. Colligi etiam potest ex aliis scripturae locis, haec duo esse synonyma, episcopum et presbyterum. Praecipit ergo quomodo munus pastorale recte exerceant, quamquam verbum ἐπισκοπεῖν alias generaliter significat praeesse, vel inspectionem habere. Ubi posui: *non coacte*, ad verbum est: *non necessario*: quia dum agimus ad necessitatis praescriptum, lente et frigide, tamquam coacti, in opere progredimur.

3. *Dominium exercentes.* Quia Graecis propositio κατά fere in malam partem capitur: taxat hic Petrus praeposteram dominationem: qualis est eorum qui se ministros esse Christi et ecclesiae non reputantes, plus aliquid appetunt. *Cleros* autem appellat particulares ecclesias. Nam quum universum ecclesiae corpus haereditas sit Domini: ut per oppida et pagos distributae sunt ecclesiae, totidem sunt veluti praedia, quorum culturam singulis presbyteris assignat. Nimis imperite quidam de clericis (quos vocant) hoc dictum putant. Vetustus quidem fuit ille loquendi modus, ut totum ordinem ministrorum clerum vocarent; sed utinam patribus nunquam venisset in mentem ita loqui! quia quod toti ecclesiae scriptura communiter tribuit, minime consentaneum fuit ad paucos homines restringere. Et hic loquendi modus adulterinus fuit, vel saltem a recto apostolorum usu degener. Nominatim vero Petrus ecclesias hoc titulo commendat, ut sciamus Domino eripi quicquid ad se homines trahunt, sicuti multis locis peculium suum et virgam haereditatis suae ecclesiam nominat, quum integrum sibi domi-

nium vult asserere. Neque enim regnum pastoribus tradit, sed curam iniungit duntaxat, ut ius illi suum interea salvum maneat.

4. *Quum apparuerit.* Nisi in hunc finem intenti sint pastores, fieri nullo modo potest ut gnaviter in cursu vocationis suae pergant: quin potius subinde deficerent. Nam innumera sunt offendicula quae exanimare possent etiam optime cordatos. Saepe cum ingratis hominibus negotium est, a quibus rependitur indigna merces; longi et immensi labores saepe irriti; Satan perversit suis machinationibus interdum praevalet: ergo ne frangatur pius Christi servus, unicum hoc remedium habet, ut in Christi adventum oculos convertat. Ita fiet ut suum laborem, qui carcere profectu videtur apud homines, gnaviter quisque obeat, cui tanta merces apud Dominum sit reposita. Porro ne longior exspectatio languorem gignat, simul praedicat amplitudinem mercedis, quae ad moram compensandam valere debet. Vos, inquit, *immarcessibilis gloriae corona* manet. Notandum etiam quod Christum vocat *pastorum* principem, quia non nisi sub ipso eiusque nomine ecclesiam regimus, ut sit nihilominus ipse in solidum pastor. Itaque *princeps* hic non praecipuum modo significat, sed eum cuius potestati reliquos omnes subesse oportet sicuti non nisi eius mandato et nomine personam hanc sustinent.

5. Similiter iuniores subiecti estote senioribus: sic et omnes alii aliis subiiciamini. Humilitatem animi induite: propterea quod Deus superbis resistit, humilibus vero dat gratiam. 6. Humiliamini ergo sub potenti manu Dei, ut vos extollat quum erit opportunum: 7. Omni cura vestra in eum coniecta: quoniam illi cura est vestri.

5. *Iuniores.* Seniores alio sensu hic ponit quam prius. Necesse enim est, quum antithesis sit inter eos et iuniores, ut membra inter se respondeant. Ergo aetate senes vocat, quum prius de officio loquutus sit; atque ita a specie conscendit ad genus. Iubet autem in summa, unumquemque, ut est aetate inferior, parere maiorum consiliis, seque docilem et modestum praebere. Est enim iuvenum praesertim lubrica aetas, quae freno opus habet. Deinde non poterunt officium facere pastores, nisi vigeat ac colatur haec reverentia, ut minores patiantur se gubernari. Nam si nulla est subiectio, eversa est politia. Ubi eorum qui vel iure vel naturae ordine praeesse debent, nulla est auctoritas, statim proterve omnes lasciviunt. *Et omnes.* Finem ostendit cur iuvenes senibus obtemperare debeant: ut scilicet inter omnes constet aequabilitas et temperatura. Neque enim quum senibus defertur auctoritas, ius vel licentia illis datur excutiendi freni; sed ipsi quoque in ordinem coguntur, ut mutua sit subiectio. Sic maritus caput est uxoris; sed tamen illi aliquo modo vicissim subiectus est. Sic pater imperium habet in filios; nec tamen omni subiectione eximitur, quin ipsis aliquid debeat. Idem et de reliquis sentiendum. Denique omnes gradus politici ad tuendum universi corporis statum pertinent; quod fieri non potest, nisi membra omnia mutuo subiectionis nexu inter se cohaereant. Nihil humano ingenio magis adversum est quam subiectio. Vere enim illud olim dictum est: regis animum quemque intra se habere. Donec ergo subacti fuerint alti illi spiritus, quibus turget hominum natura: nemo alteri cedere volet: quin potius singuli, aliis contemptis, omnia sibi arrogabunt. Quare prudenter apostolus, ut modestia inter nos locum habeat, fastum et superbiam corrigit. Elegans autem est metaphora qua utitur, acsi diceret: Omni ex parte am-

plectimini humilitatem, sicuti vestis totum corpus tegit. Interea significat nullum pulchriorem esse ornatum aut decentiorem, quam ubi nos submittimus. *Propterea quod.* Est gravissima comminatio, quod quicunque se efferre cupient, hostem habituri sint Deum, qui eos prosternet; contra vero humiles propitium et faventem. Fingendae sunt nobis duae manus Dei: altera quae sursum, veluti malleus, deiiciat ac conterat qui se attollunt; altera quae humiles, qui sponte se demittunt, excipiat, veluti stabilis fultura ad eos sustinendos. Hoc si vere persuasum et animis nostris infixum esset, quis superbiendo auderet bellum cum Deo suscipere? Nunc spes impunitatis facit ut in coelum usque cornu attollere non horreamus. Sit igitur haec Petri sententia quasi coeleste fulmen ad humiliandos homines. Caeterum *humiles* vocat qui omni propriae virtutis, sapientiae et iustitiae fiducia exinaniti, quicquid boni est in solo Deo quaerunt. Si non nisi hac via ad Deum pervenitur, quis non propriae gloriae oblitus libenter submittere se debet?

6. *Humiliamini ergo.* Semper tenendum est in quem finem nos coram Deo humiles esse iubeat: ut scilicet faciles atque humani fratribus simus, nec recusemus nos illis subiicere quantum postulat caritatis ratio. Ergo qui fastuosi sunt vel praefracti erga homines, eos dicit adversus Deum protervire. Proinde hortatur omnes pios, ut Dei potentiae se subiiciant. Et *manum Dei potentem* vocat, quo plus incutiat terroris. Tametsi enim perpetuum est manus Dei epithetum: hic tamen ad praesentis causae circumstantiam accommodatur. Caeterum quia timere vulgo solemus ne damno sit nobis nostra humilitas, et alii hac occasione magis insolescant: occurrit Petrus, ac eminentiam promittit omnibus qui se submiserint. Sed addit: *in tempore*, ut nimiae festinationi simul obviam eat. Significat ergo opus esse ut humilitatem ad tempus discamus; Domini num vero satis tenere quando nos attolli expediat. Ita eius consilio permittere nos decet.

7. *Omni cura vestra.* Expressius adhuc nobis commendat Dei providentiam. Unde enim haec proverbia, ululandum esse inter lupes; item, stultos esse qui ovibus sunt similes, quia lupis se vorandos exponunt; nisi quia putamus nostra modestia frenum laxari impiorum audaciae, ut petulantius nobis insultent? Porro hic motus ex divinae providentiae ignorantia nascitur. Contra autem simulatque hoc constitutum fuerit, curam nostri esse Deo, facile ad patientiam et mansuetudinem compositi erant animi. Ergo ne hominum improbitas ad ferociam nos sollicitet, hoc remedium praescribit apostolus, sicut et David Psalmo 37., ut cura nostra in Deum reiecta interim quiescamus. Nam qui in Dei providentiam non recumbunt, eos omnes assidue secum tumultuari necesse est, et violento impetu adversus alios ruere. Quo magis in hanc meditationem incumbere nos oportet, Deum habere curam nostri! primum ut pax nobis interne constet; deinde ut erga homines modesti mansuetique simus. Caeterum non ita iubemur coniicere omnem in Deum curam, quasi nos lapideis cordibus praeditos, omnique sensu privatos esse Deus velit; sed ne trepidatio vel anxietas nimia ad impatientiam nos impellat. Similiter divinae providentiae cognitio non ita omni cura liberat, ut secure sibi homines indulgeant; neque enim carnis torporem, sed quietem fidei nobis afferre debet.

8. Sobrii estote, vigilate, quia adversarius vester diabolus, tamquam leo rugiens, circumit, quaerens quem devoret (vel *quempiam devorare*). 9. Cui resistite firmi fide, scientes easdem passiones, vestrae quae in mundo est fra-

ternitati adimpleri. 10. Deus autem omnis gratiae, qui nos vocavit in aeternam suam gloriam per Christum Iesum, paulisper afflictos ipse vos perficiat, confirmet, corroboret, stabiliat. 11. Ei gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen.

8. *Sobrii estote.* Haec exhortatio latius patet, nempe quia illis bellum est cum hoste acerrimo et potentissimo, ut ad resistendum intenti sint. Duplici autem metaphora utitur: ut sobrii sint, et excubias agant. Ignaviam et somnum crapula generat: ita etiam qui se terrenis curis aut voluptatibus ingurgitant, spirituali veterno oppressi nihil cogitant. Nunc tenemus apostoli mentem. Nobis in hoc mundo militandum esse dicit, ac negotium esse admonet cum hoste non vulgari, sed qui instar leonis huc illuc cursitet, paratus ad vorandum. Hinc sedulo excubandum esse colligit. Eodem argumento studium nostrum acuit Paulus, ad Ephesios cap. 6., quum dicit non esse nobis certamen cum carne et sanguine, sed cum spiritualibus nequitiis etc. Pace enim ut plurimus ad desidiam abutimur! atque hinc fit ut nos subinde hostis circumveniat et opprimat: quia tamquam extra periculum constituti, pro carnis libitu deliciamur. Leoni diabolum comparat, acsi diceret truculentam esse belluam. *Circumire* dicit ad devorandum, ut nos ad cavendi studium excitet. *Adversarium* piorum nominat, ut sciant hac lege se Deum colere, et Christi fidem profiteri, ut cum diabolo continuum bellum habeant. Neque enim membris parcet, qui cum capite praeliatur.

9. *Cui resistite.* Sicuti hostis potentia nos acuere, et magis sollicitos reddere debet: ita periculum esset ne occupati immodico terrore animi conciderent, nisi spes victoriae ostenderetur. Id ergo nunc agit apostolus, ut sciamus prosperum fore belli eventum, si quidem militemus sub Christi vexillo. Quisquis enim fide instructus in certamen descendet, eum fore certo victorem pronuntiat. *Resistite*, inquit. Si quis obiiciat: Quomodo? Respondet, in fide satis esse firmitudinis. Paulus eo quem nuper citavi loco (Ephes. 6, 13.), singulas armaturae partes recenset. Idem tamen est sensus: quia teste Iohanne, una fides victoria nostra est adversus mundum. *Scientes easdem passiones.* Altera consolatio, quod nobis cum omnibus filiis Dei commune est certamen. Nam periculose nos tentat Satan, quum a Christi corpore nos separat. Audivimus qualiter animum Iobi percellere conatus sit (Iob. 5, 1.): Respice ad sanctos, an ullus eorum tale aliquid passus sit. E converso hic apostolus nos monet, nihil nobis accidere quod non in reliquis ecclesiae membris cernamus. Porro minime recusanda nobis est cum sanctis omnibus societas, vel similis conditio. Quum dicit: *adimpleri easdem passiones*, significat quod dicit Paulus ad Coloss. 1, 24., perfici quotidie in fidelibus, quae desunt passionibus Christi. Particula: *quae in mundo est*, bifariam potest exponi: vel quod promiscue ubique gentium Deus fideles suos exerceat; vel quod militandi necessitas, quamdiu in mundo sumus, nos maneat. Notandum autem quod quum prius dixisset, nos a Satana oppugnari, statim omne genus afflictionum comprehendit. Unde colligimus, semper cum spirituali hoste nobis negotium, undecunque prodeant res adversae! sive nos premant morbi, sive agrorum sterilitas famem minetur, sive nobis molesti sint homines.

10. *Deus autem omnis gratiae.* Postquam satis incubuit in monitiones, nunc se ad praecationem convertit. Nam frustra in aërem fundetur doctrina, nisi Deus per spiritum suum operetur. Atque hoc exemplum sequi debent omnes Dei ministri, ut successum det

ipse eorum laboribus, quando alias plantando aut rigando nihil proficiunt. Nonnulli codices habent futurum tempus, acsi esset promissio; sed altera lectio magis recepta est. quamquam apostolus Deum precando simul eos confirmat quibus scribit. Nam quum Deum *omnis gratiae* auctorem nuncupat, et illis revocat in memoriam quod in gloriam aeternam vocati sint: huc procul dubio intendit, ne dubitent opus salutis suae ab eo qui coepit perfectum iri. *Deus omnis gratiae*, ab effectu, more Hebraico; et *omnem gratiam* nominatim exprimit: primum ut discant quicquid est bonorum, referre acceptum Deo; deinde alias cum aliis gratias coniungere, ut earum quae sibi adhuc desunt, accessionem in futurum sperent. *Qui vocavit nos.* Hoc (ut dixi) ad augendam fiduciam valet, quia Deus non bonitate modo sua, sed beneficiis etiam provocatur ad nos magis ac magis iuvandos. Nec simpliciter vocationis meminit; sed docet quorsum vocati sint, nempe ad aeternam gloriam. Praeterea vocationis fundamentum statuit in Christo. Utrumque ad perpetuitatis fiduciam valet. Nam si vocatio nostra in Christo fundata est, et pertingit ad coeleste Dei regnum et beatam immortalitatem: hinc sequitur, non fluxam esse nec caducam. Obiter etiam abservare convenit, quum dicit *in Christo* nos vocatos esse, primum stabiliri vocationem, quia probe fundata sit; deinde omnem nostrae dignitatis ac meriti respectum excludi. Nam quod Deus per evangelii praedicationem nos ad se invitat, id iam est gratuitum: maioris etiam gratiae, quod efficaciter corda nostra afficit, ut voci suae obediamus. Fideles autem peculiariter alloquitur Petrus: ideo cum externa doctrina spiritus efficaciam coniungit. Pro tribus verbis quae sequuntur, alii codices habent tria nomina ablativi casus, quae possunt in gerundia resolvi: fulciendo, roborando, stabiliendo. In eo tamen parum est momenti, quod ad sensum attinet. Caeterum quod pluribus verbis rem unam designat Petrus, nempe fidelium confirmationem, hoc ideo facit ut sciamus rarae esse diffiicultatis cursum nostrum persequi, et proinde singulari Dei gratia opus esse. Particula *paulisper afflictos*, quae hic inserta est, significat breve esse afflictionum tempus. Atque haec quoque non levis est consolationis materia.

11. *Ei gloria.* Quo plus fiduciae piis addat, statim prorumpit in gratiarum actionem. quamquam hoc tam indicativo, quam optandi modo legi potest: eodem tamen fere sensu.

12. Per Silvanum vobis fidum fratrem (ut arbitror) paucis scripsi, exhortans et testificans hanc esse veram gratiam in qua statis. 13. Salutat vos quae in Babylone est ecclesia simul vobiscum electa, et Marcus filius meus. 14. Salute vos invicem in osculo caritatis. Gratia vobis omnibus qui estis in Christo Iesu.

12. *Per Silvanum.* Hac epistolae clausula eos ad fidei constantiam hortatur: imo hoc scribendi consilium sibi fuisse asserit, ut eos in doctrinae, quae amplexi erant, obedientia retineret. Sed primo epistolam a brevitate commendat, ne illis molesta sit lectio; deinde addit brevem nuntii commendationem, ut viva etiam vox ad scriptum accedat; huc enim spectat testimonium quod reddit eius fidei. Caeterum exceptio haec *ut arbitror*, vel modestiae causa addita est, vel ut certo sciant eum ex animi sui sensu loqui. Erat autem absurdum ipsos tanti apostoli iudicio non subscribere. *Exhortans et testificans.* Quam difficile sit in suscepta fide perstare, testes sunt quotidianae multorum defectiones; nec vero id mirum est in tanta hominum levitate et inconstantia, deinde in tanta

ad vanitatem propensione. Porro quia firmas et perpetuas habere radices nulla doctrina potest in hominum cordibus, si qua dubitatione sit implicita, certam Dei veritatem esse testatur in qua edocti sunt. Et certe nisi animis nostris constet haec certitudo, necesse erit subinde vacillare, et flexibiles esse ad quemvis novae doctrinae ventum. Per Dei *gratiam*, fidem cum suis effectis et fructibus intelligit.

13. *Quae in Babylone.* Multi ex veteribus Romam aenigmatice putarunt notari. Hoc commentum papistae libenter arripiunt, ut videatur Petrus Romanae ecclesiae praefuisse. Neque enim deterret eos nominis infamia, modo sedis apostolicae titulum praetexere ipsis liceat; nec Christum magnopere curant, modo Petrus ipsis relinquatur. Quinetiam modo retineat cathedrae Petri nomen, suam Romam in profundis inferis collocare non recusabunt. Atqui vetus illud commentum nihil habet coloris: nec video cur Eusebio et aliis placuerit, nisi quia illo errore iam occupati erant, Petrum Romae fuisse. Adde quod secum ipsi pugnant. Marcum octavo Neronis anno Alexandriae mortuum esse tradunt; Petrum vero sex annis postea fingunt Romae a Nerone fuisse occisum. Si Alexandrinam ecclesiam Marcus (ut volunt) constituit, diuque illic episcopatu functus est; nunquam potuit Romae esse cum Petro. Nam quod Eusebius et Hieronymus Romanam Petri sessionem in viginti quinque annos extendunt, id facile refellitur ex epistolae ad Galat. cap. 1. et 2. Quum itaque Marcum tunc secum Petrus comitem habuerit, quum scripserit hanc epistolam: Babylone fuisse probabilius est. Atque id quoque eius vocationi fuit consentaneum. Scimus enim peculiariter datum fuisse apostolum Iudaeis: quare eas praecipue regiones lustrabat, in quibus maior erat gentis suae frequentia. Quod ecclesiam illic esse dicit eiusdem electionis participem, huc spectat, ut inde alii magis ac magis in fide se confirment. Erat enim hoc magnum, Iudaeos ex tam remotis mundi plagis in unam ecclesiam colligi. *Filius meus.* Sic Marcum appellat honoris causa; ratio tamen est, quod eum in fide genuerat, sicut Timotheum Paulus. De osculo alibi dictum est. Vult autem hoc osculum esse caritatis, ut animi sinceritas externae cerimoniae respondeat.

ARGUMENTUM

EPISTOLAE SECUNDAE PETRI.

De hac epistola quod olim fuisse dubitatum refert Eusebius, ab eius lectione nos avertere non debet. Nam si nudae hominum auctoritati stetur, quandoquidem a quibus mota sit haec quaestio, subiicet, non plus illis deferre necesse esset, quam hominibus ignotis. Et postea subiicit, passim sine controversia fuisse receptam. Magis aliquanto me movet quod scribit Hieronymus, quosdam styli diversitate adductos Petrum auctorem non putasse. Nam quamvis aliqua notari possit affinitas: fateor tamen manifestum esse discrimen quod diversos scriptores arguat. Sunt et aliae probabiles coniecturae ex quibus colligere liceat, alterius esse potius quam Petri. Interim omnium consensu adeo nihil habet Petro indignum, ut vim spiritus apostolici et gratiam ubique exprimat. Quod si pro canonica recipitur, Petrum eius auctorem fateri oportet: quando non tantum nomen eius inscriptum habet, sed ipse etiam testatur cum Christo se vixisse. Haec autem fictio indigna esset ministro Christi, obtendere alienam personam. Sic igitur constituo, si digna fide censetur epistola, a Petro fuisse profectam: non quod eam scripserit ipse, sed quod unus aliquis ex discipulis, ipsius mandato complexus fuerit quae temporum necessitas exigebat. Nam tunc eum extrema fuisse senectute, verisimile est; morti enim se vicinum esse dicit. Et fieri potest ut piorum rogatu, hoc sensus sui testimonium sub mortem consignari passus fuerit, quod eo mortuo bonis fulciendis et impiis reprimendis nonnihil valeret. Certe quum in omnibus epistolae partibus spiritus Christi maiestas se exserat, eam prorsus repudiare mihi religio est, utcunque genuinam Petri phrasin hic non agnoscam. Caeterum quia de auctore non constat, nunc Petri, nunc apostoli nomine promiscue uti mihi permittam. Iam venio ad argumentum, quod breviter tantum indicare sufficiet. Hic scopus est, ut qui semel rectam Christi fidem professi sunt, vocationi suae ad extremum respondeant. Postquam ergo Dei gratiam magnifice extulit, sanctitatem vitae illis commendat, quoniam Deus plerumque fallacem nominis sui praetextum horrenda excaecatione in hypocritis punire solet; contra autem dona sua auget iis qui pietatis doctrinam vere et ex animo amplexi sunt. Hortatur ergo ut suam vocationem pie vivendo approbent. Et quo plus habeat ponderis haec admonitio, se iam morti vicinum indicat: et simul excusat, se eadem ideo saepius repetere, ut qui se mortuo superstites in terra manebunt, altius animis infixa habeant quae vivus scripserit. Quoniam autem totius pietatis fundamentum est evangelii certitudo, quam indubia sit eius veritas, primum ex eo demonstrat, quod ipse omnium quae illic habentur, oculatus fuerit testis, ac praesertim quod Christum audierit e coelo pronuntiari Dei filium; deinde quod prophetarum oraculis Deus illam testatam ac comprobatam esse voluerit. Simul tamen tam a falsis doctoribus qui impia figmenta spargant, quam a Dei contemptoribus qui totam religionem subsannent, periculum instare praedicit: quo fideles ad cavendum instructi sint ac muniti. Videtur autem hoc consulto dicere, ne sibi tranquillum et aequabilem, atque ab omni certamine remotum doctrinae cursum sub regno Christi promittant.

Postea, quasi in tabula, ingenium moresque eorum depingit, qui suis corruptelis Christianismum inquinaturi erant. Porro descriptio quam prosequitur, in nostram aetatem maxime competit: sicuti melius patebit ex comparatione. Stylum enim praecipue stringit in Lucianicos homines, qui ad omnem nequitiam proiecti profanam licentiam ad Dei contemptum inducunt: imo spem futurae vitae penitus ludibrio habent, qua hominum colluvie mundum videmus passim hodie refertum. Fideles porro hortatur non modo ut suspensis erectisque animis Christi adventum semper exspectent, sed etiam ut diem illum quasi praesentem sibi ante oculos statuant; interea vero se Domino impollutos custodiant. In qua doctrina Paulum sibi facit socium ac suffragatorem, atqae ut eius scripta ab impiorum calumniis vindicet, omnes qui alio ipsa detorquent, severe damnat.

PETRI APOSTOLI EPISTOLA SECUNDA,
CUM
IOH. CALVINI
COMMENTARIIS.

Cap. I.

1. Simeon Petrus servus et apostolus Iesu Christi, iis qui aeque pretiosam nobiscum sortiti sunt fidem, per iustitiam Dei nostri et servatoris Iesu Christi. 2. Gratia vobis et pax multiplicetur per cognitionem (vel *cum agnitione*) Dei et Iesu Domini nostri. 3. Quemadmodum divina eius potentia omnia nobis quae spectant ad vitam et pietatem dedit per cognitionem eius qui vocavit nos propria gloria et virtute (vel *per gloriam et virtutem*), 4. Quibus et maximae et pretiosae promissiones nobis donatae sunt, ut per haec fieretis divinae consortes naturae, ubi fugeritis corruptionem quae in mundo est in concupiscentia.

1. *Simeon Petrus.* In hoc epistolae exordio precatio primum locum obtinet; deinde sequitur gratiarum actio qua Iudaeos incitat ad gratitudinem, ne obliviscantur quae et quanta beneficia iam ex manu Dei acceperint. Cur se *Iesu Christi servum et apostolum* inscribat, alibi diximus: quia scilicet nemo in ecclesia audiendus, nisi tamquam ex ore Christi loquatur. Porro servi nomen magis generale est, quia omnes Christi ministros complectitur, qui publicum aliquod munus in ecclesia sustinent. In apostolatu altior est honoris gradus: significat ergo se non quemvis esse ex grege ministrorum, sed a Domino constitutum esse in ordine apostolico, qui inter reliquos eminebat. *Iis qui aeque pretiosam.* Hoc ad commendationem gratiae valet, qua Deus omnes suos electos promiscue dignatus erat. Neque enim hoc vulgare erat donum, quod in unam et eandem fidem omnes vocati fuerant, quum fides praecipuum sit ac summum hominis bonum. Porro *aeque pretiosam* vocat, non quod in omnibus sit aequalis, sed quia eundem omnes Christum cum eius iustitia, et eandem salutem fide possident. Tametsi ergo dispar est fidei mensura, id non impedit quin omnibus communis sit Dei cognitio et fructus qui inde provenit: ita nobis cum Petro et apostolis vera est fidei societas. Addit: *per iustitiam Dei*, ut sciant se non propria industria aut virtute fidem esse adoptos, sed habere ex mero Dei dono. Sunt enim res inter se oppositae iustitia Dei (quo sensu hic capitur) et hominis meritum. Nam ideo effectrix fidei causa vocatur iustitia Dei, quod nemo ad eam sibi conferendam est idoneus. Ita iustitia intelligi debet non quae inclusa in Deo maneat, sed quae in homines se diffundit, sicuti Rom. 3, 22. Praeterea hanc iustitiam communiter Deo et Christo attribuit, quia ex Deo manat; per Christum autem ad nos usque defluit.

2. *Gratia vobis et pax.* Gratiae nomine paternum erga nos Dei favorem notari certum est. Semel quidem reconciliati sumus Deo per Christi mortem, et fide in huius tanti boni possessionem venimus; sed quia pro fidei nostrae modo percipimus Dei gratiam, dicitur augeri quo ad sensum nostrum, dum nobis familiarius innotescit. Additur *pax*, quia, sicuti hoc nostrae beatitudinis initium est, ut nos Deus in gratiam recipiat: ita quo magis suum in cordibus nostris amorem confirmat, eo locupletius sua nos benedictione prosequitur, ut nobis bene sit in omnibus ac prospere. *Per agnitionem.* Ad verbum est: in agnitione; sed particula ἐν valet per vel cum. Tametsi uterque sensus contextui quadrare potest: ego tamen priorem libentius amplector. Nam quo quisque magis in Dei cognitione proficit, in eo perinde una cum divini amoris sensu augescit omne bonorum genus. Ergo quisquis ad plenam beatae vitae fruitionem adspirat, hanc quae praescribitur a Petro, viam tenere meminerit. Dei et Christi agnitionem simul connectit, quia rite non potest, nisi in Christo, Deus cognosci: iuxta illud (Matth. 11, 27.): Nemo patrem novit nisi filius, et cui voluerit filius revelare.

3. *Quemadmodum divina.* Immensam Dei bonitatem, quam experti iam erant, commemorat: quo plus in posterum fiduciae concipiant. Hoc enim Deo perpetuum est, ut beneficentiae suae cursum ad finem usque prosequatur, nisi dum ipsi nostra infidelitate eum abrumpimus. Nam et illi facultas est inexhausta, et par benefaciendi voluntas. Proinde merito apostolus ex superioribus Dei beneficiis fideles ad bene sperandum animat. Eodem pertinet verborum amplificatio. Poterat enim simplicius loqui: Quemadmodum omnia nobis largitus est; sed divinae potentiae nomen exprimendo altius consurgit: quod scilicet copiose explicuerit Deus immensas virtutis suae opes. Caeterum hoc posterius membrum tam ad Christum quam ad patrem referri potest, atque utrumque convenit. In Christum tamen aptius competit: acsi dixisset, gratiam, quae ab ipso in nos diffusa est, specimen esse deitatis, quia humanitus id fieri non potuit. *Quae ad vitam et pietatem.* Nonnulli hic vitam praesentem notari putant, ut pietas sequatur tamquam excellentius donum, acsi duobus istis testimoniis probare vellet Petrus quam beneficus sit Deus ac liberalis erga fideles, quod ipsos in lucem edidit; quod illis omnia abunde suppeditat quae ad conservationem terrenae vita pertinent; deinde quod illos regenuit in spiritualem vitam, dum ipsos pietate ornavit. Verum haec distinctio a Petri mente aliena est: quia simulac vitae mentionem fecit, mox pietatem adiungit, quae est veluti eius anima. Tunc enim nos vere Deus vivificat, quum nos reformat in obedientiam suae iustitiae. Ita Petrus hic non de naturalibus Dei donis loquitur, sed tantum ea praedicat; quae electis suis peculiariter supra communem naturae ordinem confert. Quod nati sumus homines, quod sensu et intelligentia praediti, quod vita nostra necessariis subsidiis iuvatur, hoc quidem totum ex Deo est; quia tamen homines, ut maligni sunt et ingrati, promiscua haec (quae vocant) naturae bona in Dei beneficiis non reputant: ideo hic vulgaris humanae vitae conditio non attingitur; sed proprias novae et spiritualis vitae dotes eligit, quae originem suam ducunt ex regno Christi. Quod si in supernaturalibus Dei donis censetur quicquid ad pietatem facit et salutem: discant homines nihil sibi arrogare, sed humiliter petere a Deo quicquid sibi deesse vident, et quicquid rursus boni habent, acceptum illi referre. Nam Petrus hic totam pietatis summam, omniaque salutis adiumenta, divinae Christi potentiae vindicans, communi hominum naturae adimit: ut ne minimam quidem ullius virtutis guttam nobis relinquat. *Per cognitionem eius.* Nunc modum describit quo

nos tantorum bonorum Deus facit compotes: nempe quum se nobis patefacit per evangelium. Dei enim cognitio principium est vitae et primus in pietatem ingressus. Denique nullus spiritualium donorum usus in salutem esse potest, donec evangelii doctrina illuminati Deum cognoscimus. Caeterum huius cognitionis auctorem Deum facit, quia nunquam ad eum accedimus, nisi vocati. ergo non ingenii nostri perspicacia, sed Dei vocatio effectrix fidei causa est. Loquitur autem non de externa tantum vocatione, quae per se est inefficax, sed de interiori, quae arcana spiritus virtute constat: quum Deus non tantum hominis voce in auribus personat, sed intus per spiritum suum corda ad se trahit. *Propria gloria et virtute.* Receptior quidem lectio est: *per gloriam;* sed quia quidam codices habent ἰδίᾳ δόξῃ, hoc est, propria gloria, atque ita reddidit vetus interpres: hanc lectionem amplecti malui: quia sic melius videtur fluere sententia. Nam Petri consilium est, diserte adscribere uni Deo totam salutis nostrae laudem, ut sciamus nos illi omnia debere. Id autem clarius exprimitur his verbis, quod nos vocaverit propria gloria et virtute. Altera tamen lectio, licet obscurior, in eundem finem spectat. Docet enim nos ignominia esse opertos et penitus vitiosos, donec nos gloria vestiat Deus, et virtute ornet. Porro hunc vocationis effectum in electis esse significat, ut reparetur in ipsis gloriosa Dei imago, et reformentur in sanctitatem et iustitiam.

4. *Quibus maximae.* Dubium est an gloriam et virtutem tantum, an vero superiora etiam referat. Tota difficultas inde oritur, quod gloriae et virtuti, quas nobis Deus confert, hoc non convenit. Quod si legamus: Propria gloria et virtute, nihl erit ambiguum nec perplexum. Quaecunque enim nobis a Deo promissa sunt, proprie et merito virtutis eius et gloriae effectus censeri debent, quamquam hic quoque variant codices. Nam aliqui habent δι' ὄν, propter quem: ut ad Christum referatur. Utramvis lectionem eligas, hic tamen sensus manebit, Dei promissiones primum maximi aestimandas; deinde gratuitas esse, quia nobis dono sint oblatae. Excellentiam vero promissionum inde ostendit, quod nos tandem efficiant naturae divinae consortes; quo nihil praestantius cogitari potest. Cogitandum enim est unde nos Deus in tantum honoris culmen evehat. Scimus quam abiecta sit naturae nostrae conditio: quod ergo Deus ita se nostrum facit, ut sua omnia quodammodo nostra sint, huius gratiae amplitudo satis percipi animis non potest. Quare haec una meditatio abunde sufficere nobis debet, ut mundo renuntiantes toti in coelum feramur. Notemus ergo hunc esse evangelii finem; ut aliquando conformes Deo reddamur; id vero est quasi deificari, ut ita loquamur. Caeterum *naturae* nomen hic non substantiam, sed qualitatem designat. Manichaei olim nos ex traduce Dei ortos somniabant, et tandem decurso vitae stadio ad originem nostram reverti. Sunt hodie fanatici homines, qui sic in Dei naturam transire nos imaginantur, ut ipsa naturam nostram absorbeat. Sic exponunt quod Paulus dicit (I. Cor. 15, 28.): Deum futurum omnia in omnibus. Eodem quoque locum praesentem trahunt. Atqui nunquam eiusmodi delirium sanctis apostolis in mentem venit; tantum dicere voluerunt, nos omnibus carnis vitiis exutos, sed divinae immortalitatis beataeque gloriae fore participes, ut simus velut unum cum Deo, quantum modulus noster feret. Haec doctrina non prorsus ignota fuit Platoni, qui passim hoc summum hominis bonum esse definit, Deo fieri penitus conformem; verum ut errorum nebulis obvolutus erat, postea ad sua commenta delabitur. Nos vero supervacuis speculationibus omissis, hoc uno contenti simus, ea lege reparari in nobis Dei imaginem in sanctitate et innocentia, ut simus tandem aeternae vitae et gloriae socii, quantum

ad plenam beatitudinem necesse est. *Ubi fugeritis.* Tam exposuimus hoc esse apostoli consilium, ut proposita coelestis gloriae, ad quam nos Deus invitat, dignitate, nos abstrahat a vanitate huius saeculi. Porro naturae divinae mundi corruptionem opponit. Sed hanc non in elementis quae nos circumstant, sed in corde nostro esse ostendit quia illic regnant vitiosi et pravi affectus, quorum fontem vel radicem voce *concupiscentiae* notat. Ergo ita locatur in mundo corruptio, ut sciamus in nobis esse mundum.

5. Atque in hoc ipsum omne studium applicantes, subministrate in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam; 6. In scientia vero temperantiam, in temperantia autem patientiam, in patientia vero pietatem, 7. In pietate autem fraternum amorem, in fraterno vero amore caritatem. 8. Haec enim si vobis adsint, et abunde suppetant, non otiosos neque infructuosos constituent vos in cognitione Domini nostri Iesu Christi. 9. Cui enim haec non adsunt, caecus est, manu palpans, purgationis oblitus veterum delictorum.

5. *Atque in hoc.* Quoniam arduum ac immensae molis opus est, corruptionem quae in nobis est, exuere: ad eam rem contendere et eniti iubet. Quo significat, non esse hic ignaviae locum, nec lente vel oscitanter obsequendum esse vocanti Deo; sed alacri studio opus esse acsi diceret: Exserite omnem conatum, ac in medium proferte. Id enim valet participium quo utitur. *Subministrate in fide.* Ostendit quorsum fideles eniti deceat, nempe ut fidem habent honestis moribus, prudentia, tolerantia et caritate ornatam. Fidem ergo significat non debere nudam esse vel inanem, sed has esse individuas eius comites. Subministrare in fide, est fidei adiungere. Non tamen hic proprie est gradatio, quantum ad sensum attinet, utcunque verbis appareat. Neque enim tolerantiam ordine sequitur caritas, vel ex ea procedit. Quare ita simpliciter resolvi potest oratio: Date operam, ut ad fidem vestram accedant virtus, prudentia, temperantia, et quae sequuntur. *Virtutem* pro honesta et bene composita vita accipio; neque enim hic est ἐνέργεια, sed ἀρετή; *scientiam*, pro ratione prudenter agendi. Postquam enim generale nomen posuit, praecipuas quasdam hominis Christiani dotes enumerat. *Φιλαδελφία* mutuus est inter filios Dei amor. *Caritas* latius patet, quia totum humanum genus complectitur. Potest tamen hic quaeri, quum Petrus subministrandae virtutis partes nobis assignet, an eatenus extollat vim liberi arbitrii et facultatem. Qui liberum arbitrium statuere volunt in homine, Deo quidem concedunt priorem locum, ut agere in nobis incipiat; sed fingunt nos simul cooperari, atque ita hoc nostrum esse, quod non irriti sunt et inefficaces Dei motus. Atqui perpetua scripturae doctrina huic delirio reclamat. Palam enim testatur, rectos affectus formari in nobis a Deo, atque ad effectum perduci; testatur etiam, profectus omnes nostros ac perseverantiam a solo Deo esse; praeterea nominatim prudentiam, caritatem, patientiam, Dei et spiritus dona esse praedicat. Quare dum haec requirit apostolus, minime asserit nos posse; sed tantum quid debeamus ostendit, et quid fieri oporteat. Piis autem hominibus, ubi infirmitatis propriae conscii, deficere se in officio vident, nihil aliud restat, nisi ut ad Dei confugiant auxilium.

8. *Haec enim si vobis adsint.* Tunc, inquit, demum Christum a vobis vere fuisse cognitum probabitis, si virtute, et temperantia,

et reliquis dotibus eritis praediti. Est enim res efficax Christi cognitio, et viva radix quae in fructus emergit. Nam quum dicit haec: *vos constituent non otiosos neque infructuosos*, falso et inaniter Christi notitia gloriari significat quicunque eam sine caritate, patientia et similibus donis iactat; quemadmodum et Paulus loquitur ad Ephes. capite 4, 20 ss.: Non ita didicistis Christum, si quidem eum audistis, et in eo edocti estis, quemadmodum est veritas in Christo, deponere veterem hominem qui corrumpitur etc. Eos enim qui Christum profitentur absque vitae novitate, nunquam in eius doctrina rite fuisse institutos significat. Nec vero fideles tantum instructos vult esse patientia, pietate, temperantia, caritate; sed continuos horum donorum profectus augmentaque requirit, atque id merito. Longe enim adhuc distamus a meta: quare semper ultra progrediendum, ut in nobis crescant Dei dona.

9. *Cui enim haec non adsunt.* Iam clarius exprimit, alienos prorsus esse a vera intelligentia qui nudam fidem obtendunt. Dicit ergo, tamquam caecos in tenebris errare, quia viam non tenent: quae nobis evangelii luce monstratur. Hoc quoque addita ratione confirmat, quia tales Christi beneficio a peccato se fuisse purgatos obliti sunt. Atqui hoc Christianismi nostri principium est: sequitur ergo, ne prima quidem fidei rudimenta tenere quibus nullum purae et sanctae vitae studium est. Sumit autem hoc pro confesso Petrus, *purgationis suae oblitos* esse, qui adhuc in carnis sordibus se volutant. Neque enim in hunc finem sanguis Christi nobis lavacrum factus est, ut sordibus nostris inquinetur. Ideo *vetera delicta* nominat, quo intelligit, vitam aliter instituendam esse, ex quo a peccatis mundati sumus. Non quod purus esse quisquam possit ab omni vitio, quamdiu in mundo agit; vel quod munditiem, quam consequimur per Christum, unica tantum venia constet; sed quod ab infidelibus differre nos oporteat, ex quo Deus nos sibi segregavit. Tametsi ergo quotidie peccamus, et quotidie nobis Deus ignoscit, et Christi sanguis nos a peccatis mundat; non tamen peccatum in nobis regnare debet, quin praevaleat sanctificatio spiritus. Ita enim Paulus I. Corinth. capite 6, 11.: Et haec quidam fuistis, sed abluti estis etc.

10. Quamobrem magis, fratres, studete firmam vestram vocationem et electionem facere; haec enim si feceritis, non cadetis unquam. 11. Sic enim abunde subministrabitur vobis ingressus in regnum aeternum Domini nostri et servatoris Iesu Christi. 12. Itaque non negligam vos semper de iis commonefacere, etiamsi noveritis, et confirmati sitis in praesenti veritate. 13. Iustum autem arbitror, quamdiu sum in hoc tabernaculo, excitare vos admonitione: 14. Quum sciam brevi me depositurum hoc tabernaculum: quemadmodum et Dominus Iesus manifestavit mihi. 15. Dabo autem operam, ut etiam semper post meum discessum possitis horum habere memoriam.

10. *Magis, fratres, studete.* Concludit hanc esse unam rationem qua nos a Domino vere electos et non frustra vocatos probemus, si bona conscientia et vitae integritas fidei professioni respondeat. Infert autem plus adhibendum esse studii ac diligentiae, quia prius dixerat, fidem non debere esse sterilem. Nonnulli codices habent: *bonis operibus;* sed hoc de sensu nihil mutat, quia subaudiendum est, etiamsi non exprimatur. *Vocationem* priore loco

nominat, quae tamen ordine et posterior. Ratio est, quia electio plus habet momenti. Est autem haec recta orationis dispositio, ut subiiciatur quod praeponderat. Sensus ergo est: Studete, ut re ipsa testatum fiat, vos non frustra vocatos esse, imo electos, quamquam hic de vocatione loquitur, ut est effectus ac testimonium electionis. Si quis pro eodem sumere malit, non repugno quia scriptura interdum discrimen, quod est inter duas istas voces, confundit. Ego tamen quod magis probabile mihi visum est, adduxi. Nunc exoritur quaestio, an vocationis nostrae et electionis stabilitas bonis operibus nitatur. Nam si ita est, sequetur a nobis pendere. Atqui tota scriptura docet, primum in aeterno Dei proposito fundatam esse Dei electionem; deinde vocationem gratuita eius bonitate inchoari et perfici. Sophistae, ut ad nos quod proprium est Dei gratiae transferant, hoc testimonio abuti solent. Sed nullo negotio refellitur eorum cavillum. Nam si quis intelligat, firmam apud homines reddi vocationem, nihil in eo erit absurdi; longius tamen extendere licet, ut se quisque in vocatione sua pie ac sancte vivendo confirmet. Sed hinc perperam colligi dico, quod sophistae contendunt; est enim haec probatio non ex causa sumpta, sed potius ex signo vel effectu. Porro hoc non obstat quominus gratuita sit electio; nec facit ut in manu nostra vel arbitrio sit, ratam facere electionem. Sic enim res habet: Deus efficaciter vocat quos ante mundum conditum arcano suo consilio praeordinavit ad vitam; idem perpetuum vocationis tenorem mera gratia prosequitur. Sed quia in hunc finem nos eligit et vocat, ut puri simus et immaculati in conspectu suo: vitae puritas non immerito electionis specimen ac documentum vocatur, quo fideles non modo aliis testantur se Dei filios, sed se quoque in hac fide confirmant; sic tamen ut alibi stuant solidum fundamentum. Quamquam firmitas ista, cuius meminit Petrus, ad conscientiam (meo iudicio) referenda non est, quasi se fideles coram Deo agnoscant electos et vocatos; verum simpliciter de re ipsa accipio, quod vocatio ex vitae sanctitate firma appareat. Posset etiam legi: Stndete ut firma fiat vestra vocatio; verbum enim ποιεῖσθαι medium est; utrumvis tameu legas, non admodum diversus erit sensus. Summa est, discerni hac nota filios Dei a reprobis, dum pie et sancte vivunt, quia hic divinae electionis scopus est. Unde palam fit quam indigne Deo oblatrent impuri quidam canes, dum gratuitam eius electionem praetextum faciunt omnis licentiae; quasi vero impune ideo peccare fas sit, qui ad iustitiam et sanctitatem praedestinati sumus. *Haec enim si feceritis.* Iterum videtur Petrus operum meritis tribuere, quod Deus salutis nostrae cursum promovet, atque etiam quod constanter perstamus in eius gratia. Sed facilis est solutio: quia tantum docere voluit, in hypocritis nihil esse solidi; contra autem qui vocationem suam bonis operibus firmam esse comprobant, immunes esse a periculo cadendi, quia stabilis est Dei gratia qua fulciuntur. Hoc modo salutis nostrae stabilitas minime in nobis locatur, ut certe causa eius extra nos est. Verum qui spiritus efficaciam in se sentiunt, eos Petrus bono iu posterum animo esse iubet, quia Dominus solidum in ipsis verae et certae vocationis fundamentum iecerit. Modum perseverantiae exponit, quum dicit: *Subministrabitur vobis ingressus.* Cuius loquutionis sensus est: Deus novas identidem gratias large suggerendo ad regnum usque suum vos perducet. Hoc autem ideo additum est, quia tametsi iam a morte in vitam transierimus, spei tamen est ille transitus; quantum vero spectat ad vitae fruitionem, longum iter adhuc nobis restat. Interea multis necessariis adminiculis destituimur. Quare dubitationi occurrit Petrus his verbis: Dominus inopiae vestrae satis superque succurret, donec in aeternum eius regnum ingressi fueritis. Regnum Chri-

sti appellat, quia non nisi eo duce et auspice in coelum contendimus.

12. *Itaque non negligam.* Quia eorum memoriae vel studio diffidere videmur quos saepe commonefacimus de re aliqua, modeste excusat apostolus, quod fidelibus rem notam et penitus eorum animis infixam inculcare tamen non desinat: nempe quia hoc postulet rei gravitas et magnitudo. Vos quidem, inquit, probe tenetis quaenam sit evangelii veritas, neque vos quasi fluctuantes confirmo, sed in re tanta monitiones nunquam sunt supervacuae: quare nunquam molestae esse debent. Simili etiam excusatione utitur Paulus ad Rom capite 15, 14.: Persuasus sum, inquit, de vobis, fratres, quod referti sitis intelligentia, ut possitis alii alios monere; sed confidentius scripsi vobis, quasi in memoriam reducens. *Praesentem veritatem* nominat, in cuius possessionem certa fide iam ingressi erant. Fidem ergo ipsorum commendat, quo constantius in ea infixi maneant.

13. *Iustum autem arbitror.* Hic clarius exprimit quam utilis adeoque necessarius sit monitionum usus, quia fideles excitare convenit; alioqui enim obrepit a carne torpor. Utcunque igitur doctrina non indigeant; utiles tamen monitionum stimulos esse dicit: ne securitas et indulgentia (ut fieri solet) quod recte didicerunt obruat, et tandem exstinguat. Addit alteram causam cur magis ad hoc sit intentus: quia breve sibi tempus restare noverit. Strenue, inquit, tempore utendum est; Dominus enim mihi manifestavit, non diuturnam mihi fore vitam in hoc mundo. Hinc colligimus, sic temperandas esse monitiones, ne populus, cui volumus prodesse, sibi iniuriam fieri putet: sic rursus cavendas esse offensiones, ut tamen doctrina liberum cursum habeat, et exhortationes non cessent. Haec autem moderatio apud eos locum habet, quibus acrior obiurgatio non convenit; sed qui blande potius iuvandi sunt, quum ad officium sponte sint propensi. Docemur etiam Petri exemplo, quo brevius nobis superest vitae spatium, diligentius ad manus nostrum exsequendum incumbere. Vulgo quidem nobis non datur finem nostrum praescire; sed qui vel aetate sunt provecta, vel minus firma valetudine, talibus iudiciis de vitae suae brevitate admoniti, magis sedulo instare sibi debent, ut mature peragant quod Dominus iniunxit. Imo qui robustissimi sunt, et adhuc in medio aetatis flore: quia tamen non tam diuturnum obsequium praestare Deo possunt quam optandum esset, mortis propinquae memoria acuere se ad eandem sollicitudinem debent, ne bene agendi occasio pigre et segniter ad opus accedentibus effluat. Interea non dubito quin plus auctoritatis et ponderis doctrinae suae acquirere voluerit Petrus, quum sibi curae futurum dicit ut post mortem suam, quae tunc instabat, harum rerum sint memores. Nam si quis paulo post ex hac vita migraturus non alloquitur, eius voces quodammodo vim testamenti habent, maioreque reverentia solent a nobis excipi.

14. *Depositurum hoc tabernaculum.* Ad verbum est: brevis tabernaculi huius depositio. Hac loquutione, et postea discessus nomine, mortem designat; quod notare operae pretium est; nam hinc docemur quantum ab interitu mors differat. Porro hinc nimius mortis horror nos consternat, quia nec satis reputamus quam fluida sit et evanida haec vita, nec perpetuum nobis vitae futurae statum proponimus. Quid autem Petrus? mortem pronuntiat exitum esse e mundo, ut alio migremus, nempe ad Dominum: formidolosa igitur esse nobis non debet, acsi pereundum nobis esset quum morimur. Pronuntiat, depositionem esse tabernaculi, quo duntaxat obtegimur ad breve tempus. Non ergo est cur aegre feramus, inde nos abduci. Subest autem tacita antithesis inter caducum taberna-

culum, et perpetuum domicilium, quam Paulus explicat II. Corinth. cap. 5, 1. Quod dicit, revelatum sibi esse a Christo, hoc non ad genus mortis, sed ad tempus pertinet. Quomodo autem si Babylone oraculum accepit de propinqua morte, Romae crucifixus est? Certe nisi maria et terras momento transvolaverit, procul ab Italia mortuum esse constat. Nam quod papistae, ut sibi Petri cadaver vindicent, Babylonios se faciunt, et Romam dicunt a Petro vocari Babylonem, id suo loco refutabitur. Quod de memoria harum rerum post mortem suam habenda dicit, huc pertinet, ut posteri a mortuo etiam discant. Neque enim aetatis modo suae rationem habuerunt apostoli, sed nobis etiam prodesse voluerunt. Quare utcunque mortui sint, vivit ac viget eorum doctrina. Et nostrum est ex eorum scriptis proficere, perinde acsi palam essent ipsi nobis ante oculos.

16. Neque enim fabulas subtiliter excogitatas (vel *arte compositas*) sequuti, notam vobis fecimus Domini nostri Iesu Christi potentiam et adventum; sed spectatores facti eius magnificentiae. 17. Accepit enim a Deo patre honorem et gloriam, allata illi a magnifica gloria huiusmodi voce (*Matth.* 17, 5.): Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui. 18. Et hanc vocem nos audivimus, dum essemus in monte sancto cum illo.

16. *Neque enim fabulas.* Plurimum animi hoc nobis addit, quum scimus nos in re certa laborare. Itaque ne fideles aërem se verberare putent in suis laboribus, ad praedicandam evangelii certitudinem iam descendit: ac quicquam a se proditum negat, nisi optime compertum ac indubiae fidei. Hinc quoque animantur ad constantiam, dum certiores de prospero vocationis successu redduntur. Ac primo quidem se oculatum esse testem asserit Petrus: quia gloriam Christi, quam annuntiat, ipse oculis spectaverit. Hanc notitiam captiosis fabulis opponit, quales comminisci astuti homines solent illaqueandis simplicium mentibus. Vetus interpres fictas vertit; Erasmus: arte compositas. Mihi videtur subtile ad fallendum artificium notari. Nam interdum Graecis est verbum σοφίζεσθαι. Scimus autem quantum studii impendant homines frivolis argutiis, tantum quia aliquid delectationis habent. Quare non minus serio applicandae sunt mentes ad veritatem minime fallacem et doctrinam minime nugatoriam, sed quae gloriam filii Dei nobis cum salute nostra patefacit. *Christi potentiam et adventum.* Non dubium quin his vocibus evangelii summam comprehendere voluerit: ut certe nihil praeter Christum continet, in quo absconditi sunt omnes sapientiae thesauri. Duas autem partes distincte ponit: nempe quod exhibitus in carne fuerit Christus; deinde qualis sit virtus eius et efficacis. Sic enim integrum habemus evangelium, ubi eum qui promissus olim fuerit redemptor, scimus e coelo venisse, induisse carnem nostram, versatum esse in mundo, morte esse defunctum, et tandem resurrexisse. Secundo ubi finem horum omnium et fructum percipimus: nempe ut esset Deus nobiscum; ut certum adoptionis nostrae pignus in se exhiberet, ut spiritus sui gratia perfusos a carnis inquinamentis purgaret, ac consecraret Deo in templa; ut ab inferis emersos in coelum attolleret; ut sacrificio mortis suae expiaret peccata mundi; ut nos patri conciliaret; ut iustitiae ac vitae nobis esset auctor. Haec qui tenet, rite in evangelio profecit. *Spectatores facti.* Hinc colligimus nequaquam servire Christo, aut similes esse apostolis, qui temere in suggestum prosiliunt, ut de speculationibus sibi ignotis garriant.

Hic enim demum legitimus est Dei minister, cui testata est doctrinae, quam tradit, veritas. non quod omnibus constet eadem certitudinis ratio; nam quod Petrus se praesentem fuisse dicit, quum coelesti oraculo pronuntiatus fuit Christus filius Dei, tres solum tunc aderant; alii nihilominus idonei fuerunt testes, nempe quia tot miraculis intuiti erant Christi gloriam, et illustre divinitatis eius specimen in resurrectione habuerant. Nos vero aliter certi quatenus expedit; licet enim non resurrexerit ante oculos nostros Christus, scimus tamen a quibus de manu in manum prodita nobis fuerit eius resurrectio. Et accedit interius conscientiae testimonium: illa, inquam, spiritus obsignatio, quae omnes sensuum probationes longe superat. Verum meminerimus, evangelium initio ex vagis rumoribus non fuisse conflatum; sed apostolos, eorum quae viderant, authenticos fuisse praecones.

17. *Accepit enim a Deo patre.* Exemplum unum prae aliis eligit memorabile, in quo Christus coelesti gloria ornatus conspicuam divinae magnificentiae speciem tribus discipulis praebuit. Tametsi autem non omnes historiae circumstantias recenset Petrus, una tamen verbo eas designat quum dicit, *allatam esse vocem a magnifica gloria.* Hic enim sensus est, quod nihil illic terrenum conspiciebatur; sed coelestis undique maiestas refulgebat. Proinde colligenda sunt magnificentiae signa quae narrant evangelistae. Atque ita fieri oportuit, quo sanctior esset vocis, quae allata est, auctoritas: quemadmodum videmus non semel a Domino fuisse factum. Neque enim quum patribus loquutus est, nudas tantum voces personare in aëre voluit; sed additis praesentiae suae symbolis, sua esse oracula testatus est. *Hic est filius meus.* Perinde hanc vocem adducit Petrus, acsi sola ad plenam evangelii approbationem sufficeret: idque iure. Nam ubi agnoscitur Christus, qualem eum nobis affert pater, haec ultima est sapientiae nostrae meta. Duo sunt huius sententiae membra. Quod enim dicitur: Hic est, magnam habet emphasin: nempe hunc esse illum Messiam, qui toties promissus fuerat. Quicquid ergo de Messia in lege et prophetis habetur, hac demonstratione pater in eius personam confert, quem isto elogio commendat. Altero membro pronuntiat Christum esse filium suum, in quo totus amor suus residet ac consistit. Unde sequitur, non aliter nos diligi quam in ipso, nec alibi quaerendum esse Dei amorem. Haec obiter nunc attingere mihi satis est.

18. *In monte sancto.* Montem sanctum appellat, qua ratione terra sancta dicitur, in qua Mosi Deus apparuit. Quocunque enim accedit Dominus, ut est fons omnis sanctitatis, praesentiae suae odore omnia sanctificat. Atque hac loquutione docemur, non modo reverenter Deum excipere ubicunque se ostendit, sed etiam nos ad sanctitatem comparare, simulac nobis appropinquat: quemadmodum etiam populo mandatum fuit, quum lex promulganda esset in monte Sinai. Et illa est generalis doctrina: Sancti estote, quia ego sanctus, qui in medio vestri habito (Levit. 11, 44. 19, 2.).

19. Et habemus firmiorem propheticum sermonem, cui bene facitis attendentes, tamquam lucernae apparenti in caliginoso loco, donec illuceat dies, et Lucifer oriatur in cordibus vestris, 20. Hoc primum cognito, quod omnis prophetia scripturae privatae interpretationis (vel *proprii motus*) non est. 21. Neque enim voluntate hominis allata est quondam prophetia; sed a spiritu sancto impulsi loquuti sunt sancti Dei homines.

19. *Et habemus* etc. Iam in prophetarum quoque oraculis fundatam esse docet evangelii certitudinem, ne dubitent qui illud amplexi sunt, totos se Christo addicere. Nam qui ambigunt, fieri non potest quin remissiore sint animo. Caeterum quum dicit *Habemus*, hoc tam ad ipsum et reliquos doctores, quam ad discipulos potest referri. Habebant apostoli prophetas tamquam patronos doctrinae suae; fideles quoque inde petebant evangelii confirmationem. Ego in hanc partem libentius inclino, quod de tota ecclesia loquatur, seque unum inter alios constituat. quamquam Iudaeos proprie designat, quibus familiaris erat prophetarum doctrina: ideoque vocat eam *firmiorem*, meo saltem iudicio. Nam qui positivi loco comparativum accipiunt, non satis expendunt totum contextum. Coactus est etiam sensus ille, firmiorem esse *propheticum sermonem*, ex quo re ipsa complevit Deus quae illic de filio suo promiserat. Nam hic simpliciter duplici testimonio probatur evangelii veritas: quod Christus magnifice solenni Dei elogio probatus fuerit; deinde quod omnia prophetarum vaticinia in eundem finem spectent. Sed hoc absurdum prima specie videtur, quod firmior dicitur sermo prophetarum quam vox sacro ipso Dei ore pronuntiata. Primum, eadem est quae ab initio fuit, verbi Dei auctoritas, deinde Christi adventu magis quam prius sancita fuit: quemadmodum in epistola ad Hebraeos fusius dictum fuit. Verum non difficilis est huius nodi solutio, quia hic respectum habet gentis suae apostolus, quae prophetis assueverat, ut eorum doctrina prorsus extra controversiam esset. Quum ergo apud Iudaeos indubium esset, a Domino profectum quicquid prophetae docuerant: non mirum est si dicat Petrus, firmiorem esse eorum sermonem. Iam vetustas quoque ipsa semper aliquid reverentiae secum trahit. Praeterea notandae sunt aliae circumstantiae, quod in vaticiniis, quibus tanto ante praedictum fuerat Christi regnum, nulla subesse poterat suspicio. Non ergo hic quaestio est, an plus fidei mereantur prophetae quam evangelium; sed tantum respicit Petrus quantum illis deferrent Iudaei, qui prophetas pro legitimis Dei ministris indubie habebant, et in eorum schola fuerant a pueritia educati. *Cui benefacitis* etc. Hic vero locus aliquanto plus habet difficultatis; quaeritur enim quisnam sit iste *dies* cuius meminit Petrus. Quibusdam videtur esse dilucida Christi cognitio, dum plane in evangelio acquiescunt homines. *Caliginem* vero exponunt, dum suspensi adhuc haesitant, necdum evangelii doctrina tamquam αὐτόπιστος recipitur, acsi Petrus Iudaeos laudaret, qui in lege et prophetis Christum investigant, et hac quasi praeeunte lucerna ad solem iustitiae Christum contendunt, quemadmodum laudantur apud Lucam (Act. 17, 11.), qui auditis Pauli concionibus inquirunt ex scriptura, an ita sit. Verum in hoc sensu primum inest absurditas, quod videri possit usum prophetiarum ad exiguum tempus restringere, acsi perspecta evangelii luce iam supervacuae forent. Si quis excipiat, non sequi hoc necessario, quod particula *donec* non semper finem denotet: dico, in praeceptionibus non aliter posse accipi. Ambula, donec viam absolveris. Pugna, donec viceris. In his certe loquutionibus videmus aliquod praescribi temporis spatium. At ut concedam non prorsus hoc modo reiici propheticam lectionem; nemo tamen non videt quam frigida sit ista commendatio, utiles esse prophetas, donec patefactus sit nobis Christus; quum eorum doctrina ad finem usque vitae perinde sit necessaria. Deinde memoria tenendum est quosnam alloquatur Petrus. Neque enim rudes ac novitios instituit, qui in primis elementis adhuc subsistant; sed quos prius testatus est eiusdem pretii fidem adeptos esse, et in praesenti veritate confirmatos. Atqui crassa haec ignorantiae caligo in tales non competeret. Scio quid nonnulli obten-

dant, non fuisse pares omnium progressus: hic ergo specialiter tyrones moneri qui adhuc Christum quaerebant. Atqui quum ex contextu palam sit ad eosdem verba fieri, necesse est ut hic locus fidelibus aptetur, qui iam Christo nomen dederunt, et qui facti sunt verae lucis participes. Ego itaque hanc caliginem, cuius Petrus meminit, ad totum vitae stadium extendo, ac *diem* tunc demum nobis *illucere* interpretor, quum facie ad faciem videbimus quod nunc cernimus per speculum et in aenigmate. Refulget quidem in evangelio sol iustitiae Christus: sed ita ut mentes nostras semper ex parte occupent mortis tenebrae, donec e carnis ergastulo educti in coelum transferamur. Ille ergo erit diei fulgor, quum nullae ignorantiae nubes aut nebulae liquidem solis conspectum impedient. Et certe tantundem absumus a pleno die, quantum a perfectione fides nostra abest. Quare non mirum si praesentis vitae conditio caligo vocetur: quandoquidem ab ea notitia distamus, ad quam nos evangelium invitat. In summa, admonet Petrus, quamdiu peregrinamur in mundo, egere nos prophetarum doctrina tamquam lucerna directrice, qua exstincta nihil quam in tenebris errare possumus. Neque enim prophetias ab evangelio disiungit, quum illas nobis lucere tradit ut viam monstrent. Tantum docere vult, totum vitae nostrum cursum debere regi Dei verbo, quia alioqui nos undique abvoluti simus ignorantiae tenebris, et Dominus non aliter nobis luceat, quam dum in eius verbum intuemur quasi lucernam. Nec vero lucernae similitudine utitur, ut tenuem et restrictam lucem significet, sed ut haec duo membra inter se respondeant, nos propria luce destitui, nec viam tenere magis posse quam qui densa nocte oppressus erat; Dominum tamen huic malo remedium afferre, dum facem accendit quae in media caligine nos dirigat. Huic tamen expositioni videtur esse minus consentaneum quod de Lucifero mox annectit. Neque enim solida cognitio, ad quam tota vita tendimus, diei principium vocari potest. Respondeo, non inter se conferri diei partes; sed totum diem cum suis partibus caligini opponi, quae omnes sensus nostros penitus obrueret, nisi nobis Dominus subveniret verbi sui luce. Insignis est hic locus, unde discimus quomodo nos Deus gubernet. Papistae identidem in ore habent, ecclesiam non posse errare. Interea praeterito verbo illam regi a spiritu fingunt. Petrus autem contra in tenebris demersos esse omnes pronuntiat, qui non intenti sunt ad verbi lucernam. Ergo nisi sponte in labyrinthum coniicere te velis, cavendum summopere ne verbi directione vel tantillum declines. Imo ecclesia non aliter ducem potest Deum sequi, nisi hunc regiminis modum observet. Hac quoque sententia totam hominum sapientiam damnat Petrus, ut aliunde quam ex proprio sensu petere humiliter discamus veram intelligendi regulam. Nam extra verbum nihil hominibus praeter tenebras reliquum facit. Praeterea notatu dignum est quod de scriptura claritate pronuntiat. Falsum enim esset encomium istud, nisi ad monstrandum certo nobis viam scripturae idonea et par esset. Ergo quisquis oculos fidei obedientia aperiet, ipso experimento agnoscet non frustra scripturae impositum fuisse lucernae nomen. Incredulis quidem obscura est, sed qui exitio devoti sponte caecutiunt. Quare exsecrabilis est papistarum blasphemia, qui scripturae luce nihil quam oculos perstringi fingunt, ut ab eius lectione simplices absterreant. Sed nihil mirum est superbos homines et perversae confidentiae vento inflatos eam lucem non videre, qua Dominus solos parvulos et humiles dignatur (Matth. 11, 25.). Eodem elogio David legem Dei commendat, Psalmo 19 et 119.

20. *Hoc primum cognito.* Hic incipit docere Petrus qualiter nos comparatos animis esse deceat, si rite volumus in scriptura proficere. quamquam potest esse duplex verborum sensus, si ἐπηλύσεως

legas, ut quidam; quod est impetus: tantum tamen legi ἐπιλύσεως quod interpretationem significat, atque ita fere omnes accipiunt, quod non debeamus ad scripturam legendam temere irrumpere, proprio sensu confisi. Confirmationem huius dicti sequi putant, quia spiritus qui per prophetas loquutus est, sit idem unicus sui interpres. Haec expositio veram et piam et uberem doctrinam continet, tunc demum cum fructu legi prophetias, ubi abdicato carnis sensu, spiritus sancti magisterio nos subiicimus; impiam vero esse eius profanationem, ubi arroganter acumen nostrum ingerimus ad ipsam intelligendam, quum mysteria Dei contineat carni nostrae abscondita, ac sublimes vitae thesauros modulum nostrum longe superantes. Atque id est quod diximus, lucem quae in ea refulget, ad solos humiles pervenire. Porro bis insulsi sunt papistae, dum hinc colligunt, nullam privati hominis interpretationem debere authenticam censeri. Nam hoc Petri testimonio abutuntur, ut suis conciliis summum ius interpretandae scripturae arrogent. In quo sane pueriliter ineptiunt. Nam Petrus *interpretationem* vocat *privatam*, non uniuscuiusque hominis, ut singulos tantum ab ipsa prohibeat; sed profanum esse docet quicquid de suo afferunt homines. Ergo ut totus mundus in unum conspiret, cunctaque hominum ingenia simul coalescant, quicquid tamen inde prodibit, privatum erit vel proprium: quia nomen hoc divinae revelationi opponitur, dum spiritu sancto intus illuminati fideles quidnam verbo suo velit Deus, agnoscunt. Mihi tamen simplicior videtur alter sensus, ut scripturam Petrus non humanitus, vel humano impulsu proditam fuisse dicat. Nunquam enim ad eam legendam bene praeparatus accedes, nisi reverentiam, obsequium ac docilitatem afferas. Porro iusta reverentia inde nascitur, quum statuimus Deum nobiscum loqui, non homines mortales. In primis ergo iubet Petrus, fidem prophetiis haberi, tamquam indubiis Dei oraculis: quia non fluxerint proprio hominum motu. Eodem spectat quod mox subiicit, quod *sancti Dei homines spiritu impulsi loquuti sint*, non autem sponte vel suo arbitrio effutierint sua commenta. Summa est, hoc esse rectae intelligentiae initium, dum fidem quae Deo debetur, tribuimus sanctis eius prophetis. Sanctos Dei homines appellat, qui iniunctum sibi munus fideliter exsequentes divinam in suo ministerio personam sustinuerint. Impulsos fuisse dicit, non quod mente alienati fuerint (qualem in suis prophetis ἐνθουσιασμὸν fingunt gentiles), se quia nihil a se ipsis ausi fuerint: tantum obedienter sequuti sint spiritum ducem, qui in ipsorum ore, tamquam in suo sacrario, regnabat. *Prophetiam* scripturae intellige, quae in scripturis sacris continetur.

CAP. II.

1. Fuerunt autem et falsi prophetae in populo: sicuti et inter vos erunt falsi doctores, qui subinducent sectas perditionis: etiam Dominum, qui eos redemit, abnegantes, accersentes sibi celerem interitum. 2. Et multi sequentur eorum exitia: per quos via veritatis blasphemabitur. 3. Et in avaritia fictis sermonibus de vobis negotiabuntur: quorum iudicium pridem non cessat, et quorum perditio non dormitat.

1. *Fuerunt autem* etc. Quoniam hoc graviter et periculose infirmas conscientias concutere solet, dum insurgunt falsi doctores qui fidei doctrinam vel corrumpunt, vel lacerant: necesse fuit apostolo,

quum fideles hortari vellet ad constantiam, eiusmodi scandalum tollere. Porro hoc argumento solatur eos quibus scribit, et confirmat, quod Deus semper hoc genere tentationis ecclesiam suam exercuerit, ne forte eorum corda novitas percellat. Non alia, inquit, futura est sub evangelio ecclesiae conditio, quam olim sub lege fuerit: pseudoprophetae veterum ecclesiam turbarunt, idem et nobis exspectandum est. Hoc oportuit diserte testatum esse, quia multi tranquillum sub Christi regno ecclesiae statum sibi fingebant. Quia enim eius adventu prophetae solidam pacem, summam coelestis sapientiae lucem, plenamque rerum omnium instaurationem promittunt, non putabant ecclesiam amplius ullis certaminibus fore obnoxiam. Meminerimus ergo spiritum Dei hoc semel pronuntiasse, nunquam ab hoc intestino malo immunem fore ecclesiam, ac nobis semper in mentem veniat ista similitudo, communem nobis esse fidei probationem cum patribus, quia eadem sit ratio, nempe ut hoc modo appareat an vere Deum amemus: quemadmodum Deuteronomii cap. 13, 3, scriptum est. Porro hic singula exempla referre necesse non est; satis sit tenere in summa, quod patrum exemplo nobis adversus impias doctrinas pugnandum sit, quod ob dissidia et sectas minime labascere debeat fides nostra: quia inter turbulentas agitationes, quibus Satan toties omnia evertere conatus est, firma nihilominus perstiterit Dei veritas. Observa autem non unum notari a Petro tempus, quum dicit: *Erunt falsi doctores*, sed omnes potius aetates comprehendi. Christianos enim cum veteri populo hic confert. Ideo hanc doctrinam ad tempus nostrum accommodare decet, ne haec tentatio nos frangat, quum insurgere videmus falsos doctores ut Dei veritatem oppugnent. Caeterum ideo nos admonet spiritus Dei, ut intenti simus ad cavendum; atque huc spectat tota descriptio quam mox subiiciet. Quamquam singulas sectas non pinget suis coloribus, sed peculiariter sermonem diriget in homines profanos, qui Dei contemptum inducunt. Generalis quidem est sententia, cavendum esse a falsis doctoribus; sed interea speciem unam elegit unde plus instabat periculi. Quod ex Iudae verbis melius patet, qui idem prorsus argumentum tractat. *Qui subinducent.* Hoc verbo Satanae astutiam notat, et impiorum omnium qui sub eodem vexillo militant: quod obliquis anfractibus, et quasi per cuniculos subituri sint. Quo magis advigilare debent pii, ut clandestinas quoque eorum fraudes effugiant. Utcunque enim se insinuent, non tamen poterunt sedulo attentos circumvenire. *Sectas* exitiosas dicit, ut quantam quisque curam salutis suae habet, sectas istas tamquam maxime noxias pestes exhorreat. Quod pertinet ad ipsum sectarum vel haereseos nomen, non abs re semper infame et exosum fuit inter Dei filios. Vinculum enim sanctae unitatis simplex est Dei veritas. Simulatque ab ea disceditur, nihil aliud restat quam horrenda dissipatio. *Etiam Dominum qui illos redemit.* Tametsi variis modis abnegatur Christus, eum tamen hic (meo iudicio) attingit Petrus, qui exprimitur apud Iudam: nempe dum gratia Dei in lasciviam convertitur. Redemit enim nos Christus, ut populum haberet segregatum ab omnibus mundi inquinamentis, addictum sanctitati et innocentiae. Qui igitur excusso freno in omnem licentiam se proiiciunt, non immerito dicuntur Christum abnegare a quo redempti sunt. Proinde ut salva et integra evangelii doctrina apud nos maneat, hoc animis nostris infixum sit, redemptos esse nos a Christo, ut vitae simul et mortis nostrae sit Dominus: itaque nobis hunc finem esse propositum, ut illi vivamus ac moriamur. Iterum celerem illis interitum instare dicit, ne alii se illis implicent.

2. *Et multi sequentur.* Hoc vero non leve est scandalum infirmis, quum vident communi mundi applausu excipi falsas doctrinas,

et ingentem hominum numerum abripi, ita ut pauci in pura Christi obedientia maneant. Sic hodie nihil est quod vehementius turbet pias mentes, quam talis defectio. Vix enim decimus quisque eorum qui Christo nomen dederunt, fidei puritatem ad extremum usque retinet; omnes fere ad corruptelas degenerant, atque a magistris licentiae delusi profanescunt. Ne hoc fidem nostram labefactet, occurrit Petrus, et mature praedicit hoc ipsum fore, ut impii doctores multos trahant in exitium. Porro hic duplex est lectio, etiam apud Graecos. Alii enim *lascivias*, alii *exitia* legunt; sequutus sum tamen quod magis receptum erat. *Per quos via veritatis.* Hoc ideo dictum esse interpretor, quia sicuti ornatur religio dum instituuntur homines ad timorem Dei, vitae probitatem, castos mores ac honestos, vel saltem os improbis obstruitur, ne evangelio maledicant: ita quum frena impune laxantur ad omnem lasciviam, exponitur Christi nomen et doctrina impiorum contumeliis. Alii diversum sensum afferunt, quod falsi isti doctores, tamquam impuri canes, oblatraturi sint sanae doctrinae. Sed mihi hoc potius significant Petri verba, daturos occasionem hostibus, ut Dei veritati proterve insultent. Utcunque ergo non exagitent ipsi convitiis Christianam professionem, alios tamen ad convitiandum armant.

3. *Fictis sermonibus.* Modis omnibus studet Petrus infensos reddere fideles pravis doctoribus, ut eos acrius a se ac constantius repellant. Hoc maxime odiosum est, nos tamquam vilia mancipia venum exponi. Hoc autem fieri testatur, si quis nos a Christi liberatione subducit. Fictos sermones vocat arte compositos ad fallendum. Ergo nisi quis ita insaniat, ut sponte a falsis doctoribus pretio addici velit animae suae salutem, perversis eorum figmentis aditum omnem praecludat. Eodem quo prius consilio iterum repetit, non cessare eorum exitium, ut bonos a societate eorum absterreat. Quando enim propinquo exitio devoti sunt, quisquis se illis commiscet, nihil potest quam misere perire.

4. Si enim angelis qui peccaverant, Deus non pepercit, sed catenis caliginis in tartarum praecipitatos tradidit servandos in iudicium. 5. Et prisco mundo non pepercit, sed octavum iustitae praeconem Noe servavit, diluvio in mundum impiorum inducto. 6. Et civitates Sodomorum et Gomorrhae in cinerem redactas, subversione damnavit, easque statuit exemplum iis qui impie acturi forent. 7. Et iustum Lot qui opprimebatur a nefariis per libidinosam conversationem eripuit. 8. Nam oculis et auribus iustus ille, quum habitaret inter ipsos, quotidie animam iustam iniquis illorum operibus excruciabat.

4. *Si enim* etc. Diximus quantopere intersit hoc cognosci, non posse impios, qui ecclesiam pravis dogmatibus corruperunt, Dei vindictam effugere. Hoc itaque tribus maxime insignibus divini iudicii exemplis probat: quod ne angelis quidem suis pepercerit, quod totum mundum semel absumpserit diluvio; quod Sodomam et alias vicinas urbes redegerit in cinerem. Sumit autem pro confesso Petrus quod inter nos indubium esse debet, Deum scilicet esse totius mundi iudicem. Unde sequitur, quas de impiis et sceleratis poenas olim sumpsit, nunc quoque de similibus sumpturum. Neque enim sibi dissimilis esse potest, nec personas accipit, ut idem scelus alteri ignoscat quod vindicavit in uno; sed peraeque iniustitiam odit, ubi-

cunque inventa fuerit. Semper enim tenendum est illud inter Deum et homines discrimen, quod homines quidem inaequaliter iudicant; Deus autem perpetuum iudicando tenorem servat. Nam quod electis peccata condonat, id fit, quod ea per poenitentiam et fidem abolet. Itaque non aliter reconciliat nos sibi, quam dum nos iustificat. Donec enim sublatum fuerit peccatum, manet semper inter nos et illum dissidii materia. Quod ad *angelos* spectat, argumentum est a maiori ad minus. Nam quum longe praestantiores essent, non tamen illos sua dignitas eripuit e manu Dei: multo minus ergo evadent homines mortales quicunque eorum impietatem sequuti fuerint. Caeterum quia de lapsu angelorum breviter hic meminit Petrus, tempus vero et modum, aliasque circumstantias non enumerat: sobrie in hac parte philosophari convenit. Sunt curiosi plerique homines qui nullum de his rebus sciscitandi finem faciunt; atqui cum Deus parce duntaxat et quasi obiter eas attigerit in scriptura, hoc ipso nos admonuit, ut modica ista notitia simus contenti. Et sane qui magis anxie inquirunt, non aedificationi student, sed vanis speculationibus animos volunt pascere. Quod nobis utile erat, Deus patefecit, diabolos initio creatos esse ut Deo parerent; fuisse vero propria culpa apostatas, quia Dei imperium non tulerint: itaque pravitatem quae in illis haeret, accidentalem esse, non a natura ut Deo attribui queat. Hoc satis aperte pronuntiat Petrus, quum angelos qui exciderunt, facit hominibus superiores. Apertius etiam Iudas, quum scribit eos non tenuisse suam originem, vel suum principatum. Quibus haec testimonia non satisfaciunt, ii sibi habeant Sorbonicam theologiam, quae sic ad satietatem illos de angelis docebit, ut simul cum diabolis usque ad inferos praecipitet. *Catenis caliginis.* Hac metaphora significat, tenebris constrictos teneri usque ad diem ultimum. Sumpta est autem haec similitudo a maleficis, qui postquam damnati sunt, carceris atrocitate dimidium poenae sustinent, donec ad ultimum supplicium trahantur. Hinc colligere licet, non modo quam poenam sustineant reprobi post mortem, sed qualis etiam sit filiorum Dei conditio. Nam in spe certae beatitudinis placide acquiescunt, quamvis ea nondum fruantur: sicuti priores horribile ex vindicta sibi parata tormentum sustinent.

5. *Prisco mundo.* Ratio huius loquutionis est, quod Deus post submersum humanum genus quasi novum de integro mundum condiderit. Est hoc quoque argumentum a maiori ad minus. Quomodo enim divinae irae diluvium evaderent scelerati, quo semel absorptus fuit totus orbis? Nam quum dicit octo fuisse servatos, significat multitudinem non fore instar clypei coram Deo, ut malos protegat; sed quotquot peccaverint, poenas daturos, sive pauci sint numero, sive multi. Quaeritur autem cur vocat *Noe iustitiae praeconem.* Quidam intelligunt praeconem iustitiae Dei, qualiter scriptura Dei iustitiam in eo commendat quod suos tuetur, et a morte ereptos restituit in vitam. Ego autem potius praeconem iustitiae vocari interpretor, quia perditum mundum conatus sit ad sanam mentem reducere, neque id doctrina tantum et sanctis exhortationibus, sed quum per continuos centum et viginti annos in exstruenda arca anxie sudaret. Hoc autem apostoli consilium est, iram Dei adversus reprobos ita nobis sub oculis ponere, ut interea ad sanctorum imitationem nos hortetur.

6. *Civitates Sodomorum.* Hoc divinae ultionis adeo memorabile fuit exemplum, ut scriptura, quoties de universali impiorum exitio loquitur, ad hunc typum fere alludat. Ideo dicit Petrus, constitutas esse has urbes in exemplum. Vere quidem hoc de aliis dici potest: sed quiddam singulare notat Petrus, quia haec praecipua sit et viva imago. Imo quia Dominus iram suam adversus impios testatam esse

voluerit saeculis omnibus. Sicuti quum populum suum ex Aegypto redemit, in hac una gratia perpetuam nobis depinxit ecclesiae salutem. Quod etiam expressit Iudas, poenam ignis aeterni vocans.

8. *Nam oculis et auribus.* Vulgo exponunt, Lot oculis et auribus iustum fuisse, quia omnes eius sensus a sceleribus Sodomae abhorrerent. Potest tamen auditus et adspectus alio referri, ut sit sensus: Quum iustus ille ageret inter Sodomitas, visu et auditu excruciabat animam. Multa enim audire et videre coactum fuisse scimus, quae eius animum misere torquerent. Summa huc redit, sanctum hominem, quum esset vitiorum omnium prodigiis undique obrutus, non tamen a recto cursu deflexisse. Plus autem exprimit Petrus quam antea, nempe quod voluntarios cruciatus iustus Lot subierit: sicuti par est, non parvo dolore affici pios omnes, ubi mundum ruere vident in omne mali genus. Quo magis necesse est, nos propriis peccatis ingemiscere. Atque hoc nominatim posuit apostolus, ne ubi passim grassatur impietas, vitiorum illecebris capti et inebriati una cum aliis nos perdamus; sed hunc dolorem a Domino benedictum praeferamus omnibus mundi deliciis.

9. Novit Dominus pios ex tentatione eripere, iniustos autem in diem iudicii puniendos servare. 10. Praesertim vero eos qui post carnem in concupiscentia pollutionis ambulant, dominationem despiciunt, audaces, praefracti, qui excellentias non verentur probro afficere. 11. Quum angeli, qui sunt robore et potentia maiores, non ferant adversus illas coram Domino contumeliosum iudicium.

9. *Novit Dominus.* Hoc primum offendit infirmos, quod quum anxie suspirent fideles, praesenti Dei auxilio non statim levantur: quin potius interdum eos sinit Dominus diuturno taedio et languore veluti contabescere; deinde tum impune lasciviunt mali, et interim silet Deus quasi ad ipsorum scelera conniveret. Hoc duplex scandalum nunc avertit Petrus. Dominum enim scire testatur quando ex tentatione pios eripere expediat. Quibus verbis admonet, has illi partes relinquendas esse: itaque patienter durandum in tentationibus, nec deficiendum esse, si quando suam adversus impios ultionem differat. Haec consolatio nobis valde necessaria est. Solet enim obrepere ista cogitatio: Si Dominus suos habere vult integros, cur non omnes seorsum colligit in aliquem terrae angulum, ut se mutuo ad sanctitatem incitent? Cur malis eos permiscet a quibus inquinentur? Ubi autem Deus hoc sibi munus vindicat iuvandi suos ac protegendi, ne in certamine deficiant, animos ad strenue certandum colligimus. Haec summa est prioris membri, hanc piis omnibus legem praescribi a Domino, ut variis tentationibus probentur; sed de successu bene sperandum esse, quia eiusdem auxilio nunquam destituendi sint. *Iniustos autem.* Hoc membro ostendit Deum sic iudicia sua moderari, ut malos ad tempus tolerando, non tamen inultos relinquat. Ita nimiam festinationem corrigit, qua praecipites ferri solemus: praesertim ubi ipsa scelerum atrocitas nos gravius vulnerat. Tunc enim vellemus eodem momento Deum fulminare; si cessat, non videtur amplius esse iudex mundi. Ergo ne temporalis ista scelerum impunitas nos perturbet, in memoriam reducit Petrus, statutum esse a Domino iudicii diem: ideo reprobos minime poenam effugere, utcunque non statim exigatur. Emphasis est in verbo *servandi:* acsi diceret, non esse elapsos ex Dei manu, sed teneri occultis vinculis constrictos, ut aliquando in iudicium trahantur. Parti

cipium κολαζομένους, quamvis sit praesentis temporis, sic tamen resolvi debet: Servari puniendos, vel, ut puniantur. Nam ab ultimi iudicii exspectatione pendere nos iubet, ut in spe et patientia usque ad vitae finem militemus.

10. *Praesertim vero eos* etc. Hic ad hypothesin descendit, generalem doctrinam suo instituto accommodans. Nam illi negotium erat cum prostitutae nequitiae hominibus: docet ergo fieri non posse quin horribilis vindicta ipsos maneat. Quum enim de omnibus poenas sumpturus sit Deus, quomodo isti evaderent qui belluarum in morem se proiiciunt ad omne flagitium? *Ambulare post carnem*, est carni addictum esse, sicuti bruta animalia ratione et iudicio non aguntur, sed carnis suae appetitum pro summo duce habent. Per *concupiscentiam pollutionis* intelligi foedas et effrenes libidines, ubi abiecto honesti studio, excussoque pudore, ad immunditiem feruntur homines. Haec prima nota est quam eis inurit, quod homines sint impuri ac nequitiae dediti. Sequuntur aliae notae, quod dominationem despiciant, nec vereantur contumelia et probris afficere homines quos Deus honorifico gradu dignatur. Nam duas istas loquutionem eodem refero. Postquam enim dixit, contemptui illis esse dominationem: huius mali fontem mox indicat, quod *audaces* sint ac *praefracti*. Postremo quo magis exaggeret eorum superbiam: dicit eos non tremere, quum adversus glorias probose insurgunt. Est enim hoc prodigiosae arrogantiae, pro nihilo ducere gloriam quae in ordinibus a Deo positis refulget. Porro non dubium est quin hoc nomine imperia et magistratus designet. Tametsi enim nullum est legitimum vitae genus quod non sit laude dignum: scimus tamen prae aliis excellere magistratuum functionem, quia Dei vices gerunt in gubernando humano genere. Vere igitur gloriosa est haec potestas in qua Deus ipse eminet. Tenemus nunc quid hoc secundo membro velit apostolus: nempe istos de quibus loquitur, fuisse homines phreneticos, turbarumque et confusionis appetentes, quia nemo potest ἀναρχίαν mundo inducere, quin ἀταξίαν inducat. Isti autem intrepide probra evomebant in magistratus, ut omnem publici iuris reverentiam tollerent; hoc autem erat Deum palam suis blasphemiis impetere. Multi hodie quoque eiusmodi turbulenti homines exstiterunt, qui potestatem gladii profanam et illicitam esse iactantes omnem politiam furiose evertere satagerent. Tales furias excitat Satan, quae evangelii cursum disturbent. Sed praeclare egit nobiscum Dominus, qui non modo ab hoc exitiali veneno cavendum esse admonuit, sed veteri etiam exemplo nos munivit adversus scandalum. Itaque nimis improbe faciunt papistae, quum seditiosos homines nostra doctrina armari criminantur, quasi vero non idem olim apostolis exprobrari potuerit, qui tamen ab hac culpa longissime aberant.

11. *Quum angeli.* Praecipitem eorum arrogantiam inde ostendit, quod plus sibi licentiae sumere audent quam angeli ipsi. Sed mirum est cur angelos contumeliosum de magistratibus iudicium ferre negét. Quorsum enim sancto ordini adversi essent, cuius auctorem sciunt esse Deum? Quorsum in potestates insurgerent, quas norunt in eodem secum esse ministerio? Haec ratio quosdam movit ut de diabolis hoc putarent dictum; sed hoc modo absurditatem minime effugiunt. Quomodo enim hominibus parcendo tam sobrius esset Satan, qui omnis in Deum blasphemiae auctor est? Deinde eorum opinio Iudae verbis refellitur. De sanctis porro angelis apposite sic loquutus est, si reputamus temporis circumstantiam. Erant enim tunc omnes magistratus fere impii et sanguinarii evangelii hostes: Quare fieri non poterat quin angelis ecclesiae custodibus exosi essent: Sic tamen ab ipsis damnari dicit homines odio et exsecratione dignos, ut reverentiam deferant potestati divinitus ordinatae. Haec, inquit,

in angelis quum sit moderatio, isti intrepide in dissolutas et effrenes blasphemias ruunt.

12. Isti autem tamquam bruta animalia, naturaliter genita in capturam et perniciem, in quibus nihil intelligunt maledicentes, in sua corruptione peribunt. 13. Recipientes mercedem iniustitiae: pro voluptate ducentes in diem frui deliciis, labes et maculae, deliciantes in erroribus suis, conviventes vobiscum. 14. Oculos habentes plenos adulterae, et inquietos ad peccandum, inescantes animas instabiles, cor habentes exercitatum cupiditatibus, exsecrabiles filii. 15. Qui relicta recta via aberraverunt, sequuti viam Bileam filii Bozor, qui mercedem iniustitiae dilexit. 16. Sed redargutus fuit de sna iniquitate; animal subiugale mutum, humana voce loquens, prohibuit prophetae dementiam. (*Numer.* 22, 23 — 30.).

12. *Isti autem* etc. Prosequitur quod dicere coeperat de impiis et scelestis illis corruptoribus. Primum autem mores dissolutos et obscoenam totius vitae nequitiam taxat; deinde sic audaces et protervos esse dicit, ut scurrili sua garrulitate se insinuent in multorum gratiam. Primum comparat eos *brutis animalibus*, quae in hoc videntur nata ut se in plagas induant, et ad suum interitum proprio impetu ferantur: acsi diceret, nullis illecebris inductos, sponte properare ut se in Satanae et mortis laqueos proiiciant. Pro eo quod vertimus *naturaliter genita*, Petrus ad verbum habet: naturalia genita; sed ad sensum parum refert, sive alterum ex his duobus ab alio quopiam suppositum fuerit, sive utrumque ponendo magis exprimere voluerit quod dicebat. Quod addit: *maledicentes in quibus nihil intelligunt*, pertinet ad superbiam cuius proxime meminit. Dicit igitur, ideo petulanter ab aliis contemni omnem excellentiam, quia prorsus obstupuerint, ut nihil a pecudibus differant. Caeterum ubi posui: *in perniciem*, deinde *in corruptione*, utroque loco est nomen φθορᾶς, sed varie acceptum. Nam quum perituros dicit in sua corruptione, docet exitiales illis fore suas corruptelas.

13. *Pro voluptate ducentes.* Acsi diceret: Felicitatem statuunt in praesentibus deliciis. Scimus in hoc praecellere brutis animalibus homines, quod animum longius circumagunt. Ergo istud indignum est homine, occupari in praesenti sensu. Quo admonet extricandas esse mentes a carnis deliciis, nisi velimus in pecudum ordinem redigi. Quod sequitur, hunc habet sensum: Isti vos ac coetum vestrum foedis maculis adspergunt; nam dum epulantur vobiscum, simul luxuriantur in suis erroribus, amores meretricios et perditam incontinentiam oculis gestuque exprimunt. Erasmus sic reddidit: Convivantes in erroribus suis, insultant vobis. Sed illud nimis coactum est. Posset non inepte ita exponi: Vobiscum epulantes, vos petulanter ludibrio habent in suis erroribus. Ego tamen quod maxime probabile videbatur, reddidi. *Plenos adulterae oculos* vocat libidinosos, et qui intemperanter ad peccandum inquieto motu feruntur: sicuti etiam mox exprimit.

14. *Inescantes animas.* Metaphora inescandi, fideles admonet ut sibi caveant ab occultis et fraudulentis eorum captionibus; nam eorum imposturas hamis comparat qui possent incautos ad interitum rapere. Quum addit: *animas instabiles*, cavendi rationem demonstrat, si firmas in fide et timore Domini radices egerimus: ac simul

indicat, nulla excusatione esse dignos qui se talibus blanditiis inescari sinunt: quia hoc eorum levitati sit imputandum. Adsit ergo fidei stabilitas, et ab impiorum capturis tuti erimus. *Cor exercitatum cupiditatibus.* Erasmus rapinas vertit, et ambigua est Graecae vocis significatio. Ego cupiditates malo quia sicuti prius incontinentiam damnavit in eorum oculis, ita nunc videtur quae in corde latent vitia notare. Ad avaritiam porro hoc restringi non debet. Quod *exsecrabiles filios* nominat, tam active quam passive posset exponi; hoc est, qui maledictionem, quocunque veniant, secum afferunt, vel qui digni sunt exsecratione. Quoniam autem hactenus recensuit quantum perversae turpisque vitae exemplo noceant: iterum repetit, lethale impietatis venenum in doctrina eos spargere, quo simplices interimant. Comparat eos cum Bileam filio Bozor, qui linguam habuit venalem ad maledicendum populo Dei. Atque ut indignos longa refutatione esse ostendat, dicit Bileam reprehensum fuisse ab asina, atque ita convictam fuisse eius amentiam. Sed eadem ratione fideles ab omni eorum societate absterret. Fuit enim horribile illud Dei iudicium, quod asinae prius se manifestavit angelus quam prophetae, quod asina infensum Deum sentiens ultra progredi ausa non est, quin potius pedes retulit: quum propheta caeco avaritiae suae impulsu adversus certam Dei prohibitionem se ingereret. Nam quod illi tandem responsum fuit ut iret: signum divinae indignationis fuit magis quam permissus. Postremo in summum eius dedecus os apertum asinae fuit, ut illam haberet magistram qui Dei imperio subiicere se noluerat. Atque hoc prodigio ostendere voluit Dominus quam prodigiosa res sit, veritatem in mendacium mutare. Quaeritur nunc quo iure Bileam prophetae titulo insigniatur, quem constat multis pravis superstitionibus fuisse deditum. Respondeo, vaticinandi donum sic esse particulare, ut qui alias nec verum Deum colit, nec puram religionem tenet, possit tamen illo esse praeditus. Porro Deus in media idololatria prophetiam ideo interdum exstare voluit quo minus excusationis haberent homines. Nunc si quis summam eorum quae dixit Petrus colligat, videbit non minus nostro saeculo congruere hanc eius admonitionem. Nam passim grassatur haec pestis, quod homines scurrili dicacitate in Dei et Christi ludibrium abutuntur: imo facetiarum colore omnem religionem subsannant, et quum pecudum in morem carni suae sint addicti, fidelibus tamen se permiscent: garriunt aliquid de evangelio, sed interea linguam prostituunt in obsequium diaboli, ut totum mundum, quoad in se est, aeterno exitio devoveant; hac in parte peiores ipso Bileam, quod gratuito maledictiones suas fundunt, quum ille nonnisi mercede illectus, ad maledicendum proruperit.

17. Ii sunt fontes sine aqua, nebulae quae a turbine aguntur, quibus caligo tenebrarum in aeternum parata est. 18. Nam ubi plus quam fastuosa vanitatis verba sonuerint, inescant per concupiscentias carnis lasciviis eos qui vere aufugerant ab iis qui in errore versantur, 19. Dum libertatem illis promittunt, quum ipsi sint servi corruptionis. A quo enim quis superatus est, huic in servitutem est addictus.

17. *Fontes sine aqua.* Duabus istis metaphoris docet, eos nihil intus habere, quum magnam speciem ostentent. Fons adspectu suo homines ad se invitat, quia usum aquae promittit tam ad potum quam alias vitae commoditates: simulac apparent nebulae, spem imminen-

tis pluviae faciunt ad terram irrigandam. Dicit ergo istos fontibus esse similes, quia pollent iactantia, acumen aliquod in sententiis, in verbis leporem prae se ferunt; intus tamen aridos esse ac steriles: ideo fallacem esse fontis figuram. Dicit *nebulas esse quae a vento discutiuntur sine pluvia*, aut in calamitosam procellam erumpunt. Quo denotat nihil utilitatis unquam afferre, saepe autem esse valde noxios. Postea illis iterum denuntiat horribile iudicium Dei, ut hic metus retineat fideles, quamquam dum *tenebrarum caliginem* nominat, alludit ad nebulas quae aërem obscurant: acsi diceret, pro momentaneis tenebris quas nunc offundunt, illis multo densiores ac aeternas paratas esse.

18. *Ubi plus quam fastuosa.* Significat verborum ampullis perstringere simplicium oculos, ut fraudem animadvertere nequeant. Neque enim talibus deliriis mentes capi facile esset, nisi prius essent aliquo artificio obstupefactae. Sonorum ergo et inflatum orationis genus illis esse dicit, quo in admirationem incautos rapiant. Deinde grandiloquentia illa, quam pulmo animae praelargus anhelat (ut inquit Persius), tegendis ambagibus valde est apposita. Huiusmodi astutiam in Valentino et similibus olim fuisse, ex libris Irenaei colligere licet. Voces enim prius inauditas excuderant, quarum inani crepitu perculsi imperiti, eorum deliriis irretiebantur. Nec secus hodie phrenetici quidam, qui plausibili titulo se libertinos vocant. Nam plenis buccis spiritum et spiritualia crepantes, quasi supra nubes tonarent, multos suis praestigiis fascinant: ut dicas apostolum de his proprie vaticinatum esse. Ioco enim et sannis omnia excipiunt, et quamvis maxime sint insulsi, quia tamen vitiis omnibus indulgent, gratiam in suis nescio quibus facetiis inveniunt. Scopus est, ut sublato boni et mali delectu, quidvis liceat: ab omni legum subiectione soluti homines libidini suae obsequantur. Quare haec epistola non parum aetati nostrae prodest. *Inescant per concupiscentias.* Eleganter hamis comparat impiorum illecebras, dum quidvis licitum faciunt. Nam ut cupiditates hominum caecae sunt ac famelicae, simulac oblata est licentia, eam fervido impetu arripiunt; sed paulo post sentitur hamus intus strangulans. Caeterum expendere operae pretium est totam apostoli sententiam. Dicit eos qui re ipsa ab errantium consortio aufugerant, rursus novo erroris genere decipi:, nempe dum illis ad omnem intemperantiam habenae laxantur. Quo admonet quam periculosae sint istorum insidiae. Illud enim iam erat horribile exemplum, quod caecitas et densae tenebrae totum fere humanum genus occupabant. Hoc itaque duplex quodammodo erat portentum, homines a communi mundi errore liberatos post perceptam Dei lucem in belluinum stuporem revolvi. Hinc monemur quid maxime nobis cavendum sit, postquam semel illuminati sumus: ne scilicet licentiae praetextu nos alliciat Satan, ut pro carnis libidine lasciviis nos dedamus. Porro ab hoc periculo tuti erunt qui serio incumbent in sanctificationis studium.

19. *Dum libertatem.* A repugnantibus ostendit, falso eos promittere libertatem, quum ipsi peccato se in pessimam servitutem addixerint. Nemo enim dare potest quod non habet. Videtur tamen non satis firma esse ratio: quia accidit interdum ut de Christi beneficiis utiliter concionentur homines nequam, et a Christo prorsus alieni. Sed notandum est, reprehendi vitiosam doctrinam quae cum vitae impuritate coniuncta erat. Consilium enim apostoli est, occurrere fallaci illecebrae qua stultos inescabant. Dulce est libertatis nomen: eo itaque abutebantur, ut solutus auditor divinae legis metu in effrenem licentiam se proiiceret; atqui longe alia est libertas quam nobis peperit Christus, et quam offert quotidie per evangelium. Sic enim nos eximit a legis iugo, quatenus nos maledictione obstrin-

git, ut simul a peccati tyrannide, quatenus suis concupiscentiis nos constringit, liberet. Quare ubi dominantur libidines, adeoque ubi caro regnum occupat, minime locum habet libertas Christi. Denuntiat ergo apostolus omnibus piis ne aliam libertatem appetant, quam quae manumissos a peccato in liberum iustitiae obsequium ipsos adducat. Hinc colligimus, semper fuisse impuros homines, qui nomen libertatis falso obtenderent, atque hanc vetustam fuisse Satanae fraudem: ne miremur hodie eandem a fanaticis hominibus Camarinam moveri. Quod autem papistae hunc adversus nos locum torquent, in eo ridiculam suam impudentiam produnt. Primum enim spurcissimae vitae homines ex suis foetidis popinis et lupanaribus hoc convitium eructant, quod simus corruptionis servi, quorum in vita nullum probrum notare queunt. Deinde quum de libertate Christiana nihil tradamus nisi a Christo et apostolis sumptum, et interea carnis mortificationem veraque eius domandae exercitia multo severius exigamus quam illi ipsi qui nos infamant: sua maledicta non tam in nos evomunt, quam in filium Dei quem habemus certum auctorem. *A quo enim quis.* Sumpta est haec sententia ex iure militari; sed tamen hoc profanis quoque scriptoribus tritum est, nullam esse magis duram aut miseram servitutem, quam ubi regnant libidines. Quid ergo nobis agendum est, quibus ideo spiritum suum contulit filius Dei, ut non modo emancipemur a peccati imperio, sed carnis etiam et mundi simus victores?

20. Nam si ii qui aufugerant ab inquinamentis mundi per cognitionem Domini et servatoris Iesu Christi, rursum iisdem impliciti superantur: facta sunt illis postrema peiora prioribus. 21. Melius enim ipsis esset non cognovisse viam iustitiae, quam ubi cognoverunt, converti ab eo, quod illis traditum fuit sancto praecepto. 22. Sed accidit illis quod vero proverbio dicitur: Canis reversus ad proprium vomitum: et Sus lota, ad volutabrum coeni.

20. *Nam si ii* etc. Iterum ostendit quam perniciosa sit haec secta quae homines Deo consecratos ad pristinam immunditiem et mundi corruptelas retrahit. Ac mali gravitatem comparatione exaggerat: quia non vulgare sit crimen defectio a sancta Dei institutione. Praestaret, inquit, nunquam novisse iustitiae viam. Nam etsi nulla est ignorantiae excusatio: servus tamen qui sciens ac volens contemnit Domini mandata, duplicem poenam meretur. Huc accedit ingratitudo, quod sponte lucem Dei exstinguunt, abiiciunt gratiam sibi datam, excusso iugo contumaciter adversus Deum lasciviunt: imo quantum in se est, inviolabile Dei foedus ac sancitum Christi sanguine, profanant et abrogant. Quo magis intentos esse nos decet, ut reverenter et sollicite in cursu vocationis nostrae pergamus. Iam singulas partes propius expendere operae pretium est. Quum *inquinamenta mundi* nominat, nos in sordibus volutari, totosque esse pollutos docet, donec mundo renuntiemus. Per *cognitionem Christi*, non dubium est quin evangelium intelligat. Usum eius esse testatur, ut nos a mundi inquinamentis eruat, et procul abducat. Qua ratione paulo post vocat *viam iustitiae.* Ille ergo demum rite in evangelio profecit, qui probe Christum didicit. Christum autem vere tenet, qui in ipso edoctus est exuere veterem hominem, et induere novum: quemadmodum et Paulus admonet ad Ephesios capite 4, 22. Quum dicit: *relicto quod illis traditum fuerat praecepto* revolvi ad suas pollutiones, primum quam sint inexcusabiles, innuit; deinde

admonet, pie recteque vivendi doctrinam, quamvis omnibus communis sit, et promiscue ad omnes pertineat, peculiariter tamen iis tradi quos Deus evangelii sui luce dignatur. Porro ab evangelio deficere eos pronuntiat, qui mundi inquinamentis se de integro mancipant. Peccant quidem et fideles; sed quia dominium peccato non permittunt, non excidunt a Dei gratia: nec deserunt quam semel sunt amplexi, sanae doctrinae professionem. Neque enim victi censentur, quum strenue carni et eius concupiscentiis repugnant.

22. *Sed accidit illis.* Quia multos perturbat hoc exemplum, ubi homines qui se in Christi obedientiam subiecerant, sine metu et pudore in flagitia proruunt: ut scandalum praevertat apostolus, hoc ex eorum vitio provenire dicit, quia porci sint et canes. Unde sequitur, nullam culpae partem evangelio posse adscribi. In hunc finem duas citat veteres paroemias, quarum prior habetur apud Salomonem, Proverb. 25, 11. Hoc autem summatim vult Petrus, evangelium esse medicinam quae nos salubri vomitu purgat; sed multos esse canes qui in suam perniciem resorbent quod vomuerant. Item evangelium esse lavacrum quod immunditias omnes nostras abstergit; sed multos esse porcos qui statim a lotione in coenum se provolvunt. Interea monentur pii ut sibi ab utroque caveant, nisi velint in canum et porcorum ordine censeri.

Cap. III.

1. Hanc iam, dilecti, secundam vobis scribo epistolam, in quibus excito per commonefactionem vestram puram mentem, 2. Ut memores sitis verborum quae praedicta sunt a sanctis prophetis, et praecepti nostri, qui sumus apostoli Domini et servatoris: 3. Hoc primum scientes, quod venient in extremo dierum illusores, secundum suas ipsorum concupiscentias ambulantes, 4. Ac dicentes; Ubi est promissio adventus eius? ex quo enim patres dormierunt, omnia sic permanent ab initio creationis.

Ne secundam epistolam fastidiant, quasi prima sufficeret, utramque non frustra scriptam esse dicit, quia saepius excitandi sint. Quod ut melius constet, ostendit non fore extra periculum, nisi probe muniti sint: quia certamen habituri sint cum perditis hominibus, qui non modo fidei puritatem corrumpent falsis dogmatibus, sed totam fidem, quantum in se erit, funditus evertent. Quum dicit: *excito vestram puram mentem*, perinde est acsi diceret: Volo ad sinceritatem mentis vos expergefacere. Atque ita debent resolvi verba: Mentem vestram excito, ut pura ac liquida sit. Sensus enim est, offuscari piorum mentes, et quasi rubiginem contrahere, ubi monitiones cessant. Porro hinc simul colligimus, etiam homines doctrina praeditos, nisi continuis monitionibus excitentur, sopitos quodammodo iacere. Nunc apparet qualis sit admonitionum usus, et quantopere nobis sit necessarius. Doctrinam enim semel perceptam suffocat carnis ignavia, et otiosam reddit, nisi eam adiuvent monitionum stimuli. Non ergo satis est edoctos esse homines, ut teneant quod oportet; sed pios doctores incumbere in hanc secundam partem decet, ut doctrinam auditorum memoriae penitus infigant. Et quia natura ut plurimum novitatis cupidi sunt homines, ideoque ad fastidium propensi: utile nobis est tenere quod hic dicit Petrus, ut non modo libenter sinamus nos ab aliis moneri, sed ut

se quisque exerceat, doctrinam assidue memoria repetendo, ut mentes nostrae pura et liquida eius intelligentia niteant.

2. *Ut memores sitis.* His verbis significat, nos in prophetarum scriptis et evangelio satis habere quo excitemur, modo in his meditandis seduli simus quantum decet: quod ergo rubiginem interdum contrahunt mentes nostrae, vel caligine obducuntur, id nostra ignavia fieri. Ergo ut nobis perpetuo Deus illuceat, huic studio nos dedamus; interea fides nostra in testibus adeo certis et idoneis acquiescat. Nam si prophetas et apostolos habemus consentientes nobiscum, imo fidei nostrae ministros, Deum vero auctorem, et angelos approbatores: non est quod nos e gradu moveat impiorum conspiratio. *Praeceptum* apostolorum vocat totam doctrinam qua pios instituerant.

3. *Hoc primum scientes.* Posset participium *scientes* referri ad apostoli personam, hoc sensu: Ideo laboro in vobis excitandis, quia scio quale et quantum vobis periculum ab illusoribus impendeat. ego tamen malo aliter exponere, ut sit participium loco verbi: acsi dixisset: Scitote hoc in primis. Praedici enim hoc illis oportuit: quia concuti poterant, si repente eiusmodi ludibriis ipsios adorti essent impii. Vult igitur eos scire, ac reddi certioros, ut parati sint ad resistendum. Porro iterum ad eam doctrinam revocat fideles quam cap. secundo attigit. Nam per *dies extremos* satis tritum est, regnum Christi designari: iuxta illud Pauli, ut fines saeculorum in nos inciderint, I. Corinth. 10, 11. Sensus autem est: Quo proprius per evangelium offert se Deus mundo, et ad regnum suum homines invitat, futurum etiam contra ut profani homines venenum impietatis suae audacius evomant. *Illusores* vocat communi scripturae more, qui Dei contemptu et sacrilega superbia ingeniosi videri appetunt. Hoc porro malorum est extremum, ubi homines tremendum Dei numen sannis eludere sibi permittunt. Ita loquitur primus Psalmus de cathedra derisorum. Sic David Psal. 119, 51. conqueritur se fuisse a superbis derisum, quia legi Dei studebat. Sic Iesaias capite 28. ubi eorum facit mentionem, supinam eorum securitatem una cum stupore depingit. Proinde meminerimus nihil magis esse timendum, quam hoc certamen ab illusoribus. Qua de re aliquid diximus ad Galatas capite 3. Quia tamen spiritus sanctus venturos praedixit, et simul clypeum in manus porrexit quo possimus eos refellere: nulla nobis excusatio est quin stemus fortiter, quicquid illos machinari contingat.

4. *Ubi est promissio.* Haec est periculosa illusio, quum dubitationem iniiciunt ultimae resuerrectionis, qua sublata nullum amplius est evangelium, exinanita est Christi virtus, periit tota religio. Ergo ecclesiae iugulum recta petit Satan, dum fidem adventus Christi convellit. Quorsum enim mortuus est Christus et resurrexit, nisi ut secum aliquando nos a morte redemptos in vitam aeternam colligat? Funditus itaque diruitur pietas, nisi fixa manet resurrectionis fides: ideo hac parte acrius nos oppugnat Satan. Notanda est autem cavilli forma: Continuum naturae cursum, qualis ab initio fluere visus est, promissioni Dei opponunt, acsi res essent contrariae, vel minus inter se congruentes. Quum eadem fuerit patrum fides, inquiunt, nihil mutatum fuit ab eorum morte; atqui multa inde saecula praeteriisse notum est. Hinc fabulosum esse colligunt, quod de mundi interitu dicitur: quia ex tam longa eius duratione perqetuum fore coniiciunt.

5. Nam hoc nesciunt volentes, quod coeli iam olim fuerint, et terra ex aqua et per aquam consistens Dei sermone. 6. Per quae mundus qui tunc erat, aqua inundatus periit.

7. Qui autem nunc sunt coeli et terra, eiusdem sermone repositi sunt, et servantur igni in diem iudicii et perditionis impiorum. 8. Porro ne hoc unum vos lateat, dilecti, quod unus dies apud Dominum perinde est ut mille anni, et mille anni ut dies unus.

5. *Nam hoc nesciunt.* Uno tantum argumento refellit illud impiorum cavillum: nempe quod mundus semel aquarum diluvio perierit, quum tamen aquis constaret. Quoniam autem satis nota et celebris historia erat, dicit eos *volentes* errare, hoc est, sponte. Nam qui ex diuturno mundi statu perpetuitatem eius colligunt, oculos maligne claudunt, ne tam dilucidum iudicium Dei cernant. Mundus certe ex aquis habet originem; chaos enim ex quo producta est terra, Moses vocat aquas (Gen. 1, 2.). Deinde ab aquis sustinebatur; aquis tamen ad eum perdendum usus est Dominus. Unde apparet vim naturae adeo non sufficere fovendo et conservando mundo, ut potius inclusa sit illic interitus materia, quoties ita Domino visum fuerit. Semper enim hoc reputandum est, mundum non alia virtute proprie consistere, quam verbi Dei: ac proinde inferiores causas inde vim suam mutuari: et prout aguntur, habere diversos affectus. Ita per aquam mundus constabat; sed aqua per se nihil poterat, quin potius suberat Dei verbo, tamquam inferius organum. Ergo simul ac Deo placuit terram perdere, eadem aqua ad mortiferam undationem obsequium suum praestitit. Nunc videmus quantopere errent qui subsistunt in nudis elementis, quasi in ipsis sita esset perpetuitas, ac non potius ad Dei nutum flexibilis esset eorum natura. His paucis verbis abunde refutatur eorum petulantia qui ad Deum oppugnandum physicis rationibus se armant. Historia enim diluvii (Gen. 7, 17. 55.) locuples est testis, solo Dei imperio gubernari totum naturae ordinem. Hoc tamen videtur absurdum, quod dicit *mundum* periisse diluvio, quum prius meminisset coeli et terrae. Respondeo, coelum tunc quoque fuisse submersum, hoc est, regionem aëris quae inter duplices aquas vacua patet. Nam distinctio illa, cuius Moses (Gen. 1, 6.) meminit, confusa erat, et coeli nomen hoc sensu saepe accipitur. Si quis plura desideret, legat Augustinum libro de civitate Dei 20.

7. *Qui autem nunc sunt coeli.* Hoc non infert tamquam consequens. Neque enim aliud fuit ei propositum quam derisoribus argutiam excutere de perpetuo naturae statu: quales hodie videmus permultos, qui leviter adspersi philosophiae rudimentis, quo se pro magnis philosophis venditent, tantum profanas speculationes venantur. Atqui iam hoc plane ex superioribus evictum est, nihil esse absurdi quum Dominus coelum et terram olim igni absumptum iri pronuntiat, quoniam ignis et aquae una est ratio. Nam et apud veteres hoc tritum fuit, ex his duobus summis principiis nata esse omnia. Quoniam autem cum impiis habebat negotium, de ipsorum exitio nominatim loquitur.

8. *Porro ne hoc unum* etc. Nunc sermonem ad pios convertit, monetque, ubi de Christi adventu agitur, ut oculos sursum tollant. Ita enim fiet ne praeposteris suis votis praescriptum a Deo tempus subiiciant. Nam ideo nimis longa exspectatio videtur, quia oculos habemus defixos in praesentis vitae brevitatem; deinde supputando dies, horas, et momenta, taedium augemus. Verum ubi aeternitas regni Dei nobis occurrit, multa saecula instar momenti evanescunt. Huc ergo nos revocat apostolus, ut sciamus non pendere diem resurrectionis ex praesenti temporum fluxu, sed ab aeterno Dei consilio: acsi diceret: Ideo homines Deum praevertere cupiunt, quia carnis suae sensu tempus metiuntur; natura autem ad impatien-

tiam sunt proclives, ut celeritas quoque illis mora sit: vos ergo mente in coelos conscendite, ita nullum erit vobis longum aut breve tempus.

9. Non tardat Dominus in promissione, sicuti quidam tarditatem existimant; sed tolerantem se praebet erga nos, nolens ullos perire, sed omnes ad poenitentiam recipere (aut *colligi*, vel *aggregari*). 10. Veniet autem dies Domini tamquam fur in nocte: in qua coeli in modum procellae transibunt, elementa autem ardore solventur, et terra, quaeque in ea sunt opera, ardebunt. 11. Quum haec igitur omnia solvantur, quales oportet nos esse in sanctis conversationibus et pietatibus: 12. Exspectantes properando adventum diei Dei, propter quem coeli solventur, et elementa ardore consumentur? 13. Novos autem coelos et terram novam iuxta promissum eius exspectamus, in quibus habitat iustitia.

9. *Non tardat Dominus.* Alia ratione nimiam ac praeposteram festinationem compescit: nempe quod Dominus adventum suum ideo differat ut totum humanum genus ad poenitentiam invitet. Semper enim nobis animi pruriunt, et subinde obrepit dubitatio, cur non citius venit. Sed ubi audimus Dominum saluti nostrae consulere ubi differt, et ideo differre quia nostri curam habet: non est cur de tarditate amplius queramur. Tardus enim is dicitur, qui occasionem pigritia effluere sinit; in Deo nihil simile, qui temporum rationem ad salutem nostram optime attemperat. Atque omnino de totius mundi duratione idem quod de cuiusque hominis vita, sentiendum est. Deus enim tempus singulis prorogando, sustinet eos quoad resipiscant. Similiter finem mundi ideo non accelerat, ut det omnibus resipiscendi spatium. Haec valde utilis admonitio est, ut tempore recte uti discamus, iustam alioqui ignaviae poenam daturi. *Nolens ullos perire.* Mirus hic erga humanum genus amor, quod omnes vult esse salvos, et ultro pereuntes in salutem colligere paratus est. Notandus autem hic ordo, quod paratus est Deus omnes ad poenitentiam recipere, ne quis pereat. His enim verbis obtinendae salutis modus indicatur, proinde quisquis nostrum ad salutem adspirat, discat hac via ingredi. Sed hic quaeri potest: Si neminem Deus perire velit, cur tam multi pereunt? Respondeo, non de arcano Dei consilio hic fieri mentionem, quo destinati sunt reprobi in suum exitium; sed tantum de voluntate quae nobis in evangelio patefit. Omnibus enim promiscue manum illic porrigit Deus; sed eos tantum apprehendit ut ad se ducat quos ante conditum mundum elegit. Caeterum quum verbum χωρῆσαι apud Graecos saepe etiam neutrum sit: huic loco non minus apte quadraret quod in parenthesi posui, quod Deus velit ad poenitentiam simul venire omnes qui prius vagi et dissipati fuerant.

10. *Veniet autem dies Domini.* Hoc additum est ut semper in excubiis sint fideles, nec crastinum sibi promittant. Duobus enim longe diversis vitiis laboramus fere omnes, nimia festinatione et ignavia. Impatientia enim rapimur ad diem Christi nunc iam exspectandum; interea ipsum secure procul reiicimus. Quare sicuti antehac apostolus importunum fervorem correxit: ita nunc somnolentiam nobis excutit, ut omnibus horis ad Christum exspectandum simus intenti, ne diffluamus ut fieri solet. Unde enim fit ut caro sibi indulgeat, nisi quod de propinquo Christi adventu nulla subit

cogitatio? Quod postea sequitur de coeli et terrae incendio, non longa expositione indiget, si quidem eius consilium expendamus. Neque enim hic subtiliter de igni et procella, et aliis rebus disputare voluit: sed tantum inde elicere exhortationem quam mox attexit, nempe ut enitamur nos quoque ad vitae novitatem. Sic enim ratiocinatur, coelum et terram incendio purgatum iri, ut regno Christi respondeant: renovationem itaque in hominibus longe esse magis necessariam. Mali ergo sunt interpretes qui in argutis speculationibus multum consumunt operae, quum apostolus totam hanc doctrinam ad pias exhortationes accommodet. Coelum, inquit, et terra nostra causa transibunt: an ergo nos in terra demersos esse convenit, ac non potius sanctam ac piam vitam meditari? Corruptio coeli et terrae igne purgabitur; quum tamen purae sint Dei creaturae: quid ergo nobis agendum qui tot inquinamentis sumus referti? In voce *pietatum*, plurali numero abusus est loco singulari, nisi pro exercitiis pietatis accipias. De mundi elementis hoc unum dicam, absumptum iri, tantum ut novam qualitatem induant manente substantia, sicuti ex epist. ad Rom. cap. 8, 21., et aliis locis facile colligi potest.

12. *Exspectantes properando.* Ita vertere placuit, tametsi duo sunt participia. Nam quae seorsum prius habuimus, nunc in unam sententiam colligit, quod festinanter debeamus quiescere. Haec autem repugnantiae species non parum habet gratiae: ut in proverbio: Festina lente. Quum dicit: exspectantes, hoc ad spei tolerantiam refertur. festinationem opponit torpori. utrumque apposite. Nam ut spei propria sunt silentium et quies, ita semper cavendum ne obrepat carnis securitas: ideo in bonis operibus strenue laborandum, et in stadio vocationis nostrae celeriter currendum est. Quem prius diem Christi dixerat (ut etiam passim in scriptura vocari solet) nunc Dei appellat: et merito, Christus enim tunc exsurget ut restituat patri regnum, quo sit Deus omnia in omnibus.

14. Quare, dilecti, quum haec exspectetis, studete incontaminati et irreprehensibiles ab eo inveniri in pace. 15. Et Domini nostri tolerantiam salutem existimate: quemadmodum et dilectus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis: 16. Sicuti in omnibus epistolis, loquens de iis, in quibus sunt quaedam difficilia intellectu, quae indocti et instabiles invertunt (ut et caeteras scripturas) ad suam perniciem. 17. Vos igitur, dilecti, praemoniti cavete: ut ne simul nefariorum errore abacti, excidatis a vestra firmitate. 18. Crescite autem in gratia et notitia Domini nostri et servatoris Iesu Christi; ipsi gloria et nunc, et in diem aeternitatis. Amen.

14. *Quare etc.* Recte a spe ad effectum vel studium pie vivendi argumentatur. Spes enim viva est et efficax: ideo fieri non potest quin nos ad se rapiat. Ergo qui coelos novos exspectat, novitatem a se ipso incipiet, hucque adspirabit toto studio; qui vero in sordibus suis haerent, eos certum est nihil de regno Dei cogitare, ac nihil sapere quam mundum corruptibilem. Notandum autem quod dicit, *inveniri* nos debere a Christo *irreprehensibiles.* Nam hoc verbo significat, dum alios occupat ac detinet mundi respectus, coniiciendos nobis esse oculos in Dominum, et simul quaenam sit vera integritas, ostendit: nempe quae probatur ipsius iudicio, non autem quae apud homines laudem habet. Nomen pacis accipi mihi

videtur pro quieto conscientiae statu, qui in spe et tolerantia fundatus est. Quod enim tam pauci ad Christi iudicium animos advertunt, inde fit, quia dum praecipites feruntur importuna suae cupiditate, simul sunt tumultuosi. Ergo pax ista silentium est pacatae animae, quae in Dei verbo acquiescit. Quaeritur quomodo inveniri quispiam possit a Christo irreprehensibilis, quum tot vitiis laboremus omnes; sed Petrus hic scopum tantum demonstrat, ad quem tendere fideles oportet, utcunque eo usque non pertingant, donec carne sua exuti, Christo penitus adhaereant.

15. *Domini nostri tolerantiam.* Sumit illud pro confesso, Christum ideo diem adventus sui differre, quia salutis nostrae rationem habeat: inde igitur animat fideles, quod in longiore mora, salutis suae signum habeant. Ita quod taedio frangere alios solet, prudenter retorquet in contrariam partem. *Quemadmodum et dilectus.* Facile cum ex multis locis, tum ex epistola ad Galatas colligere licet, nebulones qui passim oberrabant ad turbandas ecclesias, ut fidem Paulo detraherent, hoc praetextu abusos esse, quod ille minus bene cum reliquis apostolis conveniret. Ergo probabile est, factam a Petro mentionem Pauli esse, ad testandum utriusque consensum; nam eiusmodi calumniae ansam praecidere plus quam necesse fuit. Et tamen dum omnia propius expendo, mihi fit verisimilius hanc epistolam ex Petri sensu ab alio compositam, quam ab eo scriptam esse. Nunquam enim sic loquutus fuisset Petrus; sed mihi sufficit testem habere tum doctrinae ipsius, tum voluntatis, qui nihil proferat dissentaneum ab iis quae dicturus erat ipse.

16. *In quibus sunt quaedam.* Hoc relativum *epistolis* non convenit; est enim neutrum apud Graecos. Sensus est, in his rebus quarum meminit, obscuritatem interdum subesse, ex qua occasionem indocti arripiant in suum exitium errandi. Quibus verbis monemur, sobrie in his rebus tam altis et obscuris philosophandum esse; deinde adversus hoc genus scandali erigimur, ne stultae vel absurdae quorundam speculationes nos perturbent, quibus implicant ac contorquent simplicem doctrinam quae aedificationi servire debuerat. Notemus autem non arceri nos a lectione epistolarum Pauli, quod nonnulla contineant ardua et intellectu dfficilia; sed potius nobis commendari, modo sedatam mentem ac docilem afferamus. Leves enim ac volaticos homines damnat Petrus, qui praepostere in exitium suum detorquent quae sunt omnibus utilia. Imo hoc generaliter in tota scriptura fieri dicit; neque tamen inde colligit, abstinendum ab ea esse, sed tantum corrigenda esse vitia docet, quae profectum impediunt: neque id modo, sed etiam lethale nobis reddunt quod Deus in salutem nostram destinavit. Quaeritur tamen unde ista obscuritas; nam scriptura instar lampadis nobis refulget, certoque gressus nostros dirigit. Respondeo, nihil esse mirum si regni Christi mysteriis obscuritatem Petrus attribuat: praesertim si reputemus quantum sint a sensu carnis abscondita; modum tamen docendi quem tenet Deus, sic temperatum esse, ut conspicuam illic lucem habeant quicunque spiritum sanctum viae ducem sequi non recusant. Multi interea caeci sunt qui impingunt in ipso meridie; alii superbi qui per devia vagantes, et quamlibet ardua transvolantes, se praecipitant.

17. *Vos igitur dilecti.* Postquam fidelibus ostendit pericula a quibus cavendum erat, nunc concludit, ut moniti sapiant. Sed vigilantia opus esse docet ne opprimantur. Et certe hostis nostri vafrities, tot ac tam multiplices insidiae quibus nos adoritur, impiorum hominum captiones nullum securitati locum relinquunt: ergo agendae sunt excubiae, ne ad nos circumveniendos praevaleant Satanae et impiorum fraudes. Videtur tamen in lubrico locare, et quasi de filo suspendere salutis nostrae certitudinem, quum fidelibus

cavendum denuntiat ne a sua firmitate excidant. Quid autem nobis fiet, si cadendi periculo subiacemus? Respondeo, hanc exhortationem et similes minime huc spectare, ut nobis fidei securitatem excutiant quae in Deum recumbit, sed ut carnis nostrae desidiam corrigant. Qua de re si quis plura desideret, petat ex prioris epist. ad Corinth. cap. 10. Summa haec est, quamdiu carne sumus circumdati, urgendam esse nostram tarditatem: idque apte fieri, quum et nostra infirmitas et discriminum, quae nos circumstat, varietas nobis ponuntur ante oculos; caeterum hinc minime labefactari fiduciam quae Dei promissionibus insistit.

18. *Crescite autem in gratia.* Ad profectum etiam hortatur: quia haec unica est perseverandi ratio, si assidue progredimur, nec resides subsistimus in medio itinere: acsi diceret tutos fore qui in dies proficere student. Nomen gratiae generaliter pro spiritualibus donis accipio, quae per Christum consequimur. Sed quoniam pro fidei mensura bonorum Christi sumus participes, gratiae subiicitur cognitio, acsi dixisset, prout crescet fides, sequutura simul esse gratiae augmenta. *Ipsi gloria* etc. Insigne elogium ad divinitatem Christi comprobandam; neque enim hoc nisi soli Deo convenit. Huc pertinet adverbium praesentis temporis *nunc*, ne Christum, quamdiu in mundi militia versamur, fraudemus sua gloria. Addit mox: *in diem aeternitatis*, ut iam nunc animis concipiamus aeternum eius regnum, quod plenam eius gloriam nobis patefaciet.

ARGUMENTUM EPISTOLAE IOHANNIS.

Haec epistola prorsus digna est eius discipuli spiritu, qui prae aliis ideo dilectus a Christo fuit, ut ipsum nobis familiarem redderet. Porro doctrinam exhortationibus mistam continet. Disserit enim de aeterna Christi deitate, simul et incomparabili, quam mundo patefactus secum attulit, gratia; tum de omnibus in genere beneficiis, ac praesertim inaestimabilem divinae adoptionis gratiam commendat atque extollit. Inde sumit exhortandi materiam: et nunc quidem in genere pie et sancte vivendum admonet; nunc de caritate nominatim praecipit. Verum nihil horum continua serie facit. Nam sparsim docendo et exhortando varius est; praesertim vero multus est in urgenda fraterna dilectione. Alia quoque breviter attingit: ut de cavendis impostoribus, et similia. Verum singula observari suis locis poterunt.

IOHANNIS APOSTOLI EPISTOLA,

CUM

IOH. CALVINI

COMMENTARIIS.

Cap. I.

1. Quod erat ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod intuiti sumus, quod manus nostrae contrectaverunt de sermone vitae. 2. Et vita manifestata est: et vidimus, et testamur, et annuntiamus vobis vitam aeternam, quae erat apud patrem, et manifestata est nobis.

Initio proponit exhibitam nobis fuisse in Christo vitam: quod ut est bonum incomparabile, ita sensus omnes nostros miro sui desiderio et amore rapere et inflammare debet. Paucis quidem et simplicibus verbis hoc dictum est, vitam esse manifestatam; verum si reputamus quam misera et horrenda sit mortis conditio: rursum quid Dei regnum immortalis eius gloria valeant: aliquid hic magnificentius sentiemus, quam ullis verbis exprimi queat. Ergo hoc consilium est apostoli, proposito ingenti bono, imo summa et unica beatitudine, quam nobis in filio suo Deus contulit, animos nostros sursum attollere; sed quia rei magnitudo postulabat ut certa esset ac comprobata veritas, hac in parte multum insistit. Nam ista omnia, *quod vidimus*, *quod audivimus*, *quad sumus intuiti* etc. ad sanciendam evangelii fidem valent. Nec vero tantum asseverandi studium frustra adhibet: Quum in evangelio salus nostra consistat, res plus quam necessaria est eius certitudo; nos vero quam simus ad credendum difficiles, propria experientia plus nimio quisque nostrum agnoscit. Credere appello, non leviter opinari, aut assentiendo tantum probare quod dicunt; sed firma indubiaque persuasione amplecti, ut audeamus tamquam compertae veritati subscribere.. Hac ratione tam multa in evangelii confirmationem hic apostolus congerit,

1. *Quod erat ab initio.* Quoniam abrupta est et confusa oratio, ut sensus reddatur clarior, ita verba resolvere oportet: Nos verbum vitae, quod erat ab initio, et nobis vere modis omnibus testatum fuit, vobis annuntiamus, ut vita in eo manifestata fuerit; vel si aliter mavis: Quicquid de verbo vitae annuntiamus vobis, ab initio erat, et nobis palam ostensum fuit: quia vita in eo manifestata est. Caeterum particula haec: *Quod erat ab initio*, ad Christi divinitatem procul dnbio refertur. Neque enim ab initio erat Deus in carne manifestatus; sed is qui semper vita fuit, et aeternus Dei sermo, in plenitudine temporum homo apparuit. Rursum quae sequuntur ne intuitu et palpatione manuum, magis ad humanam naturam spectant. Verum quia duae naturae personam unam constituunt, et unus est Christus, qui a patre prodiit ut carnem nostram indueret, merito apostolus eundem et semper fuisse invisibilem, et

postea visum esse, communiter praedicat. Quo refellitur putidum Serveti cavillum, unam esse deitatis naturam et essentiam cum carne: adeoque verbum in carnem transformatum, quia ille sermo vivificus in carne visus fuerit. Meminerimus ergo hanc asseri evangelii doctrinam, quod is qui in carne vere se filium Dei esse probavit, ac pro filio Dei fuit agnitus, semper invisibilis fuerit Dei sermo. Neque enim mundi initium hic designat; sed altius conscendit. *Quod audivimus, quod vidimus.* Non rumoris fuit hic auditus, cui parum fidei haberi solet; sed intelligit Iohannes, se de iis quae docuit, prius fuisse a magistro probe edoctum, ut nihil temere in medium protulerit. Et certe nemo erit in ecclesia idoneus doctor, qui non filii Dei ante fuerit discipulus, ac rite institutus in eius schola: quando sola eius auctoritas valere debet. Quod dicit se *oculis vidisse*, non est pleonasmus, sed maior expressio amplificationis causa. Imo non contentus simplici adspectu, addit: *contemplati sumus*, et manus nostrae palparunt. Quibus verbis testatur nihil se docuisse quod non solide perspectum habuerit. Videtur tamen ad praesentem causam parum valere sensuum approbatio. Neque enim vel oculis vel manibus comprehendi potuit virtus Christi. Respondeo, hic idem dici quod primo evangelii capite: Vidimus gloriam eius, gloriam unigenito Dei filio dignam, Neque enim ab externa corporis figura agnitus fuit Dei filius: sed ex eo quod illustria divinae suae potentiae documenta edidit: ita ut in eo, tamquam viva et expressa imagine, refulserit patris maiestas. Quum verba sint pluralis numeri, et res apostolis omnibus peraeque conveniat, libenter de illis interpretor, praesertim quia de testimonii auctoritate agitur. Caeterum non minus frivola (ut nuper attigi) quam pudenda est Serveti improbitas, qui haec verba urget, quo probet sermonem Dei fuisse visibilem ac palpabilem. Impie duplicem in Christo naturam vel destruit, vel miscet. Figmentum itaque nescio quod comminiscitur, Christi humanitatem sic deificans, ut veritatem naturae humanae prorsus illi adimat, negans interea alia ratione Christum esse Dei filium, nisi quia ex matre conceptus est spiritus sancti virtute, et propriam illi subsistentiam in Deo auferens. Unde sequitur, neque Deum esse, neque hominem: licet videatur confusam ex utroque massam conflare. Verum quoniam nobis indubia est mens apostoli, canem illum omittamus. *De sermone vitae.* Genitivus loco epitheti capitur pro vivifico: quia (ut primo evangelii capite docet) in ipso vita erat. quamquam titulus hic in filium Dei duplici iure competit, et quod vitam effuderit in omnes creaturas, et quod nunc vitam in nobis reparet, quae per Adae peccatum exstincta perierat. Quinetiam ipsum quoque sermonis nomen bifariam potest exponi: vel de Christo, vel de evangelii doctrina; nam et per hanc salus nobis affertur. Caeterum quia eius substantia est Christus: neque aliud continet, quam hominibus tandem fuisse patefactum, qui semper fuerat apud patrem: mihi simplicior et magis genuina videtur prior expositio. Porro sermonem vocari sapientiam in Deo residentem, melius ex evangelio constat.

2. *Et vita manifestata est.* Copula explicationis vice hic ponitur. acsi diceret: Nos de sermone vivifico testimonium reddimus, quemadmodum manifestata fuerit vita. quamquam potest adhuc duplex esse sensus: vel quod exhibitus fuerit Christus, qui vita est ac fons vitae; vel quod vita nobis in Christo fuerit palam oblata. Hoc quidem posterius necessario sequitur ex priore. Quantum tamen ad verborum significationem, differunt inter se haec duo, ut causa et effectus. Ubi secundo repetit: *Annuntiamus vitam aeternam*, non dubito quin de effectu loquatur, nempe quod annuntiet, beneficio Christi partam nobis esse vitam. Unde colligimus, non posse Chri-

stum nobis praedicari, quin aperiatur nobis regnum coeleste, ut a morte excitati vivamus Dei vitam. *Quae erat apud patrem.* Hoc verum est, non tantum ex quo conditus fuit mundus; sed etiam ab ultima aeternitate. Semper enim Deus, vitae fons fuit. Vis autem et facultas vivificandi penes aeternam eius sapientiam fuit; sed eam actu non exserebat ante mundi creationem. Ex quo autem Deus sermonem proferre coepit, vis illa quae prius abscondita latebat, sese in creaturas diffudit. Iam haec aliqua fuit manifestatio; sed apostolus alio respicit, nempe quod tunc demum manifestata fuerit vita in Christo, quum ipse carne nostra indutus, partes redemtionis implevit. Tametsi enim eiusdem vitae patres, etiam sub lege, socii ac consortes fuerunt: scimus tamen sub spe, quae revelanda erat, fuisse conclusos. Necesse illis erat, vitam a morte et resurrectione Christi petere; atqui res erat non solum procul remota ab oculis, sed mentibus etiam abscondita: pendebant igitur a spe revelationis, quae suo demum tempore subsequuta est. Non poterant quidem vitam obtinere, nisi sibi aliquo modo manifestatam; sed inter nos et illos magnum est discrimen: quia quem ipsi obscure sibi promissum in figuris quaerebant, nos iam exhibitum quasi manibus tenemus. Caeterum consilium apostoli est, tollere opinionem novitatis, quae minuere evangelii dignitatem poterat. Qua ratione dicit, non coepisse nunc demum vitam, utcunque nuper apparuerit: quia perpetuo fuit apud patrem.

3. Quod vidimus et audivimus, annuntiamus vobis: ut et vos societatem habeatis nobiscum, et societas nostra sit cum patre et cum filio eius Iesu Christo. 4. Et haec scribimus vobis, ut gaudium vestrum sit completnm. 5. Et haec est promissio (vel *hic est nuntius*) quam annuntiamus vobis, quod Deus lux est, et tenebrae in eo non sunt ullae. 6. Si dixerimus quod societatem habemus cum eo, et in tenebris ambulamus, mentimur, et veritatem non facimus. 7. Si autem in luce ambulamus, sicut ipse in luce est, societatem habemus inter nos mutuam: et sanguis Iesu Chtisti filii eius emundat nos ab omni peccato.

3. *Quod vidimus.* Iam tertio repetit illum suum vidisse et audisse, ne quid desiit ad solidam suae doctrinae certitudinem. Atque id diligenter notandum est, delectos esse a Christo evangelii praecones, qui idonei ac fidi eorum omnium quae dicturi erant, testes esse possent. Simul etiam de animi sui affectu testatur: quia non alia ratione moveri se dicit ad scribendum, nisi ut eos quibus scribit, ad societatem inaestimabilis boni invitet. Unde patet quantam habeat salutis ipsorum curam. Quod ad conciliandam fidem non parum valet; nimis enim ingrati sumus, si eum recusamus audire, qui felicitatis, quam adeptus est, partem communicare nobiscum optat. Fructum deinde exprimit qui ex evangelio percipitur: nempe ut coniuncti simus Deo et filio eius Christo: in quo summum bonum consistit. Hoc secundum membrum addi oportuit, non modo ut pretiosam et amabilem redderet evangelii doctrinam: sed etiam ut ostenderet, non in alium finem eos sibi cupere socios, nisi ut Deo adduceret, atque ita omnes in ipso unum essent. Nam habent improbi quoque mutuam inter se coniunctionem, sed extra Deum: imo ut se a Deo magis ac magis alienent; quod malorum omnium extremum est. Haec vero (sicuti iam dictum est) unica nostra est beatitudo, a Deo recipi in gratiam, ut vere illi in Christo uniti si-

mus: de qua Iohann. capite 17. In summa, pronuntiat Iohannes, quemadmodum adoptati sunt a Christo apostoli in fratres, ut collecti in unum corpus, Deo simul adhaereant: ita se hoc cum reliquis collegis agere, ut sacrae huius ac beatae unitatis multi sint consortes.

4. *Ut gaudium vestrum.* Nomine pleni gaudii melius integram et perfectam beatitudinem exprimit, quam ex evangelio consequimur. Simul admonet fideles ubinam defixos habere debeant omnes suos affectus. Verum est proverbium illud (Matth. 6, 21.): Ubi est thesaurus noster, ibi esse cor nostrum. Quisquis ergo vere percipit quid valeat illa cum Deo societas, hac una abunde contentus est, nec amplius variis desideriis aestuat. Dominus calix meus (inquit David, Psalm. 16, 5.) et haereditas mea. Funes mihi ceciderunt in praeclaram sortem. Eodem modo Paulus (Philipp. 3, 8.) sibi omnia pro stercoribus esse praedicat, ut possideat unum Christum. Quare is demum in evangelio profecit, qui se Dei communicatione beatum existimans, in ea sola acquiescit: sicque eam praefert toti mundo, ut eius causa omnia relinquere sit paratus.

5. *Et haec est promissio.* Non minus probo quod reddidit vetus interpres: Haec est annuntiatio. Quamvis enim ἐπαγγελία Graecis promissionem saepius significet: quia tamen generaliter hic loquitur Iohannes de testimonio cuius paulo ante meminit, videtur contextus potius exigere alterum illum sensum: nisi forte sic resolvas: Promissio quam vobis afferimus, hoc secum trahit, vel hanc conditionem habet annexam. Hoc modo nobis constabit mens apostoli. Neque enim hic vult complecti totam evangelii doctrinam; sed ostendit hoc requiri, si Christo et eius bonis frui volumus, ut Deo simus in iustitia et sanctitate conformes. quemadmodum et Paulus dicit epistolae ad Titum capite: Apparuit gratia Dei salutifera omnibus, ut abnegata impietate, et mundanis desideriis, sobrie et iuste et sancte vivamus in hoc saeculo; nisi quod hic metaphorice in luce ambulandum esse docet, quia Deus lux est. Porro quum Deum nunc vocet *lucem*, nunc dicat *esse in luce*, non sunt nimis urgendae voces. Cur Satan vocetur princeps tenebrarum, satis notum est: ergo quum Deus ex adverso Pater lucis et lux vocatur, primum intelligamus, nihil in eo esse nisi liquidum, purum et sincerum; deinde qui suo fulgore sic omnia illustrat, ut nihil vitiosum aut contortum, nullas maculas vel sordes, nullam hypocrisim vel fraudem latere patiatur. Proinde haec summa est: Quum nulla sit consensio inter lucem et tenebras, quamdiu in tenebris ambulamus nobis cum Deo esse dissidium: illam ergo, cuius meminit, societatem aliter non constare, quam si nos quoque puri et lucidi simus. *Tenebrae in eo non sunt.* Haec loquendi forma valde est Iohanni familiaris, ut quod affirmavit, contraria negatione amplificet. Ergo sensus est, Deum eiusmodi lucem esse, ut nullas tenebras admittat. Unde sequitur, eum odisse malam conscientiam, pollutos ac perversos mores, et quicquid tenebras sapit.

6. *Si dixerimus.* Est quidem argumentum a repugnantibus, dum alienos a Deo esse colligit, qui in tenebris ambulant. Pendet tamen haec sola doctrina ex altiore principio: nempe quod Deus suos sanctificet. Neque enim nudum est praeceptum quo sanctam a nobis vitam exigat; sed potius ostendit, ad hoc quoque valere Christi gratiam, ut discussis tenebris, lucem Dei in nobis accendat. acsi diceret: Quod Deus se nobis communicat, non est inane figmentum; sed necesse est ut vis et effectus huius societatis in vita reluceat; alioqui mendax erit evangelii professio. Quod addit: *Non facimus veritatem*, perinde valet acsi dixisset: Non agimus veraciter, Non colimus verum et rectum. Est autem phrasis illa, quam prius annotavi esse illi in frequenti usu.

7. *Si autem in luce ambulamus.* Nunc dicit certum hoc esse symbolum nostrae cum Deo coniunctionis, si illi simus conformes. non quod vitae puritas Deum nobis conciliet tamquam prior causa; sed intelligit apostolus ab effectu constare nos Deo esse unitos, si eius puritas in nobis luceat. Et sane ita se res habet, quocunque accedit Deus, sic eius sanctitate omnia perfundi, ut sordes omnes abstergat; extra eum vero nihil praeter immunditiem et tenebras nos habere. Hinc patet, neminem recte vivere, quin simul Deo adhaereat. Quod dicit: *Societatem esse nobis mutuam*, non simpliciter ad homines refertur: sed Deum in una parte, nos autem in altera statuit: Quaeri tamen potest quisnam hominum lucem Dei sic exprimere possit in sua vita, ut exstet ista similitudo quam requirit Iohannes. Nam hoc modo necesse foret tenebris omnino purum esse ac vacuum. Respondeo, huius generis loquutiones ad captum hominum attemperandas esse. Itaque similis Deo esse dicitur, qui ad eius similitudinem adspirat, utcunque longe ab ea adhuc absit. Non aliunde petendum est exemplum, quam ex praesenti loco. In tenebris ambulat, quisquis non regitur timore Dei, nec pura conscientia hunc finem spectat, ut se Deo totum addicens eius gloriam promovere studeat. Ergo ex adverso, qui sincero cordis affectu vitam suam omnesque eius partes exigens ad Dei timorem et obsequium, pure illum colit, etiamsi in multis delinquat, gematque sub carnis onere, in luce ambulare censetur, quia rectam viam tenet. Sola igitur est conscientiae integritas, quae lucem a tenebris discernit. *Et sanguis Iesu Christi.* Postquam docuit quale sit nostrae cum Deo unitatis vinculum, fructum quoque inde manantem demonstrat: nempe quod tunc gratuito nobis remittuntur peccata. Haec autem est illa beatitudo, quam David Psalmo 32. describit: ut sciamus nos esse miserrimos, donec spiritu Dei regeniti puro corde illi serviamus. Quid enim miserius homine fingi potest, quem Deus odio et abominationi habet, cuius capiti simul cum ira Dei incumbit mors aeterna? Insignis est hic locus, ex quo primum discimus, tunc ad nos proprie pertinere expiationem Christi morte partam, quum iustitiam recto cordis affectu colimus. Neque enim redemptor est Christus, nisi iis qui ab iniquitate conversi novam vitam instituunt. Quare si Deum cupimus habere propitium, ut peccatis ignoscat, non debemus ipsi nobis ignoscere. Denique a poenitentia non potest avelli peccatorum remissio, nec pax cum Deo potest esse conscientiis ubi non regnat Dei timor. Docet secundo hic locus, gratuitam peccatorum veniam non semel tantum nobis dari, sed hoc beneficium perpetuo in ecclesia residere, et quotidie offerri fidelibus. Nam apostolus hic alloquitur fideles: ut certe nemo unquam fuit, nec futurus est, qui possit aliter placere Deo, quum omnes sint reatus obstricti apud Deum. Qualecunque enim in nobis sit recte agendi studium, semper claudicando ad Deum tendimus. Porro quicquid dimidium est, laudem apud Deum non meretur. Interea novis subinde peccatis, quantum in nobis est, abdicamus nos a Dei gratia: ita fit ut quotidiana peccatorum remissione opus habeant sancti omnes, quia haec sola in Dei familia nos retinet. Quum dicit: *ab omni peccato*, significat multis nominibus coram Deo nos esse reos ut certe nemo est: qui non pluribus vitiis laboret; caeterum piis ac Deum timentibus nulla peccata obstare docet quominus Deo placeant. Modum etiam impetrandae veniae, et purgationis causam demonstrat: nempe quia peccata nostra Christus sanguine suo expiavit. Sed pios omnes indubie huius purgationis fore participes affirmat. Haec tota pars doctrinae impie corrupta fuit a sophistis; gratuitam enim peccatorum veniam nobis tantum in baptismo dari fingunt. Illic solum Christi sanguinem valere fatentur; sed a baptismo non aliter nos Deo recon-

ciliari tradunt, quam per satisfactiones. Relinquunt et hic quidem sanguini Christi partem aliquam; sed quum operibus vel ex minima parte laudem assignant, munus expiandi peccata Deumque placandi prorsus evertunt, quod hic dicit Iohannes. Nunquam enim haec inter se convenient, mundari nos Christi sanguine, et opera esse ablutiones: quia Iohannes non dimidium hic, sed totum Christi sanguine assignat. Haec igitur summa est, ut certo statuant fideles se acceptos esse Deo, quia sacrificio mortis Christi illis placatus est. Sacrificium vero, purgationem et satisfactionem sub se continet: quare horum omnium vis et effectus in solum Christi sanguinem competit. Quo refellitur sacrilegum papistarum commentum de indulgentiis. Nam quasi non sufficiat Christi sanguis, martyrum quoque sanguinem et merita in subsidium advocant. quamquam haec blasphemia apud eos longius patet. Nam quum suas claves, quibus remissionem peccatorum inclusam tenent, partim ex martyrum sanguine et meritis, partim ex supererogationis operibus, quibus se quisque peccator redemit, conflatas esse dicant: nulla illis manet peccatorum remissio quae non sanguini Christi deroget. Nam si locum habent eorum doctrina, non purgabit nos Christi sanguis, sed tamquam adminiculum partiale concurret. Hoc etiam modo pendebunt conscientiae, quas hic in solida fiducia consistere apostolus iubet.

8. Si dixerimus quod peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas non est in nobis. 9. Si confitemur peccata nostra, fidelis est et iustus, ut nobis peccata remittat, et purget nos ab omni iniustitia. 10. Si dixerimus quod non peccavimus, mendacem facimus eum, et sermo eius non est in nobis.

8. *Si dixerimus.* Iam a necessitate commendat gratiam illam. Quia enim a peccato nemo est immunis, nos omnes perditos esse ac desperatos significat, nisi Dominus nobis succurrat veniae remedio. Haec ratio est cur tantopere urgeat, neminem esse innoxium: quo melius sciant omnes, indigere se misericordia, quae ipsos ab exsilio liberet, atque ita magis ad obtinendum hoc tam necessarium bonum incitentur. Nomine *peccati* non tantum prava et vitiosa inclinatio hic notatur; sed culpa, quae vere nos efficit reos coram Deo. Porro quum sit universalis sententia, sequitur, neminem sanctorum qui sunt, fuerunt, vel futuri sunt, eximi ab hoc numero. Quare apposite Augustinus hoc testimonio Pelagianorum cavillum refellit; prudenter etiam expendit non exigi reatus confusionem humilitatis causa, sed ne mentiendo nos fallamus. Quum addit: *veritas non est in nobis*, suo more priorem sententiam iterando confirmat, quamquam non est simplex iteratio (ut alibi) sed eos falli dicit, qui in mendacio glorientur.

9. *Si confitemur.* Iterum fidelibus promittit propitium illis Deum fore, modo se peccatores agnoscant. Magni enim interest, ut certo persuasi simus, promptam paratamque nobis esse cum Deo reconciliationem, ubi peccavimus: alioqui semper infernum in nobis inclusum ferimus. Pauci hoc quidem expendunt, quam misera et infelix sit conscientiae vacillatio; sed ita res habet, infernum regnare ubi non est pax cum Deo. Quo magis amplecti toto animo hanc promissionem decet, quae certam omnibus peccata sua confitentibus veniam offert. Porro hanc in Dei fide et iustitia fundatam esse docet: quia Deus qui promisit, verax est ac rectus. Nam qui *iustum* vo-

cari putant quia nos gratis iustificet, nimium argute (meo iudicio) philosophantur. Iustitia enim haec a fide pendet; utraque vero promissioni annexa est. Posset enim alioqui iustus esse Deus, et tamen summo iure nobiscum agere; sed quia se verbo suo nobis constrinxit, iustus censeri non vult, nisi ignoscat. Caeterum confessio haec quum ad Deum referatur, sincerum cordis affectum requirit; cor autem loqui Deo non potest absque vitae novitate: ergo veram in se poenitentiam continet. Gratuito quidem remittit Deus, sed ita, ut misericordiae facilitas non sit illecebra peccandi. *Purget nos.* Purgandi verbum videtur alio sensu capere quam prius. Nam Christi sanguine purgari nos dicebat, quia eius beneficio peccata non imputantur; nunc vero postquam de venia loquutus est, addit etiam, Deum nos purgare ab iniustitia, ut hoc secundum membrum diversum sit a priore. Ita duplicem ex confessione fructum ad nos redire significat: quod Deus Christi sacrificio placatus nobis ignoscit, et quod nos corrigit ac reformat. Si quis obiiciat, nunquam, dum in mundo peregrinamur, ab omni iniustitia nos purgari: quantum ad reformationem spectat, verum id quidem est; sed Iohannes non docet quid Deus nunc perficiat in nobis. Fidelis est, inquit, ut nos mundet: non hodie scilicet, nec cras. Nam quamdiu carne circumdati sumus, nos in continuo profectu esse oportet: sed quod semel coepit, quotidie pergit facere, donec tandem absolvat. Sic Paulus (Coloss. 1, 22.) dicit, nos electos esse, ut irreprehensibiles appareamus coram Deo. Et alibi (Ephes. 5, 27.): mundatam esse ecclesiam, ut sit absque omni ruga et macula; quamquam si quis praesentem locum secus interpretari malit, quasi idem bis dicat, liberum id relinquo.

10. *Mendacem facimus.* Ultra progreditur, quod Deum blasphement qui sibi puritatem arrogant. Videmus enim ut passim totum genus humanum peccati damnet: quare bellum cum Deo suscipit quisquis effugere tentat hanc damnationem: ipsumque arguit mendacii, quasi immeritos premat. Confirmationis causa addit: *sermonem Dei non esse in nobis*: acsi diceret nos tantam eius doctrinam reiicere, quae sub reatu omnes includit. Unde colligimus, nos tunc demum rite profecisse in verbo Domini, dum vere humiliati sumus, ut gementes sub vitiorum onere confugere discamus ad Dei misericordiam, neo alibi quam in paterna Dei indulgentia acquiescamus.

Cap. II.

1. Filioli mei, haec scribo vobis ut non peccetis: quod si quis peccaverit, advocatum habemus apud patrem, Iesum Christum iustum. 2. Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: non pro nostris autem solum, sed etiam pro totius mundi.

1. *Filioli mei.* Est haec non modo ἀνακεφαλαίωσις superioris doctrinae, sed totius fere evangelii summa, ut abstineamus a peccatis: et tamen quia semper obnoxii sumus Dei iudicio, certi simus Christum cum sacrificio mortis suae intercedere, ut patrem nobis propitiet. Interea occupatione etiam utitur, ne quis putet eum peccandi licentiam dare, quum de misericordia Dei concionatur, et eam docet nobis omnibus esse oxpositam. Duas ergo evangelii partes simul coniungit, quas separando praeposteri homines illud lacerant

ac mutilant. Praeterea semper doctrina gratiae obnoxiae fuit improborum calumniis. Quum proponitur in Christo peccatorum expiatio, peccandi licentiam concedi iactant. His malis ut occurrat apostolus, primo testatur hunc esse doctrinae suae finem, ut homines peccare desinant. Nam quum dicit: *ut non peccetis*, hoc tantum vult, ut pro humanae infirmitatis modo abstineant a peccatis. Atque huc spectat quod iam tractavi de societate cum Deo, ut conformes illi simus. Interea tamen de gratuita peccatorum remissione non tacet: quia etiamsi coelum ruere, et omnia misceri debeant, haec pars doctrinae nunquam omittenda: quin potius clare et diserte praedicandum est Christi officium. Sic etiam hodie nos agere decet. Quia proclivis est caro ad lasciviam, sedulo monendi sunt homines, iustitiam et salutem morte Christi ideo partam esse, ut simus sacrum Dei peculium. Utcunque tamen multos Dei misericordia proterve abuti contingat, multi etiam canes calumniose nos traducant, quasi vitiis frena laxemus: fortiter in asserenda Christi gratia pergendum est, in qua maxime Dei gloria refulget, totaque hominum salus consistit. Spernendi sunt, inquam, isti impiorum latratus, quibus impetitos videmus fuisse apostolos. Hac de causa secundum membrum mox subiicit, *advocatum* nobis esse, ubi peccavimus. Quibus verbis confirmat quod iam prius habuimus, quia longe absumus a perfecta iustitia, imo quotidie reatum nobis accersimus: esse simul in promptu remedium Deo placando, si ad Christum confugimus. Atque hoc solum est, in quo acquiescere possunt conscientiae, in quo continetur hominum iustitia, in quo fundata est spes salutis. Conditionalis particula *si quis*, debet in causalem resolvi; nam fieri non potest quin peccemus. Denique significat Iohannes, non modo nos revocari a peccatis per evangelium; quia illic nos ad se Deus invitat, et spiritum regenerationis offert; sed etiam consuli miseris peccatoribus ut Deum semper propitium habeant: nec peccata, quibus obstriti tenentur, obstare quominus iusti sint, quia mediatorem habent qui ipsos Deo reconciliet. Porro dum ostendere vult quomodo redeamus cum Deo in gratiam, dicit Christum esse nobis *advocatum*. Nam in hoc apparet coram facie Dei, ut sacrificii sui vim et efficaciam erga nos exserat. Quo melius hoc possit intelligi, crassius loquar. Intercessio Christi continua et mortis eius applicatio in salutem nostram. Quod ergo Deus peccata nobis non imputat, hoc fit quia Christum deprecatorem respicit. Caeterum duo tituli quibus postea Christum insignit, proprie ad circumstantiam huius loci spectant. Vocat *iustum et propitiationem*. Utroque praeditum esse oportet, ut munus personamque advocati sustineat. Quis enim peccator nobis Dei gratiam conciliet? Nam ideo arcemur omnes ab accessu, quia nemo purus est ac vacuus peccato: nemo itaque idoneus pontifex, nisi innocens et a peccatoribus segregatus, quemadmodum etiam habetur ad Hebraeos 7, 26. Additur *propitiatio*, quia nemo absque sacrificio idoneus est pontifex. Itaque sub lege nunquam sanctuarium ingrediebatur sacerdos, nisi praeeunte sanguine: et victima in precibus, quasi solenne sigillum, solebat ex Dei instituto adhiberi. Quo symbolo testatum esse Deus voluit, ut quis gratiam nobis impetret, oportere instructum esse sacrificio. Nam ubi offensus est Deus, ad ipsum placandum satisfactionis pretium exigitur. Hinc sequitur, opus habere advocato sanctos omnes qui fuerunt ac futuri sunt; neminem vero praeter unum Christum huic muneri obeundo parem esse. Et certe nominatim duo haec epitheta adscripsit Iohannes Christo, ut unicum esse advocatum ostenderet. Sicuti autem eximia inde consolatio ad nos redit, quum audimus Christum non semel modo esse mortuum, ut nobis patrem placaret; sed assidue intercedere pro nobis, ut aditus nobis in eius nomine ad Deum

pateat, ut preces nostrae exaudiantur: ita summopere cavendum ne honor qui illi proprius est, alio transferatur. Atqui scimus in patu promiscue sanctis attributum fuisse hoc munus. Nunc sunt anni triginta, quum hoc tam insigne fidei nostrae caput fere sepultum erat, Christum esse advocatum. Hodie fatentur unum quidem esse ex multis, sed non solum. Qui inter papistas paulo plus habent verecundiae, non negant Christum eminere; sed postea ingentem comitum turbam illi associant. Atqui verba clare sonant, non posse advocatum esse qui non sit idem sacerdos. Sacerdotium porro nonnisi in Christum solum competit. Interea non tollimus mutuas sanctorum intercessiones, quibus inter se caritatem exercent; sed hoc nihil ad mortuos qui ex hominum contubernio migrarunt; nihil etiam ad ea patrocinia quae sibi confingunt, ne sint unius Christi clientes. Nam etsi fratres orant pro fratribus, unum tamen patronum omnes sine exceptione respiciunt. Dubium itaque non est quin totidem Christo idola opponant papistae, quot sibi patronos comminiscuntur. Obiter vero notandum est, nimis crasse errare eos qui patris genibus Christum advolvunt, ut pro nobis oret. Tollendae sunt eiusmodi imaginationes, quae coelesti Christi gloriae derogant: ac retinenda simplex doctrina, fructum mortis eius recentem ac perpetuum nobis constare, quod sua intercessione Deum nobis propitiet, precesque nostras tam sacrificii sui odore sanctificet, quam patrocinii favore adiuvet.

2. *Non pro nostris solum.* Amplificationis causa hoc addidit, ut certo persuasi sint fideles, expiationem a Christo partam, ad omnes extendi qui evangelium fide amplexi fuerint. Sed hic movetur quaestio quomodo mundi totius peccata expientur. Omitto phreneticorum deliria, qui hoc praetextu reprobos omnes, adeoque Satanam ipsum in salutem admittunt. Tale portentum refutatione indignum est. Qui hanc absurditatem volebant effugere, dixerunt, sufficienter pro toto mundo passum esse Christum; sed pro electis tantum efficaciter. Vulgo haec solutio in scholis obtinuit. Ego quamquam verum esse illud dictum fateor: nego tamen praesenti loco quadrare. Neque enim aliud fuit consilium Iohannis, quam toti ecclesiae commune facere hoc bonum. Ergo sub omnibus reprobros non comprehendit; sed eos designat qui simul credituri erant, et qui per varias mundi plagas dispersi erant. Tunc enim vere, ut par est, illustratur Christi gratia, quum unica esse mundi salus praedicatur.

3. Atque in hoc cognoscimus quod cognovimus eum, si praecepta eius servamus. 4. Qui dicit: Novi eum, et praecepta eius non servat, mendax est, et in eo veritas non est. 5. Qui vero servat eius sermonem, vere in ipso caritas Dei perfecta est. In hoc cognoscimus quod in ipso sumus. 6. Qui dicit se in eo manere, debet, sicuti ille ambulavit, ita et ipse ambulare.

3. *Atque in hoc.* Postquam doctrinam illam de gratuita peccatorum remissione tractavit, iterum ad exhortationes redit illi annexas, et quae ab ea dependent. Ac primo quidem admonet, non otiosam esse Dei notitiam, quae ex evangelio concipitur; sed parere ex se obedientiam. Postea ostendit quid maxime a nobis Deus flagitet, quid sit in vita praecipuum: nempe ut Deum amemus. Quod de viva Dei cognitione hic legimus, non temere scriptura passim repetit. Mundo enim nihil magis tritum est, quam pietatis doctrinam

trahere ad frigidas speculationes. In hunc modum a Sorbonicis sophistis adulterata fuit theologia, ut ex tota eorum scientia ne minima quidem scintilla pietatis emicare queat. Et passim curiosi homines tantum discunt ex verbo Dei, quod garriant ostentationis causa. Denique nimis vulgare hoc fuit saeculis omnibus malum, nomen Dei frustra iactare. Sumit ergo Iohannes hoc principium, quod Dei cognitio sit efficax. Unde colligit, minime Deum cognoscere, qui praecepta eius non servant. Plato licet in tenebris palpitans, suum tamen illud pulchrum, quod imaginatur, cognosci posse negat, quin hominem rapiat in admirationem sui: in Phaedro et aliis locis. Deum ergo qui fieri potest ut cognoscas, et nullo affectu tangaris? Nec vero hoc tantum ex Dei natura manat, ut cognitum statim amemus; sed idem spiritus qui mentes nostras illuminat, inspirat etiam cordibus conformem scientiae affectum. quamquam hoc secum fert Dei cognitio, ut eum timeamus et amemus. Neque enim Dominum et patrem, ut se ostendit, possumus agnoscere, quin praebeamus nos illi vicissim morigeros filios et servos obsequentes. Breviter evangelii doctrina vivum est speculum, in quo Dei effigiem contemplantes in eam transfiguramur: quemadmodum Paulus docet II. Cor. 3, 18. Quare ubi non adest pura conscientia, non nisi inane scientiae spectrum esse potest. Notandus est hic ordo, quum dicit, *nos cognoscere quod noverimus.* Significat enim, Dei obedientiam sic coniunctam esse scientiae, ut tamen haec ordine sit prior: sicuti necesse est causam effectu suo esse superiorem. *Si praecepta eius.* Atqui nemo est qui omni ex parte servet: ita nulla esset Dei cognitio in mundo. Respondeo, apostolum minime secum pugnare. Quum ergo nuper omnes reos statuerit coram Deo, non intelligit servare mandata, qui legi penitus satisfaciant (quod exemplum nusquam inveniri potest in mundo), sed qui pro humanae infirmitatis captu, vitam suam formare student ad Dei obsequium. Nam quoties de fidelium iustitia scriptura loquitur, adeo peccatorum remissionem non recludit, ut potius ab ea faciat exordium. Nec vero inde colligendum est, fidem in opera recumbere. Tametsi enim suae quisque fidei testimonium habet ab operibus: non tamen sequitur illic fundatam esse, quum posterior haec probatio instar signi accedat. Certitudo itaque fidei in sola Christi gratia residet; sed pietas et sanctitas vitae veram fidem a ficta et mortua Dei notitia discernit: quia haec veritas est in Christo (ut ait Paulus, Coloss. 3, 9) exuisse veterem hominem etc.

4. *Qui dicit: Novi eum.* Unde probat mentiri, qui fidem iactant absque pietate? nempe a contrario: quia iam illud posuit, quod Dei cognitio res sit efficax. Neque enim nuda imaginatione cognoscitur Deus; sed quum se intus cordibus nostris per spiritum patefacit. Caeterum quia multi hypocritae fidei titulo frustra superbiunt, tales mendacii damnat apostolus. Nam quod dicit, supervacuum foret, nisi per multorum ora volitaret falsa et inanis Christianismi professio.

5. *Qui vero servat.* Nunc definit quaenam vera sit legis Dei observatio: nempe Deum amare. Locus hic perperam (meo iudicio) ab iis exponitur, qui intelligunt, vere Deo placere qui sermonem eius servant. Potius sic resolve: Diligere sincero cordis affectu Deum, est mandata eius servare. Breviter enim (ut iam admonui) indicare voluit quid a nobis Deus exigat, et in quo posita sit fidelium sanctitas. Idem Moses quoque dicebat, quum legis summam colligeret: Nunc Israël, quid petit abs te Dominus, nisi ut timeas ipsum, et diligas, ambulesque in praeceptis eius? Deuteronom. capite 10, 12. Item capite 30, 19. 20.: Elige vitam, nempe ut diligas Dominum Deum tuum, servias illi, et adhaereas etc. Neque enim lex, quae

spiritualis est, de aeternis tantum operibus praecipit; sed hoc praecipue nobis commendat, ut Deum ex toto corde diligamus. Quod nulla hic fit hominum mentio, pro absurdo haberi non debet; continuo enim ex Dei amore fluit fraterna caritas, ut postea videbimus. Quisquis itaque vitam suam Deo probare cupit, ad hunc scopum omnes eius partes dirigat. Si quis obiiciat, neminem unquam fuisse repertum qui Deum ita perfecte diligeret: respondeo, sufficere modo quisque pro gratiae sibi datae mensura ad hanc perfectionem adspiret. Interim constat definitio, quod perfectus Dei amor, sit legitima sermonis eius observatio. In ea nos progredi, sicut in notitia proficere decet. *Cognoscimus quod in ipso.* Redit ad illum evangelii fructum cuius meminerat, nempe societatem cum Deo et filio eius; atque ita confirmat superiorem sententiam a consequentibus. Nam si evangelii finis est ut Deo communicemus; communicatio autem nulla esse potest absque amore: nemo rite in fide profecit nisi qui Deo ex corde adhaeret.

6. *Qui dicit se in eo manere.* Quemadmodum prius lucem Dei nobis in exemplar proposuit: nunc quoque ad Christum nos vocat, ut eius simus imitatores. quamquam non simpliciter hortatur ad imitationem Christi; sed ab unitate quam habemus cum eo, arguit nos illi esse debere similes. Vitae, inquit, et operum similitudo probabit nos in Christo manere. Porro iis verbis ad proximum membrum, quod mox de amandis fratribus subiiciet, transitum sibi facit.

7. Fratres, non mandatum novum scribo vobis; sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio. Mandatum vetus est sermo, quem audistis ab initio. 8. Rursum mandatum novum scribo vobis: quae est veritas in ipso et in vobis: quia tenebrae transeunt, et lumen verum iam lucet. 9. Qui dicit se in luce esse, et fratrem suum odit, in tenebris est adhuc. 10. Qui diligit fratrem suum, in luce manet, et offendiculum in eo non est. 11. Qui vero fratrem suum odit, in tenebris est, et in tenebris ambulat, nec scit quo vadat: quia tenebrae excoecarunt oculos eius.

7. *Fratres, non mandatum* etc. Explicatio superioris doctrinae, quod scilicet amare Deum, sit servare eius mandata. Non temere autem pluribus verbis in hoc insistit. Primum scimus ut semper odiosa sit vel suspecta novitas; deinde non facile insuetum iugum suscipimus; adhaec, ubi certum aliquod doctrinae genus sumus amplexi, quicquam in ea mutari vel novari, nobis molestum est. His de causis admonet Iohannes, nihil se docere de caritate, nisi quod iam ab initio auditum fidelibus, usu ipso inveteraverit. Alii vetustatem secus exponunt: quod scilicet non aliam nunc in evangelio vivendi regulam praescribat Christus, quam Deus olim sub lege; idque verissimum est. Nec repugno quin hoc sensu paulo post evangelii sermonem appellet *vetus mandatum.* Verum hoc tantum nunc velle arbitror, haec prima esse evangelii rudimenta, sic ipsos a principio fuisse institutos; non esse cur refugiant quasi insolitum, quo pridem imbutos esse oportebat. Nam relativum, causae loco poni apparet: *vetus* ergo nominat, non quod ante multa saecula traditum fuerit patribus; sed in quo edocti fuerant statim a primo religionis ingressu. Id autem plurimum ad fidem asserendam valet: quia statuere debent lectores, ab eodem Christo profectum esse, a quo evangelium habent. *Mandatum vetus est.* Vetustatis nomen hoc loco longius extendi probabile est. Plenior enim est oratio, quum dicit: *Sermo quem audistis ab*

initio, *est vetus mandatum.* Ac (meo quidem iudicio) significat non debere accipi evangelium quasi doctrinam nuper natam: sed quae a Deo prodierit, sitque aeterna eius veritas. acsi diceret: Non debetis evangelii antiquitatem metiri temporis spatio, quo vobis allatum est: siquidem illic patefacta vobis fuit aeterna Dei voluntas. Non solum ergo hanc pie vivendi regulam vobis tradidit Deus, quum vocati primum estis ad Christi fidem; sed eadem semper illi fixa probataque fuit. Et sane haec demum antiquitas censeri debet, fidemque et reverentiam meretur, quae originem habet a Deo. Nam hominum figmenta, quantumvis longa annorum praescriptione, non tantum auctoritatis acquirent, ut obruant Dei veritatem.

8. *Rursum mandatum novum.* Non videntur mihi interpretes apostoli mentem assequuti esse. *Novum* enim dicit, quod Deus quotidie suggerendo veluti renovat, ut se in eo tota vita exerceant fideles: quia nullum sit illis praestantius expetendum. Nam quae pueri discunt rudimenta, postea locum cedunt altiori et solidiori doctrinae. Contra Iohannes negat eiusmodi esse doctrinam de fratribus diligendis, quae tempore obsolescat; sed perpetuo vigere, ut non minus sit ultima perfectio, quam tirocinium. Porro hoc necesse fuit addi, quia, ut curiosi plus iusto sunt homines, bona pars semper novi aliquid cupide appetit. Hinc simplicis doctrinae fastidium, quod innumera errorum portenta gignit, dum quisque novis subinde arcanis inhiat. Ubi autem hoc constitutum est, Dominum in eodem pergere tenore, ut in eo quod didicimus, tota vita nos retineat: iniectum est huiusmodi cupiditatibus frenum. Ergo qui ad sapientiae metam pertingere cupit, quod ad vitam recte instituendam attinet, illi in caritate proficiat. *Quae est veritas.* Probat ratione quod dixit: quia hoc uno caritatis mandato, quod ad institutionem vitae spectat, constat tota Christi veritas. Quae porro exspectanda est alia maior revelatio? nam Christus certe omnium finis est ac complementum: proinde veritatis nomen huc spectat, ut subsistant quasi in meta; nam pro complemento vel absoluto statu accipitur. Christum illis coniungit, ut membris caput: acsi diceret, corpus ecclesiae non aliam habere perfectionem, vel tunc solide Christo unitos fore, si sanctus amor inter ipsos mutuo vigeat. Alii secus exponunt: Quod est veritas in Christo, etiam in vobis est. Sed nos video quorsum id spectet. *Quia tenebrae transeunt.* Praesens tempus loco praeteriti. Significat enim, simul ac Christus illuxit, nos habere plenum intelligentiae fulgorem. Non quod sapiat quisque fidelium primo die quantum oportet (nam et Paulus, Philipp. 3, 12, se eniti testatur ut apprehendat quod nondum assequutus est) sed quia Christi notitia ad discutiendas tenebras sola sufficit. Ergo necessarii sunt quotidiani progressus, et prius suam auroram habet cuiusque fides, quam ad meridiem perveniat. Sed quia eisdem doctrinae tenorem continuat Deus, in qua proficere nos iubet, merito evangelii cognitio verum lumen dicitur, ubi Christus sol iustitiae affulget. Ita via praecluditur hominum audaciae, qui evangelii puritatem corrumpere suis figmentis tentant; ac tuto universam papae theologiam anathemate damnare licet, quae hoc verum lumen prorsus obscurat.

I. *Qui dicit se in luce.* Prosequitur suam metaphoram. Dixit caritatem unicam esse regulam ad quam exigenda sit vita; dixit hanc legem nobis in evangelio praescribi: dixit postremo illic esse quasi meridianam lucem, quae oculos nostros intuitu sui retinere debet. Nunc ex adverso colligit, caecutire omnes ac in tenebris errare qui a caritate alieni sunt. Quod autem prius amorem Dei posuit, nunc fratrum, nihilo plus est repugnantiae, quam inter effectum et causam; deinde ita inter se connexi sunt, ut divelli nequeant. Dicet postea Iohannes capite tertio, falso nos iactare dilectionem Dei, nisi

proximos diligimus; atque id verissimum est. Nunc vero caritatem erga proximos tamquam testimonium sumit, quo probamus Deum a nobis diligi. In summa, quum caritas sic Deum respiciat, ut in Deo complectatur homines: nihil in eo absurdi, quod de caritate disputans apostolus promiscue nunc ad Deum, nunc ad fratres refert: atque hic familiaris est scripturae usus. Saepe tota vitae perfectio statuitur in amore Dei; rursum Paulus docet (Rom. 13, 8.), totam legem implere, qui proximum diligit; et Christus (Matth. 23, 23.) pronuntiat, haec esse legis praecipua, iustitiam, iudicium, et veritatem. Utrumque verum est, ac optime convenit: quia et amor Dei nos ad homines diligendos instituit; et re ipsa testamur nostram in Deum pietatem, homines ex iussu eius amando. Quicquid sit, fixum hoc semper maneat, caritatem esse dirigendae vitae scopum. Quod eo diligentius notandum, quia quidvis potius omnes fere eligunt, quam unicum hoc Dei mandatum. Eodem pertinet quod sequitur, *non esse offendiculum*, ubi est studium caritatis; nam qui vitam suam ita format, nunquam impinget.

11. *Fratrem suum odit.* Rursum admonet, quamlibet praeclaram virtutis speciem ostentes, nihil tamen esse non vitiosum ubi abest caritas. Conferatur hic locus cum I. Corinth. cap. 13., et longa expositione non indigebit. Verum ideo obscura est mundo haec doctrina, quod bona pars in larvis nescio quibus obstupescit. Ita ficta sanctitas omnibus fere oculos perstringit; interim neglecta caritas iacet, aut saltem in postremum angulum reiicitur.

12. Scribo vobis, filioli: quoniam remittuntur vobis peccata vestra propter nomen eius. 13. Scribo vobis, patres: quoniam novistis eum qui est ab initio. Scribo vobis, adolescentes: quoniam vicistis malum illum. 14. Scribo vobis, pueri: quoniam novistis patrem. Scripsi vobis, patres: quoniam novistis eum qui est ab initio. Scripsi vobis, adolescentes: quia fortes estis, et verbum Dei manet in vobis, et vicistis malum illum.

12. *Filioli.* Haec adhuc generalis est sententia. Neque enim teneram modo aetatem compellat, sed communiter *filiolos* intelligit omnium aetatum homines: quemadmodum primo capite, et hoc ipso paulo post. Hoc ideo dico, quod interpretes perperam restringunt ad pueros. Atqui Iohannes quum de pueris loquetur, παιδία vocabit, quod nomen aetati congruet; hic autem tamquam spiritualis pater non senes minus quam pueros τεκνία appellat. Mox quidem speciales sententias accommodabit singulis aetatibus. Falluntur tamen qui hinc faciunt initium. Quin potius ne superior exhortatio gratuitae peccatorum remissioni obscuritatem inducat, doctrinam hanc, quae fidei propria est, iterum inculcat: ut certe hoc fundamentum semper retinendum est, in sola Christi gratia nobis salutem esse repositam. Urgenda quidem vitae sanctitas, sedulo praecipiendum de timore Dei, acriter stimulandi ad poenitentiam homines, commendanda vitae novitas cum suis fructibus; semper tamen cavendum ne suffocetur fidei doctrina, quae Christum unicum salutis bonorumque omnium auctorem statuit; quin potius servanda est haec moderatio, ut primas semper fides obtineat. Hanc legem nobis praescribit Iohannes, quum de bonis operibus sedulo concionatus, ne tamen plus illis dare videatur quam oportet, adeo sollicite nos ad Christi gratiam revocat. *Remittuntur vobis peccata.* Sine hac fiducia non nisi fluxa et umbratilis erit pietatis species. Imo qui gratuita peccatorum remissione posthabita, insistunt in aliis

partibus, sine fundamento aedificant. Interea Iohannes significat, nihil stimulandis ad timorem Dei hominibus aptius esse, quam dum rite edocti sunt quid illis bonorum attulerit Christus: quemadmodum Paulus obsecrat per viscera misericordiae Dei. Unde apparet quam improba sit papistarum calumnia, qui frigere bene agendi studium causantur, dum ea extollitur quae sola obsequentes Deo filios reddit. Nam inde sumit hortandi materiam, quod tam benevolum nobis Deum esse novimus, ut peccata non imputet. *Propter nomen eius.* Causa materialis adscribitur, ne quaeramus alia media quae nos Deo reconcilient. Neque enim satis fuerit tenere, Deum nobis ignoscere peccata, nisi recta veniamus ad Christum, et pretium illud quod in cruce nobis persolvit; idque eo magis observandum, quod videmus Satanae astu et pravis hominum figmentis hanc viam obstructam esse, dum variis satisfactionibus placare Deum conantur stulti homines, et innumera expiationum genera excogitant ad se redimendos. Nam quot promerendae veniae media Deo ingerimus, tot obstaculis arcemur ab eius accessu. Proinde Iohannes non contentus hac simplici doctrina, quod nobis peccata Deus remittat, nominatim addit propitium nobis esse Christi respectu, ut alias omnes rationes excludat. Nos quoque ut hoc beneficio fruamur, omnia alia nomina omittere et oblivisci necesse est, solumque Christi nomen amplecti.

13. *Scribo vobis, patres.* Iam ad aetatem enumerationem descendit, ut ostendat singulis convenire quod docet. Nam generalis sermo interdum minus afficit: imo, quae nostra est malignitas, pauci sunt qui putent ad se pertinere, quod simul ad omnes dirigitur. Senes se ut plurimum subducunt, quasi excesserint discendi aetatem; pueri, quasi nondum maturuerint, recusant audire; mediae aetatis homines, quoniam aliis studiis occupantur, non adiiciunt huc animum. Ergo ne qui se eximant, evangelium ad singulorum usus accommodat. Designat autem tres aetates; quae magis recepta est humanae vitae partitio. Unde et celebris ille Lacedaemoniorum chorus tres ordines habebat, quorum primus canebat: Quod estis, erimus; postremus: Quod estis, fuimus; medius vero: Sumus quod alteri fuerunt, et alteri futuri sunt. In hos tres gradus Iohannes humanae vitae curriculum distribuit, ac incipit quidem a senibus, et illis congruere dicit evangelium, quia inde aeternum Dei filium discant. Nota est senum morositas, praesertim vero quia annorum multitudine metiuntur sapientiam, redduntur indociles. Praeterea hoc vitii merito in illis notavit Horatius in arte poëtica, quod tempus pueritiae suae laudantes respuunt, quicquid fit aut dicitur. Huic vitio prudenter medetur Iohannes, quum in evangelio non antiquam modo scientiam contineri admonet, sed quae nos deducit usque ad ipsam Dei aeternitatem; unde sequitur, nihil hic esse quod fastidiant. Quod dicit Christum fuisse *ab initio*, tam ad divinam eius praesentiam, in qua coaeternus est patri, quam ad virtutem refero, de qua apostolus loquitur ad Hebraeos (13, 8.), quum dicit fuisse heri, sicuti est hodie. acsi diceret: Si placet vetustas, habetis Christum, qui est omni vetustate superior; quare ne pudeat eius esse discipulos, qui in se omnia saecula comprehendit. Interea notandum quaenam sit vere antiqua religio, nempe quae in Christo fundata est. Nam alioqui parum valebit quantumvis longa annorum series, si originem ab errore ducat. *Scribo vobis, adolescentes.* Tametsi diminutivo utitur, νεανίσκοι: non tamen dubium est quin sermonem ad omnes dirigat, qui sunt in aetatis flore et statu. Scimus porro aetatem illam sic addictam esse inanibus mundi curis, ut de regno Dei parum cogitet. Nam ingenii vigor et corporis robur illos quodammodo inebriant. Proinde apostolus eos admonet ubi situm sit verum robur, ne amplius pro more suo in

carne exsultent. Vos, inquit, *fortes estis*; *quia vicistis Satanam:* Copula enim causalem particulam valet. Et sane ea est fortitudo quam appetere decet, nempe spiritualis. Et simul non aliunde haberi indicat, quam a Christo; bona enim quae ex evangelio percipimus, commemorat. Vicisse dicit qui adhuc sunt in actu ipso bellandi; sed nostra conditio longe alia est, quam eorum qui sub hominum vexillis militent. Mars enim illis dubius, et eventus belli anceps; nos, priusquam congrediamur cum hoste, iam sumus victores, quia nobis caput nostrum Christus totum semel mundum vicit.

14. *Scribo vobis, pueri.* Indigent pueri alieno regimine: itaque pueris optime quadrare evangelium, apostolus colligit, quia illic inveniant patrem. Nunc videmus quam diabolica sit tyrannis papae, quae minaciter ab evangelii doctrina omnes aetates arcet, quas spiritus Dei tam studiose provocat. Caeterum haec quae in species apostolus distribuit, etiam generalis sunt. Nam toti in vanitatem defluimus, nisi nitatur nostra firmitas aeterna Dei veritate. Nihil nobis magis fragile et caducum, nisi virtus Christi in nobis habitet; pupilli sumus omnes, donec in gratiam adoptionis per evangelium venimus. Quae ergo de iuvenibus praedicat, etiam senibus sunt communia; sed tamen voluit singulis aptare quod illis maxime necessarium est, ut sine exceptione omnes indigere evangelii doctrina ostendat. Particula ὅτι bifariam exponi potest; sed hic sensus quem posui, multo melior est; atque ita contextus melius cohaeret. *Scripsi vobis.* Has repetitiones iudico esse supervacuas, et probabile est, quum falso putarent imperiti lectores, bis de pueris loquutum esse, temere alia duo membra supposuisse. quamquam fieri potest ut Iohannes ipse sententiam de adolescentibus, augendi causa, secunde inseruerit; (illic enim addit, fortes esse, quod prius non dixerat) librarii autem temere numerum implere voluerint.

15. Ne diligatis mundum, neque ea quae in mundo sunt. Si quis diligit mundum, non est caritas patris in eo: 16. Quia quicquid est in mundo, (nempe concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum, et superbia vitae,) non est ex patre, sed ex mundo est. 17. Atqui mundus transit, et concupiscentia eius; qui autem facit voluntatem Dei, manet in aeternum.

15. *Ne diligatis* etc. Antea dixerat hanc esse unicam pie vivendi regulam, Deum amare; sed quia vano mundi amore occupati sensus omnes nostros alio avertimus, vanitatem istam prius ex nobis revelli oportet, ut in nobis regnet Dei amor. Donec mentes purgatae fuerint, centies nullo profectu iterari posset superior illa concio, non secus acsi aquam supra globum effundens ne unam quidem guttam colliges, quia nihil est illic vacuum quo aqua retineatur. *Mundi* nomine intellige, quicquid ad praesentem vitam spectat, ubi separatur a regno Dei et spe vitae aeternae. Ita in se comprehendit omne genus corruptelas, et malorum omnium abyssum. Iri mundo sunt voluptates, deliciae et illecebrae omnes quibus homo capitur, ut se a Deo subducat. Porro tam severe damnatur mundi amor: quia ubi nihil quam terram respicimus, necesse est Deum et nos ipsos oblivisci. Ubi vero perversa eiusmodi cupiditas dominatur, et hominem ita implicitum tenet, ut non cogitet de coelesti vita, illic est belluinus stupor. *Si quis diligit mundum.* Argumento a contrariis probat quam necesse sit mundi amorem ab-

licere, si velimus placere Deo; idque potest confirmat argumento a repugnantibus: quia quae propria sunt mundi, cum Deo prorsus dissideant. Tenendum est quod iam dixi, hic notari profanum vitae institutum, quod nihil habet cum regno Dei commune, ubi sic degenerant homines, ut praesenti vita contenti nihilo plus de immortali vita cogitent quam brutae pecudes. Ergo quisquis ita se terrenis cupiditatibus mancipat, non potest Dei esse.

16. *Nempe concupiscentia carnis.* Vetus interpres aliter; nam ex una sententia duas facit. Melius Graeci, qui uno contextu legunt, non esse ex Deo quicquid est mundi; et tres concupiscentiae species interserunt, oratione non abrupta. Nam explicationis vice interposuit Iohannes haec quasi tria exempla, ut summatim ostenderet qualia sint studia et quales eorum meditationes qui mundo vivunt. Porro an plena sit et integra partitio, non magnopere refert quamquam non reperies hominem mundanum, in quo non regnent istae cupiditates, vel saltem una earum. Restat ut videamus quid per unamquamque intelligat. Primum membrum generaliter de vitiosis omnibus concupiscentiis exponi solet, quia caro totam hominis corruptam naturam significat. Ego tametsi nolim contendere, dissimulare tamen nolo, diversum sensum mihi probari. Quum vetat Paulus Rom. 13, 14., carnis curam haberi ad concupiscentias, mihi videtur optimus esse huius loci interpres. Quid est illic caro? Nempe corpus et eius accessiones. Quid ergo est carnis cupiditas, nisi quum homines terreni molliter et delicate vivere appetentes suis tantum commodis intenti sunt? Nota est ex Cicerone et aliis trimembris Epicuri partitio, qua inter cupiditates discernit: quum alias facit naturales et necessarias; alias naturales, non tamen necessarias; alias nec naturales, nec necessarias. Verum Iohannes, cui nota erat cordis humani ἀταξία, secure damnat cupiditatem carnis, quia semper intemperanter diffluat, nec mediocritatem servet; postea gradatim conscendit ad crassiora vitia. *Cupiditas oculorum* (meo iudicio) tam libidinosos adspectus comprehendit, quam vanitatem quae in pompis et inani splendore vagatur. Sequitur postremo loco *fastus* aut superbia, cui coniuncta est ambitio, iactantia, aliorum contemptus, caecus amor sui, praeceps confidentia. Summa est, simul ac mundus se offert, appetitus nostros, ut cor nostrum perversum est, quasi effrenes belluas, illuc rapi: ita dominari varias concupiscentias, quae omnes Deo sunt adversae. Pro *vita*, Graece est βίος, hoc est, vivendi genus et ratio.

17. *Atqui mundus transit.* Quia in mundo nihil est nisi caducum et quasi momentaneum, ex eo colligit quam male et misere sibi consulant qui hic sibi felicitatem constituunt: praesertim quum ad beatam aeternae vitae gloriam nos Deus vocet, acsi diceret: Vera felicitas quam Deus filiis suis offert, aeterna est: indignum est igitur, nos mundo implicari, qui mox cum bonis suis omnibus evanescet. *Concupiscentiam* hic interpretor metonymice, quicquid concupiscitur, et hominum desideria ad se rapit. Sensus est, quicquid in mundo pretiosissimum et maxime optabile dicitur, nihil quam umbratile esse spectrum. Quum dicit, *perpetuo* manere qui faciunt Dei voluntatem: significat perpetuo fore beatos qui ad Deum adspirant. Si quis obiiciat, neminem facere quod Deus praecipit: responsio in promptu est, non de absoluta legis observatione hic agi, sed de fidei obedientia, quae utcunque perfecta non sit, Deo nihilominus probatur. Voluntas Dei primum in lege nobis monstratur; sed quia in legi nemo satisfacit, nulla illinc felicitas sperari potest. Verum desperatis occurrit Christus cum novo subsidio, qui non tantum spiritu nos suo regenerat ut obediamus Deo; sed facit etiam ut qualiscunque noster conatus plenae iustitiae laudem obtineat.

18. Filioli, novissima hora est; et sicut audistis quod Antichristus venturus sit, etiam nunc Antichristi multi coeperunt esse: unde scimus esse novissimam horam. 19. Ex nobis egressi sunt, sed non erant ex nobis. Nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum; sed ut manifesti fierent quod non erant omnes ex nobis.

18. *Novissima hora.* Confirmat fideles adversus offendicula quibus poterant turbari. Iam exortae erant variae sectae, quae et fidei unitatem scindebant, et dissipabant ecclesias. Apostolus autem non tantum fideles munit, ne titubent; sed in contrarium finem hoc totum vertit. Admonet enim eos, iam adesse tempus extremum, ideoque eos ad maiorem vigilantiam hortatur: acsi diceret: Dum emergnnt errores diversi, potius expergefieri vos decet quam obrui. Inde enim colligendum est, non procul abesse Christum: ergo intenti simus in eius exspectationem, ne subito nos deprehendat. Eodem modo hodie quoque nos erigi decet, et propinquum Christi adventum fide apprehendere, dum omnia miscet Satan turbandae ecclesiae causa. Haec enim sunt ultimi temporis signa. Verum tot saecula quae a morte Iohannis fluxerunt, videntur hoc vaticinium falsi coarguere. Respondeo, apostolum vulgari scripturae more denuntiare fidelibus, nihil iam amplius restare, nisi ut Christus in mundi redemptionem appareat. Quia vero nullum tempus praefigit, neque aetatis suae homines lactavit spe inani, neque in posterum voluit abscindere ecclesiae cursum, et multas annorum successiones quibus huc usque duravit ecclesia in mundo. Et certe si regni Dei aeternitas nobis ante oculos versatur, nulla erit tam longa diuturnitas, quae non sit instar momenti. Tenendum apostoli consilium est, quod ultimum tempus vocet, in quo sic complentur omnia, ut nihil supersit praeter ultimam Christi revelationem. *Audistis quod Antichristus.* Loquitur tamquam de re nota: unde colligere promptum est, edoctos et admonitos ab initio fuisse fideles de futura ecclesiae dissipatione: tum ut sollicite ipsi se continerent in fide suscepta, tum ut posteros instruerent ad cavendum. Sic enim tentari Deus voluit ecclesiam, ne quis nisi sciens ac volens falleretur, nec ulla esset ignorantiae excusatio. Atqui videmus totum fere orbem misere fuisse deceptum, acsi verbum nunquam de Antichristo factum esset. Quinetiam in papatu nihil magis celebre ac tritum est, quam futurus Antichristi adventus; interea tam sunt stupidi, ut eius tyrannidem cervicibus suis impositam non sentiant. Idem scilicet omnino illis contingit quod Iudaeis; nam quum ii promissiones de Messia teneant, longius tamen absunt a Christo, quam si nunquam illis auditum esset nomen. Nam imaginarius Messias quem sibi finxerunt, eos a filio Dei prorsus avertit. Et si quis ex lege et prophetis Christum illis ostendere studeat, nihil quam ludet operam. Papistae Antichristum imaginati sunt, qui per tres annos et dimidium vexaturus sit ecclesiam. Omnes notae, quibus Antichristum designat spiritus Dei, in papa clare apparent; sed ille triennalis Antichristus stultos papistas tenet occupatos, ne videndo videant. Meminerimus itaque, non modo indicatum fuisse a spiritu Dei Antichristum, sed adscriptas simul fuisse notas quibus discerni queat. *Etiam nunc multi.* Videri posset hoc correctionis vice additum, quasi falso existiment unum fore aliquod regnum; sed non ita est. Qui unum tantum hominem putant fore, delirant illi quidem; sed Paulus quum venturae defectionis meminit (II. Thessal. 2, 3.), aperte testatur certum fore corpus et regnum. Initio praedicit defectionem, quae per totam ecclesiam grassabitur, ut sit quasi malam universale; deinde apostasiae caput constituit adversa-

rium Christi, qui in templo Dei sedebit, numen et divinos honores sibi usurpans. Nisi velimus sponte errare, ex ista Pauli descriptione Antichristum agnoscere discamus: quam suo loco exposui, nunc obiter attigisse sufficit. Sed quomodo hoc conveniet cum verbis Iohannis, qui iam multos esse pronuntiat? Respondeo, Iohannem nihil velle aliud, quam speciales iam sectas emergere, quae sint futurae dissipationis praeludia. Cerinthus enim, Basilides, Marcion, Valentinus, Ebion, Arrius, et reliqui, eius regni membra erant quod diabolus postea adversus Christum erexit. Proprie loquendo nondum Antichristus exstabat; sed arcanum suae impietatis clam moliebatur. Verum Iohannes utitur hoc nomine, ut piorum studium et sollicitudinem ad repellendas fraudes magis acuat. Quod si iam tunc in excubiis stare fideles iubebat Dei spiritus, quum signa duntaxat venturi hostis procul cernerent; multo minus nunc dormiendi tempus est, quando ecclesiam saeva tyrannide oppressam tenet, ac palam Christo insultat.

19. *Ex nobis egressi sunt.* Alteram obiectionem praevertit, quod pestes illas videbatur genuisse ecclesia, et in sinu suo ad tempus fovisse. Nam certe hoc ad turbandos infirmos plus valet, si unus quispiam nobiscum veram fidem professus deficiat, quam si mille extranei in nos conspirent. Sic ergo fatetur eos prodiisse ex ecclesiae gremio, ut tamen neget fuisse unquam ex ecclesia. Porro dilucendae obiectionis ratio est, quod semper huic malo obnoxia sit ecclesia, ut multos ferre cogatur hypocritas, qui vere Christum non habent, utcunque eius nomen ore profiteantur ad tempus. Quum dicit *egressos esse a nobis*, significat locum in ecclesia prius occupasse, et habitos esse in piorum numero. Negat tamen fuisse ex nobis, quia falso nomen obtenderint fidelium: sicuti paleae, licet tritico in eadem area permistae sint, non tamen in tritico censentur. *Si fuissent ex nobis.* Aperte pronuntiat, nunquam fuisse ecclesiae membra qui deficiunt. At certe sigillum Dei, sub quo suos custodit, firmum manet: ut inquit Paulus (II. Tim. 2, 19.). Sed hic oritur difficultas. Multos enim, qui videbantur Christum amplexi, saepe excidere contingit. Respondeo, tres eorum esse gradus qui evangelium profitentur. Sunt enim qui pietatem simulant, quum tamen mala conscientia intus eos arguat. Aliorum magis fraudulenta hypocrisis, qui non modo fucum hominibus facere tentant, sed oculos sibi perstringunt, ut sibi videantur recte Deum colere. Tertii vivam habent fidei radicem, ac suae adoptionis testimonium penitus fixum cordibus gerunt. Priores duo ordines nihil stabilitatis habent; de postremis loquitur Iohannes, quum impossibile esse dicit ab ecclesia alienari. Neque enim sigillum, quod Deus spiritu suo insculpsit eorum conscientiis, deleri potest. Semen incorruptibile quod radicem egit, non potest evelli, nec aboleri. Neque enim hic de hominum, sed Dei constantia agitur, cuius electionem ratam esse oportet. Quare non immerito dicit, ubi efficax est Dei vocatio, illic certam perseverantiam fore. In summa, nunquam penitus imbutos fuisse Christi notitia intelligit, qui deficiunt; sed levem duntaxat et evanidum habuisse gustum. *Ut manifesti fierent.* Utile ac necessarium esse ecclesiae examen docet: unde ex adverso sequitur, non esse iustam perturbationis causam. Quum sit areae similis ecclesia, ventilari paleam oportet, ut triticum purum maneat: hoc facit Deus, quum emittit hypocritas ex ecclesia; eam enim quisquiliis et sordibus purgat.

20. Et vos unctionem habetis a sancto: et novistis omnia. 21. Non scripsi vobis, quia non noveritis veritatem; sed quia novistis eam, et quia omne mendacium ex

veritate non est. 22. Quis est mendax, nisi qui negat Iesum esse Christum? Hic est Antichristus, qui negat patrem et filium. 23. Omnis qui negat filium, neque patrem habet.

20. *Et vos unctionem.* Modeste excusat apostolus, quod eos tam sollicite admonet: ne putent oblique se perstringi, quasi rudes ignarosque eorum quae probe tenere debuerant. Sic Paulus (Rom. 1, 14.) Romanis concedit prudentiam, ut aliis etiam monendis sint pares et idonei; simul tamen ostendit, non posse aliter se munere sibi iniuncto defungi, quin eos commonefaciat. Neque tamen adulatorie sic loquuntur apostoli; sed hoc modo prudenter cavent ne ab ullo hominum genere respuatur sua doctrina: quum non modo rudibus, sed in schola Domini eruditis congruere et utilem esse denuntiant. Usus ipse docet quam fastidiosae sint hominum aures. Tale quidem a piis debet abesse fastidium; boni tamen ac prudentis doctoris est nihil omittere, quo sibi audientiam apud omnes faciat. Certum est autem, nos minori attentione et reverentia excipere quod dicitur, si putamus eum qui loquitur, intelligentiam, quae a Domino data est nobis, detrahere. Simul hac laude acuit apostolus lectores, quid minus excusationis habent, qui dono intelligentiae sunt praediti, nisi alios profectu antecedant. Summa est, quod apostolus eos non docet tamquam rudes et elementarios, sed res iam cognitas in memoriam illis reducit; deinde quod ad excitandas spiritus scintillas eos hortatur, ut plenus in illis fulgor luceat. Ac se ipsum exponit proximis verbis, se ideo scripsisse negans quod veritatem ignorent, sed quod in ea probe sint edocti. Nam si rudes prorsus fuissent ac novitii, capere non potuissent hanc doctrinam. Quod autem *omnia* dicit novisse, non universaliter capi, sed ad praesentis loci circumstantiam restringi debet. Caeterum quum dicit, eos *habere unctionem a sancto*, non dubito quin ad veteres figuras alludat. Nam e sanctuario petebatur oleum ad ungendos sacerdotes. Daniel autem (Dan. 9, 24.) adventum Christi, tempus proprium esse definit ungendo sancto sanctorum. Nam ideo unctus a patre fuit, ut multiplices copias ex sua in nos plenitudine diffundat. Hinc sequitur, non acumine proprii sensu recte sapere homines, sed illuminatione spiritus; deinde non aliter quam per Christum nos fieri spiritus participes, qui verum est sanctuarium, et unicus noster sacerdos.

21. *Et quia omne mendacium.* Concedit illis iudicium, quo verum a falso discernant. Neque enim dialectica est ista propositio, mendacium differre a veritate (qualiter in scholis generales regulae traduntur), sed ad praxin et usum accomodatus sermo. acsi diceret, non tantum eos tenere quid verum sit; sed etiam adversus impiorum fallacias et imposturas munitos esse, ut prudenter sibi caveant. Porro non de una aut altera mendacii specie loquitur; sed quicquid fraudis intentet Satan, aut quacunque parte eos adoriatur, lucis et tenebrarum discretionem fore in promptu dicit, quia ducem habeant spiritum.

22. *Qui est mendax.* Non asserit solos esse eos mendaces qui negant apparuisse in carne Dei filium, ne quis in solvendo hoc nodo ultra modum se torqueat; sed alios omnes superare: quasi diceret, nisi hoc censeatur mendacium, aliud nullum haberi posse. quemadmodum vulgo solemus loqui: Si perfidia in Deum et homines crimen non est, quid amplius crimen vocabimus? Quod autem de pseudoprophetis in genere attigerat, nunc accommodat ad rationem sui temporis. Digito enim ostendit eos qui ecclesiam turbabant. Quod Cerinthum et Carpocratem notari veteres existimant,

facile recipio. Caeterum Christi negatio late patet. Neque enim satis est uno verbo fateri Iesum esse Christum, nisi talis agnoscitur, qualem eum pater in evangelio nobis offert. Duo isti quos nominavi, Christi titulum dabant filio Dei; sed purum fingebant hominem. Sicuti sunt alii, ut Arrius, qui Dei nomine illum ornantes aeterna divinitate spoliabant. Marcion spectrum hominis fuisse somniabat. Sabellius nihil a patre differre commentus est. Illi omnes Dei filium negarunt, quia nemo eorum integrum Christum sincera agnovit; sed eius veritatem, quantum in se erat, adulterantes, idolum sibi pro Christo fabricarunt. Erupit deinde Pelagius, qui certamen quidem non movebat de Christi essentia, quin verum hominem et Deum esse concederet; sed totum fere eius honorem in nos transferebat. Hoc vero est Christum in nihilum redigere, quum eius gratia et vis absoletur. Sic papistae hodie liberum arbitrium spiritus sancti gratiae opponentes, partem iustitiae et salutis locantes in operum meritis, innumeros sibi patronos imaginantes, per quos Deum propitium habeant, factitium nescio quem Christum habent; at vivam genuinamque Dei imaginem, quae lucere in Christo debebat, pravis suis commentis deformant, virtutem enervant, officium obruunt et pervertunt. Nunc videmus negari Christum, quoties quae habet propria, illi detrahuntur. Quemadmodum autem Christus legis et evangelii finis est, ac inclusos in se thesauros omnes habet sapientiae et intelligentiae: ita scopus est, in quem collimant haeretici omnes, ut sagittas illuc suas dirigant. Quare non immerito apostolus impostorum facit principes, qui Christnm oppuguant! quando plena in eo veritas nobis est exhibita. *Hic est Antichristus.* Non loquitur de illo defectionis principe, qui Dei sedem occupaturus erat; sed quicunque Christum evertere conantur, eos in scelerata illa cohorte ponit. Atque ut eorum crimen amplificet, non minus patrem ab illis quam filium negari asserit: acsi diceret, nullam amplius eos habere religionem, quia Deum penitus abiecerint; quod ratione mox addita confirmat: quia nequeat pater a filio separari. Est autem haec insignis sententia, et quae inter prima religionis nostrae axiomata censeri debet. Imo postquam confessi sumus unum esse Deum, hoc secundum caput necessario connecti debet: non alium esse nisi qui in Christo cognoscitur. Neque hic argute disputat apostolus de essentiae unitate. Certum quidem est non posse divelli filium a patre, quia sit ὁμοούσιος: sed aliud nunc agitur: quod scilicet pater, qui alioqui invisibilis est, se in filio tantum patefecerit. Unde et imago patris vocatur (Hebr. 1, 3.), quia nobis repraesentat et exhibet quicquid de patre cognitu utile est. Nuda enim Dei maiestas semper immenso suo fulgore oculos nostros perstringet: ergo necesse est in Christum respicere. Hic accessus est ad lucem, quae alioqui merito inaccessa dicitur. Iterum dico, non hic agitari subtilem disputationem de aeterna Christi essentia quam unam cum patre habet. Abunde quidem ad eam probandam sufficit hic locus; sed Iohannes ad fidei praxin nos vocat: nempe quia Deus se totum nobis in Christo fruendum dedit, frustra alibi quaeri; vel (si quis malit clarius) quoniam in Christo habitat tota plenitudo divinitatis, extra eum nihil esse Dei. Unde sequitur, Turcas, Iudaeos et similes Dei loco merum habere idolum. Nam quibuscunque insigniant titulis Deum quem adorant: quia tamen eum reiiciunt sine quo ad Deum non pervenitur, et in quo nobis se Deus in solidum manifestat: quid habent praeter suam creaturam, vel suum figmentum? Blandiantnr sibi, ut volent in suis speculationibus, qui extra Christum philosophantur de rebus divinis; certum tamen est nihil quam desipere, quia non tenent caput, ut Paulus dicit (Coloss. 2, 19.). Unde colligere promptum est quam necessaria sit Christi cognitio. Multi codices habent oppositam sen-

tentiam: Qui confitetur filium etc.; sed quia puto annotatam ab aliquo lectore, obrepsisse in contextum, omittere non dubitavi. Quod si placeat ipsam inseri, sensus erit, non aliam esse legitimam Dei confessionem, quam dum in filio agnoscitur pater. Si obiiciat quispiam, multos ex veteribus recte sensisse de Deo, quibus tamen ignotus erat Christus: fateor non ita semper explicatam fuisse Christi notitiam; illud tamen semper fuisse verum contendo, quemadmodum solis lumen radiis ad nos usque diffunditur, ita Dei notitiam nonnisi per Christum communicatam.

24. Ergo quod audistis ab initio, in vobis maneat. Si in vobis manserit quod ab initio audistis, et vos in patre et filio manebitis. 25. Atque haec est promissio quam ipse nobis promisit, nempe vita aeterna (vel *qua nobis pollicitus est vitam aeternam*). 26. Haec scripsi vobis de iis qui seducunt vos. 27. Et unctio quam accepistis ab eo, in vobis manet, neque opus habetis ut quis vos doceat; sed quemadmodum unctio docet vos de omnibus, et veritas est, et non est mendacium. Et quemadmodum docuit vos, manete in eo (vel *in ea*). 28. Et nunc, filioli, manete in eo: ut quum apparuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus ab eius praesentia. 29. Si nostis quod iustus sit, cognoscite, quod quisquis facit iustitiam, ex eo genitus est.

24. *Ergo quod* etc. Superiori doctrinae exhortationem attexit: et quo plus efficaciae habeat exhortatio, fructum demonstrat quem ex obedientia percipient. Ergo ad fidei constantiam eos hortatur, ut fixum in cordibus retineant quod didicerunt. Porro quum dicit *ab initio*, sola antiquitas minime ad probandam quamlibet doctrinam sufficeret; sed quia iam ostendit, rite in puro Christi evangelio fuisse institutos: iure in eo permanendum esse infert. Ac diligenter notandus est hic ordo. Nam si ab eo doctrinae genere, quod semel erimus amplexi, nolimus discedere, qualecunque illud sit: non constantia, sed perversa erit obstinatio. Quare delectus est habendus, ut nobis fidei nostrae ratio constet ex Dei verbo, tum sequatur inflexibilis constantia. Papistae initium iactant, quia superstitiones suas a pueritia imbiberint. Hoc praetextu apertam veritatem contumaciter repudiare sibi permittunt. Talis pertinacia nobis documento est, semper faciendum esse exordium a doctrinae certitudine. *Si in vobis manserit.* Hic perseverantiae fructus est, quod in quibus manet Dei veritas, illi in Deo manent. Unde colligimus quid in tota pietatis doctrina sit quaerendum. Quare is demum optime profecit, qui huc usque progressus est, ut Deo penitus adhaereat. In quo autem non habitat pater per filium, is totus est vanus et inanis, quicquid scientiae teneat. Porro haec eximia laus sanae doctrinae, quod nos Deo coniungit, ac in ea reperitur quicquid ad veram Dei fruitionem pertinet. Postremo loco admonet hanc esse solidam felicitatem, si Deus in nobis habitet. Loquutio qua utitur, ambigua est: vel quod haec sit promissio qua nobis promisit vitam aeternam: vel appositive, quod haec sit promissio quam nobis dedit, nempe vita aeterna. Quia tamen utrovis modo accipias, idem manet sensus: libera sit electio. Summa est, non aliter nos victuros, quam si vitae semen, in animis nostris conceptum usque ad finem alamus. Multus est Iohannes in hoc capite tradendo, in cognitione Christi non modo

beatae vitae principium esse situm, sed etiam perfectionem. Verum nulla eius repetitio nimia esse potest: quando hanc semper hominibus causam fuisse exitii notum est, quod Christo non contenti extra simplicem evangelii doctrinam evagari gestierunt.

26. *Haec scripsi vobis.* Iterum excusat apostolus, quod eos admonet qui intelligentia et iudicio alioqui praediti erant. Hoc autem ideo facit, ut iudicium spiritus adhibeant, ne inutilis sit admonitio, acsi dixisset: Ego quidem meas ago partes; sed interea necesse est ut vos Dei spiritus in omnibus dirigat. Nam frustra vocis meae sonitu aures, vel potius aërem verberabo, nisi ille intus loquatur. Quum audimus eum de seductoribus scripsisse, semper observemus, bono et sedulo pastori non modo curam incumbere ut oves aggreget, sed etiam ut lupos abigat. Quid enim profuerit puram evangelii vocem in medium afferre, si ad manifestas Satanae imposturas connivemus? Nemo itaque fideliter ecclesiam docere poterit, nisi qui profligandis erroribus, si quos spargi a seductoribus videt, erit intentus. Quod dicit: *unctio quam ab eo accepistis,* ego ad Christum refero.

27. *Neque opus habetis.* Ridiculus esset Iohannes, quemadmodum supra dixi, si inutilem doctrinam profunderet. Non igitur tantum illis tribuit sapientiae, ut Christi discipulos esse neget. Tantum significat illos minime esse rudes, ut docendi sint tamquam de rebus ignotis: nec se quicquam proponere quod non ultro illis suggerat Dei spiritus. Perperam itaque fanatici homines hoc testimonium arripiunt, ut ab ecclesia usum externi ministerii excludant. Dicit fideles, spiritus magisterio edoctos, iam tenere quae tradit: ut non opus habeant, quasi ignota discere. Hoc dicit quo plus auctoritatis suae doctrinae conciliet, dum eius subscriptionem quisque in corde suo reperit digito Dei insculptam. Caeterum quum pro fidei mensura quisque intelligat; fides autem in aliis exigua sit, in aliis mediocris, in nemine absoluta: hinc sequitur, neminem tantum scire quin profectui adhuc sit locus. Deinde haec altera est doctrinae utilitas, quod ubi prope tenent homines quod expedit, commonefacimus tamen eos et excitamus, ut maior inde confirmatio illis accedat. Nam quod de omnibus eos a spiritu doceri pronuntiat Iohannes, non tam generaliter accipi debet, sed ad loci praesentis circumstantiam restringi. In summa, non alio spectat quam ad stabiliendam eorum fidem, dum eos ad spiritus examen revocat, qui solus est idoneus doctrinae censor et approbator: dum eam cordibus nostris obsignat, ut certo sciamus Deum loqui. Nam quum in Deum respicere debeat fides, solus ipse sibi testis esse potest, ut cordibus nostris persuadeat, a se profectum esse quod aures nostrae percipiunt. Atque id sibi volunt haec verba: *Quemadmodum vos docet, veritas est;* spiritum scilicet instar sigilli esse, quo nobis testata fiat Dei veritas. Quum addit *non esse mendacium*, hac particula alterum spiritus officium designat: nempe iudicio et discretione nos regere, ne mendacio fallamur, ne haereamus suspensi et perplexi, ne velut dubiis in rebus vacillemus. *Quemadmodum docuit, manete.* Dixerat in illis manere spiritum; nunc ut in eius revelatione maneant, hortatur, et speciem ipsam revelationis designat. Manete, inquit, in Christo, quemadmodum vos spiritus docuit. Scio aliter vulgo exponi: Manete in ea: ut unctionem referat. Sed quum repetitio quae mox sequitur, non nisi Christo conveniat: mihi non dubium est quin de Christo hic quoque loquatur; et contextus hoc postulat. Nam in eo capite insistit apostolus, ut puram Christi notitiam retineant fideles, utque non alia via ad Deum contendant. Interea clare ostendit, non alium in finem Dei filios illuminari a spiritu, nisi ut Christum cognoscant. Quod si inde non deflexerint, perseverantiae fructum proponit! nempe quod fidu-

ciam habituri sint, ne pudefiant ab eius conspectu. Non enim fides, nuda est ac frigida Christi apprehensio, sed vivus et efficax potentiae eius sensus, qui fiduciam generat. Nec vero aliter staret fides, dum tot quotidie fluctibus impetitur, nisi et in Christi adventum respiceret, et eius virtute suffulta tranquillum afferret statum conscientiis. Porro optime fiduciae natura exprimitur, quum intrepide sustineri dicit Christi praesentiam. Nam qui secure in vitiis sibi indulgent, obvertunt tergum Deo, neque alibi quam in Dei oblivione pacem inveniunt. Haec est carnis securitas, quae homines obstupefacit, ut a Deo aversi neque peccatum horreant, neque mortem metuant; interea refugiant Christi tribunal; pia autem fiducia in solum Dei intuitum recumbit. Unde fit ut placide Christum exspectent pii, neque eius conspectum reformident.

29. *Si nostis quod iustus sit.* Iterum ad exhortationes transit; ut eas doctrinae subinde in tota epistola permiscet. Multis autem argumentis probat fidem necessario cum sancta et pura vita coniunctam esse. Primum est, quod spiritualiter gignimur in Christi similitudinem. Unde sequitur, neminem ex Christo genitum, nisi qui iuste vivit. Quamquam incertum est, Christumne an Deum intelligat, quum dicit ex eo esse genitos qui faciunt iustitiam. Illa certe usitata est loquendi ratio in scripturis, nos ex Deo gigni in Christo. Sed in hac quoque altera nihil absurdi est, ex Christo gigni qui eius spiritu renovantur.

Cap. III.

1. **Videte (vel *videtis*) qualem caritatem dedit nobis pater, ut filii Dei nominemur. Propterea mundus non novit nos, quia non novit ipsum. 2. Dilecti, nunc filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus. Scimus autem quod si apparuerit, similes ei erimus: quia videbimus eum sicuti est. 3. Et omnis qui habet hanc spem in eo, purificat se ipsum: quemadmodum ille purus est.**

1. *Videte* etc. Secundum argumentum, a vocationis nostrae dignitate et praestantia. Non vulgari honore, inquit, nos dignatus est coelestis pater quum in filios adoptavit. Haec tanta gratia puritatis studium accendere in nobis debet, ut simus illi conformes; nec vero fieri potest quin se purificet qui se unum ex Dei filiis agnoscit. Et quo plus vehementiae habeat exhortatio, Dei gratiam amplificat. Nam quod dicit *datam esse caritatem*, significat hoc merae esse liberalitatis, quod nos Deus pro filiis habet. Unde enim tanta nobis dignitas, nisi ex Dei amore? Amor porro hic gratuitus praedicatur. Est quidem impropria loquutio; sed maluit improprie loqui apostolus, quam non exprimere quod necesse cognitu erat. In summa, significat; quo amplior effusa est in nos Dei bonitas, illi nos eo magis obstrictos esse. Quemadmodum Paulus (Rom. 12, 1.) per eius misericordias Romanos obsecrat ut se illi puras hostias offerant. Interea docemur, gratuitam (ut dixi) esse piorum omnium adoptionem, nec ab ullo operum respectu pendere. Nam quod sophistae dicunt, adoptari quos fore dignos praevidet Deus, aperte his verbis refellitur; neque enim hoc modo gratuitum esset donum. Hoc doctrinae caput tenere in primis operae pretium est. Nam quum unica salutis nostrae causa sit adoptio, et eam ex mero soloque Dei amore fluere testetur apostolus, nihil hic nostrae dignitati vel operum meritis fit reliquum. Cur enim sumus filii? quia scili-

cet nos coepit gratis amare Deus, quum odio potius digni simus quam amore. Quum autem spiritus adoptionis nostrae pignus sit: hinc sequitur, si quid est in nobis boni, Dei gratiae adeo opponi non debere, ut potius ei referendum sit acceptum. *Nomen* de quo loquitur, inanis esse titulus non potest. Nam Deus est qui nos ore suo filios pronuntiat, quemadmodum Abrahae nomen imposuit ex re ipsa. *Propterea mundus.* Haec tentatio graviter fidem oppugnat, adeo non reputari nos in filiis Dei, vel ullam tantae praestantiae notam in nobis conspici, ut potius nos totus fere mundus ludibrio habeat. Ergo ex praesenti statu vix colligi potest, Deum esse nobis patrem: sicuti diabolus omnia machinatur, ut hoc beneficium obscuret. Huic scandalo medetur quum dicit, nos hodie quales sumus nondum agnosci, quia mundus Deum non cognoscit: itaque non esse mirum, si eius filios contemnat. Cuius rei illustre speculum exstitit in Isaac et Iacob. Nam quum uterque a Deo electus esset, illum Ismaël risu et sannis, hunc Esau minis et gladio persequebatur. Ergo utcunque videamur oppressi in mundo, stat nihilominus salus nostra et recta et incolumis.

2. *Nunc filii Dei sumus.* Nunc ad proprium cuiusque sensum descendit. Nam quamvis impii nos ad spem abiiciendam non sollicitent, praesens tamen nostra conditio a gloria filiorum Dei multum abest. Nam quantum ad corpus spectat, pulvis et umbra sumus; mors semper ante oculos versatur; interea mille aerumnis sumus obnoxii; anima vero innumeris malis subiecta: ita nobis infernum semper reperiemus. Quo magis necesse est sensus omnes nostros abstrahi a praesenti rerum adspectu, ne miseriae quibus uudique circumdati sumus et prope obruti, eius fecilitatis, quae adhuc latet, fiduciam nobis excutiant. Hoc enim apostoli consilium est, perperam nos esse facturos, si ex praesenti statu aestimemus quid nobis Deus contulerit, sed indubia fide tenendum esse quod nondum apparet. *Scimus autem quod si apparuerit.* Haec conditio resolvi debet in adverbium temporis: ubi vel quum. Porro verbum hoc *apparuerit*, diverso sensu quam prius accipitur. Dicebat nuper apostolus, nondum apparuisse quid simus futuri, quod absconditus sit adoptionis nostrae fructus, quia in coelo et nostra felicitas, nos autem procul inde in terra peregrinamur, quia haec caduca vita, et centum assidue mortibus subiecta, longe dissimilis est aeternae gloriae, quae Dei filios decet: quia carnis ergastulo servilem in modum inclusi, longe a libero coeli terraeque dominio distamus. Nunc vero ad Christum refert particulam istam: *Quum apparuerit.* Idem enim docet quod Paulus ad Colossenses cap. 3, 3. 4., ubi dicit: Vita vestra cum Christo abscondita est; ubi vero Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos cum ipso apparebitis in gloria. Neque enim aliter stare fides nostra potest, quam dum in Christi adventum respicit. Nam haec causa est cur Deus gloriae nostrae manifestationem differat, quia nondum manifestatus sit Christus cum potentia regni sui. Haec, inquam, una est sustinendae fidei nostrae ratio, ut patienter vitam nobis promissam exspectemus. Simul ac paululum a Christo quispiam deflexerit, necesse erit eum deficere. *Sciendi* verbo fidei certitudinem designat, ut eam discernat ab opinione. Nec simplex aut universalis scientia hic notatur: sed quam sibi privatim quisque aptare debet, ut certo statuat se Christo aliquando fore similem. Ergo utcunque pendeat gloriae nostrae exhibitio usque in Christi adventum, eius tamen cognitio optime fundata est. *Similes.* Non intelligit pares fore. Capitis enim et membrorum discrimen esse aliquod oportet; sed similes ei erimus, quia corpus nostrum humile, conforme reddet corpori suo glorioso: ut Paulus quoque docet, ad Philppenses capite 3, 21. Nam breviter ostendere apostolus voluit, hunc ultimum

I 2

esse adoptionis nostrae finem, ut quod ordine in Christo praecessit, tandem in nobis compleatur. Videtur tamen infirma esse quae subiicitur ratio. Nam si Christi adspectus nos Christo similes faciet, communis nobiscum erit impiis gloria, qui eum similiter visuri sunt. Respondeo, hunc esse familiarem adspectum, quem impii ferre nequeunt quin expavescant, imo praeterquam quod fugient Dei conspectum et horrebunt, eius gloria illis oculos perstringet, ita ut confusi stupeant. Videmus enim ut Adam sibi male conscius Dei praesentiam reformidet. Et illud generaliter Deus de hominibus pronuntiat apud Mosem (Exod. 33, 20.): Nemo me videbit, et vivet. Quia fieri aliter non potest quin Dei maiestas tamquam ignis consumens non secus ac stipulam nos consumat; quae scilicet est carnis nostrae imbecillitas. Quatenus autem renovatur in nobis Dei imago, oculos habemus ad Dei adspectum comparatos. Et nunc quidem Deus imaginem suam instaurare in nobis incipit; sed quantula ex parte? Ergo, nisi omni carnis nostrae corruptione exuti, Deum facie ad faciem adspicere non poterimus. Quod etiam exprimitur particula ista: *sicuti nobis est*. Neque enim omnem Dei adspectum nunc adimit; sed quemadmodum dicit Paulus (I. Cor. 13, 12): Nunc tantum per speculum cernimus in aenigmate. Hunc autem vivendi modum ab oculari intuitu alibi discernit. In summa, Deus nunc se nobis conspiciendum offert, non qualis est, sed qualem modulus noster eum capit. Ita impletur illud quod habetur apud Mosem (Exod. 33, 23.), nos eum velut a tergo duntaxat videre: quia in eius facie nimius est fulgor. Notandum praeterea est, rationem hanc, quam adducit apostolus, ab effectu sumptam esse, non a causa. Neque enim docet, similes ideo nos fore, quia fruemur adspectu: sed inde probat nos divinae gloriae fore participes, quia nisi spiritualis, et coelesti beataque immortalitate praedita esset natura, ad Deum nunquam tam prope accederet. Nec tamen tanta gloriae erit perfectio in nobis, ut totum Deum adspectus noster comprehendat. Longa enim tunc quoque erit inter nos et ipsum proportionis distantia. Sed quum dicit apostolus, nos eum qualis est visuros, novum et ineffabilem videndi modum designat, cuius nunc sumus expertes. Quamdiu enim per fidem ambulamus, Paulus nos ab eo peregrinari docet (II. Cor. 5, 6.). Et quoties se visendum patribus praebuit, non in sua essentia, sed sub symbolis semper visus est. Ergo tunc demum in se videbitur quae tunc latet Dei maiestas, ubi ablatum fuerit mortalis huius et corruptibilis naturae velum. Ab aliis argutis disputationibus supersedeo. Videmus enim quantopere se in illis Augustinus torqueat, nec tamen se expedit, cum in epistolis ad Paulinam et Fortunatianum, tum libro de civitate Dei 22. et aliis locis. Quod tamen illic dicit, observatu dignum est, plus valere in hac inquisitione vivendi quam loquendi modum: et cavendum esse, ne dum altercando querimus quomodo possit Deus videri, pacem et sanctificationem perdamus, sine quo nemo eum videbit.

3. *Omnis qui habet hanc spem.* Nunc concludit, non ideo debere sanctitatis studium frigere in nobis, quia nondum appareat nostra felicitas; spem enim sufficere. Porro scimus sperari quae sunt abscondita. Sensus ergo est, utcunque Christum nondum habemus oculis praesentem, si tamen in ipso speramus, fieri non posse quin spes ista nos ad sectandam puritatem excitet ac stimulet: quia ad Christum recta nos dirigit, quem scimus absolutum esse puritatis exemplar.

4. Quicunque facit peccatum, etiam iniquitatem facit; et peccatum est iniquitas. 5. Porro nostis quod ille ap-

paruit ut peccata nostra tolleret: et peccatum in eo non est. 5. Quisquis in eo manet, non peccat; quisquis peccat, non vidit eum.

4. *Quicunque facit.* Iam supra ostendit apostolus quam ingrati simus Deo, si parvi facimus adoptionis honorem, quo nos ultro praevenit: ac non saltem mutuum illi amorem rependimus. Simul admonitionem illam interposuit, non debere affectum nostrum diminui, quia differtur promissa beatitudo. Nunc autem quia homines in malis plus aequo sibi blandiri solent, hanc perversam indulgentiam corrigit, pronuntians iniquos esse, ac legis transgressores quicunque peccant. Credibile enim est tunc fuisse qui blanditiis istis extenuarent sua vitia; Non mirum si peccemus, quia sumus homines; sed magnum est peccati et iniquitatis discrimen. Frivolam hanc excusationem illis excutit apostolus, quum peccatum definit esse divinae legis transgressionem. Nam illi propositum est peccati odium et horrorem inducere. Nomen ipsum peccati leve quibusdam videtur; iniquitas autem vel legis transgressio non tam facile ignosci potest. Caeterum non facit apostolus aequalia peccata quum iniquitatis damnat omnes qui peccant; sed simpliciter docere vult, ex contemptu Dei nasci peccatum, et peccando violari legis iustitiam. Quare nihil commune habet cum deliro Stoicorum paradoxo haec Iohannis doctrina. Deinde hic *peccare* non significat in aliquo opere delinquere, nec *peccati* nomen pro singulis delictis capitur; sed peccatum vocat, ubi homines toto cordis affectu ad malum ruunt. Nec alios peccare intelligit, nisi qui addicti sunt peccato. Neque enim fideles, qui adhuc carnis concupiscentiis laborant, iniqui censentur, quamvis a peccato non sint puri nec immunes; sed quia non regnat in ipsis peccatum, Iohannes dicit eos non peccare, ut mox fusius exponam. Summa huius sententiae est, perversam eorum vitam qui peccandi licentiam sibi indulgent, exosam esse Deo, nec posse ab eo ferri, quum ipsius legi sit adversa. Hinc non sequitur, neque potest colligi, fideles iniquos esse quia subesse Deo cupiunt, sibique in suis vitiis displicent, idque in singulis delictis; deinde vitam, quantum in se est, componunt ad legis obsequium. Verum ubi deliberata est peccandi voluntas vel continuus tenor, illic est legis transgressio.

5. *Porro nostis quod ille apparuit.* Alio argumento demonstrat quantum inter se dissideant peccatum et fides. Christi enim officium est peccata tollere, et in hunc finem a patre missus est; fide autem percipimus Christi virtutem: ergo qui in Christum credit, necesse est a peccatis purgari. Caeterum quum alibi (Iohann. 1, 29.) dicatur Christus peccata tollere, quoniam mortis suae sacrificio ea expiavit, ne coram Deo nobis imputentur: hoc loco intelligit Iohannes, vere et ipso actu (ut loquuntur) Christum tollere peccata, quia per ipsum crucifigitur vetus homo noster, et per poenitentiam carnem nostram cum pravis concupiscentiis spiritus eius mortificat. Neque enim patitur contextus, de remissione exponi. Sic enim (ut dixi) ratiocinatur, eos qui peccare non desinunt, irritum facere Christi beneficium: quum ideo venerit, ut aboleret regnum peccati. Id autem ad spiritus sanctificationem refertur. *Peccatum in eo non est.* Non de Christi persona hic agit, sed de toto corpore. Quocunque vim suam diffundit Christus, negat amplius locum esse peccato. Proinde statim colligit, non peccare qui in Christo manent. Nam si per fidem in nobis habitat, opus illud suum peragit, ut nos a peccatis purget. Unde apparet quid sit *peccare.* Neque enim suo nos spiritu perfecte uno die vel momento Christus renovat, sed renovationem ex parte coeptam con-

tinuat tota vita. Fieri ergo non potest quin peccato obnoxii sint fideles, quamdiu in mundo agunt; sed quatenus viget in ipsis Christi regnum, peccatum abolitum est. Interea censentur a praecipua parte, hoc est, iusti esse et iuste vivere dicuntur, quia sincero cordis affectu ad iustitiam adspirant. Dicuntur *non peccare*: quia esti carnis infirmitate labuntur, peccato tamen non consentiunt: quin potius gemendo luctantur, ut vere testari cum Paulo (Rom. 7, 19.) queant se malum facere quod nolunt. *Manere* in Christo fideles dicit, quia fide in eum inserimur, et unum efficimur cum ipso.

6. *Quisquis peccat, non vidit eum.* Oppositum membrum suo more addidit, ut sciamus, falso praetexi Christi fidem et notitiam absque vitae novitate. Nusquam enim otiosus est Christus, ubi regnat; sed spiritus sui virtutem exserit. Proprium autem eius esse dictum est, peccatum fugare, non secus atque sol fulgore suo tenebras dispellit. Atque iterum hoc loco docemur quam viva res sit et efficax Christi cognitio: nempe quae nos in eius imaginem transformat. Ita per *affectum* et *notitiam*, nihil aliud intelligitur quam fides.

7. Filioli, nemo vos decipiat; qui facit iustitiam, iustus est, quemadmodum ille iustus est. 8. Qui facit peccatum, ex diabolo est, quia ab initio diabolus peccat. In hoc manifestatus est filius Dei, ut solvat opera diaboli. 9. Quisquis natus est ex Deo, peccatum non facit, quoniam semen eius in ipso manet. et non potest peccare, quia ex Deo genitus est. 10. In hoc manifesti sunt filii Dei, et filii diaboli.

7. *Qui facit iustitiam.* Docet hic apostolus testandam esse bonis operibus vitae novitatem: nec constare illam, de qua loquutus est, Christi cum suis membris similitudinem, nisi fructus suos proferat. acsi diceret: Quum nos esse Christo conformes deceat, huius rei veritas et testimonium in vita nostra exstet. Eadem est haec exhortatio cum illa Pauli ad Galat. cap. 5, 25.: Si spiritu vivitis, spiritu et ambulate. Multi enim libenter persuaderent se habere sepultam in cordibus iustitiam, dum pedes, et manus, et linguam, et oculos palam occupat iniquitas.

8. *Qui facit peccatum.* Hoc quoque *facere*, ad externa opera refertur: ut sit sensus, nullam esse Dei et Christi vitam, ubi perverse et scelerate se homines gerunt; sed tales diaboli potius esse mancipia. Qua loquutione melius exprimit quantopere a Christo dissideant. Quemadmodum enim Christum prius tamquam omnis iustitiae fontem posuit: ita nunc diabolum ex opposito statuit caput peccati. Negavit quemquam esse Christi, nisi qui iustus sit, talemque operibus se praestet; nunc alios omnes in diaboli societatem ablegat, eiusque imperio subiicit: ut sciamus nihil esse medium quin tyrannidem Satan occupet, ubi primatum non obtinet Christi iustitia. Neque tamen duo adversa principia cum Manichaeis fingenda sunt. Diabolum enim scimus non natura nec creationis origine, sed defectionis suae vitio malum esse. Scimus praeterea non esse Deo aequalem, ut pari iure cum eo contendat; sed invitum constringi, ne quid nisi creatoris sui nutu et arbitrio possit. Postremo Iohannes quum alios ex Deo genitos, et alios ex diabolo esse dicit, nullam fingit traducem, qualem Manichaei somniabant; sed priores Christi spiritu gubernari significat; alteros autem a Satana abripi, sicut hoc illi potestatis adversus incredulos Deus concedit. *Quia ab initio diabolus peccat.* Sicuti prius non de sol

Christi persona loquebatur quum dicebat esse iustum, sed illum statuebat fontem et causam iustitiae: ita nunc quum diabolum peccare dicit, comprehendit totum eius corpus, hoc est, reprobos omnes. Acsi diceret, hoc diabolo proprium esse, ut ad peccandum impellat. Unde sequitur, eius esse membra, et ab eo regi quicunque peccato addicti sunt. Porro initium hoc cuius apostolus meminit, non est aeternitatis, quemadmodum ubi docet sermonem initio fuisse. Et enim longe diversa ratio in Deo et creaturis. Initium in Deo tempus non habet. Quare quum semper apud Deum sermo fuerit, non reperies aliquod temporis punctum, quo esse coeperit; sed necesse est ad ipsam aeternitatem venias. Hic autem nihil aliud vult Iohannes, quam diabolum statim a creatione mundi fuisse apostatam, et inde nullum spargendi in homines sui veneni finem fecisse. *In hoc manifestatus est filius Dei.* Idem aliis verbis repetit quod prius dixerat, venisse Christum ut tolleret peccata. Hinc duo colligenda sunt: non posse censeri in Christi membris, nec ad eius corpus ullo modo pertinere, in quibus regnat peccatum; nam ubicunque vim suam exterit Christus, diabolum una cum peccato profligat; quod etiam mox subiicit Iohannes. Proxima enim sententia, ubi dicit: Non peccare qui ex Deo geniti sunt, est conclusio superiorum. Argumentum ductum est a repugnantibus, ut iam dixi: quia Christi regnum, quod iustitiam necessario secum affert, stare cum peccato nequeat. Caeterum iam supra attigi quid hic significet *non peccare*. Neque enim immunes prorsus ab omni vitio facit Dei filios; sed negat hoc titulo vere gloriari, nisi qui ex animo vitam suam in Dei obsequium componere student. Pelagiani quidem et Cathari hoc testimonio olim abusi sunt, quum fideles angelica puritate fingerent in hoc mundo esse praeditos; et hoc saeculo quidam ex anabaptistis delirium illud renovarunt. Sed quicunque eiusmodi perfectionem somniant, satis produnt quam stupidam habeant conscientiam. Atque haec apostoli verba adeo nihil suffragantur eorum errori, ut ad eius refutationem sufficiant. Dicit *non peccare* qui ex Deo sunt geniti. Nunc videndum est an Deus momento uno nos regeneret. Atqui constat sic inchoari in nobis regenerationem, ut ad mortem usque veteris hominis reliquiae maneant. Quod si nondum plena est ac solida regeneratio, nonnisi pro modo suo a peccati servitute nos eximit. Hinc apparet fieri non posse quin vitiis laborent filii Dei, et quotidie peccent: quatenus scilicet residuum adhuc aliquid habent veteris naturae; et manet tamen illud fixum quod apostolus contendit, hunc esse regenerationis finem, ut peccatum aboleatur: ideoque iuste et pie vivere quicunque ex Deo geniti sint, quia spiritus Dei peccandi libidinem corrigat; idque intelligit apostolus per *semen Dei*. Si enim format Dei spiritus piorum corda ad rectos affectus, ut non praevaleat caro cum suis concupiscentiis, sed domita quasi sub iugo cohibeatur. In summa, superiores partes apostolus in electis spiritui tribuit, qui virtute sua peccatum reprimat, neque sinat vigere.

9. *Et non potest peccare.* Hic iam altius conscendit apostolus. Nam clare pronuntiat, efficaciter piorum corda gubernari a Dei spiritu, ut inflexibili affectu sequantur eius ductum. Hoc vero a papistica doctrina longe remotum est. Fatentur quidem Sorbonici, voluntatem hominis, nisi adiutam a Dei spiritu, non posse quod rectum est appetere; sed talem spiritus motum esse fingunt, qui liberam nobis relinquat boni et mali optionem. Hinc merita eliciunt, quia spiritus gratiae sponte obsequimur, quam in potestate nostra erat reiicere. Denique hanc solam spiritus gratiam esse definiunt, ut possimus bene velle, si libuerit. Iohannes hic longe aliter. Neque enim tantum docet, posse nos non peccare, sed tam efficacem

esse spiritus motum, ut necessario nos in constanti iustitiae obedientia retineat. Neque hic solus scripturae locus, qui doceat sic formari voluntatem, ut non nisi recta esse possit. Testatur enim Deus se cor novum dare filiis suis, et facturum promittit, ut in praeceptis suis ambulent. Adde quod Iohannes non solum docet quam efficaciter agat semel Deus in homine; sed clare affirmat, spiritum suam gratiam in nobis ad extremum usque persequi, ut ad vitae novitatem inflexibilis perseverantia accedat. Quare ne imaginemur cum sophistis medium aliquem motum, quem homini liberum sit vel sequi, vel respuere; sed sciamus corda nostra regi a Dei spiritu, ut iustitiae constanter adhaereant. Porro absurdum, quod obiiciunt sophistae, facille refellitur. Dicunt hoc modo voluntatem tolli ab homine; sed falso. Voluntas enim a natura est; sed quia naturae corruptio pravos tantum affectus generat, ideo necesse est ut eam spiritus Dei reformet, quo bona esse incipiat. Deinde quia statim exciderent homines a bono, necesse est ut idem spiritus, quod coepit, ad finem usque perducat. De merito facilis est responsio. Neque enim pro absurdo habendum est, si nihil homines mereantur; et tamen bona opera censeri non desinunt, quae manant ex gratia spiritus, quia voluntaria sunt. Habent etiam mercedem, quia gratuito accepta hominibus feruntur, perinde acsi ipsorum essent. Sed hic exoritur quaestio, an simulac regenitus est quispiam Dei spiritu, nunquam possit in eo exstingui timor Dei et pietas. Hoc enim videntur sonare apostoli verba. Qui aliter sentiunt, citant Davidis exemplum, qui ad tempus sic oppressus est belluino stupore, ut nulla scintilla in eo appareat. Quinetiam Psalmo 51. eum sibi restitui petit. Unde sequitur, fuisse privatum. Ego tamen non dubito quin semen illud, quo electos suos regenerat Deus, ut est incorruptibile, ita perpetuam vim retineat. Fieri quidem posse concedo ut interdum suffocetur, quemadmodum in Davide; sed tamen quo tempore videbatur exstincta esse omnis in eo pietas, carbo vivus sub cineribus latebat. Conatur quidem Satan evellere quicquid Dei est in electis; sed ubi plurimum illi permittitur, manet semper occulta radix, quae deinde pullulat. Caeterum Iohannes non de uno actu (ut vocant) hic loquitur; sed de continuo vitae tenore. Fanatici quidam externum nescio quod semen in electis somniant, quod semper afferant ex matris utero; sed huc plus quam importune torquent Iohannis verba. Neque enim de aeterna electione disputat, sed initium a regeneratione facit. Sunt etiam alii bis furiosi, qui hoc praetextu fidelibus quidvis licere volunt, quia Iohannes posse eos peccare negat. Volunt ergo ut sine discrimine sequamur quocunque nos affectus tulerit: ita scortandi, furandi et occidendi licentiam faciunt, quia peccatum esse nequeat ubi regnat Dei spiritus. Sed longe alia est mens apostoli. Peccare enim ideo negat fideles, quia eorum cordibus legem suam Deus insculpsit, quemadmodum habetur apud prophetam (Ierem. 31, 33.).

10. *In hoc manifesti sunt.* Paucis verbis concludit, frustra sibi locum et nomen arrogare inter Dei filios qui non se tales probant pia et sancta vita: quandoquidem hac nota differant a filiis diaboli. Porro non ita manifestatos intelligit, ut palam dignosci a toto mundo queant; sed hoc tantum vult, fructum et effectum divinae adoptionis semper exstare in vita.

Quisquis non facit iustitiam, non est ex Deo: et qui non diligit fratrem suum. 11. Quia haec est praedicatio quam audistis ab initio, ut mutuo nos diligamus. 12. Non sicut Cain qui ex maligno erat, et occidit fratrem suum.

Et qua de causa eum occidit? Quia opera eius mala erant, fratris autem iusta. 13. Ne miremini, fratres mei, si vos mundus odit.

Qui facit iustitiam. Facere iustitiam, et facere peccatum, sunt hic inter se opposita. Itaque facere iustitiam nihil aliud est quam ex animo Deum timere, et ambulare in eius praeceptis, quantum fert humana fragilitas. Quamquam enim iustitia, si exacte aestimetur, non alia est quam plena legis observatio, a qua multum semper absunt fideles: quia tamen delicta et lapsus illis Deus non imputat, iustitia vocatur dimidium hoc obsequium quod Deo praestant. Pronuntiat autem Iohannes, non esse ex Deo quicunque non iuste vivunt: quia quoscunque vocat Deus, eos spiritu suo regenerat. Ergo vitae novitas perpetuum est divinae adoptionis testimonium. *Et qui non diligit fratrem.* Generalem doctrinam ad suum institutum accommodat. Hactenus enim ad fraternam caritatem hortatus est fideles; nunc eodem refert summam verae iustitiae. Quare hoc membrum vice expositionis additum est. Caeterum iam prius dixi qua ratione comprehendatur sub fraterna caritate tota iustitia. Priores quidem partes obtinet amor Dei; sed quia ex eo pendet fraterna inter homines caritas, saepe per synecdochen ille sub hac includitur, et vicissim haec sub illo. Ergo ut quisque beneficentiae et humanitati deditus est, ita iustum esse et censeri pronuntiat, quia caritas est legis complementum. Confirmat hanc sententiam quum dicit, *ita edoctos* fuisse ab initio fideles. Nam his verbis significat non debere illis novum videri definitionem quam ponit.

12. *Non sicut Cain.* Altera confirmatio ex contrario sumpta: quia in reprobis et filiis diaboli regnet odium, et quasi principatum in eorum vita teneat; cuius rei speculum proponit Cain. Interea hoc ad eorum consolationem: valet quemadmodum tandem concludit: *Ne miremini si vos odit mundus.* Haec exegesis diligenter notanda est; semper enim in vitae ratione hallucinantur homines, quia sanctitatem constituunt in fictitiis operibus; ac dum se macerant in nugis, putant se Deo bis gratos esse. Sicuti monachi suum vivendi genus perfectionis statum superbe nominant. Nec alius in papatu censetur cultus Dei, quam superstitionum colluvies. Atqui apostolus hanc demum iustitiam testatur probari Deo, si nos mutuo diligimus; rursus diabolum regnare, ubi odium, simultas, invidia et inimicitiae grassantur. Simul tamen memoria tenendum est quod nuper attigi, fraternam caritatem, quia ex Dei amore nascitur tamquam effectus ex causa, ideo non disiungi: quin potius hoc nomine laudari ab Iohanne, quod sit nostrae in Deum pietatis approbatio. Quum dicit, *Cain* ad fratris caedem hac causa fuisse impulsum, quoniam opera eius mala erant: significat quod iam monui, ubi regnat impietas, odium omnes vitae partes occupare. *Iusta* Abelis opera commemorat, quo patienter ferre discamus si mundus nos gratis, nullaque iniuria provocatus, odio habet.

14. Nos scimus quod transierimus a morte in vitam, quia diligimus fratres. Qui non diligit fratrem, manet in morte. 15. Omnis qui odit fratrem suum, homicida est; et nostis quod omnis homicida non habet vitam aeternam in se manentem. 16. In hoc cognoscimus caritatem, quod ille pro nobis animam suam posuit, et nos debemus pro fratribus animas ponere. 17. Si quis habeat victum mundi,

et videat fratrem suum egentem, et claudat viscera sua ab eo, quomodo caritas Dei in ipso manet? 19. Filioli mei, ne diligamus sermone, neque lingua, sed opere et veritate.

14. *Nos scimus.* Insigni elogio caritatem nobis commendat, quia testimonium sit nostri a morte in vitam transitus. Unde sequitur, si fratres diligamus, nos esse felices; miseros autem, si odimus. Nemo est qui non a morte liberari et exire cupiat. Ergo plus quam stupidos esse oportet, qui odium fovendo sponte morti suae indulgent. Porro quum dicit apostolus, ex dilectione cognosci quod transierimus in vitam: non significat, hominem suum esse liberatorem, quasi fratres diligendo, a morte se eripiat, sibique vitam comparet. Neque enim hic de salutis causa disputat; sed quum caritas praecipuus sit fructus spiritus, certum quoque est regenerationis symbolum. Proinde a signo ratiocinatur apostolus, non autem a causa. Nam quia nemo sincere fratre diligit, nisi qui spiritu Dei regenitus est: hinc rite colligitur, spiritum Dei, qui vita est, in omnibus habitare qui fratres diligunt. Sed praepostere inde quispiam inferret, caritate vitam acquiri, quum sit caritas ordine posterior. Plus coloris haberet hoc argumentum, si vitae nostrae certiores facit nos caritas, salutis igitur fiduciam in opera recumbere. Sed eius quoque non difficilis est solutio. Etsi enim omnibus Dei gratiis, tamquam adminiculis, confirmatur fides: non tamen suum in una Dei misericordia fundamentum habere desinit. Exempli gratia, quum luce fruimur, certi sumus solem lucere; si locum in quo sumus sol irradiat, habemus clariorem quendam adspectum; sed tamen ut non pertingant ad nos visibiles radii, hoc ipso contenti sumus, quod sol splendoris sui usum ad nos diffundit. Ita postquam in Christo fundata est fides, possunt quaedam accidere quae illam iuvent; in sola tamen Christi gratia interim acquiescit.

15. *Homicida est.* Quo nos melius ad caritatem stimulet, ostendit quam detestabilis coram Deo res sit odium. Nemo est qui non homicidium horreat: imo nomen ipsum exsecramur omnes. Apostolus autem homicidas esse pronuntiat quicunque fratrem odio habent. Nihil dici atrocius potuit; nec tamen hoc est hyperbolicum. Nam quem odimus, vellemus perisse. Nec refert si quis manus suas a noxa abstineat; ipsa enim nocendi cupiditas, non aliter ac conatus, damnatur coram Deo. Imo etiam ubi nocere non appetimus, si tamen aliunde cupimus malum fratri nostro accidere, tunc quoque homicidiae sumus. Ergo apostolus rem, ut est, simpliciter definit, quum *homicidii* nomen tribuit odio. Unde convincitur hominum stultitia, quod quum nomen abominentur, crimen ipsum prope nihili faciunt. Unde id? Quia scilicet externum rerum facies sensus omnes nostros occupat, coram Deo interior affectus in rationem venit. Quare ne quis amplius tam grave malum extenuet, discamus nostra iudicia ad Dei tribunal revocare.

16. *In hoc cognovimus.* Nunc quaenam sit vera caritas ostendit. Neque enim eam laudare satis esset, nisi vis eius teneatur. Perfectam autem caritatis regulam proponit in Christi exemplo: quia propriae vitae non percendo testatum fecit quantopere nos diligeret. Ad hunc ergo scopum tendere iubet. Summa est, in eo probari nostram caritatem, si amorem nostri in fratres transferimus, ita ut sui quisque quodammodo oblitus aliis consulat. Certum quidem est, nos Christo esse longe impares; sed apostolus imitationem nobis commendat: quia etsi ipsum non assequimur, procul tamen eius vestigia sequi convenit. Sane quum apostoli consilium sit, inanem

hypocritis iactantiam excutere, qui fidem Christi sine fraterno amore se habere gloriantur: nisi in animis nostris vigeat hoc studium, nihil e[illegible]nobis cum Christo commune, his verbis significat. Neque tamen [illegible]xi) Christi dilectionem nobis ita proponit, ut aequalem a nobis exigat. Quid enim hoc foret, quam ad unum omnes ad desperationem cogere? Sed ita vult compositos esse nostros affectus, ut vitam simul et mortem cupiamus primum Deo, tum etiam proximis impendere. Est alterum inter nos et Christum discrimen, quod non eadem mortis nostrae virtus esse potest. Neque enim sanguine nostro placatur ira Dei, nec morte vita acquiritur, nec debita aliis poena persolvitur. Sed apostolus in hac comparatione, qualis fuerit vel finis vel effectus mortis Christi, non spectavit; sed tantum vitam nostram formari voluit ad eius exemplum.

17. *Si quis habeat victum.* Nunc concionatur de communibus caritatis officiis, quae ex summo illo fonte manant! ubi scilicet nos ad mortem usque proximis impendere parati sumus! quamquam videtur a maiori ad minus argumentari. Nam qui facultatibus suis, salva et incolumi vita, fratris inopiam levare abnuit, multo minus vitam suam exponeret. Ergo caritatem in nobis esse negat, si proximos ope nostra fraudemus. Caeterum externam beneficentiam sic commendat, ut simul optime exprimat quaenam vera sit benefaciendi ratio, et qualis eam regere debeat affectus. Sit igitur haec prima propositio, neminem vere amare fratres quin hoc re ipsa testetur, quoties usus postulat. Altera, quantum quisque facultatis habet, eatenus obstringi ad fratres iuvandos: quia Dominus hoc modo nobis suppeditat exercendae caritatis materiam. Tertia, spectandam esse cuiusque necessitatem: quia ut quisque cibo et potu indiget, aut aliis rebus quarum nobis suppetit copia, ita officium nostrum implorat. Quarta, nullam beneficentiam, nisi τῇ συμπαθείᾳ coniuncta, Deo placere. Multi in speciem sunt liberales, qui tamen fratrum miseriis minime tanguntur. Verum apostolus praecipit aperienda esse viscera: quod fit dum induimus fere eundem sensum, ut aliorum malis non secus condolescamus ac nostris. *Caritas Dei.* Hic de fratribus diligendis agitur. Quorsum ergo amorem Dei nominat? nempe tenendum est illud principium, fieri non posse quin Dei caritas fratrum amorem in nobis generet. Atque hoc modo nostri erga se amoris experimentum capit Deus, dum sui respectu homines diligi iubet: quemadmodum Psalm. 16, 2. 3. habetur: Benignitas mea ad te non pertingit: sed erga sanctos qui in terra sunt, voluntas mea est studium meum.

18. *Ne diligamus sermone.* Concessio est in hoc priore membro. Neque enim lingua tantum diligere possumus, sed quia falso hoc multi iactant, eorum simulatione rei nomen concedit apostolus, ut saepe fieri solet. quamquam altero membro eorum vanitatem coarguit, quum veritatem esse negat nisi in opere. Sic enim resolvi debent verba: Non profiteamur lingua nos amare, sed opere id probemus; quia haec demum vera est amoris ratio.

19. Et in hoc cognoscimus quod ex veritate sumus, et coram ipso persuadebimus corda nostra. 20. Quod si accuset nos cor nostrum, certe maior est Deus corde nostro, et novit omnia. 21. Dilecti, si cor nostrum nos non accuset, fiduciam habemus erga Deum. 22. Et si quid petierimus, accipimus ab eo: quia praecepta eius servamus, et quae coram eo placent, facimus.

19. *Et in hoc cogn.* Nomen *veritatis* diverso nunc sensu accipit; sed elegans est prosonomasia, si vere proximos diligimus, hinc nos habere testimoniorum quod simus ex Deo geniti, qui veritas est: vel quod Dei veritas locum in nobis habeat. Semper autem notandum est, non habere nos ex caritate notitiam quam dicit apostolus, quasi inde petenda sit salutis certitudo. Et certe non aliunde cognoscimus nos esse Dei filios, nisi quia gratuitam suam adoptionem cordibus nostris per spiritum suum obsignat, et nos certum eius pignus in Christo oblatum fide amplectimur. Est igitur caritas accessio vel adminiculum inferius, ad fidei fulturam: non fundamentum quo nititur. Cur ergo dicit apostolus: *Persuadebimus coram Deo corda nostra?* Nempe his verbis admonet, non consistere fidem sine bona conscientia, non quod inde oriatur persuasio, aut pendeat; sed quia tunc demum vere, non fallaciter, de nostra cum Deo coniunctione persuasi sumus, dum spiritus sancti efficacia in caritate nostra se profert. Semper enim quid agat apostolus, expendere convenit. Quia enim fictam et fallacem fidei professionem damnat, non aliter coram Deo solidam persuasionem nobis constare dicit, quam si eius spiritus fructum caritatis in nobis protulerat. Tametsi autem disiungi a fide non potest bona conscientia, nemo tamen rite inde colliget respiciendum ad opera nostra esse, ut nobis firma sit persuasio.

20. *Quod si accuset.* Probat ex contrario, frustra nomen et speciem habere Christianorum, quos bonae conscientiae testimonium deficit. Nam si quis male sibi conscius est, et proprio animi sui sensu damnatur, multo minus effugiet Dei iudicium: sequitur ergo, malae conscientiae inquietudine subverti fidem. *Deum corde nostro maiorem* vocat, respectu iudicii: quia scilicet multo acutius videat quam nos, et acrius inquirat, et severius iudicet. Qua ratione dicit Paulus (I. Cor. 4, 4.), etiamsi nullius rei sibi conscius sit, non tamen propterea iustificari. Agnoscit enim, quantumvis sollicite ad officium intentus sit, in multis tamen se errare, et sibi ignoscere errata per incogitantiam, quae Deus animadvertit. Hoc ergo vult apostolus, fieri non posse ut Dei iudicium effugiat quem urget ac constringit sua ipsius conscientia. Eodem pertinet quod mox subiicit, Deum omnia videre. Quomodo enim laterent quae nos videre cogimur, qui prae illo sumus hebetes, adeoque caeci? Sic ergo resolve: Deus quum omnia videat, longe superior est corde nostro. Copulam enim vice causalis particulae accipi novum non est. Nunc sensus clarus est: nempe quum altius penetret Dei cognitio quam conscientiae nostrae sensus, neminem coram ipso persistere, nisi quem sustinet conscientiae integritas. Sed hic obiicitur quaestio: Certum est eo stuporis interdum reprobos demergi a Satana, ut mala sua amplius non sentiant, ac sine dolore et metu (quemadmodum dicit Paulus) secure ruant in suum interitum. Certum etiam est, hypocritas solere sibi blandiri, ac superbe contemnere Dei iudicium, quia falsa iustitiae opinione ebrii peccatis suis non tanguntur. Responsio facilis est, ideo falli hypocritas, quia lucem fugiant: ideo nihil sentire reprobos, quia a Deo recedunt; imo nulla est nisi in latebris, malae conscientiae securitas. Sed apostolus hic de conscientiis loquitur, quas Deus in lucem extractas ad tribunal suum cogit, et iudicii sui sensu exercet. quamquam hoc quoque generaliter verum est, nunquam nobis tranquillam constare pacem, nisi quam spiritus Dei purgatis cordibus praestat. Nam quos stupere diximus, illi tamen caecas punctiones subinde sentiunt, et in suo veterno torquentur.

21. *Si cor nostrum nos non accuset.* Iam exposui, neque ad hypocrisin, neque ad crassum Dei contemptum hoc pertinere. Nam utcunque reprobis viae suae placeant, Dominus tamen ponderat corda, inquit Salomon (Proverb. 16, 2.). Haec Dei trutina suo examine effi-

et ne quis gloriari queat, se mundum habere cor. Hunc ergo sensum habent apostoli verba, tunc nos demum tranquilla fiducia venire in conspectum Dei, quum nobis bene conscii recti et probi cordis (ut dicimus, nobiscum afferimus. Est quidem verum illud Pauli (Ephes. 3, 12.), fide, quae Christi gratia nititur, nobis aditum ad Deum cum fiducia patefieri; item, fide nobis pacem conferri, ut tranquillae coram Deo stent nostrae conscientiae. Sed inter istas sententias nihil est dissidii. Nam Paulus causam fiduciae ostendit; Iohannes vero tantum accidens inseparabile commemorat, quod necessario cohaeret, quamvis causa non sit. Hic tamen oritur maior difficultas, quod nihil videtur relinquere fiduciae in toto mundo. Quis enim reperietur, quem nulla in re cor suum arguat? Respondeo, pios ita coargui ut se pariter absolvant; nam suis quidem eos peccatis intus serio pungi necesse est, ut torror ad humilitatem suique displicentiam erudiat; sed mox ad Christi sacrificium confugiunt, ubi certam pacem habent. Quamquam apostolus alio sensu eos non accusari dicit: quia utcunque se in multis deficere agnoscant, sublevantur tamen hoc conscientiae testimonio, quod vere et ex animo Deum timeant, seque subiiceas cupiant eius iustitiae. Quicunque hoc pio affectu sunt praediti, et interea sciunt sua studia, quantumvis a perfectione distent, Deo tamen placere, merito cor sedatum vel pacatum habere dicuntur: quia nulla est interior punctio quae placidam eorum hilaritatem turbet.

22. *Et si quid petierimus.* Quia res sunt inter se connexae, fiducia et Dei invocatio: quemadmodum prius malam conscientiam docuit repugnare fiduciae, ita nunc non posse invocari Deum pronuntiat, nisi ab iis qui eum puro corde timent, et rite colunt. Hoc posterius ex priore sequitur. Est illud generale scripturae axioma, non exaudiri a Deo impios: quin potius sacrificia eorum et preces abominationi esse. Ergo ianua hic clauditur hypocritis, ne in Dei conspectum cum eius contemptu prorumpant. Interea non significat, afferendam esse bonam conscientiam, quasi precibus nostris gratiam conciliet. Vae nobis si ad opera respicimus, quae nihil quam trepidationis materiam in se habent. Non aliter igitur quam Christo mediatore freti ad Dei tribunal adspirant fideles. Sed quia cum fide semper coniunctus est amor Dei, quo magis hypocritas perstringat apostolus, hoc singulari privilegio quo Deus suos filios dignatur, eos privat: ne scilicet putent aditum esse ad Deum suis precibus. Quum dicit: *Quia servamus eius praecepta*, non intelligit fundatam esse in operibus nostris orandi fiduciam: sed in hoc tantum insistit, non posse a fide disiungi pietatem et sincerum Dei cultum. Nec absurdum videri debet quod particulam causalem usurpet, utcunque de causa non disputet; nam accidens inseparabile interdum causae loco poni solet, quemadmodum si quis dicat, quia sol meridie supra nos lucet, plus tunc esse caloris. Neque enim sequitur, ex luce oriri calorem.

23. Et hoc est praeceptum eius, ut credamus nomini filii eius Iesu Christi: et nos diligamus invicem, sicuti praeceptum dedit nobis. 24. Qui servat praecepta eius, in ipso manet, et ipse in eo; atque in hoc cognoscimus quod manet in nobis, ex spiritu quem nobis dedit.

23. *Et hoc est praeceptum.* Rursus generalem sententiam ad suum propositum accommodat. Summa est, nobis tale esse cum Deo dissidium, ut ab eius accessu arceamur, nisi fraterno inter nos amore simus coniuncti. quamquam non solam hic caritatem, ut prius, com-

mendat, sed fidei comitem et quasi pedissequam adiungit. Haec verba sophistae suis commentis depravant, quasi partim fide, partim operibus nobis compararetur orandi libertas. Quum Iohannes ad legitimam precandi rationem hoc requirat, ut servemus Dei mandata! et postea doceat fide et caritate hanc observationem constare: colligunt illi, ex his duobus orandi fiduciam concipi debere. Ego autem iam aliquoties monui, hic minime tractari unde vel quibus modis sibi hoc comparent homines, ut Deum invocare audeant. Hic enim de causa vel dignitate non agitur; tantum ostendit Iohannes, Deum colloquii sui honore et privilegio nonnisi filios suos, et quidem spiritu suo regenitos dignari. Proinde hic est orationis contextus: Ubi non regnat timor Dei et reverentia, fieri non potest ut Deus nos exaudiat. Quod si nobis propositum est eius mandatis obedire, videndum est, quid praecipiat. Atqui fidem a caritate non separat; sed utramque uno velut complexu a nobis exigit. Atque haec ratio est cur nomen *mandati* singulari numero posuerit. Caeterum hic locus insignis est: quia tam perspicue quam breviter definit in quo consistat tota sanctae vitae perfectio. Non est ergo quod difficultatem causemur, quando nos Deus minime per longas ambages circumagit; sed simpliciter et uno verbo nobis exponit quid rectum sit, et quid sibi placeat. Adde quod nulla in hac brevitate est obscuritas, quia nobis recte vivendi principium et finem clare demonstrat. Quod autem hic tantum fraternae caritatis fit mentio, praeterito Dei amore, ratio est (ut alibi diximus) quod fraterna caritas, sicuti ex solo amore Dei manat, ita certa sit et vera eius approbatio. *Nomini filii eius.* Nomen ad praedicationem respicit; atque haec relatio notanda est, quia pauci quid sit in Christum credere, intelligunt. Ex hac autem loquutione colligere promptum est, hanc esse demum rectam fidem quae Christum, qualis praedicatur in evangelio, amplectitur. Unde etiam conficitur, nullam esse absque doctrina fidem, quemadmodum et Paulus docet Rom. 10, 14. Simul et hoc notandum, quod fidem apostolus in Christi cognitione includit. Est enim viva patris imago, et in eo absconditi sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae. Quare simulatque ab eo defleximus, nihil possumus quam in errore vagari.

24. *Qui servat praecepta.* Confirmat quod iam prius dixit, ita patefieri quam habemus cum Deo coniunctionem, si nos mutuo diligimus. nam quod inde incipiat coniunctio, sed quia otiosa esse nequeat et absque effectu, ubicunque esse coepit. Atque id probat addita ratione: quia non maneat Deus in nobis, nisi spiritus eius in nobis habitet. Atqui spiritus eius ubicunque sit, necesse est ut vim et efficaciam suam exserat. Unde colligere promptum est, non alios manere in Deo, ac illi unitos esse, nisi qui eius mandata servant. Quum ergo dicit: *Et in hoc cognoscimus:* copula *et*, quia pro causae redditione ponitur, tantum valet atque: nam aut quia. Caeterum expendi debet praesentis causae circumstantia. Tametsi enim haec sententia verbis convenit cum illa Pauli (Rom. 8, 15.), ubi spiritum dicit testari cordibus nostris nos esse Dei filios, et nos per eum clamare ad Deum: Abba pater: in sensu tamen est aliquid discriminis. Nam Paulus de gratuitae adoptionis certitudine loquitur, quam spiritus Dei cordibus nostris obsignat; Iohannes autem hic effectus respicit, quos profert spiritus in nobis habitans. quemadmodum et Paulus ipse, quum dicit eos esse Dei filios, qui spiritu Dei aguntur. Nam illic quoque de mortificatione carnis, et vitae novitate disserit. Haec summa est, inde constare an filii Dei simus, si vitam nostram spiritus eius moderatur et gubernat. Interea docet Iohannes, quicquid est in nobis bonorum operum, provenire ex gratia spiritus, et hunc spiritum non acquiri nostra iustitia, sed gratuito nobis donari.

Cap. IV.

1. Dilecti, ne omni spiritui credatis, sed probate spiritus an ex Deo sint: quia multi pseudoprophetae exierunt in mundum. 2. In hoc cognoscite spiritum Dei: Omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo est; 3. Et omnis spiritus qui non confitetur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo non est. Et hic est Antichristi, de quo audiistis quod venturus sit, et nunc iam in mundo est.

Redit ad superiorem doctrinam, quam attigerat capite secundo. Plerique enim (ut in rebus novis fieri solet) Christi nomine abutebantur ad serendos suos errores. Alii dimidia ex parte profitebantur Christum; interea quum locum haberent inter domesticos, plus valebant ad nocendum. Praesertim in Christo ipso turbandae ecclesiae materiam captabat Satan. Nam hic est lepis offensionis, ad quem impingere necesse est omnes qui planam viam, ut a Deo nobis monstratur, non tenent. Porro tribus membris constat tota haec apostoli ratio. Nam primo malum ostendit unde periculum fidelibus instabat, atque hac ratione eos ad cavendum hortatur. Cavendi modum praescribit, ut diiudicent inter spiritus. Atque hoc est secundum membrum. Tandem speciem unam designat, a qua maximum erat illis periculum. Vetat igitur eos audire, qui filium Dei in carne manifestum esse negant. Nunc singula ordine tractemus. Tametsi autem in contextu ratio ista subiicitur, quod multi pseudoprophetae in mundum exierint: tamen inde initium facere convenit. Continet autem haec sententia utilem admonitionem quia si iam tunc multos impulerat Satan, qui sub Christi nomine suas imposturas spargerent, hodie simile exemplum consternare nos non debet. Haec enim perpetua est evangelii conditio, ut eius puritatem variis erroribus inficere ac corrumpere moliatur Satan. Hoc nostrum saeculum horrenda quaedam sectarum portenta protulit; qua occasione multi attoniti haerent, et quorsum se vertere debeant nescientes, omnem pietatis curam abiiciunt. Neque enim melius inveniunt compendium sese extricandi ab errorum periculo. Stulte id omnino; lucem enim veritatis fugiendo sese ultro in errorum tenebras coniiciunt. Quare hoc in animis nostris fixum haereat, ex quo publicari coepit evangelium, statim exstitisse pseudoprophetas. Muniet etiam nos haec doctrina contra illud offendiculum. Plerosque errorum vetustas quasi vinctos retinet, ne inde emergere audeant. Atqui Iohannes intestinum ecclesiae malum hic designat. Quod si iam tum apostolis aliisque fidis doctoribus permisti fuerunt impostores: quid mirum si iam pridem oppressa evangelii doctrina, multae corruptelae in mundo grassatae sunt? Non est igitur quod nos impediat antiquitas, quo minus libere veritatem a mendacio discernamus.

1. *Ne omni spiritui credatis.* Multi (ut dictum est) quum ecclesia dissidiis et contentionibus vexatur, expavefacti ab evangelio discedunt. Spiritus autem longe diversum remedium praescribit: ne temere scilicet et absque delectu quamlibet doctrinam recipiant fideles. Cavendum igitur ne opinionum varietate offensi, doctores una cum verbo Dei valere iubeamus. Sed hoc temperamentum sufficiat, non esse promiscue omnes audiendos. Nomen *spiritus* metonymice accipio, pro eo qui spiritus dono se praeditum esse iactat ad obeundum prophetae munus. Nam quum nemini permissum sit privato suo

nomine loqui, nec fides loquentibus habenda sit, nisi quatenus spiritus sancti sunt organa: quo plus auctoritatis haberent prophetae, hoc elogio Deus ipsos ornavit, acsi eos eximeret ex communi hominum numero. Spiritus ergo vocabantur, qui linguam tantum praebentes oraculis spiritus sancti, ministram eius personam quodammodo sustinebant; nihil proferebant ex proprio sensu, nec privato suo nomine prodibant in medium. Huc autem spectabat tam honorificus titulus, ne quid ob ministri contemptum, verbi Dei reverentiae decederet. Nam Deus semper verbum suum ex hominum ore non secus excipi voluit, quam si palam ipse e coelo apparuisset. Hic se medium iniecit Satan; et quum falsos doctores supponeret ad verbum Dei adulterandum, nomen quoque illis imposuit sub quo melius fallerent. Ita pseudoprophetae superciliose et plenis buccis semper sibi arrogare soliti sunt quidquid Deus in servos suos honoris contulerat. Videtur autem consulto apostolus hoc nomine usus esse, ne suis larvis nos decipiant qui falso Dei nomen praetendunt: quemadmodum videmus hodie permultos nudo ecclesiae titulo obstupefieri, ut se in aeternum interitum papae addicere malint, quam illi quicquam vel minimum auctoritatis abrogare. Notanda est igitur ista concessio. Poterat enim dicere apostolus, non esse quibusvis hominibus credendum; sed quoniam falsi doctores spiritus titulum mentiebantur, eum sic ipsis relinquit, ut simul admoneat frivolum ac nugatorium esse, nisi re ipsa exhibeant quod profitentur; stultos vero esse qui ad solum honorifici tituli strepitum attoniti de re inquirere non audeant. *Probate spiritus.* Quia non omnes verae sunt prophetiae, apostolus hic pronuntiat revocandas esse ad examen. Alloquitur autem non modo totum ecclesiae corpus, sed etiam singulos fideles. Sed quaeritur unde nobis ista discretio. Qui respondent, verbum Dei regulam esse ad quam exigi oporteat quicquid in medium proferunt homines, neque illi nihil dicunt, neque totum. Concedo probandas esse verbo Dei doctrinas; verum nisi adsit spiritus prudentiae, nihil aut parum proderit verbum Dei habere ad manum, cuius interpretatio nobis non constabit, quemadmodum, exempli gratia, aurum igne aut Lydio lapide probatur: sed ab iis qui artem tenent. Nam imperitis nec lapis Lydius, neque ignis usui esse poterit. Ergo ut simus idonei iudices, necesse est nos discretionis spiritu donari et dirigi. Quia autem frustra hoc nobis praeciperet apostolus, nisi iudicandi facultas suppeteret, certo statuendum est, pios nunquam destitutum iri spiritu prudentiae, quoad expediet, modo eum a Domino postulent. Sed ita demum ad veram discretionem nos spiritus diriget, si omnes nostros sensus verbo subiicimus. Est enim (ut dictum est) instar Lydii lapidis, imo longe pluris esse nobis debet, quoniam ea demum legitima est doctrina, quae inde sumpta est. Sed hic nascitur difficilis quaestio: quia si penes singulos ius et arbitrium erit iudicandi, nihil unquam certi constitui poterit: quin potius vacillabit tota religio. Respondeo, duplex esse doctrinae examen: privatum et publicum. Privatum, quo unusquisque fidem suam stabilit, ut tuto acquiescat in ea doctrina quam a Deo novit profectam esse. Neque enim alibi quam in Deo tutam et tranquillam stationem invenient conscientiae. Publicum examen ad communem ecclesiae consensum et πολιτείαν spectat. Nam quia periculum est ne insurgant fanatici homines, qui se temere iactent spiritu Dei esse praeditos: necessarium est hoc remedium, ut simul conveniant fideles, et rationem pii purique consensus quaerant. Caeterum quum vetus illud proverbium nimis verum sit, quot sunt capita, tot esse sensus: certum est hoc esse singulare Dei opus, ut domita omni pervicacia nos unum sentire, atque in puram fidei unitatem coalescere faciat. Quod autem hoc praetextu quaecunque unquam in conciliis decreta sunt, pro certis ora-

culis papistae volunt haberi, quia ecclesia semel probavit ex Deo esse id nimis est frivolum. Nam utcunque illa sit ordinaria consensus quaerendi ratio, pium sanctumque consilium cogere, ubi controversiae ex Dei verbo definiantur: nunquam tamen Deus cuiuslibet concilii decretis nos alligavit. Nec vero simul ac in unum aliquem locum coierunt episcopi centum vel plures, protinus sequitur eos rite invocasse Deum, et ex ore eius sciscitatos quidnam verum esset. Imo nihil clarius est, quam a sincero Dei verbo saepe eos recessisse. Ergo hic quoque valere debet examen quod praescribit apostolus, ut spiritus probentur.

2. *In hoc cognoscite.* Specialem notam apponit, qua melius discernere veros prophetas a falsis liceat, quamquam hic tantum repetit quod prius habuimus, Christum scilicet, sicuti scopus est ad quem recta fides collimat, ita scopulum esse ad quem impingunt omnes haeretici. Quamdiu itaque in Christo manemus, salva res est; ubi autem ab eo disceditur, periit fides, et exinanita est omnis veritas. Caeterum meminerimus quid haec confessio contineat. Nam quum dicit apostolus *Christum* venisse, hinc colligimus prius fuisse apud patrem; quo ostenditur aeterna eius divinitas. Quum dicit *venisse in carne*, significat carnem induendo, verum hominem esse factum, eiusdem nobiscum naturae, ut frater noster fieret, nisi quod ab omni vitio et corruptela fuit immunis. Postremo quum dicit *venisse*, notanda est adventus eius causa: neque enim frustra a patre missus est. Hinc pendet officium Christi ac virtus. Ergo quemadmodum haeretici veteres ab hac fide exciderunt, partim divinam Christi naturam, partim humanam negando! ita hodie papistae, licet Christum fateantur Deum et hominem, minime tamen confessionem hanc retinent quam requirit apostolus, quia Christum virtute sua spoliant. Nam ubi liberum suum arbitrium, operum merita, fictitios cultus, satisfactiones, sanctorum patrocinia statuerunt, quantulum Christo residuum manet? Hoc ergo sentit apostolus, quando summam doctrinae pietatis in se complectitur Christi notitia, semper illuc coniiciendos et figendos esse oculos, ne fallamur. Et certe Christus legis et prophetarum finis est. Nec aliud ex evangelio discimus, quam eius vim et gratiam.

3. *Et hic est Antichristi.* Hoc addidit apostolus, quo magis detestabiles redderet imposturas quae nos a Christo abducunt. Diximus enim celebrem ac tritam fuisse doctrinam de regno Antichristi: ut de futura ecclesiae dissipatione admoniti fideles sollicite sibi caverent. Merito igitur tamquam infame et ominosum horrebant istud nomen. Nunc dicit apostolus, membra esse huius regni, quicunque Christo detrahunt. Dicit autem spiritum Antichristi *venturum et iam esse in mundo*, diverso sensu. Tunc enim iam in mundo fuisse intelligit, quia moliebatur iniquitatis suae arcanum. Quia tamen nondum oppressa erat Dei veritas falsis et adulterinis dogmatibus, nondum corrupto Dei cultu invaluerat superstitio, nondum mundus scelerata perfidia a Christo defecerat, nondum se palam extulerat tyrannis, Christi regno opposita: ideo venturum dicit.

4. Vos ex Deo estis, filioli, et vicistis eos! quia maior est qui est in vobis, quam qui in mundo. 5. Ipsi ex mundo sunt: propterea ex mundo loquuntur, et mundus eos audit. 6. Nos ex Deo sumus. Qui novit Deum, audit nos; qui non est ex Deo, non audit nos. In hoc cognoscimus spiritum veritatis et spiritum erroris.

3. *Vos ex Deo.* De uno Antichristo loquutus erat; nunc plures commemorat. Sed pluralis numerus ad pseudoprophetas refertur, qui iam tunc emerserant, priusquam caput exstaret. Porro apostoli consilium est, fidelibus addere animos, ut fortiter et intrepide impostoribus resistant. Multum enim alacritatis decedit, quum dubio eventu pugnatur. Porro formidinem bonis incutere poterat, quod vixdum exorto Christi regno iam in acie stare videbant hostes ad illud opprimendum. Ergo utcunque certandum sit, dicit tamen eos vicisse: quia felicem habituri sint exitum, acsi diceret, in media pugna iam extra periculum eos esse, quia futuri sint superiores. Atque haec doctrina longius extendi debet. Quicquid enim certaminum sustinemus adversus mundum et carnem, coniunctum est cum certa victoria. Nos quidem duri et acres conflictus manent, et alii subinde aliis succedunt; sed quia Christi virtute pugnamus, et instructi sumus Dei armis, pugnando et laborando sumus victores. Quantum ad circumstantiam huius loci pertinet, insignis est consolatio, quod quibuscunque dolis nos adoriatur Satan, tamen in Dei veritate stabimus. Sed notanda est quae mox subiicitur ratio: quia *maior*, hoc est, fortior sit qui in nobis est, quam qui in mundo. Nam ea est nostra infirmitas, ut antequam manus conseramus cum hoste, succumbere oporteat. Sumus enim impliciti ignorantia, ideoque expositi ad omnes fallacias; Satan autem mirus ad fallendum artifex. Si sustinuerimus ad diem unum, obrepet tamen animis nostris dubitatio quid cras futurum sit: ita perpetuo erimus anxii. Admonet ergo apostolus, non propria nos, sed Dei virtute esse fortes. Unde colligit, non magis nos vinci posse, quam Deum ipsum, qui nos sua virtute ad finem usque mundi instruxit. Atque in tota spirituali nostra militia insidere cordibus debet haec cogitatio, actum protinus fore de nobis, si nostris viribus pugnandum esset; caeterum quia nobis quiescentibus Deus hostes repellit, indubiam esse victoriam.

5. *Ipsi ex mundo sunt.* Haec non parva est consolatio, quod qui Deum in nobis aggredi audent, tantum mundi praesidiis sunt instructi. Porro mundum intelligit apostolus, quatenus Satan est eius princeps. Simul additur altera consolatio, quum dicit mundum amplecti in pseudoprophetis quod suum agnoscit. Videmus quanta sit ad vanitatem hominum propensio. Falsae igitur doctrinae facile statim penetrant, et longe lateque grassantur. Negat apostolus esse cur propterea turbari nos deceat: quia nihil novum sit aut insolens, si mundus, qui totus est mendax, libenter mendacium audit.

6. *Nos ex Deo sumus.* Quamquam hoc vere in omnes pios competit: proprie tamen ad fideles evangelii ministros spectat. Nam apostolus ex spiritus fiducia hic gloriatur, se ac suos collegas sincere Deo servire, et ab eo sumpsisse quicquid tradunt. Idem pseudoapostolos iactare continget, ut mos illis est sub Dei larva decipere; sed ab illis multum discrepant fidi doctores, qui nihil de se verbis praedicant, quod non exhibeant re ipsa. Semper tamen memoria tenendum est quam causam hic tractet. Exiguus erat piorum numerus; incredulitas autem omnia fere occupabat; pauci evangelio vere adhaerebant, maior pars ad errores proclivis erat. Hinc scandali occasio; cui ut occurrat Iohannes, contentos esse nos iubet ista fidelium paucitate, quia omnes Dei filii honorem illi deferant, ac se eius doctrinae subiiciant. Nam contrarium membrum continuo post opponit, *qui ex Deo non sunt*, puram evangelii doctrinam non audire. Quibus verbis significat, ingentem illam turbam cui non sapit evangelium, ideo non audire probos ac legitimos Dei servos, quia a Deo ipso aliena sit: nihil ergo ex evangelii auctoritate minui, dum a multis respuitur. Sed huic doctrinae annexa est utilis admonitio, ut fidei obedientia nos esse ex Deo probemus. Nihil facilius est quam

iactare nos esse Dei: ideoque nihil inter homines magis vulgare, quemadmodum hodie papistae superbe se venditant pro Dei cultoribus; interea non minus superbe verbum repudiant. Nam quamvis se Dei verbo credere simulent; ubi tamen ad rem venitur, aures habent clausas. Atqui hoc unicum est timoris Dei testimonium, eius verbum revereri. Nec locum hic habet quae a multis obtendi solet excusatio, se ideo fugere evangelii doctrinam, quum illis proponitur, quia non sint ad iudicandum idonei. Fieri enim non potest, quin Deum agnoscat in verbo suo quisquis ex animo eum timet, et illi obsequitur. Si quis obiiciat, multos ex electis non statim accedere ad fidem, imo proterve initio calcitrare: respondeo, eo tempore non habendos esse (nostro quidem iudicio) in Dei filiis. Caeterum hoc reprobi hominis signum est, quum pertinaciter ab eo reiicitur veritas. Obiter etiam notandum est, illud *audire*, cuius meminit apostolus, de interiore et serio cordis auditu, qui fide constat, intelligi. *In hoc cognoscimus.* Relativum *in hoc*, duo superiora membra complectitur, acsi diceret, inde veritatem a mendacio discerni, quia alii ex Deo, alii ex mundo loquuntur. Quod autem per *spiritum veritatis et erroris*, quidam auditores notari putant: acsi diceret, eos qui se impostoribus fallendos tradunt, esse natos ad errorem, et in se habere semen mendacii; eos autem qui verbo Dei consentiunt, hoc specimine monstrari veraces: non recipio. Nam quum apostolus μετωνυμικῶς *spiritus* hic accipiat pro doctoribus vel prophetis, nihil aliud velle eum existimo, quam doctrinae examen esse ad ista duo revocandum, ex Deone, an ex mundo sit. Videtur tamen ita loquendo nihil dicere. Nam omnibus excipere promptum erit, se non nisi ex Deo loqui. Sic hodie papistae sua omnia commenta spiritus oracula esse, magistrali supercilio iactant. Nec Muhammedus aliunde se hausisse praedicat sua deliria, quam e coelo. Quinetiam Aegyptii sibi olim divinitus revelatas esse mentiebantur putidas illas ineptias, quibus se et alios infatuabant. Sed respondeo, nos verbum Domini habere, quod in primis consulendum est. Ergo quum Dei nomen obtendunt spiritus fallaces, ex scripturis inquirere convenit, an res ita habeat. Modo pium a nobis studium adhibeatur cum humilitate et modestia, aderit spiritus discretionis, qui se ipsum in scripturis loquentem, tamquam fidus interpres, exponat.

7. Dilecti, diligamus nos mutuo, quia dilectio ex Deo est; et omnis qui diligit, ex Deo genitus est, et cognoscit Deum. 8. Qui non diligit, non novit Deum! quia Deus dilectio est. 9. In hoc apparuit dilectio Dei in nobis, quod filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per eum. 10. In hoc est dilectio, non quod nos dilexerimus Deum, sed quod nos ipse dilexit, et misit filium propitiationem peccatis nostris.

7. *Dilecti* etc. Redit ad illam exhortationem quam tota fere epistola prosequitur. Diximus enim mistam esse fidei doctrina et exhortatione ad caritatem. In duobus capitibus ita insistit, ut ab uno ad alterum subinde transeat. Quum *mutuum* amorem commendat, non intelligit nos officio defunctos esse, si amicos nostros vicissim diligimus, quia nos diligunt. Sed quia fideles in commune alloquitur, aliter non debuit loqui quam ut se mutuo diligant. Confirmat hanc sententiam ratione iam aliquoties adducta: quia scilicet nemo se filium Dei probabit, nisi qui proximos diligit, et quia vera Dei cognitio amorem Dei necessario in nobis generat. Opponit etiam

contrarium membrum suo more, quod nulla sit Dei cognitio, ubi non viget caritas. Sumit autem generale principium, quod Deus sit caritas, hoc est, quod eius natura sit homines diligere. Scio multos argutius philosophari, ac praesertim veteres hoc loco abusos esse, ut spiritus divinitatem probarent. Verum simplex est apostoli sensus, quia Deus sit fons caritatis, hunc affectum ab eo fluere et diffundi, quocunque pervenit eius notitia. quemadmodum prius lucem vocavit, quia nihil sit in eo tenebrosum, sed potius omnia suo fulgore illustret. Hic ergo de essentia Dei non loquitur; sed tantum docet qualis a nobis sentiatur. Caeterum duo notanda sunt in verbis apostoli, hanc esse veram Dei notitiam quae nos regenerat et refingit, ut simus novae creaturae; deinde fieri non posse quin ipsa nos Deo conformet. Facessat igitur stultum commentum de fide informi. quia si quis fidem a caritate separat, perinde facit acsi calorem a sole auferre conetur.

9. *In hoc apparuit.* Aliis etiam plurimis documentis testatum habemus Dei erga nos amorem. Nam si quaeritur, cur creatus sit mundus, cur simus in eo collocati ad obtinendum terrae dominium, cur servemur in hac vita ut fruamur bonis innumeris, cur simus in spem melioris vitae conditi, cur luce et intelligentia praediti simus: non alia omnium causa adduci poterit, quam gratuitus erga nos Dei amor; sed praecipuum specimeu hic deligit apostolus, et quod reliquis omnibus longe praecellit. Hic enim non immensus tantum fuit Dei amor, quod proprio filio non pepercit, ut eius morte nos in vitam restitueret: sed plus quam mirifica bonitas, quae mentes nostras in stuporem rapere debet. Ergo Christus tam illustre est ac singulare divini erga nos amoris documentum, ut quoties ipsum intuemur, hanc doctrinam plane nobis confirmet, quod Deus sit dilectio. Quod *unigenitum* appellat, ad auxesin valet. In eo enim clarius ostendit quam unice nos amaret, quod unicum filium exposuit nostra causa in mortem. Interea qui unus est natura filius, gratia et adoptione multos facit, quoscunque scilicet fide inserit in corpus suum. Finem exprimit, cur missus a patre fuerit Christus, ut per eum vivamus. Nam extra ipsum sumus omnes mortui; adventu autem suo vitam nobis attulit: et nisi obstet nostra incredulitas, hunc gratiae eius effectum in nobis sentimus.

10. *In hoc est dilectio.* Amplificat alia ratione Dei amorem, quod scilicet filium suum nobis dederit, quo tempore eramus inimici! quemadmodum etiam Paulus docet ad Romanos cap. 5, 8.; sed aliis verbis utitur, quod Deus nullo hominum amore provocatus eos ultro dilexerit. Quibus verbis docere voluit, gratuitum erga nos fuisse amorem Dei. Tametsi autem apostoli consilium est Deum nobis imitandum proponere: non tamen negligenda est fidei doctrina quam simul admiscet. Gratis nos Deus amavit. Cur? quia antequam nati essemus, deinde quia in ista naturae pravitate cor habemus ab eo aversum, et ad rectos piosque affectus minime flexibile. Si locum haberet papistarum argutia, unumquemque electum esse a Deo prout amore dignum praevidit, non staret haec doctrina, priorem nos dilexisse. Tunc enim amor erga Deum noster priores ordines teneret, etiamsi tempore esset posterior. Sed apostolus confessum scripturae axioma sumit, quod profani isti sophistae ignorant: nos ita corruptos et pravos nasci, ut nobis quasi ingenitum sit Dei odium, ut nihil appetamus nisi quod illi displicet, ut singuli carnis nostrae affectus assiduum cum eius iustitia bellum gerant. *Et misit filium.* Ergo ex mera Dei bonitate, tamquam ex fonte, fluxit nobis Christus cum suis omnibus bonis. Quemadmodum autem hoc cognitu necessarium est, nos ideo salutem habere in Christo, quia sponte nos dilexit coelestis pater: ita ubi

quaerenda est solida et plena divini in nos amoris certitudo, non alio quam in Christum respicere convenit. Quare in suum exitium insaniunt quicunque omisso Christo, quidnam de se in arcano Dei consilio constitutum sit, inquirunt. Porro iterum causam adventus Christi, eiusque officium ostendit, quum ideo missum commemorat, ut esset propitiatio pro peccatis. Ac primum quidem his verbis docemur, nos omnes per peccatum fuisse alienatos a Deo, et manere hoc dissidium, donec interveniat Christus, qui nos reconciliet. Docemur secundo, hoc esse vitae nostrae initium, quod Deus morte filii sui placatus nos in gratiam recipit. Nam quod *propitiatio* dicitur, hoc proprie ad mortis sacrificium pertinet. Habemus ergo, hoc honoris competere in solum Christum, ut mundi peccata expiet, atque ita inimicitias tollat inter nos et Deum. Sed hic emergit quaedam repugnantiae species. Nam si prius amabat Deus, quam se Christus pro nobis in mortem offerret, quid nova reconciliatione opus fuit? ita supervacua videri Christi mors posset. Respondeo, quum dicitur Christus placasse nobis patrem, hoc ad sensum nostrum referri. Nam ut sumus male nobis conscii, Deum non nisi iratum et infestum concipere possumus, donec a reatu Christus nos absolvat. Deus enim, ubicunque apparet peccatum, iram suam et aeternae mortis iudicium vult sentiri. Hinc sequitur, nihil quam praesenti mortis adspectu terreri nos posse, donec peccatum Christus morte sua aboleat, donec sanguinis sui pretio nos a morte liberet. Rursum Dei amor iustitiam requirit: ergo ut persuasi simus nos amari, ad Christum venire necesse est, in quo solo nobis constat iustitia. Nunc videmus, loquendi varietatem quae in scriptura occurrit, secundum diversos respectus, aptissimam et fidei apprime utilem esse. Ideo filium suum interposuit Deus ad se nobis reconciliandum, quia nos amabat; sed occultus erat amor ille, quia interea nos Deo eramus hostes iram eius assidue provocando. Deinde malae conscientiae formido et terror omnem vitae gustum nobis adimebant. Ergo quoad fidei nostrae sensum, Deus nos in Christo amare incipit. Quamquam autem hic apostolus de prima reconciliatione tractat, sciamus tamen hoc perpetuum esse Christi beneficium, ut peccata expiando Deum nobis propitiet. Hoc papistae quoque aliqua ex parte concedunt; sed postea extenuant hanc gratiam ac fere in nihilum redigunt fictas satisfactiones ingerendo. Atqui si homines se redimunt operum pretio, non erit Christus unica propitiatio, quemadmodum hic vocatur.

11. Dilecti, si ita Deus nos dilexit, nos quoque debemus invicem diligere. 12. Deum nemo vidit unquam. Si diligimus nos invicem, Deus in nobis manet, et dilectio eius perfecta est in nobis. 13. In hoc cognoscimus quod in ipso manemus, et ipse in nobis: quia ex spiritu suo dedit nobis. 14. Et nos vidimus, et testamur quod pater misit filium servatorem mundi. 15. Qui confessus fuerit quod Iesus est filius Dei, Deus in eo manet, et ipse in Deo. 16. Et nos cognovimus et credimus dilectionem quam habet Deus in nobis. Deus caritas est: et qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo.

11. *Dilecti* etc. Nunc apostolus, quae nuper docuit de gratuito Dei amore, ad suum institutum accommodat: nempe ut nos Dei exemplo hortetur ad fraternum amorem. Sicut etiam Paulus (Ephes. 5, 2.) Christum nobis proponit, qui se hostiam bonae fragrantiae ob-

tulit patri, ut se quisque nostrum proximis impendat. Admonet autem Iohannes amorem nostrum non debere mercenarium esse, quum proximos diligere iubet, sicuti nos Deus dilexit. Nam illud repetendum est, gratis non fuisse dilectos. Et certe ubi commodum nostrum respicimus, vel referrimus amicis pares vices, philautia est, non caritas.

12. *Deum nemo vidit.* Eadem verba habentur in evangelii Iohannis capite 1, 18.; sed Iohannes baptista non eundem omnino finem illic respicit; tantum enim significat non posse aliter cognosci Deum, nisi quatenus se in Christo patefacit. Eandem doctrinam apostolus hic longius extendit, Dei virtutem fide ac dilectione a nobis comprehendi; ut sciamus nos esse eius filios, et eum in nobis habitare. Prius tamen de caritate loquitur, quum dicit, *in nobis manere Deum*, si nos diligimus mutuo, quia perfecta est, hoc est, vere comprobata in nobis eius dilectio, acsi diceret Deum se quasi praesentem exhibere, dum spiritu suo corda nostra in fraternum amorem format. Eodem sensu repetit quod iam semel dixerat, nos ex spiritu quem dedit nobis, cognoscere quod in nobis habitet. Est enim confirmatio proximae sententiae: quia caritas effectus est spiritus. Itaque haec summa est: Quum caritas sit ex Dei spiritu, non possumus vere et sincero corde fratres diligere, quin spiritus vim suam exserat. Hoc modo se in nobis habitare testatur. Porro Deus per spiritum suum in nobis habitat: ergo caritate probabimus Deum nos habere in nobis manentem. Rursum, quisquis se Deum habere iactat, nec fratres diligit, hoc uno refellitur eius vanitas, quia Deum a se ipso divellit. Quum dicit: *Et caritas eius perfecta est*, copulam accipit causalis particulae loco. Et *caritas* Dei hic bifariam exponi potest: vel qua illum prosequitur, vel quam nobis inspirat. Deum nobis spiritum suum dedisse, et dedisse ex spiritu suo, idem prorsus valent. Scimus enim spiritum singulis distribui ad mensuram.

14. *Et nos vidimus.* Nunc alteram notitiae Dei partem, quam attigimus, exponit! quod scilicet in filio se nobis communicat, ac fruendum offert: unde sequitur, fide a nobis percipi. Nam huc tendit apostoli consilium, nos fide et caritate sic Deo uniri, ut in nobis vere habitet, et virtutis suae effectu quodammodo visibilem se praebeat, qui alioqui videri non potest. Quum dicit: *Vidimus et testamur*, se et reliquos apostolos designat. Et adspectum non quemlibet intelligit, sed fidei adiunctum, quo agnoverint in Christo Dei gloriam: quemadmodum et sequitur, *missum esse* ut sit *servator mundi*. Quae notitia ex spiritus illuminatione manat.

15. *Qui confessus fuerit.* Repetit illud axioma, nos Deo uniri per Christum, nec posse Christo esse coniunctos, quin Deus in nobis maneat. Promiscue autem *fides et confessio* ponuntur eodem sensu. Nam quamvis hypocritae mendaciter fidem iactent, apostolus tamen nullos hic in ordine confitentium agnoscit, nisi qui vere et ex animo credunt. Praeterea quum dicit: *Quod Iesus est filius Dei*, paucis istis verbis totam fidei summam perstringit. Nihil enim est ad salutem necessarium, quod non in Christo inveniat fides. Caeterum postquam in genere dixit, sic fide inseri homines in Christum, ut Christus eos Deo coniungat, subiicit hypothesin, quod viderint ipsi! ut generalem sententiam accommodet iis ad quos scribit. Tandem sequitur exhortatio, ut alios diligant, quemadmodum a Deo dilecti sunt. Quare haec series est, et hic contextus sermonis: Fides Christi facit, ut Deus in hominibus maneat; atqui nos sumus huius gratiae consortes. Porro quum Deus sit caritas, nullus in eo manere potest, quin diligat fratres suos. Ergo caritatem in nobis regnare decet, quando se Deus nobis coniunxit.

16. *Cognovimus et credimus.* Perinde est acsi diceret: Cognovimus credendo; talis enim notitia non nisi fide percipitur. Sed hinc colligimus quantum a fide absit suspensa vel dubia opinio. Porro quum velit hic proximam sententiam accommodare ad lectores, quemadmodum iam dixi: ipsam tamen fidei substantiam varie definit. Prius dixerat: Qui credit Iesum esse filium Dei; nunc autem dicit: Fide cognoscimus amorem Dei erga nos. Unde apparet, in Christo apprehendi paternum Dei amorem, nec certi quicquam de Christo tenere, nisi qui se eius gratia Dei filios agnoscunt. Ideo enim filium suum pater quotidie nobis proponit, ut in eo nos adoptet. *Deus caritas est.* Est veluti minor propositio in syllogismo, quia a fide ad caritatem ratiocinatur hoc modo: Fide in nobis habitat Deus: atqui Deus est caritas: ergo ubicunque manet Deus, caritatem simul vigere oportet. Hinc sequitur, caritatem necessario fidei connexam esse:

17. In hoc perfecta est caritas nobiscum, ut fiduciam habeamus in die iudicii quod sicut ille est, nos quoque sumus in hoc mundo. 18. Timor non est in caritate; sed perfecta caritas foras pellit timorem, quia timor tormentum habet; qui autem timet, non est perfectus in caritate.

17. *In hoc perfecta.* Duo huius orationis sunt membra: nos divinae adoptionis tunc esse compotes, quum Deum referimus, ut filii patrem; deinde hanc fiduciam incomparabile esse bonum, quia sine ea simus misserrimi. Priore itaque loco ostendit qua lege nos Deus complexus sit in amorem, et quomodo hac demum gratia fruamur, quam nobis in Christo exhibuit: ergo hic *caritas* Dei erga nos intelligenda est. *Perfectam* esse dicit, quia plena copia effusa est, ac in solidum praestita, ut veluti numeris omnibus constet. Caeterum non alios esse huius boni participes affirmat, quam qui Deo conformes eius se filios esse probant. Est igitur argumentum a coniunctis. *Ut fiduciam habeamus.* Iam fructum divini erga nos amoris ostendere incipit. Quamquam postea clarius a contrario ostendet. Sed tamen haec inaestimabilis est felicitas, quod nos audemus intrepide coram Deo sistere. Natura enim horremus Dei conspectum, et merito; nam quum ipse iudex sit mundi, nos autem peccata nostra reatu constrictos teneant, mortem et inferos una cum Deo nobis in mentem venire necesse est. Hinc illa, quam dixi, formide, ut Deum homines, quantum in se est, fugiant. Iohannes autem fideles negat expavescere, quum illis iudicii extremi fit mentio; sed potius securos et alacres ad Dei tribunal accedere, quia de paterno eius amore certo persuasi sunt. Tantum ergo quisque in fide profecit, quam bene animo compositus est ad exspectandum iudicii diem. *Sicut ille est.* His verbis (ut iam dictum est) vicissim hoc a nobis requiri significat, ut imaginem Dei referamus. Qualis ergo Deus in coelo est, tales nos in hoc mundo esse iubet, ut censeamur eius filii. Nam imago Dei, quum in nobis apparet, veluti adoptionis eius est sigillum; sed ita videtur partem fiduciae statuere in operibus. Itaque cristas hic erigunt papistae, quasi neget Iohannes nos sola Dei gratia fretos habere certam salutis fiduciam, nisi simul adiuvent opera; sed in eo falluntur, quod non expendunt apostolum hic a causa minime argumentum ducere, sed locum esse a coniunctis. Nos autem libenter fatemur, neminem reconciliari Deo per Christum, quin simul reformetur ad Dei imaginem; nec posse alterum ab altero disiungi. Recte ergo apostolus, qui omnes a fiducia gratiae repellit in quibus nulla

conspicitur Dei similitudo. Tales enim certum est a Dei spiritu et Christo esse prorsus alienos. Neque etiam negamus, vitae novitatem, quia divinae adoptionis est effectus, valere ad confirmandam fiduciam! sed tamquam secundarium (ut ita loquar) adminiculum; sed interea nos in sola gratia fundatos esse oportet. Nec sane aliter sibi constaret Iohannis doctrina; nam experientia demonstrat, et fateri etiam papistae coguntur, semper in operum respectu esse trepidandi materiam. Quare nullus ad Dei tribunal tranquillo animo unquam accedet, nisi qui statuet gratuito se amari. Sed horum nihil gustare papistas, non est quod quispiam miretur, quando nullam miseri fidem noverunt, nisi dubitatione implicitam. Adde quod hypocrisis tenebras illis obducit, ne serio reputent quam formidabile sit Dei iudicium, ubi non adest Christus mediator. Resurrectionem alii quasi fabulosam negligunt; nos autem ut laeti et alacres obviam Christo prodeamus, in sola eius gratia fidem nostram esse defixam oportet.

18. *Timor non est.* Iam a contrariis commendat eius boni praestantiam. Nos enim assidue torqueri dicit, donec amoris in nos sui remedió a misero illo cruciatu Deus liberet. Summa est, quum nihil sit miserius, quam continua inquietudine vexari, hoc nos consequi agnita Dei erga nos caritate, ut placide extra metum quiescamus. Unde apparet quam singulare sit Dei beneficium, nos amore suo dignari. Porro ex hac doctrina mox exhortationem ducet; sed priusquam nos ad officium hortetur, donum istud Dei nobis commendat, quod metum nobis fide eximit. Scio totum hunc locum a multis secus exponi; sed ego, quid voluerit apostolus, non quid alii sentiant, respicio. Dicunt illi metum non esse in caritate, quia ubi sponte Deum amamus, non cogimur vi et metu ad eius obsequium. Ergo secundum eos servilis timor hic voluntariae reverentiae opponitur: unde etiam inter servilem et filialem timorem nata est distinctio. Ego quidem verum esse illud fateor, quum liberaliter Deum amamus ut patrem, non cogi nos amplius timore poenae; sed doctrina illa nihil cum praesenti loco commune habet. Tantum enim docet apostolus, ubi perspectus est nobis, et fide cognitus Dei amor, conscientiis nostris pacem conferri ne amplius tumultuentur. Potest tamen quaeri quando timorem pellat perfecta caritas: quia aliquo tantum divini erga nos amoris gustu praediti nunquam in solidum metu liberamur. Respondeo, tametsi non plane excutitur timor: ubi tamen ad Deum confugimus, tamquam ad tranquillum portum, et ab omni naufragii ac tempestatum periculo tutum et immunem, metum vere pelli, quia fidei locum cedit. Ergo non ita pellitur timor, quin animos nostros sollicitet; sed ita pellitur, ut non turbet, neque impediat pacem nostram quam fide obtinemus. *Timor tormentum habet.* Hic quoque apostolus gratiae de qua loquitur, magnitudinem amplificat. Nam quum miserrima sit conditio, assiduos pati cruciatus, nihil magis optabile est quam sedata conscientia et animo composito sese in Dei conspectum offerre. Quod alii dicunt, timere servos, quia poenam et flagella sibi ante oculos proponunt, nec obire suum officium nisi coactos: nihil ad mentem apostoli, ut dictum est. Ita in proximo membro, quum exponunt, non esse perfectum in caritate, qui timet: quia non ultro se subiicit Deo, quin potius libenter se emanciparet: contextui minime convenit. Potius enim admonet apostolus, hoc esse infidelitatis vitium, quum aliquis timet, hoc est, inquietum habet animum! quia amor Dei probe cognitus animos tranquillat.

19. Nos diligimus eum, quia prior dilexit nos. 20. Si quis dicit, Deum diligo, ex proximum suum odio habeat,

mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem vidit: Deum quem non vidit, quomodo potest diligere? 21. Et hoc praeceptum habemus ab ipso, ut qui Deum diligit, diligat et fratrem suum.

19. *Nos diligimus.* Verbum ἀγαπῶμεν tam indicativo, quam hortandi modo legi potest; prior tamen sensus longe melius quadrat. Repetit enim (meo iudicio) apostolus superiorem sententiam, quia Deus nos gratuito amore antevertit, reddere nos illi debitas vices: ut mox subsumat, ipsum in hominibus esse diligendum, vel testandum erga homines quem illi amorem deferimus. Si cui tamen placet hortandi modus, eodem tendet oratio: Quia nos gratias Deus amavit, mutuo nunc eum amemus. Atqui amor ille stare nequit, quin fraternum inter nos amorem generet: ideo mentiri eos dicit, qui Deum se amare iactant, quum proximos oderint. Sed videtur parum firma esse ratio quam subiicit, est enim comparatio minoris et maioris. Si proximos, inquit, quibuscum versamur, non diligimus: multo minus Deum poterimus diligere, qui est invisibilis. Duplex autem exceptio in promptu est. Nam et amor quo Deum prosequimur, ex fide, non ex adspectu manat: quemadmodum habetur I. Petri 1, 8. Deinde longe diversa est Dei quam hominum ratio: quia quum in amorem sui nos Deus pro immensa sua bonitate rapiat, saepe odio digni sunt homines. Respondeo, apostolum, quod procul dubio inter nos constare debet, pro confesso hic sumere, Deum se nobis in hominibus offerre, qui insculptam gerunt eius imaginem: et officia, quibus ipse non indiget, ut illis praestemus exigere: quemadmodum Psalmo 16, 2. 3. legimus: Beneficentia mea ad te non pervenit, Domine. Erga sanctos qui in terra sunt, affectus meus. Et certe eiusdem naturae societas, tot rerum usus, mutua communicatio, nisi valde ferrei essemus, ad amorem nos allicerent; sed Iohannes nihil aliud voluit, quam fallacem esse iactantiam, si quis Deum se amare dicat, et eius imaginem, quae ante oculos est, negligat.

21. *Et hoc praeceptum.* Firmius argumentum ab auctoritate et doctrina Christi. Nam ipse non de nudo Dei amore praecipit; sed fratres etiam diligere iubet. Quare sic incipiendum est a Deo, ut simul fiat transitus ad homines.

CAP. V.

1. Omnis qui credit quod Iesus est Christus, ex Deo genitus est: et omnis qui diligit eum qui genuit, diligit etiam eum qui genitus est ab eo. 2. In hoc cognoscimus quod diligimus filios Dei, si Deum diligimus, et praecepta eius servamus. 3. Haec est dilectio Dei, ut praecepta eius servemus: et praecepta eius gravia non sunt. 4. Quoniam omne quod ex Deo genitum est, vincit mundum. Et haec est victoria quae vincit mundum, fides vestra. 5. Quis est qui vincit mundum, nisi qui credit quod Iesus est filius Dei?

1. *Omnis qui credit.* Alia ratione confirmat res esse coniunctas, fidem et fraternum amorem. Nam quum fide nos Deus regeneret, necesse est amari a nobis ut patrem; atqui amor ille complectitur omnes eius filios: non potest igitur fides a caritate disiungi.

Prima sententia est, ex Deo genitos esse quicunque credunt quod Iesus sit Christus. Ubi iterum vides, unum Christum, fidei scopum proponi: quemadmodum in eo iustitiam, vitam, quicquid optari potest bonorum, et totum Deum invenit. Quare haec vera est credendi ratio, quum in ipsum mentes nostras dirigimus. Caeterum credere quod sit Christus, est ab eo sperare quaecunque de Messia promissa sunt. Neque enim inanis ei Christi titulus hic tribuitur; sed potius munus quod a patre illi iniunctum est. Quemadmodum autem in lege plena rerum omnium instauratio, iustitia et felicitas per Messiam promissa est: ita hodie hoc totum in evangelio clarius exprimitur. Ergo Iesus pro Christo recipi non potest, quin ab eo petatur salus: quando in hunc finem missus est a patre, et quotidie nobis offertur. Unde merito apostolus omnes ex Deo genitos esse pronuntiat, qui vere credunt. Est enim fides longe supra humani ingenii captum posita, ut nos trahi a patre coelesti ad Christum oporteat: quia nunquam proprio Marte quisquam nostrum conscenderet. Atque hoc est, quod idem apostolus evangelii sui cap. 1, 13., docet, non ex sanguinibus, neque ex carne esse genitos qui credunt in nomen unigeniti; et Paulus (I. Corinth. 2, 12.), non spiritu huius mundi, sed spiritu qui ex Deo est, nos esse praeditos, ut sciamus quae ab eo nobis donata sunt. Quia neque oculus vidit, nec auris audivit, nec sensus percepit quae diligentibus Deum reposita sit merces; sed solus spiritus ad arcanum illud pervenit; deinde quum datus sit nobis Christus in sanctificationem, et spiritum regenerationis secum simul afferat; denique quum nos inserat in corpus suum: haec quoque altera ratio est, cur fidem habere nemo possit, quin sit ex Deo genitus. *Diligit eum qui genitus est.* Augustinus et alii quidam veterum ad Christum hoc traxerunt; sed falso. Nam sub numero singulari omnes fideles apostolus designat: et contextus aperte ostendit, non aliud esse illi consilium, nisi ut mutuum in fratres amorem ex fide, tamquam ex fonte derivet. Est autem argumentum ex communi naturae ordine sumptum; sed quod in hominibus cernitur, ad Deum transfert. Notandum autem est, apostolum non ideo de solis fidelibus sermonem habere praeteritis extraneis, quod illi soli amandi sint, horum autem nulla habenda sit cura vel ratio; sed nos hoc velut tirocinio ad omnes sine exceptione amandos instituit, quum initium facere a piis iubet.

2. *In hoc cognoscimus.* His verbis breviter ostendit quaenam vera sit caritas, nempe quae ad Deum refertur. Hactenus docuit nusquam esse verum Dei amorem, nisi quum proximi etiam amantur, quia hic perpetuus sit effectus; nunc autem docet recte et ordine amari homines, quum Deus priores obtinet. Atque haec definitio necessaria est; nam saepe fit ut homines amemus extra Deum, ut profanae et carnales amicitiae non alio quam ad privatum commodum, vel ad alios evanidos respectus tendunt. Ergo sicuti prius effectum urgebat, ita nunc causam urget; vult enim sic mutuam coli inter nos caritatem, ut Deus praeferatur. Amori Dei coniungit legis observationem, et merito; nam quum Deum amemus ut patrem et Dominum, fieri non potest quin coniuncta sit reverentia cum amore. Deinde non potest a se ipso Deus avelli: quum itaque fons sit omnis iustitiae et rectitudinis: qui eum amat, necesse est ut compositos habeat suos affectus in obedientiam iustitiae. Non est igitur otiosa res amor Dei. Verum ex hoc loco simul colligimus quaenam vera sit legis observatio; nam si metu tantum coacti Deo obsequimur in servandis eius mandatis, longe distamus a vera obedientia. Ergo hoc primum est ut corda se Deo addicant in liberalem reverentiam; deinde vita ad legis regulam formetur. Hoc sibi vult Moses, quum in colligenda legis summa dicit (Deut.

10, 12.): Israël, quid petit abs te Dominus Deus tuus, nisi ut ipsum diligas, et ei obedias?

3. *Praecepta eius gravia non sunt.* Hoc additum est, ne difficultas (ut fieri solet) studium nostrum frangat vel minuat. Nam qui alacri animo magnoque fervore piam sanctamque vitam aggrediuntur, postea vires suas impares experti pigrescunt: ergo Iohannes, ut conatus nostros incitet, mandata Dei gravia esse negat. Verum obiici contra potest, nos longe aliud experiri: et scriptura etiam testatur (Act. 15, 10.), iugum legis esse importabile. Ratio quoque manifesta est; nam quum nostri abnegatio sit quasi servandae legis praeludium, an facile homini esse dicemus se ipsum negare? Imo quum lex spiritualis sit (quemadmodum Paulus docet, Rom. 7, 14.) nos autem nihil quam caro, ingens inter nos et Dei legem dissidium esse oportet. Respondeo, difficultatem hanc minime esse ex natura legis, sed ex carnis nostrae vitio. Quod etiam Paulus diserte exprimit: quia postquam dixit, impossibile fuisse legi, conferre nobis iustitiam, mox culpam in carnem reiicit. Haec solutio Pauli et Davidis sententias, quae in speciem videntur multum pugnare, optime conciliat. Paulus legem facit mortis ministram, nihil quam iram Dei operari pronuntiat (Rom. 4, 15.); datam esse ut peccatum augeret; vivere ut nos occidat (II. Corinth. 3, 7.). David contra (Psalm. 19, 11.) suavem prae melle, et prae auro desiderabilem sibi esse praedicat. Inter alia eius elogia haec ponit, quod exhilaret corda, ad Dominum convertat, et vivificet. Sed Paulus legem cum vitiosa hominis natura confert: inde hostilis ille conflictus. David autem, qualiter affecti sint, quos Deus spiritu suo regenuit, docet. Hinc suavitas illa et oblectatio, cuius nullum gustum caro percipit. Nec vero Iohannes distinctionem hanc omisit; ne quis enim generaliter hoc acciperet, *praecepta Dei non esse gravia*, restringit ad filios Dei! quo significat, fieri hoc spiritus virtute, ut Deo obsequi non sit nobis grave nec molestum. Nondum tamen videtur prorsus soluta quaestio. Nam fideles utcunque spiritu Dei regantur, durum tamen cum carne sua certamen sustinent: et quantumvis sudent, vix tamen dimidia ex parte ad officium se comparant, imo quasi inter sacrum (ut aiunt) ex saxum constituti, fere sub onere deficiunt. Videmus ut Paulus se captivum teneri gemat, et infelicem exclamet, quia non potest libere Deo servire. Respondeo, facilem vocari legem, quatenus coelesti virtute praediti superamus carnis concupiscentias. Nam utcunque recalcitret caro: sentiunt tamen fideles, nulla se alia re tam oblectari, quam ut Deum sequantur. Praeterea notandum est, Iohannem non loqui de nuda lege, quae nihil praeter mandata continet; sed paternam Dei indulgentiam coniungere, qua mitigatur legis rigor. Ergo quum nobis clementer ignosci a Domino scimus, si opera nostra legi non satisfaciant, id longe nos reddit ad obsequium promptiores, quemadmodum in Psalmo 130, 4. habetur: Apud te est propitiatio, ut timearis. Hinc ergo facilitas legis servandae quod fideles venia sublevati, sicubi deficiunt, animos non despondent. Interea admonet apostolus, pugnandum esse ut serviamus Domino. Totus enim mundus nobis obsistit, ne pergamus quo Deus vocat. Ergo ille demum legem servabit, qui mundo fortiter resistet.

4. *Haec est victoria.* Quia dixerat, omnes qui ex Deo geniti sunt, mundi victores esse: vincendi quoque modum exprimit. Poterat enim adhuc quaeri, unde victoria; ergo in fide constituit victoriam totius mundi. Insignis locus: quia tametsi duros et horribiles insultus assidue ingerit Satan, spiritus Dei extra periculum nos esse pronuntians exempto metu nos ad fortiter pugnandum animat. Et plus valet praeteritum tempus, quam praesens vel futurum. *Vicisse* enim dicit, ut perinde certi simus, acsi iam profligatus esset

hostis. Verum quidem est tota vita durare nostram militiam, quotidianos esse conflictus, imo singulis momentis nova et diversa proelia hinc inde ab hoste nobis moveri; sed quia non armat nos Deus tantum in unum diem, et fides etiam unius diei non est, sed perpetuum spiritus sancti opus: non aliter iam victoriae sumus compotes, quam si esset debellatum. Neque tamen fiducia haec torporem inducit, quin sollicite semper ad pugnam simus intenti. Sic enim certos esse Dominus suos iubet, ut tamen securos esse nolit: quin potius ideo vicisse ipsos pronuntiat, quo animosius et magis strenue pugnent. *Mundi* nomen hic late patet; comprehendit enim quicquid adversum est Dei spiritui: ita naturae nostrae pravitas pars mundi est, omnes concupiscentiae, omnes Satanae astus, quicquid denique nos a Deo abstrahit. In tam multiplici hominum copia, gravis belli moles in nos incumbit, ac iam ante congressum essemus victi, ac centies quotidie vincendi, nisi Deus victoriam nobis promitteret. Sed Deus hac lege ad pugnandum nos hortatur, ut prius victoriam promittat. Caeterum ut haec promissio nos invicta Dei virtute in perpetuum munit, ita ex adverso in nihilum redigit hominum vires. Neque enim hic apostolus Deum suppetias tantum nobis ferre docet, ut eius subsidio adiuti pares simus ad resistendum; sed victoriam in sola fide locat; fides autem aliunde quo vincat, accipit. Quare Deo eripiunt quod suum est, qui propriae virtuti triumphum canunt.

5. *Quis est qui vincit mundum?* Ratio superioris sententiae: ideo scilicet nos fide vincere, quia robur a Christo mutuamur. Quemadmodum et Paulus dicit (Philipp. 4, 13.): Omnia possum in eo qui me confirmat. Is ergo demum Satana et mundo superior erit, nec carni suae succumbet, qui sibi diffidens, recumbet in solam Christi virtutem. Nam *fidei* nomine vivam Christi apprehensionem intelligit, quae vim eius et officium ad nos accommodat.

6. Hic est qui venit per aquam et sanguinem, Iesus Christus: non in aqua solum, sed in aqua et sanguine. Et spiritus est, qui testificatur: quandoquidem spiritus est veritas. 7. Nam tres sunt qui testificantur in coelo, pater, sermo, et spiritus sanctus: et hi tres unum sunt. 8. Et tres sunt qui testificantur in terra, spiritus, aqua et sanguis: et hi tres in unum conveniunt. 9. Si testimonium hominum recipimus, testimonium Dei maius est: quoniam hoc est testimonium Dei, quod testificatus est de filio suo.

6. *Hic est qui* etc. Ut tuto fides nostra in Christo quiescat, solidam umbrarum legis substantiam in eo constare dicit. Neque enim dubito quin ad veteres legis ritus alludat in vocibus aquae et sanguinis. Huc porro tendit comparatio: non tantum ut legem Mosis abolitam esse sciamus Christi adventu, sed ut in ipso quaeramus eorum complementum, quae olim figurabant ceremoniae. Tametsi vero plures erant species, tamen sub his duabus totam sanctitatis et iustitiae perfectionem apostolus designat. Aqua enim abluebantur omnes sordes; ut homines nonnisi puri et mundi ad Deum accederent. In sanguine erat expiatio, et plenae cum Deo reconciliationis pignus; sed lex externis tantum symbolis adumbravit quod solide ac re ipsa a Messia praestandum erat. Apte igitur probat Iohannes Iesum esse Christum Domini olim promissum, quia secum attulit quo nos omni ex parte sanctificet. Ac de sanguine quidem quo Christus Deum placavit, nulla est dubitatio; sed quomodo per

aquam venerit, quaeri potest. Nam hoc ad baptismum referri non est probabile. Ego certe existimo Iohannem hic fructum et effectum exprimere eius rei quam in historia evangelica narrat. Nam quod illic dicit, ex Christi latere fluxisse aquam et sanguinem, haud dubie pro miraculo habendum est. Scio tale quiddam mortuis naturaliter accidere; verum certo Dei consilio factum est, ut Christi latus sanguinis et aquae fons esset: ut scirent fideles veram munditiem (cuius figurae erant veteres baptismi) in eo sibi constare; ut scirent etiam completum, quod omnes sanguinis adspersiones olim promisserant. Quare haec brevis partitio plurimum habet gratiae, quia summatim ostendit quorsum praecipue tenderent ceremoniae veteres: nempe ut homines ab inquinamentis purgati, et soluti omnibus piaculis, Deum haberent propitium, et illi consecrarentur; deinde veritatem in Christo fuisse exhibitam, quia lex praeter visibiles figuras nihil habeat. Qua de re plura ad epist. ad Hebraeos cap. 9. et 10. diximus. *Spiritus est qui testificatur.* Hoc membro docet quomodo vim illam Christi sentiant fideles: quia scilicet Dei spiritus eos certiores reddat; et ne vacillet eorum fides, addit plenam et solidam firmitudinem constare spiritus testimonio. Vocatur enim spiritus veritas! quia indubia sit auctoritas ipsius, nobisque abunde sufficere debeat.

7. *Tres sunt in coelo.* Hoc totum a quibusdam omissum fuit. Hieronymus existimat malitia potius quam errore id fuisse factum, et quidem a Latinis duntaxat. Sed quum ne Graeci quidem codices inter se consentiant, vix quicquam asserere audeo. Quia tamen optime fluit contextus si hoc membrum addatur, et video in optimis ac probatissimae fidei codicibus haberi, ego quoque libenter amplector. Sensus autem erit, quod Deus, quo uberius nostram in Christo fidem confirmet, triplici modo testatur in eo acquiescendum esse. Nam sicuti fides nostra in una Dei essentia tres personas agnoscit, ita totidem modis ad Christum vocatur, ut se in eo sistat. Quod dicit, *tres* esse unum, ad essentiam non refertur, sed ad consensum potius. ac diceret, patrem, et aeternum sermonem eius ac spiritum, symphonia quadam Christum pariter approbare. Itaque nonnulli codices habent εἰς ἕν. Verum etiamsi legas ἕν εἰσιν, ut est in aliis exemplaribus: non tamen dubium est quin pater, sermo et spiritus eodem sensu dicantur unum esse, quo postea sanguis et aqua et spiritus. Sed quum spiritus, qui unus et testis, bis citetur: videtur esse absurda repetitio. Respondeo, quum varie de Christo testetur, apte duplicem illi attribui testandi locum. Nam e coelis pater cum aeterna sua sapientia et spiritu tamquam pro imperio pronuntiat Iesum esse Christum: ergo illic sola divinitatis maiestas nobis consideranda est. Quoniam vero spiritus in cordibus nostris habitans arrha, pignus, et sigillum est ad obsignandum illud decretum: hoc modo iterum in terra per gratiam suam loquitur. Caeterum quia non omnes forte lectionem hanc recipient, quae sequuntur, perinde exponam acsi apostolus hos solos in terra nominasset testes.

8. *Tres sunt.* Sententiam illam de aqua et sanguine nunc ad suum institutum accommodat! quod scilicet nihil excusationis habeant qui Christum respuunt, quum satis firmis ac luculentis testimoniis se illum esse probaverit qui promissus olim fuerat; nam sanguis et aqua, quum pignora sint et effectus salutis per eum allatae, vere testantur a Deo missum esse. Accedit deinde tertius testis spiritus sanctus: qui tamen primas tenet partes, quia alioqui aqua et sanguis sine ullo profectu diffluerent. Ipse enim est qui cordibus nostris aquae et sanguinis testimonium obsignat; hic est qui efficit sua virtute, ut fructus mortis Christi ad nos usque perveniat, imo ut sanguis in redemptionem nostram fusus penetret usque in

animas nostras; vel (ut uno verbo omnia dicam) efficit ut Christus cum omnibus suis bonis sit noster. Ita Paulus ad Romanos 1, 4., postquam dicit Christum resurrectionis suae potentia ostensum esse filium Dei, continuo post addit: Per sanctificationem spiritus. Quia quaecunque in Christo refulgent divinae gloriae signa: nihilominus obscura nobis essent, et effugerent conspectum nostrum, nisi fidei oculos nobis aperiret spiritus. Nunc intelligunt lectores, cur spiritum cum aqua et sanguine Iohannes testem adduxerit: quia scilicet proprium spiritus officium est, Christi sanguine mundare conscientias nostras! facere ut allata ab ipso purgatio in nobis sit efficax. Qua de re aliquid dictum est initio proximae epistolae, ubi Petrus eandem fere loquutionem usurpat: nempe quod spiritus sanctus animas nostras sanguinis Christi adspersione purget. Caeterum ex his verbis colligere licet, fidem non apprehendere nudum vel inanem Christum, sed vivificam simul eius virtutem. Quorsum enim prodesset missum in terram Christum fuisse, nisi Deum mortis suae sacrificio placasset? nisi abluendi munus a patre illi esset iniunctum? Obiici tamen poterit, supervacuam esse distinctionem quae hic ponitur, quia Christus peccata expiando, nos mundaverit: ergo rem unam apostolus bis nominat. Fateor quidem, in expiatione simul ablutionem includi: itaque non statui aquae et sanguinis discrimen, quasi res sint disiunctae; verum si quisque nostrum infirmitatem suam reputet, facile agnoscet non frustra nec temere sanguinem ab aqua discerni. Deinde (ut iam dictum est) apostolus ad legis ritus alludit. Atqui Deus humanae infirmitatis causa non sacrificia tantum, sed ablutiones quoque olim instituerat. Utriusque partis veritatem in Christo fuisse exhibitam distincte exprimere apostolus voluit. Qua ratione paulo ante dixerat: Non in aqua solum. Significat enim non modo partem aliquam salutis nostrae in Christo inveniri, sed omnes numeros (ut ita dicam) completos: ita ut nihil alibi sit amplius quaerendum.

9. *Si testimonium hominum.* A minori ad maius raciocinatur quam ingrati sint homines, si Christum divinitus (ita ut retulit) approbatum repudient. Nam si in negotiis humanis hominum dictis stamus, qui mentiri et fallere possunt: quam absurdum erit, Deum minus fidei in suo foro (ut ita loquar), ubi summus est iudex, apud nos obtinere? Sola igitur nobis pravitas obstat ne Christum recipiamus, quando suae virtuti fidem legitima probatione facit. Porro Dei testimonium vocat non modo, quod spiritus cordibus nostris reddit, sed quod etiam habemus ab aqua et sanguine. Vis enim illa purgandi et expiandi non terrena, sed coelestis fuit. Quare non vulgari hominum more aestimandus est Christi sanguis; sed consilium Dei potius respicere convenit, quo fuit ordinatus ad delenda peccata, et vim illam divinam quae inde fluxit.

Porro hoc est testimonium Dei, quod testificatus est de filio suo. 10. Qui credit in filium Dei, habet testimonium in se ipso; qui non credit Deo, mendacem fecit eum! quia non credidit in testimonium quod testificatus est Deus de filio suo. 11. Et hoc est testimonium, quod vitam aeternam dedit nobis Deus, et haec vita in filio eius est. 12. Qui habet filium, habet vitam; qui non habet filium Dei, vitam non habet.

Hoc est testimonium. Particula ὅτι, causam hic non notat, sed tantum exegetice capitur. Postquam enim admonuit apostolus, Deum multo plus fidei mereri quam homines: nunc subiicit, nullam

haberi posse fidem Deo, nisi credendo in Christum: quia Deus hunc solum nobis proponit, et in eo nos sistit. Hinc colligit, nos tuto et tranquillis animis in Christum credere, quoniam auctoritate sua Deus fidem nostram asserat. Nec dicit Deum extra loqui, sed unumquemque piorum intus in se ipso eum sentire fidei suae auctorem. Unde apparet quantum a fide differat fluxa opinio, quae aliunde pendet.

10. *Qui non credit.* Sicut hoc boni habent fideles, quod se extra errandi periculum esse norunt, quia in Deo sunt fundati: ita impios extremae blasphemiae reos facit, quia Deum mendacii arguant. Certe nihil Deo pretiosius est quam sua veritas: quare nulla illi atrocior iniuria fieri potest, quam dum hoc honore spoliatur. Ergo ut nos ad credendum incitet, argumentum a contrario sumit. Nam si Deum facere mendacem horribilis est et exsecranda impietas quia tunc, quod illi maxime proprium est, eripitur: quis non horreat fidem evangelio derogare, in quo Deus unice verax et fidelis vult haberi? Hoc diligenter notandum est. Mirantur aliqui cur tantopere Deus fidem commendet, cur tam severe damnetur incredulitas; atqui hic vertitur summa Dei gloria. Nam quum praecipuum veritatis suae specimen in evangelio edere voluerit, nihil illi faciunt reliquum quicunque oblatum illic Christum respuunt. Quare ut quempiam in reliquis vitae partibus demus angelo esse parem: diabolica tamen est eius sanctitas, quamdiu Christum reiicit. Sicuti quosdam in papatu videmus nescio qua sanctimoniae larva multum sibi placere; quum tamen obstinatissime evangelio resistant. Ergo teneamus hoc pietatis initium esse, doctrinam illam obedienter amplecti, quam adeo sancte pro testimonio asseruit.

11. *Quod vitam aeternam dedit.* Nunc proposito fructu ad credendum nos invitat. Haec quidem Deo reverentia debetur, ut quicquid nobis affirmat, protinus sit extra controversiam. Sed ubi gratuito vitam nobis offert, ingratitudo minime ferenda est, nisi prompta fide tam amabilem suavemque doctrinam excipimus. Et certe in hunc finem tendunt apostoli verba, non modo reverenter obediendum esse evangelio, ne Deo simis iniurii; sed amandum etiam illud esse, quia vitam aeternam nobis afferat. Unde etiam colligimus quid maxime in evangelio quaerendum sit: nempe gratuitum salutis donum. Nam quod illic Deus ad poenitentiam et timorem nos hortatur, non debet a Christi gratia separari. Atque ut nos prorsus in Christo retineat apostolus, iterum repetit contineri in ipso vitam acsi diceret, non aliud adipiscendae vitae medium nobis a Deo patre statui. Ac tria quidem summatim hic complexus est apostolus: nos scilicet omnes morti addictos esse, donec Deus gratuita sua bonitate nos in vitam restituat. Aperte enim pronuntiat vitam a Deo donari: unde et ipsa nos destitui sequitur, nec meritis posse acquiri. Deinde hanc vitam nobis per evangelium conferri docet, quia illic patefit Dei bonitas et paternus erga nos amor. Postremo non aliter eius vitae nos fieri compotes dicit, quam dum fide in Christum inserimur.

12. *Qui non habet.* Est proximae sententiae confirmatio. Sufficere quidem illud debebat, Deum non alibi quam in Christo vitam locasse ut inde petatur; verum ne quis alio deflectat, a spe vitae excludit omnes qui eam in Christo non quaerunt. Scimus quid sit habere Christum; nam fide possidetur: vita ergo privat omnes qui alieni sunt a Christi corpore. Sed videtur hoc rationi minime consentaneum; nam summos viros exstitisse, et heroicis virtutibus praeditos historiae narrant, qui tamen a Christo prorsus erant extranei. Absurdum autem videtur, tantae praestantiae nihil habere honoris. Respondeo, longe nos falli, si putamus probari Deo quicquid in oculis nostris excellit: quin potius (ut est apud Lucam, 16, 15.)

quod altum est hominibus, abominatio est apud Deum. Quia enim abscondita est nobis cordis immundities, externa specie contenti sumus; atqui Deus sub hac latentes foedissimas sordes videt. Itaque non mirum si illi foeteant speciosae virtutes, quae et ab impuro corde manant, neque in rectum finem tendunt. Porro unde cordis puritas, unde rectum pietatis studium, nisi a spiritu Christi? Nihil ergo laude dignum, nisi in Christo. quamquam alia est ratio, quae omnem dubitationem eximit. Hominum enim iustitia in remissione peccatorum sita est. Hanc si tollas, certa Dei maledictio, et mors aeterna nos omnes manet. Solus autem Christus est qui patrem nobis conciliat, sicuti eum semel mortis suae sacrificio placavit. Unde sequitur, nemini propitium esse Deum, nisi in Christo: nullam quoque nisi in ipso iustitiam esse. Si quis Cornelium obiiciat, quem Lucas acceptum fuisse Deo testatur, priusquam vocatus esset ad fidem evangelii Act. 10, 1. 2: respondeo breviter, sic interdum agere Deum in nobis, ut semen fidei non primo statim die emergat. Non habuit Cornelius claram et dilucidam Christi notitiam; sed quum aliquo misericordiae Dei sensu fuerit praeditus, eum simul de mediatore aliquid tenere oportuit. Verum quia occultas et mirificas agendi rationes habet Deus, omissis quae nihil prosunt speculationibus, tantum planam viam salutis, quam nobis ostendit, teneamus.

13. Haec scripsi vobis credentibus in nomen filii Dei: ut sciatis quod vitam habetis aeternam, et ut credatis in nomen filii Dei. 14. Atque haec est fiducia quam habemus erga eum, quod si quid petierimus secundum voluntatem eius, audit nos. 15. Si autem novimus quod audit nos, quum quid petierimus: novimus quod habemus petitiones quas postulavimus ab eo.

13. *Haec scripsi vobis.* Quia quotidianos fidei profectus esse oportet: ideo se iis qui iam crediderunt, scribere dicit, ut firmius ac certius credant; atque ita plena vitae aeternae fiducia fruantur. Hic ergo doctrinae usus est, non tantum ut rudes initiet in Christo, sed ut qui iam eruditi sunt, magis ac magis confirmet. Ideo nos assidue incumbere oportet in studium discendi, ut fides nostra toto vitae cursu augescat. Nam ut multae adhuc infidelitatis reliquiae in nobis supersunt, et adeo imbecilla est nostra fides, ut hoc ipsum quod credimus, nondum sit solide credere, nisi amplior confirmatio accedat. Porro operae pretium est notare quaenam vera sit confirmandae fidei ratio: nempe dum officium et virtus Christi explicatur. Dicit enim apostolus se haec scripsisse: nempe quod non alibi quam in Christo quaerenda sit vita aeterna: ut qui iam fideles sunt, credant, hoc est, proficiant credendo. Quare pii doctoris officium est, ut in fide discipulos confirmet, extollere quantum potest Christi gratiam, ut ea contenti nihil amplius appetamus. Hanc quum obscurent modis omnibus ac extenuent papistae: satis hoc uno produnt se nihil minus curare quam rectam fidei doctrinam. Imo hac causa magis fugiendae sunt eorum scholae, quam omnes Scyllae vel Charybdes: quia vix ingredi quispiam eas possit sine certo fidei naufragio. Docet praeterea hoc loco apostolus, Christum esse proprium fidei scopum: et fidei, quam habemus in eius nomen, annexam esse salutis fiduciam. Hic enim credendi finis, ut Dei filii simus ac haeredes.

14. *Haec est fiducia.* Fidem cuius meminit, a fructu commendat: vel ostendit in quo praecipue sita sit fiducia: nempe quod

pii intrepido animo Deum invocare audent, sicuti et Paulus loquitur ad Ephesios cap. 3, 12.: Quod fide accessus nobis ad Deum patet cum fiducia. Et ad Romanos 8, 15.: Quod spiritus os nobis reserat, ut clamare non dubitemus: Abba, pater. Et sane si arcemur a Dei accessu, nihil nobis miserius. Rursum, modo hoc nobis asylum pateat, in malis omnibus nihilominus erimus beati. Imo hoc unum felices reddit nostras aerumnas, quod certo statuimus Deum fore liberatorem, et paterno eius erga nos amore freti ad ipsum confugimus. Teneamus ergo hanc apostoli sententiam, invocationem Dei summum fidei nostrae examen esse; Deum autem non rite, neque ex fide invocari, nisi quum certo persuasi sumus non irritas fore nostras preces. Nam qui suspensi haesitant, eos fiducia praeditos esse negat apostolus. Unde apparet sepultam ac prope exstinctam esse fidei doctrinam in papatu, ubi certitudo omnis tollitur. Multas quidem illic preces murmurant, et de invocando Deo multum garriunt; sed dubiis ac fluctuantibus animis orant, ac orare iubent, imo damnant hanc fiduciam, quam apostolus necessario exigit. *Secundum voluntatem.* Hac particula obiter monere voluit quaenam vera sit precandi regula: nempe ubi vota sua Deo homines subiiciunt. Neque enim quum pollicitus est Dominus facturum se quicquid sui petierint, effrenem illis licentiam permisit petendi quicquid in mentem subierit; sed simul legem illis praescripsit rite orandi. Et sane hoc freno nihil nobis utilius. Quia si unicuique nostrum petere liceat quicquid libet, et Deus votis nostris indulgeat, pessime nobis consultum erit. Nam quid expediat nescimus; imo aestuamus pravis ac noxiis desideriis. Duplex autem remedium adhibet Deus, ne aliter oremus quam ad voluntatis suae praescriptum: quia et ex verbo suo nos docet quidnam petere nos velit, et spiritum suum ducem ac moderatorem nobis praeficit, qui cohibeat affectus nostros, ne vagari extra metas sinat. Nam quid et qualiter oporteat orare, nescimus (inquit Paulus; Rom. 8, 26.) sed spiritus infirmitatibus nostris opem ferens excitat in nobis gemitus inenarrabiles. Interea os quoque Domini interrogandum est, ut preces nostras dirigat. Nam Deus in suis promissionibus legitimam orandi rationem (ut dictum est) nobis statuit.

15. *Si autem novimus.* Non est (ut in speciem videtur) superflua repetitio. Nam quod in genere de orationum successu pronuntiavit apostolus, nunc specialiter affirmat: nihil pios optare vel poscere a Deo, quod non impetrent. Quum autem omnia fidelium vota exaudiri dicit, de sanis modestisque votis loquitur, et quae ad obedientiae regulam sunt composita. Neque enim laxis habenis ruunt fideles, aut quidvis sibi indulgent; sed quid mandet Deus, semper in suis precibus respiciunt. Est igitur haec generalis doctrinae applicatio ad specialem et privatum cuiusque usum, ne dubitent fideles Deum se in omnibus ac singulis votis propitium habere, ut sedatis animis exspectent, dum praestet Dominus, quae precati sunt, atque ita omni molestia et anxietate levati curas suas in Deum exonerent. Neque tamen haec quies et securitas precandi ardorem restinguere in nobis debet, ut qui certus est de felici eventu, ab invocando Deo abstineat. Fidei enim certitudo socordiam minime generat, vel pigritiam. Sed tantum vult apostolus, in suis quemque necessitatibus tranquillum esse, ubi suos gemitus in Dei sinum deposuit.

16. Si quis viderit fratrem suum peccantem peccato non ad mortem, petet, et dabit illi vitam. Peccanti dico non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo

dico ut quis roget. 17. Omnis iniustitia peccatum est. Et est peccatum non ad mortem. 18. Novimus quod quisquis ex Deo genitus est, non peccat; sed qui genitus est ex Deo, servat se ipsum, et malignus non tangit eum.

16. *Si quis* etc. Fructum fidei, cuius meminit apostolus, iam longius extendit: ut pro fratribus etiam valeant preces nostrae. Magnum illud erat, quod simul ac premimur, benigne nos Deus ad se invitat, nobisque opem ferre paratus est; sed quod pro aliis quoque rogantes audire sustinet, non parva inde confirmatio fidei nostrae accedit, ut certo persuasi simus, nos in propria causa repulsam minime unquam passuros. Interea hortatur apostolus ut simus alii de aliorum salute mutuo solliciti; deinde vult fratrum lapsus nobis esse ad orandum incitamenta. Et certe ferrea esset ista durities, nullo misericordiae sensu tangi, quum animas Christi sanguine redemptas videmus in exitium ire. Ostendit autem in manu esse remedium, quo fratres fratribus succurrant. Vitam, inquit, pereunti restituet, qui pro eo orabit. Quamquam verbum *dabit*, referri ad Deum potest: acsi dictum esset: Fratris vitam Deus concedet precibus nostris. Verum idem semper erit sensus, eo usque valere fidelium preces, ut fratrem a morte eripiant. Si de homine intelligas, quod det fratri vitam, hyperbolica erit loquutio: nihil tamen continebit absurdi. Nam quod gratuita Dei bonitate nobis concessum est, imo quod in gratiam nostram aliis conceditur, dicimur aliis dare. Tanta utilitas non parum nos stimulare debet, ut peccata fratribus nostris remitti petamus. Quum autem συμπάθειαν nobis commendat apostolus, simul admonet quantopere in fratribus damnandis cavenda sit crudelitas, aut in desperanda eorum salute nimius rigor. *Peccato non ad mortem.* Ne protinus spem abiiciamus de eorum salute qui peccant, Deum ostendit non tam graviter ulcisci suorum lapsus ut propterea eos abdicet. Unde sequitur, nobis pro fratribus habendos, quando ipsos Dominus in filiorum numero retinet. Peccata vero ad mortem esse negat, non modo in quibus quotidie sancti delinquunt; sed etiam si quando graviter iram Dei ab ipsis provocari contingat. Quamdiu enim veniae relinquitur locus, mors prorsus imperium nondum occupat. Neque tamen hic inter veniale et mortale peccatum distinguit apostolus, sicuti postea vulgo factum est. Prorsus enim insulsa est illa distinctio, quae in papatu obtinuit. Nullum fere Sorbonici mortale peccatum agnoscunt, nisi in quibus tam crassa exstat turpitudo, ut manibus palpari queat. Ita in peccatis venialibus censent teterrimas foeditates, quae in animis latent. Omnes denique peccati originalis fructus, modo non erumpat in externum actum, levi adspersione aquae benedictae elui putant. Et quid mirum, quum ne blasphemas quidem de gratia Dei dubitationes, et quicquid est libidinum ac cupiditatum, modo consensus non accedat, peccata esse censeant? Si animus hominis infidelitate percellitur, si eum sollicitat impatientia ut adversus Deum fremat, quantumvis prodigiosae cupiditates eum titillent: hoc totum levius est papistis, quam ut in peccato depute-tur, saltem post baptismum. Non mirum igitur si ex magnis sceleribus venialia delicta faciunt; sua enim, non Dei trutina appendunt. Atqui inter fideles indubium hoc axioma esse debet, quicquid cum lege Dei pugnat, peccatum esse, et quidem mortale, sua natura. Ubi enim legis transgressio, illic et peccatum et mors. Quis ergo verborum apostoli sensus erit? Peccata negat mortifera esse, quae etsi morte digna sunt, non tamen tam atrociter a Deo puniuntur. Ideo peccata in se non aestimat; sed iudicium de illis ex paterna Dei indulgentia facit, quae reatum condonat, ubi tamen

culpa erat. Denique morti non addicit quos Deus erigendo restituit in vitam, quamvis per eos non steterit quominus a vita alienati essent. *Est peccatum ad mortem.* Iam dixi ita vocari peccatum, cui nulla spes veniae reliqua est; sed quaeritur quale hoc sit. Valde enim atrox esse oportet, quod Deus tam severe ulcisci-tur. Ex contextu colligi potest, non esse partialem (ut vocant) lapsum, nec praecepti unius transgressionem; sed apostasiam, qua penitus homines a Deo se alienant. Nam postea subiicit apostolus, filios Dei non peccare:—ut scilicet relicto Deo, Satanae se in totum addicant ac mancipent. Talis defectio non mirum est si mortalis sit lapsus. Neque enim suos Deus unquam ita privat spiritus gratia, quin aliquam pietatis scintillam retineant. Reprobos ergo et exitio devotos esse oportet, qui sic deficiunt ut timorem Dei abiiciant. Si quis quaerat an eorum poenitentiae praeclusa sit salutis ianua: in promptu est responsio, quum in reprobum sensum traditi sint, et spiritu sancto destituti, non aliud eos posse quam obstinatis animis semper ruere in deterius, et peccata addere peccatis. Porro quum peccatum aut blasphemia in spiritum eiusmodi defectionem perpetuo secum trahat, non dubium est quin hic notetur. Sed quaeritur iterum, quibusnam indiciis cognoscere possimus lethalem esse hominis casum. Nisi enim certa eius rei esset cognitio, frustra exciperet apostolus, non esse pro hoc peccati genere orandum. Licebit ergo interdum statuere, sitne deploratus qui cecidit, an adhuc locus sit remedio. Id quidem verum esse fateor, et ex praesenti loco sine controversia evincitur. Sed quia rarissime hoc accidit, et Deus immensas gratiae suae divitias commendans nos suo exemplo misericordes esse iubet: non temere in quemquam ferendum est mortis aeternae iudicium, potius nos caritas ad bene sperandum flectat. Quod si desperata quorundam impietas non secus nobis apparet, acsi Dominus eam digito monstraret, non est quod certemus cum iusto Dei iudicio, vel clementiores eo esse appetamus.

17. *Omnis iniustitia.* Varie potest hic locus exponi. Nam si in adversativam resolvas, non male constabit sensus hoc modo: Tametsi omnis iniustitia peccatum est, aliquod tamen est peccatum non ad mortem. Aeque etiam congrueret diversus sensus: Quia peccatum est omnis iniustitia, inde sequitur aliquod esse peccatum non ad mortem. Alii *omnem iniustitiam* accipiunt pro tota: acsi diceret apostolus, peccatum de quo agit, esse iniustitiae cumulum. Ego tamen primam vel secundam expositionem libentius amplector: et quia eodem recidunt, liberum relinquo lectoribus iudicium, utra sit aptior.

18. *Novimus quod quisquis ex Deo.* Si filios Dei puros omnino et immunes a peccato esse intelligas, sicut fanatici contendunt, secum pugnabit apostolus. Nam hoc modo mutuum inter fratres precandi studium tolleret. Ergo *non peccare* dicit, qui non prorsus a gratia Dei excidunt. Hinc autem inferre voluit, orandum pro omnibus Dei filiis esse, quia ad mortem non peccant. Additur probatio: quod quisquis ex Deo genitus est, se ipsum servat, hoc est, continet se in Dei timore, nec se ita abripi patitur, ut exstincto pietatis sensu diabolo et carni totum se permittat. Nam quum dicit, *non tangi eum a maligno*, ad lethale vulnus referendum est. Neque enim a Satanae vulneribus intacti manent filii Dei; sed ita fidei clypeo propulsant eius ictus, ut minime ad cor ipsum penetrent. Quare nunquam in ipsis exstinguitur spiritualis vita. Hoc istud est *non peccare*, quum labuntur quidem fideles infirmitate carnis; sed sub onere peccati gemunt, sibi displicent, Deum timere non desinunt. *Servat se ipsum.* Quod Dei proprium est, ad nos transfert. Nam si quisque nostrum salutis suae sit custos, miserum erit

L 2

praesidium. Itaque patrem rogat Christus (Iohann. 17, 11.) ut nos servet, hoc opis nostrae non esse significans. Patroni liberi arbitrii vocem istam arripiunt, ut inde probent partim Dei gratia, partim vero propria virtute nos servari a peccato. Atqui non animadvertunt non habere a se ipsis fideles custodiam de qua loquitur apostolus. Nec sane hic eorum virtutem praedicat, quasi proprio Marte se custodiant; sed tantum docet, eos Satanae resistere, ut eius telis nunquam lethaliter vulnerentur. Scimus autem non aliis quam Dei armis instructos pugnare. Servant ergo se a peccato fideles, quatenus a Deo servantur.

19. Novimus quod ex Deo sumus: et mundus totus in maligno positus est. 20. Novimus autem quod filius Dei venit, et dedit nobis intelligentiam, ut cognoscamus illum verum: et sumus in ipso vero, in filio eius Iesu Christo. Hic est verus Deus, et vita aeterna. 21. Filioli, custodite vos ab idolis. Amen.

19. *Ex Deo sumus.* Ex superiore doctrina sumit exhortandi materiam. Nam quod in commune pronuntiavit de omnibus Dei filiis, nunc ad eos quibus scribit, accommodat! idque ut eos stimulet ad cavendum peccatum, et ad repellendos Satanae insultus animet. Observent lectores, hanc demum esse veram fidem, quae Dei gratiam nobis (ut ita dicam) applicat. Neque enim alios fideles agnoscit apostolus, nisi qui se in ordinem filiorum Dei aggregant. Nec vero probabilem coniecturam (ut loquuntur sophistae) pro fiducia ingerit. Dicit enim *nos scire.* Summa huc tendit, quum ex Deo geniti simus, dandam esse operam ut a mundo segregati probemus vitae sanctitate, non frustra ad tantum honorem nos fuisse vocatos. Haec autem admonitio valde piis omnibus necessaria est. Quocunque enim vertant oculos, Satan paratas habet illecebras, quibus eos a Deo abducat. Difficile igitur illis foret rectum gradum tenere, nisi pluris sua illis esset vocatio, quam omnia mundi obstacula. Ergo ut probe ad certandum muniti simus, duo haec tenenda sunt: mundum perversum esse, et a Deo esse nostram vocationem. Sub *mundi* nomine, non dubium est quin totum humanum genus apostolus comprehendat. Quum *in maligno positum esse* dicit, sub Satanae principatu eum locat. Non ergo est cur mundum fugere dubitemus, qui contempto Deo Satanae in servitutem se tradit; non est cur metuamus eius dissidium, quia a Deo alienus est. Denique, quando totam naturam occupat corruptio, abnegationi sui studere debent fideles; quando in mundo nihil praeter malitiam et pravitatem cernitur, carni et sanguini valedicant necesse est, ut Deum sequantur. Simul tamen addendum est alterum illud, Deum esse qui ipsos vocavit, ut eius praesidium omnibus mundi et Satanae machinis opponant.

20. *Novimus autem quod filius Dei venit.* Quia undique impetuntur filii Dei, hac (ut diximus) ratione eos ad resistendi constantiam animat atque hortatur, quod sub Dei auspiciis militant, ac certo tenent eius spiritu se regi. Nunc autem unde notitia illa maxime petenda sit, admonet. Dicit igitur, Deum in Christo nobis ita esse patefactum, ut iam nulla sit haesitandi ratio. Non temere in hanc partem incumbit apostolus; nisi enim solide in Deo fundata sit fides, nunquam firmi in pugna stabimus. Hoc consilio docet apostolus, nos Christi beneficio consequutos esse certam veri Dei notitiam, ut non fluctuemus incerti. *Verum* Deum intelligit non veracem, sed eum qui re vera Deus est eum ab idolis omnibus discernat. Ita verus fictitio opponitur. Est enim ἀληθινός non

ἀληθῆς, quemadmodum Iohann. 17, 3.: Haec est vita aeterna, ut te cognoscant verum Deum, et quem misisti Iesum Christum. Christo autem has partes iure tribuit, ut mentes nostras in Dei notitiam illustret. Nam quum unica sit invisibilis Dei imago, quum unicus patris interpres, quum unus sit vitae director, imo vita, lux mundi et veritas: simulatque ab eo discessimus, nos in figmentis nostris evanescere necesse est. Dicitur autem Christus nobis *intelligentiam dedisse*, non modo quia evangelii doctrina ostendit quisnam sit verus Deus, et spiritu quoque suo nos illuminat; sed quia in Christo ipso Deum habemus in carne manifestatum, ut inquit Paulus (Coloss. 2, 9.): Quandoquidem in eo habitat omnis plenitudo deitatis, et absconditi sunt omnes scientiae et intelligentiae thesauri. Ita fit ut conspicua quodammodo Dei facies nobis in Christo reluceat, non quod nulla fuerit ante Christi adventum, vel dubia Dei cognitio; sed quia nunc se plenius et quasi ad liquidum patefecit. Atque hoc est, quod dicit Paulus II. Corinth. 4, 6., Deum qui iussit olim ex tenebris lucem splendescere in creatione mundi, nunc illuxisse cordibus nostris per fulgorem cognitionis gloriae suae, in facie Christi. Ac notandum est, solis electis peculiare esse hoc donum. Omnibus quidem promiscue evangelii sui facem Christus accendit; sed non omnibus oculatae sunt mentes ad videndum: quin potius velum caecitatis multis obducit Satan. Lucem ergo apostolus intelligit, quam intus accendit Christus in cordibus suorum, et quae semel accensa nunquam exstinguitur, etiamsi in quibusdam ad tempus suffocari interdum contingat. *Sumus in vero.* Hoc verbo admonet quam efficax sit cognitio illa, cuius meminit: quia scilicet per eam inserimur in Christum, et unum efficimur cum Deo. Vivam enim radicem habet, ac cordibus penitus infixam: qua fit ut vivat in nobis Deus, et nos in ipso. Quoniam sine copula dicit, *nos in vero esse, in filio eius:* videtur modum exprimere nostrae cum Deo unitatis: acsi diceret, nos in Deo esse per Christum. *Hic est verus Deus.* Tametsi hunc locum eludere Arriani conati sunt, et illis hodie subscribunt quidam: hic tamen insigne habemus divinitatis Christi elogium. Arriani transferunt hoc ad patrem, quasi apostolus eum rursus praedicit esse verum Deum. Atqui nimis, frigida esset repetitio. Bis iam testatus erat verum esse Deum, qui nobis in Christo innotuit: quorsum mox subiiceret: *Hic est verus Deus?* In Christum vero apposite competit. Postquam enim Christum docuit esse ducem, cuius manu ad Deum dirigimur: nunc amplificandi causa Christum esse Deum illum affirmat, ne procul quaerendum putemus, idque confirmat epithetum *vitae aeternae.* De uno certe ac eodem utrumque praedicat, quod verus sit Deus, ac vita aeterna. Omitto quod demonstrativum οὗτος ad proximam personam restringi solet. Hoc dico, Christum proprie vitam aeternam vocari; et hunc loquendi morem Iohanni esse perpetuum, negari non potest. Summa est, ubi Christum habemus, nos vero et aeterno Deo frui, quia non alibi quaerendus sit; deinde nos ita vitae aeternae fieri participes, quia in patre abscondita nobis in Christo offertur. Vitae quidem origo est pater; sed fons ex quo haurire licet, Christus est.

21. *Custodite vos ab idolis.* Tametsi distincta est sententia: est tamen velut appendix superioris doctrinae. Nam vivifica lux evangelii non tenebras modo, sed nebulas quoque omnes discutere et fugare ex piorum mentibus debet. Nec idololatriam modo damnat apostolus, sed praecipit ut a simulacris ipsis caveant. Quo significat, non posse integrum ac sincerum Dei cultum retineri, simulac simulacra appetere homines incipiunt. Sic enim nobis ingenita est superstitio, ut minima quaeque occasio nos contagione sua inficiat. Non tam facile ardebit lignum aridum carbone subiecto, quam cito idololatria hominum mentes corripit et occupat, dum illis materia

obiicitur. Quis autem simulacra non videt scintillas esse? Quid scintillas dico? Imo potius faces quae ad totius mundi incendium sufficiant, quamquam apostolus non de statuis modo loquitur; sed aras etiam et quaevis superstitionum instrumenta comprehendit. Ridiculi porro sunt papistae, qui hoc ad statuas Iovis et Mercurii et similium detorquent, quasi vero non generaliter doceat apostolus, pietatis esse corruptelam, ubi corporea Deo figura affingitur, vel ubi eriguntur ad cultum statuae et picturae. Meminerimus ergo in spirituali Dei cultu ita sollicite manendum esse, ut quicquid nos ad crassas et carnales superstitiones flectere potest, procul a nobis arceamus.

ARGUMENTUM
EPISTOLAE IACOBI.

Hanc epistolam non sine certamine olim receptam a multis ecclesiis fuisse, ex Hieronymi Eusebiique testimonio notum est. Sunt etiam hodie nonnulli qui eam auctoritate dignam non censeant. Ego tamen, quia nullam eius repudiandae satis iustam causam video, libenter eam sine controversia amplector. Nam quod videtur capite secundo gratuitae iustificationis doctrinae convelli, facile hoc suo loco diluemus. Quod autem parcior in praedicanda Christi gratia videtur, quam apostolo conveniat: certe non est ab omnibus exigendum, ut idem argumentum tractent. Multum a stylo Davidis distant Salomonis scripta. Nam quum hic posterior formando externo homini, et tradendis politicae vitae praeceptis magis sit intentus: illum assidue de spirituali tum Dei cultu, tum conscientiae pace, Deique misericordia, et gratuita salutis promissione concionari, notum est. Atqui non facit haec diversitas, ut alterum probando alterum damnemus. Quinetiam inter ipsos evangelistas tantum est discriminis in illustranda Christi virtute, ut reliqui tres cum Iohanne comparati vix scintillas habeant pleni fulgoris, qui in ipso tam conspicuus apparet et tamen omnes peraeque exosculamur. Quare mihi ad epistolam hanc recipiendam satis est, quod nihil continet Christi apostolo indignum; multiplici vero doctrina scatet, cuius utilitas ad omnes Christianae vitae partes late patet. Sunt enim hic insignes sententiae de patientia, de invocatione Dei, de coelestis doctrinae praestantia et fructu, de humilitate, de sanctis exercitiis, de linguae continentia, de colenda pace, de reprimendis cupiditatibus, de praesentis vitae contemptu, et similes: quas sigillatim suis locis excutiemus. Porro de auctore maior aliquanto est dubitandi ratio. Certum quidem est, non esse Zebedaei filium, quem Herodes paulo post Domini resurrectionem occidit. Veteres fere consentiunt, fuisse unum ex discipulis, cognomine Obliam, et Christi consanguineum, qui ecclesiae Hierosolymitanae praefuerit. Et eundem esse arbitrantur, quem Paulus in epistola ad Galatas (2, 9.), Petro et Iohanni annumerat, quos dicit pro columnis habitos. Atqui inter tres columnas numerari unum ex discipulis, et supra decem apostolos efferri, mihi non est probabile. Potius itaque in hanc coniecturam inclino, illum, de quo loquitur Paulus, fuisse Alphaei filium. quamquam non nego alium fuisse ecclesiae Hierosolymitanae praefectum, et quidem ex discipulorum collegio. Nam apostolos non oportuit certo loco alligari. Uter autem ex duobus huius epistolae scriptor fuerit, asserere meum non est. Fuisse certe Obliam illum maximae apud Iudaeos auctoritatis, vel inde patet, quod quum a factione impii pontificis crudeliter necatus esset; Iosephus urbis excidium aliqua ex parte eius morti imputare non dubitat

IACOBI APOSTOLI EPISTOLA,

CUM

IOH. CALVINI COMMENTARIIS.

CAP. I.

1. Iacobus, Dei ac Domini Iesu Christi servus, duodecim tribubus quae in dispersione sunt, salutem. 2. Omne gaudium existimate, fratres mei, quum in tentationes varias incideritis. 3. Scientes quod probatio fidei vestrae patientiam operatur. 4. Patientia vero opus perfectum habeat, ut sitis perfecti et integri, in nullo deficientes.

1. *Duodecim tribubus.* Quum abductae sunt decem tribus, captivos Assyrius in diversis sedibus collocavit. Postea, ut in regnorum mutationibus (quales tunc acciderunt) fieri solet: verisimile est, huc et illuc eos seorsum migrasse. Iudaei vero in omnes fere mundi regiones dissipati erant. Hos igitur omnes quos alloqui coram non poterat, quia procul dissiti erant, scripto hortatur. Quod autem de Christi gratia et fide in ipsum non disserit, haec videtur esse ratio: quod orationem ad eos dirigebat, qui iam ab aliis recte instituti erant: ut non tam doctrina, quam exhortationum stimulis opus haberent.

2. *Omne gaudium.* Prima exhortatio: ut hilari animo tentationes excipiant, quibus probatur eorum fides. Fuit autem in primis necessarium sublevari eo tempore Iudaeos, tot aerumnis paene oppressos. Sic enim erat infame gentis nomen, ut odio et contemptui essent omnibus populis, quocunque venerant. Christianorum vero miserior adhuc conditio erat, quod suos gentiles habebant hostes sibi infestissimos. Quamquam non ita uni tempori haec consolatio propria fuit, quin semper utilis sit fidelibus, quorum vita assidua est militia super terram. Caeterum ut melius sciamus quid velit, *tentationes* pro rebus adversis accipi non dubium est, quia sunt nostrae erga Deum obedientiae experimenta. His dum exercentur fideles, eos gaudere iubet. Neque id dum in unam duntaxat tentationem incidunt, sed in plures, neque unius tantum generis, sed multiplices ac varias. Et certe quum ad mortificandam carnem nostram valeant, sicuti in nobis continenter pullulant carnis vitia: ita illas subinde repeti necesse est. Deinde sicuti diversis morbis laboramus: sic diversa remedia adhiberi illis curandis non mirum est. Varie ergo nos Dominus affligit: quia non eodem curari possent pharmaco, ambitio, avaritia, aemulatio, gulae intemperies, nimius mundi amor et innumerae libidines quibus scatemus. Quum iubet *existimare omne gaudium*, perinde est acsi diceret, ita in lucro deputandas esse, ut nonnisi gaudendi sit materia. Denique nihil esse in afflictionibus significat, quod gaudium nostrum obturbet. Atque hoc modo, non tantum praecipit

placide et aequo animo ferre res adversas; sed causam esse docet cur gaudeant fideles, dum illis premuntur. Certum quidem est, ita comparatos esse omnes naturae nostrae sensus, ut nos dolore et tristitia afficiat quaevis tentatio. Neque vero potest quisquam nostrum naturam eatenus exuere, ut non doleát ac tristetur simulac sentit aliquid mali; sed hoc non obstat quin assurgant filii Dei directione spiritus supra carnis dolorem. Hinc fit ut vel in media tristitia non desinant tamen laetari.

3. *Scientes quod probatio.* Nunc videmus cur *tentationes* vocaverit res adversas nempe quia fidei nostrae examinandae serviunt. Est autem hic causae redditio ad confirmandam proximam sententiam. Poterat enim obiici ex adverso: Qui fieri potest, ut quod amarum est sensu, dulce iudicemus? Ab effectu ergo ostendit, in afflictionibus gaudendum esse, quia fructum pariant magni aestimandum, nempe patientiam. Ergo si Deus saluti nostrae consulit, gaudendi materiam nobis praebet. Eodem utitur argumento Petrus, circa initium prioris epistolae, ut probatio fidei vestrae auro pretiosior sit in laudem etc. Nam certe ideo et morbos, et inopiam, et exsilium, et carcerem, et ignominiam, et mortem horremus, quia putamus mala esse. Quum autem intelligimus, Dei beneficio verti in salutis adiumenta, ingratitudinis esset obmurmurare, ac non sponte nos offerre illi adeo paterne tractandos. Paulus ad Romanos cap. 5, 3. gloriari dicit, pro eo quod Iacobus hic *gaudere.* Gloriamur, inquit, in tribulationibus, scientes quod tribulatio patientiam efficit. Quamquam videtur quod mox subiicit, Iacobi verbis esse contrarium. Probationem enim tertio loco ponit, quasi patientiae effectum, quae hic prior ordine statuitur, tamquam causa. Verum prompta est solutio, quia illic activa est verbi significatio, quae hic passiva est. Iacobo dicitur probatio efficere patientiam, quia nisi nos Dominus examinaret, sed relinqueret otiosos, nulla esset patientia: quae nihil est aliud quam animi fortitudo in malis perferendis. Paulus vero intelligit, dum patiendo mala vincimus, nos experiri quid Dei auxilium in necessitate valeat. Nam tunc quasi in re praesenti nobis ostenditur Dei veritas. Ita fit ut plus spei in posterum concipere audeamus; veritas enim Dei usu cognita, plus apud nos fidei obtinet. Ideo Paulus docet ex tali probatione, id est, divinae gratiae experimento spem nasci, non quod tunc demum spes incipiat, sed quia augescit et confirmatur. Uterque vero significat tribulationem esse patientiae materiam. Caeterum non ita naturaliter compositi sunt hominum animi, ut illis patientiam secum afferat afflictio. Sed Paulus et Iacobus non tam in hominum naturam, quam in Dei providentiam respiciunt: qua fit ut fideles patientiam ex aerumnis discant, tametsi impii magis inde ac magis ad insaniam provocentur: quemadmodum Pharaonis exemplum ostendit.

4. *Patientia vero opus perfectum.* Quoniam saepe in nobis se efferunt generosi spiritus, ac statim concidunt: ideo constantiam requirit. Haec, inquit, vera erit patientia, quae in finem usque durabit. Nam *opus* hic pro effectu capitur, nec tantum ut simus in uno certamine superiores, sed ut perstemus tota vita. Posset etiam perfectio ista ad sincerum animi affectum referri, ut sponte se homines ac non simulate Deo subiiciant; sed quia nomen *operis* additur, malo de constantia exponere. Nam multi (ut diximus) qui heroicam initio magnitudinem prae se ferunt, paulo post fatigantur. Quare ad extremum perseverare iubet, qui perfecti esse volunt ac integri. His autem duobus nominibus significat quod statim exponit, hoc est, qui non deficiunt vel fatiscunt. Nam qui victi impatientia franguntur, eos paulatim minui, et tandem prorsus deficere necesse est.

5. Porro si quis vestrum destituitur sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus simpliciter, nec exprobat: et dabitur ei. 6. Postulet autem in fide, nihil haesitans. Nam qui haesitat, similis est fluctui maris qui vento agitur et circumfertur. 7. Non ergo existimet homo ille quod sit quicquam accepturus a Domino. 8. Vir duplici animo instabilis est in omnibus viis suis.

5. *Si quis destituitur.* Quoniam ab eo ratio nostra, adeoque sensus omnes abhorrent, ut nos credamus beatos esse in malis: ideo petendum esse a Domino praecipit, ut hac sapientia nos imbuat. Nam *sapientiae* nomen ad circumstantiam praesentis loci restringo, acsi diceret: Si haec doctrina ingenii vestri captu altior est, petite a Domino ut vos spiritu suo illuminet. Nam ut sola illa consideratio ad mitigandam quamlibet malorum acerbitatem sufficit, salutare esse nobis quod carni molestum est: ita nisi hoc solatii genere sustinemur, necesse est impatientia vinci. Sic videmus Dominum non ita a nobis exigere quae sunt supra vires, quin paratus sit opitulari, modo petamus: quare simulatque aliquid praecipit, discamus ab eo petere praestandi facultatem. Quamquam autem hoc loco *sapere* est subiicere se Deo ad mala toleranda, ubi rite expendimus, sic eum omnis moderari, ut in salutem nostram cedant: potest tamen haec sententia generaliter aptari ad omnes rectae intelligentiae partes. Verum cur dicit *si quis*, quasi non omnes indigeant? Respondeo, destitui quidem omnis naturaliter; sed alios spiritu prudentiae donatos esse, quo alii carent. Quoniam itaque non omnes eo progressi sunt, ut sibi in afflictione gratulentur, sed pauci quibus hoc datum est: ideo occurrit Iacobus, ac eos admonet, quibus nondum persuasum est, cruce salutem nostram a Domino promoveri, ut se hac sapientia donari postulent. Et tamen non dubium est quin omnes admoneat necessitas, idem petere. Qui enim aliquo usque profecit, longe adhuc abest a meta. Sed alius est, augmentum petere, quam initium. Quum iubet *a Domino petere*, significat eum esse unum qui morbis nostris potest mederi, et inopiae subvenire. *Qui dat omnibus simpliciter.* Omnes intelligit qui petunt; nam qui remedia non quaerunt suae egestati, digni sunt qui in ea tabescant. Magnam tamen vim habet universalis oratio, qua sine exceptione unumquemque nostrum invitat: quare nemo se privare debet tanto bono. Huc accedit promissio quae mox annectitur. Nam sicuti hoc mandato demonstrat quale sit cuiusque officium: ita non frustra facturos quod praecipit, affirmat, secundum illud Christi (Matth. 7, 7.; Luc. 11, 9.): Pulsate, et aperietur. Particula *simpliciter*, dandi promptitudinem denotat. Sic ad Roman. cap. 12, 8. Paulus a diaconis simplicitatem requirit. Et II. Corinth. cap. 8. et 9., quum de eleemosynis disputat, aliquoties repetit eandem vocem. Sensus ergo est, Deum ita ad dandum esse propensum ac facilem, ut neminem repudiet vel fastidiose differat! nec similem parcis ac tenacibus, qui vel maligne, quasi semiclausa manu, tenuiter erogant; vel aliquid ex eo quod erant daturi, rescindunt; vel diu secum intus alternant, daturi sint necne. *Nec exprobrat.* Hoc additum est, ne quis Deum saepius adire metuat. Qui ex hominibus maxime sunt liberales, tametsi identidem quispiam iuvari se postulet, priora beneficia commemorant, atque ita excusant in posterum: quare hominem mortalem quantumvis largum nos fatigare pudet saepius petendo. Iacobus autem nihil in Deo simile esse admonet, quoniam priora beneficia sine fine ac modo novis subinde cumulare paratus sit.

6. *Postulet autem in fide.* Primum hic docet quae legitima sit orandi ratio. Nam sicuti orare, nisi praeeunte verbo, non possumus: ita antequam oremus, credere nos oportet. Precando enim testamur gratiam, quam Deus promisit, nos ab eo sperare. Ita quisquis fidem non habet promissionibus, simulate orat. Hinc quoque discimus quae sit vera fides; nam simul ac praecipit Iacobus cum fide petere, addit explicationem, *nihil haesitando.* Ergo fides est quae Dei promissionibus freta, nos impetrandi quod petimus, certos reddit: unde sequitur, cum fiducia et certitudine divini in nos amoris esse coniunctam. Verbum διακρίνεσθαι quo utitur, proprie in utramque partem, disceptantium more, inquirere significat. Vult ergo sic nobis persuasum esse, quod semel Deus promisit, ut in dubitationem non vocemus, exaudiendi simus necne. *Qui haesitat.* Eleganter hac similitudine exprimit qualiter Deus eorum infidelitatem puniat, qui de promissis suis dubitant. Sua enim ipsi inquietudine intus se ipsos excruciant, quoniam nulla usquam est animis nostris tranquillitas, nisi dum recumbunt in Dei veritatem. Tandem concludit indignos esse tales, qui a Dei quicquam impetrent. Insignis est hic locus ad refellendum impium illud dogma, quod in toto papatu pro oraculo habetur, nempe dubitanter et incerta successus opinione esse orandum. Quare principium hoc teneamus, non alit exaudiri preces nostras a Domino, nisi quum adest impetrandi fiducia. Fieri quidem non potest in hac carnis infirmitate quin variis tentationibus agitemur, quae sunt veluti machinae ad labefactandam nostram fiduciam: ita nemo reperietur qui non sensu carnis suae vacillet ac trepidet; sed oportet eiusmodi tentationes fide tandem superari quemadmodum arbor quae firmas radices iecit, petitur quidem venti impulsu, sed non revellitur quin potius suo loco stabilis manet.

8. *Vir duplici animo.* Potest haec sententia seorsum legi, ut generaliter de hypocritis loquatur; mihi tamen magis videtur superioris doctrinae esse clausula, atque ita erit tacita antithesis inter Dei simplicitatem cuius meminit prius, et duplicem hominis animum. Sicuti enim exporrecta manu nobis Deus largitur: ita vicissim sinum cordis nostri expansum esse decet. Incredulos ergo, qui flexuosos recessus habent, dicit esse *instabiles*, quia nunquam unum et idem constitutum habent; sed nunc turgent carnis confidentia, nunc desperatione in profundum merguntur.

9. Porro glorietur frater humilis in sublimitate sua; 10. Dives autem in humilitate sua, quia tamquam flos herbae praeteribit. 11. Nam sol exortus est cum aestu, et exarescit herba, et flos eius cecidit, et decor, adspectus eius periit; sic et dives in suis viis (vel *copiis*) marcescet.

9. *Frater humilis.* Quemadmodum Paulus (I. Corinth. 7, 22.) quum servos hortatur ad tolerandam aequo animo sortem suam, hanc illis consolationem proponit, quod liberti sint Dei, manumissi eius gratia e miserrimo Satanae servitio; ingenuos autem admonet, ut se Dei servos esse meminerint; ita hic noster eodem sensu iubet humiles in eo gloriari, quod a Domino adoptati fuerint in filios; divites autem quod ostensa mundi sanitate in ordinem coacti fuerint. Ita priores vult esse contentos humili et abiecta sua conditione; secundos autem superbire vetat. Quum haec summa et incomparabilis sit dignatio, quod in societatem angelorum allecti simus, imo Christi consortes facti, qui tantum Dei beneficium suo pretio aestimat, reliqua omnia suaque aeque faciet. Ergo nec paupertas, nec con-

temptus, nec nuditas, nec fames, nec sitis, eius animum ita anxium habebunt; quin se hac consolatione sustentet: Quando mihi quod praecipuum erat, Dominus contulit, aliis minoribus carere aequo animo decet. En quomodo frater abiectus gloriari debeat in sua sublimitate: quia si gratus est Deo, in sola adoptione sua satis plenam habet consolationis materiam, ne minus prospero vitae statu ultra modum angatur.

10. *Dives in humilitate.* Speciem pro genere posuit. Pertinet enim haec admonitio ad omnes, qui vel honore, vel nobilitate, vel aliis rebus excellunt. Eos in humilitate, vel parvitate sua gloriari iubet, ut comprimat altos illos spiritus, qui ex rebus prosperis inflari solent. Porro *humilitatem* appellat, quia regnum Dei patefactum nos in contemptum mundi adducere debet: ut sciamus omnia quae prius in magna admiratione erant, vel nihili, vel admodum exilia esse. Christum enim, qui non nisi parvulorum magister est, omnem carnis fastum sua doctrina retundit. Ergo ne divites abripiat inane mundi gaudium, assuescant in suae carnalis excellentiae deiectione gloriari. *Tamquam flos herbae.* Si quis ad verba Iesaiae alludere Iacobum putet, non valde repugno; sed non concedam testimonium prophetae ab eo citari, qui non de bonis fortunae tantum et evanida mundi figura loquitur, sed de toto homine, nec de corpore magis quam anima; hic autem de opum vel bonorum pompa agitur. Summa autem est, stultam esse et praeposteram gloriationem in divitiis, quae momento effluunt. Idem docent philosophi; verum surdis canitur fabula, donec apertae sint aures a Domino ad audiendam coelestis regni aeternitatem. Ideo dicit *frater*, significans non ante locum esse huic doctrinae, quam dum adsciti in ordinem filiorum Dei sumus. Tametsi recepta est lectio ἐν ταῖς πορείαις: tamen Erasmo assentior, potius legendum esse πορείαις absque diphthongo: In opibus, vel cum opibus: quod posterius mihi magis placet.

12. Beatus vir qui suffert tentationem: quoniam quum probatus fuerit, accipiet coronam vitae, quam promisit Deus diligentibus ipsum. 13. Nemo quum tentatur, dicat: A Deo tentor. Deus enim nec tentari malis potest, nec quemquam tentat. 14. Sed unusquisque tentatur, dum a sua concupiscentia abstrahitur et inescatur. 15. Postquam autem concupiscentia concepit, parit peccatum; peccatum vero perfectum, generat mortem.

12. *Beatus vir.* Postquam adhibita consolatione temperavit eorum dolorem, qui duriter tractantur in hoc mundo, et rursum humiliavit magnorum supercilia: nunc concludit beatos esse qui aerumnas et alias tentationes magno animo perferunt, ita ut superiores emergant. Posset quidem nomen *tentationis* aliter accipi, nempe pro cupiditatum aculeis qui intus animum pungunt; sed existimo fortitudinem in perferendis rebus adversis hic laudari, ut sit paradoxum, non esse beatos, ut vulgo putantur, quibus ex voto omnia proveniunt, sed qui malis non vincuntur. *Quoniam quum probatus.* Rationem reddit superioris sententiae; nam corona sequitur certamen. Ergo si summa beatitudo est, in regno Dei coronari; sequitur, certamina quibus nos Dominus exercet, adiumenta esse nostrae felicitatis. Ita argumentum est a fine, vel ab effectu: unde colligimus, ideo tot malis vexari fideles, ut manifesta fiat eorum pietas et obedientia, sicque demum ad recipiendam vitae coronam praeparari. Caeterum perperam ratiocinantur qui inde inferunt, nos

coronam pugnando mereri. Nam quum eam gratuito nobis Deus destinaverit, tantum ad eam recipiendam nos aptat. Nam quod subiicit, *promissam esse* iis qui Deum diligunt: ita loquendo non asserit dilectionem hominis esse causam (praevenit enim nos Deus suo erga nos amore), sed tantum significat, eos demum approbari Dei electos, qui ipsum diligunt. Interea admonet, victores omnium tentationum fore qui Deum amant: nec alia de causa nos animo defici quum tentamur, nisi quia praevalet mundi amor in nobis.

13. *Nemo, quum tentatur.* Hic vero non dubium est quin de alio tentationis genere disserat. Plus satis notum est, tentationes omnes externas, quarum hactenus facta est mentio, nobis a Deo immitti. Hoc sensu tentavit Deus Abraham (Genes. cap. 22.), et quotidie nos tentat, hoc est, experitur quales simus, obiecta patefaciendi animi nostri occasione. Sed longe aliud est, extra elicere quod in animis latebat, quam animos intus sollicitare pravis cupiditatibus. De tentationibus ergo internis hic tractat, quae nihil aliud sunt quam inordinati appetitus, qui nos ad peccandum incitant. Illorum auctorem merito Deum esse negat, quoniam ex carnis nostrae corruptione manant. Haec admonitio valde necessaria est, quia nihil hominibus est magis usitatum quam malorum, quae quisque perpetrat, culpam alio transcribere; tunc autem maxime videntur sibi liberari, si eam in Deum ipsum derivent. Hoc tergiversandi artificium a primo homine traditum sedulo imitamur. Hac de causa Iacobus nos ad proprii reatus confessionem vocat, ne Deum substituamus nostro loco, acsi nos ipse ad peccandum impelleret. Verum huic sententiae videtur reclamare tota scripturae doctrina, quae homines tradit excaecari a Deo, coniici in sensum reprobum, prostitui in cupiditates foedas et illicitas. Respondeo, hac quoque ratione fortassis inductum fuisse Iacobum, ut negaret a Deo nos tentari, quia impii ad captandum colorem scripturae testimoniis se armant. Verum duo sunt hic notanda. Nam quum scriptura excaecationem vel obdurationem cordis tribuit Deo (Exod. 9, 12.), neque illi initium assignat, neque facit male auctorem, ut culpam sustinere debeat. In his autem duobus solum Iacobus insistit. Scriptura reprobos a Domino coniici asserit in pravas cupiditates (Rom. 1, 26.): an quia Dominus cor eorum depravet vel corrumpat? Minime; ideo enim subiicitur pravis desideriis, quia iam corruptum et vitiosum erat. An vero quum excaecat vel indurat Deus, peccati auctor est vel minister? Imo hoc modo peccata ulciscitur, iustamque mercedem impiis rependit, qui spiritu suo regi abnuerunt. Sequitur ergo, neque peccati originem esse in Deo, neque illi culpam imputari posse, quasi ex malis voluptatem capiat. Summa est, frustra tergiversari hominem qui vitiorum suorum culpam reiicere in Deum conatur, quia non ex alio fronte proveniat, quicquid est malorum, quam ex perversa hominis concupiscentia. Atque ita sane res habet, non aliunde nos impelli, sed cuique pravum suum affectum esse ducem ac impulsorem. Deum vero neminem tentare, inde probat, quia *malis non tentatur.* Nam ideo nos ad peccandum diabolus sollicitat, quia insana peccandi cupiditate totus ardet; Deus autem malum non appetit: ergo neque male agendi nobis auctor est.

14. *Dum a sua concupiscentia.* Quum interior sit ad malum motus et incitatio, frustra ab externo impulsu excusationis praetextum quaeret peccator. quamquam notandi sunt hi duo concupiscentiae effectus, quod nos illecebris inescat, et quod nos abstrahit! quorum singuli ad reatum sufficiunt.

12. *Postquam concepit.* Principio *concupiscentiam* hic appellat non quemvis appetitum, sed appetituum omnium fontem. Ab eo docet concipi vitiosos foetus, qui tandem emergunt in peccata. Vi-

detur tamen improprie, et nequaquam ex scripturae usu, ad externa opera restringere *peccati* vocem: quasi vero non esset ipsa concupiscentia per se peccatum, quasi etiam perversa desideria, quae intus clausa et suppressa manent, non totidem essent peccata. Verum quum multiplex sit verbi usus, nihil est absurdi si pro actuali peccato hic sumitur, quemadmodum et aliis pluribus locis. Ac imperite hoc testimonium arripiunt papistae, dum ex eo probare volunt, non esse peccata, vitiosas, imo foedas, sceleratas, et plus quam nefandas cupiditates, modo ne accedat consensus. Neque enim disputat Iacobus, quando incipiat nasci peccatum, ita ut peccatum sit, ac reputetur coram Deo; sed quando emergat. Sic enim gradatum procedit, mortis aeternae causam esse consummationem peccati; peccatum autem oriri ex illicitis desideriis: iam illic ita desideria radicem habere in concupiscentia. Unde sequitur, homines interitu fructum colligere, quem ipsi protulerunt. Perfectum itaque peccatum non intelligo unum aliquod opus perpetratum, sed cursum peccandi completum; tametsi enim unicuique peccato mors debetur, dicitur tamen stipendium esse impiae et sceleratae vitae. Ita refellitur eorum delirium qui ex his verbis colligunt, non esse mortale peccatum, donec in exteriorem (ut vocant) actum proruperit. Neque enim hoc tractat Iacobus; sed tantum in hoc versatur, ut radicem nostri exitii in nobis esse doceat.

16. Ne erretis, fratres mei dilecti: 17. Omnis donatio bona, et omne donum perfectum desursum est, descendens a patre luminum: apud quem non est transmutatio, aut conversionis obumbratio. 18. Is sua voluntate genuit nos sermone veritatis, ut essemus primitiae quaedam suarum creaturarum.

16. *Ne erretis.* Argumentum est a repugnantibus. Nam quum Deus omnis boni auctor sit, absurdum est censeri malorum auctorem. Proprium, inquam, et naturale illi est benefacere, a quo bona omnia nobis proveniunt: ergo quicquam mali agere, in eius naturam non cadit. Sed quia interdum accidit, ut qui praeclare alias se gerit tota vita, simul labatur aliqua in parte: huic dubitationi occurrit, dum negat Deum instar hominum esse mutabilem. Quod si in omnibus et semper sui similis est, ex hac constantia sequitur, perpetuum in eo benefaciendi tenorem esse. Haec ratiocinatio longe alia est quam Platonis, qui contendit nullas hominibus calamitates a Deo immitti, quia bonus est. Nam quia aequum est puniri a Deo hominum scelera, eius respectu in malis deputare non convenit quas iuste poenas irrogat. Plato quidem imperite; at Iacobus puniendi ius et officium Deo relinquens, tantum culpam ab eo avertit. Hic locus docet, ita innumeris Dei beneficiis, quae ex eius manu quotidie percipimus, affici nos debere, ut nihil cogitemus nisi in eius gloriam; quaecunque vero aut in mentem nobis veniunt, aut ab aliis ingeruntur, minus consentanea cum eius laude, toto pectore exhorreamus. *Pater luminum* vocatur Deus, quasi omnis et praestantiae et bene compositi ordinis. Et quam mox subiicit nullam in eo esse *conversionis obumbrationem*, perseverat in metaphora, ne Dei splendorem metiamur solis irradiatione quae nobis apparet.

18. *Is sua voluntate* etc. Eius quam praedicavit divinae bonitatis praecipuum nunc specimen in medium adducit: nempe quod nos regeneravit in vitam aeternam. Hoc inaestimabile beneficium unusquisque fidelium in se sentit: ergo bonitas Dei omnibus experimento comperta tollere debet contrariam opinionem. Quum Deum

voluntatem aut sponte sua *nos genuisse* dicit, significat nulla externa causa fuisse inductum. quemadmodum saepe voluntas et consilium Dei hominum meritis opponi solent. Quid enim magni esset, si negaret Deum ad id fuisse coactum? Plus ergo quiddam exprimit, quod Deus pro suo beneplacito nos genuerit, atque ita sibi fuerit causa. Unde sequitur, naturale esse Deo benefacere. Caeterum hic locus docet, quemadmodum gratuita fuit nostra electio ante mundum conditum, ita nos mera Dei gratia illuminari in notitiam veritatis, ut vocatio electioni respondeat. Docet scriptura (Ephes. 1, 4. 5.), nos gratis adoptatos fuisse a Deo, antequam nasceremur; Iacobus autem hic plus quiddam exprimit, nos ius adoptionis consequi, quoniam gratis quoque nos vocat Deus. Praeterea hinc discimus proprium esse Dei officium, spiritualiter nos gignere. Nam quod idem adscribi interdum videtur evangelii ministris, non aliter valet nisi quia per illos agit Deus; et fit quidem per illos, ut solus nihilominus agat. *Geniturae* nomen significat nos fieri novos homines, ut priorem naturam exuamus quum efficaciter vocamur a Deo. Addit quomodo nos regeneret Deus, nempe per sermonem veritatis: ut sciamus non alia ianua posse nos ingredi in regnum Dei. *Ut essemus primitiae quaedam.* Τινα aut *quaedam*, similitudinis est nota: acsi dixisse, nos quodammodo esse primitias. Porro id ad paucos fidelium restringi non debet, sed pertinet ad omnes communiter. Nam quum homo inter omnes creaturas excellat: Dominus fideles suos ex aliorum grege eligit ac segregat sibi in sanctam oblationem. Haec non vulgaris est nobilitas, in quam filios suos Deus extollit. Quare merito dicuntur eximi tamquam primitiae, dum in illis instauratur Dei imago.

19. Itaque, fratres mei dilecti, sit omnis homo celer ad audiendum, tardus autem ad loquendum, tardus ad iram. 20. Ira enim hominis iustitiam Dei non operatur. 21. Quapropter deposita omni immunditie, et redundantia malitiae, cum mansuetudine suscipite insitum sermonem qui potest servare animas vestras.

19. *Si omnis homo.* Si haec sit generalis sententia, longe petita erit illatio; sed quia de sermone illo veritatis sententiam proximae congruentem mox annectit, non dubito quin hanc exhortationem peculiariter instituto suo accommodet. Ergo proposita Dei bonitate ostendit qualiter ad recipiendum incomparabile istud beneficium quo nos afficit, comparatos esse deceat; quae doctrinae perquam utilis est. Neque enim unius momenti opus est spiritualis generatio; quando semper manent quaedam veteris hominis reliquiae, assidue nos refingi necesse est, donec aboleatur caro. Nostra autem vel ferocia, vel arrogantia, vel socordia, magnum est impedimentum Deo ne suum in nobis opus perficiat. Quare dum Iacobus nos celeres ad audiendum esse vult, promptitudinem commendat: acsi diceret: Quando se ita liberaliter vobis offert Deus, vos quoque illi dociles praebete, ne illi moram afferat vestra tarditas. Quoniam autem dum nimium sapere nobis videmur, non sustinemus placide loquentem audire Deum, sed nostra festinantia quodammodo abrumpimus eius sermonem: silentium apostolus nobis imperat. Et certe nemo unquam bonus erit Dei discipulus, nisi qui silendo eum audiet. Non imperat tamen Pythagoricae scholae silentium, ne sit fas inquirere quoties discere cupimus quod est utile cognitu; sed tantum vult proterviam nostram corripere, ne sicut fieri solet, intempestive obstrepamus Deo: et quamdiu sacrum os habet apertum, illi animos auresque nostras aperiamus, non autem

occupemus ipsi loqui. *Tardus ad iram.* Iram quoque damnari puto, quatenus audientiam, quam sibi Deus fieri postulat, quasi tumultuando perturbat vel impedit; neque enim Deus nisi sedato animo audiri potest. Ideo addit, quamdiu ira regnum habet, non esse locum Dei iustitiae. Denique, nisi facessat contentionis fervor, nunquam Deo praestabimus illam silentii moderationem, de qua nuper loquutus est.

21. *Quapropter deposita.* Concludit iam qualiter recipiendus sit sermo vitae. Ac primum quidem rite suscipi negat nisi inseratur, vel radices agat in nobis. Nam haec loquutio *suscipere insitum sermonem*, in hanc aut similem resolvi debet: Ita suscipite ut vere inseratur. Alludit enim ad semen quod saepe in arida loca cadit, nec humido terrae sinu excipitur, vel ad surculos qui in terram proiecti, aut ligno mortuo superiecti marcescunt. Praecipit igitur, ut viva fiat insitio, qua veluti cum corde nostro coalescat. Simul modum huius receptionis ostendit, nempe *in mansuetudine.* Quo verbo significat modestiam et facilitatem mentis ad discendum compositae, qualem Iesaias (57, 15.) describit, quum dicit: Super quem requiescet spiritus meus, nisi super humilem et quietum? Hinc fit ut tam pauci in Dei schola proficiant, quia vix centesimus quisque spiritus sui ferociam deponit, ut se Deo comiter subiiciat; sed omnes fere elati et refractarii accedunt. Nos vero, si cupimus esse viva Dei plantatio, subigendis in humilitatem nostris ingeniis demus operam, ut tamquam agni nos a pastore nostro regi sinamus. Sed quia nunquam ita cicurantur homines, ut pacato mitique sint animo, nisi ante pravis suis affectibus repurgati fuerint: ideo iubet immunditiem et malitiae redundantiam deponere. Et quoniam ab agricultura similitudinem mutuatur Iacobus: hic ordo tenendus fuit, ut ab herbis vitiosis exstirpandis inciperet. Quum autem omnes alloquatur, hinc colligendum est, ingenita naturae nostrae esse haec mala, et haerere in nobis omnibus. Imo quum apud fideles verba faciat, nunquam in hac vita nos penitus his mundari ostendit, verum subinde repullulare: ideoque assiduam eradicandi curam requirit. Primo quoniam sacra res est Dei sermo: ut ad eum recipiendum aptemur, exuere sordes quibus inquinati sumus, convenit. Sub nomine κακίας tam hypocrisin et contumaciam, quam perversas omnes cupiditates comprehendit. Nec contentus sedem malitiae assignare in hominis anima, adeo copiosam illic malitiam residere docet, ut exundet, vel quasi in cumulum assurgat. Et certe quisquis se bene excusserit, immensum in se reperiet malorum chaos. *Qui potest servare.* Magnificum coelestis doctrinae encomium, quod certam ex ea salutem consequimur. Est autem additum, ut sermonem illum instar thesauri incomparabilis et expetere, et amare, et magnificare discamus. Est ergo acris ad castigandam nostram ignaviam stimulus, sermonem cui solemus tam negligenter aures praebere, salutis nostrae esse causam. Tametsi non in hunc finem, servandi vis sermoni adscribitur, quasi aut salus in externo vocis sonitu inclusa foret, aut servandi munus Deo ablatum alio transferretur. Nam de sermone tractat Iacobus, qui fide in corda hominum penetravit: et tantum indicat, Deum salutis auctorem evangelio suo eam peragere.

22. Estote factores sermonis, et non auditores solum, fallentes vos ipsos. 23. Nam si quis auditor est sermonis, et non factor: hic similis est homini consideranti faciem nativitatis suae in speculo. 24. Consideravit enim se ipsum, et abiit, et protinus oblitus est qualis sit. 25. Qui vero in-

tuitus fuerit in legem perfectam, quae est libertatis, et permanserit, hic non auditor obliviosus, sed factor operis, beatus in opere suo erit. 26. Si quis videtur religiosus esse inter vos, nec refrenat linguam suam, sed decipit cor suum: huius inanis est religio. 27. Religio pura et impolluta coram Deo et patre, haec est: visitare pupillos et viduas in afflictione ipsorum, immaculatum servare se a mundo.

22. *Estote factores.* Factor hic, non quemadmodum ad Romanos cap. 2, 13. eum significat, qui legi Dei satisfacit, omnique ex parte eam implet; sed qui sermonem Dei ex animo amplectitur, vitaque testatur, serio se credidisse: iuxta hanc Christi sententiam (Luc. 11, 28.): Beati qui audiunt sermonem Dei, et custodiunt eum. Nam hic a fructibus declarat quaenam sit illa insitio cuius meminit. Observandum praeterea est, fidem simul cum aliis operibus a Iacobo comprehendi, imo eam in primis, sicuti praecipuum opus est quod a nobis Deus exigit. Summa est, dandam esse operam, ut radices agat in nobis verbum Domini, quo postea fructificet.

23. *Similis est homini.* Est quidem coelestis doctrina speculum, in quo se Deus conspiciendum nobis offert; sed ita, ut in eius imaginem transfiguremur, sicut ait Paulus II. Corinth. 3, 18. Hic autem de externo oculorum coniectu agitur, non de viva et efficaci contemplatione quae in cor ipsum penetrat. Elegans similitudo, qua breviter significat: nihil prodesse quae auditu modo, non autem interiore cordis affectu percipitur doctrina quia mox evanescit.

25. *In legem perfectam.* Postquam de inani speculatione loquutus est, nunc ad penetrabilem illum intuitum descendit qui nos in Dei similitudinem transformat. Quia autem negotium habet cum Iudaeis, nomen *legis* familiariter illis notum pro universa Dei doctrina usurpat. Porro cur *legem perfectam* vocet ac *libertatis*, non assequuti sunt interpretes, quia antithesin hic notari non animadvertebant, quae ex aliis scripturae locis colligitur. Quamdiu externa hominis voce pradicatur lex, non autem digito aut spiritu Dei inscribitur in corda, mortua littera est, ac velut corpus exanime. Mutilam ergo legem censeri, donec corde recipiatur, mirum non est. Eadem et servitutis ratio. Nam (quemadmodum ad Galatas cap. 4, 24., docet Paulus) a Christo separata in servitutem generat; et quemadmodum idem ad Rom. 8, 15., tradit, nihil quam diffidentia et metu deiicere nos potest. Spiritus vero regenerationis, qui eam visceribus nostris insculpit, adoptionis gratiam similiter affert. Perinde ergo hoc valet acsi dixisset Iacobus: Ne amplius servilis sit legis institutio, sed vos potius in libertatem asserat: ne amplius sit paedagogus tantum, sed ad perfectionem adducat: eam sincero cordis affectu a vobis recipi oportet, ut pie sancteque vivatis. Porro quum hoc esse novi testamenti beneficium, ut lex Dei nos reformet, ex Ieremiae (31, 33.) testimonio et compluribus aliis pateat: sequitur id non posse obtineri, donec ad Christum ventum fuerit. Et certe solus ipse est legis finis ac perfectio. Ideo *libertatem* addit Iacobus, velut individuam comitem: quia nunquam regenerat nos Christi spiritus, quin divinae adoptionis pariter sit testis atque arrhabo, ut metu et trepidatione corda nostra liberet. *Permanserit.* Hoc est, fixus perstiterit in illa Dei cognitione. Et quum addit: *beatus erit in opere suo*, significat in ipsa actione sitam esse beatitudinem, non in auditione frigida.

26. *Videtur religiosus.* Nunc in iis etiam qui se legis factores esse prae se ferunt, vitium quo laborant communiter hypocritae, reprehendit: nempe linguae proterviam ad detrahendum. Antehac de linguae continentia aliquid attigit: sed alio fine. Nam tunc iubebat silentium nos praestare Deo, quo essemus ad discendum melius compositi. Iam aliud tractat: Ne maledicendo linguam exerceant fideles. Porro hoc vitium nominatim oportuit taxari, quum de legis observatione sermo esset. Nam qui crassiora vitia exuerunt, huic morbo sunt ut plurimum obnoxii. Qui neque adulter erit, neque fur, neque ebriosus, quin potius externa sanctimoniae specie fulgebit, aliorum famam lacerando se iactabit, zeli quidem praetextu, sed obtrectandi libidine. Proinde hic veros Dei cultores discernere voluit ab hypocritis, qui Pharisaico supercilio ita turgent, ut laudem captent ex aliorum omnium sugillatione. *Si quis videtur*, inquit, hoc est, alioqui speciem habet sanctimoniae; interea autem maledicendo se oblectat, hinc convincitur non vere Deum colere. Nam quum dicit, religionem eius vanam esse: non modo significat reliquas virtutes maledicentiae labe corrumpi, sed colligit, non sincerum esse pietatis studium quod apparet. *Sed cor suum decipit.* Mihi non placet Erasmi versio: Sinit aberrare. Fontem enim petulantiae, cui addicti sunt hypocritae, designat, quo immodico sui amore caeci, longe se meliores esse quam sunt, sibi persuadeant. Et certe hinc obtrectandi morbus, quia non conspicitur pendens a tergo mantica, ut est in Aesopi apologo. Bene ergo Iacobus qui effectum corrigere volens, hoc est, maledicendi libidinem, causam attexuit, quod scilicet hypocritae plus aequo sibi indulgent. Propensi enim ad condonandum essent, si vicissim agnoscerent se indigere aliorum venia. Blanditiae ergo quibus se fallunt, vitiis suis parcendo, tam superciliosos faciunt aliorum censores.

27. *Religio pura.* Quum ea quae maximi in religione sunt momenti, praetereat: non definit in universum, quid sit religio; sed admonet religionem sine his minime constare. Quemadmodum si quis vino et crapulae deditus se temperantem esse iactet; alter vero contra excipiat, temperantem esse qui vino et epulis se non ingurgitat: huius consilium non erit, totam temperantiae naturam exprimere; sed partem duntaxat unam assumet, quae praesenti causae sit accommoda. Illi enim ματαιόθρησκοι, de quibus disputat, ut plurimum otiosi sunt ostentatores. Ideo Iacobus aliunde aestimandam esse religionem, quam ex ceremoniarum pompa docet; esse enim seria exercitia, in quibus occupare se debeant Dei cultores. *Visitare* in necessitate, est porrigere manum ad eos allevandos qui premuntur. Quum autem sint alii quoque complures, quibus Dominus succurrere iubet: synecdochice de viduis et pupillis meminit. Quare non dubium est quin sub una ista specie totam caritatem nobis commendet, acsi diceret: Qui vult haberi religiosus, talem se probet sui abnegatione, et misericordia in proximos ac beneficentia. Dicit autem: *apud Deum*, ut significet aliter quidem videri hominibus, qui externis larvis ducuntur; sed quaerendum esse quid Deo placeat. *Deum et patrem*, sic resolve, Deum qui pater est.

CAP. II.

1. Fratres mei, ne in acceptionibus personarum fidem habeatis Domini nostri Iesu Christi ex opinione (vel *gloriae*). 2. Si enim ingressus fuerit in coetum vestrum vir aureos annulos gestans, veste indutus splendida; ingressus autem fuerit et pauper in sordida veste! 3. Et respexeritis in eum qui vestem fert splendidam, ac ei dixeritis: Tu sede hic honeste; et pauperi dixeritis: Tu sta illic, vel: Sede hic sub scabello pedum meorum; 4. An non diiudicati estis in vobis ipsis, et facti iudices malarum cogitationum?

Videtur primo adspectu reprehensio haec dura et absurda. Est enim hoc unum inter officia humanitatis non negligendum, honore afficere eos qui in mundo excellunt. Deinde si acceptio personarum vitiosa est, eximendi erunt servi ab omni subiectione: quia libertas et servitus inter personas a Paulo deputantur (Ephes. 6, 8. 9. Coloss. 3, 25.). Idem et magistratibus sentiendum erit. Sed harum quaestionum facilis erit solutio, si non separentur quae Iacobus coniungit. Neque enim simpliciter improbet quod honore prosequantur divites; sed quod id faciant cum pauperum contumelia; idque melius patebit ex sequentibus, quum omnia revocabit ad caritatis regulam. Quare meminerimus, eam damnari acceptionem personarum, qua sic extollitur dives ut iniuria fiat pauperi. Quod etiam verborum contextus clare ostendit. Et sane ambitiosus est honos plenusque vanitatis, qui diviti exhibetur paupere contempto. Nec dubium est quin regnet ambitio et vanitas, ubi solae huius mundi larvae sunt in pretio. Tenendum est illud axioma (Ps. 15, 4.), censeri inter regni Dei haeredes, qui reprobos contemnit, honorat autem timentes Dominum. Hic ergo contrarium vitium damnatur, quum scilicet solo divitiarum respectu, etiam malos honore prosequitur quispiam cum bonorum contumelia, ut dictum est. Quare si seorsum legas: Peccat qui diviti assurgit: absurda erit sententia. Si autem coniunctim: Peccat qui solos divites honore dignatur, quum pauperes despiciat, imo probrose tractet: pia et vera doctrina erit.

1. *Ne fidem in acceptionibus.* Significat personarum acceptiones sic discrepare a fide Christi, ut simul iungi nequeant; idque merito. Fide enim coalescimus in unum corpus, in quo Christus primas tenet. Ergo quum supereminent mundi pompae, ut quod Christi est obruant, fidem parum vigere apparet. Quod posui, *ex opinione*, Etasmum in eo sequutus sum quamquam reprehendi non potest vetus interpres, qui gloriam transtulit. Δόξα enim Graecis utrumque significat, et apte ad Christum referri potest, idque pro loci circumstantia. Tantus enim est Christi splendor, ut omnes mundi glorias facile exstinguat, si quidem oculos nostros irradiet. Unde sequitur, Christum a nobis parvi fieri quum nos tenet mundanae gloriae admiratio. Verum altera quoque expositio optime convenit. Nam dum opum vel honorum opinio nostros oculos perstringit, veritas supprimitur: quae sola valere debebat. *Sedere honeste* dixit, pro sessione honorifica.

4. *An non diiudicati estis.* Potest tam affirmative quam interrogative legi; sed eodem prope sensu. Culpam enim ex eo amplificat, quod sibi placeant, vel indulgeant in tanta pravitate. Si interrogative legas, hic erit sensus: An non propria conscientia vos tenet convictos, ut alio iudice non sit opus? Si affirmationem mavi-

lis, perinde valebit acsi dixisset: Hoc quoque mali accidit, quod non sentitis vos peccare, nec vestras cogitationes pravas esse ut sunt, agnoscitis.

5. Audite, fratres mei dilecti: nonne Deus elegit pauperes mundi huius, divites in fide, et haeredes regni, quod promisit iis qui diligunt eum? 6. Vos autem contemptui habuistis pauperem. Nonne divites tyrannidem in vos exercent, et iidem trahunt vos ad tribunalia, 7. Et iidem contumelia afficium bonum nomen quod invocatum est super vos?

5. *Audite, fratres.* Nunc duplici argumento probat, facere eos praepostere quum in divitum gratiam pauperes contemnunt. Prius est, indignum est deiicere quos Deus extollit: et quos honore dignatur, probrose tractare; atqui Deus pauperes honorat: ergo pervertit Dei ordinem quisquis eos reiicit. Alterum sumptum est ab experientia communi. Nam quum ut plurimum molesti sint bonis et innoxiis divites, valde absurdum est, eorum iniuriis tale praemium rependere, ut nobis sint magis commendati quam pauperes, qui nos iuvant magis quam laedunt. Quousque vero utrumque procedat, distincte videbimus. *Elegit pauperes.* Non solos quidem; sed ab illis exordium facere voluit, ut divitum superbiam retunderet. Hoc est quod dicit Paulus (1. Cor. 1, 26.): Non multi nobiles, non multi potentes e saeculo; sed quae infirma erant, Deus elegit, ut fortia pudefaceret. In summa, quum Deus gratiam suam in divites communiter et pauperes effuderit: hos tamen illis voluit praeferre, ut discerent magni non sibi placere; ignobiles vero et obscuri, totum quod essent tribuerent misericordiae Dei; utrique ad modestiam et humilitatem erudirentur. Vocat autem *divites in fide*, non qui fidei magnitudine abundant, sed quos Deus variis spiritus sui donis locupletavit: quae fide percipimus. Nam certe quum Dominus se liberaliter omnibus offert, unusquisque pro suae fidei mensura compos fit donorum eius. Quare si vacui sumus aut inopes, id fidei nostrae defectum arguit. Nam si modo fidei sinum extendamus, semper paratus est Deus implere. *Promissum* regnum iis dicit qui Deum diligunt, non quod a dilectione pendeat promissio; sed ut admoneat vocari nos a Deo in spem vitae aeternae hac conditione et in hunc finem, ut vocati ipsum diligamus. Ergo finis, non initium hic notatur.

6. *Nonne divites.* Videtur instigare ad vindictam, dum in medium adducit iniustam dominationem divitum, ut qui ab illis inique tractantur, par pari referant; atqui ubique iubemur, inimicis qui nobis infesti sunt, benefacere. Verum aliud est Iacobi consilium. Nam tantum ostendere vult, ratione carere et iudicio qui suos carnifices ambitiose honorant; ac interea iniurii sunt hominibus sibi amicis, vel saltem a quibus nunquam laesi sunt. Nam hinc melius apparet vanitas, quod nullis beneficiis provocati ideo tantum mirantur divites, quia divites sunt; imo quos suo damno iniustos et crudeles sentiunt, iis serviliter blandiuntur. Sunt quidem ex divitibus nonnulli aequi et modesti, et ab omni iniustitia abhorrentes; sed pauci tales reperiuntur. Quod ergo ut plurimum accidere solet, et quasi quotidiano usu compertum est, refert Iacobus. Quia enim homines fere vires suas experiuntur nocendo: inde fit ut quo plus quisque potest, eo sit deterior, et in proximos iniquior. Quo intentius sibi divites cavere debent, ne quid ex hac contagione, quae passim grassatur in eorum ordine, contrahant.

7. *Bonum nomen.* Non dubito quin Dei et Christi nomen intelligat. *Invocari* autem dicit super fideles, non in precibus, ut aliquando scriptura loqui solet, sed ratione professionis, quemadmodum patris nomen super sobolem invocari dicitur, Genes. 48, 16., et mariti nomen super uxorem, Ies. 4, 1. Idem ergo est acsi dixisset: Bonum nomen quo gloriamini, vel censeri vultis, honoris causa. Quod si illi Dei gloriam superbe infamant: quam indigni sunt quibus honorem impendant Christiani?

8. Si legem quidem regiam perficitis, iuxta scripturam (*Levit.* 19, 18. *Matth.* 22, 39. *Marc.* 12, 31. *Rom.* 13, 9. *Gal.* 5, 14.): Diliges proximum tuum sicut re ipsum: benefacitis. 9. (*Levit.* 19, 15. *Deut.* 1, 17. *et* 16, 19.): Sin personam respicitis, peccatum committitis, et redarguimini a lege, veluti transgressores. 10. Quisquis enim totam legem servaverit, offenderit autem in uno, factus est omnium reus. 11. Nam qui dixit: Ne moecheris, dixit etiam: Ne occidas; quod si non fueris moechatus, occideris tamen, factus es transgressor legis.

Sequitur nunc plenior declaratio. Causam enim proximae reprehensionis aperte designat, quia non ex caritate in divites officiosi essent, sed potius inani captandae gratiae studio. Est autem prolepsis, in qua adversae partis excusationem occupat. Poterant enim excipere, non esse culpandum qui se humiliter etiam indignis submittit. Concedit quidem Iacobus id verum esse; sed ab illis falso praetexi docet, quia tale obsequium non proximis, sed personis exhibeant. Priore, inquam, membro recta et laude digna esse agnoscit quaecunque caritatis officia in proximos conferimus. Altero negat ambitiosam personarum acceptionem in eo genere debere censeri, quia a legis regula multum absit. Huius autem responsionis cardo in nominibus *proximi et personae* vertitur, acsi diceret: Si obtenditis facto vestro caritatis speciem, facile id diluetur. Deus enim proximos iubet diligere, non eligere personas. Porro haec vox *proximi*, totum hominum genus comprehendit. Qui igitur pauculos suo arbitrio, aliis praeteritis, colendos sibi proponit, non Dei legem servat, sed pravo animi sui studio obsequitur. Nominatim Deus et alienos, et inimicos, et quicunque alioqui essent contemptibiles, nobis commendat. Huic doctrinae prorsus contraria est personarum acceptio. Quare merito Iacobus cum caritate pugnare προσωποληψίαν affirmat.

8. *Legem regiam perficitis.* Legem pro regula in principio sententiae simpliciter accipio; *perficere* autem, pro sincera animi integritate et rotunde (ut aiunt) servare. Opponit autem partiali quorundam observantiae. *Regia lex* (meo iudicio) dicitur quidem ut via regia: plana scilicet, recta et aequabilis: quae sinuosis diverticulis vel ambagibus tacite opponitur. Allusio tamen notanda (meo iudicio) est ad servile obsequium, quod praestabant divitibus, quum possent ingenue proximis serviendo non liberi tantum, sed quasi reges esse. Secundo loco, quum eos dicit *redargui a lege* qui personas accipiunt, lex in propria significatione capitur. Nam quum Dei mandato iubeamur universos mortales amplecti: quisquis paucis exceptis, alios omnes reiicit, et interim melioribus praefert maxime indignos, quum Dei vinculum abrumpat, non minus quam ordinem invertat, merito vocandus est legis transgressor.

10. *Quisquis enim totam legem.* Hoc tantum sibi vult, Deum nolle cum exceptione coli, neque ita partiri nobiscum, ut nobis

liceat, si quid minus adlubescit, ex eius lege resecare. Dura primo adspectu haec sententia videtur quibusdam, quasi Stoicorum paradoxo, peccata omnis aequalia facienti, subscriberet: ac peraeque puniendum esse assereret, qui una tantum in re deliquit, acsi tota vita nequam et sceleratus fuisset. Sed nihil tale apostolo in mentem venisse, ex contextu liquet. Semper enim cur quidque dicatur, notandum est. Proximos negat diligi, quum pars tantum aliqua ambitiose eligitur, aliis neglectis. Hoc probat, quia non sit erga Deum obedientia, ubi non est aequabile obsequendi studium quod Dei mandato respondeat. Ergo sicuti simplex ac integra est Dei regula: ita nos integritatem afferre convenit: ne quis nostrum, quae coniungit ille, perperam separet. Adsit ergo aequabilitas, si velimus rite obedire Deo. Exempli gratia, si quis iudex decem furta puniat, unum relinquat impunitum: hinc prodit obliquam animi sui pravitatem, quod hominibus magis quam sceleribus infensus fuerit. Nam quod in altero damnat, in altero absolvit. Tenemus nunc Iacobi consilium: nempe, si ex lege Dei rescindimus, quod nobis minus erit commodum: etiamsi in aliis partibus nos praebeamus obsequentes, nos fieri omnium reos, quia totam legem violamus in uno capite. Quamquam autem hoc dictum ad praesentis causae circumstantiam accommodat: sumptum est tamen ex generali principio, quod Deus regulam vivendi nobis praescripserit, quam a nobis lacerari fas non est. Neque enim de aliqua legis parte hoc dicitur: Haec est via: ambulate in ea; nec mercedem lex, nisi universali obedientiae promittit. Stulte itaque scholastici, qui partialem (ut vocant) iustitiam pro meritoria reputant. Atqui tam hic locus quam alii complures clare demonstrant nullam esse iustitiam nisi in perfecta legis observatione.

11. *Nam qui dixit.* Probatio superioris sententiae: quia considerandus sit potius legislator, quam singula seorsum praecepta. Iustitia Dei quasi individuum corpus lege continetur. Quisquis ergo caput unum legis transgreditur, Dei iustitiam quantum in se est, labefactat. Deinde ut in una parte, ita in singulis obedientiam nostram experiri vult Deus. Quare transgressor est legis quisquis in ullo mandato offendit, secundum illud (Deut. 27, 26.): Maledictus qui non impleverit omnia. Videmus porro, ut transgressor legis, et omnium reus, idem Iacobo significent.

12. Sic loquimini, et sic facite, ut per legem libertatis iudicandi. 13. Iudicium enim sine misericordia ei qui non praestiterit misericordiam: et gloriatur misericordia adversus iudicium.

12. *Sic loquimini.* Quidam sic exponunt, quia nimium sibi blandiebantur revocat eos ad legitimum tribunal. Nam ideo se absolvunt homines sua opinione, quia se divina legis iudicio subtrahunt. Admonebit igitur illuc facta omnia et dicta exigenda esse, quia Deus ex lege sua iudicaturus sit mundum. Quia tamen immodicum terrorem incutere poterat talis denuntiatio: corrigit vel mitigat duritiem quum addit: *legem libertatis.* Audimus enim quid dicat Paulus (Gal. 3, 10.), quicunque scilicet sub lege sunt, maledictioni esse obnoxios. Quare iudicium legis per se reatus erit mortis aeternae. Verum nomine *libertatis* a legis rigore nos liberari significat. Hic sensus non omnino male quadrat, quamquam si quis proprius expendat quod mox sequitur, videtur Iacobus aliud quiddam velle acsi dixisset: Nisi legis rigorem subire vultis, ne sitis in proximos nimis rigidi. Lex enim libertatis tantundem valet atque Dei clementia, quae nos a legis maledictione liberat. Atque ita uno contextu haec legenda erunt cum sequentibus, ubi de tolerandis in firmitatibus disseret.

Et sane contextus hic optime fluit, Quando nemo nostrum subsiste- set eum Deo nisi solutus et liber a summo rigore Legis, sic agen- dum esse ne severitate nimia excludamus Dei indulgentiam, qua opus habent omnes ad ultimum.

13. *Iudicium enim.* Applicatio est proximae sententiae ad prae- sens institutum, quae secundam quam attuli expositionem prorsus confirmat. Docet enim, quoniam sola Dei misericordia stamus, eam debere nos praestare eis quos Dominus ipse nobis commendat. Haec vero singularis est humanitatis et beneficentiae commendatio, quod Deum nobis fore misericordem pollicetur si fratribus tales fuerimus. Non quod Dei misericordiam promereatur haec nostra qualiscunque qua prosequimur homines; sed quos Deus adoptavit, ut illis sit indulgens ac facilis pater, eos vult imaginem suam in terra gestare ac referre: iuxta illud Christi (Luc. 6, 36.): Estote mi- sericordes, sicut pater vester coelestis etc. Notandum ex adverso, quod nihil durius aut magis horrendum Dei iudicio potest denun- tiare. Unde sequitur plus quam miseros esse ac perditos, quicun- que ad veniae asylum non confugiunt. *Et gloriatur.* Acsi dice- ret: Sola est Dei misericordia quae nos a iudicii formidine liberat. *Gloriari* enim accipit pro victricem aut superiorem esse. Iudicium enim damnationis toti mundo incumbit, nisi misericordia subveniat. Dura et coacta est expositio eorum qui personam sub rei nomine designari volunt. Neque enim proprie gloriatur homo adversus Dei iudicium, sed ipsa Dei misericordia quodammodo triumphum agit, et sola regnum obtinet, quum cessat iudicii severitas. Quamquam non inficior inde nasci gloriandi fiduciam, dum fideles agnoscunt iram Dei quodammodo cedere misericordiae, ut hac sublevati, ab illa non opprimantur.

14. Quid prodest, fratres mei, si fidem dicat aliquis se habere, opera autem non habeat? Num quid potest fides salvum facere ipsum? 15. Quod si frater aut soror nudi fuerint, et egentes quotidiano victu; 16. Dicat autem ali- quis vestrum illis: Abite cum pace, calescite et saturamini; non tamen dederitis illis quae sunt necessaria corpori: quae utilitas? 17. Sic et fides, si opera non habuerit, mor- tua est per se.

14. *Quid prodest.* Pergit in commendanda misericordia. Quo- niam autem Deum fore nobis severum et simul formidabilem iudi- cem minatus fuerat, nisi humani et misericordes simus erga proxi- mos; contra vero excipiebant hypocritae, sufficere nobis fidem, in qua sita est hominum salus; nunc in illam inanem iactantiam inve- hitur. Summa igitur est, fidem sine caritate nihil conducere, adeo- que penitus esse mortuam. Sed hic oritur quaestio, an separari a caritate possit fides. Et sane perversa huius loci expositio tritam illam apud sophistas distinctionem peperit fidei informis et forma- tae. Atqui nihil tale Iacobus cogitavit; nam ipsum de falsa profes- sione loqui, ex primis verbis constat. Neque enim sic incipit: Si fidem quis habeat; sed: Si quis se habere dicat. Quo certe innuit iactare hypocritas inane fidei nomen, quod re ipsa minime in eos competit. Ergo quod ipse quoque *fidem* appellat, concessio est, ut rhetores vocant. Nam ubi in rem duntaxat insistimus, nihil nocet; imo expedit interdum causae, adversario verbum concedere quod postulat: quia statim re cognita, verbum quoque facile illi excuti- tur. Iacobus ergo, quia satis habebat, falsum illum praetextum quo se tegebant hypocritae, refellere, de verbo controversiam mo-

vere noluit. Meminerimus tamen eum non ex proprio animi sensu loqui quoties hic fidem nominat; sed potius adversus eos disputare qui fidem, qua prorsus carent, falso praetendunt. *Num quid potest fides.* Hoc tantundem valet acsi dixisset: Nos frigida et nuda Dei notitia salutem minime consequi; quod verissimum esse omnes fatentur. Ideo enim nobis salus ex fide, quia nos Deo coniungit. Hoc autem non aliter fit, quam dum inserimur in corpus Christi, ut eius spiritu viventes, ab eo quoque gubernemur. Nihil tale est in hoc mortuo fidei simulacro: quare non mirum est si salutis effectum Iacobus illi adimit.

15. *Quod si frater.* Exemplum e re praesenti sumit. Hortatur enim, ut dictum est, ad caritatis officia. Si quis contra glorietur, fide se absque operibus contentum esse: umbratilem hanc fidem orationi comparat quae hominem famelicum saturari iubet, nec tamen cibum quo destituitur, suppeditat. Quemadmodum ergo pauperem ludibrio habet qui verbis illum amandat, nec quicquam affert opis: ita Deo illudunt qui vitam sibi fingunt operibus et quovis pietatis officio vacuam.

17. *Mortua est per se.* Fidem per se mortuam dicit, quae bonis operibus vacua est. Unde colligimus ne fidem quidem esse: quia ubi mortua est, proprie nomen non retinet. Voculam hanc urgent sophistae, quod fides ergo per se aliqua reperiatur: sed nullo negotio refellitur tam frivola cavillatio, quum satis liqueat apostolum ab impossibili ratiocinari: sicuti Paulus (Galat. 1, 8.) angelum vocat anathema, qui evangelium subvertere tentabat.

18. Quin dicet quispiam: Tu fidem habes, et ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam sine operibus (alias *ex operibus*) tuis, et ego tibi ex operibus meis ostendam fidem meam. 19. Tu credis quod Deus unus est. Bene facis; et daemones credunt, ac contremiscunt.

18. *Quin dicet* etc. Quod Erasmus duos hic colloquentes inducit, quorum alter fidem operibus carentem iactet, alter opera absque fide: ac tandem ambos medio apostoli responso refelli putat: mihi videtur esse nimis coactum. Absurdum esse putat, hoc dici in persona Iacobi: *tu fidem habes,* qui nullam sine operibus fidem agnoscit. Sed multum in eo fallitur, quod ipse εἰρωνείαν in his verbis non agnoscit. Proinde ἀλλά accipio pro *quin potius*, et τίς pro *quolibet*: ut refellatur stulta eorum gloriatio qui fidem se habere imaginantur, quum infideles se vita prodant. Nam Iacobus dicit, promptum fere piis omnibus sancte viventibus, excutere hypocritis talem iactantiam qua inflati sunt. *Ostende mihi.* Tametsi magis recepta apud Graecos lectio est: *ex operibus:* melius tamen vetus Latina convenit, quae in nonnullis Graecis exemplaribus legitur. Itaque eam praeferre non dubitavi. Ergo quod fidem sine operibus ostendere iubet, ab impossibili argumentatur, ut nullam esse probet. Ita loquutio est εἰρωνική. Quod si quis tamen diversam lectionem sequi malit, eodem recidet: Ostende mihi ex operibus fidem, quia quum res otiosa non sit, operibus comprobari necesse est. Sensus ergo est: Nisi fructus proferas tuae fidei, nego te ullam habere. Verum quaeri potest, an externa vitae probitas, certa sit fidei demonstratio. Dicit enim Iacobus: *ostendam tibi ex operibus.* Respondeo, infideles quoque interdum excellere speciosis virtutibus, vel honestam vitam procul omni crimine degere: ideoque opera in speciem praeclara a fide posse separari. Neque vero Iacobus contendit, quisquis probus appareat, fidem protinus habere. Hoc tantum vult, fidem sine bonorum operum testimonio frustra

praedicari, quia ex viva radice bonae arboris semper prodeant fructus.

19. *Credis quod Deus est.* Ex hoc uno verbo abunde constat, totam hanc disputationem de fide non haberi, sed de vulgari Dei notitia, quae hominem Deo nihilo plus coniungit, quam solis adspectus evehit in coelum. Fide autem nos Deo appropinquare certum est. Praeterea ridiculum erit, si quis diabolos habere fidem dicat. Atqui eos hac in parte Iacobus hypocritis praefert. *Contremiscit* diabolus, inquit, ad Dei mentionem: quia iudicem suum quum agnoscat, timore eius afficitur. Ergo qui Deum agnitum contemnit, aliquanto deterior est. *Benefacis* hic positum est extenuandi causa! acsi dixisset: Hoc scilicet magnum est, infra diabolos subsidere.

20. Vis autem scire, o homo inanis, quod fides absque operibus mortua sit? 21. Abraham pater noster nonne ex operibus iustificatus est, quum obtulit filium suum Isaac super altare? 22. Vides quod fides cooperata fuerit eius operibus, et ex operibus fides perfecta fuerit? 23. Atque impleta fuerit scriptura, quae dicit (*Genes.* 15, 6.): Credidit Abraham Deo, et imputatum illi fuit in iustitiam, et amicus Dei vocatus est. 24. Videtis igitur quod ex operibus iustificatur homo, et non ex fide solum. 25. Similiter et Rahab meretrix nonne ex operibus iustificata est, quum excepit nuntios et alia via eiecit? 26. Quemadmodum enim corpus sine anima mortuum est, ita et fides sine operibus mortua est.

20. *Vis autem scire.* Tenendus est hic quaestionis status. Neque enim hic disceptatio est de iustificationis causa; sed tantum quid valeat, et quo loco habenda sit fidei professio sine operibus. Perperam igitur faciunt qui hoc testimonio probare contendunt, operibus iustificari hominem: quia nihil tale voluit Iacobus. Nam probationes quas subiicit, ad hanc sententiam referendae sunt, quod nulla sit, vel saltem mortua, absque operibus fides. Nemo enim unquam intelliget quid dicatur, nec prudenter de verbis iudicabit, nisi qui perspectum habebit scriptoris consilium.

21. *Nonne Abraham.* Arripiunt sophistae vocem iustificandi; deinde quasi victores clamitant, partem iustitiae in operibus esse positam. Atqui sana interpretatio ex circumstantia praesentis loci petenda erat. Diximus autem Iacobum hic non tractare unde aut quomodo iustitiam homines consequantur; et hoc cuivis planum est; sed hoc tantum intendere, bona opera cum fide perpetuo esse coniuncta: ideoque quum pronuntiat *Abraham fide iustificatum*, de approbatione iustitiae loquitur. Ergo quum sophistae Iacobum Paulo opponunt, hallucinantur in ambigua significatione nominis: quia Paulus quum fide iustificari nos tradit, nihil aliud significat quam nos obtinere ut iusti coram Deo censeamur. Iacobus autem longe alio spectat, nempe ut qui fidelem se profitetur, fidei suae veritatem operibus demonstret. Certe Iacobus hic docere non voluit ubi quiescere debeat salutis fiducia; in quo uno insistit Paulus. Ergo ne in paralogismum incidamus, qui sophistas fefellit, notanda est haec amphibologia: iustificandi verbum Paulo esse gratuitam iustitiae imputationem apud Dei tribunal; Iacobo autem esse demonstrationem iustitiae ab effectis, idque apud homines: quemadmodum ex superioribus verbis colligere licet: Ostende mihi fidem tuam etc. Hoc sensu fatemur sine controversia iustificari hominem operibus, quem-

admodum si quis hominem magni et pretiosi fundi emptione ditatum esse dicat, quia eius divitiae, quae prius occultae in arca clausa latebant, innotuerint. Quum *fidem* dicit *cooperatam fuisse operibus*, et ex illis perfectam; iterum ostendit, non esse hic quaestionem de salutis nostrae causa, sed utrum opera necessario fidem comitentur. Nam hoc sensu dicitur cooperata fuisse operibus, quia otiosa non fuit. Dicitur ex operibus fuisse perfecta, non quod inde suam perfectionem accipiat, sed quod vera esse inde comprobetur. Nam quod ex his verbis sophistae putidam suam distinctionem fidei formatae et informis eliciunt, longa refutatione non indiget. Formata enim adeoque expolita erat Abrahae fides ante filii immolationem. Opus autem illud non fuit quasi extrema manus: quoniam multa deinde sequuta sunt, quibus fidei suae incrementa monstravit Abraham. Quare neque fuit illa fidei eius perfectio, neque tunc primum formam induit. Nihil itaque aliud intelligit Iacobus, quam eius integritatem inde constitisse quod praeclarum illum obedientiae fructum ediderit.

23. *Impleta fuit scriptura.* Qui opera Abrahae in iustitiam fuisse imputata Iacobi testimonio probare volunt, scripturam ab eo male torqueri fateantur necesse est. Nam quocunque se vertant, nunquam efficient ut prior sit effectus sua causa. Citatur locus Moses Geneseos cap. 15, 6. Imputatio iustitiae, cuius Moses illic meminit, plus triginta annis praecessit opus illud quo Abraham iustificatum esse volunt. Certe quum annis quindecim ante natum Isaac, fides imputata esset Abrahae in iustitiam, non potuit hoc fieri per illius immolationem. Nodo insolubili constrictos teneo, quicunque iustitiae Abrahae coram Deo imputatam fingunt, quia immolavit filium Isaac, qui nondum natus erat quum spiritus sanctus pronuntiat iustum fuisse Abraham. Itaque necessario restat ut aliquid posterius notari dicamus. Quomodo igitur Iacobus id fuisse impletum dicit? Nempe ostendere vult qualis illa fuerit fides quae iustificavit Abraham, non otiosa scilicet aut evanida, sed quae illum Deo reddidit obsequentem! sicuti etiam ad Hebraeos cap. 11, 8. habetur. Conclusio quae mox additur, quia inde pendet, non alium habet sensum. Non iustificatur homo sola fide, hoc est, nuda et inani cognitione Dei. Iustificatur operibus, hoc est, et fructibus cognoscitur et approbatur eius iustitia.

25. *Similiter et Rahab.* Videtur absurde facere qui tam dispares simul copulat. Cur non ex magno potius insignium patrum numero aliquos delegit quos Abrahae adiungeret? Cur illi omnibus praetulit meretricem? Consulto duas personas tam diversas inter se commisit, quo evidentius monstraret, nullam unquam, cuiuscunque esset vel conditionis, vel gentis, vel ordinis, fuisse absque bonis operibus inter iustos ac fideles habitum. Patriarcham nominavit longe omnium excellentissimum; nunc sub meretricis personas comprehendit omnes, qui quum alicui essent ab ecclesia, inseruntur. Quisquis ergo iustus censeri cupit, etiam ut inter infirmos locum aliquem habeat, bonis operibus se talem ostendat. Quod Iacobus (suo more) Rahab operibus fuisse iustificatam praedicat: inde colligunt sophistae, nos operum meritis iustitiam consequi. Nos autem negamus, hic de modo consequendae iustitiae esse certamen. Fatemur quidem requiri ad iustitiam bona opera; tantum illis vim conferendae iustitiae detrahimus: quia stare coram Dei tribunali nequeunt.

CAP. III.

1. Nolite plures magistri fieri, fratres mei, scientes quod maius iudicium sumpturi simus. 2. In multis enim labimur omnes. Si quis in sermone non labitur, hic perfectus est vir, ut qui possit freno moderari totum etiam corpus. 3. Ecce equis frena in ora iniicimus, ut obediant nobis! et totum illorum corpus circumagimus. 4. Ecce etiam naves quum tantae sint, et a saevis ventis pulsentur, circumaguntur a minimo gubernaculo, quocunque affectus dirigentis voluerit. 5. Ita et lingua pusillum membrum est, et magna iactat.

1. *Plures magistri*. Communis et fere recepta huius loci interpretatio est, quod deterreat a munere docendi appetendo: idque ea ratione quia periculosum sit, et gravi Dei iudicio obnoxium, si quis in eo delinquat. Putant autem dixisse, *ne multi* vel *plures sitis*: quia aliquos esse oportet. Ego vero *magistros* intelligo, non qui publico munere funguntur in ecclesia; sed qui sibi ius censorum in alios usurpant. Tales enim reprehensores, quasi magistri morum haberi volunt. Atque haec loquutio tam Graecis quam Latinis est usitata, magistros vocare qui superciliose in alios animadvertunt. Quod autem multos fieri vetat, ideo est, quia se passim multi ingerunt. Est enim hic quasi ingenitus humano ingenio morbus, ex aliorum reprehensione famam captare. Duplex autem in hac parte vitium regnat: quod quum pauci dexteritate polleant, omnes promiscue in magisterium irrumpunt. Deinde pauci recto studio ducuntur; potius enim hypocrisis et ambitio eos, quam cura fraternae salutis incitat. Notandum est enim Iacobum hic non dehortari a fraternis monitionibus, quas spiritus toties et tantopere nobis commendat; sed immo dicam illam cupiditatem damnare quae ex ambitione nascitur ac superbia, dum se quisque adversus proximos effert, dum obloquitur, carpit, mordet, et maligne inquirit quod in sinistram partem rapiat. Fieri enim solet ut importuni eiusmodi censores in sectandis aliorum vitiis se insolenter iactent. Ab hac intemperie et arrogantia Iacobus nos revocat. Addit rationem: quia gravius iudicium subituri sint qui in alios ita sunt severi. Duram enim sibi legem imponit qui omnium dicta et facta ad summum rigorem exigit, nec veniam meretur qui nemini parcere sustinet. Sententia diligenter notanda, Dei severitatem in se provocare qui in fratres nimium sunt rigidi.

2. *In multis enim labimur*. Potest hoc accipi per concessionem dictnm. acsi ita dixisset: Esto, tu in fratribus invenis quod culpes; nemo enim immunis est a vitiis, imo singuli pluribus vitiis laborant; sed putasne te perfectum esse cum maledica et virulenta lingua? Mihi tamen potius videtur Iacobus hoc argumento nos hortari ad mansuetudinem: quia simus ipsi quoque multis infirmitatibus circumdati. Inique enim facit qui veniam qua opus habet, aliis negat. Sic etiam Paulus, quum lapsos corrigi iubet clementer et in spiritu lenitatis, statim addit (Galat. 6, 1.): Considerans te ipsum, ne et tu tenteris. Nihil enim est quod magis ad temperandum nimium rigorem valeat, quam infirmitatis nostrae agnitio. *Si quis in sermone*. Postquam neminem esse dixit qui non variis modis peccet: iam ostendit morbum obloquendi prae aliis peccatis odiosum esse. Nam quod dicit *perfectum esse* qui lingua non labitur: significat conti-

nentiam linguae virtutem esse eximiam, unamque ex praecipuis. Quare nimis perverse faciunt qui minima quaeque vitia curiose excutientes, in tam crasso sibi indulgent. Proinde eleganter hic perstringit censorum hypocrisin, quia in suo examine, quod praecipuum erat maximique momenti omittunt, maledicentiam scilicet. Nam qui alios castigant, zelum prae se fernut perfectae sanctitatis. Atqui e lingua incipere debebant, si vellent perfecti esse. Quum autem nullam frenandae linguae rationem habeant, quin potius alios mordendo et lacerando venditent fictam sanctimoniam: hinc patet maxime omnium esse reprehensibiles, quia primam virtutem negligant. Haec connexio mentem apostoli nobis planam reddit.

3. *Ecce equis.* Duobus istis similibus probat magnum verae perfectionis momentum esse in lingua: eamque (ut nuper dixit) in tota vita regnum obtinere. Primum linguam freno comparat; deinde navis gubernaculo. Si equus tam ferox animal, ad sessoris arbitrium circumagitur, quia frenatus est, non minus in homine regendo poterit lingua. Ita et de navis gubernaculo habendum est, quod totam eius molem una cum ventorem impetu superat. Lingua igitur tametsi pusillum sit membrum, plurimum tamen in vita hominis moderanda pollet. *Μεγαλαυχεῖν* Graecis iactare se ac venditare significat: sed Iacobus hoc loco non tam ostentationem taxare voluit quam dicere, linguam esse magnarum rerum effectricem. Postremum enim hoc membrum priores similitudines accommodat praesenti instituto. Freno autem et gubernaculo non conveniret inanis iactantia. Significat ergo linguam magna vi pollere. *Affectum dirigentis* verti, ubi Erasmus impetum transtulit: quia ὁρμή appetitum significat. Fateor quidem hac voce notari apud Graecos cupiditates, quae rationi non obtemperant; sed hic Iacobus simpliciter de arbitrio naucleri agit.

Ecce exiguus ignis quantam silvam incendit. 6. Et lingua ignis est, et mundus iniquitatis. Sic, inquam, lingua constituta est in membris nostris, inquinans totum corpus, et inflammans rotam nativitatis, et inflammatur a gehenna.

Nunc exponit incommoda quae ex linguae intemperantia proveniunt: ut sciamus linguam multum in utramque partem valere. Ideo si modesta sit ac bene composita, esse totius vitae frenum; si vero petulans et improba, quasi uno incendio omnia corripere. *Exiguum ignem* ponit, ut significet non obstare linguae suam parvitatem quominus vis eius longe lateque pateat ad nocendum. Quum addit, *mundum* esse *iniquitatis*, perinde est acsi vocaret mare vel abyssum. Et eleganter linguae parvitatem cum immensa mundi magnitudine coniungit, hoc sensu: Exilis carunculae portio, totum iniquitatis mundum in se continet.

6. *Sic, inquam, lingua.* Exponit quid sibi voluerit per *mundi* nomen: quia scilicet in omnes vitae partes diffunditur illius contagio. Vel potius ostendit quid per incendii metaphoram intellexerit: nempe quod inquinet totum hominem. Mox tamen redit ad illud incendium, quum dicit: *Accendi a lingua rotam nativitatis nostrae.* Ac humanae quidem vitae cursum *rotae* comparet. Γένεσιν, quemadmodum prius, pro natura accipit. Sensus autem est, quum alia vitia vel aetate vel temporis successu corrigantur, vel saltem non occupent totum hominem, vitium linguae spargi sc grassari per omnes vitae partes. Nisi forte *inflammationem* pro violento impulsu accipere quis malit: quia fervidum vocamus, quod rapitur cum violentia. Et sic de rotis loquutus est Horatius; fervidas enim in certamine curruli

appellat ob rapidam celeritatem. Ita sensus esset, linguam similem esse equis indomitis: quia hominem, sicuti illi currum, praecipitem sua potervia rapiat. Quum *a gehenna* dicit *inflammari*, perinde est acsi diceret, linguae intemperantiam esse flammam ignis inferni. Quemadmodum enim profani poëtae fingunt sceleratos afflari furiarum facibus: ita verum est, Satanam tentationum flabellis malorum omnium ignem in mundo accendere; sed Iacobus significat ignem a Satana immissum, a lingua facillime concipi, ut protinus ardeat. Breviter idoneam esse recipiendo, fovendo, et augendo gehennae igni materiam.

7. Omnis enim natura ferarum et volucrum et serpentum et marinorum, a natura humana domatur, et et domita est; 8. Linguam vero nullus hominum domare potest, incoercibile malum, plena veneno mortifero. 9. Per ipsam benedicimus Deum et patrem: et per ipsam exsecramur homines ad similitudinem eius factos. 10. Ex eodem ore procedit benedictio et maledictio. Non convenit, fratres mei, haec ita fieri. 11. An fons ex eodem foramine eiicit dulce et amarum? 12. Non potest, fratres mei, ficus oleas proferre, aut vitis ficus, sic nullus fons salsam et dulcem gignere aquam.

7. *Omnis enim.* Confirmatio est proximi membri. Nam in lingua Satanam mira quadam efficacia regnare ex eo probat, quod nullis modis in ordinem cogi potest: idque adductis comparationibus amplificat. Nullum enim tam saevum aut violentum animal esse dicit, quod non dometur hominum industria. Pisces, qui alium quodammodo orbem incolunt; aves, quae tam mobiles sunt ac vagae; adeoque serpentes generis humani inimicos, interdum cicurari. Ergo quum lingua cohiberi nequeat, arcanum quendam gehennae ignem illic subesse ac latere oportet. Quod de f ris belluis, serpentibus, aliisque tradit, non est de omnibus intelligendum; satis est quod ex ferocissimis bestiis quasdam hominum ars subegit in obsequium, similiter quod serpentes interdum cicurantur. Ideo utroque tempore usus est, praesenti et praeterito. Praesens quidem potentiam significat et facultatem; praeteritum vero usum vel experientiam. Merito hinc concludit, plenam esse linguam mortifero veneno. Etsi autem haec omnia primo loco ad circumstantiam praesentis loci referre convenit, quod nimis praepostere in alios magisterium sibi usurpent qui laborant deterrimo vitio, tenenda tamen est simul doctrina universalis, si vitam recte componere volumus, corrigendae linguae summam operam esse dandam: quia nnlla pars hominis est nocentior.

9. *Per ipsam benedicimus.* Hoc mortiferi veneni luculentum est specimen, quod prodigiosa levitate se ita transfigurat. Nam quum simnlet Deo se benedicere, protinus illum in imagine sua exsecratur: nempe dum homines maledicit. Nam si benedicendus est Deus in universis operibus suis, id praesertim valere in hominibus debet, in quibus peculiariter reducet imago eius et gloria. Hypocrisis igitur non ferenda est, quum eandem linguam vertit homo in Dei laudem et exsecrationem hominum. Proinde nulla potest esse Dei invocatio, et laudes eius cessare necesse est, ubi regnat maledicentia. Haec enim impia est nominis Dei profanatio, quum lingua in fratres virulenta ipsum sub laudis specie usurpat. Quare ut rite illum laudemus,

corrigendum est in primis maledicentiae adversus proximos vitium. Interim tenenda quoque est particularis doctrina, virulentiam suam detegere austeros istos censores, qui postquam suaviter Deum laudarunt, subito evomunt adversus fratres quicquid fingi potest maledictionum. Si quis obiiciat, deletam Adae peccato fuisse Dei imaginem in humana natura: fatendum quidem est fuisse misere deformatam, sed ita ut lineamenta adhuc quaedam appareant. Iustitia et rectitudo, bonique appetendi libertas sublata est; sed manent praeclare multae dotes, quibus bestias praecellimus. Ergo qui Deum vere colit atque honorat, in hominem contumeliosus esse verebitur.

11. *An fons.* Similitudines istas adducit, ut ostendat linguam maledicam portentum quoddam esse, alienum a tota natura, et quod ordinem a Deo ubique positum evertit. Nam quae contraria sunt, Deus sic destinxit, ut res inanimatae nos a confusa permistione, qualis est in lingua duplici, absterrere debeant.

13. Quis sapiens et intelligens inter vos? Ostendat ex honesta conversatione opera sua in mansuetudine sapientiae. 14. Si vero aemulationem amaram habetis, et contentionem in corde vestro, ne gloriemini, et mentiamini adversus veritatem. 15. Non est haec sapientia de sursum veniens! sed terrestris, animalis, daemoniaca. 16. Ubi enim aemulatio et contentio, ibi perturbatio, et omne pravum opus. 17. Quae autem e sursum est sapientia, primum pura est, deinde pacata, aequa, comis, plena misericordiae et bonorum operum, sine disquisitione, sine simulatione. 18. Fructus autem iustitiae in pace seminatur facientibus pacem.

13. *Quis sapiens.* Quoniam maledicendi libido ex superbia fere nascitur, superbiam autem ut plurimum generat falsa persuasio sapientiae: ideo de sapientia hic loquitur. Solenne est hypocritis efferre se ac iactare, omnes criminando. Qualiter multi olim ex philosophis gloriam ex amarulenta ordinum omnium insectatione captabant. Talem fastum, quo turgent et excaecati sunt maledici homines, retundit Iacobus, quum sapientiae opinionem qui sibi placent, quicquam divinum habere negat, sed potius esse ex diabolo contendit. Sensus est igitur: Superciliosi isti censores, qui sibi large indulgent, praeterea nemini parcunt, videntur sibi prae aliis sapere; sed multum falluntur. Nam aliter prorsus suos instituit Dominus, nempe ut mansueti sint et humani erga alios. Soli igitur vere coram Deo sapiunt, qui hanc mansuetudinem coniungunt cum honesta conversatione; nam qui truces sunt ac inexorabiles, etiamsi alias multis virtutibus polleant, non tenent iustam sapiendi rationem.

14. *Si aemulationem amaram.* Notat fructus qui ex nimia austeritate nascuntur, quae mansuetudini est contraria. Necesse est enim ut immodicus rigor pravas aemulationes gignat, quae in contentionem mox erumpunt. Improprie quidem loquitur, dum in corde contentiones locat; sed hoc ad sensum nihil aut parum refert. Nam fontem istorum malorum indicare voluit, pravum cordis affectum. *Aemulationem* dixit *amaram*; quia non regnat, nisi dum animi veneno malignitatis infecti sunt, ut omnia in amarulentiam convertant. Ergo ut vere gloriemur nos esse Dei filios, iubet nos placide et modeste agere cum fratribus; alioqui mentiri nos pronuntiat, dum Chri-

stianum nomen iactamus. Caeterum non abs re aemulationi sociam addidit *contentionem*, quia ex malignitate et invidia, certamina et rixae semper ebulliunt.

15. *Non est haec sapientia.* Quia difficulter cedunt hypocritae: fastum eorum acriter retundit, negans veram esse sapientiam qua turgent, dum in excutiendis aliorum vitiis nimis sunt morosi. Nomen tamen *sapientiae* illis concedens, epithetis demonstrat qualis sit, nempe terrestris, animalis, daemonica, quum veram oporteat esse coelestem, spiritualem, divinam; quae tria illis prioribus directe sunt opposita. Sumit enim pro confesso Iacobus, non aliter nos sapere, quam si coelitus a Deo per spiritum simus illuminati. Ergo quaquaversum se extendat mens hominis, tota eius perspicacia erit vanitas: neque id modo, sed tandem Satanae praestigiis implicita, pessime delirabit. *Anima* hic spiritui opponitur, sicuti I. Corinth. cap. 2, 14. quum dicit Paulus, animalem hominem non capere quae sunt Dei. Nec magis deiici poterat hominis superbia, quam dum ita damnatur quicquid sapientiae habet, ex sua ipsius anima sine Dei spiritu: imo dum ac eius anima fit transitus ad daemonem. Perinde enim hoc valet acsi diceretur, homines, dum sequuntur proprium sensum, mox delabi ad Satanae imposturas.

16. *Ubi enim aemulatio.* Argumentum est a repugnantibus: nam aemulatio qua incitantur hypocritae, contrarios sapientiae effectus parit. Sapientia enim requirit statum mentis bene compositum; aemulatio autem eum perturbat, ut secum ipsa quodammodo tumultuetur, et sine modo in aliòs efferveat. Alii ἀκαταστασίαν vertunt inconstantiam: et interdum hoc significat. Sed quum sit etiam seditio et tumultus, nomen perturbationis aptius praesenti loco visum est. Gravius enim quiddam exprimere Iacobus voluit, quam levitatem: nempe quod malignus et obtrectator, quasi extra se ipsum esset, confuse et perperam agit omnia. Ideo addit: *Omne opus pravum.*

17. *Quae autem e sursum est.* Nunc effectus coelestis sapientiae prioribus contrarios enumerat. Primo dicit esse *puram*; quo epitheto excluditur hypocrisis et ambitio. Secundo vocat *pacatam*, ut significet alienam esse a contentionibus. Tertio vocat *aequam*, vel humanam: ut sciamus procul distare ab immodica austeritate, quae nihil in fratribus tolerat. Vocat *comem* ac tractabilem, quo significat abhorrere a superbia et malignitate. Prostremo *plenam* esse misericordia docet, quum hypocritae inhumani sint et inexorabiles. Per *fructus bonos* generaliter omnia officia designat, quae benevoli homines fratribus impendunt: acsi uno verbo dixisset: plenam beneficentiae. Hinc sequitur mentiri eos qui tetrica austeritate gloriantur. Tametsi autem quum *puram* vel sinceram dixerat, satis damnaverat hypocrisin: clarius tamen iterum in fine repetit. Unde admonemur, non alia de causa esse nos ultra modum morosos, nisi quia nimium nobis parcimus, et connivemus ad propria vitia. Sed hoc absurdum videri posset, quod vult esse *sine diiudicatione*. Neque enim spiritus Dei, boni et mali tollit discrimen: neque ita nos reddit socordes, ut iudicio destituti, vitium pro virtute laudemus. Respondeo, Iacobum hic *diiudicationis* verbo nimis anxiam ac scrupulosam inquisitionem notare, qualem fere in hypocritis cernere licet, qui dum nimis exacte inquirunt in fratrum dicta et facta, nihil non in sinistram partem rapiunt.

19. *Fructus autem iustitiae.* Duplex esse sensu potest: vel quod pacificis seminatur fructus, quem postea colligant: vel quod ipsi etiamsi multa in proximis modeste tolerent, non tamen desinunt iustitiam serere. Est autem anticipatio. Nam qui obtrectandi libidine

ad maledicendum feruntur, habent semper hunc praetextum. Quid? ergone malum nostra facilitate fovebimus? Dicit itaque Iacobus, qui vere ex Deo sapiunt, ita esse aequos, modestos, placidos, misericordes, ut non tamen dissimulent vitia, neque illis faveant; sed potius corrigere studeant, modo in pace, hoc est, tali moderatione adhibita, ut unitas salva maneat. Atque hoc modo testatur, minime huc spectare quae hactenus dixit, ut e medio tollantur placidae reprehensiones; sed ne carnifices sint qui vitiorum medici haberi volunt. Proinde, *facientibus pacem*, est septimus casus, ut vocant grammatici, ac sic revolvi debet oratio: Qui pacis studiosi sunt, curam nihilominus habent serendae iustitiae: neque in promovendis et urgendis bonis operibus ignavi sunt aut inutiles; sed zelum suum temperant pacis condimento: quum hypocritae caeco et rabioso impetu omnia perturbent.

Cap. IV.

1. Unde bella et pugnae inter vos? Nonne hinc, ex voluptatibus vestris quae militant in membris vestris? 2. Concupiscitis, et non habetis; invidetis et aemulamini, et non potestis obtinere; pugnatis et belligeramini. Non habetis, propterea quod non petitis. 3. Petitis et non accipitis: quia male petitis, ut in voluptates vestras insumatis.

1. *Unde bella* etc. Quia de pace tractaverat, et monuerat sic exterminanda esse vitia ut pax foveatur: hac occasione descendit ad contentiones, quibus se mutuo vexabant: ac ostendit, eas ex inordinatis potius cupiditatibus emergere, quam ex studio recti. Nam si modum sibi quisque imponeret, non incitarent alii alios. Ergo ex eo quod impune grassantur libidines, effervent conflictus. Unde appareret, maiorem inter nos pacem futuram, si ab iniuria singuli abstinerent. Sed vitia quae in nobis regnant, sunt quasi armati satellites ad pugnas concitandas. *Membra* vocat omnes nostri partes. *Voluptates* accipit pro illicitis et libidinosis desideriis, quae nisi cum aliorum iniuria satiari nequeunt.

2. *Concupiscitis, et non habetis.* Videtur significare, inexplebilem esse hominis animum, ubi improbis cupiditatibus indulget. Ac sane ita est; nam qui suos appetitus licenter grassari sinit, nullum unquam habebit concupiscendi modum. Quinetiam si mundus illi daretur, cuperet novos sibi creari mundos. Ita fit, ut sibi homines tormenta accersant, quae superent omnium carnificum saevitiam. Nam illud vere ab Horatio dictum est: Invidia Siculi non invenere tyranni Maius tormentum. Ubi quidam codices habent φονεύτε, non dubito quin legendum sit φθονεῖτε, quemadmodum transtuli. Occidendi enim verbum nullo modo aptari potest ad contextum. *Pugnatis.* Non intelligit bella et pugnas, quibus inter se exsertis gladiis confligunt homines, sed quamlibet certaminum contentionem, dum quisque aliis oppressis emergere studet. Quod nihil eiusmodi certaminibus proficiunt, in eo pravitatis suae poenas dare affirmat. Merito enim frustratur eos Deus, quem non agnoscunt bonorum auctorem. Nam dum ita illicitis modis contendunt, potius Satanae auspiciis ditari appetunt, quam Dei beneficio. Hic fraude, ille violentia, alius calumniis, omnes malis et sceleratis artibus ad felicitatem nituntur. Felices ergo esse appetunt; sed non ex Deo. Quare non mi-

rum, si retroaguntur in suis studiis, quando non nisi a sola Dei benedictione exspectandi sunt prosperi successus.

3. *Petitis, et non accipitis.* Ultra progreditur, etiamsi petant, repulsa tamen esse dignos: quia Deum cuperent suarum libidinum ministrum facere. Neque enim votis suis, quale praecipit ille, temperamentum statuunt; sed effreni licentia se proiiciunt ad ea postulanda quorum maxime puderet hominem ullum conscium habere. Ridet alicubi Plinius hanc impudentiam, et merito: quod homines Dei auribus tam improbe abutantur. Quo minus toleranda est in Christianis, quibus a coelesti magistro tradita est orandi regula. Et certe nullam apud nos Dei reverentiam, nullum timorem, nullam denique existimationem esse constat, quum ab eo petere audemus quae nobis vel conscientia nostra negaret. In summa, hoc vult Iacobus, frenandas esse nostras cupiditates. Hic porro est frenandi modus, si Deo subiectae sint. Deinde quae moderate cupimus, a Deo ipso petenda esse docet. Quod si fiet, a pravis contentionibus, a fraude, a violentia omnique iniuria inter nos abstinebimus.

4. Adulteri et adulterae, an nescitis quod amicitia mundi, inimicitia Dei est? Qui ergo voluerit amicus esse mundi, inimicus Dei constituitur. 5. An putatis quod frustra dicat scriptura? An ad invidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis? 6. Quin maiorem dat gratiam.

4. *Adulteri.* Hanc sententiam coniungo cum superioribus. *Adulteros* enim (meo iudicio) methaphorice appellat, qui huius mundi vanitatibus corrupti a Deo se alienant: acsi degeneres vocaret, aut alio nomine. Scimus quam frequens sit in scriptura sacri coniugii mentio, quod nobiscum Deus contraxit. Nos itaque vult similes esse castae virgini, quemadmodum Paulus dicit (II. Corinth. 11, 2.). Hanc castitatem violant ac corrumpunt impuri omnes mundi affectus. Quare non sine causa Iacobus adulterio comparat amorem mundi. Qui sine translatione eius verba accipiunt, non satis observant contextum. Pergit enim adhuc invehi in hominum libidines, quae eos mundo implicitos a Deo abducunt, quemadmodum sequitur. *Amicitia mundi.* Amicitiam mundi nominat, quum se homines mundi corruptelis addicunt et mancipant. Tale enim tantumque est mundi cum Deo dissidium, ut quantum quisque in mundum inclinat, tantundem a Deo alienetur. Ideo toties sriptura renuntiare iubet mundo, si velimus Deo servire.

5. *An putatis.* Videtur proxime sequentem sententiam tamquam ex scriptura adducere. Multum itaque se torquent interpretes; quia nusquam invenitur in scriptura tale; aut saltem affine testimonium. Verum nihil obstat quominus ad id referatur quod iam dictum est, mundi scilicet amicitiam adversari Deo. Porro iam dictum est, doctrinam esse quae passim occurrit in scripturis. Quod autem pronomen omisit, quod orationem magis perspicuam reddere poterat, nihil mirum; est enim ubique valde concisus, ut apparet. *An spiritus.* Quidam de hominis anima istud dici putant. Ideo affirmative legunt in hunc sensum, quod hominis spiritus, ut malignus est, ita infectus sit invidia, suosque affectus semper invidiae permisceat. Rectius tamen sentiunt qui referunt ad Dei spiritum. Ille enim est qui nobis datus est ut habitet in nobis. Ego et de spiritu Dei accipio, et interrogative lego hanc sententiam. Probare enim vult, ex quo invident, non regi eos Dei spiritu! quoniam ipse aliter fideles instituat, idque confirmat proximo membro, quum addit, *maiorem potius dare gratiam.* Est enim argumentum a contrariis. Invidia, malignitatis signum est; spiritus

autem Dei, donorum affluentia se liberalem esse ostendit. Ergo nihil magis repugnat eius naturae, quam invidia. In summa, negat Iacobus regnare Dei spiritum, ubi vigent pravae cupiditates quae nos ad mutuam contentionem irritent: quia proprium spiritus est, magis ac magis homines novis subinde donis locupletare. Aliis interpretationibus refutandis non immoror. Exponunt quidam, spiritum adversus invidiam concupiscere. Id nimis durum est et coactum. Exponunt *dare maiorem gratiam* qua domentur concupiscentiae, et cogantur in ordinem. Verum sensus, quem adduxi, magis genuinus est, quod scilicet sub beneficentia nos a maligna aemulatione revocet. Continuativa particula δέ, adversativam valet ἀλλά vel ἀλλάγε. Itaque verti quin.

7. Subiecti igitur estote Deo. Resistite diabolo, et fugiet a vobis. 8. Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis. Mundate manus peccatores! purificate corda duplici animo. 9. Affligimini, lugete, et plorate: risus vester in luctum vertatur, et gaudium in moerorem. 10. Humiliamini coram Deo, et eriget vos.

7. *Subiecti igitur.* Subiectio ista, quam commendat, humilitatis est. Neque enim generaliter hortatur ut pareamus Deo, sed requirit submissionem: quia spiritus Domini super humiles et quietos requiescit (Ies. 57, 15.). Ideo utitur illativa particula. Nam quia Dei spiritum in gratiis augendis liberalem praedicaverat, ex eo colligit, debere igitur nos aemulatione posita subiici Deo. Multi codices interpositam hanc sententiam habent: Quapropter dicit: Deus superbis resistit, humilibus vero dat gratiam. Sed quum in aliis non legatur: suspicatur Erasmus, a studioso quopiam annotatam in margine, postea in contextum obrepsisse. Hoc fieri potest, quamquam non male quadraret orationis contextui. Nam quod absurdum esse quidam putant, citari tamquam ex scriptura, quod non nisi apud Petrum exstat, facile diluitur. Quin potius coniicio, ex communi scripturae doctrina hanc quasi proverbialem sententiam tunc fuisse tritam inter Iudaeos. Et sane nihil continet, nisi quod Psalmo 18, 28. habetur: Populum humilem servabis, Domine, et oculos superborum deiicies; et aliis compluribus locis. *Resistite diabolo.* Ostendit quorsum conferre deceat nostram contentionem: quemadmodum Paulus (Ephés. 6, 12.) certamen nobis cum carne et sanguine esse negat, sed nos ad spiritualem pugnam acuit. Ergo ubi modestiam erga homines, erga Deum submissionem docuit, Satanam proponit hostem, in quem insurgere deceat. Promissio tamen quam addit de fuga Satanae videtur quotidiana experientia refutari. Certum enim est, quo quisque fortius repugnat, eo acrius urgeri. Ludit enim quodammodo Satan ubi non repellitur serio conflictu; sed adversus renitentes, quicquid habet roboris explicat. Deinde pugnando nunquam fatigatur; sed uno proelio victus aliud subinde renovat. Respondeo, *fugam* loco profligationis accipi. Et sane, quamvis continuos insultus repetat, semper tamen exclusus discedit.

8. *Appropinquate Deo.* Iterum admonet, non defuturum nobis Dei auxilium, modo locum illi demus. Nam quum *appropinquare* Deo iubet, ut illum propinquum sentiamus: significat nos eius gratia destitui, quia nos subducimus. Deo autem a partibus nostris stante, non est cur succumbere metuamus. Caeterum si quis ex hoc loco inferat, priores in nobis partes sitas esse, Dei gratiam postea subsequi: nihil tale voluit apostolus. Neque enim si hoc

facere debemus, protinus sequitur etiam nos posse. Et spiritus Dei quum nos ad officium hortatur, sibi aut suae virtuti nihil derogat, quin hoc ipsum quod iubet, impleat idem quoque in nobis. In summa, nihil aliud voluit Iacobus hoc loco, quam nobis Deum nunquam deesse, nisi quia nos ab ipso alienamus! quemadmodum si quis famelicos ad mensam, et ad fontem sitientes abduceret. Hoc interest, quod gressus nostros a Domino et regi et sustineri oportet: quia nos pedes deficiunt. Porro quod cavillantur, secundariam et quasi pedisequam esse Dei gratiam nostrae praeparationi, quia Deum appropinquare posteriore loco Iacobus dicat, frivolum est. Scimus enim non esse novum, ut priores suas gratias novis augeat, hocque modo locupletet magis ac magis, quibus iam multum dederat. *Mundate manus.* Compellat hic omnes a Deo alienatos. Neque vero duo hominum genera designat; sed eosdem vocat *peccatores, et duplices animo.* Neque quosvis peccatores intelligit: sed sceleratos et vitae corruptioris, quemadmodum Iohann. cap. 9, 3., Deus peccatores non exaudit. Quo sensu mulier peccatrix a Luca dicitur (Luc. 7, 37.); ab eodem et reliquis evangelistis: Hic cum peccatoribus edit ac bibit (Marc. 2, 16.). Quare non omnes promiscue ad poenitentiae speciem, cuius huc fit mentio, invitat; sed qui corde sunt pravo et corrupto, vita autem turpi et flagitiosa, vel certe scelerata, ab his exigit cordis puritatem et munditiem operum. Unde colligimus quae vera sit poenitentiae ratio ac natura: ubi scilicet non tantum corrigitur vita exterior, sed initium fit ab animi repurgatione! sicuti e converso necesse est, ut interioris resipiscentiae fructus in operum integritate appareant.

9. *Affligimini, lugete.* Moerorem Christus (Luc. 6, 25.) denuntiat iis qui rident, pro maledictione. Et Iacobus paulo post in eandem sententiam divitibus luctum minabitur. Verum hic agit de salutari tristitia, quae nos ad poenitentiam adducit. Eos alloquitur qui mente inebriati, Dei iudicium non sentiunt: ita fit ut sibi in vitiis placeant. Mortiferum hunc torporem ut illis excutiat, admonet ut lugere discant, conscientiae scilicet dolore tacti: ac sibi adulari et plaudere in propinquo exitio desinant. *Risus* ergo pro deliciis capitur, quas sibi faciunt impii, dum infatuati scelerum dulcedine, Dei iudicium obliviscuntur.

10. *Humiliamini.* Conclusio est superiorum, tunc expositam nobis fore Dei gratiam ad nos erigendos, ubi altos illos spiritus deposuisse nos viderit. Ideo aemulamur et invidimus, quia cupimus eminere. Haec praepostera est ratio. Dei enim proprium est erigere abiectos, ac praesertim qui sponte se deiiciunt. Quisquis ergo firmam altitudinem appetit, propriae infirmitatis sensu deiectus, nihil de se nisi humile cogitet. Bene alicubi Augustinus: Sicuti arborem, ut sursum crescat, profundas subtus radices agere oportet, ita quisquis in humilitatis radice fixum animum non habet, in ruinam suam extollitur.

11. Ne detrahatis invicem, fratres. Qui detrahit fratri, aut iudicat fratrem suum, detrahit legi, et iudicat legem. Si autem iudicas legem, non es factor legis, sed iudex. 12. Unus est legislator, qui potest servare et perdere; tu qui es qui iudicas alterum.

11. *Ne detrahatis.* Videmus quantum operae insumat Iacobus in corrigenda obloquendi libidine. Semper enim superba est hypocrisis, atque a natura sumus hypocritae, non sine aliorum contumelia cupide nos efferentes. Alter etiam humano ingenio ingenitus est mor-

bus, ut velit quisque suo arbitrio alios omnes vivere. Hanc temeritatem proprie castigat Iacobus hoc loco, quod vivendi legem fratribus nostris audemus imponere. *Detractionem* ergo accipit pro calumniis omnibus, sinistrisque sermonibus, qui ex maligno et perverso iudicio manant. Late patet obloquendi malum. Sed hic in una illa specie, quam dixi, proprie insistit: nempe dum superciliose statuimus de aliorum factis ac dictis, acsi nostra morositas illis pro lege esset: dum secure damnamus quicquid nobis non arridet. Talem confidentiam hic perstringi, ex ratione mox addita patet. *Qui detrahit fratri.* Significat tantundem derogari legi, quantum sibi quisque in fratres usurpat. Detractio igitur adversus legem reverentiae opponitur, quam illi deferri a nobis decebat. Idem fere argumentum tractat Paulus ad Romanos capite 14., tametsi alia occasione inductus. Nam quum superstitio in ciborum delectu quosdam teneret, quod sibi non putabant esse licitum, in aliis quoque damnabant. Illic ergo admonet, unum esse Dominum cuius arbitrio stamus ac cadimus omnes, et ad cuius tribunal sumus omnes sistendi. Unde concludit, eum qui fratres iudicat ex suo sensu, quod Dei proprium est, sibi arrogare. Iacobus autem reprehendit eos qui damnandis fratribus famam sanctitatis captant: ideoque suam morositatem statuunt divinae legis loco. Eadem tamen ratione pugnat qua Paulus, nempe temere nos facere, si nobis imperium in fratrum vitam arripimus, quum lex Dei nos omnes sine exceptione in eundem cogat ordinem. Docemur ergo, non esse nisi ex lege Dei iudicandum. *Non es factor legis, sed iudex.* Sic resolvi debet oratio: Quum censoriam tibi potestatem vindices supra legem Dei, iam eximis te a legis subiectione. Ergo qui fratrem temere iudicat, excutit Dei iugum, quia communi vivendi regulae se non submittit. Est igitur argumentum a contrariis, quia legis observatio multum ab hac arrogantia dissideat, quum homines stultae suae opinioni legis vim ac auctoritatem tribuunt. Unde sequitur, tunc nos legem observare, quum toti a sola eius doctrina pendemus, nec aliunde discernimus inter bonum et malum, sicuti etiam omnia hominum facta et dicta exigi debent. Si quis obiiciat, sanctos tamen fore mundi iudices (I. Corinth. 6, 2): facilis est responsio, non competere in eos eiusmodi honorum proprio iure; sed quatenus sunt Christi membra. Quod autem nunc iudicant secundum legem, in eo non sunt existimandi iudices, quia Deo tantum suo et omnium iudici obedienter subscribunt. Quantum ad Deum spectat, legis factor censeri non debet: quoniam eius iustitia lege est superior. Fluit enim lex ex aeterna immensaque Dei iustitia, tamquam ex fonte rivulus.

12. *Unus legislator.* Quum servandi perdendique potestatem cum legislatoris officio coniungit, significat totam Dei maiestatem ad se rapere eos qui sibi ius ferendae legis vindicant. Atqui tales sunt qui suum nutum aliis ingerunt pro lege. Meminerimus autem non de externa politia hic agi, in qua locum habent magistratuum edicta aut leges, sed de spirituali animae regimine, in quo solum Dei verbum dominari convenit. Unus ergo Deus est qui suis legibus conscientias iure subiectas habet: quemadmodum solus animae salutem vel interitum habet in manu sua. Hinc constat quid de humanis praeceptis sentiendum sit, quae conscientiis laqueum necessitatis iniiciunt. Modestiam in nobis quidam desiderant, quum papam vocamus Antichristum, qui tyrannidem in animas exercet, se legislatorem faciens Deo aequalem. Atqui ex hoc loco longe plus colligimus, Antichristi scilicet membra esse qui tales laqueos sponte induunt, et Christo eatenus renuntiare dum illi non hominem tantum mortalem, sed qui se adversus eum extollit, associant. Est, inquam praevaricatrix obedientia, et quae diabolo exhibetur, dum alium ad-

mittimus ad regendas animas legislatorem, quam Deum. *Tu quis es.* Putant quidam admoneri hic suorum vitiorum reprehensores, ut inchoent a se ipsis examen: ac dum reputant, se nihilo esse aliis puriores, tam severi esse desinant. Ego simpliciter suam hominibus conditionem obiici puto, ut cogitent quantum absint ab eo gradu in quem se evehunt quemadmodum etiam Paulus loquitur (Rom. 14, 4.): Tu quis es qui alienum servum iudicas?

13. Age nunc, qui dicitis: Hodie et cras eamus in civitatem, et transigamus illic annum unum, et mercemur, et lucremur, 14. Qui nescitis quid cras futurum sit. Quae enim est vita vestra? Vapor est scilicet ad exiguum tempus apparens, deinde evanescens; 15. Quum dicere debeatis: Si Dominus voluerit, et vixerimus, faciemus hoc vel illud. 16. Nunc autem gloriamini in superbiis vestris; omnis gloriatio talis, mala est. 17. Qui ergo novit facere bonum, nec facit, peccati reus est.

13. *Age nunc* etc. Aliud superbiae genus hic damnat: nempe quod plerique, quum pendere ex Dei providentia deberent, confidenter statuunt quid facturi sint, suaque consilia in longum tempus disponunt: acsi multam annorum seriem in manu haberent, quum ne de uno quidem momento certi sint. Stolidam eiusmodi iactantiam Salomo quoque lepide ridet, quum dicit (Proverb. 16, 1), homines constituere animo vias suas; interea Dominum gubernare linguam. Est autem valde insanum, quod ne lingua quidem effari possumus, exsequendum nobis sumere. Non invehitur Iacobus in loquendi formam, sed in socordiam animi potius, quod homines propriae infirmitatis obliti, sic insolescunt. Nam fieri interdum potest ut pii qui de se modeste sentiunt, et gressus suos Dei nutu regi agnoscunt, se tamen hoc vel illud facturos dicant sine exceptione. Est quidem rectum et utile, quum in futurum tempus aliquid promittimus, assuescere ad has formulas: Si Domino visum fuerit; aut: Si Dominus permittet. Verum non iniicienda est religio, quasi omittere sit nefas. Nam passim in scripturis legimus, sanctos Dei servos absque conditione loquutos esse de rebus futuris; quum tamen fixum in memoria haberent, nihil se posse nisi Dei permissu. Ergo quod ad hanc loquendi consuetudinem spectat: Si Dominus volet aut dabit: sedulo ab omnibus piis colenda est. Sed Iacobus eorum stuporem excitat, qui posthabito divinae providentiae respectu, totum anni cursum sibi subiiciunt, quum momentum in potestate non habeant; lucrum quod procul abest, sibi promittunt, quum minime teneant quod ante pedes est.

14. *Quae est enim vita vestra?* Aliis multis rationibus frenare poterat stultam hanc deliberandi licentiam. Nam videmus ut Dominus quotidie superbos istos frustetur, qui magnifice quidvis se facturos promittunt. Hoc tamen uno argumento contentus fuit: Quis tibi in crastinum vitam pollicitus est? Faciesne mortuus, quod tam secure statuis? Nam cui vitae brevitas in mentem venit, eius facile comprimetur audacia, ne suas deliberationes nimis in longum protendat. Imo non alia ratione tantopere sibi indulgent profani homines, nisi quia se homines esse obliviscuntur. Similitudine *vaporis*, eleganter indicat plus quam evanida esse consilia, quae in sola vitae umbra subsistunt.

15. *Si Dominus voluerit.* Duplex ponitur conditio: Si tamdiu erimus superstites; deinde: Si Dominus concedet! quoniam multa

intervenire possunt quae evertunt quicquid apud nos statutum erat. Caeci enim nobis sunt futuri temporis eventus. *Voluntatem* intelligit non quae in lege exprimitur, sed consilium quo moderatur omnia.

16. *Nunc autem gloriamini.* Ex his verbis colligere licet, Iacobum plus quiddam reprehendere, quam lubricum sermonem. *Gloriamini*, inquit, in vestris iactantiis: nempe quod quum abrogarent Deo suum imperium, sibi nihilominus placebant. Non quod se palam Deo praeferant qui vel maxime inflati sunt sui fiducia; sed quia inebriati sensus sui vanitate nihil minus quam Deum respiciunt. Et quia eiusmodi monitiones a profanis hominibus contemptim solent excipi, imo statim auditur responsum illud, sibi notius esse quicquid affertur, quam ut moneri opus habeat: cognitionem, qua gloriari poterant, in eos retorquet eo gravius peccare eos pronuntians, quod ignorantia non peccant, sed contemptu.

Cap. V.

1. Agedum nunc divites plorate, ululantes super miseriis vestris quae advenient vobis. 2. Divitiae vestrae putrefactae sunt, vestimenta vestra a tineis exesa sunt. 3. Aurum et argentum vestrum aerugine corruptum est: et aerugo eorum in testimonium vobis erit, et exedet carnes vestras sicut ignis, thesaurum congessistis in extremis diebus. 4. Ecce merces operariorum, qui messuerunt regiones vestras, quae fraude aversa est a vobis, clamat: et clamores eorum qui messuerunt, in aures Domini Zebaoth introierunt. 5. In deliciis vixistis super terram: lasciviistis, enutristis corda vestra, sicut in die mactationis. 6. Condemnastis et occidistis iustum, et non resistis vobis.

1. *Agedum nunc.* Falluntur (meo iudicio) qui Iacobum hic exhortari ad poenitentiam divites putant. Mihi simplex magis denuntiatio iudicii Dei videtur, qua eos terrere voluit absque spe veniae; nam quaecunque dicit, nonnisi ad desperationem spectant. Quare non ipsos alloquitur ut ad resipiscentiam invitet; sed fideles potius respicit, ut audientes infelicem exitum divitum, non invideant eorum fortunae; deinde ut iniuriarum, quas perferunt, Deum scientes fore ultorem, aequo et placido animo eas tolerent. Divites autem non quosvis compellat, sed qui deliciis immersi, et inflati superbia, nihil nisi mundum cogitant, qui, tamquam inexhausti gurgites, devorant omnia: qui tyrannice alios vexant: quemadmodum ex contextu patebit. *Plorate ululantes.* Est quidem et suus poenitentiae luctus; sed qui mistus consolatione, non ad ululatum usque procedit. Significat ergo Iacobus, tam horrendam ac diram fore maledictionis divinae gravitatem in divites, ut erumpere in ululatum cogantur! acsi uno verbo diceret: Vae vobis. Sed et prophetica est loquendi forma, dum impii, propositis in medium poenis, quae eos manent, quasi in rem praesentem iam trahuntur. Quum ergo nunc sibi blandiantur, ac fortunam, in qua se beatos putant, sibi polliceantur aeternam fore, pronuntiat instare illis gravissimas aerumnas.

2. *Divitiae vestrae.* Potest esse duplex sensus, vel ut stultam eorum fiduciam rideat, quia divitiae in quibus felicitatem suam reponunt, sint plus quam caducae, imo quod uno Dei flatu in nihilum

redigendae sint, vel ut inexplebilem eorum avaritiam reprehendat, quia in hoc tantum opes congerant, ut pereant sine aliquo usu. Hic posterior sensus melius congruit. Est quidem illud verum, insanos esse divites qui in rebus tam evanidis, ut sunt vestes, aurum, et argentum, et similia, gloriantur: quandoquidem hoc nihil aliud est quam suam gloriam aerugini ac tineis subiicere. Deinde notum est illud, male parta male statim dilabi, quia Dei maledictio omnia absumit. Neque enim aequum est, improbos vel eorum haeredes opibus frui, quas violentes quasi e manu Dei rapuerunt. Sed quia Iacobus hic vitia enumerat, quibus divites calamitatem de qua meminit, sibi accersunt: contextus hoc postulat (meo iudicio), ut dicamus hic immensam divitum rapacitatem perstringi, dum supprimunt quicquid undecunque possunt ad se trahere, ut inutiliter in arca computrescat. Ita enim fit ut quae Deus creaverat in hominum usus, ipsi perdant, quasi humanae naturae hostes. Notandum autem est, quae hic recenset vitia, non competere in singulos. Nam alii divitum laute sibi indulgent; alii in pompas et ostentationem multa dilapidant; alii genium fraudantes, misere in suis sordibus victitant. Sciamus ergo alia aliis vitia hic exprobrari; generaliter tamen damnantur omnes, qui vel iniuste sibi divitias accumulant, vel illis perperam abutuntur. Caeterum quod nunc Iacobus dicit, non solum extremae tenacitatis divitibus convenit (qualis est Plautinus Euclio), sed quibusdam etiam alioqui splendidis et lautis, qui malunt apud se corrumpi opum acervos, quam in necessarios usus erogare. Tanta est enim quorundam malignitas, ut communem aliis solem et aërem esse aegre ferant.

3. *In testimonium vobis erit.* Hoc expositionem quam prius attuli, confirmat. Neque enim Deus aurum destinavit aerugini, neque vestes tineis, quin potius haec voluit esse humanae vitae subsidia. Quare ipsa sine usu consumptio testis ipsorum inhumanitatis erit. Auri et argenti putredo quasi materia erit inflammandae irae Domini, ut instar ignis eos consumat. *Thesaurum congessistis.* Potest haec quoque particula bifariam exponi, vel quod divites, quasi semper victuri essent, nunquam satiantur, sed congerere satagunt quod usque ad finem mundi satis sit, vel quod iram ac maledictionem Dei coacervant in extremum diem. Hoc secundum magis amplector.

4. *Ecce merces.* Iam in crudelitatem invehitur, quae individua est avaritiae comes. Speciem vero unam attingit, quae merito prae aliis odiosa esse debet. Nam si vir humanus et aequus curam habet iumenti sui (ut inquit Salomon, Proverb. 12, 10.), haec prodigiosa saevitia est, quum homo erga hominem, cuius sudores in suum commodum exsugit, nulla misericordia tangitur. Ideo Dominus severe in lege vetat ne apud nos dormiat merces operarii (Deut. 24, 14.). Adde quod Iacobus non quosvis operarios nominat, sed amplificandi causa agricolas et messores. Quid enim est indignius quam eos, qui panem ex suo labore nobis suppeditant, inedia et fame conficere? Et tamen vulgare est hoc portentum. Sunt enim permulti ingenio tyrannico, qui sibi solis humanum genus putant vivere. Dicit autem *mercedem clamare*, quia quicquid alienum, fraude vel per iniuriam apud se retinent homines, vindictam quasi alto clamore exposcit. Notandum est quod subiicit, *clamores* inopum pervenire ad aures Dei, ut sciamus non impunitas fore iniurias. Quare aequo animo sustineant, qui ab iniquis premuntur, quia Dei habituri sint vindicem. Abstineant quibus est potestas nocendi, ab iniuria, ne Deum in se provocent, qui pauperum tutor est ac patronus. Qua ratione etiam Dominum *Zebaoth* vocat, potentiam ac vires eius notans, quo magis formidabile reddat eius iudicium.

5. *In deliciis.* Descendit nunc ad aliud vitium, nempe luxum et delicias. Nam qui ultra mediocritatem abundant, raro sibi temperant quin sua abundantia ad immodicas lautitias abutantur. Sunt quidem (ut dixi) nonnulli divites, qui in sua copia esuriunt. Neque enim sine causa Tantalum finxerunt poëtae in mensa bene referta famelicum. Semper tales fuerunt in mundo Tantali; sed Iacobus (ut dictum est) non de singulis loquitur. Satis est quod vitium hoc videmus communiter regnare inter divites, quod sint in gulae suae delicias nimium sumptuosi ac superflui. Tametsi autem illis Dominus permittit liberaliter de suo vivere: semper tamen cavenda est profusio, et colenda frugalitas. Neque enim frustra tam aspere exagitat Dominus per prophetas eos, qui dormiunt in lectis eburneis, qui pretioso unguento sunt delibuti, qui suaviter potando se oblectant ad cantum citharae, qui sunt veluti vaccae pingues in uberibus pascuis. Haec enim omnia eo dicuntur, ut sciamus modum in deliciis tenendum esse, ac displicere Deo intemperantiam. *Enutrire corda*, significat sibi indulgere non modo ad naturae satietatem, sed quantum fert cupiditas. Addit similitudinem: *Sicut in die mactationis*, quia solebant in sacrificiis solennibus liberalius vesci quam pro quotidiano more. Dicit ergo divites tota vita continuare festum: quia in continuis voluptatibus sint demersi.

6. *Condemnastis.* Sequitur alia inhumanitatis species, quod divites sua potentia opprimunt atque evertunt infirmos. Metaphorice dicit, iustos ab illis occidi et damnari; nam utcunque manu sua non ingulent, nec fungantur iudicum munere: dum tamen auctoritatem qua pollent, convertunt ad nocendum, dum corrumpunt iudicia, dum varias artes excogitant ad perdendos innocentes, hoc est vere occidere ac damnare. Quum addit, *iustum non resistere*, significat crescere divitibus audaciam, quia omni praesidio destituantur quos praevertunt. Interea tamen admonet, eo magis paratam promptamque fore vindictam Dei, quum nulla est pauperi ab hominibus defensio. Tametsi autem ideo non resistit iustus, quia patienter ferre debet iniurias: ego tamen simul imbecillitatem notari puto quod scilicet non resistat, quia inermis est ac desertus hominum auxilio.

7. Patienter ergo agite, fratres, usque in adventum Domini. Ecce agricola exspectat pretiosum fructum terrae, patienter se gerens erga eum, donec recipiat pluviam matutinam et vespertinam. 8. Patienter ergo agite et vos; confirmate corda vestra, quoniam adventus Domini propinquus est. 9. Ne ingemiscatis alii in alios, fratres, ne condemnemini. Ecce iudex stat pro foribus.

7. *Patienter ergo.* Ex hac illatione constat, quae hactenus dicta sunt in divites, pertinere ad eorum consolationem qui ad tempus impune videntur eorum iniuriis expositi. Postquam enim calamitatum quae divitibus imminent, causas recensuit, et unam hanc posuit inter alias, quod superbe et crudeliter dominati sint in pauperes, protinus subiicit, nos qui iniuste affligimur, habere patientiae materiam, quia Deus futurus sit iudex. Hoc enim sibi vult, quum dicit: *Usque in adventum Domini*, non fore scilicet perpetuam rerum confusionem, quae hodie in mundo cernitur, quia Dominus adventu suo mundum in ordinem revocaturus sit, ideoque animos in bonam spem colligendos. Neque enim abs re nobis promittitur illo die rerum omnium instauratio. Tametsi autem passim in scripturis dies Domini vocatur quaelibet iudicii et gratiae eius manifestatio, quum suis succurrit, et impios castigat: hunc tamen locum de postrema

liberatione interpretari malo. *Ecce agricola.* Eandem similitudinem breviter attingit Paulus II. Timoth. cap. 2, 6. quum dicit, laborare agricolam oportere, priusquam fructus colligat; sed expressior est Iacobi oratio. Diuturnam enim agricolae patientiam commemorat, qui postquam semen terrae mandavit, secure vel saltem patienter exspectat, dum adveniat tempus messis, nec moleste fert, quod non statim terra maturum fructum reddat. Unde colligit, non debere nos ultra modum anxios esse, si nunc laborandum sit ac serendum, donec appareat tamquam messis, dies Domini. *Fructum pretiosum* vocari interpretor, quoniam alimonia est, ac vitae sustinendae ratio. Significat autem Iacobus, quum agricola vitam suam, quae illi tam pretiosa est, in terrae gremio depositam latere diu sinat, votumque fructus colligendi placide suspendat, nos esse nimis praecipites ac importunos, nisi aequis animis redemptionis nostrae diem exspectemus. Alias similitudinis partes non opus est sigillatim persequi. *Pluviam matutinam.* Duobus istis epithetis duo tempora notantur: prius, quod paulo post sementem sequitur; alterum, dum maturescunt segetes. Sic loquuntur prophetae, cum pluviae opportunitatem exprimere volunt, quam promisit Moses Deuter. 28, 12., Ioel. 2, 23. et Hos. 6, 3. Utramque autem commemorat, ut melius exprimat, non frangi longi temporis taedio agricolas, quin sustineant moram.

8. *Confirmate corda vestra.* Ne quis obiiceret, nimium differri liberationis tempus, occurrit dicens, probe instare Dominum, vel (quod idem est) eius adventum appropinquasse. Interea iubet corrigere animi mollitiem, quae nos debilitat ne sperando perseveremus. Et certe longum ideo apparet tempus, quia nos teneri nimis ac delicati sumus. Ergo colligendum est robur ad durandum; colligi autem melius non potest, quam ex spe et quasi intuitu propinqui adventus Domini.

9. *Ne ingemiscatis.* Quia audiuntur multorum querimoniae, se durius tractari quam alios, locus hic a quibusdam ita exponitur, quasi iubeat Iacobus unumquemque sorte sua contentum, non invidere aliis, neque indigne ferre, si tolerabilior sit aliorum conditio. Sed ego aliter interpretor. Postquam enim de infausto eorum exitu disseruit, qui bonis et quietis hominibus molesti sunt sua tyrannide: iam fideles hortatur, ut inter se aequi sint, et in condonandis offensis faciles. Hunc esse genuinum sensum, ex ratione addita colligi potest. Nolite, inquit, *alii in alios* queruli esse, *ne omnes condemnemini.* Ingemiscere quidem licet, quoties aliquid nos mali angit; sed gemitum accusatorium intelligit, ubi alii de aliis apud Dominum expostulant. Futurum autem hoc modo denuntiat, ut damnentur omnes: quia nemo est qui non fratres suos offendat, et materiam praebeat ingemiscendi. Iam si conquerantur singuli, omnes se mutuo accusabunt; nemo enim tam innocens, qui non aliquos laeserit; Deus communis erit omnium iudex. Quid ergo futurum est, nisi ut quod quisque iudicium in alios ferri cupit, in se ipsum admittat, atque ita exaudiantur omnes in mutuam perniciem? Nemo itaque vindictam de aliis exposcat, nisi in caput suum volet accersere. Ac ne temere ad eiusmodi querelas prosiliant, iudicem denuntiat stare pro foribus. Nam, qua nostra est propensio ad profanandum Dei nomen, in levissimis quibusque offensis provocamus ad eius iudicium. Nullum autem aptius frenum est cohibendae nostrae temeritati, quam si reputemus non in aërem evanescere nostras imprecationes, quia Dei iudicium propinquum sit.

10. Exemplum accipite afflictionis, fratres mei, et tolerantiae, prophetas qui loquuti sunt nomine Domini.

11. Ecce, beatos esse ducimus eos qui sustinent. Patientiam Iob audistis, et finem Domini vidistis, quod multum sit misericors et commiserans.

10. *Exemplum accipite.* Solatium quod affert, non illud est quod vulgari proverbio dicunt, miseros expetere ut qualescunque habeant malorum socios; sed eos proponit socios, quorum numero aggregari optabile sit: et quibuscum si communis sit nobis conditio, non potest misera esse. Nam sicuti necesse est extremo moerore nos affici, si quid nobis mali accidat, quod nunquam experti sint filii Dei: ita haec singularis est consolatio, quum scimus nos nihil pati ab illis diversum, imo ad idem iugum cum ipsis sustinendum nos aptari cognoscimus. Quum audiret Iob a suis amicis, convertere ad sanctos: An aliquem reperies qui tibi sit similis (Iob 5, 1.)? erat haec vox Satanae, qua praecipitare in desperationem ipsum volebat. Ex adverso dum spiritus per os Iacobi nos vult in bonam spem erigere, sanctos omnes praeeuntes nobis ostendit, qui nobis veluti manum porrigant, suoque exemplo nos invitent ad subeundas et vincendas afflictiones. Promiscue quidem aerumnis et rebus adversis subiecta est hominum vita; sed Iacobus non quosvis adducit in exemplum! quia nihil iuvaret cum multitudine perire; verum prophetas eligit, quorum felix est societas. Nihil est aliud quod nos frangat ac exanimet, quam miseriae sensus. Proinde haec vera consolatio est, quae mala vulgo putantur, sentire nobis esse salutis adiumenta. Hoc quidem ab intelligentia carnis valde est alienum; sic tamen statuere debent fideles, se beatos esse, quum variis aerumnis probantur a Domino. Hoc ut persuadeat Iacobus, finem afflictionum in prophetis considerandum esse admonet; nam quia in propriis malis, dolore, tristitia, aut quovis alio immoderato affectu praeoccupati, iudicio caremus, et quasi tempestate iactati sub turbido coelo et inter medias procellas nihil cernimus: ideo necesse alio coniicere oculos, ubi coelum quodammodo serenum et liquidum est. Quum nobis sanctorum narrantur afflictiones, nemo est qui miseros, ac non potius beatos fuisse fateatur. Recte ergo Iacobus, qui exemplar illud ponit ante oculos, ut eo nos referre discamus, quoties tentamur impatientia aut desperatione. Sumit autem principium illud, beatos censeri in suis afflictionibus prophetas, quia constanter eas sustineant. Quum ita sit, idem fieri iudicium debere colligit, dum nos affligimur. Dicit autem *prophetas, qui loquuti sunt nomine Domini*, quo significat illos Deo gratos et probatos fuisse. Ergo si utile illis fuisset eximi a miseriis, procul dubio praestitisset ipsos Deus immunes. Atqui non fecit: sequitur ergo salutares esse afflictiones fidelibus. Hoc sensu iubet illos assumi exemplar afflictionum; sed oportet patientiam simul accedere, quae verum est obedientiae nostrae testimonium: ideo utramque coniunxit.

11. *Patientiam Iob.* De prophetis generaliter loquutus est; nunc insigne prae aliis exemplum eligit. Nemo enim (quantum ex historiis colligi potest) tam duris ac tam variis aerumnis unquam fuit obrutus; emersit tamen ex tam profunda abysso. Quisquis ergo imitabimur eius patientiam, non dubium est quin manum Dei similiter sensurus sit, quae tandem eum liberet. Videmus in quem finem scriptae sint historiae. Deus servum suum Iob, quia patienter afflictiones suas sustinuit, non passus est opprimi: ergo nullius patientiam frustrabitur. Quaeritur tamen cur patientiam Iob tantopere commendet apostolus, quum tamen caeco impetu abreptus multa impatientiae signa edat. Respondeo, etiamsi vel interdum carnis infirmitate labascat, vel secam tumultuetur: semper tamen

huc redire, ut se totum Deo permittat, seque ipsi frenandum ac regendum offerat. Quare utcunque desit aliquid eius patientiae, non immerito tamen laudatur. *Finem Domini.* Hoc verbo significat, a fine semper aestimandas esse afflictiones. Initio enim videtur procul abesse Deus; interea licentiose grassatur Satan in hac perturbatione; suggerit nobis caro, nos desertos a Deo esse ac proditos: longius ergo extendere intuitum nostrum oportet, quia prope nihil lucis apparet. Porro finem Domini dixit, quia eius est prosperum successum rebus adversis dare; si nos officium nostrum praestemus obedienter sustinendo, ipse patribus suis vicissim minime deerit. Tantum nos in finem spes dirigat, Deus ipse vicissim se plus quam misericordem illic ostendet, quantumvis rigidus et austerus videatur quamdiu affligit

12. Ante omnia vero, fratres mei, ne iuretis neque per coelum, neque per terram, neque aliud quodvis iusiurandum; sit autem vestrum: Est, est; non, non; ne in iudicium (vel *simulationem*) incidatis. 13. Affligitur quis inter vos? oret. Hilari est animo? psallat.

12. *Ante omnia* etc. Fuit hoc commune vitium omnibus fere saeculis, leviter et inconsiderate iurare; nam quae nostra est malignitas, non reputamus quam atrox sit crimen, abuti Dei nomine. Verum quia Dominus interim severe nominis sui reverentiam nobis commendat: varia subterfugia excogitant homines, ut iurare impune liceat. Fingunt igitur nihil mali esse, modo non palam interpositum sit Dei nomen; atque hoc vetus commentum fuit. Ita Iudaei quum per coelum et terram iurarent, non putebant se Dei nomine abuti quod subticebant. Atqui dum ingeniosi esse homines volunt, ut fucum faciant Deo, nihil quam frivolis cavillationibus se ipsos deludunt. In eiusmodi vanitatem invectus fuerat Christus, ut habetur Matth. 5, 34. Nunc Iacobus magistri sui decreto subscribens, ab obliquis istis formulis abstinere praecipit, quia Dei nomine abutitur quisquis frustra et ob rem nihil iurat, qualemcunque colorem obtendat suis verbis. Summa ergo est, nihilo magis esse licitum, per coelum aut terram iurare, quam palam per Dei nomen. Ratio a Christo exprimitur: quia ubique insculpta sit Dei gloria, et ubique refulgeat. Imo non alio sensu vel consilio coeli aut terrae voces in iuramentis homines usurpant, quam si Deum ipsum nominarent! quia sic loquendo tantum opificem designant a suis operibus. Dicit autem *ante omnia*, quia non leve delictum est nominis Dei profanatio. Quod anabaptistae huius loci praetextu iuramenta omnia damnant, imperite faciunt. Neque enim Iacobum in universum de iuramentis disputat, quemadmodum nec Christus eo quem citavi loco; sed uterque cavillationem illam refellit, quae in fraudem legis inventa fuerat, dum captant homines iurandi licentiam non expresso Deo nomine. Licentiam dico, qua legis prohibitioni repugnat. Atque hoc clare sonant verba: *neque per coelum, neque per terram*; nam si de substantia esset quaestio, quorsum attinebat formulas istas notare? Constat itaque tam a Christo quam a Iacobo puerilem eorum astutiam reprehendi, qui impune iurare se putabant, modo circumirent per ambages. Ergo ut teneamus Iacobi mentem, primo loco tenendum est legis praeceptum: Non accipies nomen Dei tui frustra: unde constat iustam ac legitimam esse aliquam nominis Dei usurpationem. Nunc Iacobus eos damnat qui directe quidem non audent Dei nomine abuti; sed verborum circuitu effugere conantur abusum quem lex damnat. *Sit autem vestrum: Est.* Optimum vitio, quod repre-

hendit, corrigendo remedium affert, ut veritati et constantiae in omnibus suis dictis assuescant. Unde enim pravus mos iurandi, nisi quia tanta est nominum vanitas, ut simpliciter loquentibus non credatur? Nam si fidem in verbis suis, ut decet, colerent, non opus essst tot superfluis iuramentis. Quia igitur hominum perfidia vel levitas fons est, unde iurandi corruptela oritur: ut posterius vitium tollat Iacobus, tollendum esse prius docet. Nam sanandi ratio a causa incipere debet. Nonnulli codices habent: Sit sermo vester: Est, est; non, non. Genuina tamen lectio est ea quam reddidi atque etiam magis recepta. Quid autem significet, iam exposui! ut scilicet veraces simus, firmique in omnibus dictis. Eodem sensu testatur Paulus II. Corinth. 1, 17. 18., non fuisse deprehensum in praedicatione sua Est et non; sed eodem tenore se prosequutum esse quo coeperat. *Ne in iudicium.* Varia est lectio propter vocum affinitatem ἀπόκρισιν καὶ ὑπόκρισιν. Si legas: In iudicium, vel: In condemnationem, sensus erit clarus, Dei scilicet nomen non impune sumptum iri frustra; sed non male quadrabit: In simulationem! quia (sicuti iam dictum est) ubi simplicitas inter nos viget, praecisa est ansa supervacuis iuramentis. Ergo si dictis nostris omnibus constet fides, sublata erit simulatio quae nos ad temere iurandum provocat.

13. *Affligitur quis.* Significat nullum esse tempus quo non ad se Deus nos invitet. Nam afflictiones ad precandum stimulare nos debent, res prosperae laudandi Dei materiam suppeditant. Atqui ea est hominum pravitas, ut laetari nequeant quin Dei obliviscantur; afflicti vero deiiciant animos, et desperatione opprimantur. Tenenda igitur haec moderatio, ut laetitia quae Dei oblivionem inducere solet, nos ad praedicandam Dei bonitatem incitet; tristitia autem nos ad precandum erudiat. Nam *psallendi* verbum profano vel effreni gaudio opposuit, quo exsultant qui rebus prosperis ad Deum, ut par erat, non ducuntur.

14. Infirmatur quis inter vos? advocet presbyteros ecclesiae, et orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini. 15. Et oratio fidei servabit aegrotum, et excitabit eum Dominus; et si peccata admiserit, remittentur illi.

14. *Infirmatur quis.* Quoniam tunc adhuc vigebat donum sanationis, praecipit ut aegroti confugiant ad hoc remedium. Certum quidem est non omnes fuisse sanatos, sed Dominum huic gratiae locum dedisse, quoties et quatenus expedire noverat; nec verisimile est promiscue adhibitum fuisse oleum, sed tantum ubi certa spes erat profectus. Una enim cum virtute dabatur etiam ministris discretio, ne symbolum abusu profanarent. Non aliud Iacobi consilium fuit quam Dei gratiam, qua tunc frui poterant fideles, commendare, ne contemptu aut negligentia periret eius utilitas. In hunc finem iubet accersi presbyteros. Unctionis vero usus ad effectum spiritus sancti restringi debet. Hunc locum magnifice iactant papistae, dum extremam suam unctionem venditare volunt. Quantum autem distet eorum corruptela a veteri instituto cuius meminit Iacobus, in praesentia exponere supersedeo. Hanc partem lectores ex institutione discant. Hoc tantum dico, male et inscite torqueri hunc locum, ut extrema unctio sit et vocetur sacramentum, cuius in ecclesia perpetuo usus manere debeat. Fateor equidem pro sacramento usurpatam fuisse a Christi discipulis (neque enim illis assentior qui medicamentum fuisse putant), sed quemadmodum veritas huius signi nonnisi ad tempus duravit, symbolum dico similiter fuisse temporale. Atque hoc planum est; nihil enim

absurdius quam sacramentum vocare quod inane sit, nec rem signatam vere nobis offerat. Donum sanationis fuisse temporale, fateri omnes coguntur, et res ipsa demonstrat: ergo signum eius perpetuum esse non oportuit. Unde sequitur non veros esse imitatores, sed simias esse apostolorum, qui unctionem inter sacramenta hodie reponunt, nisi effectum simul restituant, quem ante annos mille et quadringentos Deus mundo abstulit. Ita nobis certamen non est, an unctio fuerit aliquando sacramentum; sed an nobis data fuerit, ut hodie quoque apud nos sit in usu. Hoc posterius negamus, quia constat rem signatam pridem desiisse. *Presbyteros ecclesiae.* Ego generaliter omnes comprehendo qui regendae ecclesiae praeerant. Neque enim soli pastores presbyteri vocabantur, sed qui deligebantur ex plebe quasi censores ad tuendam disciplinam. Unaquaeque enim ecclesia suum quasi senatum habebat, ex gravibus et probatae integritatis viris delectum. Quoniam autem eos potissimum eligere moris erat, qui praediti erant excellentioribus donis: ideo accersere presbyteros iubet, utpote in quibus maxime vis et gratia spiritus sancti se exserebat. *Orent super eum.* Huc spectat ritus orandi super aliquem, ut veluti coram Deo sistatur: quia ubi in rem praesentem ventum est, maiore affectu concipimus preces, sicuti non modo Elisaeus (II. Reg. 4, 33.) et Paulus (Act. 20, 10.), sed Christus (Iohann. 11, 41. 42.) ipse hac ceremonia, precandi ardorem excitarunt, et commendarunt Dei gratiam. Notandum vero quod promissionem orationi annectit, ne fide vacua sit. Nam qui haesitat, sicuti rite non invocat Deum, ita indignus est qui impetret, ut habuimus capite primo. Quisquis ergo exaudiri volet, certo apud se statuat non frustra se orare. Sicuti Iacobus donum illud speciale in medium profert, cuius accessio tantum erat externus ritus. Unde colligimus, ne olei quidem legitimum esse usum absque fide. Atqui quum papistis adeo nulla constet certitudo suae unctionis, ut palam sit dono eos carere, illam adulterinam esse patet.

15. *Et si peccata* etc. Non est hoc additum duntaxat augendi causa, acsi dixisset, maius aliquid Deum aegroto daturum quam corporis sanitatem; verum quia morbi saepissime irrogantur ob peccata, de horum remissione loquens, causam mali sublatum iri significat. Et sane videmus ut David morbo afflictus, dum levationem optat, totus sit in petenda peccatorum venia. Quorsum hoc, nisi quia dum culpae suae effectum agnoscit in poenis, non aliud remedium esse iudicat, quam si Dominus peccata imputare desinat? Pleni sunt hac doctrina prophetae, malis levari homines, quum ab iniquitatum reatu solvuntur. Ergo hanc demum et morbis nostris et aliis calamitatibus sciamus aptam esse medicinam, si de placando Deo et obtinenda peccatorum venia solliciti, nos diligenter examinemus.

16. Confitemini invicem peccata vestra, et orate invicem alii pro aliis, ut salvemini. Multum valet precatio iusti efficax. 17. Elias homo erat passionibus similiter obnoxius ut nos, et precatione precatus est ne plueret: et non pluit super terram annos tres et sex menses. 18. Et rursum oravit, et coelum dedit pluviam, et terra protulit fructum suum.

16. *Confitemini invicem.* In nonnullis codicibus inseritur illativa particula; neque male quadrat. Nam ut non exprimatur, subaudienda tamen est. Dixerat peccata remitti aegrotis super quos

orarint presbyteri; nunc admonet quam utiliter peccata nostra fratribus retegamus: quia scilicet eorum intercessione poterimus veniam consequi. Scio locum hunc a multis exponi de reconciliandis offensis; nam qui redire in gratiam volunt, eos culpam suam agnoscere prius et fateri necesse est. Inde enim fit, ut radices agant inimicitiae, imo augeantur, ac fiant irreconciliabiles! quia unusquisque causam suam pertinaciter defendit. Putant ergo multi, Iacobum hanc ostendere viam fraternae reconciliationis, si mutuo agnoscant peccata sua; sed alio respexit, quemadmodum dictum est. Mutuam enim precationem cum mutua confessione coniungit; quo significat in hoc prodesse confessionem, ut fratrum precibus iuvemur apud Deum. Nam qui necessitatis nostrae conscii sunt, ad orandum incitantur, ut nobis subveniant; quos vero latent morbi nostri, ii ad opem nobis ferendam sunt segniores. Mira vero papistarum vel stultitia, vel improbitas, qui susurratoriam suam confessionem hoc testimonio adstruere conantur. Nam ex verbis Iacobi inferre promptum esset, solos sacrificos debere confiteri. Quando enim mutua hic vel reciproca (ut crassius loquar) confessio exigitur, non alii certe iubentur confiteri peccata sua, quam qui vicissim ad audiendam alterius confessionem sunt idonei; atqui hoc soli sacrifici sibi vindicant: ergo ad eos solos ableganda est confessio. Sed quum indignae sint eorum ineptiae, quibus refutandis occupemur, sufficiat nobis vera et germana expositio quam attuli. Clare enim sonant verba, non alio fine confessionem nobis praecipi, nisi ut qui mala nostra noverint, ad opem ferendam magis sint solliciti. *Multum valet.* Ne quis putet hoc fieri sine fructu, dum alii pro nobis orant, utilitatem et effectum orationis praedicat. Nominatim vero dicit *precationem iusti*, quia impios Deus non exaudit, nec ad Deum accessus patet, nisi per bonam conscientiam. Non quod in propria dignitate fundatae sint nostrae preces, sed quia fide purgatum cor habere oportet, ut nos in conspectum Dei offeramus. Testatur ergo Iacobus, iustos aut fideles utiliter, nec sine effectu pro nobis precari. Sed quid sibi vult quod addit *efficax?* Videtur enim hoc esse superfluum; nam si multum prodest oratio, procul dubio est efficax. Quod vetus interpres transtulit: assiduam: nimis est coactum. Iacobus enim Graeco participio utitur ἐνεργουμένη, quod tantundem valet atque operans. Posset autem sic resolvi oratio: Multum prodest, quia est efficax: ut sit argumentum ductum ab illo principio, quod Deus non vult irritas vel otiosas esse fidelium preces. Inde non immerito colligit, multum valere. Sed ego potius ad praesentem circumstantiam restringo; proprie enim preces nostrae ἐνεργοῦμεναι dici possunt, dum nobis necessitas aliqua obiicitur, quae serium orandi affectum excitet. Quotidie oramus pro tota ecclesia, ut peccata illi Deus remittat; sed tunc vere in actu est oratio, quum succurrere contendimus iis qui laborant. Talis porro efficacia in fratrum precibus esse non potest, nisi nos laborare sciant. Ideo haec causae redditio non est generalis; sed ad priorem sententiam specialiter aptari debet.

17. *Elias homo erat.* Innumera huius rei, quam probare vult, exempla exstant in scripturis; sed unum elegit prae aliis illustre. Magnum enim hoc fuit, quod Deus precibus Eliae coelum quodammodo subiecit, ut eius votis obsequeretur. Coelum Elias duobus annis et sesqui clausum suis precibus tenuit; rursum aperuit, ut largam pluviam subito funderet: hinc ergo mirifica patet orationis virtus. Nota est ac celebris historia, quae legitur I. Reg. capite 17. et 18. Tametsi autem diserte illic non traditur Eliam orasse: siccitatem tamen et pluviam eius precibus datam esse colligi facile potest. Caeterum notanda est exempli applicatio. Non dicit Iacobus petendam esse siccitatem a Domino, quia hanc impetraverit Elias;

possemus enim inconsiderato zelo temere ac stulte aemulari prophetam. Ergo tenenda est orandi regula, ut ex fide. In hoc ergo accommodat exemplum, quod si exauditus fuit Elias, nos quoque rite precando exaudiemur. Nam quum sit commune orandi praeceptum et communis promissio: sequitur, affectum quoque fore communem. Ne quis autem obiiceret, longe nos distare a gradu Eliae, cum collocat in nostro ordine, quum dicit *hominem* fuisse mortalem et iisdem nobiscum *passionibus obnoxium*. Nam ideo minus proficimus ex sanctorum exemplis, quia ipsos fingimus semideos vel heroas, quibus peculiare fuerit cum Deo commercium: ita ex eo quod exauditi sunt, nihil fiduciae concipimus. Ut hanc ethnicam et profanam superstitionem Iacobus excutiat, sanctos in carnis infirmitate considerandos esse admonet, ut discamus non eorum meritis, sed orationis efficaciae tribuere, quod omnia a Deo impetrarunt. Hinc apparet quam pueriliter nugentur papistae, qui ad sanctorum patrocinium confugere docent, quia exauditi fuerint a Domino. Sic enim colligunt: Quia ille obtinuit quod petebat, quamdiu vixit in mundo: nunc optimus erit post mortem nobis patronus. Haec argutia spiritui sancto incognita fuit. Nam ex adverso ratiocinatur Iacobus, quia tantum valuerunt eorum preces, debere nos similiter eorum exemplo hodie orare: idque nos non frustra facturos.

19. Fratres mei, si quis inter vos erraverit a veritate, et converterit quispiam eum: 20. Cognoscat quod qui converterit peccatorem ab errore viae suae, servabit animam a morte, et multitudinem operiet peccatorum.

20. *Cognoscat*. Dubito annon potius scriptum fuerit γινώσκετε. Ita legendum esset: Cognoscite. Utroque tamen modo stabit idem sensus. Commendat enim nobis Iacobus fratrum correctionem ab effectu, ut maiore studio in eam intenti simus. Nihil praestantius aut magis optabile, quam animam eripere ex morte aeterna; hoc autem facit, qui fratrem errantem reducit in viam: ergo tam praeclarum opus minime degligendum est. Cibum dare esurienti, et sitienti potum, videmus quanti Christus aestimet; atqui multo pretiosior est illi animae salus, quam corporis vita. Cavendum ergo ne nostra ignavia pereant redemptae a Christo animae, quarum salutem quodammodo in manu nostra ponit Deus. Non quod salutem conferamus ipsi; sed quod Deus ministerio nostro liberat ac servat quod alioqui videbatur exitio propinquum. Aliqui codices habent: animam eius, quod de sensu nihil mutat. Ego tamen diversam lectionem sequi malo, quia plus energiae habet. *Operiet multitudinem peccatorum*. Alludit potius ac dictum Salomonis, quam pro testimonio citet. Salomon dicit (Prov. 10, 12.), caritatem tegere peccata, quemadmodum odium ea profert. Nam qui oderunt, libidine sese mutuo infamandi ardent; quia amant, libenter inter se condonant multa: caritas ergo peccata sepelit apud homines. Iacobus hic altius quiddam docet, nempe quod deleantur coram Deo, acsi diceret, Salomon hunc caritatis fructum praedicat, quod tegat peccata; atqui nulla melior aut magis salutaris tegendi ratio, quam ubi in totum coram Deo abolentur. Hoc autem fit quum peccator nostra admonitione reducitur in viam: ergo huc praecipue et magis sedulo incumbendum est.

ARGUMENTUM EPISTOLAE IUDAE.

Tametsi de hac quoque epistola diversis sententiis inter veteres certatum fuit: quia tamen utilis est lectu, nec quicquam a doctrinae apostolicae puritate alienum continet, iamque olim apud optimos quosque auctoritatem obtinuit, eam libenter aliis adnumero. Brevitas porro ipsius longam argumenti tractationem non desiderat, et tota fere summa cum II. Petr. cap. 2. convenit. Quia enim sub Christianismi titulo obrepserant impii nebulones, quibus summa voluptas erat, leves et infirmos inducere in profanum Dei contemptum: primum ostendit Iudas, non debere eiusmodi machinis percelli fideles, quibus semper impetita fuerit ecclesia; et tamen ut sibi ab eiusmodi pestibus sedulo caveant, hortatur. Quo autem magis exosos reddat ac detestabiles, severe propinquam Dei vindictam, qualem eorum meretur impietas, illis denuntiat. Iam si reputemus quid nostra hac quoque aetate ab exordio renascentis evangelii molitus sit Satan, et quibus adhuc artibus fidem et Dei timorem subvertere satagat: quae Iudae tempori utilis fuit admonitio, nostro plus quam necessaria est. Sed hoc totum ex epistolae lectione melius discetur.

EPISTOLA IUDAE APOSTOLI,

CUM
IOH. CALVINI
COMMENTARIIS.

1. Iudas Iesu Christi servus, frater autem Iacobi, vocatis, qui in Deo patre sanctificati sunt, et in Iesu Christo custoditi, 2. Misericordia vobis, et pax, et dilectio augeatur.

1. *Iudas Iesu Christi etc.* Christi servum se vocat, non qualiter promiscue nomen hoc in omnes pios competit, sed apostolatus sui respectu. Peculiariter enim censentur Christi servi, quibus publicum aliquod munus iniunxit. Scimus autem, quorsum hoc titulo se ornare apostoli soleant. Ius ac potestatem docendi temere sibi arrogat, quisquis vocatus non est: ergo apostolis testimonium est sua vocatio, quod non privato se arbitrio ingerant, quamquam hoc solum per se non sufficeret, in officio esse constitutos, nisi fideliter in eo se gererent. Et certe utrumque complectitur, qui se Dei servum esse praedicat, nempe et sibi functionis, quam exercet, auctorem esse Deum, et bona fide se exsequi, quod mandatum est. Quia vero hunc titulum plerique mentiuntur, ac se falso iactant esse, a quo longissime absunt: semper videndum, an res ipsa professioni respondeat. *Frater Iacobi.* Nomen adscripsit, quod ecclesiis magis celebre ac notum erat. Etsi enim a nemine mortalium pendet doctrinae fides et auctoritas: magnum tamen hoc fidei subsidium est, quum nobis comporta est hominis integritas, qui doctoris partes suscipit. Adde, quod Iacobi auctoritas non quasi privati cuiuspiam hominis hic obtenditur; sed quia apud omnes ecclesias unus ex praecipuis Christi apostolis habebatur. Erat autem hic Alphaei filius, quemadmodum alibi dixi. Imo locus hic mihi suffragatur contra Eusebium et alios, qui tradunt, discipulum nescio quem Obliam cognomine illum esse, cuius meminit Lucas Act. 15, 13. et 21, 18., qui prae apostolis in illa ecclesia excelluerit. Atqui non dubium est, quin Iudas fratrem suum hic nominet, quia inter apostolos fama eminebat. Ergo eum fuisse probabile est, cui praecipuum honorem a reliquis concessum narrat Lucas. *Vocatis, qui in Deo.* Fideles omnes hoc nomine designat, quia Dominus sibi eos segregavit; sed quia vocatio nihil est quam aeternae electionis effectus, interdum pro ea capitur. In hoc loco parum refert, utrovis modo exponas. Gratiam enim Dei procul dubio commendat, qua sibi eos in peculium cooptare dignatus est. Ac homines non praevenire Deum significat, neque unquam ad eum accedere, donec eos traxerit. Eosdem dicit *sanctificatos in Deo patre*, quod transferre licet: per Deum patrem. Ipsam tamen loquendi formam retinui, ut liberum esset iudicium lectoribus. Potest enim et hic esse sensus: Quod in se ipsis profani, in Deo sanctitatem habeant. Porro sanctificandi modus est, quum spiritu suo nos regenerat. Altera lectio, quam sequutus est Vulgaris interpres, paulo durior, ἠγαπημένοις, hoc est, dilectis, in Deo patre. Itaque corruptam esse iudico, et certe in

paucis codicibus reperitur. Addit praeterea, *custoditos esse in Christo.* Satanae enim semper essemus in mortem expositi, adeoque singulis momentis nos centies quasi obviam praedam raperet, nisi tuti essemus Christi praesidio: quem ideo pater custodem nobis dedit, ut nihil eorum, quae recepit in fidem ac tutelam suam, pereat. Triplex ergo Dei beneficium in omnibus piis hic praedicat Iudas, quod eos sua vocatione fecerit evangelii participes, quod spiritu suo regenuerit eos in vitae novitatem, et quod per Christi manum eos custodierit, ne a salute exciderent.

2. *Misericordia vobis.* Idem fere valet misericordiae nomen, quod gratiae in salutationibus Paulinis. Si quis discrimen subtilius habere velit, proprie gratia effectus est misericordiae, quia non alia causa Deus nos in amorem complectitur, nisi quia miserias nostras respicit. *Dilectio* tam Dei erga homines, quam hominum inter se potest intelligi. Si ad Deum referas, sensus erit: Ut in illis augescat, et magis in dies sanciatur in eorum cordibus divini amoris fiducia. Illud tamen alterum non male etiam quadrat, ut Deus accendat et confirmet in ipsis caritatem mutuam.

3. Dilecti, quum omne studium adhiberem ad scribendum vobis de communi salute, necesse habui scribere vobis, ad vos hortandos, ut certando adiuvetis eam, quae semel tradita est sanctis, fidem. 4. Subingressi enim sunt quidam homines, olim praescripti in hoc iudicium, impii, Dei nostri gratiam transferentes in lasciviam, et Deum, qui solus est herus, et Dominum nostrum Iesum Christum negantes.

3. *Quum omne studium.* Σπουδὴν ποιούμενος, verti: *adhibens studium.* Ad verbum sonat: facere diligentiam. Porro sententiam hanc multi interpretes ita resolvunt, quod vehemens studium Iudam ad scribendum compulerit, quemadmodum dicere solemus, eos, qui serio aliquo effectu ardent, sibi non posse temperare. Ergo necessitas, secundum eos, in eo fuit, quod desiderium scribendi non patiebatur Iudam silere. Ego autem potius duo hic membra distincta esse puto, quod, quum alioqui satis propensus et sedulo intentus ad scribendum esset, necessitas etiam eum coëgerit. Significat ergo, se libenter quidem et cupide ad eos scribere; sed tamen necessitate etiam urgeri, ut id faciat, quia scilicet (ut in contextu sequitur) oppugnati ab improbis, ad pugnam instruendi erant. Ergo hoc priore loco testatur Iudas, sibi tantae curae esse eorum salutem, ut scribere ultro optarit, et quidem studiose. Deinde ut illorum attentionem excitet, rem simul ita postulasse dicit. Acres enim stimulos admovet necessitas. Nisi praemoniti fuissent, quantopere sibi necessaria esset haec cohortatio, poterant ad legendum esse pigri et resides. Quum vero ex praesenti eorum necessitate se scribere praefatur, perinde est, acsi classicum caneret excutiendo torpori. *De communi salute.* Quidam codices addunt: vestra; sed perperam, meo indicio; nam communem illis secum salutem facit. Atque hoc doctrinae, quae proferenda est, non parum addit ponderis, quum quis ex proprio sensu et experientia loquitur. Futilis enim erit sermo, si de salute apud alios disseramus, cuius nullum ipsi habeamus gustum. Practicum ergo (ut ita loquar) doctorem se profitetur Iudas, quum in eiusdem salutis consortium, piorum numero se aggregat. *Ad vos hortandos* etc. Ad verbum est: exhortans vos; sed quum finem consilii sui notet: ita resolvi debet oratio. Quod transtuli, *fidem certando adiuvare*, tantundem valet

atque in retinenda fide eniti, et contrarios Satanae insultus fortiter sustinere. Monet enim, ut in fide perstent, obeunda esse varia certamina, ac continuam illis militiam instare. Fidem dicit *semel traditam*; ut ipsam sciant hanc lege se esse adeptos, ne unquam deficiant vel excidant.

4. *Subingressi.* Tametsi piis semper infestus est Satan, eosque subinde lacessere non desinit: eos tamen, quibus scribit, de praesenti necessitate admonet. Nunc, inquit, peculiariter vos aggreditur Satan et lacessit: sumenda igitur arma sunt ad resistendum. Hinc colligimus, prudenter dispiciendum esse bono et fido pastori, quid praesens ecclesiae usus postulet, ut huc accommodet suam doctrinam. Verbum παρεισέδυσαν, quo utitur, obliquam et furtivam insinuationem notat, qua Satanae ministri incautos decipiunt; noctu enim et dormientibus agricolis lolium suum spargit Satan, ut purum corrumpat Domini semen. Ac simul docet, intestinum esse hoc malum. Nam hic quoque Satanae astus est, suscitare ad nocendum eos, qui ex grege sunt, quo facilius obrepant. *Olim praescripti.* Iudicium vocat vel damnationem, vel reprobum sensum, quo feruntur, ut pietatis doctrinam pervertant; neque enim id quisquam facere potest, nisi suo exitio. Porro haec metaphora inde sumpta est, quod aeternum Dei consilium, quo ordinati sunt fideles ad salutem, liber vocatur. Quum autem illos morti aeternae addictos audiunt fideles, cavere sibi debent, ne eodem se involvant exitio, quamquam simul occurrere periculo voluit Iudas, ne quos rei novitas turbaret vel perculleret. Nam si illi iam olim descripti sunt, sequitur nonnisi certo Dei consilio exerceri ecclesiam. *Dei nostri gratiam* etc. Iam qualis fuerit pestis illa, clarius exprimit. Dicit enim, gratia Domini abusos esse, ut ad impuram et profanam peccandi licentiam se et alios prostituerent. Atqui longe in alium finem apparuit Dei gratia, ut scilicet, abnegata impietate et terrenis desideriis, sobrie et iuste et pie vivamus in hoc saeculo. Sciamus ergo, nihil esse pestilentius hoc hominum genere, qui ex Christi gratia lasciviendi praetextum captant. Quia gratuita Dei misericordia nos salutem consequi docemus, huius criminis nos insimulant papistae. Sed quid verbis refellere eorum impudentiam attinet, quum nos poenitentiam, timorem Dei, vitae novitatem ubique urgeamus? Ipsi autem non modo pessimis exemplis totum mundum corrumpant, sed etiam impia sua doctrina veram sanctitatem et purum Dei cultum tollant e mundo, quamquam eos, de quibus loquitur Iudas, potius existimo libertinis nostri temporis fuisse similes, ut clarius patebit ex contextu. *Deum, qui solus est herus.* Vetusti quidam codices habent, Christum, qui solus est Deus ac herus. Et certe in secunda Petri epistola solius Christi fit mentio, et illic herus vocatur. *Christum* vero *abnegari* intelligit, quum ii, qui sanguine illius redempti fuerant, diabolo se rursus mancipantes, incomparabile illud pretium, quantum in se est, irritum faciunt. Ergo ut nos in suo peculio Christus retineat, ideo pro nobis mortuum esse et resurrexisse meminerimus, ut dominetur vitae nostrae ac morti.

5. Commonefacere autem vos volo, quum istud semel noveritis, quod Dominus, postquam ex terra Aegypti populum servaverat, postea non credentes perdidit. 6. Angelos vero, qui principatum (vel *initium*) suum non servaverant, sed reliquerant suum domicilium, in iudicium magnae diei vinculis aeternis sub caligine servavit. 7. Quemadmodum Sodoma et Gomorrha, et, quae circum erant, urbes, quum

simili modo scortatae essent, et abiissent post carnem alienam, propositae sunt in exemplar, ignis aeterni iudicium sustinentes.

5. *Commonefacere.* Vel modestiae causa excusat, ne videatur tamquam rudes de rebus incognitis docere, vel certe (quod mihi magis placet) maioris vehementiae causa, se nihil novum aut illis inauditum afferre profitetur, quo plus fidei et auctoritatis obtineat, quod dicturus est. Ego, inquit, tantum in memoriam vobis revoco, quae iam semel didicistis. Quemadmodum vero scientiam illis tribuit, ut ad cavendum magis sint attenti: ita ne supervacuum esse putent, quem erga eos suscipit, laborem, illos monitionibus opus habere dicit. Neque enim hic tantum est verbi Dei usus, ut discamus, quae nunquam fuimus edocti, sed etiam ut nos excitet ad ea, quae iam tenemus, serio meditanda, nec torpere nos in frigida notitia sinat. Summa autem est, postquam a Deo vocati sumus, non secure esse gloriandum eius gratia; sed potius sollicite in eius timore ambulandum, quia, si quis Deo in hunc modum illudat, non impune cessurus sit gratiae eius contemptus. Hoc tribus exemplis demonstrat. Primo enim ultionem commemorat, quam de incredulis sumpsit Deus, quos virtute sua redemptos in populum cooptaverat. Eadem fere comparatio est apud Paulum, I. Corinth. cap. 10. Summa est, quos Deus summis beneficiis ornaverat, quos extulerat in eundem honoris gradum, quo nos hodie dignatur; postea severe ultus est. Ergo frustra Dei gratia superbiunt, quicunque eius vocationi non respondent. Nomen *populi* honorifice capitur pro gente sancta et electa, acsi diceret: nihil illis profuisse, quod singulari privilegio in foedus assumpti essent. Quum *incredulos* vocat, fontem designat malorum omnium. Inde enim quaecunque eorum peccata Moses commemorat, quod se Dei verbo regi non sustinebant. Nam ubi fidei subiectio, necesse est, ut simul in omnibus vitae partibus constet erga Deum obedientia.

6. *Angelos vero* etc. Argumentum a maiori ad minus. Angelorum enim conditio praestantior fuit quam nostra, et tamen eorum defectionem horribili exemplo ultus est Deus. Non igitur perfidiae nostrae ignoscet, si a gratia, in quam nos vocavit, desciverimus. Haec certe poena, quae coelorum incolis et tam excellentibus ministris Dei inflicta fuit, assidue nobis ante oculos versari debet, ne quando in contemptum gratiae Dei efferamur, unde praecipites ruamus in exitium. Ἀρχὴ hoc loco tam pro origine quam principatu apte sumi potest. Significat enim Iudas, ideo poenas dedisse, quia spreta Dei bonitate a prima vocatione exciderint. Et statim sequitur expositio, quum dicit, *reliquisse suum domicilium.* Nam non secus ac fieri solet a militibus transfugis, statio, in qua collocati erant, ab illis deserta fuit. Notanda est etiam poenae atrocitas, quam exprimit apostolus. Non modo liberi erant spiritus, sed coelestes dominationes; nunc perpetuis vinculis constricti tenentur. Non modo fruebantur gloriosa Dei luce, sed eius splendor in illis refulgebat, ut inde, quasi per radios, se ad omnes mundi partes diffunderet; nunc sub caligine demersi sunt. Porro nobis fingendus non est locus, quo inclusi sint diaboli. Simpliciter enim docere voluit apostolus, quam misera sit eorum conditio, ex quo propter apostasiam sua dignitate privati sunt. Nam quocunque pergant, secum trahunt sua vincula, et suis tenebris obvoluti manent. Interea in magnum diem extremum eorum supplicium differtur.

7. *Quemadmodum Sodoma et Gomorrha.* Hoc exemplum magis generale est, testatur enim Deum, nullo hominum genere excepto, promiscue poenam sumere de omnibus impiis. Et Iudas ipse postea

commemorat incendium illud, quo perierunt quinque urbes, typum esse ignis aeterni. Ergo Deus tunc insigne documentum statuit, quod usque in finem mundi in timore homines contineret. Unde toties illius fit mentio in scriptura. Imo quoties memorabile aliquod vel tremendum Dei iudicium notare volunt prophetae, sub figura ignis sulphurei illud pingentes, ad Sodomae et Gomorrhae interitum alludunt. Quare non sine causa Iudas proposito eiusmodi speculo terrorem saeculis omnibus incutit. Quum dicit *vicinas urbes in similem* cum illis *modum scortatas esse*, hoc non ad Israelitas et angelos, sed mutuo ad Sodomam et Gomorrham refero. Nec obstat, quod pronomen τούτοις masculinum est; nam ad incolas potius quam ad loca Iudas respexit. *Abire post alienam carnem* posuit pro: abripi ad prodigiosas libidines. Scimus enim Sodomitas communi scortandi licentia non contentos, magis exsecranda et praepostera foeditate pollutos fuisse. Notandum est, quod eos subiicit igni aeterno; nam hinc colligimus, formidabile illud spectaculum, quod describit Moses (Genes. 19, 24.), tantum gravioris poenae fuisse imaginem.

8. Similiter isti quoque somniis delusi, carnem quidem contaminant, dominationem vero reiiciunt, et in glorias maledicta congerunt. 9. Atqui Michaël archangelus, quando iudicio disceptans cum diabolo, disputabat de corpore Mosis, non ausus fuit iudicium inferre contumeliae; sed dixit: Increpet te Dominus. 10. Isti vero quaecunque non noverunt, convitiis incessunt; quaecunque vero naturaliter tamquam bruta animalia sciunt, in iis corrumpuntur.

8. *Similiter isti* etc. Similitudo ista praecise urgenda non est, acsi in omnibus eos, quorum meminit, Sodomitis conferret, vel angelis apostatis, vel incredulo populo. Tantum indicat esse vasa irae ad interitum destinata, nec posse Dei manum effugere, quin aliquando in ipsis quoque tale documentum statuat. Consilium enim eius est, absterrere pios, quibus scribit, ne illorum consortio se involvant. Porro hoc loco incipit illos impostores clarius describere. Ac primum dicit, eos velut somniando polluere carnem suam. Quibus verbis stupidam impudentiam notat, acsi diceret: proiectos esse ad omnem foeditatem, a qua nequissimi etiam abhorrent, nisi somnus pudorem adeoque sensum tollat. Est igitur metaphorica loquutio, qua significat, ipsos tam esse hebetes, ut sine ulla verecundia ad omnem turpitudinem se prostituant. Notanda autem est antithesis, quum dicit, eos *carnem contaminare*, hoc est, quod minus praestantiae habet, dehonestare; et tamen spernere quasi probrosum, quod in genere humano maxime excellit. Ex hoc secundo membro apparet, fuisse tumultuosus homines, qui anarchiam quaererent, ut soluti legum metu liberius peccarent. Atque haec duo semper fere coniuncta sunt, ut, qui proiecti sunt ad nequitiam, simul omnem ordinem abolitum esse cupiant. Porro tametsi hic erat eorum scopus, absque iugo exsultare: apparet tamen ex Iudae verbis, proterve eos et contumeliose de magistratibus loqui solitos. Quemadmodum hodie fanatici homines non tantum fremunt, se cohiberi magistratuum imperio, sed furiose adversus omnem politiam declamitant: ius gladii profanum esse dicunt et pietati adversum; denique ex ecclesia Dei reges et omnes magistratus superciliose abdicant. *Glorias* vocat ordines excellentia praeditos, et qui honore supereminent.

9. *Atqui Michaël archangelus.* Brevius hoc argumentum Petrus et in genere perstringit, quod angeli, qui longe praestant hominibus, non tamen audeant contumeliosum iudicium inferre. Porro quia hanc historiam ex libro apocrypho sumptam putarunt, inde factum est, ut minus ponderis haberet epistola. Sed quum Iudaei tum multa habuerint ex patrum traditionibus, nihil absurdi esse video, si dicamus, Iudam retulisse, quod iam a multis saeculis fuerat per manus traditum. Scio equidem, multas ineptias hoc titulo receptas fuisse, quemadmodum hodie papistae quaelibet iusulsa monachorum deliria in hoc catalogo recensent; sed hoc non obstat, quin historias quasdam habuerint scriptis non proditas. Hoc extra controversiam est, Mosem a Domino sepultum esse, hoc est, certo Dei consilio occultum fuisse eius sepulcrum. Absconditi autem sepulcri causa nemini obscura est, ne scilicet corpus eius in superstitionis materiam abducerent Iudaei. Quid ergo mirum, si prophetae corpus divinitus absconditum Satan in medium proferre conatus est? Angeli autem contra obstiterunt, sicuti eorum ministerium semper Deo promptum est. Et certe videmus, Satanam omnibus fere saeculis hunc lapidem movisse, ut corpora servorum Dei totidem stultis hominibus idola essent. Quare ob hoc testimonium, quamvis in scriptura non reperiatur, suspecta nobis esse haec epistola non debet. Quod Michaël adversus Satanam disceptans solus inducitur, novum non est. Scimus, angelorum myriadas praesto semper esse ad Dei obsequium; sed ipse ad res gerendas hunc vel illum cum delectu adhibet, prout placuit. Quod a Michaële dictum refert Iudas, apud Zachariam (3, 2.) quoque habetur: Increpet te Deus; vel: Compescat Satan. Est autem comparatio maioris et minoris, ut vocant. Non ausus est Michaël atrocius maledicere Satanae (qui tamen reprobus est ac damnatus), quam ut illum Deo cohibendum traderet; isti autem potestates, quas singulari honore ornat Deus, extremis probris incessere non dubitant.

10. *Quaecunque non noverunt.* Significat, eos nihil nisi crassum et quasi pecuarium sapere, ideoque non percipere, quid honore dignum sit; tamen accedere hanc insanam audaciam, ut damnare non vereantur, quae captum eorum superant. Item diverso vitio laborare, quod, quum pecudum more ad ea ferantur, quae sensibus corporis se ingerunt, in illis nihil servent modestiae; sed se penitus ingurgitent, non secus ac porcus in luti foetorem se provolvit. Adverbium *naturaliter*, rationi et iudicio opponitur. Solus enim naturae impetus in brutis animalibus regnat; ratio autem hominibus moderari debet, et eorum appetitus frenare.

11. Vae illis, quoniam viam Cain ingressi sunt (*Genes.* 4, 12.), et deceptione mercedis Bileam effusi sunt (*Numer.* 22, 21 *ss.*), et contradictione Corae perierunt (*Num.* 16, 1 *ss.*). 12. Hi sunt in fraternis vestris conviviis maculae, inter se (vel *vobiscum*) convivantes, secure pascentes se ipsos, nubes aqua carentes, quae a ventis circumagantur, arbores autumni emarcidae, infrugiferae, bis emortuae, et eradicatae, 13. Undae efferatae maris, despumantes sua ipsorum dedecora, stellae erraticae, quibus caligo tenebrarum in aeternum servata est.

11. *Vae illis* etc. Mirum est, cur eos tam dure insectetur, quum ne adversus Satanam quidem contumeliae iudicium angelo per-

missum fuisse nuper dixerit. Sed noluit generalem regulam praefigere; tantum Michaëlis exemplo breviter ostendit, quam intolerabilis sit istorum furor, dum petulanter convitiis proscindunt, quod Deus honorat. Licebat certe Michaëli, ultimo anathemate fulminare in Satanam, et videmus, quam vehementer insurgant interdum prophetae contra impios; sed quum Michaël ab extrema severitate (alioqui licita) abstineat, quam furiosum est erga creaturas gloria excellentes nullum modum tenere! Caeterum quum de illis pronuntiat, non tam illis malum imprecatur, quam praemonet, qualis illos exitus maneat; idque facit, ne quem incautum secum in perniciem rapiant. Dicit, eos imitatores esse *Cain*, qui Deo ingratus, cultum eius impio et scelerato corde pervertens, ius primogeniturae sibi abdicavit. Dicit, instar *Bileam* mercede fuisse deceptos, quia pietatis doctrinam turpis lucri gratia adulterant. Sed metaphora, qua utitur, aliquanto plus exprimit. Dicit enim *effusos esse*, quia scilicet instar aquae diffluentis proiecta sit eorum intemperies. Tertio dicit, eos imitari *contradictionem Corae*, quia scilicet bene compositum ecclesiae statum perturbent.

12. *In fraternis conviviis maculae.* Qui legunt: Inter caritates vestras, non satis germanum sensum (meo iudicio) explicant. Nam ἀγάπας vocat convivia, quae inter se agitabant fideles, fraternae unitatis testandae causa. Tales epulas dehonestari dicit ab impuris hominibus, qui dissolute postea se ipsos pascunt. Erat enim illic summa frugalitas et moderatio. Fas ergo non erat, gurgites illuc admitti, qui postea intemperanter abdomen suum alibi replerent. Nonnulli codices habent: Convivantes vobiscum; cuius lectionis si magis placeat, sensus erit, illos non dedecori modo esse, sed graves ac molestos, ut qui publicis ecclesiae sumptibus ventrem suum intrepide farcirent. Paulo aliter Petrus, qui eos in erroribus deliciari scribit, et una cum grege fidelium vesci, acsi diceret, inconsiderate facere eos, qui tam noxios serpentes alunt, et bis stultos, qui profusae eorum luxuriae indulgent. Atque hodie utinam plus iudicii in quibusdam bonis viris foret, qui, dum erga improbos nimis benigni esse appetunt, magnum toti ecclesiae damnum afferunt. *Nubes aqua carentes.* Duas similitudines, quae habentur apud Petrum, in unam colligit, eodem tamen sensu. Vanam enim ostentationem uterque taxat, quia nebulones isti, quum multa prommittant, intus tamen aridi sunt atque inanes, quemadmodum nubes procellis agitatae, spem pluviae faciunt, sed statim evanescunt in nihilum. Petrus addit sicci et vacui fontis similitudinem. Iudas autem pluviae metaphoras in eundem finem congerit, quod *arbores* sint *emarcidae*, quemadmodum autumno defluit arborum vigor; postea vocat arbores *infrugiferas*, *eradicatas* et *bis emortuas*, acsi diceret: nihil intus esse succi, utcunque appareant folia.

13. *Undae efferatae maris.* Quorsum hoc additum sit, melius ex Petri verbis colligere licet, nempe quod inflati superbia, magniloquo stylo verborum ampullas efflant, vel potius despumant. Interea adeo nihil afferunt spirituale, ut potius homines deiiciant ad brutorum animalium stuporem. Tales (ut prius dictum est) hodie sunt fanatici homines, qui se libertinos vocant. Dicas mera eos tonitrua sonare; nam communi sermone spreto, exoticum nescio quod idioma sibi fingunt; postquam visi sunt suos discipulos supra coelum rapere, repente in belluinos errores procidunt. Fingunt enim, innocentiae esse statum, ubi nullum discrimen est turpis honesti; fingunt, spiritualem esse vitam, dum, exstincto metu, secure sibi quisque indulget, nos fieri deos, quia spiritus ex corporibus migrantes Deus absorbeat. Quo maiore studio ac reverentia nobis colenda est scripturae simplicitas, ne argutius, quam par est, philosophando, non

coelo appropinquemus, sed potius in multiplices labyrinthos mergamur. Ideo *stellas arraticas* vocat, quia evanida lucis specie oculos perstringant.

14. Prius autem etiam iis vaticinatus est septimus ab Adam Enoch, dicens: Ecce venit Dominus in sanctis millibus suis, 15. Ut faciat iudicium adversus omnes, et redarguat ex eis omnes impios de factis omnibus impietatis, quae impie patrarunt, deque omnibus duris, quae loquuti sunt adversus Deum peccatores impii. 16. Hi sunt murmuratores, queruli, iuxta concupiscentias suas ambulantes, et os illorum loquitur tumida, admirantes personas, utilitatis gratia.

14. *Prius autem* etc. Vaticinium hoc potius ἄγραφον fuisse puto, quam ex apocrypho libro adductum. Fieri enim potest, ut dictum hoc memorabile veteres commendarint posteris. Si quis roget, quum passim occurrant in scripturis non absimiles sententiae, cur non ex aliquo propheta scriptum testimonium citaverit: solutio in promptu est, voluisse ab ultima vetustate repetere, quid spiritus de illis pronuntiaverit; atque hoc verba sonant. *Septimum* enim ab Adam nominatim dicit, ut vaticinii antiquitatem commendet, quod scilicet iam priore mundo exstiterit. Quod autem prophetiam hanc dixi ex relatu notam fuisse Iudaeis, si quis aliter sentiat, non contendo, sicut nec de epistola quidem, sitne Iudae, an alterius cuiuspiam. Tantum in rebus dubiis quod probabile est, sequor. *Ecce venit.* Praeteritum loco futuri, more prophetico. Dicit venturum *in sanctorum millibus*, sub quibus verbis tam fideles quam angelos designat. Nam ornabunt utrique Christi tribunal, quum ad iudicandum orbem descendet. Millia dicit, quemadmodum et Daniel (7, 10.) angelorum myriadas praedicat, ne impiorum multitudo, quasi violentum mare, filios Dei abripiat, dum fore cogitant, ut suos aliquando colligat Dominus, quorum pars in coelo habitans nunc oculos nostros fugit, pars sub ingenti paleae cumulo obruta latet. Quae autem reprobis impendet vindicta, electos in metu et sollicitudine continere debet. Loquitur de factis et dictis, quia isti corruptores non tantum scelerata vita, sed impuro et perverso sermone plurimum nocebant. *Duros* autem vocat sermones ob praefractam audaciam, qua elati se petulanter ingerunt.

16. *Hi sunt murmuratores.* Quia sibi in pravis cupiditatibus indulgent, simul difficiles sunt ac morosi, ut illis nunquam satisfiat: hinc fit, ut semper obmurmurent ac querantur, quantumvis se illis benigne probi homines impendant. Magniloquentiam taxat, quod se ipsos fastuose iactent; sed interea ostendit liberali esse ingenio, quia serviliter se demittant, lucri gratia. Ac vulgo haec inaequalitas perspicitur in eiusmodi nebulonibus; ubi nemo est, qui eorum insolentiam reprimat, vel nullus est respectus, qui obstet, intolerabilis eorum est superbia: adeo imperiose quidvis sibi arrogant. Quos autem metuunt, vel a quibus sperant aliquid commodi, iis sordide blandiuntur. *Personas* accipit pro externa magnitudine vel potentia.

17. Vos autem, dilecti, memores estis (vel *estote*) verborum, quae praedicta sunt ab apostolis Domini nostri Iesu Christi, nempe, 18. Quod vobis dixerunt, ultimo tempore

futuros (vel *venturos*) derisores, qui secundum concupiscentias suarum impietatum ambularent. 19. Hi sunt, qui se ipsos segregant, animales, spiritum non habentes.

17. *Vos autem.* Vetustissimae prophetiae nunc apostolorum monitiones, quarum recens erat memoria, subiicit. Verbum μνήσθητε, non multum refert, indicativo an hortandi modo legas; manet enim idem sensus, praedictione, quam citat, munitos non debere percelli. *Tempus ultimum* intelligit, quo renovata ecclesiae conditio fixum statum accepit usque in finem mundi. Coepit autem a priore Christi adventu. *Derisores* vocat, more scripturae, qui impio et profano Dei contemptu inebriati, in belluinum numinis contemptum prosiliunt, ita ut nulla eos religio contineat amplius in officio, quia nullus haeret futuri iudicii metus in eorum animis, nullo spes aeternae vitae, quemadmodum hodie passim Epicureis Dei contemptoribus mundus scatet, qui excussa prorsus omni reverentia, furiose totam pietatis doctrinam quasi fabulosam subsannant.

19. *Qui se ipsos segregant.* Nonnulli codices Graeci participium absolutum habent; alii addunt ἑαυτούς, sed eodem fere sensu. Intelligit enim, eos discessionem facere ab ecclesia, quoniam disciplinae iugum ferre nequeant, ut qui carni addicti a spirituali vita abhorreant. *Anima* hic spiritui, hoc est, renovationis gratiae opponitur: ideoque vitiosum ingenium significat, quale est in hominibus nondum regenitis. Nam in hac degenere natura, quam ab Adam trahimus, nihil nisi crassum est ac terrenum, ut nulla pars nostri ad Deum adspiret, donec renovati simus eius spiritu.

20. Vos autem, dilecti, sanctissimae vestra fidei vosmet superstruentes, in spiritu sancto precantes, 21. Vosmet in caritate servate, exspectantes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam aeternam. 22. Et hos quidem miseramini, diiudicantes; 23. Illos vero per timorem servate, ex incendio rapientes, odio prosequentes etiam maculatam a carne tunicam, 24. Ei autem, qui servare potest vos (vel *eos*) a peccato immunes, et statuere in conspectu gloriae suae irreprehensibiles cum exsultatione, 25. Soli sapienti Deo; servatori nostro, gloria et magnificentia, et imperium, et potestas nunc, et in omnia saecula. Amen.

20. *Vos autem* etc. Modum ostendit, quo omnes Satanae machinas disiicere queant, nempe sic caritatem habentes fidei annexam, quasi in custodio excubent usque ad Christi adventum. Verum, ut creber ac densus in metaphoris, suas hic quoque loquendi formas habet, quae breviter notandae sunt. Iubet primo loco, ut se *fidei superstruant*, quo significat, retinendum esse fidei fundamentum; sed primam institutionem non sufficere, nisi assidue ad profectum contendant, qui in recta fide sunt iam fundati. *Sanctissimam* appellat eorum *fidem*, ut solide in eam recumbant, eiusque firmitudini innixi, nunquam vacillent. Sed quum tota hominis perfectio in fide consistat, absurdum esse videtur, quod superstruere aliud aedificium iubet, quasi fides tantum inchoet hominem. Hanc quaestionem solvit apostolus, quum statim addit, aedificari homines super fidem, addita caritate, nisi forsan ita accipere quispiam malit, homines fidei superstrui, quoad in ea proficiunt. Et certe quotidiani fidei progressus efficiunt, ut ipsa in iustum

aedificii modum assurgat. Hoc modo praeciperet apostolus, in fide cre-scendum esse, instandum precibus, et caritate retinendam esse vocationem. *In spiritu sancto precantes.* Haec perseverandi ratio, si Dei virtute instructi simus. Ergo quoties de fidei constantia agitur, ad preces confugiendum est. Quia autem perfunctorie vulgo oramus, addit: In spiritu, acsi diceret: tantam esse pigritiam, tantumque frigus carnis nostrae, ut rite orare nemo queat nisi spiritu Dei excitatus; sic ad diffidentiam et trepidationem nos esse proclives, ut nemo Deum vocare patrem ausit, nisi illo eodem spiritu dictante; nam hinc sollicitudo, hinc ardor et vehementia, hinc alacritas, hinc fiducia obtinendi, hinc denique gemitus illi inenarrabiles, quorum meminit Paulus Rom. 8, 26. Ergo non abs re Iudas docet, neminem posse orare, ut oportet, nisi directore spiritu.

21. *Vosmet in caritate servate.* Caritatem velut custodem ac praesidem vitae nostrae statuit, non ut eam opponat Dei gratiae, sed quia hic rectus vocationis nostrae cursus est, si pergimus in caritate. Quoniam vero multa nos ad defectionem sollicitant, ut difficile sit nos servare Deo usque in finem integros, ad ultimum diem fideles revocat. Sola enim eius exspectatio sustinere nos debet, ne unquam animos despondeamus; alioqui singulis momentis deficere necesse erit. Notandum autem, quod vitam aeternam non vult sperari, nisi ex Christi misericordia. Nam ita iudex noster futurus est, ut gratuitum redemptionis a se partae beneficium pro iudicandi regula habeat.

22. *Hos quidem miseramini.* Adiungit alteram exhortationem, qualiter se gerere debeant fideles in corrigendis fratribus, ut eos ad Dominum reducant. Varie autem tractandos esse admonet, unumquemque scilicet pro suo ingenio; nam erga mansuetos et dociles clementia utendum est. Aliorum maior est duritia: ergo terrore subigendi sunt. Haec est diiudicatio, cuius meminit. Participium διακρινόμενοι, nescio, cur Erasmus passive reddere maluerit, quum sit ambiguum; activa autem significatio contextui longe melius quadret. Summa ergo est, si volumus errantium saluti consulere, considerandam esse cuiusque naturam, ut, qui mites sunt ac tractabiles, placide revocentur in viam; tamquam digni misericordia; si quis autem contumax est, severius corrigatur. Et quoniam odiosa fere est asperitas, eam necessitate excusat, quod aliter servari nequeant, qui non sponte sequuntur bona consilia. Porro eleganti metaphora utitur. Nam ubi est incendii periculum, violenter rapere non dubitamus, quem cupimus habere incolumem; neque enim sufficeret innuere digito, vel blande manum porrigere: sic etiam curanda est eorum salus, quia ad Deum, nisi duriter tracti, non venirent. Longe differt vetus interpretatio; quae tamen lectio in multis codicibus Graecis invenitur. Arguite diiudicatos, inquit vetus interpres. Sed prior ille sensus melius congruit, et meo iudicio verus est ac genuinus. Servandi verbum ad homines transfertur, non quod auctores sint salutis, sed ministri.

23. *Odio prosequentes.* Locus hic, qui obscurus alioqui videtur, nihil habebit difficultatis, metaphora bene explicata. Vult fideles non tantum cavere a vitiorum contactu; sed ne qua ad eos contagio pertingat, quicquid affine est ac vicinum, fugiendum esse admonet, quemadmodum, si de impuditia sermo habetur, dicemus, tollenda esse omnia libidinum irritamenta. Id etiamnum clarius fiet, si impleatur oratio, nempe ut oderimus non carnem modo, sed tunicam, quae eius contactu infecta sit. Nam particula καί ad amplificationem valet. Malum igitur adeo non permittit indulgentia foveri, ut omnes praeparationes omniaque accessoria (ut vocant) potius resecari iubeat.

24. *Ei autem, qui servare.* Claudit epistolam Dei laude, in qua ostendit, nihil posse exhortationes nostras, nec studia, nisi ex Dei virtute effectus proveniat. Quaedam exemplaria habent: Eos. Quam lectionem si recipimus, sensus erit: Vestrum quidem est conari, ut salvi fiant; sed Dei solius est hoc praestare. Mihi tamen altera lectio magis placet, in qua etiam est allusio ad superiorem sententiam. Postquam enim fideles hortatus est ad servandum, quod periit, ut intelligant, conatus omnes fore irritos, nisi Deus operetur: ne ipsos quidem aliter servari posse testatur, nisi Dei virtute; quamquam in hoc posteriore membro aliud est verbum, *φυλάξαι* scilicet, quod custodiam sonat: ita ad remotius illud membrum respiceret, ut dixit: Vos servate, vel custodite.

INDEX
RERUM ET LOCORUM INSIGNIUM, QUAE HOC OPERE CONTINENTUR.

Prior numerus paginam, alter lineam indicat.

A.

Ablutiones olim cur institutae 156, 48.
Abnegare Christum qui dici possint 91, 44. 211, 44.
abnegatione nostri, nos in sacrificium Deo offerimus 33, 21.
Abrahae filii genuini, qui in Christum credunt 37, 40.
Abrahae opera in iustitiam fuisse imputata, Iacobi testimonio quam male probari possit 185, 22.
Abrahae nomen ex re ipsa impositum 131, 6.
Ἀκαταστασία, quid 191, 25.
Accedere ad Deum qua conditione, et in quem finem nos oporteat 50, 15.
quocunque accedit Deus, praesentiae suae odore omnia sanctificat 87, 41.
Acceptio personarum quae damnanda 179, 13.
Accessus ad Deum cum bonitatis eius gustu coniungitur 32, 34.
Acquiescere in bonis absconditis, fidei natura 71, 16.
Adire saepius Deum, non metuendum 170, 50.
Adolescentiae vitia 121, 55.
Adoptio piorum gratuita 130, 47.
adoptio, unica salutis nostrae causa 130, 51.
adoptionis ius cur fide consequamur 175, 11.
Adspectus Christi aliter fidelibus, aliter infidelibus futurus 132, 5.
adspectus Dei an in totum nobis hic adimatur 132, 19.
Adventus Christi quanta cum attentione fidelibus exspectandus 101, 23. 103, 52.
adventus Christi causa 145, 23.
adventus Christi fidem dum convellit Satan, ecclesiae iugulum recta petit 101, 43.
adventus Christi tempus proprium ungendo sancto sanctorum 126, 32.
adventus Christi tempus cur nonnulli pervertere cupiant 104, 48.
adventum Christi iam suo tempore instare, quo sensu Iohannes dixerit 124, 22.
Advocatus noster apud patrem Christum 115, 33.
advocatus pro nobis apud Deum nemo esse potest, qui non sit idem sacerdos 116, 9.
advocati muneri apud Deum obeundo, nemo praeter Christum par esse potest 115, 52.
advocati munus Christo quomodo papistae concedant 116, 6.
advocato sancti omnes, qui sunt, erunt vel fuerunt, opus habent 116, 13.
Aedificii metaphora trita, quum de politico vel spirituali regimine agitur 36, 12.
Aegrotis quomodo remittebantur peccata, super quos presbyteri orabant 204, 45.

Aegyptii ineptias suas sibi divinitus revelatas esse mentiebantur 147, 30.
Aemulandus in suis factis Christus quomodo sit 44, 40.
Aemulatio hypocritarum contrarios sapientiae effectus parit 191, 22.
aemulatio amara ubi et quando regnet 190, 50.
Aequabilitas in dilectione proximi servanda 182, 10.
Aequi inter se fideles ut esse debeant 201, 37.
Aerumnae, exercitia fidelibus utilia in salutem 7, 16.
aerumnis multis premi Christianos prius oportet, quam gloria fruantur 21, 1.
aerumnis variis quum a Deo fideles probantur, beati 202, 26.
Aetatis non modo suae, sed et posteritatis apostoli rationem habuerunt 86, 10.
in aetates tres vitae humanae partitio 121, 27.
Affectus carnis cum iudicio Dei quam non consentiant 45, 48.
Afflictiones aequo animo ferendae 172, 42.
afflictiones a fine aestimandae 203, 4.
afflictiones nostrae in Christo considerandae 21, 19.
afflictiones Christianorum cur miserae dici non debeant 21, 3.
afflictiones unde salutares fidelibus esse Iacobus colligat 202, 42.
afflictionum finis in prophetis considerandus 202, 27.
in afflictionibus gloriam intueri volentes, in Christum coniiciant oculos necesse est 18, 4.
Ἀγάπαι, quid 215, 19.
Agricolae similitudo exspectantis fructum sementis, quam terrae mandavit 201, 4.
Agrippa homo Lucianicus et impius 30, 35.
Ἀλλοτριοεπίσκοπος, quis dicatur 67, 43.
Amandum opere, non lingua 139, 41.
amare Deum nemo potest, qui proximum oderit 153, 12.
Ambulare post carnem, quid 95, 10.
Amicitia mundi quae dicatur 193, 33.
Amor cum reverentia coniunctus esse debet 49, 37.
amor Dei mirus erga humanum genus 103, 31.
amor Dei erga nos non alibi quam in Christo quaerendus 87, 36.
amor Dei, bonorum omnium, quibus fruimur, unica causa 148, 17.
amor Dei iustitiam requirit 149, 24.
amor Dei perfectus, sermonis eius legitima observatio 118, 9.
amor Dei probe cognitus animos tranquillat 152, 55.
amoris divini erga nos fructus 151, 32.
amor mundi adulterio comparatur 193, 34.
amor mundi a nobis reiiciendus, ut in nobis regnet Dei amor 122, 40.
amor noster erga proximos non mercenarius, sed gratuitus esse debet 150, 2.
amor nostri, simulatione plenus 28, 50.
Anabaptistarum delirium de fidelium angelica puritate in hoc mundo 135, 29.
Ἀναρχίαν mundo inducere nemo potest, quin ἀταξίαν inducat 95, 32.
Angeli apostatae e coelo praecipites acti nunc perpetuis vinculis constricti tenentur 212, 45.
angelorum defectionem quam horribili exemplo Deus ultus sit 212, 33.
de angelorum lapsu sobrie philosophandum 93, 11.
angelos de magistratibus contumeliosum ferre iudicium cur Petrus neget 95, 46.
Anima spiritu opponitur 191, 14.
animae hostes sponte admittimus, quum sedulo a corporis hostibus caveamus 39, 26.
animae ornatus incorruptibilis 48, 35.
animam eripit ex morte aeterna, qui fratrem errantem reducit in vitam 207, 31.
animarum episcopus et pastor, Christus 47, 18.

animas piorum, postquam e corporibus migrarunt, in carcere cur Petrus collocet 56, 50.
Animus hominis inexplebilis, ubi improbis cupiditatibus indulget 192, 35.
Antichristus an unus tantum homo futurus sit 124, 52.
antichristus ex Pauli descriptione agnoscendus 125, 3.
antichristi adventum quam stolide papistae exspectent 124, 38.
antichristi sunt membra, qui pallium legum laqueos sponte induunt 196, 55.
antichristi notae in papa manifestae 124, 47.
de antichristi regno trita olim ac celebris doctrina 145, 38.
antichristum qualem papistae imaginati sint 124, 45.
antichristum venturum, et iam esse in mundo, quo sensu Iohannes dixerit 145, 42.
antichristi, quicunque Christum evertere conantur 127, 26
antichristos multos fore, quo sensu Iohannes dixerit 125, 5.
Antiquitas impedire nos non debet, quum libere veritatem a mendacio discernamus 143, 43.
Aperta atque nota quomodo quaedam nobis esse possint, quae angelos lateant 22, 5.
Apologiae nomine quo sensu Petrus usus sit 54, 21.
Apostasia, peccatum ad mortem 163, 7.
Apostata unus plus turbarum, quam mille extranei, in ecclesia excitat 125, 19.
apostatae an fuerint ecclesiae membra 125, 3.
Apostoli quamvis mortui sint, vivit tamen, ac viget eorum doctrina 86, 12.
per apostolos et prophetas Deus nobis loquutus 30, 36.
Aqua et sanguis in lege quid designent 156, 48.
aquam et sanguinem et latere Christi manasse, pro miraculo habendum 157, 4.
aquis Deus usus ad perdendum mundum 102, 14.
Arbitrio suo omnes alios vivere quisque vult 196, 1.
in Arca construenda Noae sedulitas 57, 52.
Architecti a Davide dicuntur, quibus commissa est gubernandi cura et potestas 36, 13.
Arrius haereticus 125, 8. 127, 5.
Asperitate in correctionibus an et quando uti liceat 218, 27.
Audiendi omnes promiscue non sunt 143, 51.
Augustini disputationes de forma, qua se videndum Deus exhibiturus est 132, 41.
Aures hominum fastidiosae 126, 14.
Auri usum in ornatu corporis an simpliciter Petrus damnet 48, 9.
aurum bifariam probatur igne 17, 46.
Austeritas mansuetudini contraria, et qui ex ea fructus nascantur 190, 45.
Auxilium Dei nobis non defuturum, si locum illi demus 194, 50.

B.

Babylonis nomine Romam notari, quam male veteres arbitrati sint 76, 8.
Babylone scripta Petri epistola, non Romae 76, 25.
Baptismus noster quo sensu baptismo Noae ἀντίτυπος a Petro dicatur 58, 4.
baptismus, quibusdam litteralis tantum 59, 2.
baptismus praecipua qui parte spiritualis 59, 8.
baptismi vis ac rectus usus 59, 5.
in baptismi legitima administratione papistarum abusus 58, 47.
in baptismo externum symbolum an sufficiat 58, 32.
in baptismo, quid signum, quid res 58, 41.
Basilides haereticus 125, 7.
Beati qui dici possint 172, 46.
Beatitudo filiorum Dei post mortem qualis 93, 33.
Benedicit Deus alio modo quam homines 51, 24.
Benefacere, Deo naturale 175, 6.
quum benefacimus proximis, quid nobis considerandum 64, 19.
Beneficentia liberaliter et hilari animo colenda 64, 17.
beneficentiae externae commendatio 139, 21.

Beneficium Dei triplex in omnibus piis 210, 6.
beneficia omnia, quibus Deus nos afficit, quo tendant 38, 13.
beneficiorum Dei agnitio ad sustinenda militiae spiritualis certamina nos comparat 15, 4.
Bileam quo iure prophetae titulo insigniatur 97, 27.
Boni summi definitio Platonica 81, 55.
Bonitas Dei incomparabilis erga nos 38, 7.
Bruta animalia a naturae impetu tantum regnantur 214, 39.

C.

Caeremoniae veteres quorsum praecipue tenderent 157, 11.
Caesar, rex a Petro dicitur 40, 33. 42, 55.
Canes qui dici possint 100, 12.
canis reversus ad proprium vomitum, proverbium 100, 17.
Canities non est sapientia 70, 43.
Capillos arte crispare, vel torquere, mulieres vetantur 48, 5.
Captiones impiorum et imposturas effugiendi modus 96, 50.
in Carcere animas piorum, postquam a corporibus migrarunt, cur Petrus collocat 56, 50.
Caritas vera quae sit 154, 40.
caritas quomodo dicatur a Salomone tegere peccata 207, 43.
caritas quomodo sit fidei accessio tantum, vel adminiculum 140, 9.
caritas ad totum humanum genus se extendit 42, 48.
caritas inter nos ita coli debet, ut Deus praeferatur 154, 43.
caritas, unica regula, ad quam exigenda est vita 119, 51.
caritas praecipuus fructus spiritus, et certum regenerationis symbolum 138, 13. 150, 20.
caritas Dei, fratrum amorem in nobis generat 139, 36.
caritatis commendatio 63, 37. 138, 5.
caritatis fraternae, praeterito Dei amore, cur saepius fiat mentio 142, 23.
caritati Christi an aequalem a nobis Iohannes exigat 139, 4.
ad caritatem cur nos revocet Petrus, quum de instituenda vita agitur 28, 40.
a caritate qui alieni sunt, caecutiunt, ac in tenebris errant 119, 55.
Caro pro externo homine 55, 49. 62, 47.
caro pro tota hominis natura corrupta 60, 40. 123, 18.
caro pro vita praesenti 60, 56.
Carnis desideria quid, et quomodo sophistae interpretentur 39, 14.
a carnis deliciis mentes extricandae, nisi velimus in pecudes degenerare 96, 38.
Carpocrates haereticus 126, 57.
Castigationum prima exempla in populo suo semper Deus edidit 68, 26.
Cathedrae Petri nomen quam ambitiose papistae retineant 76, 10.
Cavillum eorum, qui resurrectionis fidem labefactare conantur 101, 48.
Causa nostra non laborandum, ut de nobis homines bene sentiant, sed quaerenda Dei gloria 39, 40.
causam suam patri quomodo Christus commendaverit 45, 41.
Censorum hypocrisis perstringitur 188, 4.
Cerinthus haereticus 125, 7.
Cerinthus et Carpocrates Christi titulum dabant filio Dei, sed purum fingebant hominem 126, 57.
Certamina fidelium adversus mundum et carnem 146, 11.
ad Certandum adversus Satanam, duo tenenda 164, 32.
Chorus Lacedaemoniorum 121, 33.
Christianismi nostri principium 83, 20.
Christianorum nomen et speciem frustra habent, quos bonae conscientiae testimonium deficit 140, 23.
Christianorum nomine abutuntur, qui de fide sua nihil certi habent 54, 28.
Christus a patre missus, ut per eum vivamus 148, 34.
Christus, patris imago cur dicatur 127, 40.

Christus coelesti gloria ornatus, tribus discipulis in monte visus 87, 4.
Christus fidei scopus esse probatur 91, 52. 154, 2.
Christus legis et prophetarum finis 145, 33.
Christus omnium finis ac complementum 119, 30.
Christus quibus sit exitio 36, 54.
Christus quomodo agnitus filius Dei 109, 22.
Christus quomodo ab initio fuisse dicatur 108, 38.
Christus semper invisibilis fuit Dei sermo 108, 45.
Christus cur Dei invisibilis imago dicatur 27, 37.
Christus non minoris faciendus, quod mundo contemptibilis sit 32, 49.
Christus negatur, quoties, quae habet propria, illi detrahuntur 127, 20.
Christus proprie vita aeterna vocatur 165, 41.
Christus ut plurimum ex perverso mundi iudicio aestimatur 34, 14.
Christi exhibitio, immensi Dei amoris erga nos documentum 148, 26.
Christi officium ac virtus 145, 24.
Christi utraque natura asseritur 145, 25.
Christo si nitamur, extra lapsus periculum sumus 35, 20.
Christum vere tenere qui dici possint 99, 50.
inter Christum et nos quid simile, quidque diversum 60, 42.
Christum qui non recipiunt, Dei adversarii sunt, et eius verbo reluctantur 36, 49.
Christum qui profitentur absque vitae novitate, nunquam in eius doctrina rite instituti fuerunt 83, 9.
Ciceronis locus 61, 56.
Clamores inopum ad aures Dei perveniunt 199, 52.
Claves papisticae quibus rebus constent 113, 14.
Clerus quid 71, 46.
cleri nomine patres abusi 71, 50.
Coelum, pro ea regione aëris, quae inter duplices aquas vacua patet 102, 31.
coelum quomodo aquis diluvii submersum 192, 31.
coelum et terram incendio purgatum iri quo sensu Petrus dixerit 104, 6.
Cogitatio omnis de Deo extra Christum immensa abyssus 27, 29.
Cognitio Christi quam viva res sit et efficax 83, 2. 134, 16.
cognitio Dei, principium vitae et primus in pietatem ingressus 81, 2.
cognitio Dei nulla, ubi non viget Dei caritas 148, 1.
Coli Deus cum exceptione non vult 181, 53.
Concilii legitimi usus 145, 3.
conciliorum omnium decreta pro certis oraculis habenda, quo praetextu papistae urgeant 144, 58.
Concionari utiliter de Christi beneficiis homines nequam et a Christo alieni an possint 98, 51.
Concupiscendi nullus modus, ubi appetitus licenter grassari sinimus 192, 37.
Concupiscentia quid 173, 56.
concupiscentiae effectus duo 173, 53.
concupiscentiae tres species, quae in homine quolibet mundano regnant 123, 27.
Conditio hominum, antequam in regnum Dei transferantur, qualis 38, 25.
Confessio fidei quae probetur Deo 53, 53.
confessio fidei in promptu nobis esse debet ad eam proferendam, quoties opus est 54, 5.
confessio peccatorum qualis a nobis exigatur, et quo fine nobis praecipiatur 206, 18.
ex confessione peccatorum duplex fructus ad nos redit 114, 14.
confessio susurratoria papistarum quo fundamento nitatur 206, 15.
Confitentibus peccata sua, venio offertur 113, 52.
Coniunctionis nostrae cum Deo certum symbolum 112, 2. 142, 37.
Conscientia Dei quae dicatur 43, 53.

conscientia pura, doctrinae evangelii comes 117, 20.
conscientiae sola integritas lucem a tenebris discernit 112, 24.
conscientiae malae inquietudine fides subvertitur 140, 26.
in conscientia bona satis praesidii est, quicquid malorum accidat, et perferre necesse sit 55, 14.
conscientia sedata in Dei conspectum prodire posse, quam optandum 152, 47.
conscientias legibus suis subiicere solus Deus potest 196, 49.
in Consilio Dei arcano quid de se constitutum sit, omisso Christo, qui scrutantur, insaniunt 149, 4.
consilia plus quam evanida, quae in sola vitae umbra subsistunt 197, 51.
Consolationes piorum in afflictionibus quali gaudio permistae esse debeant 66, 41.
Contemptus, concordiae adversus 42, 43. 49, 36.
Contentiones unde oriantur 192, 25.
contentiones dum in corde Iacobus locat, improprie loquitur 190, 48.
Conviviorum, quae inter se olim fideles agitabant, quanta frugalitas 215, 19.
Cor Deo loqui non potest absque vitae novitate 114, 6.
a corde suo non accusari, vel cor habere sedatum et pacatum, qui dicantur 141, 21.
Corinthios a se spiritualiter genitos cur Paulus glorietur 30, 53.
Corpora servorum Dei, astu diaboli numinis loco habita 214, 19.
corpus a gloriae societate non excluditur, quatenus est animae annexum 19, 7.
in Corrigendis fratribus quae moderatio adhibenda 218, 24.
Corruptorum secta quam perniciosa 98, 36.
Credere quid sit 108, 27. 154, 1.
credere in Christum quid sit, pauci norunt 142, 27.
Crucis exercitium cur fidelibus utile 66, 14.
Crudelitas divitum taxatur 199, 38.
Κτίζειν et κτίσις, quid 40, 27.
Κτίστης, quid 69, 41.
in Cultu corporis anxie occupatos animae cultum negligere, Catonis dictum 48, 27.
in cultu Dei spirituali quam sollicite manendum 166, 9.
cultus Dei in papatu, superstitionum colluvies 137, 35.
Cupiditas carnis quae dicatur 123, 24.
cupiditas oculorum quae dicatur 123, 32.
cupiditates pravae, quae nos ad contentionem mutuam irritant, ubi vigent, illic Dei spiritus non regnat 194, 3.
cupiditatibus terrenis qui se mancipat, non potest Dei esse 123, 7.
Curam nostram in Deum coniicere quomodo iubeamur 73, 49.
Custos nobis a Deo datus Christus 210, 1.

D.

Damnationem peccati quisquis effugere tentat, bellum cum Deo suscipit 114, 31.
David quomodo lapis reprobatus dictus sit 35, 50.
David ad tempus absque pietate et fide 13, 30.
Defectio a sancta Dei institutione quam grave crimen 99, 35.
defectio multorum a Christo, scandalum non leve est infirmis 91, 60.
defectionis culpa evangelio non imputanda 100, 13.
Deliberandi in futurum stulta licentia taxatur 197, 19.
Deliciae nimiae divitum taxantur 200, 9.
in deliciis quis modus tenendus 200, 11.
Derisores qui dicantur 101, 27.
Desideria carnis, quid et quomodo sophistae interpretentur 39, 14.
Deus, patris Christi titulo insigniendus 15, 13. 27, 39.
Deus sine Christo frustra quaeritur 15, 20.
Deus non alius agnoscendus quam qui in Christo cognoscitur 127, 37.

Deus nunquam in sua essentia, sed sub symbolis patribus visus 132, 37.
Deus, quum Abrahae Deum se vocat, hac nota a diis fictitiis discerni vult 15, 14.
Dei maiestatem extra Christum qui mente concipiunt, idolum habent loco Dei 15, 17.
Deum obiectum esse fidei, tritum scholarum axioma 27, 33.
Diabolus ad Dei mentionem cur contremiscat 185, 1.
diabolus nil nisi Dei creatoris sui nutu et arbitrio potest 134, 50.
diabolus non natura, nec creationis origine, sed defectionis suae vitio malus 134, 47.
diabolus quomodo peccare dicatur 135, 2.
diabolus statim a creatione mundi apostata 135, 12.
diaboli an credere dicantur, et an habeant fidem 184, 56.
diaboli an certo loco inclusi 212, 50.
diabolorum supplicium in diem extremi iudicii differri quomodo dicatur 212, 53.
diabolis quae inhaeret pravitas, accidentalis est, non a natura 93, 18.
Διακρίνεσθαι, quid 171, 10.
Dicacitas scurrilis in iis, qui fideles haberi volunt 97, 35.
Dies Domini pro qualibet iudicii eius et gratiae manifestatione, quum suis succurrit, et impios castigat 200, 53.
dies iudicii cur ultimum tempus vocetur 16, 33.
dies mactationis, pro die, quo sacrificia fiebant 200, 18.
dies visitationis quis dicatur 39, 45.
diei ultimi exspectatio sola fideles sustinere debet, ne animos despondeant 218, 17.
dies extremi, pro regno Christi 101, 22.
Diiudicatio in correctione fratrum qualis adhibenda 218, 24.
Dilectio proximi, res factu difficilis 28, 49.
dilectionis nostrae erga Christum causa, fides 18, 9.
Diligi a Deo aliter non possumus quam in Christo 87, 37.
Diluvii historia, testes locuples, solo Dei imperio gubernari totum naturae ordinem 102, 28.
Discerni veri prophetae a falsis qua nota possint 144, 25.
Discretionis spiritum quomodo fideles consequantur 144, 27.
Disputationes contentiosae unde oriantur 54, 41.
Divites oeconomi Dei 64, 29.
divites pauci aequi et modesti 180, 49.
divites qui sine causa spretis pauperibus ambitiose honorant, taxantur 180, 47.
divites iudicii Dei denuntiatione terrentur 198, 30.
divites omnes an Iacobus taxet 198, 36.
divites superbire vetantur 172, 16.
divites, quo plus possunt, eo deteriores 180, 52.
divitibus an de suo liberaliter vivere concedatur 200, 10.
divitibus an nullum honorem deferri Iacobus velit 179, 19.
divitum inhumanitas taxatur 199, 38.
divitum vitia taxantur 199, 38.
Docendi munus in ecclesia, eximiae gratiae Dei distributio est 64, 44.
Doctores falsi quam fugiendi 92, 26.
Doctrina gratiae, obnoxia improborum calumniis 115, 1.
doctrina coelestis, speculum, in quo se Deus nobis conspiciendum offert 177, 19.
doctrinae coelestis encomium 177, 19.
doctrinae examen duplex 144, 45.
doctrinae fidei commendatio 120, 48.
doctrinae sanae laus eximia 128, 44.
doctrinae prophetarum commendatio 20, 44.
doctrinae usus quis 160, 33.
a doctrinae certitudine semper faciendum exordium 128, 38.
doctrinae pars de gratuita peccatorum venia, tota a papistis corrupta 112, 56.

doctrina, quam semel amplexi fuerimus, etsi malam, nolle deserere, obstinationis signum est 128, 31.
doctrinam Christi infideles a vita fidelium aestimant 47, 51.
doctrinam pietatis ad vanas speculationes mundus trahit 116, 54.
Dolore affici pios decet, ubi mundum ruere in omne mali genus vident 94, 13.
Dominandi libido in pastoribus, quae 70, 24.
Dominatio praepostera pastorum ecclesiae taxatur 70, 29.
Domum unam quomodo universo fidelium numero Petrus construat 32, 58.
Donec particula an in praeceptionibus semper finem denotet 88, 47.
Donorum Dei sacrilega pollutio, quae 65, 32.
Δόξα Graecis tam opinionem quam gloriam significat 179, 41.
Dyscoli qui a Sorbonicis dicantur 43, 37.

E.

Ebion haereticus 125, 8.
Ecclesia nunquam a pseudoprophetis immunis futura 91, 5.
ecclesiae aedificium nullum sine Christo 34, 24.
ecclesiae universum corpus haereditas est Domini 71, 47.
ecclesiae titulus in papatu falso usurpatus quam multos obstupefecerit 144, 17.
Electi qui habendi 13, 17.
electi, quamdiu fidei non obediunt, pro filiis Dei non habendi 147, 10.
electos nos esse, et non frustra vocatos, unde probare possimus 84, 4.
in electos suos Deus severior 68, 34.
Electio Dei, sola spiritus revelatione cognosci potest 13, 18.
electionis prima causa, Dei praecognitio 13, 33.
electionis divinae scopus, pia et sancta vita 84, 36.
electionis effectus, sanctificatio spiritus 14, 11.
electionis in fidelibus signum quod sit 14, 11.
electionis nostrae certitudinem, omissa vocatione, in abscondita Dei praescientia quaerere quam periculosum 14, 6.
electionis et vocationis nomina scriptura nonnunquam confundit 84, 7.
Elementa mundi absumptum iri, quomodo intelligi debeat 104, 1.
Eliae precibus coelum quodammodo subiecit Deus, ut eius votis obsequeretur 206, 51.
Enochi prophetia non scripta, sed ex relatu tantum nota Iudaeis 216, 22.
Epicuri trimembris cupiditatum partitio, ex Cicerone 123, 26.
Epicurei, Dei contemptores, quibus hodie mundus scatet 217, 14.
Ἐπίλυσις, quid 90, 1.
Ἐπισκοπεῖν, quid 71, 34.
Episcopus et pastor animarum, Christus 47, 18.
Epistolae prioris Petri status praecipuus 15, 1.
epistola secunda, quae Petri nomine inscribitur, an illius sit 77, 3. 105, 22.
epistola Iacobi non sine certamine a multis ecclesiis recepta, et quis auctor sit 167, 3.
epistolae primae Iohannis commendatio 107, 3.
epistola Iudae an pro catholica habenda 208, 6.
epistola Iudae cur a plerisque recepta non fuerit 214, 5.
Erasmus taxatur 48, 34. 60, 20. 184, 24.
Evangelium cur ad singulorum usus Iohannes accommodet 121, 30.
evangelium a novitate vindicatur, et eius antiquitas asseritur 118, 44.
evangelium spiritus auspiciis promulgatum 22, 1.
evangelium profitentium tres gradus 125, 35.
evangelii certitudo quam necessaria 108, 24.

evangelii certitudo in prophetarum oraculis fundata 88, 7.
evangelii doctrina, vivum speculum, in quo effigiem Dei contemplantes, in eam transfiguramur 117, 17.
evangelii doctrinam quam male quidam refugiant 147, 7.
evangelii maximum encomium 22, 2.
evangelii finis, quis 118, 14.
evangelii gratiam qui repudiat, salutis suae curam nullam habet 25, 37.
evangelii historia unde et a quibus conflata 87, 12.
inter evangelii praedicationem et veterem doctrinam discrimen 21, 45.
evangelii summa, in potentia et adventu Christi sita 86, 39.
evangelii substantia, Christus 109, 44.
evangelii veritas duplici testimonio probatur 88, 2.
evangelii puritatem variis erroribus semper inficere conatur Satan 143, 29.
ab evangelio ob contentiones et dissidia multi discessionem faciunt 32, 45. 143, 32.
ab evangelio deficere qui dicantur 100, 3.
in evangelio quid potissimum quaerendum 159, 36.
in evangelio quis rite profecisse dici possit 86, 53. 99, 50.
Eventus futuri temporis nobis caeci sunt 198, 2.
Eusebius taxatur 76, 15.
Examen ecclesiae utile et necessarium 125, 50.
Exaudire Deus nos non potest, ubi non regnat eius timor et reverentia 142, 12.
Excaecationem vel indurationem cordis quomodo scriptura Deo tribuat 173, 27.
in Exemplum quid nobis proposuerit, discernendum 44, 40.

F.

Facere iustitiam, et facere peccatum inter se opposita, et quid significent 137, 4.
Factores sermonis Iacobo qui dicantur 177, 8.
Fastus et superbia damnantur 123, 34.
Felicitas vera aeterna est 123, 44.
felicitatem suam qui in mundo constituunt, quam male sibi consulant 123, 42.
Festinanter quiescendum esse quomodo fidelibus Petrus praecipiat 104, 22.
Festinatione nimia, aut ignavia laboramus fere omnes 103, 48.
Fervidum, quod rapitur cum violentia 188, 55.
Ferulis Dei tergum fideles aptare debent 63, 19.
ut Fidamus vere Deo, quis scopus nobis proponendus 28, 11.
Fides adspectu non metienda 18, 17.
fides non frigida tantum notitia 18, 25.
fides merum Dei donum 18, 58. 79, 38.
fides a caritate disiungi nequit 153, 51.
fides operibus comprobari necesse habet 184, 40.
fides sanctae et purae vitae coniuncta 130, 16.
fides sine bona conscientia non consistit 140, 20.
fides absque doctrina nulla 142, 30.
fides quomodo cooperata operibus fuisse dicatur 185, 50.
fides aliud quam nudum Dei maiestatem intuetur 27, 54.
fides in Deum cur nulla esse possit, nisi Christus quasi medius interveniat 27, 25.
fides recta in Christum quae sit 142, 28.
fides non nudum Christum apprehendit 18, 29. 158, 14.
fides nostra, victoria sola adversus mundum 74, 35.
fides auro comparatur 17, 43.
fides et fraternus amor, res inter se coniunctae 153, 49.
fides nostra ut stet, in Christi adventum respicere debet 131, 44.
fides nostra stabilita est in Dei virtute 16, 27.
fides papistarum dubitatione implicita 152, 11.
fidei certitudo in sola Christi gratia residet 117, 36.

fidei certitudo socordiam aut pigritiam non generat 161, 50.
fidei individuae comites 82, 26.
fidei confessio in promptu nobis esse debet, ut eam proferamus, quoties opus est 54, 5.
de fidei constantia quoties agitur, ad preces confugiendum 218, 1.
fidei definitio 18, 14. 130, 1.
fidei fructus 18, 33.
fidei nomen etiam hypocritae iactant 183, 42.
fidei vera societas quomodo sit nobis cum apostolis 79, 36.
fidei suae quisque testimonium habet ab operibus 117, 34.
fidei vocabulum hypocritis per concessionem Iacobus relinquit 183, 43.
fidei confirmandae quaenam vera ratio 160, 40.
fidei aliud aedificium superstruere, quo sensu Iudas iubeat 217, 48.
fidei effectrix causa, Dei vocatio, non ingenii nostri perspicacia 81, 7.
fidei informis et formatae papistica definitio unde orta 183, 38. 186, 3.
fidem sine operibus esse mortuam, quo sensu Iacobus dixerit 184, 12. 185, 21.
fidem nudam qui obtendunt, nudi a vera intelligentia 83, 16.
fidem qui sibi fingunt operibus et quovis pietatis studio vacuam, Deo illudunt 184, 10.
fidem se habere qui imaginantur, quum infideles se vita prodant, refelluntur 184, 31.
fides sine bonorum operum testimonio, cur frustra praedicetur 184, 49.
fide sola non iustificari hominem, quo sensu a Iacobo dictum sit 186, 8.
fide et caritate sic Deo unimur, ut in nobis vere habitet 150, 11.
fide, quae nuda est tantum Dei notitia, salutem non consequimur 183, 52.
fideles cur tot malis hic vexentur 172, 52.
fideles annon castiget Deus, quoties aliunde affligi patitur 55, 35.
fideles quomodo iusti dicantur, et non peccare 133, 41.
fideles quid solatii in suis miseriis habeant 55, 21.
fideles, qui gaudio exsultant, quomodo tristes esse dicantur 16, 54.
fiducia piorum in quo sita 160, 55.
fiduciae natura 130, 6. 142, 55.
Figura corporea Deo non affingenda 166, 7.
Filius ὁμοούσιος, a patre divelli nequit 127, 38.
filii Dei cur simus 130, 34.
filii Dei cur a spiritu illuminentur 129, 57.
filii Dei a mundo ludibrio habentur 131, 8.
filiorum Dei conditio post mortem, qualis 93, 32.
filiorum Dei felicitas ex praesenti statu non aestimanda 131, 11.
inter filios Dei qui sibi nomen arrogare volunt, quales esse debeant 136, 48.
Filioli qui dicantur a Iohanne 120, 34.
Finem omnium rerum propinquum esse quomodo Petrus dixerit 63, 8.
Firmitate sua ne decidant, fidelibus cavendum 106, 1.
Formulae, quibus uti nos decet, quum in futurum nobis aliquid proponimus 197, 31.
Fortes sunt pii non propria, sed Dei virtute 146, 25.
Fortitudo spiritualis sola optanda, quae a Christo solo habetur 122, 2.
in Fratribus damnandis quantopere cavenda crudelitas 162, 26.
Futurum tempus pro imperativo saepe apud Hebraeos capitur 35, 11.

G.

Generatio spiritualis non unius momenti, sed assidua est 174, 53.
Γένεσις, pro natura 188, 49.
Genibus patris qui Christum advolvunt, ut pro nobis oret, quam absurdi sint 116, 17.

Genitos ex Deo alios, ex diabolo alios, quo sensu Iohannes dixerit 124, 51.
ex Gentibus cur ad unum omnes lasciviae et dissolutionis Petrus reos faciat 61, 24.
Gignere nos spiritualiter, proprium Dei officium 175, 13.
Gladii ius veluti profanum et illicitum nonnulli hodie ludibrio habent 95, 36.
Gloriae fidelium manifestatio cur differatur 131, 45.
gloriae, in plurali pro ordinibus excellentia praeditis, et qui honore supereminent 213, 53.
Gloriantes in iactantiis 198, 6.
Gradus politici ad tuendum universi corporis statum pertinent 72, 47.
Gratia Dei, pro paterno eius favore erga nos 80, 1.
gratia Dei, dum in lasciviam convertitur, abnegationis Christi species est 91, 46.
gratia Dei in quem finem nobis apparuerit 211, 30.
gratiae nomen pro laude 43, 43.
gratiam Dei in Christo cur tantopere Petrus extollat 15, 8.
gratia Dei frustra superbiunt, quicunque eius vocationi non respondent 212, 24.
ex gratia Christi qui lasciviendi praetextum captant, omnium hominum pestilentissimi habendi 211, 33.
Gratuito ita peccata Deus remittit, ut misericordiae facilitas non sit illecebra peccandi 114, 8.

H.

Haeredibus Dei annumerandus, qui reprobos contemnit, et timentes Dominum honorat 179, 27.
Haereditas fidelium in coelo reposita 15, 54.
Haeretici dicendi, qui Christum negaverunt 126, 57.
Hieronymus taxatur 76, 22.
Historiae sacrae in quem finem scriptae sint 202, 52.
Homicida, quicunque fratrem odio habet 138, 34.
Homicidii nomen homines abominantur, crimen vero ipsum prope nihil faciunt 138, 33.
Homo quomodo per Dei verbum aeternus efficiatur 30, 20.
homo vetus abolendus, ut instauretur imago Dei in nobis 23, 53.
Honoris nomen Hebraeis late patens 42, 38.
Horatii locus 121, 40. 192, 40.
Hospitalitas, Petri tempore in usu communi erat 64, 12.
cum Hoste spirituali semper est nobis negotium, utcunque nobis molesti sint homines 74, 51.
Humiles qui vere dicantur 73, 13.
humiles in quem finem Petrus nos esse coram Deo iubeat 73, 19.
Humilitas, sola via, qua ad Deum pervenitur 73, 16.
humilitatis commendatio 195. 37.
humilitate nullus pulchrior aut decentior ornatus 73, 3.
Hypocritae cur sibi blandiantur, et Dei iudicium contemnant 140, 44.
hypocritae piis permisti semper in ecclesia, ut paleae tritico in area 125, 24.
hypocritae sibi blandientes, Dei iudicium superbe contemnunt 140, 45.
hypocritis solemne est efferre se, omnes criminando 178, 2.

I.

Iacobus, Alphaei filius, unus ex praecipuis Christi apostolis apud omnes ecclesias habitus 209, 25.
Ignavia et festinatione nimia laboramus fere omnes 103, 49.
Ignominia carnis quibus gloriosa non est, cum mundo excaecati sunt 67, 18.
Ignorantia sola peccari, Platonicum dogma, quod falsum esse arguitur 23, 58.
ignorantiae tempus, quod 23, 54.
Illuminamur mera Dei gratia in notitiam veritatis, quemadmodum gratuita fuit nostra electio ante mundum conditum 175, 8.

Illuminati in Dei notitiam cur simus 24, 10.
illuminati quam sedulo cavere debeant, ne licentiae praetextu lasciviis se dedant 98, 43.
Illusio periculosissima 101, 30.
Illusores qui a Petro dicantur 101, 27.
illusores quam pertimescendi 101, 35.
Imago Dei in nobis, adoptionis nostrae est sigillum 151, 46.
imaginis Dei reliquiae in nobis 190, 5.
Imitari in Christo quid deceat 44, 40.
Impedimenta tollenda, ut soluti ad Deum contendamus 22, 52.
Impii a Deo non exaudiuntur 142, 10.
Impostorum, de quibus Iudas meminit, ingluvies 215, 14.
impostorum principes, qui Christum oppugnant 127, 25.
erga Improbos qui nimium benigni sunt, taxantur 215, 29.
Impunitatis spes quam nos superbos reddat 73, 11.
Incendium, quo urbes quinque a Deo delatae sunt, typus ignis aeterni fuit 213, 1.
Incolatus pro praesenti vita 25, 32.
Increduli cur duplici animo esse dicantur 171, 33.
incredulis os obstruere fideles iubentur 42, 11.
incredulos Christi adventu post mortem suam a reatu liberatos esse, qui commenti sunt, refutantur 56, 34.
Incredulitas, malorum omnium fons 23, 55. 212, 27.
Infantia spiritualis, quae 31, 21.
Infernus regnat in conscientiis, quae pacem cum Deo non habent 113, 50.
Infidelitatem eorum qualiter Deus puniat, qui de promissis suis dubitant 171, 14.
Inimicis nostris bene precandum 51, 6.
Initium in creaturis differt ab initio in Deo 135, 8.
initium quam male papistae iactent, quia superstitiones a pueritia imbiberint 128, 35.
Iniuriae exemplo Christi placide ferendae 44, 50.
iniuriae aequo animo ferendae, quum Deus sit futurus vindex 200, 46.
iniurias non ulcisci, summa magnanimitas coram Deo 51, 3.
Innocentiae summa perfectio in Christo 45, 6.
Inquilinos cur Petrus Iudaeos vocet, ad quos scribit 14, 21.
Integritas vera, quae sit 104, 53.
Intelligentiam nobis dedisse quomodo Christus dicatur 165, 7.
Intemperantiae vitium Deo quam exosum 200, 11.
Intercedere pro nobis Christum quomodo intelligi debeat 114, 48. 116, 21.
Intercessiones mutuae sanctorum approbandae 116, 11. 206, 2.
Interitus et mors quantam differant 85, 51.
Interpretationem privatam quid Petrus vocet 90, 17.
Interpretum lapsus 34, 1. 43, 35. 56, 22. 69, 37. 104, 8. 119, 12. 120, 36. 123, 8. 177, 32.
Invidia, malignitatis signum 193, 55.
Invocare Deum patrem qui dicantur 25, 5.
invocare quomodo Deus rite possit 161, 11.
invocari Deus a quibus possit et velit 141, 26.
Invocatio Dei, summum fidei nostrae examen 161, 9.
Iob impatientiae signa multa edidit 202, 54.
Iobi patientia fidelibus imitanda 202, 49.
Iob prae caeteris omnibus, duris ac variis aerumnis oppressus 202, 48.
Irreprehensibilis an quis a Christo inveniri possit 104, 50.
Israelitae ex Aegypto educti, incredulitatis suae poenas dant 61, 45.
Iudaei in omnes fere mundi regiones dissipati 168, 15.
Iudaei quam stulte Messiam exspectant 124, 40.
Iudaei et Turcae pro Deo merum idolum colunt 15, 18. 127, 51.

Iudaei propter pervicaciam gentibus odiosi 40, 10.
Iudaei quomodo inexcusabiles 37, 11.
Iudaeorum elogia 37, 28.
Iudaeos cur ignorantiae et caecitatis Paulus damnet 24, 15.
Iudaeos advenas et peregrinos quo sensu Petrus vocet 39, 7.
Iudaeos in idololatriis versatos quo sensu Petrus dixerit 61, 37.
Iudaeos sui temporis ex patrum institutione praeter meram vanitatem nihil didicisse quomodo Petrus dixerit, quum iactet Paulus, se pura conscientia Deum colere usque a proavis, et Timotheo ad imitationem commendet pietatem aviae Loidos et matris Eunices 25, 56.
Iudas, cur fratrem Iacobi se nominet 209, 21.
Iudex totius mundi, Deos 92, 50.
iudices idonei ut simus, discretionis spiritu nos donari oportet 144, 36.
Iudicandum non nisi ex lege Dei 196, 21.
iudicare ex suo sensu fratres qui audent, taxantur 196, 20.
iudicari pro damnari 62, 46.
Iudicium Dei, quum a malis impetimur, placide exspectandum 45, 25.
ad iudicium Christi cur tam pauci animos advertant 105, 2.
iudicium incipere domo Dei, quo sensu Petrus dixerit 68, 44.
iudicii Dei perpetuus tenor 93, 3.
ad iudicii extremi mentionem non expavescunt fideles 151, 40.
a iudicii formidine misericordia Dei sola nos liberat 183, 20.
iudicia nostra ad Dei tribunal revocanda 138, 46.
Iuniorum officium 72, 34.
Iuramentis supervacuis quomodo ansa praecidatur 204, 5.
Iurandi mos pravus unde 203, 20.
iurantes per coelum et terram Iudaei non putabant se Dei nomine abuti 203, 26.
iurare ut impune liceat, quam varia subterfugia homines excogitent 203, 23.
iurare leviter et inconsiderate, vitium omnibus fere saeculis commune 203, 20.
iurat quisquis frustra et ob rem nihili, nomine Dei abutitur 203, 32.
Iuste et pie quomodo vivant, quicunque ex Deo geniti sunt 135, 25.
Iustificandi verbum, aliud Iacobo significat, aliud Paulo 185, 35.
Iustitia, quid 137, 7.
iustitia consensum et amicitiam, iniustitia vero seditiones et odia excitat 52, 42.
iustitia quaenam probetur Deo 137, 36.
iustitia tota cur sub fraterna caritate comprehendatur 137, 16.
iustitia Dei, et meritum hominis, res inter se oppositae 79, 40.
iustitia hominum in remissione peccatorum sita 160, 8.
inter iustitiae Christi primatum, et Satanae tyrannidem nullum est medium 134, 46.
Iustum vix servari quo sensu dictum sit 69, 31.
iusti qui dicantur 69, 42.

L.

Lac rationale, quid 31, 22.
Lacedaemoniorum chorus 121, 32.
Laetari homines vix possunt, quin Dei obliviscantur 204, 25.
Laetitia ad praedicandum Dei bonitatem incitare nos debet 204, 27.
Lapis anguli quomodo Christus esse dicatur 34, 39.
lapis Christus, ab architectis, sacerdotibus, presbyteris et doctoribus reiectus 35, 33.
a Lectione epistolarum Pauli an nos arcere Petrus voluerit 105, 34.
Lex quando mortua tantum littera sit 177, 34.
lex quatenus facilis a Iohanne dicatur 155, 3.
lex ex aeterna immensaque Dei iustitia fluit 196, 40.
lex libertatis quae dicatur 182, 46.
lex regia quae dicatur 181, 43.

legis finis ac perfectio, Christus 177, 49.
legis lectio quid nobis prosit 26, 31.
legis Dei vera observatio, quae 117, 48.
legis et omnium, quae a nobis exigit Deus, summa 23, 44.
legis ferendae ius qui sibi vindicant, totam Dei maiestatem ad se rapiunt 196, 42.
legem in uno qui violat, quomodo sit omnium reus 182, 2.
legem observare quomodo dicamur 196. 31.
ex lege sua Deus iudicaturus mundum 182, 43.
Legislatorem alium quam Deum ad regendas animas quum admittimus, praevaricatrix est obedientia 197, 1.
Liber dicitur consilium Dei, quo ordinati sunt fideles ad salutem 211, 22.
Libertas vere Christiana, quae 98, 56.
libertas mutua inter pastores qualis esse debeat 70, 50.
libertas Christianorum quantum ab effraeni licentia differat, et eius finis 42, 18.
libertas et servitus inter personas a Paulo deputantur 179, 15.
libertatis evangelicae abusus 40, 15.
libertatis nomen dulce 98, 55.
libertatis nomen qui falso obtenderent, semper exstiterunt 99, 7.
libertatem cur legi velut individuam comitem Iacobus addat 177, 49.
de libertate filiorum Dei multa falso obtendi solita 42, 14.
Libertini nostri temporis, impiis, de quibus Iudas loquitur, similes 211, 40.
libertinorum nostri saeculi secta qualis 98, 22. 215, 48.
Liberum arbitrium qui statuere volunt in homine, in quo peccent 82, 41.
liberi arbitrii vim an extollat Petrus, quum subministrandae virtutis partes nobis assignat 82, 40.
Lingua magnarum rerum effectrix 188, 22.
lingua mortifero veneno plena 189, 36.
lingua maledica, portentum alienum a tota natura 190, 12.
lingua in tota vita regnum obtinet 188, 18.
linguae continentia, una ex praecipuis virtutibus 188, 8.
ex linguae intemperantia incommoda quae proveniant 187, 28.
linguae vitia quae cavenda 51, 53.
in lingua magnum verae perfectionis momentum situm 188, 13.
lingua qui non delinquit, hic perfectus est 45, 5.
in Luce ambulare quis censeri possit 112, 23.
Lucernae epitheto scriptura Dei quam bene insigniatur 89, 48.
Lucianicorum quorundam hominum, qui passim hodie regnant, impietas 30, 33.
Lucrifieri virum posse Domino absque sermone, quo sensu Petrus dixerit 47, 41.

M.

Magistratus, Petri saeculo impii et sanguinarii 40, 18.
in magistratuum contemptores Petrus invehitur 95, 33. 213, 48.
Magistri, pro iis, qui sibi ius censorum in alios arrogant 187, 18.
Male parta male dilabuntur 199, 24.
Maledicendi occasio incredulis praecipienda 41, 53.
maledicendi libido ex superbia nascitur 190, 29.
Maledicentia ubi regnat, quae mala sequi necesse sit 189, 51.
maledicentiae morbus unde proveniat 178, 21.
maledicentiae stimuli nobis esse debent ad recte vivendum 39, 36.
maledicentiae infidelium cohibendae modus 42, 1.
maledicentiae communiter obnoxii hypocritae 178, 3.
Mala, quae vulgo censentur, fidelibus sunt salutis adiumenta 202, 26.
malorum, quae perpetramus, culpam alio transcribere nobis usitatum 173, 20.

malorum praesentium acerbitate offensi, deficere pii non debent 69, 14.
Mandatum vetus et mandatum novum quid Iohannes vocet 118, 45.
mandata Dei quo sensu non esse gravia Iohannes dicat 155, 7.
per mandata servare, quid Iohannes intellexerit 117, 28.
Manichaei ex traduce Dei nos ortos esse somniabant 81, 44.
Manifestatio Christi aeterno Dei consilio in mundi salutem ordinata 26, 43.
manifestatio Christi an ad omnes promiscue pertineat 27, 20.
Manus Dei cur potens dicatur 73, 23.
manus Dei duae 73, 6.
Marcion haereticus 125, 7.
Marcion Christum spectrum hominis fuisse somniabat 127, 6.
Marcus octavo Neronis anno Alexandriae mortuus 76, 17.
Marcum cur filii nomine Petrus vocet 76, 32.
Mariti cur comiter uxores tractare debeant 49, 38.
maritis prudentia opus, si officium suum praestare velint 49, 28.
maritis multae uxorum ferendae ineptiae, multa devoranda taedia 49, 30.
Ματαιόθρησκοι, qui 178, 38.
Media, quae nos Deo reconcilient, non alia quaerenda, quam Christi nomen 121, 10.
Mediae res non sunt, ambitio, superbia et luxus affectatio 48, 23.
Μεγαλαυχεῖν, quid 188, 20.
Mendaces qui a Iohanne dicantur 126, 49.
Merces operariis non neganda 199, 44.
Merita cuiusque a Deo praevideri sophistae fingunt 13, 37.
merita sua unde eliciant papistae 13, 40.
meritis nostris non fit, ut in viam reducamur 25, 47.
Messias imaginarius Iudaeorum 124, 42.
Michael adversus Satanam disceptans cur solus inducatur 214, 21.
de Michaele archangelo: quae Iudas dicit, unde sumpta sint 214, 7.
Michaelis verba ad Satanam apud Zachariam quoque habentur 214, 25.
pro Millia sanctorum, tam angeli quam fideles designantur 216, 26.
Militandum nobis est in hoc mundo 74, 12.
militandum continue fidelibus 211, 3.
Militia Christiana quid a militia hominum differat 122, 5.
Minister Dei legitimus, quis 87, 1.
ministrorum verbi Dei officium 65, 4.
Ministerii externi usus et utilitas 129, 25.
ministerii verbi auctoritas 64, 51.
ministerio hominum ad nos regenerandos Deus utitur 30, 52.
Miseriae sensus quam nos frangat atque exanimet 202, 22.
Misericordiae Dei commendatio 183, 6.
misericordiae Dei erga nos commendatio 183, 3.
Monachorum quaelibet stulta deliria quo praetextu ab omnibus recipi papistae velint 214, 9.
Monitiones quomodo temperandae 85, 26.
monitiones fraternas Iacobus non damnat, quum in censores importunos invehitur 187, 27.
monitionum usus utilis et necessarius 85, 20. 100, 44.
Mons Thabor cur sanctus a Petro dictus 87, 39.
Morbi saepissime ob peccata irrogantur 205, 35.
morbis nostris aptissima medicina, quae 205, 42.
Mors Christi, sacrificium expiandis peccatis nostris 46, 22.
mors Christi non excluditur, sed potius continetur sub resurrectione 59, 21.
mortis Christi sacrificio nos tantum a culpa post baptismum liberari sophistae garriunt, poenam vero satisfactionibus redimi 46, 34.

morti Christi ea vis subest, ut carnem nostram mortificet 46, 55.
mors quantum ab interitu differat 85, 51.
mors cur piis formidolosa esse non debeat 85, 55.
mors saluti piorum nihil iacturae affert 62, 31.
Mortificatio quo sensu crux dicatur 60, 35.
mortificationem Christi in carne nostra cur portare debeamus 66, 25.
Mortuos quomodo spiritus Christi vivificet 62, 51.
Mos antiquus quam male a papistis praetexatur 26, 25.
Moses a Domino sepultus, et eius sepulchri absconditi causa 214, 12.
Motus medius papistarum 136, 9.
Muhammedus deliria sua e coelo hausisse mentitur 147, 28.
Mulier imperiosa, importunum animal 48, 40.
mulieres cur suspiciosae ac timidae 49, 10.
mulieres capillos arte crispare vel torquere vetantur 48, 5.
mulieribus cur tanta se ornandi cura 48, 44.
mulieribus impendi honorem debere, quod infirmae sint, et quod excellant, quomodo inter se conveniant 49, 41.
mulierum ornatus spiritualis in quo consistat 48, 31.
mulierum cupiditati cohibendae remedium 48, 28.
mulierum propriae virtutes 48, 37.
Mundati qui a Christo sunt, an, quamdiu vivunt, puri sint a peccato 83, 27.
Mundities, quam consequimur per Christum, an perpetua in nobis 83, 28.
Mundus ex aquis habet originem 102, 11.
mundi nomen late patens 122, 46. 164, 34.
mundi amor damnatur 122, 54.
mundi interitum fabulosum esse unde quidam colligant 101, 53.
mundi finem cur Deus non acceleret 103, 28.
mundi sapientia tota damnatur, quae se Christo regendam non submittit 47, 16.
mundi totius peccata expiari, quo sensu Iohannes dixerit 116, 27.
mundi vincendi quis modus 155, 53.
mundo renuntiandum, si Deo servire velimus 193, 37.
mundo qui fortiter resistet, legem servabit 155, 51.

N.

Nemo, quum tentatur, dicat: a Deo tentor 173, 9.
Niti Christo qui dicantur 34, 57.
Noa cur iustitiae praeco a Petro dicatur 93, 43.
Noa oraculo monitus, diluvium multo ante habebat prae oculis 57, 51.
Noae familia a diluvii inundatione servata, baptismi speciem gessit 57, 42.
Nomen Dei qui falso praetendunt, non audiendi 144, 16.
nominis Dei iusta aliqua ac legitima usurpatio 203, 53.
nominis Dei profanatio, quam grave delictum 203, 40.
nomen Christi invocari super fideles quomodo dicatur 181, 1.
Notitia Dei, quae ex evangelio concipitur, non otiosa 116, 50.
Novitas semper odiosa vel suspecta 26, 48. 118, 37.
novitas vitae quatenus valeat ad confirmandam fiduciam 152, 2.

O.

Obedientia scientiae coniuncta esse debet 117, 22.
obedientia erga magistratus, honestae conversationis pars 40, 6.
obedientia cur omnibus, qui praesunt, debeatur 40, 43.
obedientia non nos facit filios Dei, quum gratuitum sit adoptionis donum 23, 40.
obedientiae testimonium, patientia 202, 44.
obedientia fidei, nos esse ex Deo, probandum 146, 58.
Oblatio nostri generalis inter spirituales hostias primum locum obtinet 33, 18.

Oblias quis fuerit, et an auctor sit epistolae Iacobi nomine inscriptae 167, 41.
Obloquendi morbus prae aliis peccatis odiosus 187, 52.
obloquendi nimia libido taxatur 195, 53.
Obscuritas scripturarum unde 105, 45.
Obsequendum vocanti Deo non lente, sed alacriter 82, 22.
Oculi pleni adulterae 96, 46.
Odium quantopere detestetur Deus 138, 32.
odium in reprobis et filiis diaboli principatum obtinet 137, 27.
odio si nos mundus gratis habet, patienter ferendum 137, 46.
odio habendam etiam tunicam a carne maculatam, quo sensu Iudas dixerit 218, 52.
Offendiculum non est, ubi est studium caritatis 120, 16.
in offendiculum quomodo et quibus Christus cedat 36, 38.
Officia nostra quomodo Deo commendentur 44, 7.
Oleum in curandis aegrotis quomodo olim a ministris adhibitum 204, 53.
Ope auxilioque proximorum nemo est qui non indigeat 64, 34.
Opera bona ad iustitiam necessaria 186, 46.
opera in speciem praeclara, a fide separari possunt 184, 47.
opera nostra bona censentur, quae manant ex gratia spiritus, quia voluntaria sunt 136, 19.
opera nostra bona an mercedem habeant, et cur 136, 20.
opera nostra quamvis mutila et imperfecta, in Christo accepta 33, 38.
in operum respectu semper trepidandi materia 152, 7.
operibus quomodo iustificetur homo 186, 30.
operibus bonis vis conferendae iustitiae cur non insit 186, 46.
Opinio fluxa quantum a fide differat 159, 6.
opinionum varietate fideles offendi non decere 143, 49.
Ὀφθαλμοδουλεία timori contraria 43, 16.
Ora prophetarum et apostolorum, os unius Dei 30, 41.
Orandi regula tenenda 161, 19 et 35. 207, 2.
orandi legitima ratio quae sit 171, 2.
orandi fiducia in operibus nostris non fundata 141, 40.
orandi super aliquem ritus quo spectet 205, 19.
in orando Deo quale temperamentum adhibendum 193, 6.
orandum pro omnibus filiis Dei, quia ad mortem non peccant 163, 47.
Oratio, qua uti poterit, qui adversarios suos in viam reducere volet 45, 55.
orationes papistarum fide et certitudine omni vacuae 161, 14.
orationis effectus et utilitas 206, 27.
orationi fides coniungenda 205, 24.
in orationis contextu, quod praeponderat, subiici debet 84, 2.
Ordo politicus commendatur 40, 7.
ordinem politicum cur reverenter amplecti et colore deceat 41, 11.
ordinem omnem abolitum cupiunt, qui ad nequitiam proiecti sunt 213, 50.
Ὁρμή Graecis quid 188, 26.

P.

Papa antichristus 124, 47.
papa Christi vicarium quam merito se nominet 36, 3.
papam antichristum a nobis vocari quidam moleste ferunt 196, 52.
Papistae nudum Christi nomen adorant 36, 47.
papistae quomodo Christum virtute sua spolient 145, 28.
papistae quomodo Christum factitium habeant 127, 17.
papistae pro Dei cultoribus se venditant, quum superbe verbum Dei reiiciant 147, 2.
papistae fidei doctrinam quam nihili faciant 160, 46.
papistae caritatem, summum Christianae vitae caput, postremo loco habent 28, 39.
papistae commenta sua, spiritus oracula esse iactant 147, 27.

ad Passionum Christi societatem cur Petrus fideles tantum hortatus sit 67, 27.
Pastoris boni est, non solum oves aggregare, sed et lupos abigere 129, 12.
pastores veri, qui 71, 18.
pastores in quem finem intenti esse debeant 72, 3.
pastorum officium 70, 11.
pastoribus non regnum, sed curam duntaxat Christus tradit 72, 1.
Pater luminum Deus cur dicatur 174, 47.
patris Christi titulo Deus, ut vere cognoscatur, vestiendus 15, 14.
patres quomodo vitae, quae in Christo revelanda erat, participes 110, 11.
patrum auctoritas quam falso a papistis praetexatur 26, 25.
Pati praeter meritum, carni indignissimum videtur 44, 36.
pati propter iustitiam quid sit 52, 50.
pati pro iustae causae defensione, quam ob sua flagitia, longe melius 55, 11.
Patientia vera quae sit 17, 10.
patientia obedientiae testimonium 202, 43.
patientiae exemplum nobis Christus morte sua prodidit 46, 11.
patientiae quantum sit lucrum 51, 20.
patientiae nullam laudem fore, si quis iuste plectatur, quo sensu Petrus dixerit 44, 13.
Patroni papistarum idola 116, 16.
Paucitate fidelium non abiiciendi animi 146, 4.
Pauli cur Petrus fecerit mentionem in sua epistola 105, 19.
Pauperes in eo gloriari debent, quod adoptati sunt in Dei filios 172, 3.
Pax, quid 104, 54.
pax tranquilla quando et a quo nobis praestetur 140, 52.
Pacifici, etiamsi multa in proximis modeste tolerent, non tamen desinunt iustitiam serere 191, 55.
Peccantes fideles quomodo a Dei gratia non excidant 100, 5.
peccare quid sit 133, 56.
peccare fideles quo sensu Iohannes neget 135, 59.
non peccare quomodo filii Dei dicantur 163, 56.
Peccatum divinae legis transgressio 133, 14.
peccatum et fides quantum inter se dissideant 133, 38.
inter peccatum veniale et mortale insulsa papistarum distinctio 162, 36.
peccatum ad mortem in homine quibus indiciis cognosci queat 163, 3.
per peccatum perfectum quid intelligi debeat 174, 15.
peccati nomine quid Iohannes intelligat 113, 35.
peccati an auctor sit Deus, quum excaecat reprobos vel indurat 173, 38.
a peccato desistendi modus 60, 45.
a peccato innoxius nemo 112, 49.
pro peccato ad mortem obnoxiis non orandum 163, 22.
peccata mortalia quae Sorbonici censeant 162, 38.
peccata omnia sua natura mortalia 162, 52.
peccata mundi expiare, solius Christi est 149, 12.
peccata nostra quomodo Christus tulerit 46, 36.
peccata nostra quam utiliter fratribus retegamus et confiteamur 206, 1.
peccata sanctorum ad mortem non esse 163, 9 et 56.
peccata cur Deus nobis non imputet 115, 37.
peccata electis quomodo condonet Deus 93, 4.
Pelagii haeresis 127, 10.
Peregrinantur pii omnes in hoc mundo 25, 34.
peregrinari, pro morari, ut in re nova et insolita 61, 54.
Perfectio fidelium in caritate sita 28, 36.
perfectionis status monachorum 137, 34.
Perire quum neminem Deus velit, quaeritur, cur tam multi pereant 103, 37.
Persequutiones fidelibus cur aequo animo ferendae 55, 31.
persequutiones Christi nomine qui sufferunt, in eo Dei gratiam agnoscere debent 67, 50.

persequutionibus cur fideles Deus exerceat 66, 22.
Perseverandi in vocatione unica ratio 106, 12.
Perseverantia ac profectus omnes nostri a solo Deo 82, 47.
de perseverantia finali dubitandum esse, papistica opinio 16, 22.
Persona, pro externa magnitudine vel potentia 216, 48.
personarum nullam habendam rationem quomodo Iacobus praecipiat 179, 13 et 22.
personas qui accipiunt, legis transgressores dicuntur 181, 38.
Perspicientia qualis in fidelibus requiratur 32, 2.
Perstare in fide suscepta quam difficile 75, 54.
Petitiones quorundam, quum Deum orant, quam absurdae 193, 3.
Petram scandali esse, Christo accidentale est 36, 55.
Petrus gloriae Christi testis oculatus 77, 43.
Petrum Romae fuisse, qua coniectura adducti veteres asseruerint 76, 10.
Petulantiae vitium taxatur 96, 29.
Pharao quomodo dicatur in hoc positus, ut Deo resistat 37, 5.
Φιλαδελφία, quid 82, 37.
Philosophari de rebus divinis extra Christum qui volunt, desipiunt 127, 56.
Philosophi nostri saeculi quales 102, 40.
philosophi olim gloriam ex amarulenta omnium ordinum insectatione captabant 190, 33.
Φυλακή pro specula, in qua aguntur vigiliae 56, 51.
Pietatis initium, doctrinam evangelii obedienter amplecti 159, 16.
Pii rigidius quam impii sub crucis disciplina exercentur 68, 34.
Platonis locus lib. 1. de republ. 52, 40.
Platonis definitio summi boni 81, 54.
Plinii locus de hominum impudentia, qui Dei auribus tam improbe abutuntur 193, 8.
Poenitentiae vera ratio ac natura 195, 23.
Pontifex absque sacrificio nemo 115, 46.
pontifex idoneus quis 115, 44.
Populus ex non populo factus 38, 44.
Porci qui vere dici possint 100, 12.
Praeceptum de diligendis inimicis, quam male sophistae consilium tantum esse asserant 51, 11.
Praecones evangelii a Christo delecti 110, 38.
Praecognitio Dei in electis quae dicatur 13, 36.
praecognitio Dei in electione submovet omnem humanae dignitatis respectum 13, 43.
Praedicationis externae elogium 30, 50.
Praemia olim bonis constituta, ut improbis poenae 41, 19.
Preces fidelium in propria dignitate non fundatae 206, 30.
preces fidelium pro fratribus quantum valeant 162, 6.
preces nostrae quomodo exaudiantur a Domino 171, 22.
precibus nullus locus inter iurgia et lites 50, 12.
Presbyteri nomen munus in se continet 70, 38.
presbyteri olim in ecclesia qui dicerentur 205, 10.
presbyterorum nomine qui vocentur 70, 38.
presbyteros ad ungendos aegrotos cur accersi Iacobus praecipiat 204, 45.
presbyteri papae in quem finem creentur 71, 19.
Primatum qui sibi in ecclesia hodie arrogant, infestissimi Christi hostes 36, 1.
Principia duo Manichaeorum 134, 46.
Probra quantum acerbitatis in se habeant 66, 43.
probra, quae evangelii causa a piis sustinentur, gloriae plena 67, 4.
probris qui afficiuntur ob evangelium, beati 66, 49.
Progressus quotidiani in fide necessarii 119, 43.
Promissiones huius vitae quam longe extendantur 52, 30.
Promissum regnum iis, qui Deum diligunt, quomodo sit 180, 35.

Prophetae spiritus sancti impulsu sunt loquuti 90, 31.
prophetae quomodo nobis potius quam sibi ministraverint 21, 46.
prophetarum doctrina Iudaeis familiaris 88, 10.
prophetarum doctrina fidelibus in hoc mundo quam necessaria 89, 17.
prophetarum doctrinam cur firmiorem Petrus vocet 88, 11.
in prophetarum et apostolorum scriptis meditandis quam seduli esse debeamus 101, 3.
in prophetarum oraculis, evangelii certitudo fundata 88, 1.
Prophetiam in media idololatria etiam exstare cur Deus voluerit 97, 31.
prophetiae quomodo cum fructu legi possint 90, 7.
prophetiae instar speculi sunt, ad repraesentandam nobis in tribulationibus coelestis gloriae imaginem 21, 9.
prophetiis cur fides habenda 90, 29.
Propitius nobis Deus solo Christi respectu 121, 19.
propitius nulli Deus, nisi in Christo 160, 12.
Προςωποληψία caritati contraria 181, 39.
Providentiae Dei commendatio 73, 34.
in providentiam Dei quomodo recumbendum 73, 43.
Proximi vocabulo totum hominum genus comprehenditur 181, 33.
proximos non diligit, qui partem tantum unam eligit, aliis neglectis 182, 5.
Pseudoprophetae in ecclesia ab initio 91, 6.
pseudoprophetas et falsos doctores iudicium Dei non effugere posse, exemplis probatur 92, 44.
pseudoprophetae quam non frangere fidelium animos debeant 91, 26.
Pudefieri pro trepidare 35, 21.
Pueris evangelium cur optime quadret 122, 12.
ad Pugnandum ita fideles hortatur Deus, ut prius victoriam promittat 156, 16.
Pulchrum suum Plato cognosci posse negat, quin hominem in admirationem sui rapiat 117, 9.
Purgationis per Christum factae immemores, qui se adhuc in sordibus volutant 83, 23.
Puritatem qui sibi arrogant, Deum blasphemant 114, 29.

Q.

Quaestiones et earum solutio. Unde compertum Petro fuerit, eos electos esse, ad quos scribebat 13, 17.
quaestiones quaelibet, quae nobis obiiciuntur, an solvere necesse sit 54, 8.
Querelae piorum de prospero reproborum statu 68, 35.

R.

Rahab meretrix operibus quomodo iustificata 186, 43.
Redempti a Christo in quem finem simus 91, 47.
Redemptionis nostrae dies placide exspectantus 201, 14.
Redemptor quibusnam Christus sit 112, 34.
redemptor quomodo Christus destinatus sit, quum ante mundi creationem nondum lapsus esset Adam 26, 58.
Regeneratio sic in fidelibus inchoatur, ut ad mortem usque veteris hominis reliquiae maneant 135, 35.
regenerationis finis, ut peccatum aboleatur 135, 41.
Regiminis genus nullum tam deforme, quin melius sit ἀναρχία 41, 43.
Regis animum intra se quisque alit 72, 51.
Regia lex quae dicatur 181, 43.
Regnum Christi cur coelum vocetur 84, 59.
sub regno Christi multi tranquillum ecclesiae statum sibi pollicebantur 91, 8.
Religio vere antiqua quae 121, 51.
Remissione peccatorum quotidiana sancti omnes opus habent 112, 48.
Reprobi quam poenam post mortem sustineant 93, 32.
reprobi hominis signum 147, 12.

ad reproborum scelera cur Deus connivere videatur 68, 41.
reprobos in pravas cupiditates a Deo coniici, quomodo scriptura asserat 173, 34.
Repetitiones duae in Iohannis epistola supervacuae 122, 25.
Reprehensores fratrum damnantur 187, 18.
Res signata a signo in sacramentis non divellenda 58, 46.
Respicere in homines, ut communem eorum vitam sequamur, nobis nimium proclive 24, 34.
respiciuntur a Domino fideles, ut iis in tempore opem ferat 52, 8.
Resurrectionis fides, nisi fixa manet, pietas funditus diruitur 101, 47.
resurrectionis fide sublata, Christiani omnium miserrimi 68, 51.
resurrectionis ultimae dubitationem illusores quidam iniicere solent 101, 41.
Rigor nimius taxatur 187, 33.
Romani malis artibus potius quam legitima causa Asiae potiti 40, 52.
de Romana Petri sessione veterum opiniones refutantur 76, 10.

S.

Sabellius Christum nihil a Patre differre commentus est 127, 7.
Sacerdotium in solum Christum competit 116, 9.
sacerdotium summum penes Sadducaeos 61, 50.
in Sacramentis duo consideranda 58, 40.
in Sacrificium quomodo nos Deo offeramus 33, 20.
Salus nostra quomodo differatur 16, 30.
salus patribus et nobis communis et eadem 20, 4.
salutis obtinendae modus 103, 35.
salutis per evangelium nobis promissae quanta sit gloria 19, 50.
salutis nostrae partes omnes in Christo solo sitae 34, 27. 158, 29.
salutem quomodo prophetae tantopere exquisierint 19, 32.
ad salutem nihil necessarium, quod non in Christo fides inveniat 150, 47.
Sanationis donum apostolorum tempore vigebat, sed temporale erat 204, 36. 205, 2.
Sancti omnes advocato opus habent 115, 52.
sancti in carnis infirmitate considerandi 207, 12.
sanctorum mortuorum intercessiones damnantur 116, 12.
sanctorum nemo a culpa, quae nos efficit reos coram Deo, immunis 112, 50.
sancti quomodo futuri mundi iudices 196, 34.
sanctis mortuis munus pro nobis apud Deum intercedendi a papistis impie attributum 116, 12.
Sanctificare Deum quid 53, 30.
sanctificare nos quomodo dicatur Deus 14, 32.
Sanctificatio spiritus, electionis effectus 14, 12.
Sanctimonia papistica 159, 24.
Sanctitas cuiusvis diabolica, quamdiu Christum reiicit 159, 23.
sanctitatis studium frigere in nobis non ideo debet, quia nondum apparet, nostra felicitas 132, 49.
Sanguis et aqua in lege quid designarent 156, 44.
sanguis Christi non modo salutis nostrae pignus est, sed vocationis etiam nostrae causa 25, 49.
sanguinem Christi profanare, horrendum sacrilegium 25, 40.
Sapere vere coram Deo qni dici possint 190, 41.
sapimus recte non acumine proprii sensus, sed illuminatione spiritus 126, 35.
sapiendum in solo Deo 41, 58.
Sapientiam sine diiudicatione esse quomodo Iacobus velit 191, 46.
sapientiae et scientiae falsa persuasio, superbiae mater 190, 30.
sapientiae coelestis effectus 191, 32.
sapientiae nomen hypocritis quomodo Iacobus concedat 191, 7.
Sara fidelium omnium mater 48, 54.
Sara ad quid maritum vocaret dominum 49, 1.
Satanae machinas quomodo fideles disiicere queant 217, 37.

a Satanae vulneribus an filii Dei intacti maneant 163, 53.
Scelerum impunitas temporalis ab officio pios avocare non debet 94, 50.
in Schola Dei cur tam pauci proficiant 176, 20.
scholae papistarum quam fugiendae 160, 48.
Scholasticorum vanae de abscondita Dei maiestate disputationes 27, 34.
Schuencfeldius haereticus 58, 36.
Scientia pro ratione prudenter agendi 82, 35.
Scopum, quem proponere sibi Christiani in tota vita debeant 23, 48.
ad Scripturam legendam qua praeparatione opus sit 90, 26.
scripturae sacrae simplicitas colenda 215, 55.
scripturae luce oculos hominum perstringi, quam impie papistae fingant 89, 50.
scripturae lucernae nomine cur appellentur 89, 48.
a scripturarum lectione quo praetextu papistae absterreant simplices 89, 51.
scripturarum obscuritas unde 105, 42.
Sectae et scandala an nos a pietate et evangelii doctrina avertere debeant 143, 42.
sectae apostolorum tempore exortae 124, 8.
sectarum vel haereseos nomen semper exosum fuit inter Dei filios 91, 41.
Securitas carnis 130, 9.
Seditiosos homines doctrina evangelii armari quam male papistae criminentur 95, 41.
Semen, quo electos suos regenerat Deus, an in electis aliquando prorsus exstinguatur 136, 27.
semen nescio quod aeternum fanatici quidam in electis somniant, quod semper afferant ex matris utero 136, 36.
Senum vitia 121, 38.
Sensus suos omnes quorsum fideles dirigere debeant 18, 44.
Sententia, quae, ab aliquo lectore annotata, in contextum obrepsit 128, 1.
Sentire recte de Deo an ex veteribus quidam potuerint, quibus tamen ignotus esset Christus 128, 5.
sentire idem cur omnes debeamus 50, 36.
Sermo absque vita, nullius auctoritatis esse potest 54, 45.
sermo vitae cur Christus dicatur 109, 3.
sermonis nomen bifariam accipitur 109, 43.
sermo vitae qualiter recipiendus 179, 9.
per sermonem veritatis solum a Deo regeneramur 175, 18.
pro sermone Domini quid agnoscere debeamus 30, 29.
Servare se a peccato quomodo fideles dicantur 164, 4.
Serveti mira improbitas 109, 28.
Servi titulo cur apostoli ornare se soleant 209, 12.
servorum conditio olim quam dura 43, 50.
servorum officium 43, 12.
servorum subiectio erga dominos quam late pateat 43, 12.
servis imposita a Deo conditio, ut dominis serviant licet indignis 43, 32.
Servitus nulla miserior, quam ubi libidines regnant 99, 20.
Sessio Christi ad patris dextram quomodo intelligenda 59, 27.
Si Domino visum fuerit, Si Dominus permittet, formulae addendae, quum de rebus futuris loquimur, et an eas omittere sit nefas 197, 31.
Signum a re signata in sacramentis papistae non distingunt 58, 46.
signum nudum inefficax et absque fructu in sacramentis cur nonnunquam appareat 58, 44.
Silentium quale fidelibus Iacobus imperet 175, 52.
Similis Deo esse quis dici possit 115, 15.
similes Christo quomodo fideles futuri 132, 3.
Simplicitas qualis in fidelibus requiratur 31, 51.
a Simulacris cavendum 165, 54.
Simulatio nos ad temere iurandum provocat 204, 20.
Sobrietas spiritualis quae 20, 32. 23, 9.
Sodomae excidium, divinae ultionis memorabile exemplum 94, 5.

Sodomitarum prodigiosae libidines 213, 13.
Sodomitas cur igni aeterno Iudas subiiciat 213, 16.
Solem et aerem nonnulli proximis etiam invident 199, 25.
Σοφίζεσθαι, quid 86, 34.
Sorbonicorum turpis inscitia 43, 37.
Speculatio inanis damnatur 177, 27.
Spes est rerum absconditarum 132, 50.
spes quomodo non abiicienda de eorum salute, qui peccant 162, 28.
Spiritus prudentiae a Deo petendus 144, 30.
spiritus, pro animis a corporibus separatis 56, 26.
spiritus nomen pro eo, qui spiritus dono praeditum se iactat ad obeundum prophetae munus 143, 51.
spiritus, doctrinae solus idoneus censor et approbator 129, 38.
spiritu orandum 218, 5.
spiritu Dei simulac quispiam regenitus est, an in eo nunquam possit exstingui Dei timor et pietas 136, 22.
spiritus metonymice pro doctoribus vel prophetis 147, 23.
spiritus et prophetiae probandae 144, 25.
Stultos ovibus esse similes, quia lupis se vorandos exponant, proverbium 73, 35.
Subiectio humano ingenio quam adversa 72, 50.
subiectio quae nobis commendetur 194, 24.
Successus prosperi a sola Dei benedictione exspectandi 193, 2.
Superbia ex falsa scientiae persuasione nascitur 190, 30.
superbia eorum taxatur, qui confidenter statuunt, quid facturi sint, nec in Dei providentiam respiciunt 197, 17.
Superstitio nobis quam sit ingenita 165, 57.
Sus lota reversa ad volutabrum coeni, proverbium 100, 19.
Συμπάθεια in fidelibus quae requiratur 50, 38.

T.

Tantulum in mensa bene referta famelicum cur poetae finxerint 200, 5.
Ταπεινόφρονας cur nos Petrus esse iubeat 50, 52.
Tarditas nostra urgenda 106, 7.
Tardus qui dici debeat 103, 23.
Tempus nullum, quo non ad se Deus nos invitet 204, 22.
tempus ultimum quid Iohannes vocet 124, 28.
per tempus ultimum quid Iudas intellexerit 217, 8.
temporis ultimi signa 124, 18.
temporum notationem in vaticiniis quaerere supervacuum 20, 24.
Tentat periculose Satan, quum a Christi corpore nos separat 74, 38.
tentari neminem a Deo, unde Iacobus probet 173, 47.
ex Tentatione pios eripere Deus quando et quomodo dicatur 94, 32.
tentationes internae et externae 173, 10.
tentationum internarum an Deus auctor sit 173, 16.
tentationes et aerumnae aequo animo ferendae 94, 33. 169, 1. 172, 42.
tentationes pro rebus adversis 168, 31.
tentationes, quae nos a certa in Deum fiducia avocant, fide superandae 171, 26.
tentationibus cur succumbamus, aut quomodo eorum victores evadamus 173, 7.
Theologia Sorbonica de angelorum ordine et principatu 93, 25.
Timor quando a perfecta caritate pellatur 152, 36.
timoris Dei unicum testimonium, eius verbum revereri 147, 5.
timoris servilis et filialis, distinctio unde nata 152, 30.
timore an in solidum fideles liberentur 152, 39.
Transgressor legis et omnium reus, idem significant 182, 34.
Tristitia piorum et impiorum qualis 17, 21.
tristitia ad precandum erudire nos debet 204, 28.

Turcae idolum pro Deo habent 15, 18.
Turcae, Iudaei et papistae sub Dei titulo somnia sua adorant 27, 31.
Turcae et Iudaei pro Deo merum idolum habent 127, 51.
Tyrannis nulla tam effraenis, in qua non appareat aliqua aequitatis species 41, 40.
tyrannis etiam, qui imperium obtinent, honor habendus 41, 38.

U. V.

Valentinus haereticus 98, 19. 125. 8.
Vasis nomine quodvis organum in scriptura designatur 49, 53.
Vanitatis et luxus morbus in mulieribus taxatur 48, 15.
ad vanitatem quanta hominum propensio 146, 36.
Vaticinium, quod Iudas ab Enocho se sumpsisse dicit, ἄγραφον potius quam ex apocrypho libro adductum 216, 13.
Venialia delicta ex magnis sceleribus papistae faciunt 162, 36.
Verbum Dei est sol, et aeternitatem nobis confert 30, 21.
verbum Dei ubi quaerendum 30, 42.
extra verbum Dei nihil hominibus praeter tenebras reliquum 89, 43.
verbi Dei usus 212, 12.
verbo Dei fideles regeniti 31, 12.
Veritas Dei simplex unicum est unitatis vinculum 91, 42.
veritatem in mendacium mutare, quam prodigiosa res sit, exemplo Bileam docemur 97, 26.
veritate sua Deo nihil pretiosius 159, 11.
Vestire se hoc vel illo modo an sit res indifferens 48, 20.
in Vestitu duo spectanda 48, 16.
ad Vigilantiam fideles Petrus hortatur 105, 54.
Vindex iniuriarum, Deus 199, 54.
Vindicta omnis prohibetur 50, 55.
vindicta exemplo Christi non appetenda 45, 15.
vindicta, quae reprobis impendet, electos in metu et sollicitudine continere debet 216, 33.
a vindicta abstinere an sufficiat 51, 5.
Viris etiam impiis cur mulieres obedientiam debeant 47, 38.
Virtus pro honesta et bene composita vita 82, 33.
virtuti propriae qui aliquid tribuunt, Deo, quod suum est, eripiunt 156, 22.
virtutes et praeclarae dotes in hominibus, qui a Christo extranei sunt, merae sordes sunt 160, 4.
Viscera sua proximo aperire quid sit 139, 32.
Visitare fratres in necessitate, quid 178, 42.
Vita pro vivendi genere et ratione 123, 39.
vita supernaturale donum 15, 25.
vita fidelium hic abscondita in Christo 17, 58.
vita aeterna ex sola Christi misericordia speranda 218, 20.
vita in Christo nobis exhibita 108, 11.
vita quando in Christo manifestata 109, 52.
vita hominis qualis, antequam ad Christum conversus sit 25, 45.
vita hominis navigationi periculosae persimilis 69, 31.
vita spiritualis in filiis Dei nunquam exstinguitur 163, 55.
vitae novitas, perpetuum divinae adoptionis testimonium 137, 13.
vitae origo, pater; sed fons, ex quo haurire eam decet, Christus 165, 48.
vitae puritas an Deum nobis conciliet tamquam prior causa 112, 4.
vitae spatium quo brevius, eo diligentius ad munus nobis a Deo demandatum exsequendum incumbere debemus 85, 32.
vitae pristinae renuntiandum, ut fructuosa nobis sit Christi redemptio 60, 46.
in vitae ratione semper hallucinantur homines 137, 31.
in vita nostra quid a nobis praecipue exigat Deus 28, 34.
Vitiorum semen inclusum in se nemo est, qui non habeat 61, 32.
vitiorum nostrorum culpa non alibi quam in nobis ipsis quaerenda 173, 43.

Vivendi bene regula 60, 50.
Vivificare nos vere quando Deus dicatur 80, 43.
vivificandi vim ante mundi creationem cur Deus non exseruerit 110, 5.
Vivit nemo recte, quin simul Deo adhaereat 112, 8.
Ululandum esse inter lupos, proverbium 73, 34.
Unctio an nobis data fuerit, ut hodie quoque apud nos sit in usu 204, 51.
unctio aegrotorum pro sacramento a discipulis Christi non usurpata, et an medicamentum esset 204, 55.
unctio extrema papistarum quantum distet a veteri ecclesiae instituto ungendi aegrotos 205, 1.
unctionis aegrotorum usus 204, 53.
unctionem dum inter sacramenta papistae reponunt, apostolorum simiae sunt potius quam imitatores 205, 4.
Unitatis vinculum, simplex Dei veritas 91, 42.
unitatis inter homines fovendae vinculum, a profanis hominibus etiam animadversum 64, 38.
Vocari a Deo necesse est, priusquam ad eum accedamus 209, 41.
vocati a Deo non secure in eius gratia gloriari, sed sollicite in eius timore ambulare debent 212, 15.
Vocatio ubi efficax, illic certa perseverantia 125, 47.
vocationis et electionis vocabula in scripturis nonnunquam confunduntur 84, 7, 209, 36.
vocationis nostrae rectus cursus est, si pergimus in veritate 218, 15.
vocationis nostrae finis 14, 48. 38, 11.
vocationis nostrae fundamentum in Christo situm 75, 16.
vocationis et electionis nostrae stabilitas an bonis operibus nitatur 84, 9.
in vocationis suae cursu quam sollicite pergendum 99, 43.
Voluntatem Dei an quis faciat, et quis facere dicatur 136, 3.
Vota omnia fidelium quomodo Iohannes exaudiri a Deo dicat 161, 40.
Uxores viris suis subesse debent 47, 34.

INDEX
EORUM, QUAE N. T. EPISTOLIS
ET
IOHANNIS CALVINI
IN EAS COMMENTARIIS
CONTINENTUR.

A.

Aaron constitutus sacerdos, sed ad tempus Hebr. 5, 4.
Abba pater Rom. 8, 15. Gal. 4, 6.
Abelis fides et sacrificium Hebr. 11, 4.
Abire post Satanam 1 Tim. 5, 15.
abire post alienam carnem quid Iud. 7.
Abnegatio Christi multiplex Rom. 6, 8. 1 Iohann. 2, 22.
abnegatio Christi quam noxia 2 Tim. 2, 12.
abnegatio Christi non excusanda Philipp. 1, 20.
abnegatio sui praecipua laus Christianornm 2 Cor. 5, 17.
abnegatio nostri res admodum difficilis 1 Iohann. 5, 3.
abnegatio nostri praecipitur 2 Corinth. 4, 10. Gal. 5, 17. Ephes. 4, 22. Hebr. 4, 10. 1 Petr. 1, 22. 2, 5. 24. 4, 1. 1 Iohann. 5, 19.
Abraham pater fidelium, et quomodo Rom. 4, 1. 16. Hebr. 6, 12. 11, 8.
Abraham quomodo iustificatus fuerit Galat. 3, 6.
Abraham sola fide iustificatus Rom. 4, 3. Iac. 2, 21.
Abraham quomodo haeres mundi Rom. 4, 13. Hebr. 2, 5.
Abraham rege Melchisedec inferior Hebr. 7, 4. 6.
Abrahae vocatio Hebr. 11, 8.
Abrahae hospitalitas Hebr. 13, 2.
Abrahae risus vitio caruit Rom. 4, 20.
Abrahae corpus effoetum ante Dei benedictionem Rom. 4, 19.
Abrahae fides Rom. 4, 3. Hebr. 11, 8. Iac. 2, 21. 23.
Abrahae perseverantia Hebr. 11, 9.
Absolutio papalis prorsus magica 2 Corinth. 5, 19.
Abusus bonorum Dei 1 Tim. 2, 9.
abusus cognitionis evangelii Rom. 2, 21.
abusus donorum Dei apud Corinthios 1 Corinth. 12, 1.
abusus donorum Dei 1 Tim. 6, 20.
abusus gratiae Domini Iud. 4.
abusus libertatis 1 Petr. 2, 13. 2 Petr. 2, 19.
Acceptio personarum damnatur 1 Timoth. 5, 21.
acceptio personarum fidei Christi contraria Iac. 2, 1.
Acta apostolorum integram historiam non continent 2 Cor. 11, 25.
Adam peccati figura Rom. 5, 14.
Adam quomodo typus Christi Rom. 5, 14.
Adam fidem habuit Satanae mendacio 1 Tim. 2, 14.
Adae lapsus nos a Deo alienavit Hebr. 2, 5.
Adae inobedientia quam noxia Rom 5, 19.
Adae et Christi collocatio 1 Cor. 15, 47.
Adiuratio per Dei nomen quam seria res sit 1 Thess. 5, 24.
Admonitio, doctrinae confirmatio et stimulus Col. 3, 16.
Adoptio pro ipsa possessione Galat. 4, 5.
adoptio ex gratuita electione pendet Coloss. 1, 12.
adoptio ex mera Dei bonitate 1 Iohann. 3, 1.
adoptio causa prima obedientiae Hebr. 2, 13.
adoptio sola homines efficit idoneos Coloss. 1, 13.
adoptio fidelibus sufficit 1 Petr. 1, 9.
adoptio haeredes vitae facit Hebr. 6, 12.
adoptio Iudaeorum Rom. 9, 4.
adoptionis ius fide consequimur Iac. 1, 18.

adoptionem exspectare quid Rom. 8, 23.
Adoratio externa Rom. 11, 4.
Adulatio vitanda Rom. 12, 18. 16, 18. 1 Iohann. 2, 20.
Adulatores idoli Romani Ephes. 1, 22.
Adulterium crimen capitale 1 Corinth. 7, 11.
Aedificatio fructus doctrinae 1 Timoth. 1, 4.
aedificatio ecclesiae semper spectanda 1 Corinth. 14, 5.
aedificatio piis necessaria Rom. 14, 19.
aedificationis quatuor species 1 Corinth. 14, 6.
aedificationi semper studendum Col. 4, 6. 1 Thess. 5, 11. 1 Timoth. 1, 6. 2 Tim. 1, 7. 2, 14. Tit. 1, 9. 2, 1. Hebr. 5, 12.
Aegyptiorum ineptiae 1 Iohann. 4, 6.
Aegrotorum consolatio Iac. 5, 14.
Aemulatio optima 1 Thess. 4, 10. Hecr. 10, 24.
aemulatio vitiosa Iac. 3, 14.
Aequabilitas quid sit 2 Cor. 8, 13.
Aetas nubilis secundum iurisconsultos 1 Corinth. 7, 36.
aetas plenitudinis pro iusta vel matura Ephes. 4, 13.
Affectus in fidelibus duplex Rom. 8, 23. 9, 2. 11, 19.
Afflictiones a Deo 1 Petr. 1, 6. 11. 3, 17.
afflictiones animi 2 Corinth. 1, 6. 2 Petr. 2, 8.
afflictiones piorum praedictae 1 Petr. 1, 11.
afflictiones variae Iac. 1, 2.
afflictiones piis ac impiis communes 2 Corinth. 1, 5. 2 Tim. 3, 12. Hebr. 12, 6.
afflictiones piorum probrum Christi Hebr. 11, 25.
afflictiones piorum, testimonia sunt gratiae Dei Philipp. 1, 28.
afflictiones piorum testantur, Deum fore mundi iudicem 2 Thess. 1, 5.
afflictiones non semper sunt irae Dei signa Hebr. 12, 5.
afflictiones salutis piorum adminicula Rom. 8, 28.
afflictiones num salutis nostrae causae 2 Corinth. 4, 17.
afflictiones gloriam fidelium promovent Rom. 5, 3. 5.
afflictiones pios miseros non faciunt 1 Timoth. 4, 10.
afflictiones pios beatos reddunt 1 Petr. 3, 13.
afflictiones piorum variae 2 Timoth. 3, 12.
afflictiones necessariae 1 Petr. 1, 6.
afflictiones piis quam utiles 1 Corinth. 11, 32. Phil. 1, 28. 2 Timoth. 2, 9. Hebr. 5, 8. 12, 4. Iac. 1, 3. 5, 10. 13. 1 Petr. 4, 12.
afflictiones aequo animo ferendae Rom. 8, 29. 30. Coloss. 1, 24. Hebr. 12, 6. 12. Iac. 1, 2. 1 Petr. 3, 18. 4, 19.
afflictiones piorum leves et momentaneae Rom. 8, 18. 2 Cor. 4, 17. 1 Petr. 5, 10.
afflictiones Christi et martyrum communes 2 Corinth. 1, 5. 4, 10. 13, 4. Phil. 1, 7. Coloss. 1, 24. 1 Petr. 1, 11. 5, 9.
afflictionum causa spectanda 1 Petr. 2, 19.
afflictionum causae variae 1 Petr. 4, 12.
afflictionum fidelium finis Rom. 5, 3. 8, 30. Gal. 3, 4. 2 Tim. 3, 11. Hebr. 12, 10. 11. Iac. 1, 3. 12. 5, 10. 11.
Agapae quae sint 1 Cor. 11, 21.
Agendi tres gradus 2 Cor. 8, 10.
Agnoscere pro habere rationem aut respectum 1 Thess. 5, 12.
Agrippa illusor 1 Petr. 1, 25.
Alexander haereticus 1 Tim. 1, 20.
Alexander faber evangelii hostis 2 Tim. 4, 14.
Allegoriae rem interdum obscurant Hebr. 10, 19.
allegoriae intempestivae Galat. 4, 22.
אֱלֹהִים pro angelis Hebr. 1, 6.
Ambitio contentionum mater 2 Timoth. 2, 14. Tit. 3, 9.
ambitio ecclesiae quam noxia 1 Cor. 14, 4. 36. Gal. 5, 26.
ambitio cavenda Rom. 13, 13. 1 Corinth. 8, 1. 2. 14, 19. Iac. 3, 1.
ambitio pastorum 1 Petr. 5, 3. vide Pastorum ambitio.
Ambulare secundum carnem quid Rom. 8, 1.
ambulare secundum spiritum quid Rom. 8, 1.
ambulare post carnem 2 Petr. 2, 10.

ambulare in cibis quid Hebr. 13, 9.
Amen quid 2 Cor. 1,20. 14, 16.
Amicitia mundi, vide Mundi amicitia.
Amor Dei, vide Dei amor.
amor fratrum ex amore Dei nascitur 1 Iohann. 2,9.
amor mundi, vide Mundi amor.
amoris vera ratio 1 Iohann. 3, 18.
Anabaptistae qualem perfectionem fingant 1 Iohann. 3, 8.
anabaptistae perperam iuramentum damnant Rom. 1,9. Iac. 5. 12.
anabaptistarum delirium de abolendis magistratibus 2 Petr. 2, 10.
Anathema quid Rom. 9, 3. Gal. 1,8.
anathema dicere Iesum 1 Corinth. 12, 2.
Angelus Satanae quid 2 Cor. 12, 7.
angeli spiritus Hebr. 1, 14.
angeli immortales 1 Tim. 6, 16.
angeli cur principatus dicantur Ephes. 1,21. Coloss. 1, 16.
angeli cur electi dicantur 1 Tim. 5, 21.
angeli potentiae, qui 2 Thessal. 1, 7.
angeli irae Dei ministri 1 Corinth. 10, 10.
angeli pro mediatoribus habiti Ephes. 1, 21.
angeli Christo subiecti Col. 1, 17. Hebr. 1, 4. 13. 7, 26. 1 Petr. 3, 22.
angeli ecclesiae custodes 2 Petr. 2, 11.
angeli quomodo filii Dei Hebr. 1,5.
angeli quomodo proficiant Ephes. 3, 3.
angeli quomodo evangelii revelatione afficiantur 1 Petr. 1, 12.
angeli in fide non ambulant Eph. 3, 10.
angeli an a peccatoribus sint segregati Hebr. 7, 26.
angelorum conditio Hebr. 1, 14.
angelorum conditio potior quam nostra Hebr. 4, 15.
angelorum cultos superstitiosus Col. 2, 18.
angelorum dignitas Col. 1, 16.
angelorum lingua pro singulari aut eximia 1 Cor. 13,1.
angelorum lapsus 2 Petr. 2, 4. Iud. 6.
angelorum mediator Christus Coloss. 1, 20.
angelorum et hominum reconciliatio qualis per Christum Coloss. 1, 20.
angelis iniuncta ecclesiae cura 1 Timoth. 5, 21.
Angustia quid Rom. 8, 35.
Anima pro homine Rom. 13, 1.
anima pro voluntate ex omnibus affectibus 1 Thess. 5, 23.
anima pro ipsis affectibus Hebr. 4, 12.
anima interdum spiritui opponitur 1 Cor. 2, 14. Iac. 3, 15. Iud. 19.
animae essentia immortalis 1 Corinth. 15, 18. 2 Corinth. 5, 1. 9. 1 Timoth. 6, 16.
animae partitio 1 Cor. 1, 10.
animae facultates 1 Thess. 5, 23.
animae ornatus 1 Petr. 3, 4.
animae puritas a spiritu sancto 1 Petr. 1, 22.
animae salus quam pretiosa Iac. 5, 19.
animae vita Christus Ephes. 2, 4.
animae vita, nostra cum Deo coniunctio Hebr. 9, 14.
animae hostes 1 Petr. 2, 11.
animae occisio duplex Hebr. 4, 12.
animae a corporibus solutae vitam suam retinent 1 Corinth. 15, 19. 2 Corinth. 5, 8. Philipp. 1, 25. 1 Thess. 4, 13. Hebr. 12, 23.
animalis homo 1 Corinth. 2, 14.
Antichristus quis 2 Thess. 2, 3. 1 Iohann. 2, 18. 4, 3.
antichristus qualis fingatur a papistis 1 Iohann. 2, 18.
antichristi notae 1 Iohann. 2, 18.
antichristi descriptio 2 Thess. 2, 4.
antichristi tyrannis spiritualis 2 Thess. 2, 4.
antichristi interitus 3 Thess. 2, 8.
antichristos multos fore, quo sensu dixerit Iohannes 1 Ioh. 2, 18. 4, 4.
antichristi saevitia in Dei populum Hebr. 11, 35.
Antiquitas vera quae 1 Iohann. 2, 7. 4, 1.
Anus quales esse debeant Tit. 2, 3.
anuum vitia Tit. 2, 3.
Anxietas quid Rom. 8, 35.
Apollinaris error de Christi anima 1 Cor. 15, 45.

Apollos successor Pauli 1 Cor. 1, 12. 16, 12.
Apostasia a fide 2 Thess. 2, 3. 1 Tim. 4, 1. Hebr. 6, 4. 10, 26. 1 Iohann. 5, 16.
Apostolus quis censendus 1 Cor. 1, 1. 12, 28. Ephes. 4, 11.
apostoli nomen late extenditur Rom 16, 7. 1 Cor. 15, 5. 2 Cor. 8, 22. Philipp. 2, 25.
apostoli officium Rom. 1, 1. 15, 20. 1 Cor. 15, 3.
apostoli ecclesiae fundatores Rom. 15, 20.
apostoli in recitandis scripturae verbis saepe liberiores Rom. 3, 4. 11, 26. 1 Cor. 14, 20. Eph. 4, 8. Tit. 1, 3. Hebr. 2, 7. 3, 9. 10, 5. 38. 11, 21.
apostolorum cura pro ecclesiis 2 Petr. 1, 13.
apostolorum praeceptum pro tota eorum doctrina 2 Petr. 3, 2.
Aqua pro spiritu Dei Hebr. 10, 22.
Arbitrium liberum evertitur Rom. 6, 18. 7, 15. vide Liberum arbitrium.
Arca symbolum divinae praesentiae Hebr. 9, 24.
Archippus ecclesiae minister Philem. 1.
Archippus officii admonetur Coloss. 4, 17.
Aristarchus, Pauli comes Coloss. 4, 10.
Aristotelis locus 1 Corinth. 14, 11. Gal. 5, 19. 1 Petr. 3, 21.
Arma spiritualia 2 Corinth. 10, 4. Eph. 6, 11.
arma lucis quae Rom. 13, 11.
Arrius antichristus 1 Ioh. 2, 18. 22.
Arriani refelluntur 2 Cor. 4, 4. 13, 4. Eph. 4, 5. Philipp. 2, 6. Col. 1, 15. 1 Tim. 3, 16. Tit. 2, 13. Hebr. 1, 3. 1 Ioh. 5, 20.
Arrogantia Iudaeorum, vide Iudaeorum arrogantia.
Artes praeclara Dei dona 1 Corinth. 1, 17.
artes voluptuariae damnantur Eph. 4, 28.
artium usus 1 Cor. 1, 17.
Asperitas, vide Severitas.
Ἄθεοι qui Eph. 2, 12.
Avaritia malorum omnium radix 1 Timoth. 6, 10.
avaritia cur idolorum cultus Eph. 5, 5.
avaritia damnatur Rom. 1, 28. 2 Cor. 12, 14. Eph. 5, 3. 1 Tim. 3, 3. 6, 5. 6. 7. Hebr. 13, 5. Iac. 5, 2. 2 Petr. 2, 2. Iud. 11.
avaritiae fons diffidentia Hebr. 13, 5.
avaritiae corrigendae ratio 1 Tim. 6, 11.
Auctoritas uni Deo deferenda Rom. 3, 10.
Auri usus an prorsus damnandus 1 Petr. 3, 3.
Austeritas nimia Iac. 3, 14.
Axioma primarium totius philosophiae Christianae Rom. 3, 4.

B.

ב interdum apud Hebraeos redundat Gal. 1, 16.
Baptisma unum Eph. 4, 5.
Baptismus olim in nube adumbratus 1 Cor. 10, 1.
baptismus in mari figuratus 1 Cor. 10, 1.
baptismus gratiae Dei signum Col. 2, 12.
baptismus in Christi nomine 1 Cor. 1, 13.
baptismus circumcisioni successit Rom. 4, 11.
baptismus infantibus minime negandus 1 Cor. 7, 14. Hebr. 6, 2.
baptismus salutis obsignatio Tit. 3, 5.
baptismus cur lavacrum regenerationis dicatur Tit. 3, 5.
baptismus cur spirituale lavacrum 1 Petr. 3, 21.
baptismus non iustificat Rom. 2, 25.
baptismus aliquibus duntaxat litteratis 1 Petr. 3, 21.
baptismi nomen varie sumptum Hebr. 6, 2.
baptismi efficacia Eph. 5, 26.
baptismi scopus Christus est 1 Corinth. 1, 13.
baptismi finis Rom. 2, 25. 6, 3. 4. Eph. 5, 26. 1 Petr. 3, 21.
Baptizari in Christi nomen quid 1 Cor. 1, 13.
baptizari pro mortuis quid 1 Cor. 15, 29.
Basilides antichristus 1 Ioh. 2, 18.
Basilii locus 1 Cor. 15, 33. Tit. 1, 12.
Beati qui Iac. 1, 12. 5, 10.
Belial pro diabolo 2 Cor. 6, 15.

Benedicere varie acceptum Eph. 1, 3.
benedicere pro bene precari 1 Petr. 3, 9.
benedicendi genus duplex Hebr. 7, 7. 11, 20.
Benedictio varie sumpta Hebr. 11, 20.
benedictio quid Hebr. 7, 7.
benedictio pro adoptione Galat. 3, 8.
benedictio pro beneficentia 2 Corinth. 9, 5. 6.
benedictio mysticae mensae et communis alia 1 Tim. 4, 5.
Benedictus Textor medicus 2 Tim. 2, 17.
Beneficentia commendatur 1 Cor. 16, 2. 2 Cor. 9, 5. 6. 7. 8. Gal. 6, 9. Phil. 4, 18. 1 Tim. 6, 18. Tit. 3, 1. Hebr. 13, 16. Iac. 1, 27. 2, 13. 1 Petr. 4, 9. 19. 1 Iohann. 3, 17.
beneficentia erga omnes colenda Gal. 6, 10. 1 Thess. 5, 15. 2 Thess. 3, 13.
beneficentiae regula 2 Cor. 8, 3.
בְּרִית quid Hebraeis Hebr. 9, 16.
Bileam quo iure prophetae titulo insigniatur 2 Petr. 2, 14.
Blasphemia quid sit 1 Cor. 4, 12.
Bonum pro benignitate Gal. 6, 9.
bonum pro recto et legitimo 1 Timoth. 2, 3.
bonum non semper malo aut vitioso opponitur 1 Cor. 7, 1.
bonum omne ex Dei gratia Philipp. 2, 13.
bonum omne a Deo est 1 Petr. 5, 10.
bona quomodo apud homines comparanda Rom. 12, 17.
bona ecclesiae quibus dispensanda 1 Tim. 5, 16.
bonorum communio num necessaria 2 Cor. 8, 13.
Boni malis permixti Rom. 16, 11. 1 Cor. 5, 10. Philipp. 2, 15. 3, 20. 2 Tim. 2, 20. 3, 2. Hebr. 3, 16. 12, 15. 1 Petr. 3, 19. 2 Petr. 2, 9. 14. 1 Ioh. 2, 19.
bonorum paucitas 1 Petr. 3, 19. 21.
Budaei locus Rom. 9, 3. 1 Corinth. 4, 13. 9, 27. 2 Cor. 1, 13. Phil. 3, 9. Col. 2, 18.

C.

Cadere pro perire Hebr. 4, 11.
Caelibatus in quem finem appetendus 1 Cor. 7, 35.
caelibatus num coniugio sanctior 1 Cor. 7, 6.
caelibatus quatenus coniugio melior 1 Cor. 7, 38.
caelibatus pastorum quot malorum causa fuerit 1 Cor. 7, 7.
caelibatus papistarum impurus 1 Tim. 5, 15.
caelibatus in iunioribus viduis periculosus 1 Tim. 5, 11.
caelibatus commoda 1 Cor. 7, 32.
caelibatus stulti zelotae 1 Corinth. 7, 6.
caelibatus lex tyrannica 1 Corinth. 7, 35.
Caecitas humanae mentis quanta 1 Cor. 1, 21.
Caeremoniae ad quid institutae Hebr. 8, 5.
caeremoniae cur alimenta mundi Gal. 4, 9. Col. 2, 8.
caeremoniae umbris similes Hebr. 10, 1.
caeremoniae abolitae Coloss. 2, 14. Hebr. 13, 10. 15.
caeremoniarum scopus Hebr. 8, 5.
caeremoniarum usus Hebr. 9, 9.
Caiae Afraniae protervia 1 Corinth. 14, 34.
Calix benedictionis quid 1 Corinth. 10, 16.
Calumniae in Dei gratiam Rom. 6, 7.
Canendi mos in ecclesia 1 Corinth. 14, 15.
Canticum quid Col. 3, 16.
Cantiones spirituales Deo acceptae Eph. 5, 19. Col. 3, 16.
Capitum sectiones ineptae 1 Cor. 4, 22. 11, 1. 13, 1. 2 Cor. 2, 1. Gal. 4, 1. Hebr. 11, 1.
Carbones in caput inimici collecti Rom. 12, 20.
Caritas vera quae 1 Ioh. 5, 2.
caritas donum Dei Coloss. 1, 3. 1 Thess. 1, 2. 2 Thess. 1, 3.
caritas vinculum perfectionis Rom. 12, 19. Col. 3, 14.
caritas certum regenerationis symbolum 1 Ioh. 3, 14.
caritas, unica operum regula 1 Corinth. 13, 3. 16, 14.
caritas exercitium fidelium Gal. 5, 6.

caritas aedificat 1 Cor. 8, 10.
caritas fidei coniuncta 1 Ioh. 5, 1. Iud. 20.
caritas perfecta quae 1 Thessal. 4, 10.
caritas fidem adiuvat 1 Ioh. 3, 19.
caritas num iustificet 1 Corinth. 13, 13.
caritas quomodo credat omnia 1 Corinth. 13, 7.
caritas quomodo tegat peccata Iac. 5, 20. 1 Petr. 4, 8.
caritas quomodo finis legis 1 Tim. 1, 5.
caritas quomodo mandatum vetus 1 Ioh. 2, 7.
caritas quomodo novum mandatum 1 Ioh. 2, 8.
caritas erga omnes 1 Tim. 2, 1.
caritas est laboriosa 1 Thess. 1, 3. Hebr. 6, 10.
caritas commendatur Ephes. 4, 15. 4, 16. 5, 2. Philipp. 2, 2. Coloss. 3, 14. Hebr. 13, 1. Iac. 1, 27. 1 Petr. 4, 8. 5, 6. 1 Ioh. 2, 7. 8. 9. 3, 13. 14. 16. 23. 4, 19. 21. Iud. 2, 21.
caritatis gradus Rom. 16, 1. 11, 13. Gal. 6, 10. Ephes. 1, 15. 6, 18. Coloss. 1, 4. Philem. 1, 4. Hebr. 6, 10. 1 Petr. 2, 17. 1 Iohann. 5, 1.
caritas firma commendatur 1 Thessal. 4, 9. 1 Petr. 2, 17. 22. 3, 8. 2 Petr. 1, 5.
caritatis fructus eximius Iac. 5, 20.
caritatis incrementa a Deo 2 Thess. 1, 3.
caritatis initium et incrementa a Deo sunt 1 Thess. 3, 12.
caritatis officia 1 Cor. 13, 4. Gal. 2, 3. Hebr. 13, 16. Iac. 2, 15. 1 Ioh. 3, 17.
Caro pro humana natura 2 Cor. 13, 4. 1 Petr. 4, 1.
caro pro ingenio vel naturae inclinatione Eph. 2, 3.
caro pro vita corporali Gal. 2, 20.
caro pro corpore 2 Cor. 7, 1.
caro pro rebus externis et caducis Gal. 3, 3.
caro pro vita praesenti 1 Petr. 4, 2.
caro pro eo omni, quod est extra Christum Philipp. 3, 3.
caro pro veteri homine Gal. 5, 17.
caro pro externo homine 1 Cor. 7, 28. 1 Petr. 3, 18.
caro pro hominibus Rom. 3, 20.
caro pro hominibus per contemptum 1 Cor. 1, 29.
caro pro externo adspectu Gal. 4, 13.
caro pro humana apparentia Gal. 4, 29.
caro pro corruptis hominibus Rom. 7, 14. 8, 3. Gal. 5, 19. 24. Col. 2, 11. 1 Petr. 4, 1. 1 Iohann. 2, 16.
caro pro toto homine non regenerato Rom. 7, 18.
caro pro parte hominis nondum regenerata 2 Cor. 12, 7.
caro in bonam partem 2 Cor. 3, 3.
caro et sanguis quid 1 Cor. 15, 50. Gal. 1, 16.
carnis cura quatenus habenda Rom. 13, 14.
carnis desideria quae 1 Petri 2, 11.
carnis opera Gal. 5, 19.
carni seminare quid Gal. 6, 8.
carneum in bonam partem sumptum 2 Cor. 3, 3.
Carolus quondam minister verbi Philipp. 1, 18.
Carpocrates haereticus 1 Iohann. 2, 22.
Castitas vera et Deo accepta quae 1 Cor. 7, 34.
Cataphryges haeretici 1 Tim. 4, 3.
Catechismus Hebr. 6, 1.
Catechumenorum duo ordines olim Hebr. 6, 2.
Cathari refelluntur Rom. 7, 25. Eph. 1, 4. 1 Timoth. 4, 3. 1 Iohann. 3, 8.
Catonis locus 1 Petr. 3, 4.
Celestini refelluntur Ephes. 1, 4. Coloss. 1, 22.
Censura ecclesiastica 1 Corinth. 14, 32.
Cerinthus antichristus 1 Iohann. 2, 18. 22.
Chiliastarum delirium 1 Thess. 4, 17. 2 Thess. 2, 1.
Chloe mulieris nomen 1 Cor. 1, 11.
Christus, Deus aeternus Rom. 1, 3. 4. 8, 11. 9, 5. 14, 11. 15, 12. 1 Corinth. 1, 2. 10, 9. Gal. 4, 4. Philipp. 2, 6. 9. Coloss. 2, 9. 10. 1 Thess. 3, 10. 2 Thess. 2, 16. 1 Timoth. 2, 5. 3, 16. Tit. 2, 13.

Hebr. 1, 2. 3. 8. 2, 10. 10, 20. 13, 20. 2 Petr. 3, 18. 1 Ioh. 1, 1. 2, 13. 22. 4, 2. 5, 20.
Christus cur novissimus Adam 1 Corinth. 15, 45.
Christus piorum advocatus et intercessor Rom. 8, 34. 1 Ioh. 2, 1.
Christus universalis omnium anima 2 Cor. 3, 17.
Christus anima legis 1 Petr. 1, 18.
Christus angelorum caput 1 Cor. 11, 10.
Christus ecclesiae caput Ephes. 1, 22. Col. 1, 18. 2, 10. 19. Hebr. 3, 4.
Christus quomodo caput viri 1 Corinth. 11, 3.
Christus bonorum omnium complementum 1 Cor. 1, 30.
Christus fidelium custos Iud. 1.
Christus cur Dominus dictus Rom. 10, 9. 14, 9. 11. 1 Cor. 1, 13. 8, 6. Ephes. 4, 5.
Christus dux populi Israelitici 1 Corinth. 10, 9.
Christus unicum recte agendi exemplar 1 Cor. 11, 1.
Christus unicum exemplar fidelium Rom. 8, 29. Ephes. 5, 1. Philipp. 2, 5. Hebr. 10, 7. 12, 3. 1 Petr. 2, 21. 1 Ioh. 2, 6. 3, 3.
Christus filius Dei Rom. 1, 4. Hebr. 1, 5. 2 Petr. 1, 17.
Christus filius Dei primogenitus Rom. 8, 29.
Christus filius Dei unigenitus 1 Iohann. 4, 9.
Christus quomodo filius Dei agnitus 1 Ioh. 1, 1.
Christus filius dilectionis Coloss. 1, 13.
Christus finis legis Rom. 10, 4. 2 Cor. 1, 19. 3, 16. Hebr. 4, 10. Iac. 1, 25.
Christus finis legis et prophetarum 1 Ioh. 4, 2.
Christus omnium finis ac complementum 1 Ioh. 2, 8.
Christus frater piorum omnium Rom. 8, 29. Hebr. 2, 11. 3, 3.
Christus unicum ecclesiae fundamentum 1 Corinth. 3, 11. Ephes. 2, 20.
Christus promissionum omnium et spei fundamentum Ephes. 2, 12.
Christus salutis nostrae fundamentum 2 Tim. 1, 9.
Christus haeres universorum Hebr. 1, 2.
Christus homo Rom. 1, 3. 9, 5. 2 Corinth. 5, 16. Gal. 4, 4. Ephes. 1, 16. Col. 1, 22. 1 Tim. 2, 5. 3, 16. 2 Tim. 2, 8. Hebr. 2, 11. 16. 5, 1. 1 Ioh. 4, 2.
Christus imago Dei 2 Cor. 4, 4. Coloss. 1, 15. 1 Petr. 1, 3. 1 Ioh. 2, 22. 3, 23. 5, 20.
Christus verus Immanuel 2 Cor. 5, 19.
Christus totius mundi iudex Rom. 2, 16. 14, 10. Philipp. 2, 10. 3, 20. 1 Thess. 4, 16. 2 Tim. 4, 1. 1 Petr. 4, 4.
Christus lapis angularis Ephes. 2, 20. 1 Petr. 2, 6.
Christus quomodo lapis offensionis Rom. 9, 32. 1 Petr. 2, 8. 1 Ioh. 4, 1.
Christus legislator Hebr. 7, 12.
Christus unicus ecclesiae magister 1 Cor. 1, 12. 13. 3, 4. 22.
Christus unicus fidei magister Hebr. 3, 1.
Christus quomodo maledictio Gal. 3, 13.
Christus mediator 2 Corinth. 5, 19. Gal. 3, 20. Ephes. 2, 14. 15. 16. 3, 12. Coloss. 1, 20. 22. 2, 18. 1 Tim. 2, 5. Hebr. 4, 15. 5, 1. 7, 25. 9, 15. 12, 23. 13, 15. 1 Petr. 1, 3. 21. 2, 5. 4, 10. 1 Ioh. 3, 22. 4, 17.
Christus circumcisionis minister Rom. 15, 8.
Christus quomodo hominum minister Hebr. 1, 14.
Christus peccati minister non est Gal. 2, 17.
Christus pastor Hebr. 13, 20. 1 Petr. 2, 25.
Christus solus pax nostra Rom. 5, 1. Ephes. 2, 14.
Christus quomodo peccatum factus 2 Cor. 5, 21.
Christus evangelii praeco Hebr. 2, 3.
Christus fidelium praecursor Hebr. 6, 22.
Christus primitiae 1 Cor. 15, 21.
Christus cur primogenitus universae creaturae Coloss. 1, 15.

Christus primogenitus ex mortuis Coloss. 1 18.
Christus pastorum princeps 1 Petr. 5, 4.
Christus quomodo ante mundi creationem redemptor destinatus 1 Pet. 1, 20.
Christus quorum redemptor patefactus 1 Petr. 4, 6.
Christus rex iustitiae Hebr. 7, 1.
Christus rex et sacerdos Hebr. 5, 6.
Christus verus sacerdos 1 Timoth. 2, 6. Hebr. 2, 17. 4, 14. 5, 1. 7, 12. 15. 26. 8, 14. 9, 25. 1 Ioh. 2, 20.
Christus solus idoneus sacerdos Hebr. 7, 26.
Christus cur coelestis sacerdos Hebr. 8, 1. 4.
Christus etiam noster sacerdos Hebr. 9, 25.
Christus verum sanctuarium 1 Ioh. 2, 20.
Christus baptismi scopus 1 Corinth. 1, 13.
Christus proprius fidei scopus Coloss. 1, 3. Hebr. 3, 1. 1 Petr. 2, 6. 1 Ioh. 5, 13.
Christus verus scripturae scopus Hebr. 13, 9.
Christus sermo Dei aeternus Tit. 1, 3. 1 Ioh. 1, 1.
Christus servator Tit. 1, 3.
Christus sol iustitiae 2 Petr. 1, 19. 1 Ioh. 2, 8.
Christus spes fidelium 1 Tim. 1, 1.
Christus spiritus seu anima legis 2 Cor. 3, 17.
Christus splendor paternae gloriae Hebr. 1, 3.
Christus evangelii substantia 1 Iohann. 1, 1.
Christus summa ac complementum omnis spiritualis doctrinae 2 Cor. 1, 19.
Christus templum Dei Hebr. 3, 3.
Christus veritas legis 1 Petr. 1, 18.
Christus patris vicarius et primarius legatus Hebr. 1, 13.
Christus animae vita 1 Cor. 4, 15.
Christus vita aeterna 1 Iohann. 5, 20.
Christus pro toto corpore 1 Iohann. 3, 5.
Christus adorandus Hebr. 1, 3. 6.
Christus quomodo a papistis adoretur 1 Petr. 2, 8.
Christus amandus et adorandus Hebr. 1, 3.
Christus quomodo salutem omnibus acquisierit Rom. 4, 25.
Christus solus in ecclesia audiendus Ephes. 4, 11.
Christus quomodo causam suam patri commendarit 1 Petr. 2, 23.
Christus cur passim contemnatur 1 Petr. 2, 6.
Christus quomodo in coelo Coloss. 3, 1.
Christus qualis nobis a Deo datus 1 Cor. 1, 30.
Christus quomodo patrem pro nobis deprecetur Rom. 8, 34.
Christus in evangelio depictus Gal. 3, 1.
Christus quomodo exinanitus Phil. 2, 7.
Christus quomodo e suo metu exauditus Hebr. 5, 7.
Christus peccati expers 2 Cor. 5, 21. Hebr. 5, 2. 7, 26. 1 Petr. 1, 19. 2, 22.
Christus qualis fingatur a papistis 1 Ioh. 2, 22.
Christus e coelo salvator exspectandus Philipp. 3, 20. 1 Thessal. 1, 10. 3, 13. 2 Thess. 1, 7. Tit. 2, 13. Hebr. 9, 28.
Christus quomodo in piis habitet Rom. 8, 10. Ephes. 3, 17.
Christus quomodo circumcisis inutilis Gal. 5, 2.
Christus quatenus patre minor 1 Corinth. 11, 3.
Christus coelestibus omnibus thesauris refertus ad nos missus Rom. 8, 32.
Christus ad quid missus Rom. 15, 8. 1 Timoth. 1. 15. 1 Ioh. 3, 5. 4, 2. 9.
Christus aliis, non sibi mortuus Hebr. 9, 28.
Christus quomodo peccato mortuus Rom. 6, 10.
Christus suapte virtute resurrexit Rom. 1, 4. 8, 11.
Christus homo necessitatibus humanis obnoxius Hebr. 2, 13.
Christus humanis passionibus obnoxius Hebr. 2, 17. 4, 15.
Christus quomodo pauper factus 2 Cor. 8, 9.

Christus angelis excellentior Hebr. 1, 4. 13. 3, 3. 7, 26.
Christus fide recipitur 1 Ioh. 4, 14.
Christus in gloriam receptus 1 Tim. 3, 16.
Christus ubi quaerendus 1 Petr. 3, 22.
Christus in extremas angustias redactus Hebr. 5, 7.
Christus ab initio mundi regnavit Hebr. 13, 8.
Christus quatenus Deo subiectus 1 Cor. 3, 23. Ephes. 1, 16.
Christus quomodo patri subiiciendus 1 Cor. 15, 27.
Christus unus piis omnibus sufficit 2 Cor. 5, 19. Galat. 2, 21. Philipp. 3, 20. Col. 1, 27. 2, 3. 9. 1 Timoth. 2, 5. Hebr. 13, 8. 1 Petr. 1, 8. 1 Ioh. 2, 24.
Christus unus beatos nos facit Phil. 1, 21.
Christus qualiter regnum sit patri traditurus 1 Cor. 15, 24.
Christus nunquam angelica natura vestitus Hebr. 2, 16.
Christus quomodo duodecim apostolis visus, postquam resurrexit 1 Cor. 15, 5.
Christus quomodo angelis visus 1 Timoth. 3, 16.
Christus in nobis vivit dupliciter Gal. 2, 20.
Christus quomodo spiritu vivificatus 1 Petr. 3, 18. 21.
Christi abnegatio multiplex Rom. 6, 8. 10, 6. Philipp. 1, 20. Coloss. 2, 19. 2 Tim. 2, 12. 2 Petr. 2, 1. 1 Ioh. 2, 22. 4, 2. Iud. 4.
Christi adventus in carnem 2 Petr. 1, 16.
Christi adventus ad iudicium Col. 3, 4. 2 Timoth. 4, 1. Tit. 2, 13. Hebr. 9, 27. 10, 5. 25. 2 Petr. 3, 4. 1 Ioh. 2, 18. 3, 2.
Christi adventus cum gaudio exspectandus 2 Petr. 3, 12.
Christi in coelum adscensus Eph. 4, 8. 9. 1 Petr. 3, 22.
Christi clamor validus Hebr. 5, 7.
Christi cognitio efficax 2 Petr. 1, 8.
Christi cognitio vitae novitatem parit 1 Ioh. 3, 6.
Christi corpus quomodo dicatur non fuisse huius creationis Hebr. 9, 11.
Christi corpus, quod in coelo est, quomodo nobis in terra detur 1 Cor. 11, 24.
Christi crux pro redemptionis beneficio 1 Cor. 1, 17.
Christi divitiae Hebr. 1, 2.
Christi excellentia quanta Ephes. 1, 21. Hebr. 1, 3. 13.
Christi exinanitio Philipp. 2, 7.
Christi exspectatio pro spe salutis aeternae 1 Thess. 1, 9.
Christi gloria Hebr. 1, 3. 2, 9. 2 Petr. 1, 17. 3, 18.
Christi gratia secum affert vitae novitatem Tit. 2, 14. Hebr. 2, 17.
Christi hostes cur ad extremum usque diem adversus eum pugnabunt Hebr. 2, 8.
Christi hostes subigendi 1 Cor. 15, 25. 26. Hebr. 1, 13.
Christi humanitas duo comprehendit Gal. 3, 13.
Christi humanitatis fructus Hebr. 2, 14.
Christi humilitas Philipp. 2, 6.
Christi humiliatio apud pios gloriosa Hebr. 2, 10.
Christi humiliationis finis Hebr. 5, 7.
Christi innocentia 1 Petr. 2, 22.
Christi insignia quae Gal. 6, 17.
Christi lacrymae Hebr. 5, 7.
Christi lex quae Gal. 6, 2.
Christi manifestatio 1 Petr. 1, 20.
Christi manifestatio duplex Rom. 3, 21.
Christi manifestatio varia Hebr. 13, 8.
Christi mortificatio quid 2 Cor. 4, 10. 1 Petr. 3. 18.
Christi mors, initium nostrae cum Deo reconciliationis Rom. 5, 10.
Christi mors, vitae nostrae initium 1 Ioh. 4, 10.
Christi mors, totius mundi vita Hebr. 8, 2.
Christi mors peccatum in fidelibus exstinguit Rom. 6, 4.
Christi mors peccata nostra abolevit Rom. 4, 25.
Christi mors unde aestimanda Hebr. 9, 14.
Christi mors quibus prosit 1 Ioh. 1, 7.

Christi mors sub resurrectione continentur 1 Petr. 3, 21.
Christi mortis efficacia Rom. 6, 5. Eph. 5, 2. 1 Petr. 2, 24. 1 Ioh. 2, 12. 5, 8.
Christi mortis felix exitus 1 Petr. 3, 18.
Christi mortis finis 2 Corinth. 5, 14. Galat. 1, 4. 1 Thess. 5, 10. Tit. 2, 14. 1 Petr. 2, 24. 3, 18. 2 Petr. 1, 9.
Christi mortis fructus Hebr. 2, 9. 1 Petr. 2, 24.
Christi mortis communicatio duplex Rom. 6, 7. Philipp. 3, 10.
Christi mortis duplex similitudo 1 Petr. 4, 1.
Christi mortificatio quid 2 Cor. 4, 10.
Christi naturae duae Rom. 9, 5. Gal. 4, 4. Philipp. 2, 6. 7.
Christi nomen pro ecclesia 1 Cor. 12, 12.
Christi obedientia Rom. 5, 19. Philipp. 2, 8. Hebr. 5, 8. 9. 10, 5. 7.
Christi officium Rom. 1, 16. 9, 32. 11, 26. 1 Cor. 1, 30. 2 Cor. 5, 19. 1 Tim. 1, 15. Hebr. 4, 12. 1 Petr. 2, 8.
Christi officium cur explicandum 1 Ioh. 5, 13.
Christi passionum finis proximus Hebr. 5, 8.
Christi perpetuitas Hebr. 1, 10.
Christi praedicationis fructus 1 Iohann. 1, 2.
Christi preces Hebr. 5, 7.
Christi probrum Hebr. 11, 25.
Christi regnum, praecipuus legis omniumque prophetiarum scopus 1 Cor. 10, 11.
Christi regnum aeternum Hebr. 1, 13. 5, 6. 2 Petr. 1, 10. 3, 18.
Christi regnum spirituale Hebr. 9, 23. 1 Petr. 1, 21.
Christi regnum in dies provehitur Philipp. 2, 10.
Christi regni conditio 2 Tim. 3, 1.
Christi resurrectio Rom. 1, 4. 2 Timoth. 2, 8. 1 Petr. 3, 21.
Christi resurrectio, opus potentiae Dei Rom. 6, 4. 8, 11. 10, 9. Eph. 1, 20. Col. 2, 12. Hebr. 13, 20. 1 Petr. 1, 21.
Christi resurrectio, scopus piorum omnium 1 Petr. 1, 3.
Christi resurrectio victoriam nobis peperit Rom. 10, 9.
Christi resurrectio iustitiam nobis conciliavit Rom. 4, 25.
Christi resurrectionis finis Rom. 10, 9. 1 Thess. 4, 14.
Christi sacerdotium aeternum Hebr. 5, 6.
Christi coeleste sacerdotium Hebr. 8, 1.
Christi sacerdotii partes duae 1 Timoth. 2, 6.
Christi sanguis corda purificat Hebr. 9, 20.
Christi sanguis, salutis nostrae pignus 1 Petr. 1, 18.
Christi sanguis quomodo clamet Hebr. 12, 24.
Christi sanguinis vis Hebr. 10, 19. 12, 24. 13, 20. 1 Ioh. 1, 7. 5, 6.
Christi sessio ad patris dexteram Hebr. 10, 11.
Christi spiritus, prophetarum magister 1 Petr. 1, 11.
Christi stigmata gestare Galat. 6, 17.
Christi triumphus Rom. 7, 4. Col. 2, 15.
Christi timor Eph. 5, 21.
Christi victoria Col. 2, 15.
Christi virtus vivifica in pios diffunditur 1 Petr. 3, 19.
Christi zelus Rom. 15, 3.
Christi et Adae collatio 1 Corinth. 15, 47.
Christi et fidelium collatio 1 Petr. 4, 1.
Christi et fidelium afflictiones communes Philipp. 1, 7. Hebr. 13, 13. 1 Petr. 5, 9.
Christi et fidelium coniunctio 1 Corinth. 6, 15. 17. Gal. 3, 27. Eph. 5, 29. Col. 1, 24. 1 Thess. 4, 18. 2 Tim. 2, 11. Hebr. 2, 11. 13, 3, 14. 1 Petr. 1, 11.
Christi et fidelium discrimen Hebr. 12, 4. 1 Ioh. 3, 16.
Christi et Mosis discrimen Hebr. 3, 3. 5. 7, 12.
Christi et veteris pontificis comparatio Hebr. 9, 11.
Christi et sacerdotum Leviticorum collatio Hebr. 5, 1.
Christi sacerdotum Leviticorum discrimen Hebr. 1, 3. 5, 2. 7, 17. 27.
Christo persona duplex imposita Hebr. 4, 14.

Christo quomodo omnia subiecta 1 Corinth. 15, 27. Philipp. 3, 21. Col. 1, 18. Hebr. 2, 5. 8.
Christo vivere et mori quid Phil. 1, 23.
Christo vivendum et moriendum 2 Petr. 2, 1.
Christo quomodo pii futuri similes 1 Ioh. 3, 2.
Christum rursus crucifigere quid Hebr. 6, 6.
Christum induere quid Rom. 13, 14.
Christum nunc carne sua exutum somniant fanatici Hebr. 5, 7.
Christiani a Christo dicti Hebr. 1, 9.
Christiani veri qui Rom. 8, 9. 1 Petr. 3, 15. 1 Ioh. 3, 19.
Christiani solebant antelucanos hymnos Christo canere 1 Cor. 14, 15.
Christianismus verus quis Galat. 5, 24. 1 Thess. 1, 3.
Christianismus absque cruce fingendus non est 2 Cor. 4, 12.
Christianismus qualis in papatu Gal. 4, 6. Philipp. 3, 5. Hebr. 5, 14.
Christianismi partes Hebr. 6, 11.
Christianismi principium 2 Petr. 1, 9.
Christianismi conditio 1 Petr. 2, 21.
Ciborum delectus Rom. 14, 5.
ciborum delectus superstitiosus Tit. 1, 15. Hebr. 13, 9.
ciborum diabolica prohibitio 1 Timoth. 4, 3.
ciborum usus legitimus 1 Timoth. 4, 4.
Ciceronis locus 1 Cor. 7, 36. Eph. 4, 28. 1 Petr. 4, 4. 1 Ioh. 2, 16.
Circumcisio pro Iudaeis Gal. 2, 7. Eph. 2, 11.
circumcisio duplex Rom. 2, 28. Eph. 2, 11. Col. 2, 11. Philipp. 3, 3.
circumcisio vera quae Rom. 2, 25.
circumcisio ad tempus mandata Gal. 5, 3.
circumcisio, sanctificationis symbolum Eph. 2, 11.
circumcisio non iustificabat Rom. 2, 25. 28.
circumcisionis usus Rom. 4, 11.
Claves ministris concessae quid 2 Corinth. 5, 20.
claves papisticae 1 Ioh. 1, 7.
Clerus quis veteribus 1 Petr. 5, 3.
clerus papalis ab omni reprehensione immunis 1 Tim. 5, 20.
cleri papalis arrogantia 2 Tim. 3, 2.
cleri pro particularibus ecclesiis 1 Petr. 5, 3.
Coelum cur urbs fundata dicatur Hebr. 11, 10.
coeli de Dei potentia disserunt Rom. 10, 18.
coeli quomodo perituri Hebr. 1, 10.
Coena papistarum mutila 1 Cor. 10, 16.
coenae Domini signum duplex 1 Cor. 11, 25.
coenae Domini abusus apud Corinthios 1 Cor. 11, 20. 21.
coenae horrenda in papatu profanatio 1 Cor. 11, 30.
coenam suam cur Christus nocte instituerit 1 Cor. 11, 23.
Cogitare secundum carnem quid 2 Cor. 1, 17.
cogitatio pro intentione Col. 1, 21.
cogitationes in malam partem 2 Cor. 2, 11.
Collectae pro pauperibus Rom. 15, 25. 1 Cor. 16, 1.
Comitas commendatur Eph. 4, 32.
Comminatio gravissima 1 Petr. 5, 5.
comminationes interdum necessariae Hebr. 12, 29.
Commune pro profano Rom. 14, 14.
Communicatio inter fideles mutua 2 Cor. 9, 8.
communicatio proprietatum 1 Corinth. 10, 9.
Communio sanctorum 2 Cor. 8, 14.
communio Christi et fidelium 1 Cor. 1, 9.
Compassio de reprobis hominibus piis licita Rom. 9, 2.
Concilia papistarum qualia 1 Ioh. 4, 1.
Concordia piis quam necessaria 1 Corinth. 1, 10. Philipp. 1, 27. 2 Thess. 3, 16. Tit. 3, 2. Hebr. 10, 24. 12, 14. 1 Petr. 3, 8.
Concupiscentia pro fonte omnium appetituum Iacob. 1, 15.
concupiscentiae pro stultis et levibus desideriis 2 Tim. 3, 6.
concupiscentia quam noxia Iacob. 4, 2.

concupiscentia peccatum est Rom. 7, 7.
concupiscentiae partes 1 Ioh, 2, 16.
Condemnatio generis humani universis creaturis impressa Rom. 8, 21.
Confessio pro fide Hebr. 3, 1. 4, 14.
confessio Deo accepta quae 1 Petr. 3, 15.
confessio an salutis nostrae causa Rom. 10, 10.
confessio piis omnibus necessaria 1 Ioh. 4, 15.
confessio externa necessaria Hebr. 10, 23.
confessio peccatorum qualis requiratur Iacob. 5, 16.
confessio peccatorum necessaria 1 Iohann. 1, 8. 9.
confessio auricularis 1 Cor. 11, 28. Iac. 5, 16.
Coniectura moralis commentum scholasticum Rom. 4, 16. 5, 2. 8, 16. 34. 1 Cor. 10, 12. 2 Cor. 13, 5. Gal. 4, 6. Ephes. 3, 12. Philipp. 1, 10. Coloss. 1, 23. 2, 2. Iac. 1, 7. 1 Ioh. 5, 19.
Coniugium ad quid institutum 1 Corinth. 7, 1. 2.
coniugium in omnibus honorabile Hebr. 13, 4.
coniugium ministris verbi licitum 1 Cor. 9, 4.
coniugii mutua obligatio 1 Corinth. 7, 5.
coniugii vinculum quam sanctum 1 Cor. 9, 4.
coniugii insolubile vinculum 1 Corinth. 7, 10.
coniugii tribulationes multae 1 Corinth. 7, 32.
coniugii diabolica prohibitio 1 Timoth. 4, 3.
coniugii leges 1 Cor. 7, 3.
coniugii verus usus 1 Cor. 7, 29.
coniugii molestiae et tribulationes ex peccato 1 Cor. 7, 28. 33.
coniugia impiorum num immunda 1 Cor. 7, 14.
Coniugum officium Hebr. 13, 4.
Conscientia quanti aestimanda 2 Corinth. 12, 19. Hebr. 10, 22. 13, 18. 1 Petr. 3, 13.
conscientiae solius Dei imperio subiectae Rom. 6, 17.
conscientia instar mille testium Rom. 2, 15. Gal. 5, 13. Iacob. 4, 12.
conscientiae vis 1 Cor. 4, 5. 14, 24.
conscientiae tranquillitas per Christum Ephes. 2, 18. Tit. 1, 15. Hebr. 7, 1. 1 Petr. 1, 8. 2 Petr. 3, 14. 1 Ioh. 1, 9. 3, 20. 21. 4, 18.
conscientiae tranquillitas ex sola fide Hebr. 13, 5.
conscientia bona commendatur 1 Timoth. 1, 5. 19. 3, 9. 6, 20. 2 Timoth. 1, 12. 2, 19. 1 Petr. 2, 18. 3, 16. 17. 21. 1 Ioh. 1, 7. 3, 19. 20.
conscientia bona libertatem parit 1 Tim. 3, 13.
conscientiae bonae gloriatio Gal. 6, 4.
conscientiae bonae vis magna Philipp. 1, 23.
conscientia mala carnifex pessimus Rom. 2, 15. 6, 22. Eph. 4, 19. 1 Tim. 4, 2. 6, 10. Tit. 3, 11. Hebr. 10, 27. Iac. 2, 4. 1 Petr. 1, 14. 1 Ioh. 1, 5. 4, 18.
conscientia mala omnium haereseon mater 1 Tim. 1, 19.
conscientia Dei, vide Dei conscientia.
conscientia dubia nihil aggrediendum Rom. 14, 23.
Consensio vera quae Rom. 15, 5. Phil. 4, 2.
Consensus in doctrina Phil. 2, 2.
Consecratio papistis magia est a gentibus ascita 1 Cor. 10, 16.
Consolatio pro vera tranquillitate Col. 2, 2.
consolatio vera per Christum 2 Corinth. 1, 3.
Conspiratio misera, quae fit extra Deum Rom. 15, 5.
Constantia a Domino petenda Philem. 1. 24.
constantia commendatur 2 Cor. 1, 17. Iac. 1, 4. 5, 12. 1 Petr. 3, 15. 2 Petr. 1, 12. 1 Ioh. 2, 24. Iud. 3.
Consuetudo, ubi vitia impune grassantur, pro lege habetur 1 Cor. 6, 12.
Contentio pro rebellione et pervicacia Rom. 2, 8.
contentio damnatur Rom. 1, 28. 13, 13. 14, 1. 1 Cor. 6, 1. 11, 16. 14, 33. 2 Cor. 12, 20. Gal. 5,

15. 19. 22. Philipp. 2, 1. 3. 14. 1 Tim. 2, 8. 2 Tim. 2, 14. 15. 24. Tit. 3, 9. Iac. 1, 19. 3, 14. 4, 1. 1 Petr. 3, 16.
Contentiosus quis 1 Cor. 11, 16.
Continentiae votum quam periculosum 1 Cor. 7, 8. 37.
Contumeliosi qui Rom. 1, 28.
Conventus ecclesiastici 1 Cor. 11, 17. 22.
Conversio hominis a Deo 2 Tim. 2, 25.
conversio hominis quanti aestimanda Philem. 1, 12.
conversio Pauli, vide Pauli conversio.
Cor pro serio et sincero affectu Rom. 10, 10.
cor pro tota anima 1 Petr. 3, 4.
cor pro conscientia 1 Thess. 3, 13.
cor pro intellectu Rom. 2, 15.
Corinthus in Achaia 2 Cor. 11, 10.
Corinthii divites in Christo 1 Cor. 1, 4.
Corinthiorum conventus vitiosi 1 Corinth. 11, 17.
Corinthiorum vitia 1 Corinth. 6, 9. 2 Cor. 12, 20.
Corinthiorum ingratitudo 2 Corinth. 10, 13. 2 Cor. 12, 13.
Corinthiorum vana gloriatio 1 Cor. 5, 6.
Cornelius cur Deo acceptus 1 Ioh. 5, 12.
Cornelius Celsus taxantur 2 Tim. 2, 17.
Corpus pro parte hominis non regenerata Rom. 8, 10.
corpus pro massa ex omnibus vitiis conflata Col. 2, 11.
corpus etiam coelestis gloriae particeps 1 Petr. 1, 9.
corpus non minus quam anima Deo subiectum 1 Cor. 6, 20.
corpus ab omni superstitionis immunditia impollutum servari debet Rom. 11, 4.
corpus carnis pro corpore humano Col. 1, 22.
corpus mortis quid Rom. 7, 24.
corpus peccati quid Rom. 6, 12.
corpora sanctorum Iud. 9.
corporaliter pro substantialiter Col. 2, 9.
Correctio fratrum commendatur Iac. 5, 19. Iud. 22.
correctio et redargutio in quo differant 2 Tim. 3, 16.
correctiones temperandae 1 Cor. 4, 14.
Creatio duplex Eph. 4, 24.
Creatura nova 2 Cor. 5, 17.
creaturae vanitati subiectae Rom. 8, 20.
creaturae Dei bonae 1 Timoth. 4, 3. 4.
Credere in hoc mundo quid 1 Corinth. 15, 19.
Credulitas nimia damnatur 2 Timoth. 3, 14.
Cretenses deterrimi Tit. 1, 12. 13.
Crudelitas odii comes 2 Tim. 3, 12.
crudelitas avaritiae comes Iacob. 5, 4.
Crux pro evangelii praedicatione Gal. 6, 12. Philipp. 3, 18.
crux fidei comes Philipp. 1, 29.
crux Christi pro redemptionis beneficio 1 Cor. 1, 17.
crux, Christi triumphus Col. 2, 15.
crucis abiectio 2 Cor. 13, 4.
Cultus rationabilis Rom. 12, 1.
cultus quis Deo gratus Hebr. 8, 5. 9, 18. 12, 27. Iac. 2, 10.
cultus Dei, vide Dei cultus.
Cupiditas oculorum quid 1 Iohann. 2, 16.
cupiditates iuveniles quae 2 Tim. 2, 22.
Curiositas vitanda Rom. 9, 14. 11, 33. 12, 3. 1 Cor. 3, 12. 13, 8. 2 Cor. 12, 2. Eph. 6, 14. Col. 1, 26. 2, 18. 3, 16. 1 Thess. 4, 11. 15. 5, 1. 2 Thess. 1, 7. 2, 1. 3, 11. 1 Tim. 1, 4. 5, 13. 6, 1. 3, 16. 20. 2 Tim. 3, 16. Tit. 1, 3. 2, 15. Hebr. 4, 15. 7, 3. 8, 5. 9, 5. 26. 10, 27. 11, 5. 13, 22. Iac. 3, 2. 17. 1 Petr. 1. 2, 13. 4, 15. 2 Petr. 2, 4. 1 Ioh. 2, 3. 8. 3, 2.
curiositas mulierum, vide Mulierum curiositas.
Custodia domus quam deceat mulieres 1 Tim. 5, 13.
Cypriani locus 1 Corinth. 4, 7. Tit. 1, 7.

D.

Daemones a salute exclusi 1 Iohann. 2, 2.

David imago Christi Rom. 11, 9. Hebr. 2, 13. 1 Petr. 2, 7.
Debilitas fidei duplex Rom. 4, 19.
Debora gubernando populo praefecta 1 Tim. 2, 11.
Decimae cur Levitis solverentur Hebr. 7, 4.
Decorum in ecclesia servandum 1 Cor. 14, 40.
Deliciae divitum Iac. 5, 5.
Demas officii desertor 2 Tim. 4, 10. Philem. 1, 24.
Demosthenis nobile iusiurandum 1 Cor. 15, 31.
Depositi nomine quid Paulus intellexerit 1 Tim. 6, 20. 2 Tim. 1, 12.
Deprecationes quid 1 Tim. 2, 1.
Determinationes magistrales Sorbonicae scholae 1 Tim. 1, 7.
Detractio, vide Obtrectatio.
Deus unus 1 Cor. 7, 4. 1 Tim. 2, 5.
Deus arbiter vitae et mortis Rom. 9, 21.
Deus mirus artifex Rom. 3, 8.
Deus cur caritas dicatur 1 Iohann. 4, 7.
Deus cur omnis gratiae dicatur 1 Petr. 5, 10.
Deus quomodo fidelis 1 Cor. 1, 9. 10, 13. 2 Thess. 3, 3. Hebr. 10. 23.
Deus quomodo solus immortalis 1 Tim. 6, 16.
Deus solus omni laude dignus Rom. 16, 21.
Deus invisibilis Col. 1, 15.
Deus an omnino invisibilis 1 Tim. 6, 16.
Deus unicus omnium iudex Rom. 2, 3. 3, 6. 2 Thess. 1, 5. 2, 12. Hebr. 12, 23. Iac. 5, 7. 1 Petr. 2, 23. 4, 17. 2 Petr. 2, 4.
Deus quomodo iustus dicatur Rom. 3, 26. 1 Ioh. 1, 9.
Deus Iudaeorum legislator Rom. 9, 4.
Deus unicus legislator Col. 2, 23. 2 Thess. 2, 4. Iac. 4, 12.
Deus in eligendo et reprobando liber Rom. 9, 11.
Deus lux cur dicatur 1 Ioh. 1, 5.
Deus in carne manifestatus 1 Tim. 3, 16.
Deus quomodo pater Hebr. 12, 9.
Deus pater luminum Iac. 1, 16.
Deus pater Christi 2 Corinth. 1, 3. Col. 1, 3. 1 Petr. 1, 3.
Deus communis omnium pater 1 Timoth. 2, 8.
Deus cur patientiae dictus Rom. 15, 5.
Deus Pauli Philipp. 4, 19.
Deus pacis 1 Thess. 5, 23. 2 Thess. 3, 16. Hebr. 13, 20.
Deus quomodo solus princeps 1 Timoth. 6, 15.
Deus, rerum omnium principium et finis Rom. 11, 36.
Deus cur Zebaoth dictus Iac. 5, 4.
Deus cordium scrutator Hebr. 4, 13.
Deus semper sui similis 1 Cor. 10, 11. Gal. 3, 20. Hebr. 1, 1. 6, 18. Iac. 1, 16. 2 Petr. 2, 4.
Deus quomodo verax dicatur Rom. 3, 4. 2 Cor. 1, 20. Tit. 1, 2.
Deus malorum vindex 1 Petr. 3, 12.
Deus cur vivens dicatur 1 Thess. 1, 9.
Deus personarum acceptor non est Rom. 2, 1. 11. Eph. 6, 9. 1 Petr. 1, 17.
Deus solus in ecclesia audiendus Gal. 1, 1.
Deus pacis auctor Philipp. 4, 9.
Deus auctor mali non est Iac. 1, 13. 2 Petr. 2, 4.
Deus quomodo agnoscatur Rom. 1, 20. 2 Petr. 1, 2. 1 Ioh. 4, 12.
Deus num se ulli ex gentibus patefecerit Eph. 2, 12.
Deus in spiritu colendus Rom. 1, 9.
Deus cum exceptione minime colendus Iac. 2, 10.
Deus nemini mortalium debitor Rom. 9, 15. 11, 32. 34. 35. 1 Corinth. 4, 7. 6, 10.
Deus nunquam suis deest Iac. 4, 8.
Deus varie describitur Hebr. 10, 30.
Deus quomodo suos exaudit Hebr. 5, 7.
Deus nullo modo figurandus Rom. 1, 23.
Deus suorum curam gerit 2 Cor. 9, 11. Philipp. 4, 5. 1 Thess. 5, 16. 1 Petr. 5, 7. 3, 12. 14.
Deus quomodo in piis habitet 2 Cor. 6, 16. Eph. 2, 20.
Deus cor intuetur Rom. 14, 23. 1 Cor. 9, 17. 2 Cor. 8, 11. 9, 7. Eph. 1, 4. 4, 24. 6, 5. Tit. 1, 15. 1 Ioh. 3, 15. 5, 2.

Deus cur iurare voluerit Hebr. 8, 11. 7, 20.
Deus cur per se ipsum iuret Hebr. 6, 13. 16.
Deus quomodo nos iustificet Rom. 4, 5.
Deus nunquam frustra loquitur Hebr. 4, 12.
Deus ante placandus quam rogandus Hebr. 9, 22.
Deus interdum misericorditer negat suis, quod impiis iratus concedit 2 Cor. 12, 8.
Deus homines praevenit, non contra Rom. 11, 35. Galat. 2, 20. 1 Tim. 1, 16. Tit. 3, 5. Hebr. 11, 6. Iac. 1, 12. 4, 8. 1 Petr. 1, 13. 2, 9. 12. 1 Ioh. 4, 10. 19. Iud. 1.
Deus non frustra quaeritur Hebr. 11, 6.
Deus quomodo quaerendus Rom. 15, 12. 2 Cor. 4, 6. Col. 1, 15. Hebr. 11, 6. 1 Petr. 1, 3. 1 Ioh. 5, 20.
Deus solus servat. Iac. 1, 21.
Deus quomodo velit omnes salvos fieri 1 Tim. 2, 3.
Deus quomodo nolit ullos perire 2 Petr. 3, 9.
Deus quomodo tentet Hebr. 11, 17. Iac. 1, 13.
Deus quomodo hominem in vitium tradat Rom. 1, 24.
Deus quomodo patribus visus 1 Iohann. 3, 2.
Dei adspectus 1 Ioh. 3, 2.
Dei amor erga genus humanum 2 Petr. 3, 9.
Dei amor extra Christum quaerendus non est Rom. 8, 35. 2 Petr. 1, 17.
Dei amor res otiosa non est 1 Ioh. 5, 2.
Dei amor iustitiam requirit 1 Ioh. 4, 10.
Dei amor ab hominum dilectione non separandus Gal. 5, 14.
Dei amor fratrum amorem generat 1 Ioh. 3, 17. 4, 19.
Dei amor erga nos victoriam parit Rom. 8, 37.
Dei amoris pignus 1 Ioh. 4, 9.
Dei auxilium duplex 1 Cor. 10, 13.
Dei benedictio ex invocatione Coloss. 3, 17.
Dei benedictio felices facit Iacob. 4, 2.
Dei benedictio semper necessaria 1 Tim. 6, 17. 1 Petr. 3, 9.
Dei beneficientia immensa Hebr. 4, 1.
Dei erga omnes homines beneficentia 1 Tim. 4, 10.
Dei immensa erga nos bonitas 1 Petr. 1, 20.
Dei cognitio quam necessaria 1 Petr. 1.
Dei cognitio omnium mentibus insculpta Rom. 1, 21.
Dei cognitio primus in pietatem ingressus 2 Petr. 1, 3.
Dei cognitio vera quae Col. 1, 10. 1 Ioh. 2, 3. 4. 4, 7.
Dei cognitio, summa sapientia Hebr. 8, 11.
Dei cognitio, electis propria 1 Iohann. 5, 20.
Dei cognitio efficax 2 Petr. 1, 2. 1 Ioh. 5, 20.
Dei vera cognitio amorem Dei in piis necessario generat 1 Iohann. 4, 7.
Dei cognitio humilitatem parit 1 Corinth. 8, 2. 14, 25.
Dei conscientia quid 1 Petr. 2, 19.
Dei cultus verus quis Rom. 1, 9. Hebr. 13, 15.
Dei cultus humano sensu non metiendus Col. 2, 23.
Dei cultus in sola fide fundatus 1 Tim. 1, 4.
Dei cultus pro caeremoniis et ritibus Rom. 9, 4.
Dei dextra quid Eph. 1, 20. Col. 3, 1. Hebr. 1, 3. 1 Petr. 3, 22.
Dei doctrina dupliciter corrumpitur 2 Cor. 2, 17.
Dei dona varie distribuuntur 1 Corinth. 12, 4. 11.
Dei dona cur diversis distributa Rom. 1, 11.
Dei dona honore afficienda Gal. 1, 24. 2, 8. Philipp. 2, 3. 4, 3. Col. 1, 4.
Dei donorum usus legitimus 1 Petr. 4, 10.
Dei electio firmum fundamentum 2 Tim. 2, 19.
Dei favor tristitiam omnem absumit Rom. 8, 31.
Dei gloria quid Tit. 2, 13.
Dei gloria quanti nobis facienda Rom. 8, 38.

Dei gloria ubique quaerenda 1 Corinth. 10, 31. Eph. 1, 5. 14. Iac. 1, 16. 1 Petr. 2, 12. 4, 10.
Dei gloria in reproborum interitu manifestatur Rom. 9, 23.
Dei gloria pro eius misericordia, ibidem.
Dei gratia quid Rom. 1, 6.
Dei gratia, fons et causa omnium bonorum, ibidem.
Dei gratia erga suos duplex Hebr. 12, 4.
Dei gratia efficacior lapsu Adae Rom. 5, 15.
Dei gratia quomodo omnibus salutaris Tit. 2, 11.
Dei gratia quomodo omnibus communis Rom. 5, 18. Tit. 3, 6.
Dei gratia non omnibus ex aequo confertur Rom. 9, 11.
Dei gratia signis minime affixa Eph. 5, 26.
Dei gratiae finis Iud. 4.
Dei ignoratio periculosa 1 Corinth. 15, 34.
Dei imago in hoc mundo conspicua Hebr. 11, 3.
Dei imago quomodo in nobis instauretur Eph. 4, 24.
Dei imago quomodo in homine Iac. 3, 9.
Dei erga pios indulgentia Rom. 8, 15. Hebr. 6, 17.
Dei invocatio, robur fidelium Rom. 15, 30.
Dei ira adversus incredulos Hebr. 3, 17.
Dei ira timenda Col. 3, 6. Hebr. 10, 30.
Dei iudicium iustum in reprobis spectandum Rom. 9, 14.
Dei iustitia quid Rom. 1, 17. 21.
Dei iustitia qualis Hebr. 6, 10.
Dei iustitia lege continetur Iac. 2, 11.
Dei iustitia lege superior, ibidem.
Dei iustitia hominum iustitiae contraria Rom. 10, 3.
Dei iustitia et hominis meritum res sunt inter se contrariae 2 Petr. 1, 1.
Dei laudes publice canendae Hebr. 2, 12.
Dei liberalitas 1 Tim. 6, 17. Tit. 3, 6. Iac. 1, 5. 1 Ioh. 3, 1.
Dei maledictio omnia absumit Iac. 5, 2.
Dei mandata servare quid 1 Ioh. 2, 3. 5.
Dei misericordia quid Rom. 1, 21.
Dei misericordia magna Eph. 2, 4.
Dei misericordia, salutis nostrae causa 1 Petr. 1, 3.
Dei misericordia in electis spectanda Rom. 9, 14.
Dei misericordia omnibus necessaria 1 Ioh. 1, 10.
Dei misericordia quibus exposita Rom. 11, 32. Hebr. 6, 6.
Dei misericordia peculiariter quibusdam destinata Rom. 9, 15.
Dei misericordia sola conscientias tranquillat Rom. 3, 21.
Dei misericordia quomodo adversus iudicium glorietur Iac. 2, 13.
Dei misericordiae finis Tit. 3, 7.
Dei sola misericordia stamus Iac. 2, 13.
Dei mysteria omnia carni sunt paradoxa Rom. 3, 5.
Dei nomen quomodo infametur Rom. 2, 24.
Dei nomen invocare quid 2 Tim. 2, 19.
Dei officium 2 Cor. 7, 6. Hebr. 10, 30. Iac. 1, 16. 18. 2 Petr. 1, 3.
Dei potentia quid Rom. 1, 21.
Dei potentia quomodo consideranda Rom. 4, 21. 9, 21. 11, 23. Eph. 1, 19. 3, 20. 2 Tim. 1, 12. 1 Petr. 3, 14.
Dei praecognitio quid Rom. 8, 29.
Dei praecognitio, electionis causa 1 Petr. 1, 2.
Dei praecones peculiari Dei providentia excitantur Rom. 10, 15.
Dei praedestinatio proprio sensu non consideranda Rom. 11, 34.
Dei praescientia 1 Petr. 1, 2.
Dei praesentia quam necessaria Phil. 4, 9.
Dei praesentia omnia sanctificat 2 Petr. 1, 18.
Dei promissiones omnes solo Christo fulciuntur 2 Cor. 1, 20.
Dei promissionum excellentia 2 Petr. 1, 4.
Dei providentia quomodo expendenda Rom. 3, 8. 8, 7. 1 Cor. 11, 19. 2 Cor. 8, 16. 9, 11. Philipp. 4, 5. 1 Thessalon. 5, 16.

2 Thess. 2, 2. 1 Tim. 2, 6. 2 Tim. 2, 20. Tit. 1, 3. Philem. 1, 15. Hebr. 9, 26. 11, 3. 12, 6. 13, 5. Iac. 4, 13. 1 Petr. 1, 6. 20. 3, 12. 17. 4, 17. 5, 7. 2 Petr. 3, 5.
Dei regnum in quo situm Rom. 14, 17.
Dei regnum pro evangelii administratione 1 Cor. 4, 20.
Dei sapientia quid Rom. 1, 21.
Dei sapientia pro totius mundi opificio 1 Cor. 1, 21.
Dei simplicitas quid 2 Cor. 1, 12.
Dei suavitas 1 Petr. 2, 3.
Dei templum an sit, ubi papa dominatur 2 Thess. 2, 4.
Dei testimonium pro evangelii doctrina 1 Cor. 2, 1.
Dei thronus quibus formidabilis Hebr. 4, 16.
Dei timor, sapientiae caput Rom. 3, 10.
Dei timor piis quam necessarius 2 Cor. 7, 1. 1 Petr. 2, 17.
Dei erga homines tolerantia 1 Corinth. 11, 31. 1 Petr. 3, 20.
Dei verbum tantum in ecclesia annuntiandum 1 Thess. 2, 13.
Dei verbum nullibi praedicatur nisi speciali Dei providentia Rom. 10. 13.
Dei verbi certitudo unde pendeat Rom. 3, 4.
Dei verbi maiestas quanta Galat. 1, 8.
Dei veritas quid Rom. 1, 21.
Dei veritas pro vera Dei notitia Rom. 1, 18.
Dei veritas, res omnium pretiosissima 1 Ioh. 5, 10.
Dei veritas firmissima Eph. 5, 12.
Dei veritas humana vanitate everti non potest Rom. 3, 4.
Dei veritas simplex, vinculum unitatis 2 Petr. 2, 1.
Dei veritas simpliciter tradenda 1 Tim. 1, 3.
Dei virtus in infirmitate perficitur 2 Cor. 12, 9.
Dei vita quid Eph. 4, 18.
Dei voluntas rebus omnibus praeferenda 1 Ioh. 5, 14.
Dei voluntas in omnibus spectanda Rom. 1, 10.
Dei voluntas in eius verbo quaerenda Col. 1, 9. 1 Ioh. 2, 17.
Dei voluntas quae 1 Thess. 5, 18. Hebr. 13, 20.
Dei voluntas, summa iustitiae regula Hebr. 2, 10.
Dei voluntas in hominum salute vel exitio primas tenet Rom. 9, 19.
Dei voluntas scopus vitae fidelium Rom. 14, 7.
Dei voluntatis agnitio quam necessaria Eph. 5, 17.
Dei voluntati vota nostra subiicienda 1 Cor. 4, 19. 16, 5. Iac. 4, 13. 15.
Dei et hominum discrimen Hebr. 6, 18. 12, 9. Iac. 1, 5. 1 Petr. 3, 9. 2 Petr. 2, 4.
Dei et idolorum discrimen Hebr. 11, 16. 1 Petr. 1, 3. 1 Ioh. 5, 20.
Deo interdum tribuitur, quod in homines competit Hebr. 11, 17.
Deo uni fidendum Hebr. 2, 13.
Deo vivere quid Rom. 6, 10. Gal. 2, 19. 20.
Deum omnia esse in omnibus quid 1 Cor. 15, 28.
Deum invocare quid 1 Petr. 1, 17.
Deum nemo praevenit Hebr. 6, 18.
Deum quaerere quid Rom. 15, 12.
Deum tentare quid Hebr. 3, 8.
Dextera Dei, vide Dei dextera.
Diabolus statim a mundi creatione apostata 1 Ioh. 3, 8.
diabolus quomodo ab initio peccarit 1 Ioh. 3, 8.
diabolus pro toto impiorum corpore, ibidem 7.
diabolus impiorum omnium caput Eph. 2, 2. Hebr. 2, 14.
diabolus accusator piorum omnium Rom, 8, 33. Col. 2, 15.
diaboli principatus qualis Eph. 6, 12.
diaboli epitheta, ibidem.
diabolo proprium ad peccandum impellere 1 Ioh. 3, 8.
diabolum salvum fore quidam ex verbis Pauli perperam inferunt 1 Cor. 15, 28.
diaboli an certo loco inclusi Iud. 5.
diaboli fide carent Hebr. 4, 2. 6, 11. Iac. 2, 19.
diabolorum et impiorum discrimen Col. 1, 20.
Diaconiae species duae 1 Cor. 12, 28.

diaconi qui dicantur Philipp. 1, 1.
diaconi quales esse debeant 1 Tim. 3, 8.
diaconi quomodo probandi 1 Tim. 3, 10.
diaconi papistici quales 1 Tim. 3, 11.
diaconorum uxores quales esse debeant 1 Tim. 3, 11.
Dicacitas damnatur Eph. 5, 3.
Dies pro coelestis vitae claritate Rom. 13, 12.
dies carnis pro praesenti vita Hebr. 5, 7.
dies Christi quomodo instet 2 Thes. salon. 2, 2.
dies Dei 2 Petr. 3, 12.
dies Domini quis 1 Corinth. 3, 13. 2 Cor. 1, 14. Philipp. 1, 6. Iac. 5, 7.
dies domini furi nocturno similis 1 Thess. 5, 3. 2 Petr. 3, 10.
dies dominicus 1 Cor. 16, 2.
dies humanus quis 1 Cor. 4, 3.
dies iudicii cur differatur 2 Petr. 3, 15.
dies iudicii horrendus Rom. 2, 5.
dies iudicii exspectandus Rom. 2, 16. 1 Thess. 4, 15. 2 Thess. 2, 2. Iac. 5, 7.
dies iudicii, scopus fidelium 2 Petr. 2, 9. Iud. 21.
dies pentecostes 1 Cor. 16, 8.
dies irae quis Rom. 2, 5.
dies visitationis 1 Petr. 2, 12.
dies extremi qui 2 Petr. 3, 3.
dies cur mali vocentur Eph. 5, 16. Col. 4, 5.
dierum superstitiosa observatio Rom. 14, 6.
dierum observatio quatenus damnanda Gal. 4, 10.
Dilectio quomodo legis complementum Rom. 13, 8. 10.
Dionysii blasphemia 2 Thess. 1, 5.
Dionysii libri de coelesti hierarchia 1 Tim. 1, 7.
Disciplina ecclesiae, vide Ecclesiae disciplina.
Discretio Christianis omnibus necessaria Hebr. 5, 14. 1 Ioh. 2, 21.
discretio spirituum unde 1 Iohann. 4, 1.
discrimen recti et iniqui quomodo cordibus omnium hominum inscriptum Rom. 2, 15.
discrimen Novi et Veteris Testamenti Rom. 2, 28.
discrimen Iudaeorum et gentium Rom. 3, 1.
Distinctio fidei informis et formatae putida Iac. 2, 21.
distinctio peccati mortalis et venialis insulsa 1 Ioh. 5, 16.
distinctiones necessariae 1 Cor. 9, 22. Galat. 4, 19. Philipp. 3, 8. Hebr. 6, 4.
Divites a regno Dei non exclusi 1 Cor. 1, 26.
divites quomodo se gerere debeant 1 Tim. 6, 17.
divites maius Deo tributum debent 2 Cor. 8, 11.
divites oeconomi Dei 1 Petr. 4, 10.
divites bonis et innoxiis ut plurimum molesti Iac. 2, 5.
divites in fide qui, ibidem.
divitum inexplebilis avaritia Iac. 5, 2.
divitum stulta fiducia, ibidem.
divitum gloriatio Iac. 1, 9. 10.
divitum luxus et deliciae Iac. 5, 5.
divitum quorundam malignitas Iac. 5, 2.
divitum officium Iac. 1, 9. 10.
divitiae cur periculosae 1 Timoth. 6, 9.
divitiae an abiiciendae, ut Christum sequamur Philipp. 3, 8.
divitiae maledictae, quae cum fratrum iniuria congeruntur 2 Cor. 8, 15.
divitiae spirituales Rom. 8, 32. 1 Corinth. 1, 4. 2 Cor. 6, 8. 9, 11. Eph. 1, 7. 18. 2, 7. Col. 1, 27. 2, 2. 1 Tim. 6, 11.
divinitas Christi, vide Christus Deus.
Docendi vera ratio 1 Corinth. 7, 10. 2 Cor. 10, 6. Col. 1, 21. Hebr. 5, 12. 6, 11. 12, 29. Iud. 22.
docendi finis praecipuus 2 Timoth. 2, 15.
Docilitas commendatur Col. 1, 6.
Doctores qui Eph. 4, 11.
doctores falsi in ecclesia 1 Timoth. 4, 1.
doctores falsi a Satana excitati 1 Iohann. 4, 1.
doctores falsi lenones Satanae 2 Corinth. 11, 3.

doctorum falsorum multitudo 2 Timoth. 4, 3.
doctornm falsorum prodigiosa arrogantia 2 Petr 2, 10. 12.
doctrina quae utilis 1 Tim. 6, 3.
doctrinā pro utili eruditione Col. 3, 16.
doctrina cur sana dicatur Tit. 2, 1.
doctrina sana spirituale pabulum 1 Petr. 5, 2.
doctrina supervacua non est, etiamsi sola spiritus sancti gratia mentes illuminet Eph. 3, 14.
doctrina pura quomodo restituenda Col. 1, 12.
doctrina prudenter accommodanda Iud. 3.
doctrina Dei dupliciter corrumpitur 2 Cor. 2, 17.
doctrina evangelii cur testimonium dicatur 2 Thess. 1, 10.
doctrina prophetarum quomodo evangelio firmior 2 Petr. 1, 19.
doctrina duplex, legalis et evangelica Gal. 4, 24.
doctrina generalis ex particulari 1 Cor. 5, 7. 6, 7. 1 Tim. 2, 8. 5, 8. Hebr. 5, 4. 10, 24. 30. 1 Petr. 2, 19. 3, 7. 15. 1 Ioh. 4, 4.
doctrina particularis necessaria 1 Thess. 2, 11. 2 Petr. 2, 4.
doctrina particularis ex generali Col. 1, 21. 1 Thess. 4, 3. 2 Petr. 2, 10. 1 Ioh. 2, 13.
doctrinae auctoritas quomodo comparetur Hebr. 3, 2.
doctrinae sanae partes duae Tit. 2, 1.
doctrinae fides et auctoritas unde Iud. 1.
doctrinae certitudo quam necessaria Eph. 4, 14. 2 Tim. 3, 14. Hebr. 13, 9. 1 Ioh. 2, 24.
doctrinae corruptio unde Gal. 1, 10.
doctrinae examen 2 Corinth. 13, 3. 1 Thess. 5, 21. 1 Tim. 1, 4.
doctrinae examen duplex 1 Iohann. 4, 1.
doctrinae prophetarum laus eximia 1 Petr. 1, 11.
doctrinae usus Hebr. 5, 14.
doctrinae usus duplex Hebr. 8, 11.
doctrinae sanae utilitas Tit. 3, 9. Hebr. 9, 18.
doctrinam simpliciter proponere non sufficit 2 Cor. 6, 1.
doctrina mala nihil pestilentius 1 Corinth. 15, 33.
doctrinae impiae cur tam efficaces 2 Tim. 3, 13. Tit. 1, 11.
Domitianus qua forma a Plinio describatur Rom. 3, 10.
Domini quatenus servis debitores Eph. 6, 9.
dominorum officium Col. 4, 1.
Donatistae refutantur Ephes. 1, 4. Col. 1, 23.
Donec particula quomodo sumatur Rom. 11, 25. 1 Cor. 15, 25.
Donum negligere quid 1 Timoth. 4, 14.
dona Dei varie distribuuntur Eph. 4, 7.
dona vocationibus coniuncta Eph. 4, 11.
dona Dei semper honore prosequenda 1 Cor. 16, 15. Philipp. 1, 7.
donorum Dei diversitas Rom. 12, 6.
donorum Dei usus rectus Philipp. 2, 3.
donis Dei non abutendum 2 Tim. 1, 14.
Dormire pro mori 1 Corinth. 7, 39. 1 Thess. 4, 13.
Dubitatio incredulitas vocata a Paulo Rom. 4, 16.

E.

Ebion antichristus 1 Ioh. 2, 18.
Ebrietas damnatur Ephes. 5, 18. 1 Tim. 3, 3. 1 Petr. 4, 3.
Ecclesia quae censenda 1 Cor. 1, 2. 1 Thess. 1, 2.
ecclesia nulla sibi privatim addicta esse debet, aliis neglectis 1 Cor. 14, 36.
ecclesia quomodo rite constituatur Eph. 4, 12.
ecclesia, corpus Christi Ephes. 1, 22.
ecclesia domestica 1 Corinth. 16, 19. Col. 4, 14.
ecclesia domus Dei 1 Timoth. 3, 15. Hebr. 3, 3. 6. 1 Petr. 2, 5.
ecclesia civitati similis Col. 4, 5.
ecclesia cur coelestis vocetur Gal. 4, 26.
ecclesia quomodo in coelo, ibid.
ecclesia quo sensu columna veritatis 1 Tim. 3, 15.
ecclesia per totum orbem diffusa Gal. 4, 26.

ecclesia corpus unum efficit 1 Corinth. 12, 12. 13.
ecclesia num errare possit 2 Petr. 1, 19.
ecclesia, arcana Dei providentia fovetur Rom. 11, 2.
ecclesia nonnisi in solo Christo fundata 1 Cor. 3, 11.
ecclesia haereditas Domini 1 Petr. 5, 3.
ecclesia quaelibet singulorum membrorum peccata lugere debet 1 Corinth. 5, 2.
ecclesia cur fidelium mater Gal. 4, 26. Eph. 4, 12. 1 Tim. 3, 15.
ecclesia papalis qualis Coloss. 1, 23. 1 Tim. 3, 15.
ecclesia papistarum qualis mater Gal. 4, 26.
ecclesia omni macula carens in hoc mundo minime quaerenda 1 Corinth. 1, 2. Galat. 1, 2. 1 Ioh. 1, 9.
ecclesia a Deo per Christum regitur 1 Tim. 1, 1.
ecclesia vera fuit in populo Israelitico 1 Cor. 10, 11.
ecclesiae aedificatio, opus difficile Tit. 1, 5.
ecclesiae aedificatio, opus Dei Hebr. 3, 3. 1 Petr. 2, 6.
ecclesiae aedificatio, opus pastorum 1 Thess. 5, 12.
ecclesiae aedificatio pastoribus spectanda 2 Cor. 13, 7.
ecclesiae bona quibus dispensanda 1 Tim. 5, 16.
ecclesiae conditio 2 Petr. 2, 1.
ecclesiae decor Eph. 5, 27.
ecclesiae disciplina qua aequitate et clementia temperanda 2 Corinth. 2, 6.
ecclesiae dissipatio a Paulo praedicta 2 Thess. 2, 3.
ecclesiae futura dissipatio olim piis cognita 1 Ioh. 2, 18.
ecclesiae summus honor Ephes. 1, 23.
ecclesiae nota Eph. 2, 20. 1 Thessal. 1, 1.
ecclesiae perfectio in hac vita Eph. 5, 27. 1 Ioh. 2, 8.
ecclesiarum potestas 1 Cor. 5, 2.
ecclesiae pueritia Gal. 4, 1.
ecclesiae regimen spirituale. Eph. 1, 23. 1 Thess 5, 13. 1 Tim. 5, 21. Hebr. 10, 30.
ecclesiae status 2 Tim. 2, 20. 3, 1. 4, 14. 1 Petr. 1, 11. 4, 17. 1 Iohann. 2, 19.
ecclesiae regimen a doctrina evelli nequit 1 Tim. 3, 2.
ecclesiae symmetria, multiplici unitate constat 1 Cor. 12, 4.
ecclesiae thesaurus quis papistis 1 Cor. 1, 13. Col. 1, 24. 1 Ioh. 1, 7.
ecclesiae tituli 1 Tim. 3, 15.
ecclesiarum turbatores Gal. 5, 10. 12. 2 Timoth. 2, 15. Tit. 1, 14. 2 Petr. 2, 1. 3, 15. 1 Ioh. 2, 22.
ecclesiae unitas ubi sita 1 Cor. 1, 12. 14, 36. Eph. 1, 22.
Electio Dei arcana Rom. 9, 6. 1 Petr. 1, 2.
electio Dei arcana supra externam vocationem dominatur Rom. 9, 7.
electio Dei aeterna, prima salutis nostrae causa Ephes. 1, 3. 1 Thess. 2, 13.
electio, omnium beneficiorum Dei causa Eph. 1, 4.
electio, firmum fundamentum 2 Timoth. 2, 19.
electio solo Dei beneplacito fundata Rom. 9, 24.
electio, futura opera non respicit Rom. 9, 11.
electio a iustitia operum non pendet Ephes. 1, 4.
electio Dei gratuita Rom. 2, 11. 9, 11. 11, 5. Gal. 4, 9. Iac. 1, 18. 2 Petr. 1, 10. 1 Ioh. 4, 10.
electio causis externis minime alligata Rom. 9, 15.
electio a vocatione non separanda 1 Petr. 1, 2.
electio piorum tota ad Dei consilium referenda Rom. 9, 16.
electio fidelium quomodo certa 1 Thess. 1, 4. 5.
electio ad munus 2 Cor. 8, 18.
electionis prima causa 1 Petr. 1, 2.
electionis causa in Dei proposito quaerenda Rom. 9, 14.
electionis certitudo unde Rom. 8, 33. 2 Petr. 1, 10. 1 Ioh. 1, 1.
electionis finis Hebr. 10, 7.
electionis fines duo Eph. 1, 4.
electionis fructus Eph. 1, 4.
electionis signa 2 Thess. 2, 13.
electionem gratuitam esse negant papistae 1 Ioh. 4, 10.
electi, vasa misericordiae Rom. 9, 23.

electi non omnes statim ad fidem accedunt 1 Ioh. 4, 6.
electi sunt non omnes, quamquam universalis est doctrina Rom. 10, 16.
electi soli illuminantur 2 Tim. 3, 16. Hebr. 8, 11.
electi soli regenerationis capaces Tit. 3, 6.
electi soli interius vocantur Rom. 10, 16. Hebr. 6, 4. 2 Petr. 1, 3.
electi soli vere Deum cognoscunt 1 Ioh. 5, 20.
electi soli perseverant 1 Iohann. 2, 19.
electi soli salutem consequuntur 1 Cor. 1, 24.
electi soli servantur 2 Petr. 3, 9.
electi extra periculum 1 Ioh. 2, 19. 3, 9. 5, 10.
electi quomodo afficiantur verbo Dei Hebr. 4, 12.
electi interdum Satanae vulneribus tanguntur 1 Ioh. 5, 18.
electi interdum acri vehementia obiurgandi Hebr. 6, 9.
electi pro segregatis Col. 3, 13.
electorum excellentia Hebr. 1, 14.
electorum numerus soli Deo cognitus Rom. 11, 3.
electorum et reproborum discrimen Rom. 1, 13. 7, 15. 8, 9. 28. 1 Corinth. 15, 51. 2 Cor. 4, 17. 5, 4. Gal. 3, 27. 5, 21. Ephes. 4, 30. 5, 11. Philipp. 1, 23. 27. Col. 3, 6. 1 Thess. 4, 1. 8, 13. 5, 4. 2 Tim. 3, 16. 4, 8. Tit. 2, 11. 3, 3. Hebr. 6. 4. 9, 28. 10, 37. 11, 3. 29. 12, 6. Iacob. 1, 3. 26. 4, 9. 5, 1. 1 Petr. 1, 6. 14. 23. 2, 8. 3, 20. 4, 12. 15. 17. 2 Petr. 1, 10. 2, 20. 1 Ioh. 1, 3. 2, 13. 27. 3, 2. 10. 21. 5, 10. 18.
Eleemosyna, sacrificium 2 Corinth. 9, 7. 11.
eleemosynae, sacrificia Philipp. 4, 18. Hebr. 13, 16.
eleemosynae sementi conferuntur 2 Cor. 9, 6.
Elementa pro rudimentis Gal. 4, 3.
elementa mundi pro caeremoniis Col. 2, 8.
Eliae preces Iacob. 5, 17.
Eloquentia num cum evangelii simplicitate pugnet 1 Cor. 1, 17.
Encratitae hostes coniugii 1 Timoth. 4, 3.
Enochi raptus qualis Hebr. 11, 5.
Enochi vaticinum unde desumptum Iud. 14.
Epaphrae laus Col. 1, 6.
Epaphroditi laudes Philipp. 2, 25.
Epicurei, Dei contemptores Galat. 4, 29. Iud. 17.
Epicureorum deliria 1 Tim. 1, 19.
Epicureorum vox 1 Cor. 15, 32.
Epimenides Cretensis Tit. 1, 12.
Episcopatus quid Paulo 1 Timoth. 3, 1.
episcopatum an appetere liceat 1 Timoth. 3, 1.
episcopus et presbyter, idem Tit. 1, 7. 1 Petr. 5, 2.
episcopus et pastor, synonyma Philipp. 1, 1. 1 Tim. 3, 1.
episcopi nomen omnibus verbi ministris commune Philipp. 1, 1.
episcopi papales, infestissimi Christi hostes 1 Petr. 2, 7.
episcopi papales, otiosi ventres Gal. 6, 6.
episcopi papales apostolorum successores non sunt Rom. 1, 1. 1 Corinth. 1, 1. 4, 15. 9, 16. Gal. 4, 14. 1 Thess. 5, 12. 13. 1 Tim. 3, 2. Tit. 1, 3. 9. Hehr. 5, 4. 13, 17. 1 Petr. 2, 7.
Epistola prior ad Corinthios Ephesi scripta 1 Cor. 16, 5. 19. Philipp. 4, 3.
epistola ad Galatas quando et ubi scripta Gal. 2, 1.
epistola prior ad Timotheum quando scripta 1 Tim. 3, 14.
epistola ad Hebraeos cur a multis repudiata Hebr. 6, 4. 10, 26.
epistola ad Hebraeos non est Pauli Hebr. 2, 3.
epistola ad Hebraeos quando scripta Hebr. 6, 1.
epistola ad Hebraeos Hebraice minime scripta Hebr. 9, 16.
epistola Iudae cur multis suspecta Iud. 9.
epistolae Pauli multae exciderunt 1 Cor. 5, 9. Ephes. 3, 3.
Epulae et lusus, idololatriae accessiones 1 Cor. 10, 7.
Errores unde 1 Tim. 1, 19.
errores in papatu unde Col. 2, 4.
Esau cur fratri suo posthabitus Rom. 9, 13.
Esau profanus Hebr. 12, 16.
Esse pro agnosci et aperte conspici 1 Cor. 15, 28.
esse pro consistere 1 Cor. 2, 5.

esse pro censeri Rom. 4, 12.
esse ex fide quid Gal. 3, 7.
esse ex operibus legis Gal. 3, 10.
esse in carne quid Rom. 7, 5.
esse sub lege quid Rom. 6, 14. Gal. 4, 21. 5, 18.
esse sub gratia quid Rom. 6, 14.
esse sub peccato quid Rom. 3, 9.
Et pro quia 1 Cor. 8, 4. 2 Cor. 5, 6. Col. 1, 24. 2, 5. Hebr. 4, 13. 1 Ioh. 3, 20. 24. 4, 12.
Evangelium quid Rom. 1, 2.
evangelium, arcana Dei sapientia 1 Cor. 1, 21.
evangelium arcanum cur dicatur Ephes. 3, 4. Col. 1, 26. 1 Tim. 3, 9.
evangelium non modo recipiendum, sed etiam amandum 1 Ioh. 5, 11.
evangelium sola fide capitur Coloss. 2, 2.
evangelium omni aetati commune 1 Ioh. 2. 13.
evangelium nonnisi spiritus sancti testimonio comprehenditur 1 Corinth. 2, 11.
evangelium in morte et resurrectione Christi praecipue consistit 1 Cor. 15, 14.
evangelium coram mundo contemptibile Rom. 1, 16.
evangelium cur passim contemptum 1 Cor. 2, 14.
evangelium totum in Christo continetur Rom. 1, 3.
evangelium crux interdum dicitur Gal. 5, 11.
evangelium quibus destinatum Rom. 1, 14.
evangelium, salutis doctrina Rom. 1, 16.
evangelium Christo incarnato exhibitum Rom. 1, 2.
evangelium filii Dei cur dicatur Rom. 1, 9.
evangelium, illustratio vitae 2 Timoth. 1, 10.
evangelium, salubris medicina 2 Petr. 2, 22.
evangelium, reconciliationis ministerium Rom. 5, 2.
evangelium cur ministerium vitae 2 Cor. 3, 7.
evangelium, mysterium Christi Coloss. 4, 3.
evangelium novum non est Rom. 16, 21. Eph. 3, 8.
evangelium quomodo odor mortis esse possit, quum sit ministerium vitae 2 Cor. 2, 15.
evangelium falsis calumniis obnoxium Rom. 3, 8.
evangelium cur Pauli dicatur Rom. 2, 16. 2 Thess. 2, 14. 2 Tim. 2, 8.
evangelium pacis Eph. 6, 15.
evangelium non pluit fortuito ex nubibus Rom. 10, 15.
evangelinm cur praedicetur Rom. 1, 5.
evangelium quomodo lege praestantius Hebr. 2, 1. 12, 18.
evangelium a Deo profectum 1 Petr. 1, 11.
evangelium quale papistis Gal. 2, 5.
evangelium cur regnum Dei vocetur Col. 4, 11.
evangelium cur spiritus dicatur 2 Cor. 3, 6.
evangelium quomodo praedicationis stultitia 1 Cor. 1, 21.
evangelium cur Dei testimonium 1 Cor. 2, 1.
evangelium cur testimonium Christi vocetur 1 Cor. 1, 6. 2 Tim. 1, 8.
evangelii auctoritas unde pendeat Eph. 2, 17. Col. 1, 23. 1 Thess. 2, 13.
evangelii certitudo 1 Petr. 1, 12. 2 Petr. 1, 16.
evangelii conditio 1 Ioh. 4, 1.
evangelii confirmatio 1 Cor. 1, 6.
evangelii confirmatio num ab hominum constantia pendeat Philipp. 1, 7.
evangelii confirmatio ex multitudine Col. 1, 6.
evangelii confirmatio ex prophetarum oraculis 1 Petr. 1, 19.
evangelii contemptus grave crimen Hebr. 2, 13. 12, 25.
evangelii defensio Philipp. 1, 17.
evangelii descriptio Rom. 1, 3.
evangelii dignitas 2 Cor. 3, 6. 7. Eph. 3, 10. Philipp. 3, 8. Col. 1, 26. 4, 3. 4. Hebr. 6, 18.
evangelii doctrina nova non est Rom. 1, 2. 2 Tim. 1, 10. 1 Iohann. 1, 2. 2, 7.
evangelii doctrina simpliciter tradenda 1 Tim. 1, 3.
evangelii doctrina piis omnibus familiaris esse debet Coloss. 3, 16.

evangelii doctrina, lac et cibus Hebr. 5, 12.
evangelii doctrina exhortationibus adiuvantur 2 Cor. 6, 1.
evangelii doctrina quibus infructuosa Hebr. 5, 13.
evangelii doctrina passim contempta 1 Cor. 2, 7.
evangelii elogium 1 Cor. 4, 1.
evangelii effectus Eph. 2, 17.
evangelii encomium 1 Petr. 1, 12. 1 Ioh. 2, 23.
evangelii horrenda eversio in papatu Gal. 1, 9.
evangelii finis Rom. 15, 16. 1 Cor. 1, 9. 13. 2, 7. 2 Cor. 3, 18. 5, 18. 10, 6. 1 Thess. 1, 9. 4, 3. Hebr. 2, 12. 2 Petr. 1, 4.
evangelii fructus 1 Ioh. 1, 3.
evangelii gloria 1 Petr. 1, 10.
evangelii humilitas 2 Tim. 4, 3.
evangelii lux exstincta in papatu Hebr. 4, 16. 2 Tim. 2, 17.
evangelii maiestas Gal. 4, 14.
evangelii versus minister quis 2 Corinth. 4, 1.
evangelii ministerium cum militia collatum 2 Cor. 10, 4.
evangelii proprium officium 2 Cor. 2, 15.
evangelii neglectus gravissimam poenam meretur Hebr. 2, 3.
evangelii partes 1 Ioh. 2, 1.
evangelii patrocinium piis omnibus commune Philem. 13.
evangelii viva praedicatio quae 1 Thess. 2, 12.
evangelii praedicatio quanti aestimanda Rom. 10, 15.
evangelii praedicatio cultus Deo gratus Rom. 1, 9.
evangelii praedicatio, suavis est odor 2 Cor. 2, 15.
evangelii praedicatio, certum salutis testimonium Eph. 2, 17.
evangelii professorum tres gradus 1 Ioh. 2, 19.
evangelii reiectio multiplex 2 Tim. 4, 3.
evangelii simplicitas colenda 1 Corinth. 1, 17. 1 Tim. 6, 20. Tit. 2, 15.
evangelii summa 2 Timoth. 1, 13. 2 Petr. 1, 13. 1 Ioh. 2, 1.
evangelii thesaurus inaestimabilis 2 Cor. 4, 7.
evangelii praeclarus titulus 2 Corinth. 5, 18. Eph. 1, 8. 13. 6, 15. Col. 1, 5. 1 Tim. 1, 9. 2 Tim. 1, 10. 2 Petr. 2, 20.
evangelii veritas pro genuina eius puritate Gal. 2, 5.
evangelii et fidei mutua relatio Rom. 1, 17. Col. 1, 23.
evangelii et philosophiae discrimen Rom. 12, 1.
evangelii et legis consensio Hebr. 1, 1.
evangelii et legis collatio Rom. 8, 15.
evangelii et legis discrimen Hebr. 6, 4. 10, 1.
evangelista quis 1 Cor. 12, 28. Eph. 4, 11.
evangelistae opus 2 Tim. 4, 5.
Euchitae seu Psalliani 1 Tim. 5, 5.
Eunicae fides 2 Tim. 1, 5.
Eusebii locus 1 Cor. 9, 4. Philipp. 4, 3.
Eutyches refellitur 1 Tim. 3, 16.
Excaecatio quomodo a Deo efficiatur Rom. 11, 32. Iacob. 1, 13.
Excisio duplex Rom. 11, 22.
Excommunicatio legitima quanti sit momenti coram Deo 1 Corinth. 5, 4.
excommunicatio necessaria 1 Tim. 1, 20. 2 Thess. 3, 14. Tit. 1, 11.
excommunicatio quomodo fieri debeat 1 Cor. 5, 4.
excommunicatio papalis nil metuenda Cal. 6, 16.
excommunicationis papisticae interdicta tyrannica 1 Cor. 5, 11.
excommunicationis finis 2 Corinth. 2, 7.
excommunicationis potestas uni tantum non permittenda 1 Corinth. 5, 4.
Excusatio nulla hominibus relicta Rom. 1, 20. 24.
excusatio inanis Rom. 10, 2.
excusatio impiis adempta, vide Impii inexcusabiles.
Exemplorum usus Rom. 4, 23. Hebr. 12, 1. Iacob. 5, 10. 17. 1 Petr. 3, 1.
Exercitationes corporales quae laudandae 1 Tim. 4, 7.
Exhortationes piis necessariae 2 Corinth. 6, 1. 1 Thess. 2, 12. Hebr. 3, 12. 13, 22. 1 Ioh. 2, 12.
exhortationes doctrinam sequi debent Rom. 6, 12. 8, 12. 1 Cor. 9, 24. Eph. 4, 25. Philipp. 4, 1. 1 Thessal. 2, 12. 1 Timoth. 6, 2.

2 Tim. 3, 16. 4, 2. Hebr. 13, 16. Tit. 1, 9. 2, 1. 12. 1 Petr. 1, 13. 2 Petr. 3, 1. 1 Ioh. 4, 6. 5, 19.
exhortationes quando prosint Iud. 24.

F.

Fabula quid Paulo 1 Timoth. 1, 4. Tit. 1, 14.
fabula de Enocho et Elia Hebr. 11, 5.
fabulae vitandae 2 Petr. 1, 16.
Facetiae quando licitae Phil. 3, 1.
Facere iustitiam quid 1 Ioh. 3, 10.
facere peccatum quid 1 Ioh. 3, 8.
factores sermonis qui Iac. 1, 22.
Facundia sine caritate Deo minime grata 1 Cor. 13, 1.
Famae quatenus habenda ratio Rom. 12, 17. 2 Cor. 5, 12. 8, 21. 13, 7. 1 Petr. 2, 12.
famae alienae quatenus parcendum 2 Thess. 3, 14. 2 Timoth. 2, 17. Tit. 1, 10.
famae immortalitatem morte emere, diabolicus furor 1 Cor. 15, 30.
Familiae habenda cura 1 Timoth. 5, 8.
familiae piorum, totidem ecclesiae esse debent 1 Cor. 16, 19.
Fanatici negant legem et prophetas ad nos pertinere Eph. 2, 20.
fanatici externum verbi ministerium stulte respuunt 1 Thess. 5, 20.
fanatici magistratuum hostes 1 Tim. 2, 2.
fanatici unde animas a corporibus solutas sensu et intelligentia carere probent 1 Cor. 7, 39.
fanaticorum delirium de hominis origine 2 Petr. 1, 4.
Fastuosi qui Rom. 1, 28.
Felicitas ex Dei benedictione Iacob. 4, 2.
felicitas fidelium, vide Fidelium felicitas.
Feriae papistarum Deo abominabiles Gal. 4, 11.
Fermenti nomen varie acceptum 1 Cor. 5, 6.
Festinatio cavenda 1 Timoth. 5, 21. Iac. 1, 19. 2 Petr. 3, 8. 9. 10.
Fidelis quis vere dicatur Roman. 5, 2.
fidelis pro veraci 1 Cor. 7, 25.
fidelis pro vero et legitimo Hebr. 2, 17.
fideles qui 1 Timoth. 4, 3. 2 Timoth. 4, 8.
fideles angelis associati Hebr. 12, 22.
fideles certi sunt de vita aeterna Rom. 8, 14.
fideles salutis suae certissimi Rom. 8, 30.
fideles quomodo imagini Christi conformes Rom. 8, 29.
fideles ante mundum conditum a Deo dilecti 2 Cor. 13, 13.
fideles, domestici Dei Eph. 2, 19.
fideles quando ex morte excitandi 1 Thess. 4, 15. 16.
fideles calumniis expositi 1 Petr. 4, 16. 2 Petr. 2, 19. Iud. 4.
fideles, filii lucis Eph. 5, 8. 1 Thessal. 5, 4.
fideles fratres sunt Hebr. 13, 1.
fideles, fratres Christi Hebr 2, 12. 1 Ioh. 1, 3.
fideles gloria Dei 2 Cor. 8, 22.
fideles, mundi haeredes 1 Timoth. 4, 3.
fideles imperfecti Rom. 6, 14. 7, 14. 15.
fideles omnes inquilini 1 Petr. 1, 17.
fideles quomodo Christi insiti Rom. 6, 5.
fideles quomodo irreprehensibiles inveniri possint a Christo 2 Petr. 3, 14.
fideles quomodo angelorum iudices 1 Cor. 6, 3.
fideles quomodo mundi iudices 1 Corinth. 6, 2. Iac. 4, 11.
fideles quomodo iusti 1 Ioh. 3, 5.
fideles, lapides vivi 1 Petr. 2, 5.
fideles luminaria in mundo Phil. 2, 15. 16.
fideles ad salutem praedestinati Rom. 9, 11.
fideles omnes, primitiae Iac. 1, 18.
fideles cur primitiae dicantur Rom. 8, 23.
fideles primogeniti Hebr. 12, 16.
fideles quomodo sancti 1 Cor. 1, 2. 2 Cor. 1, 1. Eph. 1, 1. Col. 1, 1. 2 Thessal. 1, 10. Hebr. 13, 24. 1 Petr. 1, 2. 15. 2 Petr. 1, 9.
fideles Dei templa 1 Corinth. 3, 16. 2 Cor. 6, 16. Eph. 2, 20. 21. 4, 30. 1 Petr. 2, 5.
fideles quomodo iustificentur Rom. 4, 5.

fideles quomodo peccato moriantur Rom. 6, 10.
fideles quomodo non peccent 1 Iohann. 5, 18.
fideles quomodo peccare non possint 1 Ioh. 3, 9.
fideles quomodo hominibus probati Rom. 14, 18.
fidelium progressus Roman. 1, 17. Ephes. 1, 16. 2, 22. 3, 16. 5, 27. Philipp. 3, 12. 13. Coloss. 1, 3. 2, 2. 1 Thess. 3, 10. 4, 1. 5, 23. 2 Thess. 1, 3. Philem. 4. Hebr. 3, 15. 6, 7. 8, 10. 11. 10, 39. 13, 20. Iac. 1, 5. 2 Petr. 1, 5. 8. 3, 18. 1 Iohann. 1, 9. 2, 8. 27. 5, 13. Iud. 20.
fideles quomodo se servent a peccato 1 Ioh. 5, 18.
fideles cur tot malis vexentur Iac. 1, 12.
fideles in Christo vivunt Gal. 2, 20.
fideles quomodo cum Deo uniantur 1 Ioh. 5, 20.
fidelium amor mercenarius esse non debet 1 Ioh. 4, 11.
fidelium communicatio Rom. 12, 4. 15. Ephes. 4, 16. 1 Thess. 3, 2. 5, 11. 2 Thess. 1, 3. Philem 6. Hebr. 10, 33. 13, 16. 1 Petr. 4, 10.
fidelium communio 2 Corinth. 4, 15. Philipp. 1, 5. 2, 1.
fidelium concordia Philipp. 1, 27.
fidelium conditio in hac vita 2 Corinth. 4, 10. 5, 7. 1 Thess. 3, 3. 1 Tim. 4, 10. 6, 14. 2 Tim. 3, 12. 1 Petr. 1, 8. 17. 2, 11. 15. 21. 1 Iohann. 3, 1.
fidelium cur misera conditio 1 Corinth. 15, 19.
fidelium conditio post mortem 2 Petr. 2, 4.
fidelium coniunctio Hebr. 13, 3.
fidelium consilia interdum convertuntur a Domino Rom. 1, 13.
fidelium consolatio Rom. 2, 5. 4, 13. 5, 3. 6, 14. 8, 1. 9, 33. 10, 8. 2 Cor. 4, 10. 5, 18. 7, 6. 11, 15. Galat. 3, 22. Ephes. 1, 14. 2, 6. Phil. 1, 28. 3, 10. 20. 4, 5. Coloss. 1, 6. 3, 4. 1 Thess. 4, 17. 2 Thess. 1, 5. 10. 1 Timoth. 4, 8. 10. 5, 25. 6, 14. 2 Tim. 2, 9. 11. 19. Tit. 2, 13. Hebr. 1, 10. 14. 2, 10. 11. 14. 5, 7. 6, 18. 10, 36. 37. 11, 38. Iac. 1, 9. 5, 4. 10. 1 Petr. 1, 6. 11. 2, 21. 3, 17. 18. 4, 6. 12. 16. 5, 9. 10. 2 Petr. 2, 9. 3, 15. 1 Ioh. 3, 12. 4, 5.
fidelium dignitas 1 Corinth. 6, 19. Eph. 2, 19. Hebr. 2, 12.
fidelium familiae quales esse debeant Col. 4, 14.
fidelium fiducia 1 Iohann. 4, 17. 5, 14. 19.
fidelium felicitas Deo adhaerentium Col. 1, 20.
fidelium felicitas extra mundum 1 Petr. 4, 7. 1 Ioh. 2, 17. 3, 2.
fidelium fortitudo 2 Corinth. 12, 10. 1 Ioh. 4, 4.
fidelium gaudium duplex 1 Petr. 4, 12.
fidelium gaudium quale Rom. 12, 12. Philipp. 1, 4. 2, 2. 3, 1. 4, 4. Col. 1, 11. Hebr. 10, 34. 12, 2. Iac. 1, 2. 5, 13. 1 Ioh. 1, 4.
fidelium gaudium moerori permistum Iac. 1, 2. 1 Petr. 1, 6.
fidelium gloria 2 Tim. 4, 8. 1 Iohann. 3, 2.
fidelium gloria calamitatibus promovetur Rom. 5, 3.
fidelium gloriatio vera Rom. 5, 2. 3. 11. 8, 32. 1 Cor. 1, 31. 4, 7. 2 Cor. 1, 12. Gal. 5, 26. Philipp. 1, 26. 3, 8. 15. Col. 1, 23. Iac. 1, 3.
fidelium praeclara haereditas Rom. 8, 17. 1 Petr. 1, 4.
fidelium mutua intercessio 2 Cor. 1, 10. 1 Ioh. 2, 1.
fidelium libertas qualis Rom. 6, 18. 7, 14. Iac. 2, 12.
fidelium meditatio Phil. 4, 8. Col. 3, 1. 2 Tim. 2, 12. Hebr. 6, 1. 6. 12, 3. 13, 14. 1 Petr. 1, 9. 2, 9. 2 Petr. 3, 2.
fidelium militia Rom. 6, 13. 12, 12. 16, 19. 1 Cor. 9, 24. 25. 2 Cor. 2, 14. Ephes. 6, 11. 12. 1 Thess. 2, 18. 5, 8. 2 Thess. 1, 6. 2, 3. Hebr. 10, 32. 12, 1. 13, 13. Iac. 1, 2. 4, 7. 1 Petr. 2, 11. 4, 15. 18. 5, 8. 1 Ioh. 2, 13. 4, 4. 5, 3. 4. 20. Iud. 3.
fidelium mors 1 Petr. 4, 6. 2 Petr. 1, 13.
fidelium mors Deo pretiosa Hebr. 11, 4.
fidelium multitudo Hebr. 12, 1.
fidelium obedientia unde Hebr. 2, 13.
fidelium officium 1 Thessal. 5, 4. Hebr. 10, 24.

fidelium ornatus elegans 1 Petr. 5, 5.
fidelium patientia qualis esse debeat Rom. 15, 4. Philipp. 2, 27.
fidelium paucitas Roman. 10, 16. 1 Cor. 1, 21. 2 Thessal. 2, 10. 1 Ioh. 4, 6.
fidelium perfectio qualis Roman. 7, 25. 8, 5. 1 Cor. 1, 7. 13, 10. 11. Ephes. 1, 4. 3, 17. 4, 13. Col. 1, 22. 4, 12. Hebr. 4, 10. 6, 1. 11. Iacob. 3, 2. 2 Petr. 3, 18. 1 Iohann. 1, 9. 2, 3. 5. 8. 17. 24. 5, 18. Iud. 20.
fidelium periphrasis Hebr. 7, 25.
fidelium perspicientia 1 Petr. 2, 2.
fidelium politia in coelis Philipp. 3, 20.
fidelium praerogativa Roman. 1, 8. Hebr. 8, 10.
fidelium preces quales esse debeant 1 Tim. 2, 8. Hebr. 13, 18. Iud. 20.
fidelium preces quomodo exaudiantur Hebr. 8, 3.
fidelium requies Hebr. 4, 3.
fidelium sacrificia Hebr. 13, 15. 18. 1 Petr. 2, 5.
fidelium salus in manu Dei 2 Tim. 1, 12.
fidelium salus nota Hebr. 1, 14.
fidelium salus quibus gradibus promoveatur Rom. 8, 30.
fidelium salus non nisi patientia consummatur Rom. 8, 25.
fidelium salutis causae Rom. 8, 28.
fidelium sanctitas qualis in hoc mundo 1 Thess. 3, 13.
fidelium sapientia in evangelio inclusa Col. 2, 3.
fidelium sapientia in Christi cruce inclusa 1 Cor. 1, 17.
fidelium versus scopus Rom. 2, 7. Hebr. 4, 10. 11. 1 Petr. 1, 14.
fidelium sermones quales esse debeant Coloss. 4, 6. Ephes. 4, 29. 5, 4.
fidelium simplicitas Roman. 16, 19. 1 Cor. 14, 20. 1 Petr. 2, 2.
fidelium spes Christus 1 Tim. 1, 1.
fidelium spes in Christi resurrectione fundata 1 Thess. 1, 10.
fidelium tentationes variae Iac. 5, 10. 1 Petr. 1, 6.
fidelium tristitia gaudio permista 1 Petr. 1, 6.
fidelium victoria Roman. 8, 37. 12, 21. 16, 19. 1 Thess. 5, 9. Hebr. 11, 30. Iac. 4, 7. 1 Petr. 5, 9. 1 Ioh. 2, 13. 4, 4. 5, 4.
fidelium vita stadio similis Philipp. 3, 13.
fidelium vita extra periculum Col. 3, 3.
fidelium vita qualis esse debeat Rom. 12, 11. Eph. 5, 15. Philipp. 2, 15. 1 Petr. 2, 15. 3, 16. 4, 2. 3. 1 Ioh. 3, 10. 5, 19. Iud. 23.
fidelium vitae finis 2 Thess. 1, 12.
fidelium unitas cum Christo 1 Corinth. 6, 15. 17.
fidelium unitas mutua Ephes 4, 4. 6. 12. 25. 2 Thess. 1, 3.
fidelium vocationis finis 1 Thess. 3, 13. 4, 7.
fidelibus in lucro omnia deputanda 1 Tim. 4, 10.
Fides vera quae Rom. 10, 10. Eph. 4, 13. 1 Tim. 4, 3. Hebr. 3, 6. 11, 1. Iacob. 1, 6. 1 Petr. 1, 8. 1 Ioh. 2, 27. 3, 23. 5, 8. 19.
fides una Ephes. 4, 5.
fides ex interiore spiritus motu nascitur 1 Petr. 1, 2.
fides ex Dei verbo nascitur Rom. 10, 13. 17. Ephes. 2, 20. Hebr. 11, 11.
fides ex promissione nascitur Hebr. 11, 17.
fides ex auditu Rom. 10, 17. 1 Corinth. 3, 6. 1 Tim. 3, 15. 1 Petr. 1, 25.
fides et donum Dei Rom. 1, 8. 10, 16. 2 Corinth. 4, 13. Eph. 1, 18. 6, 23. Philipp. 1, 29. 3, 9. Col. 1, 3. 1 Thess. 1, 2. 2 Thess. 1, 3. 3, 2. Hebr. 10, 32. 2 Petr. 1, 1.
fides cur opus dicatur 2 Thessal. 1, 11.
fides in piis otiosa non est Gal. 3. 12.
fides causa dilectionis 1 Petr. 1, 8.
fides iustitiae causa instrumentalis Gal. 3, 6.
fides quomodo timoris causa Hebr. 11, 7.
fides imperfecta 2 Petr. 1, 19.
fides quamvis imperfecta Deo placet Hebr. 11, 11. 23, 32.
fides ficta in impiis Hebr. 6, 11.
fides ab hominum iugo liberrima esse debet 2 Cor. 1, 24.
fides crucis comes Philipp. 1, 29.

fides particularis quid 1 Cor. 1, 8. 13, 2.
fides temporaria Hebr. 6, 4.
fides pro articulis fidei Hebr. 6, 1.
fides pro primis religionis axiomatibus Rom. 12, 6.
fides pro summa Christianae doctrinae 1 Tim. 4, 6.
fides pro summa religionis et sana doctrina 1 Tim. 6, 21.
fides pro sana doctrina 1 Timoth. 1, 19.
fides pro constanti animi persuasione Rom. 14, 23.
fides pro viva Christi apprehensione 1 Ioh. 5, 5.
fides pro plena revelatione eorum, quae olim sub obscuritate umbrarum legis latebant Gal. 2, 23.
fides pro fidelitate Tit. 2, 9.
fides sola coram Deo aestimatur Hebr. 11, 31.
fides auro pretiosior 1 Petr. 1, 7.
fides cur tantopere commendetur 1 Ioh. 3, 10.
fides hominem Deo consecrat Philipp. 2, 17.
fides haeredes regni Dei facit 1 Petr. 1, 4.
fides sola iustificat Rom. 1, 17. 21. 28. 4, 6. Gal. 2, 15. 16. 3, 6. 5, 6. Eph. 2, 10.
fides quomodo iustificet Rom. 3, 21. Gal. 3, 6.
fides sola vere Deo obedit Tit. 3, 3.
fides sola obedientiae magistra Hebr. 11, 7. 8.
fides invocationis mater Rom. 10, 14.
fides invocatione Dei probatur Rom. 8, 16.
fideles operibus comprobatur Iac. 2, 18.
fides miraculis adiuvatur 1 Cor. 1, 22.
fides non statim reperitur, ubicunque est verbum Rom. 10, 16.
fides victoria mundi 2 Timoth. 1, 12. 1 Ioh. 5, 4.
fides electorum est Tit. 1, 1.
fides quorum imaginaria Rom. 10, 10.
fides piorum confirmatione indiget Rom. 1, 11.
fides Corinthiorum quomodo opus Pauli 2 Cor. 3, 3.
fides papistarum implicita quam inanis Rom. 10, 17. Hebr. 3, 6. 11, 11. 1 Petr. 1, 8.
fides infirmis quam vana 1 Iohann. 4, 7.
fides confusa 1 Petr. 1, 21.
fides an extra Christianismum repeřiatur 2 Tim. 1, 5.
fides a fiducia non separanda Eph. 3, 12.
fides a caritate non seiungitur Iacob. 2, 14. 1 Ioh. 5, 1.
fides sine caritate mortua Iacob. 2, 14.
fides ab opinione distinguitur Col. 2, 2.
fides cur a sermone distinguatur 2 Cor. 8, 7.
fides et invocatio res inter se coniunctissimae Rom. 10, 14.
fides et operum merita, res penitus contrariae Rom. 9, 32.
fidei certitudo unde pendeat Gal. 2, 2. Ephes. 3, 19. Col. 2, 2. 7. 2 Tim. 1, 12. Tit. 1, 1. Hebr. 2, 13. 6, 11. 1 Petr. 1, 21. 2, 6. 2 Petr. 3, 2. 1 Iohann. 4, 16. 5, 9. 14. 15. 20.
fidei certitudo in sola Christi gratia residet 1 Ioh. 2, 3.
fidei certitudo unde a papistis conculiatur 1 Cor. 4, 4.
fidei confessio cur fidei praeponatur Rom. 10, 9.
fidei confirmandae ratio 1 Ioh. 5, 13.
fidei constantia unde 2 Cor. 1, 21.
fidei examen necessarium 1 Petr. 1, 7. 1 Ioh 5, 14.
fidei fructus 1 Petr. 1, 8. 1 Ioh. 5, 16.
fidei gradus Eph. 3, 12.
fidei incrementa a Deo 2 Thess. 1, 3.
fidei iustitia quid Rom. 1, 17. Phil. 3, 9.
fidei iustitia a vitae novitate non separanda 1 Petr. 1, 2.
fidei mysterium pro summa piae doctrinae 1 Tim. 3, 9.
fidei natura Rom. 1, 5. 17. Philipp. 2, 17. 3, 10. Hebr. 11, 1. 6. 8. 11. 27. 1 Petr. 1, 1 5, 1. 1 Iohann. 3, 2.
fidei nomen aequivocum Rom. 3, 28.
fidei proprium 1 Cor. 2, 5.
fidei sedes in corde Rom. 10, 10.
fidei summa 1 Ioh. 4, 15.

fidei verbum pro ipso evangelio Rom. 10, 8.
fidei vis Hebr. 11, 27.
fidei unitas Ephes. 4, 13.
fidei et evangelii mutua relatio Rom. 1, 17. Col. 1, 23.
fidei et promissionis relatio Rom. 4, 3.
fidei et verbi relatio Hebr. 4, 2.
fidei et opinionis discrimen 1 Thessal. 2, 13. 2 Tim. 1, 12. 1 Ioh. 1, 1. 4, 16. 5, 9.
fiducia in vera invocatione requiritur Eph. 3, 12.
fiducia nostri quantum Deo displiceat 2 Cor. 1, 9.
Fieri pro in totum perfici 1 Cor. 15, 54.
Filius Dei, vide Christus.
filii carnis qui dicantur Rom. 9, 8.
filii Dei qui proprie censeantur Rom. 9, 25.
filii promissionis qui sint Rom. 9, 8.
filii inobedientiae qui Eph. 2, 2.
filii irae pro damnatis coram Deo Eph. 2, 3.
filii piorum quomodo in utero sanctificati 1 Cor. 7, 14.
filiorum officium Col. 3, 20.
Filias elocandi, Pauli consilium 1 Cor. 7, 36.
Finis omnium quomodo propinquus 1 Petr. 4, 7.
Foederis Dei duae partes Hebr. 3, 2.
Forma pro eo, quod vulgo apparentia dicitur Rom. 2, 19.
Fortitudo animi 1 Ioh. 2, 13.
fortitudo philosophica contumacia est 2 Cor. 12, 10.
Fortunam iniquam iniqua sequuntur iudicia 2 Tim. 3, 12.
Fratres falsi 2 Tim. 1, 15.
Frugalitas quid Iacob. 5, 5.
Fundamentum pro doctrina Eph. 2, 20.
Furtum damnatur 1 Corinth. 6, 9. Eph. 4, 28. Tit. 2, 10.

G.

Galatia ampla regio Gal. 1, 2.
Galatarum inconstantia Gal. 1, 6. 4, 13.
Galatarum ingratitudo Gal. 1, 6.
Gangraena quis morbus 2 Tim. 2, 17.
Garrulitas vitanda 1 Tim. 5, 13.
Gaudium duplex 2 Cor. 7, 10.
gaudium pro spirituali consolatione 2 Cor. 8, 2.
gaudium pro hilaritate, quam erga proximos exhibemus Gal. 5, 22.
gaudium fidei fructus Galat. 5, 22. 1 Petr. 1, 8.
Genealogiae infinitae 1 Tim. 1, 4.
Generatio pro aetate vel unius saeculi hominibus Hebr. 3, 9.
generatio liberorum gratum Deo obsequium 1 Tim. 2, 15.
Gentes praetextu ignorantiae non excusantur Rom. 2, 14.
gentes etiam evangelii lumine inexcusabiles Rom. 2, 12.
gentes in Dei populum cooptatae Eph. 3, 5.
gentium vocatio a Deo 2 Timoth. 4, 17.
gentium vocatio a Deo ordinata 1 Tim. 2, 6.
gentium vocatio praedicta 2 Thessal. 2, 6. Hebr. 2, 12.
gentium vocatio prophetarum vaticiniis contestata Rom. 9, 25.
gentium vocatio insitioni similis Rom. 11, 18.
gentium vocatio res nova et insolens 1 Tim. 3, 16.
gentium vocatio mirabile divinae bonitatis opus Eph. 2, 7.
gentium vocatio, arcanum Christi Eph. 3, 4.
gentium plenitudo pro ingenti concursu Rom. 11, 25.
gentium sacrificia Hebr. 9, 16.
gentium vocationis loci Rom. 10, 20. 11, 26. 15, 9. Galat. 4, 23. 2 Tim. 1, 11. 1 Petr. 2, 10.
gentium et Iudaeorum discrimen Rom. 3, 1.
Genuflexio adorationis symbolum Philipp. 2, 10.
Generis humani radices duae Adam et Christus 1 Cor. 15, 45.
Gideon signum petens minime reprehensus 1 Cor. 1, 22.
Gladii ius quo loco commode probari possit Rom. 13, 4.
Gloria pro misericordia Ephes. 3, 16.
gloriae, pro ordinibus excellentia praeditis Iud. 8.
gloria uni Deo debita Rom. 1, 25. 16, 21.

gloria inanis fugienda Gal. 5, 26. 6, 1. Philipp. 2, 3.
gloriari in Domino quid 2 Cor. 10, 17.
gloriari secundum carnem quid 2 Cor. 11, 18.
gloriari in paratis 2 Cor. 10, 16.
Gloriatio bonae conscientiae Galat. 6, 4.
gloriatio vera 2 Cor. 12, 9. Iac. 1, 9.
gloriatio impiorum Roman. 1, 28. 2 Cor. 5, 12. Iacob. 4, 16.
gloriatio in divitiis, quae momento effluunt, stulta ea praepostera Iacob. 1, 10.
gloriatio fidelium, vide Fidelium gloriatio.
Glorificatio fidelium certa Rom. 8, 30.
Glossae papisticae, Satanae commentum et ludibria Gal. 4, 22.
Gradatio Rom. 10, 13.
Graeci pro omnibus gentibus Rom. 1, 16.
Graeci pro gentibus Gal. 3, 28.
Gratia Dei, vide Dei gratia Eph. 5, 26.
gratia Dei quid Rom. 1, 6. 6, 14.
gratia quid scholasticis Rom. 5, 15.
gratia pro auxilio spiritus sancti 2 Cor. 12, 9.
gratia pro redemptionis beneficio 2 Cor. 13, 13.
gratia pro consolatione et admonitione Eph. 4, 29.
gratia pro spirituali Dei cultu et regeneratione Hebr. 13, 9.
gratia pro donis, quae gratuito hominibus conferuntur a Deo 1 Corinth. 1, 4. 2 Petr. 3, 18.
gratia pro eleemosyna 2 Cor. 8, 4.
gratia pro gratuito Dei favore Rom. 4, 16. Eph. 6, 24. 2 Petr. 1, 2.
gratia pro fide et suis effectis et fructibus 1 Petr. 5, 12.
gratia pro gaudio Philem. 1, 7.
gratia pro laude 1 Petr. 2, 19.
gratia pro tota nostra vocatione Hebr. 12, 15.
gratia hominum fortiter contemnenda Gal. 1, 10.
gratiae per Christum agendae Rom. 1, 8.
gratiarum actio piis necessaria Rom. 14, 6. 16, 21. 1 Corinth. 11, 24. 2 Corinth. 1, 3. Gal. 1, 5. Eph. 1, 15. 3, 20. 5, 20. Philipp. 4, 6. 20. Coloss. 1, 3. 12. 2, 7. 3, 17. 4, 2. 1 Thess. 1, 2. 3, 9. 5, 16. 2 Thess. 1, 3. 2, 13. 1 Tim. 1, 12. 2, 1. 4, 3. 4. 2 Timoth. 4, 17. Hebr. 11, 21. 13, 15. 1 Petr. 1, 3. 5, 11. 2 Petr. 1, 1.
Gubernationes quid Paulo 1 Cor. 12, 28.
Gynaecocratia vitiosa et turpis 1 Corinth. 14, 34. 1 Tim. 2, 11.

H.

Haereses quomodo esse oporteat 1 Cor. 11, 19.
Haereticus quis Tit. 3, 10.
haeretici fugiendi Tit. 3, 10.
haeretici an sola excommunicatione compescendi Tit. 3, 10.
Hebraei unde dicti 2 Cor. 11, 22.
Hermogenes falsus frater 2 Timoth. 1, 15.
Hesychius Hebr. 8, 5.
Hierarchia papae qualis 2 Cor. 5, 20. Ephes. 4, 11.
Hilarius taxatur 2 Cor. 4, 4.
Hilarii fortitudo Hebr. 11, 38.
Hilarii locus Hebr. 1, 3.
Historia vitae magistra Rom. 4, 23.
historiarum finis Iac. 5, 11.
Hodie pro toto tempore, quo nos Deus compellat Hebr. 13, 8.
Homo cur a Deo conditus Rom. 1, 19.
homo quomodo aeternus 1 Petr. 1, 25.
homo duplex Rom. 7, 22.
homo spiritualis quomodo omnia diiudicet 1 Cor. 2, 15.
homo animalis 1 Cor. 2, 14.
homo quomodo mendax dicatur Rom. 3, 4.
homo externus quid 2 Cor. 4, 16. Eph. 3, 16.
homo interior quid Roman. 7, 22. Eph. 3, 16.
homo vetus quid Rom. 6, 6. Eph. 4, 22. Col. 3, 9.
homo vetus exuendus Eph. 4, 22. Col. 3, 9. 1 Petr. 2, 1.
homo novus quid Ephes. 4, 22. Col. 3, 9.
hominis conditio, antequam in regnum Dei transfertur 1 Petr. 2, 9. 25.
hominis dignitas Hebr. 2, 16.

hominis ingenium, antequam illuminetur Tit. 3, 3. 1 Petr. 2, 25. 1 Ioh. 5, 11.
hominis partitio 1 Thess. 5, 23.
hominis vanitas 1 Petr. 1, 24.
hominis vires, legis praeceptis non metiendae 1 Thess. 3, 12. 5, 23.
hominis voluntas qualis 1 Iohann. 3, 9.
hominis voluntas divinae voluntati per omnia adversatur Rom. 8, 7. 12, 2.
homini interdum tribuitur, quod solius Dei est Rom. 11, 14. 1 Thess. 3, 10. 1 Tim. 1, 2. 4, 16. Iud. 22.
homines omnes ad Dei imaginem formati Rom. 3, 29.
homines in rogando Deo caeci Rom. 8, 26.
homines quatenus imitandi 1 Cor. 4, 16. 11, 1.
homines omnes pacificatore indigent Col. 1, 21.
homines, quatenus filii Adae, sic peccato mancipati sunt, ut nibil possint aliud quam peccare Rom. 6, 6.
homines obliviosi, ubi de aeterna eorum salute agitur 2 Thessal. 2, 5.
homines decipi volunt 2 Tim. 4, 3.
hominum stultitia quanta 1 Iohann. 3, 15.
Honestas externa, pars politiae ecclesiasticae 1 Cor. 11, 3.
Honor quid 1 Tim. 5, 3. 1 Petr. 2, 17.
honor pro cura Col. 2, 23.
honor pro omni genere officii Rom. 12, 10.
honor parentibus debitus Ephes 5, 31. 6, 1.
honoris nomen late patet Ephes. 6, 1. 1 Petr. 2, 17.
Horatii locus 1 Tim. 5, 13. Iac. 3, 6. 4, 2. 1 Petr. 4, 16. 1 Iohann, 2, 13.
Hospitalitas commendatur Rom. 12, 13. 1 Tim. 3, 2. Hebr. 13, 2. 1 Petr. 4, 9.
Humanitas mutua commendatur Gal. 6, 2. Iac. 2, 13.
Humilitas quid 1 Petr. 5, 5.
humilitas vera quae Philipp. 2, 3.
humilitas ex Dei cognitione 1 Cor. 8, 2. 14, 25.
humilitas unitatis mater Ephes. 4, 2.
humilitas Paulo probri loco obiiciebatur 2 Cor. 11, 7. 12, 21.
humilitas amplexanda Rom. 12, 16. Eph. 4, 1. Philipp. 2, 3. 5. Col. 3, 12. Tit. 3, 3. Iacob. 1, 10. 21. 4, 3. 7. 10. 1 Petr. 5, 5. 1 Ioh. 1, 10.
humilitas ficta Col. 2, 18.
humilitatis finis 1 Petr. 5, 6.
Hymenaeus haereticus 1 Tim. 1, 20. 2 Tim. 2, 17.
Hymnus quid Col. 3, 16.
Hypocrisis damnatur Hebr. 10, 30. Iac. 1, 21. 3, 1. 13.
hypocrisis Deo abominabilis 1 Timoth. 1, 19.
hypocrisis quam exsecranda 1 Tim. 4, 2.
hypocrisis semper superba Iac. 4, 11.
hypocritae ebria confidentia sibi adulantur Roman. 7, 9. 1 Ioh. 3, 20.
hypocritae quam abominabiles coram Domino 1 Tim. 1, 15.
hypocritae prospero rerum successu inflantur Rom. 2, 4.
hypocritae, ecclesiae hostes Galat. 4, 30.
hypocritae factitios suos cultus veritati opponere non dubitant Rom. 2, 8.
hypocritae ad Dei tribunal retrahendi Rom. 2, 29.
hypocritae non exaudiuntur a Domino 1 Ioh. 3, 22.
hypocritae frustra Deum invocant Rom. 10, 14.
hypocritae simiae sunt 1 Tim. 2, 8.
hypocritae piis permixti Hebr. 2, 13. 1 Ioh. 2, 19.
hypocritae multi piis pastoribus permixti 1 Tim. 5, 24.
hypocritae quomodo tractandi Tit. 1, 16.
hypocritarum curiositas Iac. 3, 17.
hypocritarum fides qualis Iac. 2, 14. 1 Ioh. 2, 4.
hypocritarum gloriatio 1 Cor. 1, 31. 1 Ioh. 3, 16.
hypocritarum obedientia ficta Philipp. 2, 12.
hypocritarum morbus Iac. 1, 26.
hypocritarum mos Iac. 3, 2.
hypocritarum diabolica sanctitas 1 Ioh. 5, 10.

hypocritarum sapientia qualis Iacob. 3, 15.
hypocritarum securitas Rom. 2, 1.
hypocritarum speciosus zeli fucus Rom. 10, 3.
Hypostasis quid Hebr. 1, 3.

I.

Iacob cur fratri suo Esau praelatus Rom. 9, 13.
Iacobus Alphaei filius Gal. 1, 19.
Iacobus cur Petro praelatus Gal. 2, 9.
Iacobus cur de Christi gratia et fide in ipsum non disserat Iac. 1, 1.
Idololatra quis 1 Cor. 5, 11.
idololatrae Satanae servientes 1 Cor. 10, 20.
Idololatria fugienda 1 Cor. 10, 14. 1 Ioh. 5, 21.
idololatria externa cavenda 1 Cor. 10, 14. 2 Cor. 6, 14. 7, 1. 1 Iohann. 5, 21.
Idolum quid Col. 1, 15. 2 Thess. 2, 4. Hebr. 11, 6. 1 Petr. 1, 3. 1 Ioh. 2, 22.
idolum quo sensu nihil esse dicatur 1 Cor. 8, 4.
Ignavia, vide Socordia.
Ignis inferni qualis futurus 2 Thessal. 1, 7. Hebr. 10, 27.
ignis pro spiritu Domini 1 Corinth. 3, 13.
Ignorantia duplex 1 Cor. 2, 8.
ignorantia pro quovis peccato Hebr. 9, 7.
ignorantia errorum omnium causa Col. 2, 4.
ignorantia mors est Eph. 4, 18.
ignorantia an peccatorem excuset 1 Tim. 1, 13. Iac. 4, 16.
ignorantia in fratribus infirmis toleranda Philipp. 3, 15.
ignorantia quam periculosa 1 Cor. 15, 34. Ephes. 4, 18. Philipp. 3, 7. 2 Thess. 1, 8. Hebr. 8, 11. 13, 9.
ignorantia papistarum 1 Cor. 14, 20.
ignorantia qualis in papatu Col. 1, 12. Hebr. 5, 14. 13, 9.
Illuminatio duplex 2 Cor. 4, 6.
illuminatio opus spiritus Dei Hebr. 8, 11.
illuminatio piorum gratuita Iac. 1, 18.
Illusores qui 2 Petr. 3, 3.
Imagines quando in templis Christianorum introductae Gal. 3, 1.
Imitandi qui Philipp. 3, 17.
Imitatio sancta Eph. 5, 1. 1 Thess. 1, 6. 2, 14. 2 Thess. 3, 6. Philipp. 3, 16. 2 Tim. 3, 10. Hebr. 5, 9. 6, 12. 11, 2. 13, 7. Iacob. 5, 10. 17. 1 Petr. 2, 22. 23. 3, 5. 18. 2 Petr. 2, 5. 1 Ioh. 2, 6. 3, 16. 4, 11. 17.
imitatio praepostera 1 Corinth. 11, 1. 2 Tim. 4, 14. Hebr. 3, 8. Iac. 5, 14. 17. Iud. 11.
Impatientia unde 1 Petr. 3, 14.
impatientia fraenanda Rom. 7, 25. 1 Corinth. 10, 9. 15, 24. Philipp. 4, 5. 1 Thessal. 2, 17. 5. 14. 2 Thessal. 2, 1. 1 Timoth. 2, 8. 2 Tim. 4, 2. Hebr. 10, 37. 12, 11. Iacob. 1, 4. 5, 8. 1 Petr. 1, 5. 3, 14. 5, 6. 2 Petr. 2, 9. 3, 8. 10.
impatientiae corrigendae remedium 1 Thess. 5, 18.
Impietas quid Tit. 2, 12.
impietas superba Hebr. 10, 38.
impietatis gradus Hebr. 3, 12.
Impii fide carent Hebr. 4, 2. 6, 11.
impii destinato creati, ut perirent Rom. 9, 18.
impii ruinae iusto Dei iudicio destinati Rom. 9, 2.
impii Dei benignitate deteriores Rom. 2, 5.
impii inexcusabiles 2 Timoth. 2, 25. Hebr. 11, 7. 1 Petr. 2, 8.
impii rerum successu insolescunt 2 Thess. 1, 5.
impii, Satanae instrumenta 1 Thessal. 2, 18.
impii honorifice de Christo loquentes an spiritum Dei habeant 1 Corinth. 12, 3.
impii omnes mortui Col. 2, 13.
impii interdum evangelium promovent Philipp. 1, 18.
impii semper Dei iugum refugiunt Rom. 2, 8.
impii quatenus timendi 1 Petr. 3, 14.
impiorum horrenda conditio 2 Timoth. 2, 25.
impiorum consensio maledicta Philipp. 1, 27.
impiorum consortia vitanda 1 Cor. 5, 19. 2 Cor. 6, 17. Eph. 5, 11.
impiorum gloriatio Roman. 1, 28. Iac. 4, 16.

impiorum interitus gravis 2 Thess. 1, 9.
impiorum iudicium nihili aestimandum 1 Petr. 4, 4.
impiorum mors desperatione plena Hebr. 12, 17.
impiorum multitudo 2 Thessal. 2, 12.
impiorum obiectiones Roman. 3, 7. 9, 19.
impiorum poena cur saepe differatur 1 Thess. 2, 16. 2 Thess. 1, 5. 1 Petr. 4, 17.
impiorum securitas 1 Thessal. 5, 4. 2 Thessal. 1, 5. 2 Timoth. 2, 25. Hebr. 6, 4. 12, 17. 1 Petr. 4, 18. 1 Ioh. 2, 27. 3, 20.
impiorum stupor Hebr. 12, 17.
impiorum voces Eph. 5, 6. 2 Timoth. 2, 21. Hebr. 6, 6.
impiorum et diabolorum discrimen Col. 1, 20.
impios omnes salvos fore quidam ex verbis Pauli falso inferunt 1 Cor. 15, 28.
Impostores describuntur 2 Petr. 2, 2. Iud. 8.
impostorum magniloquentia Iud. 16.
impostorum superbia Iud. 16.
Imposturae tres species 2 Thessal. 2, 2.
Imprecationes cavendae 2 Timoth. 4, 14.
Impudentia extremum malum Rom. 1, 28.
Impunitas 2 Petr. 2, 9.
Inconstantia damnatur 1 Corinth. 15, 1. 2. 11. 2 Cor. 1, 17. Galat. 1, 6. Ephes. 4, 14. Iacob. 1, 8. 1 Petr. 5, 12.
Incredulitas, malorum omnium caput Hebr. 3, 17. 1 Petr. 1, 14. Iud. 5.
incredulitas summum in Iudaeis crimen Rom. 11, 28.
incredulitas, quam atrox crimen apud Deum 1 Tim. 1, 15. 1 Iohann. 5, 10.
incredulitas vita privat homines Eph. 2, 1.
incredulitas caeca 1 Timoth. 1, 13. 2 Thess. 1, 8.
Increduli stulti Tit. 3, 3. 1 Petr. 2, 15.
increduli ignorantes 1 Petr. 2, 15.
increduli redarguendi Ephes. 5, 11. 13. 14.
increduli an sint resurrecturi 1 Thess. 4, 14.
incredulorum poena et interitus 2 Thess. 1, 8. 2, 12.
incredulitas Stoica damnatur 1 Thess. 4, 13.
Indolentia, reiectionis signum Eph. 4, 19.
Indulgentia dissoluta maxime noxia 2 Cor. 13, 2.
indulgentiae papisticae evertuntur 1 Cor. 1, 13. 1 Ioh. 1, 7.
Indurandi verbum quomodo usurpet scriptura Rom. 9, 18.
Infidelitas, vide Incredulitas.
Infirmitas quid Paulo 1 Cor. 2, 3.
infirmitas pro humilitate Galat. 4, 13.
infirmitatis vocabulum varie acceptum 2 Cor. 12, 10. Hebr. 4, 15.
infirmi vocabulum late patet 2 Cor. 11, 20.
infirmi pro impiis et indignis Rom. 5, 6.
infirmorum in fide habenda ratio Rom. 14, 1. 1 Cor. 8, 7. 9. 10, 29. Tit. 3, 2.
infirma pro contemptis 1 Corinth. 12, 21.
Ingratitudo hominum inexcusabilis Rom. 1, 24.
ingratitudo errorum causa 2 Tim. 3, 13.
ingratitudo damnatur Roman. 1, 18. Gal. 6, 6. Col. 2, 7. 1 Tim. 5, 4. 2 Tim. 3, 13. Hebr. 10, 26. 29. 12, 18. 13, 4. 1 Petr. 2, 8. 2 Petr. 2, 20. 1 Ioh. 3, 4.
Inhumanitas Dei ignorantiam fere sequitur Rom. 3, 10.
Inimicus noster quis dici debeat Rom. 12, 20.
inimici diligendi Rom 12, 20. 1 Petr. 3, 9.
Iniusti qui habendi 1 Cor. 6, 9.
Inobedientia semper infidelitatis comes Eph. 2, 2.
Inordinati qui 2 Thess. 3, 6.
inordinati obiurgandi 1 Thessal. 5, 14.
Inquisitores qui 1 Cor. 1, 20.
Insitio triplex Rom. 11, 22.
Insociabiles qui Rom. 1, 28.
Intentiones bonae quo homines abripiant Rom. 10, 2. 1 Cor. 2, 8. Eph. 2, 8.
Invidia malignitatis signum Iac. 4, 5.

invidia a piis aliena esse debet Rom. 10, 12. 1 Corinth. 13, 4. 14, 31. Iac. 3, 14. 4, 2. 1 Petr. 2, 1.
invidiae mala Iac. 3, 14.
Invidi spiritu Dei vacui Iac. 4, 5.
Invocandi fiducia unde 1 Iohann. 5, 14.
Invocatio fidelibus propria 1 Ioh. 5, 14.
invocatio nominis Dei Iac. 2, 7.
invocatio pro universa fidei in Christum professione 1 Cor. 1, 2.
invocatio pro toto Dei cultu 2 Timoth. 2, 22.
invocatio tranquillo ac sedato animo fieri debet 1 Petr. 3, 7.
invocatio cum fiducia coniuncta 1 Ioh. 3, 22.
invocatio es fides, res inter se coniunctissimae Rom. 10, 14.
invocatio fidem probat Rom. 8, 16.
invocationis fructus Philipp. 4, 7.
Iobi patientia Iacob. 5, 11.
Iohannis mos 1 Iohann. 1, 5.
Iosephi fides Hebr. 11, 22.
Iosephi locus Philipp. 3, 5.
Ira pro Dei iudicio Roman. 4, 15. 1 Thess. 5, 9.
Iracundia damnatur Ephes. 4, 26. Iac. 1, 19.
Irenaei locus 2 Petr. 2, 18.
Isaac quomodo unigenitus Hebr. 11, 17.
Isaaci fides Hebr. 11, 20.
Israel duplex Gal. 6, 16.
Israel quomodo filius Dei Hebr. 1, 5.
Israelitae omnes quo tempore Iudaei dici coeperint, et a quo sic dicti sint Rom. 2, 17.
Iudaeus verus unde aestimandus Rom. 2, 28.
Iudaei unde sic dicti Rom. 2, 17.
Iudaei dispersi Iac. 1, 1.
Iudaei a gentibus ad certum tempus divisi Eph. 2, 14.
Iudaei passim exosi et detestabiles 1 Petr. 2, 12. 13.
Iudaei quomodo promissionis filii Rom. 9, 6.
Iudaei gratiae haeredes nascuntur Rom. 3, 30.
Iudaei quomodo idololatrae 1 Petr. 1, 3. 4, 3. 1 Ioh. 2, 22.
Iudaei quomodo ignorantes et caeci 1 Petr. 1, 14.
Iudaei cur inquilini a Petro vocentur 1 Petr. 1, 2.
Iudaei evangelii persequutores 1 Thessal. 2, 14.
Iudaei in Dei familia primogeniti Rom. 9, 4. 11, 26.
Iudaei cur reiecti Rom. 9, 30. Galat. 4, 23.
Iudaei quomodo sancti Rom. 11, 16. Gal. 2, 15.
Iudaei multa ex patrum traditionibus habuerunt Iud. 9.
Iudaeorum arrogantia Hebr. 10, 24.
Iudaeorum falsa confidentia Eph. 2, 14.
Iudaeorum elogia 1 Petr. 2, 9.
Iudaeorum excaecationis causa Roman. 10, 19.
Iudaeorum excellentia Rom. 9, 5.
Iudaeorum gens indomita Tit. 3, 1.
Iudaeorum inanis gloriatio Rom. 2, 17.
Iudaeorum indignatio erga gentes 1 Tim. 2, 3.
Iudaeorum odium in evangelium 1 Thess. 2, 15.
Iudaeorum peccatorum damnatio in lege Rom. 2, 12.
Iudaeorum praerogativae Roman. 9, 4. 5.
Iudaeorum accensa rabies adversus Paulum 2 Tim. 1, 12.
Iudaeorum reiectio unde Rom. 9, 3. Gal. 4, 23.
Iudaeorum saevitia in Paulum 2 Cor. 11, 24.
Iudaeorum et gentium collatio Roman. 3, 32.
Iudaeorum et gentium aequalitas Rom. 11, 32. Gal. 3, 14. Eph. 2, 3. 14. Coloss. 3, 11. Hebr. 10, 24.
Iudaeorum et gentium discrimen Rom. 3, 1. 1 Cor. 1, 22.
Iudas spiritu regenerationis minime praeditus 1 Corinth. 12, 8. 12, 2.
Iudas Maccabaeus, nominis Iudaici auctor creditur Rom. 2, 17.
Iudicare pro gubernatorem agere Hebr. 10, 30.
iudicari pro damnari 1 Cor. 10, 29. 1 Petr. 4, 6.
iudicandi lenitas damnatur Rom. 11, 4. 14, 4. 1 Tim. 5, 21. Iac. 4, 12.
iudicandum ex lege Iac. 4, 11.
Iudicium pro qualibet Dei ultione Rom. 13, 3.

iudicii divini nuntius pars est evangelii Rom. 2, 16.
Iudicii Dei denuntiatio Iac. 5, 1.
Iugum triplex Eph. 5, 22.
Iulianus in Paulum blasphemus Gal. 2, 6.
Iurare per Dei nomen quid Rom. 9, 1.
iurandi verus modus Hebr. 6, 16.
iurandi temeritas damnatur Hebr. 3, 11.
iurandi formulae sanctis familiares Gal. 1, 20.
Iuramentum quid Rom. 1, 9.
iuramentum non illicitum Rom. 9, 1. 2 Cor. 1, 23. 11, 10. Hebr. 6, 16. Iac. 5, 12.
iuramenti causae tres Hebr. 6, 16.
Iurisdictio officialium episcoporum unde manarit 1 Cor. 6, 4.
Iustificandi vox ambigua Iacob. 2, 21.
iustificari quid Paulo Rom. 8, 30. 33.
Iustificatio pro absolutione Rom. 5, 18.
iustificatio pro remissione peccatorum Tit. 3, 7.
iustificationis causae tres Rom. 3, 21. 24.
iustificationes carnis quae Hebr. 9, 9.
Iustitia quid 1 Ioh. 3, 10.
iustitia fidei, vide Fidei iustitia.
iustitia fidei quid Philipp. 3, 9.
iustitia legis duplex Philipp. 3, 6.
iustitia ex fide Hebr. 11, 7.
iustitia pro beneficentia 2 Corinth. 9, 10.
iustitia pro lege et regula iuste vivendi Rom. 6, 19.
iustitia pro remissione peccatorum Rom. 4, 6.
iustitia pro perfectione Hebr. 5, 13.
iustitia Dei, vide Dei iustitia.
iustitia fidelium ex fide pendet Philipp. 1, 11.
iustitia hominum in peccatorum remissione sita 1 Ioh. 5, 12.
Iustus quis vere dicatur 1 Tim. 1, 9. 1 Petr. 4, 18.
Iuvenalis locus 1 Cor. 5, 6.
Iuvenes quales esse debeant Tit. 2, 6.
Iuventutis vitia 2 Tim. 2, 22. 1 Petr. 5, 5. 1 Ioh. 2, 13.

L.

Labi et deficere differunt Hebr. 6, 6.
Labor manuarius an omnibus praeceptus Eph. 4, 28. 1 Thess. 4, 11. 2 Thess. 3, 10.
Lac pro omnibus spiritualis vitae affectibus 1 Petr. 2, 1.
Lacedaemoniorum chorus 1 Ioh. 2, 1. 13.
Lactantii locus Rom. 10, 2.
Lactantii delirium 2 Thess. 2, 1.
Lapsus duplex Hebr. 6, 4. 10, 26. 1 Ioh. 5, 16.
lapsus a Dei gratia proclivis Hebr. 12, 15.
lapsus angelorum 2 Petr. 2, 4. Iud. 6.
Laqueus conscientiis non iniiciendus 1 Cor. 7, 35. 14, 40. 2 Corinth. 1, 24. Coloss. 2, 16. 22. 2 Thess. 3, 4. 1 Tim. 4, 1. Tit. 1, 15. Iac. 4, 12.
Laus pro praedicatione Ephes. 1, 14.
Lectio sacrae scripturae quam necessaria 1 Thess. 5, 24.
Lenitas in corrigendis fratribus commendatur Gal. 6, 1.
Levi in Abrahamo decimatus Hebr. 7, 9.
Levitas damnatur 2 Cor. 1, 17.
Leonis locus 1 Cor. 1, 13.
לְעוֹלָם quid valeat Hebr. 7, 17.
Lex bifariam accipitur Rom. 10, 5.
lex a Paulo quadruplex fingitur Rom. 7, 21.
lex pro universali doctrina Iac. 1, 25.
lex pro evangelio Hebr. 7, 12.
lex pro quinque libris Mosis Galat. 4, 22.
lex pro regula Iac. 2, 9.
lex pro divinae veritatis revelatione Rom. 13, 11.
lex pro sacerdotio Levitico Hebr. 7, 19.
lex pro toto Veteri Testamento Rom. 3, 19.
lex in quem finem lata Rom. 3, 31.
lex num per manum Christi data Hebr. 2, 1.
lex omnibus suis partibus in Christum respicit Rom. 10, 4.
lex bene vivendi regula Rom. 6, 15. 7, 12. Gal. 3, 19.
lex cur evangelio cedere debeat Hebr. 7, 19. 20.

lex quo sensu spiritualis dicatur Rom. 7, 10. 14. 2 Cor. 3, 7.
lex quibus mortua Iac. 1, 25.
lex adventu Christi abolita 1 Iohann. 5, 6.
lex quomodo abrogata Rom. 6, 15. 7, 1. 2. Gal. 3, 25. Hebr. 7, 12. 18.
lex quatenus facilis 1 Ioh. 5, 3.
lex quatenus inutilis Hebr. 7, 18.
lex quomodo per fidem in Christum stabiliatur Rom. 3, 31.
lex quomodo caritate impleatur Roman 13, 8.
lex quomodo lethale vulnus infligat Rom. 7, 10.
lex quomodo mortifera Roman. 7, 11.
lex quomodo paedagogus fuerit patribus Gal. 3, 24.
lex quomodo cum fide consentiat Rom. 10, 5. Gal. 3, 12.
lex Christi quae Gal. 6, 2.
lex fidei quid Rom. 3, 27.
lex iustitiae, pro iustitia legis Rom. 9, 31.
lex libertatis quid Iac. 2, 12.
lex mandatorum in decretis sita Eph. 2, 15.
lex cur Mosis dicatur Hebr. 10, 28.
lex operum quid Rom. 3, 27.
lex peccati et mortis quid Rom. 8, 2.
lex spiritus pro Dei spiritu Rom. 8, 2.
lex et prophetae num etiam ad nos pertineant Eph. 2, 20.
legis excellentia Gal. 3, 19.
legis infirmitas quae Roman. 8, 3. Hebr. 9, 15.
legis iustitia duplex Philipp. 3, 6.
legis lectio quatenus nobis utilis 1 Petr. 1, 19.
legis nomen varie sumptum Rom. 7, 2.
legis vera observatio quae 1 Iohann. 5, 2.
legis officium 2 Cor. 3, 7. 1 Tim. 1, 9.
legis opera quae Paulo Gal. 2, 15.
legis summa 1 Petr. 1, 14.
legis usus multiplex Gal. 3, 19.
legis et coniugii comparati Rom. 7, 2.
legis et evangelii collatio Rom. 8, 15. 2 Cor. 3, 3. Hebr. 12, 18.
legis et evangelii consensio Hebr. 1, 1.
legis et evangelii discrimen 2 Cor. 3, 12. Hebr. 6, 4. 10, 1. 12, 19.
legi mori quid Gal. 2, 19.
legem observare quid Iac. 4, 11.
legum piarum et impiarum discrimen 1 Cor. 14, 40.
Liber pro lege, vel catalogo Hebr. 10, 7.
liber vitae quid Philipp. 4, 3. Hebr. 12, 22.
Liberalitas commendatur Tit. 3, 13.
Liberi humaniter fovendi Ephes. 6, 4.
liberi fidelium quomodo in utero sanctificati 1 Cor. 7, 14. Hebr. 6, 2.
liberorum in parentes officium Eph. 6, 1.
liberi iustitiae qui Rom. 6, 20.
liberum hominis arbitrium unde adstruatur a papistis 1 Cor. 3, 9. 15, 10. 1 Thess. 5, 19. 2 Tim. 2, 21. 4, 8. Hebr. 3, 7. 2 Petr. 1, 5. 1 Ioh. 5, 18.
liberum arbitrium evertitur Rom. 8, 6. 7. 9, 16. 1 Corinth. 15, 10. 2 Cor. 3, 5. Eph. 2, 2. 8. 10. 4, 17. Philipp. 2, 13. 1 Thess. 3, 12. 5, 23. 2 Tim. 2, 1. Hebr. 8, 10. 12, 15. 1 Petr. 1, 15. 22. 2, 9. 1 Ioh. 3, 9. 5, 4.
Libertas vera quae Gal. 5, 18. Iac. 2, 12.
libertas ex conscientia bona 1 Tim. 3, 13.
libertas vera ex fide Gal. 3, 26.
libertas a Christo parta non dat peccandi licentiam Rom. 6, 19.
libertas Christiana asseritur Tit. 1, 15.
libertas Christiana caritati subiecta 1 Cor. 8, 1. 9.
libertas spiritualis 1 Cor. 7, 22.
libertas spiritualis cum carnali servitute non pugnat Eph. 6, 5.
libertatis Christianae finis 1 Petr. 2, 16.
libertatis Christianae usus Galat. 5, 13.
libertatis abusus 1 Petr. 2, 13. 19.
Libertini, ministerii contemptores 1 Thess. 5, 20.
libertini quid de resurrectione sentiant 1 Cor. 15, 1. 2 Tim. 2, 17.

libertini perstringuntur Iud. 4. 13.
libertinorum voces inauditae 2 Petr. 2, 18.
libertinorum delirium refellitur 1 Iohann. 3, 9.
Librariorum temeritas 1 Iohann. 2, 14.
Lingua multum in utramque partem valet Iac. 3, 4.
lingua angelorum pro singulari aut eximia 1 Cor. 13, 1.
linguae intemperantia quando noxia Iac. 1, 26. 3, 2. 4. 9. 1 Petr. 3, 10.
linguae prodigiosa levitas Iac. 3, 9.
linguae regendae ratio Iac. 3, 3.
linguarum cognitio spiritus donum 1 Cor. 12, 8.
linguarum cognitio hodie quam necessaria 1 Cor. 14, 5.
Livii locus 1 Tim. 1, 14.
Lites fugiendae Rom. 13, 13.
lites domesticae fugiendae 1 Petr. 3, 7.
Litigare num semper malum sit 1 Cor. 6, 7.
Littera pro Veteri Testamento 2 Corinth. 3, 6.
littera pro externa sine pietate observatione Rom. 2, 28.
litterae et spiritus oppositio Rom. 7, 6.
Λογομαχία quid 1 Tim. 6, 4.
Loidis fides 2 Tim. 1, 5.
Loquacitas morbus muliebris Tit. 2, 3.
loquacitas damnatur Col. 4, 6.
loqui ad aedificationem, quid 1 Corinth. 14, 3.
loqui secundum hominem 1 Corinth. 9, 8. Gal. 3, 15.
loquutio comparativa 1 Petr. 2, 19.
Loth quomodo oculis et auribus iustus 2 Petr. 2, 8.
Lucas medicus an idem evangelista Col. 4, 14.
Lucta fidelium, vide Fidelium militia.
Lycurgus cur sacrilegus ab Ovidio dictus Rom. 2, 22.

M.

Macedones in quem finem laudentur a Paulo 2 Cor. 8, 1.
Macedonum zelus 2 Cor. 11, 8.
Magistri pro iis, qui sibi ius censorum in alios usurpant Iacob. 3, 1.
magistratus in quem finem a Domino institutus Rom. 13, 3.
magistratus malus, flagellum Domini, ibidem.
magistratus auctoritas 1 Petr. 2, 14.
magistratus nativum officium Rom. 13, 3. 7. 1 Corinth. 6, 1. 1 Petr. 2, 14.
magistratus vocatio qualis Roman. 13, 4.
magistratus subditis sunt debitores, ibidem.
magistratibus obediendum Tit. 3, 1.
Magniloquentia impostorum Iud. 16.
Maledicere in Sodoma vel Israele quid sit Gal. 3, 16.
maledicendi libido ex superbia Iacob. 3, 13.
Maledicentia damnatur 1 Cor. 6, 9. Iac. 1, 26. 3, 2. 9. 4, 11. 1 Petr. 2, 1. 3, 16.
maledicentia infidelium quomodo cohibenda 1 Petr. 2, 12. 15. 3, 2.
Malitia deponenda Iac. 1, 21. 1 Petr. 2, 1.
Malum pro malo non reddendum Rom. 12, 17. 1 Thessalon. 5, 15. 1 Petr. 3, 9.
malum bono vincendum Roman. 12, 21.
mali bonis permixti, vide Boni malis permixti.
Manna figura Christi 1 Cor. 10, 3.
manna quomodo spiritualis cibus, ibidem.
Mandatum carnale pro externis caeremoniis Hebr. 7, 15.
Manichaei qualem perfectionem somnient 1 Tim. 4, 3.
Manichaeorum delirium de hominis origine 2 Petr. 1, 4.
Manichaeorum duo principia 2 Corinth. 4, 4. Eph. 2, 2. 1 Iohann. 3, 8.
Manichaeorum error de Christi corpore 1 Cor. 15, 47. 2 Tim. 2, 8. Hebr. 2, 16.
Mansuetudo piis necessaria Galat. 6, 1. Iacob. 1, 21. 3, 2. 1 Petr. 3, 16.
Manus Domini duae 1 Petr. 5, 5.

manuum impositio quid 2 Tim. 1, 6.
manuum impositio unde fluxerit Hebr. 6, 2.
manuum impositio pro ordinatione 1 Tim. 5, 22.
manus attollere 1 Tim. 2, 8.
Maran atha quid 1 Cor. 16, 22.
Marcion antichristus 1 Ioh. 2, 18.
Marcionitae refelluntur Eph. 2, 20. Philipp. 2, 7. 1 Timoth. 3, 16. 2 Tim. 2, 8. Hebr. 2, 16. 1 Ioh. 2, 22.
Martyres modis omnibus iuvandi Philem. 13.
martyres quo supplicii genere olim afficerentur 1 Cor. 13, 3.
martyres non sunt redemptores Col. 1, 24. 1 Ioh. 1, 7.
martyres quomodo pro ecclesia passi Col. 1, 24.
martyrum constantia unde Philipp. 1, 7.
martyrum Christi invicta fortitudo 2 Tim. 2, 9.
martyrum sanguis semen ecclesiae Philipp. 1, 7.
Matrimonium, vide Coniugium.
matrimonium non est sacramentum Eph. 5, 32.
Mediae res quae dicantur 1 Corinth. 8, 1.
Mediator unus 1 Tim. 2, 5.
mediator noster Christus, vide Christus mediator.
mediatoris officium Hebr. 7, 25.
mediatores quando inventi 1 Tim. 2, 5.
Mediocritas tenenda 1 Tim. 2, 9.
Melchisedec typus Christi Hebr. 5, 10.
Melchisedec in quibus sit similis Christo Hebr. 7, 1.
Melchisedec Abrahamo superior Hebr. 7, 4. 6.
Melchisedec a communi nascendi lege exemptus Hebr. 7, 3.
Melchisedec num adhuc vivat Hebr. 7, 8.
Membra pro omnibus partibus hominis Iac. 4, 1.
Menandri poeta testimonium 1 Cor. 15, 33.
Mendacium damnatur Col. 3, 9.
Menenius Agrippa 1 Cor. 12, 15.
Mens pro ratione Eph. 2, 3.
mens carnis pro humani ingenii perspicacia Col. 2, 18.
mens hominis caeca 2 Tim. 2, 25.
mentis renovatio necessaria Rom. 12, 2. Eph. 4, 22.
Merces operariis reddenda Iacob. 5, 4.
merces operum quid 2 Corinth. 5, 10. Gal. 6, 8. 2 Tim. 1, 18. Hebr. 6, 10. 10, 34. 35. 11, 26. 1 Petr. 1, 17.
Meritum unde a papistis adstruatur Rom. 10, 5. 2 Corinth. 5, 10. Coloss. 1, 5. 1 Tim. 4, 8. 6, 18. 2 Tim. 4, 8. Iac. 1, 12. 2 Petr. 1, 10.
meritum ex mercede non statuendum Rom. 2, 6.
meritum et fides, res penitus contrariae Rom. 9, 32.
meritum humanum evertitur Rom. 2, 6. 3, 27. 4, 2. 5, 5. 8, 18. 9, 32. Eph. 2, 8. Philipp. 1, 29. 3, 9. 2 Thess. 1, 11. 2 Tim. 1, 9. Tit. 3, 5. Hebr. 6, 12. Iacob. 1, 18. 1 Petr. 1, 3. 9. 18. 5, 10. 2 Petr. 1, 1. 1 Ioh. 3, 1. 9.
Messias qualis a Iudaeis exspectetur Ioh. 2, 18.
Migratio e vita fidelibus voluntaria 2 Cor. 5, 1.
Militia spiritualis 2 Corinth. 10, 4. Eph. 6, 11. 12. Hebr. 10, 32. 13, 13. 1 Petr. 2, 11. 4, 15. 18. 5, 8.
militia fidelium, vide Fidelium militia.
Minister verbi quomodo servare dicatur Rom. 11, 14. 1 Timoth. 4, 16.
ministri Christi qui censendi 1 Corinth. 1, 1. 4, 2.
ministrorum comitas et suavitas Rom. 16, 18.
ministrorum scopus 1 Cor. 1, 12.
Ministerium verbi hominibus destinatum Eph. 3, 10.
ministerium verbi commendatur Rom. 1, 16. 10, 15. 11, 14. 1 Corinth. 2, 13. 3, 5. 9. 9, 1. 13, 3. 2 Cor. 13, 3. Galat. 4, 14. 19. Eph. 4, 12. 1 Thess. 3, 10. 5, 20. 1 Tim. 4, 16. 2 Tim. 4, 1. Tit. 1, 5. Philem. 10. Hebr. 2, 12. 4, 12. 8, 10. 11. 13, 22. Iac. 1, 18. 21. 1 Petr. 1, 25. 4, 11. 1 Iohann. 3, 23. 4, 1.
ministerii contemptus unde 1 Thessalon. 5, 21.
ministerii contemptores 1 Iohann. 2, 27.

ministerii efficacia Gal. 4, 19.
ministerii finis Col. 1, 25.
ministerii successus opus Dei Hebr. 3, 4.
Miracula, doctrinae sigilla Hebr. 2, 4.
miracula cur signa dicantur 2 Cor. 12, 12.
miracula cur prodigia dicantur, ibidem.
miracula cur virtutes dicantur, ibidem.
miracula papistarum qualis Hebr. 2, 4.
miraculorum usus Roman. 15, 18. 1 Cor. 1, 22. Hebr. 2, 4.
Misericordia pro gratia Iud. 2.
misericordia commendatur Iacob. 2, 13. 14.
misericordia Dei, vide Dei misericordia.
Missa quo clypeo a papistis protegatur 1 Cor. 11, 34.
missa papalis refellitur 1 Cor. 5, 7. 11, 24. Hebr. 5, 1. 7, 9. 9, 26. 10, 2. 15.
missae sacrificium incruentum Hebr. 9, 26.
Moderatio in rebus omnibus tenenda Philipp. 4, 5. 1 Thess. 5, 16. 1 Tim. 5, 1. Hebr. 6, 9. 7, 19. Iac. 5, 13. 2 Petr. 1, 13.
moderatio in vitiis corrigendis necessaria 1 Tim. 5, 1.
moderationes fucatae Gal. 2, 5.
Modestia piis necessaria Iac. 1, 21.
Molles qui 1 Cor. 6, 9.
Monachatus unde fluxerit 1 Timoth. 4, 7.
monachatus impurus 1 Cor. 7, 5.
monachatus effigies a Paulo depicta 2 Tim. 3, 6.
monachatus sanctitas papalis Col. 2, 23.
monachatus otiosi semen tempore Pauli 2 Thess. 3, 11.
monachi otiosi ventres 2 Thess. 3, 10. 1 Tim. 5, 6.
monachi fratrum nomen ad se rapuerunt Hebr. 13, 1.
monachorum colluvies in papatu 2 Tim. 4, 3.
monachorum insulsa deliria Iud. 9.
monachorum exercitia 1 Corinth. 9, 27.
monachorum voracitas 2 Corinth. 11, 20.
Moniales unde fluxerint Rom. 16, 1. 1 Tim. 5, 11.
Monitiones in ecclesia quam necessariae 1 Thess. 5, 14. 1 Timoth. 5, 7. Iacob. 3, 1. 2 Petr. 3, 1. Iud. 5.
monitiones temperandae 2 Petr. 1, 13.
Mons sanctus 2 Petr. 1, 18.
Montanus hostis coniugii 1 Timoth. 4, 3.
Morbi ex peccato Iac. 5, 15.
Mori legi quid Gal. 2, 19.
Mors quid Philipp. 1, 23. 1 Thess. 4, 16. 2 Tim. 4, 6. Hebr. 2, 15.
mors ex peccato Eph. 2, 1.
mors pro abrogatione Col. 2, 20.
mors pro externa mortificatione 2 Tim. 2, 11.
mors optanda 2 Tim. 4, 8.
mors piis non timenda Philipp. 1, 23. 2, 18. Hebr. 2, 14. 15. 2 Petr. 1, 13.
mors servis Dei fere semper praesentanea Rom. 8, 36.
mors quo animo contemnenda 1 Corinth. 15, 30.
mors in quem finem piis expetenda Rom. 7, 24.
mors num Christo sit dominata Rom. 6, 9.
mors quomodo per Christum destructa 1 Cor. 15, 26.
mors piis vitae imago 2 Thessal. 1, 5.
mors piorum non fuit pro peccatis satisfactoria 2 Tim. 2, 10.
mors aeterna impiis apparata 2 Thess. 1, 9.
mors reprobis amplum praemium Rom. 6, 23.
mors peccati, vita hominis Rom. 7, 9.
mors Christi, vide Christi mors.
mortis causa Iac. 1, 15.
mortis origo Hebr. 2, 15.
mortis metus nimius certum infidelitatis signum, ibidem.
mortis contemptus 1 Cor. 15, 30. 31. 2 Cor. 5, 1. 8. 2 Tim. 4, 6. Hebr. 11, 35.
Mortuum esse pro inutilem esse 1 Tim. 5, 6.
mortui quomodo lugendi Philipp. 2, 27. 1 Thess. 4, 13.
mortui non invocandi Coloss. 4, 3. 1 Tim. 2, 5. Hebr. 8, 5. Iacob. 5, 17. 1 Ioh. 2, 1.

Mortificatio duplex Col. 3, 5.
mortificatio in baptismo figurata 1 Petr. 3, 21.
mortificatio externi hominis Phil. 3, 10.
mortificatio piis necessaria Roman. 6, 8. Hebr. 4, 10. 1 Petr. 2, 24. 4, 1.
mortificatio Christi, vide Christi mortificatio.
Moses propheta Hebr. 1, 1.
Moses evangelii praeco Rom. 10, 5.
Moses Christo longe inferior Hebr. 3, 3.
Moses quomodo e libro vitae deleri cuperet Rom. 9, 4.
Mosis fides Hebr. 11, 24. 28.
Mosis propria ac peculiaris functio Rom. 10, 5.
Mosis peccatum Hebr. 3, 17.
Mosis sepulchrum cur occultum Iud. 9.
Mosis et Christi discrimen Hebr. 3, 3. 5. 7, 12.
Mosis et Pauli optima consensio Rom. 10, 8.
Muhammedes apostata 2 Thess. 2, 3.
Muhammedes unde sua deliria hauserit 1 Ioh. 4, 6.
Mulier num etiam imago Dei 1 Corinth. 11, 7.
mulieres a munere docendi arcendae 1 Tim. 2, 11.
mulieres imposturis obnoxiae 2 Timoth. 3, 6.
mulieres suspiciosae et timidae 1 Timoth. 2, 15. 1 Petr. 3, 6.
mulieres viris subiectae 1 Cor. 14, 34. Ephes. 5, 22. 1 Tim. 2, 11. 1 Petr. 3, 1.
mulierum consolatio 1 Tim. 2, 15.
mulierum curiositas 1 Petr. 3, 3.
mulierum officium 1 Tim. 2, 9. 11. Tit. 2, 4.
mulierum ornatus 1 Timoth. 2, 9. 1 Petr. 3, 3.
mulierum sanctificatio 1 Tim. 2, 15.
mulierum timiditas 1 Petr. 3, 6.
mulierum virtutes 1 Petr. 3, 4.
mulieribus num prophetare liceat 1 Cor. 11, 5.
mulieribus quis honor impendendus 1 Petr. 3, 7.
Multitudo non semper Deo probatur 2 Tim. 4, 3. 2 Petr. 2, 2. 5.
multitudo credentium fidem piorum confirmat Coloss. 1, 6. 23. 1 Petr. 5, 13.
multitudo infidelium 1 Petr. 2, 7. 3, 19.
Multi pro omnibus Hebr. 9, 28.
Mundus duplex Hebr. 2, 5.
mundus quid 1 Ioh. 2, 15.
mundus pro toto genere humano 1 Ioh. 5, 19.
mundus pro conditione terrenae vitae 1 Cor. 7, 33.
mundus pro hominum ingenio ac more Rom. 12, 2.
mundus pro eo omni, quod spirituali Christi regno contrarium est Gal. 6, 14.
mundus pro omni eo, quod adversum est Dei spiritui 1 Iohann. 5, 4.
mundus divinitatis speculum Hebr. 11, 3.
mundus ex aquis originem habet 2 Petr. 3, 5.
mundus a Christo creatus Philipp. 3, 21.
mundus per Christum creatus Hebr. 1, 2. 2, 10.
mundus piis semper infensus 2 Timoth. 3, 12.
mundus quomodo per arcam Noae damnatus Hebr. 11, 7.
mundus totus, tenebrae Coloss. 1, 13.
mundus totus, sine Christo deforme chaos et horrenda confusio Eph. 1, 10. 3, 15.
mundi amicitia quae dicatur Iac. 4, 4.
mundi amor quam noxius 2 Tim. 4, 10. Iac. 4, 4. 1 Ioh. 2, 15.
mundi caduca et fluida conditio Hebr. 11, 10.
mundi contemptus piis omnibus praecipitur Col. 3, 1. 2. 3. Iac. 1, 10. 4, 4. 1 Petr. 4, 1. 14. 1 Iohann. 2, 15.
mundi corruptio 2 Petr. 1, 4.
mundi creatio fide apprehenditur Hebr. 11, 3.
mundie elementa quomodo absumenda 2 Petr. 3, 10.
mundi ingratitudo Gal. 6, 6. Hebr. 11, 38.
mundi interitus 2 Petr. 3, 5.
mundi ordines Deo probantur 1 Corinth. 8, 6.
mundi sapientia quid 1 Cor. 1, 20. 3, 19.
mundi status corruptioni obnoxius 2 Petr. 3, 4.

mundi vanitas quanta 1 Cor. 7, 31.
Munificentia non tam aestimatur a Deo ex summa, quam ex animo 2 Cor. 9, 7.
Murmur damnatur 1 Cor. 10, 10.
Musicae vis magna ad sensus hominum movendos 1 Cor. 14, 7.
Mysteria omnia Dei, carni sunt paradoxa Rom. 3, 5.

N.

Narcissus Claudii libertus Rom. 16, 11.
Natura bifariam consideranda Eph. 2, 3.
natura pro re ipsa seu substantia Gal. 4, 8.
natura pro qualitate non substantia 2 Petr. 1, 4.
נפש varie accipitur 1 Cor. 15, 45.
Nequitia quid Rom. 1, 28.
Neronis saevitia in Christianos 1 Corinth. 13, 3.
Nestorius duplicem Christum fingebat Hebr. 2, 16.
Nestorius refellitur 1 Tim. 3, 16.
Nicodemitae 1 Cor. 8, 13. 9, 22. 10, 20.
Noa cur iustitiae praeco 2 Petr. 2, 5.
Noae fides et iustitia Hebr. 11, 7.
Noae obedientia Hebr. 11, 7.
Nobiles pauci a Deo vocati 1 Cor. 1, 26.
Nobilitas vera quae Iac. 1, 18.
Nomen pro notitia Rom. 1, 5.
nomen pro amplitudine vel excellentia Eph. 1, 21. Philipp. 2, 9.
nomen Dei, vide Dei nomen.
Nonnae, vide Moniales.
Nosse pro censere 2 Cor. 5, 16.
Nota universalis non semper universaliter sumenda Coloss. 1, 23. 1 Tim. 2, 3. 5. Tit. 2, 11. Hebr. 8, 11. 13, 4. Iac. 1, 5. 1 Ioh. 2, 2. 20.
Novati error refellitur Rom. 3, 25. Hebr. 10, 26.
Novitas odiosa vel suspecta 1 Petr. 1, 20. 1 Ioh. 2, 7.
novitas vitae quatenus valeat ad confirmandam fiduciam 1 Iohann. 4, 17.
Nox pro ignoratione Dei Rom. 13, 11.
Nubes quomodo baptismi signum 1 Cor. 10, 1.
Numerus ternarius pro summo et perfectissimo 2 Cor. 12, 2.
numeri mutatio 1 Tim. 2, 15.
Nuptiae secundae, licitae 1 Cor. 7, 39.
nuptiae secundae apud veteres probro notatae 1 Cor. 7, 28.
nuptiae secundae olim inter Christianos non benedicebantur 1 Corinth. 7, 39.
nuptiis secundis quaedam concilia vetuerunt interesse clericos 1 Corinth. 7, 39.

O.

Obedientia qualis in piis requiratur Rom. 14, 5.
obedientia ex fide Hebr. 3, 13. Iud. 5.
obedientia pro vitae novitate 1 Petr. 1, 2.
obedientia filiorum Dei nota 1 Petr. 1, 14. 17.
obedientia praevaricatrix Col. 2, 23. Iac. 4, 12.
obedientia piis necessaria Rom. 6, 16. 2 Cor. 9, 13. 10, 5. Eph. 5, 9. Hebr. 3, 7. 5, 9. 10, 7. Iacob. 2, 10. 1 Petr. 1, 22. 1 Ioh. 2, 3. 17. 4, 6. 5, 2.
obedientia magistratibus debita Roman. 13, 5. 8. 2 Petr. 2, 10. 13. Iud. 8.
obedientia pastoribus debita Hebr. 13, 17.
obedientia dominis carnalibus debita 1 Petr. 2, 18.
obedientia Christi, vide Christi obedientia.
obedientiae magistra sola fides Hebr. 11, 7. 8.
obedientiae fidelium prima causa Hebr. 2, 13.
obedientiae exemplum in mutis creaturis propositum Rom. 8, 20.
Oblias quis fuerit, in arg. epistolae Iacobi.
Obstinatio cavenda 2 Tim. 3, 14.
Obtrectandi morbus unde Iacob. 1, 26.
obtrectatio damnatur Iacob. 1, 26. 3, 2. 4, 11. 1 Petr. 2, 1. Tit. 3, 2.
Obtrectatores qui Rom. 1, 28.
Occasio arripienda Rom. 2, 4. 12, 11. 2 Corinth. 6, 2. Gal. 6, 10.

Hebr. 3, 13. 15. 4, 16. 6, 3. 2 Petr. 3, 9.
Oda quid Col. 3, 16.
Odium diuturnum morbus incurabilis Eph. 4, 27.
odium quam detestabile coram Deo 1 Ioh. 3, 15.
odium nota reprobationis 1 Iohann. 3, 12.
Oeconomia semper curae Deo Eph. 6, 5.
oeconomia tribus iugis constat Eph. 5, 12.
Offensiones quomodo vitandae Roman. 3, 8. 6, 1. 9, 1. 14. 10, 1. 16, 17. 1 Cor. 9, 22. 1 Thess. 2, 14. 2 Tim. 1, 15. 2, 19. Hebr. 3, 7. 16.
Officiales papistici 1 Cor. 6, 4.
Oleum cur aegrotis adhibitum Iac. 5, 14.
Omnes pro multis 1 Cor. 14, 31. Philipp. 2, 21.
omnes salvos fore quidam ex Pauli verbis perperam colligunt Rom. 11, 32.
Onesimus fugitivus domino suo Philemoni aliquid furatus Phil. 18.
Onesiphori laudes 2 Tim. 1, 16.
Opus pro effectu Iac. 1, 4.
opus idem quomodo Deo et Satanae tribuatur 2 Corinth. 4, 4. 1 Thess. 2, 18.
opus evangelistae quid 2 Tim. 4, 5.
opus operatum papistae in sacramentis imaginantur Gal. 5, 3.
opera quae Deo grata Hebr. 11, 4.
opera non iustificant, et quare Roman. 2, 13.
opera bona quae 1 Timoth. 6, 18. Hebr. 13, 20.
opera bona unde Tit. 3, 5.
opera bona ad iustitiam requiruntur Iac. 2, 25.
opera bona fidem sequuntur Tit. 3, 8.
opera bona, pars gratiae Dei Eph. 2, 10.
opera bona quomodo a Deo coronentur Rom. 2, 6.
opera bona commendantur Eph. 2, 10. Tit. 2, 14. 3, 13. Hebr. 6, 10. 1 Petr. 2, 12.
opera carnis Gal. 5, 19.
opera legis quae Paulo Gal. 2, 15.
opera mortua quae Hebr. 9, 14.
opera supererogationis unde stabiliant papistae 1 Cor. 9, 18.
opera supererogationis evertuntur 1 Ioh. 1, 7.
opera tenebrarum pro turpibus et flagitiosis Rom. 13, 11.
operum fiducia vana 1 Ioh. 4, 17.
operum iustificationem unde papistae eliciant Rom. 13, 8. 1 Tim. 2, 15. Iac. 2, 20.
operum merces qualis 1 Cor. 3, 8. 2 Cor. 5, 10. Gal. 6, 8. 2 Tim. 1, 16. 18. Hebr. 6, 10. 11, 26.
operum praescientia perperam cum electione miscetur Rom. 11, 6.
Opinatio fidei contraria Gal. 1, 9. Col. 1, 23.
Opinionis et fidei discrimen 1 Thessal. 2, 13. 2 Tim. 1, 12. 1 Ioh. 1, 1.
Oracula pro foedere Dei Roman. 3, 2.
Orandi vera regula Iac. 1, 6. 4, 3. 5, 17. 1 Ioh. 5, 14. Iud. 20.
orandi fiducia unde 1 Ioh. 3, 22. 23. 5, 14.
orandum pro omnibus, maxime pro sanctis Eph. 6, 18.
Oratio quid 1 Tim. 2, 1.
oratio vera quae Roman. 8, 27. 10, 14.
oratio mentem requirit 1 Cor. 14, 14.
oratio assidua Rom. 12, 12.
oratio pro fratribus 1 Ioh. 5, 16.
oratio pro aegrotantibus Iacob. 5, 14.
orationis vis Iac. 5, 16.
orationis et precationis discrimen Eph. 6, 18.
orationes quae Deo acceptae Rom. 8, 27.
orationes publicae 1 Cor. 14, 16.
orationes piis quam necessariae Roman. 15, 31. Philipp. 4, 6. Coloss. 4, 2. Iac. 1, 5. 5, 13. 1 Petr. 4, 7.
orationes piorum quomodo exaudiantur 2 Cor. 12, 8.
Orbis futurus pro renovato Hebr. 2, 5.
Ordo non semper servatus 1 Tim. 1, 2. Iacob. 4, 8. 1 Petr. 2, 17. 2 Petr. 1, 10.
ordini, quem Deus instituit, parendum 1 Cor. 12, 18.
Origenis delirium 1 Thess. 4, 17.
Os pro facie seu conspectu Rom. 10, 9.

oris apertio Eph. 6, 19.
oris obstructio quid Paulo Rom. 3, 19.
Osculum caritatis 1 Petr. 5, 14.
osculum sanctum 1 Cor. 16, 20.
osculi usus apud veteres Rom. 16, 16.
Osores Dei qui Rom. 1, 28.
Ostium apertum quid Paulo 2 Corinth. 2, 12.
Otium damnatur 1 Thessal. 4, 11. 2 Thess. 3, 10 12.
Ovidii locus Rom. 7, 16. 2 Cor. 8, 10. 2 Thess. 1, 5.

P.

Pacta qua re a promissionibus differant Rom. 9, 4.
Paederastae 1 Cor. 6, 9.
Paedobaptismus, vide Baptismus infantibus minime negandus.
Panis quomodo dicatur corpus Christi 1 Cor. 11, 24.
panis fractio pro tota coena 1 Corinth. 10, 17.
Papa antichristus 2 Thess. 2, 4. Iac. 4, 12. 1 Ioh. 2, 18.
papa infestissimus Christi hostis 1 Petr. 2, 7.
papa quam improbe sacerdotium sibi vindicet Hebr. 7, 12.
papa in quem finem suos presbyteros creet 1 Petr. 5, 2.
papa non est ecclesiae caput Eph. 1, 22. 4, 15. Col. 1, 18. 2, 19.
papae regnum, quamvis procerum sit et amplum, Deo tamen abominabile est Col. 2, 19.
papae tituli 2 Cor. 11, 14.
papae tyrannis maxima 1 Cor. 14, 40. 2 Cor. 11, 20. Galat. 5, 1. Ephes. 4, 11. Coloss. 2, 20. 21. 1 Thessal. 5, 24. 2 Thessal. 2, 4. 1 Tim. 4, 1. Tit. 1, 15. Hebr. 13, 17.
Papatus deformis gibbus Ephes. 4, 15.
papatus Romanus prosternitur Gal. 2, 11.
papatus ex Christi ignorantia conflatus Col. 2, 4.
papatus doctrina qualis Hebr. 3, 6.
papatus impietas Eph. 4, 13.
papatus religio qualis Hebr. 1, 1.
papatum unde quidam statuant 1 Corinth. 9, 5.
papistae idololatrae 1 Petr. 1. 1 Iohann. 2, 22. 5, 21.
papistae frustra de antiquitate gloriantur Eph. 2, 20.
papistae iudicium de sua doctrina refugiunt Philipp. 3, 1.
papistae homines fingunt extra Christum esse semimortuos Ephes. 2, 1.
papistae se absque Christi spiritu Christianos iactant Rom. 8, 9.
papistae acriter contendunt, in regenitis non esse peccatum Rom. 7, 7.
papistae unde merita sua probent Rom. 10, 5.
papistarum exsecrabilis in scripturam blasphemia 2 Petr. 1, 19.
papistarum diabolica contumacia 1 Cor. 14, 16.
papistarum crudelitas 1 Thessal. 5, 24.
papistarum impudentia 2 Petr. 2, 19.
papistarum leges tyrannicae 1 Tim. 4, 1.
Parabola pro similitudinis nota Hebr. 11, 19.
Paradisus quid 2 Cor. 12, 4.
Parentum officium Col. 3, 2.
parentum in liberos potestas 1 Corinth. 7, 36.
parentum Mosis fides imbecillis Hebr. 11, 23.
Passiones ignominiae Rom. 1, 26.
Pastor bonus quis 1 Corinth. 7, 25. 2 Tim. 3, 10.
pastor, bonus et probatus paterfamilias esse debet 1 Tim. 3, 4.
pastor quomodo suos tractare debeat 1 Cor. 4, 22.
pastor et episcopus synonyma Philipp. 1, 1.
pastoris probi notae 2 Tim. 4, 5.
pastoris familia qualis esse debeat Tit. 1, 6.
pastoris vox duplex esse debet Tit. 1, 9.
pastori duo curanda 1 Tim. 4, 16.
pastores veri qui 1 Corinth. 12, 28. Ephes. 4, 11. 1 Thessal. 5, 12. 1 Petr. 2, 7. 2 Petr. 1, 16. 1 Iohann. 1, 1.
pastores veri pauci admodum 2 Timoth. 1, 7. Hebr. 13, 17.
pastores quales esse debeant 1 Tim. 3, 2. Tit. 1, 6.

pastores angeli Gal. 4, 14.
pastores cur presbyteri seu seniores dicti 1 Petr. 5, 1.
pastores publicis sumptibus alendi 1 Cor. 9, 11.
pastores frugali victu contenti esse debent Gal. 6, 6.
pastores an divites esse possint 2 Corinth. 6, 4.
pastores in pretio habendi 1 Thessal. 5, 12.
pastores amandi Gal. 6, 16.
pastores non coli tantum, sed et amari debent Gal. 4, 15. Philipp. 2, 22.
pastores, qui dissolute vivunt, palam arguendi 1 Tim. 5, 20.
pastores calumniis obnoxii 1 Tim. 5, 19. 2 Tim. 1, 15.
pastores quomodo patres eorum, quos docent 1 Cor. 4, 15. Tit. 1, 4. Philipp. 1, 10. Hebr. 13, 7. 1 Petr. 5, 13.
pastores ministri sunt, non domini 1 Corinth. 4, 1. 2 Corinth. 4, 5. Col. 1, 25. 1 Petr. 5, 3.
pastores quomodo ministri spiritus 2 Cor. 3, 6.
pastores quomodo sacerdotes Philipp. 2, 17.
pastores fere semper neglecti Gal. 6, 6.
pastores cur viliores habeantur Col. 1, 24.
pastorum affectus in ecclesiam 2 Corinth. 11, 2. 3. 1 Thess. 2, 7. 11.
pastorum ambitio quam noxia 1 Thessal. 2, 5. 1 Timoth. 3, 6. 1 Petr. 5, 1. 3.
pastorum avaritia quam noxia 1 Thess. 2, 5. 1 Tim. 3, 3. Tit. 1 11. 1 Petr. 5, 1.
pastorum auctoritas Tit. 2, 15.
pastorum comitas Tit. 1, 7.
pastorum concordia quam necessaria 1 Cor. 3, 8. 14, 33. Phil. 2, 1. 2 Petr. 3, 15.
pastorum conditio Phil. 2, 25.
pastorum coniugia licita 1 Timoth. 3, 2.
pastorum consolatio Roman. 1, 9. 2 Tim. 3, 9. 11. 1 Petr. 5, 4.
pastorum contemptus unde 1 Tim. 4, 12.
pastorum dignitas 2 Corinth. 5, 18. Philipp. 2, 29. 1 Ioh. 4, 6.
pastorum electio religiose fieri debet 1 Tim. 3, 1.
pastorum fama optima esse debet 1 Tim. 3, 7.
pastorum fiducia 2 Corinth. 3, 12. 13, 5.
pastorum felicitas 1 Thess. 3, 8.
pastorum labor non inanis 1 Cor. 3, 7.
pastorum lenitas 2 Tim. 4, 2.
pastorum liberi quales esse debeant 1 Tim. 3, 4. Tit. 1, 6.
pastorum merces 1 Corinth. 3, 8. 1 Petr. 5, 4.
pastorum militia 2 Cor. 6, 7. 10, 4. Gal. 1, 10. Philipp. 2, 25. 1 Timoth. 1, 18. 6, 12. 2 Tim. 2, 3. 3, 13. 4, 8.
pastorum munus et officium Rom. 3, 10. 15, 16. 1 Cor. 3, 2. 4, 1. 9, 18. 2 Cor. 1, 18. 2, 2. 5, 19. 6, 1. 10, 2. 11, 2. 12, 14. 15. 20. 13, 7. Gal. 4, 12. 19. 6, 16. Eph. 3, 14. Philipp. 2, 1. 3, 1. Col. 4, 12. 1 Thess. 2, 4. 11. 13. 5, 12. 13. 1 Tim. 2, 9. 4, 11. 5, 1. 7. 2 Tim. 4, 2. 3. 4. Tit. 1, 1. 11. 2, 11. 3, 8. Hebr. 3, 12. 4, 1. 13, 17. 1 Petr. 4, 11. 5, 1. 10. 2 Petr. 3, 1. 1 Ioh. 2, 26. 5, 13. Iud. 4. 22.
pastorum opus 1 Thess. 5, 12.
pastorum orationes Ephes. 3, 14. 1 Petr. 5, 10.
pastorum ornamenta 1 Tim. 4, 12.
pastorum patientia 1 Timoth. 5, 24. 2 Tim. 2, 24. 4, 2.
pastorum paupertas 1 Tim. 3, 3.
pastorum pigritia 1 Petr. 5, 1.
pastorum potestas 2 Cor. 10, 4. 5. 6. 8. 13, 8. 10. Philem. 8. Hebr. 4, 12.
pastorum prudentia Tit. 1, 13.
pastorum habenda ratio Galat. 6, 6. 1 Thess. 2, 9. 1 Tim. 5, 17. 18.
pastorum vera receptio 2 Cor. 7, 15. 1 Thess. 2, 13.
pastorum scopus 1 Cor. 1, 12. 3, 8. 1 Petr. 5, 4.
pastorum timiditas damnatur 2 Timoth. 1, 7.
pastorum triumphus 2 Cor. 2, 14. 1 Thess. 2, 19.
pastorum vita ecclesiis pretiosa esse debet 1 Cor. 16, 10. Philipp. 2, 29.

pastorum vita qualis esse debeat Tit. 2, 7. 1 Petr. 5, 3.
pastorum vocatio ex Deo Hebr. 5, 4.
pastorum ordinaria vocatio Galat. 1, 1.
pastorum uxores quales esse debeant 1 Tim. 3, 11.
pastorum zelotypia pro Christo 2 Corinth. 11, 2.
pastorum bonorum et malorum discrimen 2 Tim. 3, 6.
pastoribus nullum in conscientias imperium 2 Cor. 1, 24.
pastoribus quatenus liceat sua quaerere Philipp. 2, 21.
Patenae osculandae ritus unde fluxerit Rom. 16, 16.
Patientia vera quid 1 Petr. 1, 6.
patientia, Dei donum Philipq. 1, 28. 29.
patientia ex fide nascitur Hebr. 10, 38. 11, 10. 35.
patientia quae laudanda Rom. 15, 4. 1 Petr. 2, 19.
patientia quomodo probationem operetur Rom. 5, 4.
patientia comes fidei individua Rom. 8, 25.
patientia spem necessario consequitur Roman. 8, 25. 1 Thessal. 1, 3.
patientia fructus ac testimonium fidei 2 Thess. 1, 4.
patientia Christiana longe a philosophica contumacia distat Philipp. 2, 27.
patientia fidelibus necessaria Rom. 2, 7. 8, 18. 12, 19. 1 Corinth. 6, 7. 13, 7. Galat. 6, 9. Ephes. 4, 1. Coloss. 3, 3. 12. 1 Thess. 5, 14. 2 Thess. 1, 4. 2, 7. 1 Timoth. 6, 14. Tit, 2, 2. Hebr. 10, 34. 36. 12, 1. Iacob. 5, 8. 1 Petr. 1, 12. 13. 2, 21. 5, 6. 2 Petr. 1, 8. 1 Ioh. 3, 2.
patientiae gradus 1 Thessalon. 5, 15.
patientiae lucrum 1 Petr. 3, 9.
patientiae exemplum in mutis creaturis Rom. 8, 19.
Patres Veteris Testamenti fide praediti Gal. 3, 23.
patres, in Christo servati Roman. 5, 6.
patres gratiae Christi particeps Col. 2, 14.
patres salutis participes 1 Petr. 1, 12.
patres quomodo salutem sint consequuti Hebr. 9, 26. 11, 2.
patres quo sensu dicantur promissiones non accepisse Hebr. 11, 13.
patres mortui, vitali spiritus efficacia perfusi 1 Petr. 3, 19.
patrum auctoritati quatenus deferendum Hebr. 3, 8. 1 Petr. 1, 18.
patrum sub veteri lege conditio Tit. 3, 4.
patrum conversatio quomodo vana 1 Petr. 1, 18.
patrum fides qualis fuerit Galat. 5, 5. 2 Tim. 1, 1. 10. 1 Iohann. 5, 20.
patrum ingratitudo Hebr. 3, 8.
patrum inobedientia Hecr. 3, 8.
patrum traditiones Galat. 1, 13. 1 Petr. 1.
patrum et fidelium huius saeculi discrimen 1 Corinth. 2, 7. Galat. 4, 1. Hebr. 1, 1. 8, 6. 10. 10, 15. 11, 13. 39. 1 Petr. 1, 10. 2, 9. 1 Ioh. 1, 2.
Patriarchae primogeniti Hebr. 12, 22.
Paulus cur se abortivum dixerit 1 Cor. 15, 8.
Palus superbiae a Porphyrio et Iuliano accusatus Gal. 2, 6.
Paulus vere apostolus Christi Rom. 1, 1.
Paulus gentium apostolus Galat. 2, 7. 1 Timoth. 2, 7. 2 Timoth. 1, 11.
Paulus quando per legis ignorantiam sibi confidenter vitam arrogarit Rom. 7, 9.
Paulus in oratione quam assiduus Rom. 1, 9.
Paulus non est auctor epistolae ad Hebraeos Hebr. 2, 3.
Paulus cur paucos baptizaverit 2 Cor. 1, 14. 17.
Paulus quondam adversus Deum blasphemus 1 Tim. 1, 13.
Peulus cur Timotheum circumciderit Gal. 2, 3.

Paulus num coniugatus fuerit 1 Corinth. 7, 8. 9, 4. Philipp. 4, 3.
Paulus mundo crucifixus Galat. 6, 14.
Paulus verus Dei cultor Roman. 1, 9.
Paulus velut sui oblitus ecclesiam curat 1 Thess. 3, 1. 8.
Paulus scripturae electioni deditus 2 Tim. 4, 13.
Paulus quomodo ecclesias depraedatus 2 Cor. 11, 8.
Paulus quomodo a Galatis exceptus Gal. 4, 14.
Paulus reverenter a Thessalonicensibus exceptus 1 Thess. 2, 13.
Paulus se in exemplum proponit 1 Cor. 4, 16. 11, 1. 14, 6. Philipp. 3, 17.
Paulus pro Christi nomine et Iudaeis et gentibus exosus 2 Cor. 11, 25.
Paulus quam fidelis in verbi ministerio 1 Cor. 3, 10.
Paulus quomodo sermone imperitus 2 Cor. 11, 6.
Paulus germanus Israelita Roman. 11, 1.
Paulus bifariam de circumcisione loquitur Gal. 5, 3.
Paulus quomodo sanctorum omnium minimus Eph. 3, 8.
Paulus quomodo quotidie moriretur 1 Cor. 15, 31.
Paulus variis calumniis obnoxius Rom. 15, 30. 1 Cor. 1, 2. 4, 17. 7, 17. 2 Cor. 12, 16. 19. Galat. 2, 2. Ephes. 3, 2. 1 Thessal. 2, 10. 2 Thess. 3, 3. 1 Tim. 1, 8. 2 Petr. 3, 15.
Paulus communibus hominum passionibus obnoxius 2 Cor. 1, 9.
Paulus humanis infirmitatibus obnoxius Philipp. 2, 27.
Paulus quomodo omnibus omnia factus 1 Cor. 9, 22.
Paulus quomodo pro ecclesia passus Coloss. 1, 24. 25.
Paulus quomodo Corinthiorum pater 1 Cor. 4, 15.
Paulus quomodo Timothei pater 1 Tim. 1, 2. 2 Tim. 1, 2.
Paulus pro se orari petit Roman. 15, 30. Ephes. 6, 19. Col. 4, 3. 2 Thess. 3, 1.
Paulus spiritu Dei praeditus 1 Corinth. 7, 40.
Paulus quomodo peccatorum primus 1 Tim. 1, 15.
Paulus sacerdos in evangelii ministerio Rom. 15, 16.
Paulus ad Laodicenses non scripsit Col. 4, 16.
Paulus, velut sui oblitus, uni aedificationi ecclesiae studebat 2 Timoth. 2, 10.
Paulus timoris sensu vacuus non fuit 1 Cor. 2, 3.
Paulus pro Christo zelotypus 2 Corinth. 11, 2.
Pauli affectus in ecclesiam 1 Thessal. 2, 7. 11. 3, 6. 1 Tim. 1, 3. 2, 10.
Pauli afflictiones utiles Eph. 3, 13.
Pauli mira bonitas Philem. 1, 12.
Pauli caritas maxima Roman. 9, 3. 2 Cor. 12, 15. Philipp. 1, 23.
Pauli conscientia recta 1 Cor. 4, 4. 5. 1 Timoth. 2, 7.
Pauli confidentia Galat. 1, 8.
Pauli mira constantia 1 Cor. 4, 9. 2 Cor. 1, 17. 11, 31. Gal. 2, 5. 11. 1 Thess. 2, 1.
Pauli mirifica conversio Gal. 1, 15. 1 Tim. 1, 13. 14. 16.
Pauli doctrinae perspicuitas Galat. 3, 1.
Pauli dolor ex Iudaeorum exitio Rom. 9, 2.
Pauli epistolae saeculis omnibus communes Col. 4, 16.
Pauli epistolae non omnes exstant Eph. 3, 3.
Pauli epistolae difficiles 2 Petr. 3, 15.
Pauli fides 2 Tim. 4, 7.
Pauli mira fiducia Gal. 6, 17.
Pauli gaudium Philipp. 1, 4. 5. 2, 2. 4, 1. Col. 1, 24.
Pauli generis nobilitas 2 Cor. 11, 22. Philipp. 3, 5.
Pauli gloria 1 Cor. 9, 16.
Pauli gloriatio 2 Cor. 4, 2. 12, 9. Galat. 6, 14. Philipp. 3, 3. 4. 1 Thessal. 2, 1. 2 Thessal. 1, 4. 2 Tim. 1, 3. 4, 7. Hebr. 11, 25.
Pauli gratitudo 2 Tim. 1, 16.
Pauli humanitas 1 Thess. 4, 1.
Pauli humilitas Phil. 2, 1. 2 Thess. 3, 9. Philem. 1. 10. 17.
Pauli ignorantia qualis 1 Timoth. 1, 13.
Pauli integritas 1 Thess. 2, 3. 10.

Pauli iusiurandum 1 Corinth. 15, 31. 2 Cor. 1, 18. 23. Gal. 1, 20. Philipp. 1, 8. 1 Thessal. 2, 5. 10. 2 Thess. 2, 1.

Pauli lacrymae 2 Cor. 2, 4. Philipp. 3, 18.

Pauli mansuetudo Rom. 15, 31.

Pauli moderatio 2 Thess. 3, 9.

Pauli insignis modestia 1 Cor. 7, 8. 35. Eph. 3, 5. 1 Thess. 4, 1. Tit. 1, 5. Philem. 1. 15.

Pauli mors 2 Tim. 4, 6.

Pauli mos in docendo 1 Timoth. 5, 8, 23.

Pauli nomen cur et unde apostolo inditum Rom. 1, 1.

Pauli nomen cur apostolus in epistolis suis frequentius usurparit Rom. 1, 1.

Pauli origo Rom. 11, 1.

Pauli parvitas 1 Cor. 15, 9. Eph. 3, 8.

Pauli patientia invicta 2 Corinth. 12, 12.

Pauli poenula quid 2 Tim. 4, 13.

Pauli potestas 2 Corinth. 10, 8. 13, 2. 8. 10.

Pauli preces Rom. 1, 10. 1 Thess. 3, 10. 2 Thess. 1, 11. 2, 16. 3, 4. 2 Tim. 1, 3. 16. 2, 7. Philem. 1. 4.

Pauli profectio in Arabiam Galat. 1, 17.

Pauli prudentia Col. 4, 7.

Pauli scripta num censurae nostrae subiicienda 1 Cor. 3, 22.

Pauli sinceritas 2 Cor. 7, 14.

Pauli traditiones 2 Thess. 2, 15.

Pauli triumphus 2 Cor. 2, 14. Galat. 6, 14. Philipp. 4, 1. 1 Thessal. 2, 19.

Pauli vaticinium de ecclesiae dissipatione 2 Thess. 2, 3.

Pauli vaticinium de doctoribus falsis 1 Tim. 4, 1.

Pauli vincula magnifica Eph. 3, 1. Philem. 1.

Pauli vinculorum fructus Philipp. 1, 13. 15.

Pauli vita cunctis gentibus pretiosa Rom. 16, 4.

Pauli vocatio ab arcana Dei electione pendet Gal. 1, 15.

Pauli zelus Eph. 6, 19. Col. 4, 7. 1 Thess. 3, 8.

Pauli et Mosis optima consensio Rom. 10, 8.

Pauli et aliorum apostolorum discrimen Gal. 2, 7.

Paulo num licuerit transilire muros 2 Cor. 11, 31.

Pauperes ob divitum gratiam non contemnendi Iac. 2, 1. 5.

pauperum consolatio Iac. 1, 9. 5, 4. 10.

pauperum vitia 2 Thess. 3, 13.

Paupertas in Christo consecrata 2 Cor. 8, 9.

Pax quid Hebraeis Hebr. 7, 1.

pax vera quae 1 Ioh. 3, 20.

pax pro conscientiae serenitate Roman. 5, 1. 2 Petr. 2, 1. 3, 14.

pax pro prosperitate Rom. 1, 6. 8, 6. Eph. 6, 23.

pax Dei quid Philipp. 4, 7. Col. 3, 15.

pax quatenus cum hominibus fovenda Rom. 12, 18. 1 Cor. 7, 14. 14, 33. 2 Cor. 13, 11. Gal. 5, 22. Hebr. 12, 14. 1 Petr. 3, 10.

pacis fovendae modus Tit. 3, 2.

Peccator an poenitentia sua nihil proficiat Hebr. 12, 17.

peccator, ubi resipuit, quanto studio adiuvandus Philem. 1. 17.

peccatores omnes 1 Ioh. 1, 8.

peccatores pro omnino vitiosis et peccato addictis Rom. 5, 8. Galat. 2, 15. 1 Tim. 1, 9. Iac. 4, 8. 1 Petr. 4, 19.

peccatores quomodo tractandi 2 Corinth. 7, 12. Gal. 2, 14. 1 Thess. 4, 7. 5, 14. 2 Thess. 3, 15. 1 Timoth. 5, 20. Tit. 1, 13. 2, 15. Iud. 22.

Peccatum quid Iac. 1, 15. 1 Ioh. 1, 8. 3, 4. 5, 16.

peccatum quid papistis Iacob. 1, 15.

peccatum originale quid Roman. 5, 12.

peccatum pro innata nobis pravitate Rom. 6, 12.

peccatum pro expiatrice victima Rom. 8, 3. 2 Cor. 5, 21.

peccatum hominibus ingenitum Eph. 2, 3.

peccatum quomodo ante legem non imputatum Rom. 5, 13.

peccatum quomodo augeatur per legem Rom. 5, 20.

peccatum, mortis causa Ephes. 2, 1.

peccatum omne voluntarium Rom. 7, 14.
peccatum mortale quomodo Sorbonici definiant 1 Ioh. 5, 16.
peccatorum ad mortem 1 Iohann. 5, 16.
peccatum in spiritum sanctum 1 Corinth. 2, 8. Hebr, 6, 4. 1 Ioh. 5, 16.
peccatum opus mortuum Hebr. 6, 1.
peccatum quomodo Christi morte destructum Hebr. 9, 26.
peccatum in fidelibus interimitur Rom. 6, 3.
peccati origo Iac. 1, 13.
peccati cognitio unde Rom. 7, 7.
peccati notitia sine lege sepulta Roman. 7, 8.
peccati deliciae Hebr. 11, 25.
peccati natura Hebr. 9, 7.
peccati regnum quid Roman. 6, 13.
peccato mori quid Rom. 6, 2.
peccatum facere, quid 1 Iohann. 3, 8.
peccata non aequalia Iacob. 2, 10. 1 Ioh. 3, 4.
peccata nunc alio modo remittuntur quam olim Hebr. 10, 15.
peccatorum confessio necessaria 1 Iohann. 1, 8. 9.
peccatorum venia semper piis necessaria 1 Ioh. 1, 7.
Pelagianorum error de peccato originali Roman. 5, 12. 9, 16. Eph. 2, 3. 10. 3, 14. 5, 27. Coloss. 1, 22. 1 Iohann. 1, 8. 2, 22. 3, 8.
Pentecostes festus dies 1 Corinth. 16, 8.
Perfectio ubi quaerenda 1 Timoth. 4, 3.
perfectio in Christo solo Coloss. 2, 9.
perfectio summa in lege Dei traditur Tit. 2, 12.
perfectio in Dei voluntate statuenda Rom. 12, 2.
perfectio qualis in hac vita Ephes. 1, 4. Philipp. 3, 15. 1 Thessal. 3, 12. 1 Ioh. 3, 23.
perfectio qualis fingatur a monachis Philipp. 3, 15. 1 Iohann. 3, 12.
perfectio saeculorum pro temporis plenitudine Hebr. 9, 26.
perfectionis Christianae summa Tit. 2, 2.
Perfecti qui dicantur 1 Corinth. 2, 6.
perfecti pro adultis Hebr. 5, 14.
Permissione Dei sola num in peccatum homines agantur Roman. 1, 24.
Persae a Macedonibus victi, Macedones vero a Romanis 2 Thessal. 2, 6.
Persequutio quid Rom. 8, 35.
persequutio interna Galat. 4, 29. 2 Tim. 3, 2.
Perseverantia donum Dei Philipp. 2, 13. 1 Thess. 5, 24. 2 Thess. 2, 15. 16. Hebr. 13, 20. 1 Petr. 5, 10. 2 Petr. 1, 5.
perseverantia, rara virtus Philipp. 1, 5.
perseverantia ex fide Hebr. 11, 8.
perseverantia finalis certa esse debet Roman. 16, 21. 1 Cor. 1, 9. 1 Petr. 1, 4.
perseverantia finalis piis propria Rom. 8, 38. 1 Cor. 9, 24. 15, 58. 1 Ioh. 2, 19. 3, 9.
perseverantia in sanctis necessaria Roman. 2, 7. 11, 22. Ephes. 6, 18. Philipp. 2, 16. 3, 13. Coloss. 1, 23. 2, 5. 4, 4. 1 Thessal. 1, 2. 2 Thess. 1, 11. 1 Timoth. 4, 6. 2 Timoth. 2, 3. 5. 3, 10. 14.
perseverantia in precibus necessaria Roman. 12, 12. Hebr. 3, 6. 14. 6, 10. 11. 23. 26. 35. 12, 4. Iacob. 1, 4. 1 Petr. 4, 3. 5, 12. 2 Petr. 1, 5. 3, 18. 1 Ioh. 2, 24. Iud. 20.
Persii locus 2 Petr. 2, 20.
Persona quid in scripturis Rom. 2, 11. Gal. 2, 6.
persona pro externa magnitudine vel potentia Iud. 16.
personae respectus prohibitus Iacob. 2, 1.
personae tres in Deo 1 Iohann. 5, 7.
personarum acceptio damnatur 1 Timoth. 5, 21.
personarum acceptio, vide Acceptio personarum.
Perversitas quid Rom. 8, 28.
פָּרָשָׁה quid Hebraeis Philipp. 3, 5.

Pedes pro adventu Rom. 10, 15.
pedum lotio quid 1 Tim. 5, 10.
Petitiones pro desideriis aut votis Philipp. 4, 6.
Petrus Iudaeorum apostolus Galat. 2, 7.
Petrus quomodo apostolorum primus 1 Cor. 9, 5. Gal. 2, 7.
Petrus in quo peccaverit a Paulo reprehensus Gal. 2, 14.
Petrus quomodo testis passionum Christi 1 Petr. 5, 1.
Petrus num Romae fuerit Roman. 16, 11. Philipp. 2, 21. Coloss. 4, 11. 2 Timoth. 4, 14. 1 Petr. 5, 13.
Pharaonis induratio et eius finis Rom. 9, 17.
Pharisaei unde dicti Philipp. 3, 5.
Philetus haereticus 2 Timoth. 2, 17.
Philippensium obedientia Philipp. 2, 12.
Philosophia quid Paulo Coloss. 2, 8.
philosophia profana quam inanis Hebr. 6, 11.
philosophiae studium quatenus utile 2 Petr. 3, 5. 7.
philosophiae et evangelii discrimen Rom. 12, 1.
Phoebe ministra Cenchreensis ecclesiae Rom. 16, 1.
Phygellus falsus frater 2 Timoth. 1, 15.
Piaculum Latinis quid sit 2 Cor. 5, 21.
Pietas pro spirituali Dei cultu 1 Timoth. 4, 7.
pietatis exercitia 1 Timoth. 2, 1. 4, 7.
pietatis mysterium 1 Timoth. 3, 16.
pietatis summa sub Dei dilectione comprehensa Rom. 8, 28.
pietatis summa 1 Thess. 3, 6.
pietates pro exercitiis pietatis 2 Petr. 3, 10.
Pii, vide Fideles.
Placere in carne velle Galat. 6, 11.
placere hominibus quid Gal. 1, 10. 1 Thess. 2, 4.
Placitum Dei gratuitum salutis nostrae causa Rom. 11, 7.
Plagium apud veteres quid 1 Tim. 1, 9.
Platonis locus 1 Cor. 10, 20. 14, 7. Ephes. 4, 17. Col. 2, 18. 1 Timoth. 2, 1. 5, 19. Tit. 1, 7. 12. 2, 6. Iacob. 1, 16. 1 Petr. 1, 14. 2, 3. 14. 3, 13. 2 Petr. 1, 4. 14. 1 Ioh. 2, 3.
Plauti locus 2 Thess. 3, 10.
Plinii locus 1 Corinth. 8, 5. 14, 15. Iacob. 4, 3.
Plutarchi loci Col. 2, 21. 1 Tim. 5, 13.
Pluvia matutina et serotina Iacob. 5, 7.
Poenitere pro dolorem capere 2 Corinth. 7, 8.
Poenitentia donum Dei Hebr. 6, 6.
poenitentia vera quae 2 Timoth. 2, 25.
poenitentia, num salutis causa 2 Corinth. 7, 10.
poenitentia quam necessaria 2 Petr. 3, 9.
poenitentia sera Hebr. 12, 17.
poenitentiae partes Eph. 4, 22.
poenitentiae initium Hebr. 6, 1.
poenitentiae ratio ac natura Iacob. 4, 8.
poenitentiae signa 2 Corinth. 7, 11.
Poetae interdum Graecis prophetae dicti Tit. 1, 12.
Polybii locus 2 Cor. 9, 4.
Polygamia damnatur 1 Corinth. 7, 2. 3. 1 Timoth. 3, 2. Tit. 1, 6.
Populus olim prohibitus ab ingressu sanctuarii Hebr. 10, 19.
populi ingratitudo Hebr. 13, 17.
populi Christiani officium 2 Cor. 3, 5.
Porphyrius in Paulum blasphemus Gal. 2, 6.
Portare pro tueri Hebr. 1, 3.
Posse pro idoneum esse vel accommodatum Hebr. 2, 18.
Potationes largae et immodicae prohibentur Ephes. 5, 18.
Potentia pro spirituali doctrinae energia 1 Thess. 1, 4.
potentia Dei, vide Dei potentia 2 Tim. 1, 12.
Potestates quae Paulo 1 Corinth. 12, 28.
potestates supereminentes quae Ro- 13, 1.
Potus pro tota coena 1 Corinth. 12, 13.

Praecepta humana conscientiam minime ligant Iac. 4, 12.
Praecognitio quid Rom. 11, 2.
praecognitio Dei, electionis causa 1 Petr. 1, 2.
Praeconium quid 2 Tim. 4, 17.
Praedestinatio quid Rom. 8, 30.
praedestinatio 2 Tim. 1, 9.
praedestinatio Dei, vere labyrinthus Rom. 9, 14.
praedestinatio Pharaonis in exitium ad arcanum Dei consilium referenda Rom. 9, 17.
praedestinationis doctrina sobrie tractanda Ephes. 1, 4.
praedestinationis doctrina utilis Eph. 1, 4.
praedestinationis memoria minime refugienda Rom. 9, 14.
Praedicationis evangelii finis 1 Iohann. 1, 5.
Praeparationes fictitiae evertuntur Eph. 2, 8.
Praeputium pro gentibus Galat. 2, 7.
Praescientia Dei, vide Dei praescientia.
praescientia operum perperam cum electione miscetur Rom. 11, 6.
Praesumptio sancta Eph. 3, 12.
Praetorium quid Philipp. 1, 13.
Precationis et orationis discrimen Eph. 6, 18.
Presbyter et episcopus idem Tit. 1, 7. 1 Petr. 5, 2.
presbyteri nomen quid valeat 1 Petr. 5, 2.
presbyteri duplices Tit. 1, 5.
presbyteri pro iis omnibus, qui ecclesiae praeerant Iacob. 5, 14.
presbyteri papales in quem finem creentur 1 Petr. 5, 2.
presbyterorum duo genera 1 Tim. 5, 17.
Presbyterium pro presbyterorum collegio 1 Tim. 4, 14.
Pretii nomen bifariam sumi potest 1 Cor. 6, 20.
Primatus Petri qualis fuerit 1 Corinth. 9, 5.
primatus papisticus evertitur Ephes. 4, 11.
Primogenitura Iacobo secundum carnem parum profuit Roman. 9, 12.
Primum pro praecipue vel praesertim Rom. 3, 2.
Princeps malus, flagellum Domini Rom. 13, 3.
principes quomodo filii Dei Hebr. 1, 5.
principes cur Iudaeis ac gentibus exosi Rom. 13, 1.
principes mundi qui 1 Corinth. 2, 6.
principium officium Roman. 13, 3. 1 Tim. 2, 2.
principibus malis etiam parendum Rom. 13, 3.
Principia duo Manichaeorum, vide Manichaei.
Prisca Acylae uxor, quae Priscilla a Luca dicitur Roman. 16, 3.
Probatio duplex Rom. 2, 18.
probatio quid Paulo, quid Iacobo Rom. 5, 4.
Promissio de Christo momento confirmata Hebr. 6, 17.
promissiones cum evangelio confundi non debent Rom. 1, 2.
promissioncs fide obtinentur Hebr. 6, 12.
promissiones quibus irritae Hebr. 11, 32.
promissiones vitae praesentis 1 Timoth. 4, 8. 1 Petr. 3, 12.
promissiones utriusque vitae 1 Timoth. 4, 8.
promissiones Dei, vide Dei promissiones.
promissiones et pacta differunt Roman. 9, 4.
promissionum Dei excellentia 2 Petr. 1, 4.
Prophetae qui Eph. 4, 11.
prophetae ex spiritu sancto loquuti 2 Petr. 1, 10.
prophetae cur sancti dicantur 2 Petr. 1, 20.
prophetarum doctrina a sancto spiritu Hebr. 3, 7.
prophetarum minae semper ludibrio habitae Eph. 5, 6.
prophetarum mos Rom. 9, 25.
prophetarum et fidelium Novi Testamenti discrimen 1 Petr. 1, 12.
prophetarum verorum et falsorum discrimen 1 Ioh. 4, 2.
Prophetia quid 1 Thess. 5, 20.
prophetia pro recta scripturae intelligentia Rom. 12, 6.

prophetia donum Dei particulare 2 Petr. 2, 14.
prophetia aliis donis praeferenda 1 Cor. 14, 39.
Prophetare quid Paulo 1 Corinth. 11, 4.
Προςονομασία elegans Philipp. 3, 1.
Prosperitas superbiae occasio Rom. 2, 4. Iacob. 1, 10.
prosperitas interdum periculosa 1 Timoth. 6, 17.
prosperitate non abutendum 1 Timoth. 4, 8. Hebr. 5, 8. Iacob. 5, 13.
Providentia Dei, vide Dei providentia.
Proximus quis Galat. 5, 14. Iacob. 2, 8.
Prudentia quid Col. 1, 9.
prudentia vera quae Eph. 5, 17.
prudentia fidei adiungenda 2 Tim. 3, 14.
prudentia virorum 1 Petr. 3, 7.
Psalliani qui 1 Timoth. 5, 5.
Psalmus quid Coloss. 3, 16.
psalmorum canendorum ritus 1 Corinth. 14, 15.
Pseudonicodemi 1 Corinth. 8, 13. 9, 22. 2 Cor. 4, 13.
Pudefieri, pro festinare seu praecipitare Rom. 9, 33.
Pudor interdum utilis Roman. 6, 21. 1 Corinth. 4, 14. 15, 34. Ephes. 5, 12. 2 Thessal. 3, 14. 1 Petr. 2, 6.
pudor, primus ad resipiscentiam gradus Ephes. 5, 12.
Pueri nomen in utramque partem sumitur 1 Cor. 3, 1.
pueris optime quadrat evangelium 1 Ioh. 2, 14.
pueritia duplex Hebr. 5, 12.
pueritia quae cavenda 1 Corinth. 14, 20.
Puncta apud Hebraeos olim non erant in usu Hebr. 11, 21.
Purgationis nostrae finis Hebr. 9, 14.
Purgatorium unde papistae adstruant 1 Corinth. 3, 15. Philipp. 2, 10.
purgatorium evertitur Philipp. 2, 10.

Q.

Quaerere Deum est in ipsum sperare Rom. 15, 12.
quaerere sua, magnum ecclesiae ministris impedimentum Philipp. 2, 21.
Quaestiones contentiosae et inutiles vitandae Rom. 14, 1. 1 Corinth. 13, 8. 15, 34. 1 Timoth. 6, 4. 2 Timoth. 2, 14. 23. Tit. 3, 9.
Quaestionarii quam vani 1 Timoth. 1, 5. 6, 4.
Querelae quaedam sanctorum desperationis plenae Rom. 5, 3.
Quiescere quid Paulo 1 Thessal. 4, 11.
Quintiliani locus 1 Tim. 3, 1.

R.

Rahabae fides Hebr. 11, 31. Iacob. 2, 25.
Rapaces qui dicantur 1 Corinth. 6, 9.
Ratio hominis caeca Ephes. 4, 17.
Rebellio adversus Deum unde Hebr. 3, 7.
Reconciliatio commendatur Iacob. 5, 16.
Redargutio et correctio in quo differant 2 Tim. 3, 16.
Redemptio morte Christi parta, opus vere divinum Hebr. 8, 2.
redemptionis nostrae finis Tit. 2, 11. Hebr. 9, 14. 1 Petr. 4, 3. 2 Petr. 2, 1.
Regeneratio opus Dei Ephes. 1, 19. 2, 10. Philem. 1. 10.
regeneratio quomodo opus hominum 1 Cor. 9, 1.
regeneratio per Christum Coloss. 2, 11.
regeneratio omnibus necessaria Galat. 6, 15. Eph. 3, 8. 4, 21. Iacob. 1, 18. 1 Petr. 1, 3. 23. 2, 24. 2 Petr. 1, 3. Iud. 1.
regeneratio paulatim perficitur in sanctis Rom. 6, 7. 7, 15. 8, 10. 11. 1 Cor. 1, 8. Iac. 1, 19. 1 Iohann. 3, 8.
regenerationis partes duae 1 Petr. 4, 2.
regenerationis excellentia 2 Corinth. 5, 17.

regenerationis nostrae finis Coloss. 3, 10. 1 Iohann. 2, 29. 3, 8.
Regimen ecclesiae, vide Ecclesiae regimen.
Regnum olim a sacerdotio penitus distinctum Hebr. 1, 13.
regnum Dei, vide Dei regnum Roman. 14, 17.
regnum Christi, vide Christi regnum.
Regula bene vivendi 1 Petr. 4, 2.
Relatio inter patrem et filium Hebr. 5, 5.
relatio inter fidem et verbum Hebr. 4, 2. 10, 23. 11, 7. 1 Iohann. 3, 23.
relatio inter Dei iustitiam et meritum operum a sophistis conficta Hebr. 6, 10.
Religio pura quid Iac. 1, 27.
religio vere antiqua quae 1 Iohann. 2, 13.
religio vera, quae coniuncta est cum Dei verbo Rom. 10, 2.
religio vana quae Iac. 1, 26.
religio papatus qualis Hebr. 1, 1.
religionis consensio animos in pace retinet 1 Cor. 1, 12.
religionis Christianae antiquitas Eph. 2, 20.
religionis Christianae rudimenta Hebr. 6, 1.
religionis Christianae scopus Hebr. 6, 1.
Remissio peccatorum gratuita Col. 2, 13. Hebr. 8, 10.
remissio peccatorum gratuita fundamentum est verae doctrinae 1 Iohann. 2, 12.
remissio peccatorum a poenitentia avelli non potest 1 Iohann. 1, 7.
remissio peccatorum quam necessaria Iac. 5, 15.
Repetitiones interdum necessariae 1 Timoth. 4, 11. 2 Timoth. 2, 14.
Reprehensiones necessariae et utiles 1 Cor. 4, 22. 2 Corinth. 2, 4. Ephes. 5, 11. 12. 2 Timoth. 3, 16. 4, 2.
reprehensiones quomodo fieri debeant 1 Timoth. 5, 1. Iacob. 3, 18.
Reprobatio causa exitii Roman. 9, 11.
reprobationis causa in admirabili Dei consilio abscondita Roman. 11, 7.
reprobationis causa in Dei proposito quaerenda Rom. 9, 14.
reprobationis causa propinqua Roman. 9, 11.
reprobationis signum 1 Timoth. 1, 13. 1 Iohann. 3, 12. 4, 6.
Reprobi, vasa irae interitum apparata Rom. 9, 22. 23.
reprobi, plantae a Deo non plantatae Hebr. 2, 13.
reprobi, antequam nascantur, exitio devoti Rom. 9, 23.
reprobi destinato creati, ut perirent Rom. 9, 18.
reprobi a salute exclusi 1 Iohann. 2, 2.
reprobi quomodo descripti Iud. 4.
reprobi excaecati 2 Thess. 2, 11.
reprobi, Dei gratia vacui Hebr. 6, 4.
reprobi exitio devoti Roman. 9, 18. 1 Thess. 2, 16. 2 Tim. 2, 16. 21. 1 Petr. 2, 8.
reprobi sunt, qui Pauli doctrinae pertinaciter resistunt 2 Corinth. 4, 3.
reprobi, quicunque dubitant, num Christum possideant 2 Corinth. 13, 5.
reprobi non audiuntur 1 Iohann. 3, 22.
reprobi quomodo indurentur Iac. 1, 13.
reprobi quomodo afficiantur verbo Dei Hebr. 4, 12.
reproborum captivitas voluntaria 2 Tim. 2, 25.
reproborum damnationis principium Rom. 11, 7.
reproborum tristitia qualis 1 Petr. 1, 6.
reproborum poena post mortem 2 Petr. 2, 4.
Requies nostra qualis Hebr. 4, 2.
Rerum externarum usus 1 Corinth. 6, 12.
Respublica quomodo bene administretur Rom. 13, 3.
Resurrectio a solo Christo 1 Cor. 15, 12.
resurrectio num etiam infidelibus communis 1 Thess. 4, 14.
resurrectio pro redemptionis complemento Philipp. 3, 10.

resurrectio quaedam allegorica a nonnullis conficta 2 Timoth. 2, 17.
resurrectionis certitudo 1 Thess. 4, 13. 14.
resurrectionis fides ab impiis quibusdam concussa apud Corinthios 1 Cor. 15, 1.
resurrectionis fides obscura tempore Pauli 1 Thess. 4, 15.
resurrectionis fides quam necessaria 2 Tim. 2, 8.
resurrectionis futurae spes Tit. 2, 13.
resurrectionis ultimae periculosa dubitatio 2 Petr. 3, 4.
Revelatio pro aperta tyrannidis possessione 2 Thess. 2, 3.
revelationes fanaticorum fallaces 1 Petr. 1, 25.
revelationum et visionum discrimen 2 Corinth. 12, 1.
Reges a Deo creati 1 Tim. 2, 2.
regum officium 1 Tim. 2, 2.
Risus pro deliciis Iac. 4, 9.
Romanenses quo praetextu idoli sui tyrannidem excusent 2 Thessal. 2, 3.
Romanorum obedientia Roman. 16, 19.
Romanorum imperium malis artibus auctum 1 Petr. 2, 13.

S.

Sabbathum perpetuum quid Hebr. 4, 10.
sabbathi abrogatio Hebr. 4, 10.
Sabellii errores refelluntur Ephes. 4, 5. Hebr. 1, 3. 1 Iohann. 2, 22.
Sacerdotes papistici omnes sacrilegi 1 Corinth. 9, 13.
Sacerdotium Leviticum abrogatum Hebr. 7, 11. 12.
sacerdotium Christianum Rom. 15, 16. 1 Petr. 2, 5.
sacerdotium papale adulterinum Hebr. 5, 4.
Sacramentum quid Hebr. 9, 24.
sacramenta infirmitatis nostrae adiumenta 1 Cor. 11, 24.
sacramenta nostra praesentiae Christi symbola Col. 2, 17.
sacramenta a verbo non separanda Hebr. 9, 20.
sacramenta a solis pastoribus dispensanda 1 Cor. 4, 1.
sacramenta qualia in papatu Ephes. 5, 26.
sacramenta veteris populi 1 Corinth. 10, 1. 3.
sacramentorum partes duae Rom. 4, 11.
sacramentorum tituli Hebr. 1, 5.
sacramentorum vis 1 Petr. 3, 21.
sacramentorum usus Rom. 4, 11.
sacramentorum abusus Hebr. 9, 20.
Sacrificium laudis Hebr. 13, 15.
sacrificium evangelicum Philipp. 2, 17.
sacrificium fidelium Roman. 12, 1. Hebr. 13, 15. 1 Petr. 2, 5.
sacrificium papisticum sacrilegio plenum Philipp. 2, 17.
Sacrilegium quid Rom. 2, 22.
Sadducaei quales 1 Cor. 15, 1.
Salomo typus Christi Hebr. 1, 5, 8.
Salus a solo Deo Rom. 6, 23. Eph. 2, 8. 1 Thess. 5, 9. Hebr. 5, 7. Iac. 5, 19. Iud. 22.
salus ex mero Dei beneplacito pendet Rom. 11, 7.
salus hominum a libera Dei electione pendet Rom. 9, 14. 1 Petr. 1, 2.
salus fidelium ex gratuita Dei gratia Rom. 1, 6. Ephes. 2, 5. 8.
salus ex sola Dei misericordia 2 Corinth. 6, 2.
salus in solo evangelio reperitur Rom. 1, 18.
salus in Christo perfecta 1 Iohann. 5, 8.
salus in spe posita Hebr. 4, 8.
salus nostra in manu Dei 2 Tim. 1, 12.
salus pro evangelii doctrina Hebr. 2, 3.
salus Iudaeis ex pacto propria Rom. 15, 8.
salus eadem nobis et patribus communis 1 Petr. 1, 10.
salus fratrum quanti nobis esse debeat 1 Cor. 8, 11.
salutis nostrae causae Ephes. 1, 5. 2 Petr. 1, 10.
salutis fidelium prima causa Rom. 8, 28. 11, 7.

salutis nostrae partes omnes Dei gratiae adscribuntur 2 Thessal. 1, 11.
salulis partes omnes in Christo continentur Col. 1, 14.
salutis nostrae portio cur fidei tribuatur Rom. 10, 10.
salutis donum gratuitum in evangelio quaerendum 1 Iohann. 5, 11.
salutis fidelium ordo 1 Petr. 1, 11.
salutis obtinendae ratio Hebr. 2, 3. 2 Petr. 3, 9.
salutis certitudo ex paterna Dei benevolentia Rom. 8, 32.
salutis certitudo duobus fundamentis incumbit Rom. 10, 6.
salutis certitudo unde 1 Petr. 3, 17.
salutis certitudo piis persuasa 1 Thessal. 5, 9. Hebr. 6, 17. 1 Petr. 1, 4. 9. 2, 6.
salutis neglectus in mundo maximus Hebr. 13, 17.
Sanctificatio quid 1 Thess. 4, 3.
sanctificatio electionis testimonium 1 Petr. 1, 2.
sanctificatio qualis in piis requiratur 1 Thess. 5, 23.
sanctificatio iustitiae fructus Rom. 6, 22.
sanctificatio mulierum 1 Timoth. 2, 15.
Sanctimonia piis colenda Hebr. 12, 14. 1 Iohann. 3, 3.
sanctimonia papistarum qualis 1 Iohann. 5, 10.
Sanctitas pro dignitate Roman. 11, 16.
sanctitas quae Deo grata 1 Thessal. 3, 13.
sanctitas, fructus electionis Ephes. 1, 4.
sanctitas vitae ab electionis gratia non separanda Eph. 1, 4.
sanctitas in piis inchoata tantum Col. 1, 22.
sanctitas papatus in monachatu sita Col. 2, 23.
sanctitas ficta 1 Iohann. 2, 11.
Sancti spec aliter iuvandi Roman. 12, 13.
sancti cur mortem exhorreant 2 Corinth. 5, 8.
sancti mutuis orationibus egent Eph. 6, 19.
sancti quomodo suspiciendi Galat. 1, 24.
sancti post hanc vitam adhuc sunt in profectu Philipp. 1, 6.
sancti mortui non invocandi Ephes. 6, 19.
sancti non sunt redemptores Col. 1, 24.
sanctorum communio 2 Corinth. 8, 14.
sanctorum dignitas qualis 1 Timoth. 2, 5.
sanctorum mortuorum intercessiones unde papistae adstruant Rom. 15, 30. 1 Corinth. 13, 8. 2 Corinth. 1, 10.
Sanctum mundanum quid Hebr. 9, 1.
Sanctuarium, corporis Christi imago Hebr. 9, 11.
Sapientia quid 1 Cor. 12, 8. Col. 1, 9.
sapientia vera quid Coloss. 1, 28. H[illegible]r. 8, 11. Iac. 3, 17.
sapientia Christiana quid Philipp. 1, 10.
sapientia a Deo petenda Iacob. 1, 5.
sapientia quomodo sine diiudicatione Iac. 3, 17.
sapientia vana quae Iac. 3, 15.
sapientia carnalis qnid 2 Corinth. 1, 12.
sapientia mundi quid 1 Cor. 1, 20. 3, 19.
sapientia sermonis quid 1 Corinth. 1, 17.
sapientia fidelium, vide Fidelium sapientia.
sapientes saeculi 1 Cor. 1, 20.
Sapere ad sobrietatem quid Rom. 12, 3.
Sara fidelium mater 1 Petr. 3, 5.
Sarae fides Hebr. 11, 11.
Sarae risus vitiosus Rom. 4, 20.
Satan quomodo deus huius mundi 2 Cor. 4, 4.
Satan huius mundi princeps Rom. 12, 18. 1 Iohann. 4, 5.
Satan impiorum omnium caput Eph. 2, 2.
Satan irae Dei minister Rom. 1, 24. 9, 18.
Satan Dei carnifex Eph. 2, 2.
Satan leoni similis 1 Petr. 5, 8.
Satan vincitur a fidelibus Roman. 16, 19.

Satan quatenus abolitus Hebr. 2, 14.
Satanae angelus quid 2 Cor. 2, 7.
Satanae iudicium quid 1 Tim. 3, 6.
Satanae tyrannica dominatio 2 Timoth. 2, 25.
Satanae proprium tentare 1 Thessal. 3, 5.
Satanae tradere quid 1 Corinth. 5, 5. 1 Tim. 1, 20.
Satisfactiones papisticae evertuntur Rom. 4, 6. 2 Cor. 5, 20. Galat. 1, 4. Col. 1, 14. 1 Timoth. 2, 6. 1 Iohann. 4, 10.
satisfactiones unde papistae stabiliant 1 Petr. 4, 8.
Scala Iacobi quid designarit Hebr. 1, 14.
Scandala vitanda Rom. 14, 20.
scandala ob crucem Philipp. 1, 12. 1 Petr. 2, 3.
scandalum vitandum 1 Petr. 2, 12.
scandalum ob piorum paucitatem 1 Iohann. 4, 6.
scandalum ex impiorum multitudine 1 Petr. 2, 7. 2 Petr. 2, 2. Iud. 14.
scandalum ob impiorum prosperum statum 2 Petr. 2, 9.
scandalum ex falsis doctoribus 2 Petr. 2, 12. Iud. 4.
scandalum ob sectas 1 Iohann. 2, 18. 4, 1.
scandalum ex defectione multorum 2 Petr. 2, 22.
Schisma quid 1 Cor. 11, 19.
schismata cavenda Hebr. 10, 25.
Scholastici partialem iustitiam stulte pro meritoria reputant Iacob. 2, 10.
scholastici culpa remissa poenam retineri nugantur Rom. 4, 6.
scholasticorum dogma de posterioribus gratiis Philipp. 1, 29.
Schuencfeldius haereticus refellitur 1 Cor. 10, 3. 1 Petr. 3, 21.
Schuencfeldius in sacramentis signa a rebus divellit 1 Corinth. 10, 3. 1 Petr. 3, 21.
Scientia quid 1 Cor. 12, 8.
scientia vera quae Coloss. 2, 2, 3. 1 Tim. 6, 20.
scientia prior est obedientia 1 Iohann. 2, 3.
scientia cur inflare dicatur 1 Corinth. 8, 1.
scientia particularis in piis requiritur 2 Cor. 5, 1.
scientia pro doctrinae substantia 2 Cor. 11, 6.
scientia pro usu et peritia 2 Cor. 8, 7.
scientiae fundamentum est pietas 1 Cor. 8, 1.
scientiae rerum omnium vanae sine Christo 1 Cor. 1, 20.
Scortatio damnatur, proinde fugienda est Roman. 1, 28. 1 Cor. 6, 14. 18. Eph. 5, 3. Col. 3, 5. 1 Thess. 4, 3. Hebr. 13, 4.
scortatio quid cum sacro coniugio simile habeat 1 Cor. 6, 16.
scortationis apud Corinthios magna licentia 1 Cor. 10, 8.
Scriptura ad perfectionem sufficit 2 Tim. 3, 17.
scriptura quibus utilis 1 Petr. 1, 20.
scriptura quibus obscura 2 Petr. 1, 19.
scripturae auctoritas quanta 2 Timoth. 3, 16.
scripturae encomium 2 Tim. 3, 15.
scripturae lectio pastoribus necessaria 1 Tim. 4, 13.
scripturae lectio piis necessaria et utilis Rom. 15, 4. 2 Timoth. 3, 15. 4, 13. Hebr. 5, 14. 2 Petr. 1, 19. 3, 16.
scripturae lectio num sufficiens 2 Timoth. 4, 1.
scripturae lectio quibus prosit 2 Petr. 1, 20.
scripturae finis praecipuus Roman. 15, 4.
scripturae mos familiaris Hebr. 11, 17.
scripturae obscuritas unde 2 Petr. 3, 16.
scripturae simplicitas colenda Iud. 13.
scripturae utilitas magna 2 Timoth. 3, 16.
scripturae quomodo tractandae Hebr. 7, 3.
Sectae iam tempore apostolorum exortae 1 Ioh. 2, 18.
sectae cur exitiosae dicantur 2 Petr. 2, 1.
Securitas duplex 1 Cor. 10, 12.
securitas impiorum, exitialis est gurges Eph. 4, 19.
Seminare carni quid Gal. 6, 8.
Senectutis vitia Tit. 2, 2. 1 Iohann. 2, 13.
Senes quomodo obiurgandi 1 Tim. 5, 1.

Sensus reprobus Rom. 11, 8.
Sermo pro pietatis doctrina Galat. 6, 6.
sermo pro dictionis splendore 2 Corinth. 11, 6.
sermo fidelis quis Tit. 1, 9.
sermo sanus quis Tit. 2, 7.
sermo vitae quid 1 Ioh. 1, 1.
sermo vitae, salutis nostrae causa Iac. 1, 21.
sermo vitae qualiter recipiendus Iacob. 1, 21.
sermo propheticus quomodo evangelio firmior 2 Petr. 1, 19.
sermones falsorum doctorum ficti 2 Petr. 2, 3.
sermones impiorum cur duri Iud. 14.
Serveti blasphemiae et errores refutantur Rom. 1, 3. 2 Cor. 5, 16. Gal. 4, 1. 1 Ioh. 1, 1.
Servitus omnium miserrima 2 Petr. 2, 19.
Servus in Domino 1 Cor. 7, 22.
servi cur olim fures dicti Tit. 2, 9.
servorum dura olim conditio 1 Timoth. 6, 1. Tit. 2, 10.
servorum officium Eph. 6, 5. Coloss. 3, 22. Tit. 2, 9. 1 Petr. 2, 18.
servorum consolatio 1 Corinth. 7, 22. Col. 3, 22. 1 Tim. 6, 1.
servorum merces Eph. 6, 5.
servorum vitia Tit. 2, 9.
Severitas interdum necessaria 2 Corinth. 7, 8. 13, 2. Tit. 2, 15. Iud. 22.
Signum petere per se minime malum 1 Cor. 1, 22.
signa mendacii quae 2 Thess. 2, 9.
signa postremi temporis 1 Iohann. 2, 18.
Silentium quatenus piis praeceptum Iac. 1, 19.
Simplicitas diaconis necessaria 2 Corinth. 8, 2.
simplicitas Dei quid 2 Cor. 1, 12.
simplicitas fidelium quae laudanda Rom. 16, 19. 1 Cor. 14, 20.
Simulacra cavenda 1 Ioh. 5, 21.
simulacra papistarum vana 1 Ioh. 5, 21.
Simulatio cavenda 1 Petr. 2, 1.
Sobrietas piis necessaria Rom. 13, 14. 1 Thess. 5, 6. 1 Tim. 3, 2. Tit. 2, 2.
sobrietas mentis Hebr. 7, 3. 1 Petr. 1, 13. 4, 7. 5, 8.
Socordia excutienda Roman. 8, 12. 9, 16. 17. 1 Corinth. 1, 9. 10, 12. 15, 34. 16, 13. 2 Corinth. 7, 11. Gal. 6, 5. Ephes. 6, 10. 12. 13. Philipp. 2, 13. 3, 10. 1 Thessal. 5, 3. 6. 8. 19. 2 Thessal. 2, 8. 1 Timoth. 4, 15. 5, 6. 2 Timoth. 1, 6. 14. 2, 1. 4, 2. Hebr. 3, 13. 5, 10. 6, 3. 7. 12. 12, 12. 13, 22. Iac. 1, 19. 3, 17. 4, 13. 1 Petr. 2, 11. 3, 15. 5, 2. 7. 2 Petr. 1, 5. 13. 3, 1. 2. 10. 17. 1 Ioh. 5, 4. 15. Iud. 5.
Sodomae horrenda subversio 2 Petr. 2, 6. Iud. 7.
Sodomorum interitus gravioris poenae imago Iud. 7.
Sollicitudo pro anxietate Philipp. 4, 5.
sollicitudinum species tres 1 Cor. 7, 33.
סופרים pro hominibus litteratis 1 Corinth. 1, 20.
Sophistae detestandi Col. 1, 24.
sophistae ex praeceptis consilia faciunt 1 Petr. 3, 9.
sophistae mortis Christi beneficium obscurant 1 Petr. 2, 24.
sophistae taxantur 1 Tim. 6, 4. 20.
sophistarum commentum de Christi merito Philipp. 2, 9.
sophistarum dogma de perpetua fidelium haesitatione 1 Corinth. 2, 12.
sophistarum error de peccatorum venia 1 Ioh. 1, 7.
Sorbonica schola qualis 1 Timoth. 6, 4.
Sorbonicae scholae arrogantia 1 Timoth. 1, 7.
Sorbonicorum dogma impium de amore nostri Gal. 5, 14.
Sorbonicorum turpis inscitia 1 Petr. 2, 18.
Sosthenes princeps Iudaicae synagogae 1 Cor. 1, 1.
Species pro apparentia 1 Thess. 5, 22.
Spes ex fide nascitur Hebr. 10, 23.
spes patientiam semper secum trahit Rom. 8, 25.
spes non confundit Rom. 5, 5.
spes cur anchorae similis Hebr. 6, 19.
spes viva est et efficax 2 Petr. 3, 14.

spes quomodo creaturis sensu carentibus tribuatur Rom. 8, 19.
spes piis omnibus necessaria Rom. 12, 12. Tit. 3, 7. 1 Petr. 1, 8. 13. 1 Ioh. 3, 3.
spes ex praeteritis Dei beneficiis concipienda 1 Cor. 1, 9. 2 Cor. 1, 10. 1 Thess. 5, 24. 2 Petr. 1, 3.
spes pro fide Hebr. 3, 6. 6, 11. 1 Petr. 3, 15.
spes pro promissione Hebr. 6, 18.
spes pro re sperata Coloss. 1, 5. Tit. 2, 13.
spem salutis ex operibus pendere unde sophistae colligant Coloss. 1, 5.
spes vitae aeternae dilectionem in piis parit Col. 1, 5.
spes fidelium Christus 1 Tim. 1, 1.
spes impunitatis superbiae causa 1 Petr. 5, 5.
spei officium Hebr. 10, 23.
Spiritus pro anima 1 Corinth. 2, 11. 2 Cor. 7, 1.
spiritus pro donis spiritualibus 1 Corinth. 14, 12.
spiritus pro evangelio 2 Cor. 3, 6.
spiritus pro fide 2 Cor. 4, 13.
spiritus pro spirituali fine caeremoniae Rom. 2, 28.
spiritus pro gratia regenerationis Gal. 3, 2.
spiritus pro divina potentia 1 Petr. 3, 18.
spiritus pro prophetis aut doctoribus 1 Tim. 4, 1.
spiritus pro eo, qui spiritus dono se praeditum esse iactat ad obeundum prophetae munus 1 Ioh. 4, 1.
spiritus pro facultate intellectuali Hebr. 4, 12.
spiritus pro parte hominis regenerata Rom. 7, 18.
spiritus pro ratione vel intelligentia 1 Thess. 5, 23.
spiritus pro vita spirituali Galat. 6, 8.
spiritus sanctus Deus 1 Corinth. 3, 16. 12, 11.
spiritus potentia Dei essentialis 1 Corinth. 12, 4.
spiritus quibus epithetis notari solet Rom. 1, 4.
spiritus Dei aquae nomine designatur Hebr. 10, 22.
spiritus sanctus cur arrha dicatur 2 Corinth. 1, 21. 5, 5. Galat. 4, 6. Eph. 1, 14. Philipp. 4, 7.
spiritus sanctus cur sigillum dicatur 2 Cor. 1, 21. Eph. 4, 30.
spiritus cur veritas dicatur 1 Ioh. 5, 6.
spiritus sanctus in piis minime otiosus Gal. 5, 25.
spiritus unicuique fidus testis est electionis 1 Cor. 1, 9.
spiritus quomodo fideles instituat Iacob. 4, 5.
spiritus Dei quomodo probris afficiatur 1 Petr. 4, 14.
spiritus quomodo exstinguatur 1 Thessal. 5, 19.
spiritus quomodo tristitia afficiatur Eph. 4, 30.
spiritus quomodo pro nobis intercedat Rom. 8, 26.
spiritus Christi piis omnibus communis Philipp. 1, 19.
spiritus compunctionis quid Rom. 11, 8.
spiritus discretionis piis necessarius 1 Ioh. 4, 6.
spiritus gratiae Hebr. 10, 29.
spiritus sanctificationis quid Rom. 1, 4.
spiritus servitutis quid Rom. 8, 15.
spiritus multiplex actio Rom. 8, 14.
spiritus auxilium piis quam necessarium Rom. 8, 26.
spiritus sancti dona Hebr. 2, 4.
spiritus sancti officium 1 Corinth. 12, 4. 2 Cor. 1, 21. 13, 13. Eph. 1, 13. 14. 1 Thess. 5, 19. Tit. 3, 5. Iacob. 1, 25. 4, 5. 1 Ioh. 2, 27. 5, 8.
spiritus unitas Ephes. 4, 1.
spiritus et litterae oppositio Rom. 7, 6.
spirituum discretio 1 Cor. 12, 8.
spirituales qui dicantur Gal. 6, 1.
Stimulus carnis 2 Cor. 12, 7.
Stoicorum delirium paradoxum de peccatorum aequalitate 1 Iohann. 3, 4.
Strabonis locus 1 Cor. 14, 11.
Stultiloquium damnatur Eph. 5, 3.
Subiectio mutua 1 Petr. 5, 5.
Suetonii locus 1 Timoth. 1, 4.
Sufficientia pietatis velut auctarium 1 Tim. 6, 6.
Summum bonum quid Hebr. 4, 10. 7, 25. 2 Petr. 1, 1. 4.
Suberbia vitanda Roman. 12, 16. Philipp. 2, 3. Tit. 3, 3. Philem.

1. 15. Iac. 4,7. 13. 1 Petr. 3, 8. 5,5. 1 Ioh. 2,16.
superbiae venenum quam noxium 2 Cor. 12, 7.
Supererogationis opera evertuntur 1 Cor. 9, 18. 1 Ioh. 1, 7.
Superstitio hominibus ingenita 1 Iohann. 5, 21.
superstitiones simulatione non fovendae 2 Cor. 6, 14.
superstitiones quo praetextu a quibusdam foveantur 1 Cor. 8, 13. 10, 14.
Susurrones qui Rom. 1, 28.
Symbolum apostolicum Hebr. 6, 1.
symbola nulla unquam a Deo temere usurpata Hebr. 9, 16.
Symmetria ecclesiae multiplici unitate constat 1 Cor. 12, 4.
Sympathia piis necessaria Rom. 12, 15. 1 Cor. 12, 26. 27. Hebr. 13, 3. 1 Petr. 3, 8. 1 Ioh. 3, 17.
Syricius papa blasphemus 1 Cor. 9, 3.

T.

Tabernaculi tres partes Hebr. 9, 2.
Taciani hostes coniugii 1 Timoth. 4, 3.
תם, pro quo Graeci interpretes τέλειον vertunt, integrum significat 1 Cor. 2, 6.
Templum Dei quale, in quo papa dominatur 2 Thess. 2, 4.
Tempus praesens loco praeteriti 1 Iohann. 2, 8.
tempus praesens pro futuro Coloss. 3, 6. 1 Thess. 4, 15.
tempus praeteritum pro praesenti Rom. 8, 30.
tempus praeteritum pro futuro Roman. 10, 20. Iud. 14.
tempus futurum pro imperativo 1 Petr. 2, 6.
tempus extremum seu novissimum quid 1 Cor. 10, 11. 2 Tim. 3, 1. Hebr. 1, 1. 10, 25. 1 Petr. 1, 5. 1 Ioh. 2, 18. Iud. 17.
tempus horae pro exiguo temporis spatio 1 Thess. 2, 17.
tempus plenitudinis pro maturo et opportuno Galat. 4, 4. Ephes. 1, 9.
temporis plenitudo pro matura opportunitate 1 Petr. 1, 20.
tempori servire quid Rom. 12, 11.
tempus redimere quid Ephes. 5, 16. Coloss. 4, 5.
tempore utendum, vide Occasio arripienda.
tempora propria quae Tit. 1, 3.
tempora saecularia quae 2 Timoth. 1, 9. Tit. 1, 2.
temporum civilis observatio non damnanda Gal. 4, 10.
Tenacitas damnatur 2 Corinth. 8, 2. 9, 5.
Tentatio pro experimento vel probatione Hebr. 2, 18.
tentatio pro eo omni quod nos sollicitat 1 Cor. 10, 13.
tentatio in malam partem Hebr. 3, 8.
tentatio quomodo a Deo Hebr. 11, 17.
tentationes pro rebus adversis Iac. 1, 2.
tentationes externae omnes a Deo Iac. 1, 13.
tentationes aequo animo excipiendae Iac. 1, 2.
tentationes semper timendae 1 Thess. 3, 5.
tentationum tres gradus 1 Corinth. 7, 9.
Terra Canaan spiritualis haereditatis imago ac symbolum Hebr. 4, 8.
Tertulliani locus 1 Corinth. 11, 21. Philipp. 1, 7.
Testamentum Vetus sanguine dedicatum Hebr. 9, 18.
Testamentum Vetus num ad Christianos pertineat Rom. 15, 4.
Testamenti Veteris et Novi comparatio Rom. 3, 26. Gal. 4, 1.
Testamenti Veteris et Novi discrimen Rom. 8, 15. 1 Cor. 10, 11. 2 Timoth. 3, 17.
Testamento Veteri nihil quoad substantiam additum fuit 2 Timoth. 3, 17.
Testimonia ex profanis auctoribus interdum mutuari licet Tit. 1, 12.
Theologia Sorbonica seu scholastica qualis 1 Tim. 1, 4. 2 Tim. 1, 13. 2, 14. 24. Tit. 1, 10. 3, 9. 2 Petr. 2, 4.
theologia papistica 1 Ioh. 2, 3. 8.
theologia papae merito damnanda 1 Ioh. 2, 8.
theologus verus quis Tit. 1, 1.
Thesaurus ecclesiae fictitius 1 Cor. 1, 13.

U

Thessalonicensium laus 2 Thessal. 1, 4.
Thessalonicensium obedientia 1 Thessal. 1, 6.
Thessalonicensium patientia 1 Thessal. 1, 7.
Theurgi quo praetextu superstitiones suas defenderent Coloss. 2, 18.
Thronus pro coelesti palatio maiestatis Dei Col. 1, 16.
Timor pro reverentia Eph. 5, 33.
timor non semper cum fidei securitate pugnat Rom. 11, 19. Philipp. 2, 12. 13. Hebr. 4, 1. 11, 7. 1 Petr. 1, 17.
timor Dei, vide Dei timor.
timoris duae species Philipp. 2, 13.
Timotheus a puero scripturae lectioni assuefactus 2 Timoth. 3, 15.
Timotheus cur circumcisus Galat. 2, 3.
Timotheus quomodo minister ordinatus 1 Timoth. 1, 18. 2 Tim. 1, 6.
Timotheus iuvenis Christi minister 1 Tim. 4, 12.
Timotheus non frugalis modo in victu, sed etiam austerus fuit 1 Tim. 5, 23.
Timothei laudes 1 Corinth. 16, 10. Philipp. 2, 20. 22. 1 Thessal. 3, 1. 2. 1 Tim. 1, 2.
Titus cur circumcisus Gal. 2, 3.
Tondendi usus quando coeperit 1 Corinth. 11, 14.
Traditiones humanae cur multis arrideant Col. 2, 23.
traditiones humanae labyrinthus Coloss. 2, 21.
traditiones hominum noxiae Col. 2, 8.
traditiones humanae evertuntur Coloss. 2, 22. 2 Thess. 2, 15.
traditiones paternae Galat. 1, 13. 1 Petr. 1, 18.
Tranquilli locus 1 Tim. 1, 4.
Transsubstantiatio figmentum humanum 1 Cor. 11, 24.
Tribulatio quid Rom. 8, 35.
tribulatio quomodo patientiam operetur Rom. 5, 3. Iac. 1, 3.
Tribus Ephraim amplissima Hebr. 11, 21.
Tributa cur principibus pendantur Rom. 13, 6.
Tristitia duplex 2 Cor. 7, 10.
tristitia salutaris Iac. 4, 9. 5, 1.
Tuba archangeli 1 Thess. 4, 16.
tuba extrema quid 1 Cor. 15, 52.
Turcae frustra de antiquitate gloriantur Eph. 2, 20.
Turcae idololatrae 1 Petr. 1, 3. 1 Iohann. 2, 22.
Tychicus, fidelis minister Christi Eph. 6, 21.
Tychici laus Col. 4, 7.

U. V.

Valentinus antichristus 1 Iohann. 2, 18.
Valentini astutia 2 Petr. 2, 18.
Valerii locus 1 Cor. 7, 28.
Vaniloqui Tit. 1, 10.
Vas pro quovis organo 1 Petr. 3, 7.
vasa pro instrumentis Roman. 9, 22.
vasa misericordiae Rom. 9, 22.
vasa irae Rom. 9, 22.
Ventres pigri Tit. 1, 12. Iud. 12.
Venti angelis conferuntur Hebr. 1, 7.
Venus praepostera quam exsecranda Rom. 1, 26.
Verbum anima sacramentorum Hebr. 9, 20.
verbum obiectum fidei Ephes. 6, 16.
verbum semen incorruptibile 1 Petr. 1, 23.
verbum Dei, specula nostra Hebr. 10, 37.
verbum speculo simile Iac. 1, 23.
verbum pro nutu Hebr. 1, 3.
verbum pro promissione Ephes. 5, 26.
verbum fidei pro ipso evangelio Rom. 10, 8.
verbum in praedicatione quaerendum 1 Petr. 1, 25.
verbum tantum in ecclesia audiendum 1 Petr. 4, 11.
verbum cur omnibus proponatur Hebr. 3, 16.
verbum Dei quomodo dispensandum 2 Tim. 2, 15.
verbum Dei hypocrisin detegit Hebr. 4, 12.
verbi certitudo unde Roman. 10, 8. 1 Tim. 3, 15. 2 Tim. 1, 12.
verbi certitudo in papatu abrogata Eph. 4, 13.

verbi Dei encomium Tit. 1, 9. Iacob. 1, 18.
verbi difficultas unde Hebr. 5, 10.
verbi perpetuitas quam necessaria 1 Cor. 3, 6.
verbi praedicatio quam necessaria 1 Cor. 3, 6. 1 Petr. 1, 25.
verbi Dei reverentia 1 Ioh. 4, 6.
verbi Dei recta sectio 2 Timoth. 2, 15.
verbi Dei vis 1 Cor. 14, 24. Hebr. 4, 12. 1 Petr. 1, 25.
verbi Dei usus Hebr. 4, 12.
verbi et fidei relatio Hebr. 4, 2.
verbum audire non sufficit, nisi fides accedat Hebr. 4, 2.
Verecundia, vide Pudor.
Veritas pro regula bene vivendi 1 Petr. 1, 22.
veritas pro regula divinae voluntatis Rom. 2, 8.
veritas pro sincero animo Ephes. 6, 14. Philipp. 4, 8.
veritas amplexanda Iac. 5, 12.
veritas an excludat sacramenta Philipp. 3, 3.
veritas cum signis coniuncta Galat. 3, 27.
veritas consensus fundamentum Eph. 4, 15.
veritas, unitatis sanctae vinculum Coloss. 2, 2.
veritas altercando amittitur 2 Tim. 2, 14.
veritas divini iudicii in quo sita Rom. 2, 1.
veritatem facere quid 1 Ioh. 1, 6.
Vestitus mulierum qualis esse debeat 1 Tim. 2, 9.
Vetularum loquacitas et bibacitas Tit. 2, 3.
Vetustas quae laudanda 1 Iohann. 4, 1.
vetustas quanti fiat a papistis 1 Corinth. 11, 21.
vetustatis auctoritas 2 Petr. 1, 19.
Via pro instituto vel ratione agendi Rom. 11, 33.
Victoria fidelium, vide Fidelium victoria.
victoriae genus pulcherrimum Rom. 12, 21.
Viduae quales in ecclesiam recipiendae 1 Tim. 5, 9.
viduae honorandae 1 Tim. 5, 3.
viduarum habenda ratio 1 Tim. 5, 4. 5.
Viduitas num coniugio melior 1 Corinth. 7, 40.
Vigilantia piis necessaria 1 Thess. 5, 6. 8. 1 Petr. 4, 7. 5, 8.
Vinculorum Pauli fructus Philipp. 1, 13. 15., vide Pauli vincula.
Vindicta prohibita Roman. 12, 19. 1 Cor. 6, 7. 1 Thess. 5, 15. Iac. 5, 9. 1 Petr. 2, 23. 3, 9. 4, 19.
vindicta quae laudanda 2 Corinth. 7, 11. 10, 6.
vindictam appetere num piis liceat 2 Thess. 1, 8.
Viri et uxoris sancta coniunctio Eph. 5, 28. 31.
Virga pro pastoris severitate 1 Corinth. 4, 22.
Virginis et coniugatae mulieris discrimen 1 Cor. 7, 33.
Virtutes eorum, qui a Christo sunt extranei, merae sordes 1 Iohann. 5, 12.
Vires humanae ex Dei praeceptis non aestimandae 2 Timoth. 1, 14. Hebr. 12, 15. Iac. 4, 8.
Visionum et revelationum discrimen 2 Cor. 12, 1.
Vita, donum supernaturale 1 Petr. 1, 3.
vita in solo Christo Eph. 2, 1.
vita in evangelio quaerenda Rom. 1, 17.
vita praesens, cursus quidam est Hebr. 3, 6.
vita Christiana actuosa esse debet Rom. 12, 11.
vita aeterna ex Christi iustitia Rom. 6, 23.
vita externa ex Christi misericordia Iud. 21.
vita aeterna piis tantum praeparata Rom. 2, 7.
vita Dei quid Eph. 4, 18.
vitae humanae partitio 1 Iohann. 2, 13.
vitae initium et origo ex luce fidei Rom. 10, 19.
vitae praesentis brevitas 1 Cor. 7, 29. Iac. 4, 14. 2 Petr. 3, 8.
vitae longitudo quatenus optanda Ephes. 6, 2. Philipp. 2, 27.
vitae humanae cursus rotae similis Iac. 3, 6.
vitae praesentis felicitas duobus membris constat 1 Tim. 4, 10.
vitae humanae finis 1 Corinth. 10, 31. 32. 2 Thessal. 3, 6. Hebr. 4, 3.

vitae bene instituendae regula Tit. 2, 12.
vitae rectae finis Hebr. 11, 6.
vitae probitas externa an certa sit fidei demonstratio Iacob. 2, 18.
vitae novitas ex fide 1 Ioh. 3, 6.
vitae novitas bonis operibus testanda 1 Ioh. 3, 7.
vitae novitas piis necessaria 1 Petr. 2, 1.
vitae novitas, vide Abnegatio nostri.
vitae Christianae summa Tit. 2, 12.
vitae fidelium scopus Roman. 14, 7. Tit. 2, 8. 10.
vitae aeternae excellentia 1 Petr. 1, 4.
Vitia aliorum indulgentia aut simulatione minime fovenda Gal. 6, 2. Tit. 3, 2.
vitia aliorum lugenda 1 Corinth. 5, 2. 2 Cor. 12, 21.
vitiorum contactus cavendus Iud. 23.
Vivere Domino quid Rom. 14, 7.
vivere Deo quid Gal. 2, 19. 20.
Unctio extrema a papistis conficta Iac. 5, 14.
Unitas fidei Eph. 4, 13.
unitas Christi et fidelium 1 Cor. 6, 15. 17.
unitatis verae fundamentum, veritas Eph. 4, 15.
Unus quomodo in ecclesia praesit Tit. 1, 5.
Vocatio quid Rom. 8, 30.
vocatio pro electione Iud. 1.
vocatio interior et efficax solis electis propria Roman. 10, 16. 2 Petr. 1, 3.
vocatio, salutis est obsignatio 2 Timoth. 1, 9.
vocatio ex electione Rom. 1, 6.
vocatio effectus et testimonium electionis 1 Corinth. 1, 9. Tit. 3, 5. 1 Petr. 1, 2. 2 Petr. 1, 10.
vocatio testimonium aeternae gratiae 1 Thess. 5, 24.
vocatio Dei, causa sanctificationis 1 Cor. 1, 2.
vocatio externa 1 Petr. 2, 8.
vocatio gentium, vide Gentium vocatio.
vocationis certitudo quam necessaria Eph. 3, 4.
vocationis fidelium finis 1 Corinth. 1, 8. 1 Thess. 3, 13. 4, 7. Hebr. 10, 39. Iac. 2, 5. 1 Petr. 1, 15. 2, 9. 3, 9. 5, 8. 10. Iud. 5.
vocationis nostrae fines duo 1 Petr. 1, 2.
vocationi propriae inserviendum 1 Cor. 7, 18. 20. 9, 16. 1 Thessal. 4, 11. Tit. 1, 3. Hebr. 11, 8.
Vocare pro suscitare Rom. 4, 17.
Voluntas pro naturali inclinatione Rom. 8, 20.
voluntas bona a Deo est Philipp. 2, 13.
voluntas Dei, vide Dei voluntas.
voluntas hominis, vide Hominis voluntas.
Voluptates fugiendae 2 Petr. 2, 10. 12.
Votum continentiae quam periculosum 1 Cor. 7, 8. 1 Tim. 5, 11. 12.
Uri quid Paulo 1 Cor. 7, 9.
Urna mannae, et virga Aaronis Hebr. 9, 2.
Usus rerum legitimus 1 Tim. 2, 9. 4, 3. 1 Petr. 3, 3.
Uxores viris subiectae, vide Mulieres.

Z.

Zelus Christianus Rom. 12, 11.
zelus inconsideratus Rom. 10, 3.
zelus pacis condimento temperandus Iac. 3, 18.
zelotypia duplex 2 Cor. 11, 2.
zelus pius 2 Cor. 7, 11.
Zenas legis peritus Tit. 3, 13.